

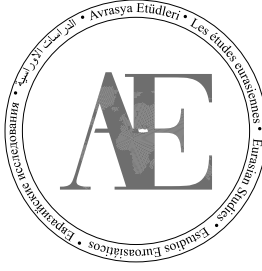
AVRASYA ETÜDLERİ

64/2025

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM
BAKANLIĞI

Ç*TIKA

AVRASYA ETÜDLERİ

d e r g i s i ■

64/2025

AVRASYA ETÜDLERİ / EURASIAN STUDIES

Yıl Year: 31 • Sayı Issue: 64 (2025) • ISSN 1300-1604

TİKA Adına Sahibi / Owner
Dr. Serdar ÇAM / Bakan Yardımcısı

Yayın Kurulu / Editorial Board
Serkan KAYALAR
Doç. Dr. Rahman NURDUN
Sibel ÖZKAYA YILMAZ
Dr. Tolga KESKİN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Director
Sibel ÖZKAYA YILMAZ

Editör / Editor In Chief
Doç. Dr. Rahman NURDUN

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Ömer GÜNDOĞDU
Merve ODUNCU
Uğur BİRLİK

Tasarım / Design
Erkan USLU

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Birol AKGÜN	• Dışişleri Bakanlığı
Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ	• Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent AKYAY	• Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa BALCI	• İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Kudret BÜLBÜL	• Ankara Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. Rıdvan CANIM	• Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer ÇAHA	• İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur DOĞAN	• Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet DOĞAN	• Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit ERSOY	• Dışişleri Bakanlığı
Prof. Dr. Saadetttin GÖMEÇ	• Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan GÖZEN	• Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN	• Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şükrü İNAN	• İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan KAPLAN	• Yükseköğretim Kurulu
Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU	• Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK	• İstanbul Medipol Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz SAMUR	• Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf TEKİN	• Milli Eğitim Bakanlığı
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN	• Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nasuh USLU	• Kızgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet UZUN	• Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Ekrem YILDIZ	• Kırıkkale Üniversitesi

YAYININ İDARE ADRESİ / EDITORIAL OFFICE
TİKA, GMK Bulvarı No:140 Çankaya-ANKARA
Tel: +90(312)9397000 • Faks: +90(312)9397515-16
avasyaetudleri@tika.gov.tr • www.tika.gov.tr

BASKI / PRINT

Baskı Yılı / Print Year: 2025

Baskı Yeri / Print Address: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık Ticaret İşletmesi
ASO 1. Org. San. Böl. Büyük Selçuklu Cad. No: 4 06935 Sincan OSB / ANKARA

Avrasya Etüdleri hakemli bir dergidir. TÜBİTAK/ULAKBİM SBVT tarafından taranmakla ve dizinlenmektedir.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı tarafından her yıl düzenli olarak yayımlanır.

Dergide ifade edilen görüş ve fikirler yalnızca yazarlarına aittir,

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığının düşünce ve politikasını yansıtan metinler olarak değerlendirilemez.

Para İle Satılamaz

İÇİNDEKİLER /

CONTENTS

Muhammed Fatih AYDEMİR
5-37

DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN 100. YILINDA TÜRKİYE İLE JAPONYA ARASINDAKİ İKİLİ
TİCARETİN ANALİZİ

AN ANALYSIS OF BILATERAL TRADE BETWEEN TÜRKİYE AND JAPAN ON THE
100TH ANNIVERSARY OF DIPLOMATIC RELATIONS

Mustafa ÖZALP
39-75

TÜRKİYE'NİN YENİLENEBİLİR ENERJİ GÖRÜNÜMÜ VE GELECEĞİ

TURKEY'S RENEWABLE ENERGY OUTLOOK AND IT'S FUTURE

Nermin YAŞAR BAŞKARAAĞAÇ
77-95

ASSESSING CURRENT ACCOUNT SUSTAINABILITY IN THE ORGANIZATION OF
TURKIC STATES: A THRESHOLD NONLINEAR ANALYSIS

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NDA CARİ DENGİ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ: EŞİKLİ DOĞRUSAL OLMAYAN BİR ANALİZ

Mune MOĞOL SEVER
97-120

GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE MODEL FINE-TUNED WITH CULTURAL
AND TOURISM DATA FROM THE TURKIC STATES

TÜRK DEVLETLERİNİN KÜLTÜREL VE TURİZM VERİLERİYLE İNCE AYARI
YAPILMIŞ ÜRETKEİN YAPAY ZEKA MODELİ

Nur ÇETİN, Özlem YURDUGÜZEL
121-160

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN KURULUŞ VE GELİŞMESİNDE
TÜRKİYE'NİN ROLÜ

TÜRKİYE'S ROLE IN THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE
ORGANIZATION OF TURKIC STATES

Enes Mert DEMİR
161-201

ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA TÜRKİYE'NİN KALKINMA HAMLELERİNİN DIŞ
POLİTİKADAKİ YANSIMALARI (1923-1950)

FOREIGN POLICY REFLECTIONS OF TÜRKİYE'S DEVELOPMENT MOVEMENTS IN
LIGHT OF ARCHIVAL DOCUMENTS (1923-1950)

Murat ÖZATA
203-227

SOĞUK SAVAŞIN YUMUŞAK GÜCÜ: USIA VE
TÜRKİYE'DEKİ FAALİYETLERİ (1953-1972)

THE SOFT POWER OF THE COLD WAR: USIA AND ITS ACTIVITIES
IN TURKEY (1953-1972)

Soner TAUSCHER
229-264

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE TOPLUMSAL HAFIZA VE YUMUŞAK GÜÇ:
TÜRKİYE'NİN KAMU DİPLOMASİSİ MİMARISİNDE TİKA VE
YTB'NİN STRATEJİK ROLÜ

COLLECTIVE MEMORY AND SOFT POWER IN INTERNATIONAL RELATIONS:
THE STRATEGIC ROLE OF TİKA AND YTB IN THE ARCHİTECTURE OF
TURKEY'S PUBLIC DIPLOMACY

Abdulkadir ABUKAN
265-298

GÜNEY AFRİKA CUMHURİYETİ'NİN İSRAİL DEVLETİ İLE İLİŞKİLERİ VE İSRAİL DEVLETİ'NE KARŞI AÇTIĞI SOYKIRIM DAVASI

RELATIONS OF THE REPUBLIC OF SOUTH AFRICA WITH THE STATE OF ISRAEL AND THE GENOCIDE CASE FILED AGAINST THE STATE OF ISRAEL

Güven KARAMAN
299-329

İNSAN KAYNAKLARININ GELİŞTİRİLMESİ VE İNSANİ YARDIM FAALİYETLERİ ARASI İLİŞKİDE KURUMSALLAŞMANIN ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

THE IMPACT OF INSTITUTIONALIZATION ON THE RELATIONSHIP BETWEEN HUMAN RESOURCE DEVELOPMENT AND HUMANITARIAN AID ACTIVITIES: THE CASE OF TÜRKİYE

Anıl ÇETİNTOPRAK
331-376

YÜKSELEN DONÖRLER VE KALKINMA İŞBİRLİĞİ MİMARİSİNİN DÖNÜŞÜMÜ: BİRLEŞİK KRALLIK VE GÜNEY KORE ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

EMERGING DONORS AND THE TRANSFORMATION OF THE DEVELOPMENT COOPERATION ARCHITECTURE: AN EVALUATION THROUGH THE CASES OF THE UNITED KINGDOM AND SOUTH KOREA

Seher BULUT
377-397

BUCK-PASSING AND DIRECT BALANCING STRATEGIES IN U.S. MIDDLE EAST POLICY: INSIGHTS FOLLOWING THE OCTOBER 7 GAZA WAR

ABD'NİN ORTADOĞU POLİTİKASINDA SORUMLULUĞU DEVRETME VE DOĞRUDAN DENGELEME STRATEJİLERİ: 7 EKİM GAZZE SAVAŞI SONRASI ÇIKARIMLAR

KİTAP TANITIM /

BOOK PROMOTION

Seda SAVAŞ
399-404

GÖÇ VE KÜLTÜR

Melek EYİGÜN
405-412

SOMALİ TARİHİNİ ANLAMLANDIRMAK

DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN 100. YILINDA TÜRKİYE İLE JAPONYA ARASINDAKİ İKİLİ TİCARETİN ANALİZİ

AN ANALYSIS OF BILATERAL TRADE BETWEEN TÜRKİYE AND JAPAN ON THE 100TH ANNIVERSARY OF DIPLOMATIC RELATIONS

Muhammed Fatih AYDEMİR*

ÖZ

Türkiye ile Japonya arasındaki diplomatik ilişkiler, 100 yıllık bir geçmişe sahiptir. İkili ticari ilişkilerde bu süreçte gelişim göstermiştir. Bu kapsamda çalışmanın amacı, Türkiye ile Japonya arasındaki ikili ticaretin analiz edilmesidir. Çalışmada, 2017-2022 dönemi için Comtrade veritabanından elde edilen Standard Uluslararası Ticaret Sınıflaması (SITC, Rev.4) tek basamaklı 10 sektörün dış ticaret verileri kullanılmıştır. Bu veriler üzerinden Ticaret Tamamlayıcılık Endeksi (TCI), Ticaret Yoğunluk Endeksi (TII), Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (RCA) ve İkili Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (BRCA) endeksleri ile analizler yapılmıştır. Çalışma sonucunda, Türkiye ile Japonya arasındaki ticaret tamamlayıcılığının yüksek, ticaret yoğunluğunun düşük olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'nin hammadde ve emek yoğun sektörlerde, Japonya'nın ise sermaye yoğun sektörlerde daha yüksek ticaret yoğunluğu ve rekabet avantajına sahip olduğu görülmüştür. Türkiye'nin Japonya'ya karşı ikili karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunmadığı çalışmada, Japonya'nın kimya sektöründe ikili karşılaştırmalı üstünlüğünün olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada ikili ticaret tamamlayıcılığının yüksek olması, farklı sektörlerde ticaret yoğunluğu ve rekabet üstünlüğü ile karşılaşılmasından dolayı iki ülke arasında yapılacak Ekonomik İşbirliği Anlaşması (EİA)'nın iki tarafa da önemli faydalar sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İkili Ticaret, Ticari İlişkiler, Ticaret Tamamlayıcılığı, Ticaret Yoğunluğu, Türkiye ve Japonya

ABSTRACT

The history of diplomatic relations between Türkiye and Japan spans a century. Bilateral trade relations have also developed in this process. In this context, the aim of this study is to analyze the bilateral trade between Türkiye and Japan. In the study, foreign trade data of 10 single-digit sectors of the Standard International Trade Classification (SITC, Rev.4) obtained from the Comtrade database for the period 2017-2022 were used. Trade Complementarity Index (TCI), Trade Intensity Index (TII), Revealed Comparative Advantage (RCA) and Bilateral Revealed Comparative Advantage (BRCA) indices were used to analyze these data. As a result of the study, it was found that trade complementarity between Türkiye and Japan is high and trade intensity is low. Türkiye has higher trade intensity and competitive advantage in raw material and labor intensive sectors, while Japan has higher trade intensity and competitive advantage in capital intensive sectors. In the study, Türkiye does not have a bilateral comparative advantage over Japan, while Japan has a bilateral comparative advantage in the chemicals sector. Due to the high bilateral trade complementarity, trade intensity and competitive advantage in different sectors, an Economic Partnership Agreement (EPA) between the two countries is expected to provide significant benefits to both sides.

Keywords: Bilateral Trade, Trade Relations, Trade Complementarity, Trade Intensity, Türkiye and Japan

*Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, Dr. Öğretim Üyesi

E-posta: mfatydemir@uludag.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-4248-9057

Makale Atfı Bilgisi: AYDEMİR Muhammed Fatih, (2025).
Diplomatik İlişkilerin 100. Yılında Türkiye ile Japonya Arasındaki

İkili Ticaretin Analizi,

Avrasya Etüdleri

Gönderim Tarihi: 07.02.2025 **Kabul Tarihi:** 09.05.2025

Giriş

Türkiye ile Japonya arasındaki diplomatik ilişkiler, 6 Ağustos 1924 tarihinde Japonya'nın Lozan Antlaşması'nı onaylaması ve bu Antlaşma'nın yürürlüğe girmesiyle oluşturulmuştur.¹ 1925 yılında Türkiye Japonya'da, Japonya ise Türkiye'de ilk temsilciliklerini açmıştır. Diplomatik ilişkilerin yanı sıra iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler zamanla daha fazla önem kazanmış, ikili siyasi ilişkiler 2013 yılında "Stratejik Ortaklık" düzeyine yükseltilmiştir.² Bu siyasi gelişmelere rağmen, ekonomik ilerleme tam olarak sağlanamamıştır³. Özellikle ekonomik ilerlemenin sağlanmasında önemli bir adım olarak ikili ticari ilişkilerin geliştirilmesi için 2014 yılından bu yana Türkiye ile Japonya arasında Serbest Ticaret Anlaşması (STA) müzakereleri yürütülmektedir.⁴ İki taraf arasında yapılacak anlaşma aynı zamanda Japonya-Türkiye Ekonomik İşbirliği Anlaşması (EİA) olarak adlandırılmakta, herhangi bir STA'ya göre daha kapsamlı müzakereler yürütülmektedir.⁶ EİA ile iki taraf arasında mevzuatlara dayalı teminat oluşturulmuş olmakla birlikte karşılıklı ticaret ve yatırımların hızlandırılması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda gümrük vergilerinin düşürülmesi, ticaret ve yatırım kurallarının saydamlığının artırılması ile daha istikrarlı bir iş ortamının oluşturulması beklenmektedir. EİA'nın tamamlanmasıyla iki taraf arasındaki ticaretin artmasının ötesinde Japonya'nın Türkiye'ye yaptığı yatırımları arttırması bu kapsamda değerlendirilmektedir.⁷ Dolayısıyla EİA'nın hayata geçirilmesi, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesi için büyük önem taşımaktadır. İki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesi sadece dış ticaret hacmini değil aynı zamanda ekonomik, politik, diplomatik ve stratejik ilişkilerin gelişmesine de katkıda bulunmaktadır.

Japonya genel olarak iki taraflı antlaşmalardan ziyade çok taraflı antlaşmaların destekçisi olmuştur. Ancak Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından başlatılan farklı STA'ların ortaya çıkması, Japonya'nın dünya ticaretindeki pazar payını

1 Japonya Büyükelçiliği. "Japonya ile Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin tesisinin 100. Yıldönümü", 1.4.2024, https://www.tr.emb-japan.go.jp/itpr_tr/JaponyaTürkiye100.html, Erişim: 9.11.2024

2 Dışişleri Bakanlığı. Türkiye - Japonya siyasi ilişkileri, 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-japonya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, Erişim: 15.9.2024

3 Cankara, Pınar Özden, ve Yavuz Cankara. "Tarihsel süreçten 2000'li yıllara Türkiye'nin Japonya ile olan siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkileri", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, (2021, 2), s. 504.

4 Akkemik, K. Ali. "Structural Shift in Türkiye-East Asia Economic Relations", *Insight Turkey*, 26, (2024, 1), p. 180.

5 Ticaret Bakanlığı. "Müzakere süreci devam eden STA'lar", 13.03.2024. <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/muzakere-sureci-devam-eden-stalar>, Erişim: 07.08.2024

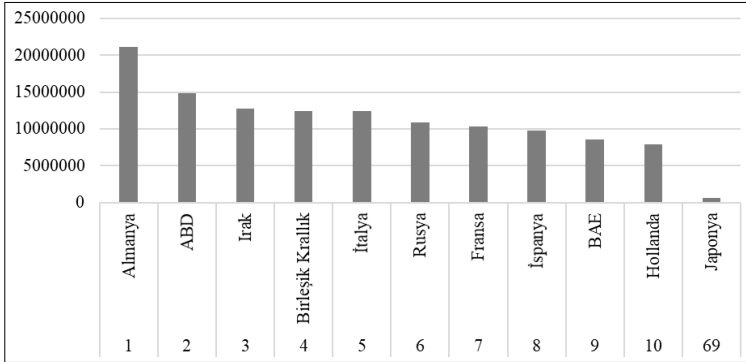
6 Yüksel, Cüneyt, and Deniz Baran. "A New Milestone for Turkey's Enhancing International Economic Partnerships: The Turkey-Japan New Generation Free Trade Agreement", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 38, (2018, 2), pp. 547-576.

7 DEİK. "Türk ve Japon iş dünyasına iş birliği çağrısı", 2023, <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turk-ve-japon-is-dunyasina-is-birligi-cagrisi>, Erişim: 12.9.2024

korumak için farklı ülkelerle ikili anlaşmalara istekli olmasını sağlamıştır.⁸ Diğer taraftan, Türkiye de birçok ülke ile ikili ve çok taraflı EİA ile STA'lar için görüşmekte, karşılıklı ilişkileri ve işbirliklerini geliştirmek için birçok adım atmaktadır.⁹ Türkiye'nin AB ile Gümrük Birliği anlaşması, bu ülkeyi yatırım için cazip kılmaktadır.¹⁰ Ayrıca, Türkiye "Uzak Ülkeler Stratejisi" kapsamında Japonya da bulunmaktadır.¹¹ Özellikle ihracatta pazar çeşitlendirmesinin ve uzak ülkeler ile ilişkilerin arttırılmasının önemli görüldüğü bu stratejiye göre Japonya'ya yapılan ihracat teşvik edilmektedir.

IMF verilerine göre, Japonya dünyanın en büyük 3. ekonomisine sahip olmakla birlikte en fazla ihracat yapan 10. ülke konumundadır.¹² Türkiye ise dünyanın en büyük 19. ekonomisi ve en fazla ihracat yapan 30. ülkesidir.¹³ İki ülke de ekonomik ve ticaret potansiyelleri bakımından dünyanın önemli ülkeleri arasında yer almaktadır. Şekil 1'de Türkiye'nin ihracatında öne çıkan ülkelere yer verilmiştir.

Şekil 1: 2023 yılında Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkeler (bin ABD Doları)

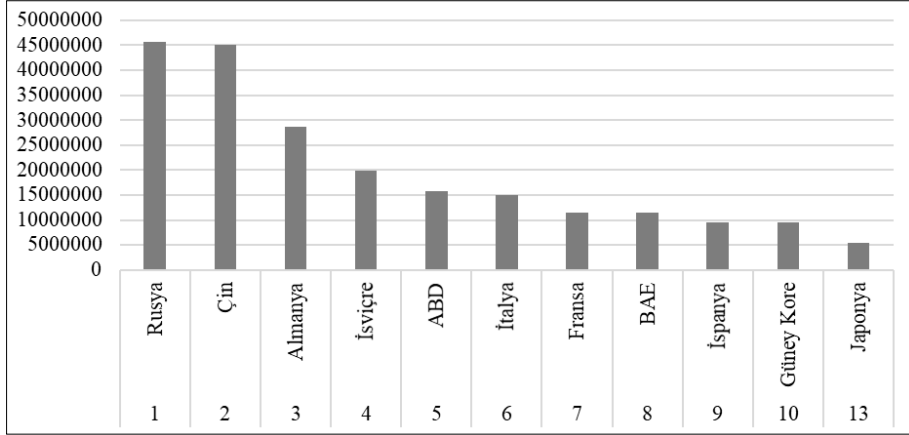

Kaynak: TÜİK¹⁴

- 8 Raj, Sundar, and D. Ambrose. "A brief analysis of India-Japan bilateral trade: A trade intensity approach" *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 2, (2014, 2), p. 36.
- 9 Ticaret Bakanlığı. "Serbest Ticaret Anlaşmalarına İlişkin Genel Bilgi", 28.12.2024. <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/genel>, Erişim: 15.05.2025
- 10 Hobikoğlu, Elif Haykır. "Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri Ve Türkiye Ekonomisi: Gümrük Birliği Yansımaları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2007, 1), s. 67.
- 11 Ticaret Bakanlığı. "Uzak Ülkeler Stratejisi", 6.2.2025, <https://ticaret.gov.tr/ihracat/uzak-ulkeler-stratejisi>, Erişim: 17.5.2025
- 12 IMF. "World Economic Outlook, A Rocky Recovery", 11.4.2023, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/04/11/world-economic-outlook-april-2023>, Erişim: 6.7.2024
- 13 IMF. "World Economic Outlook, A Rocky Recovery", 11.4.2023, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/04/11/world-economic-outlook-april-2023>, Erişim: 6.7.2024
- 14 TÜİK. "Ülkelere Göre Dış Ticaret", 2025, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104>, Erişim: 19.1.2025.

Şekil 1'e göre, 2023 yılında Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında Japonya 69. sırada yer almaktadır. 2023 yılında Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülke sıralamasına Şekil 2'de yer verilmiştir.

Şekil 2: 2023 yılında Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülkeler (bin ABD Doları)

Kaynak: TÜİK¹⁵

Şekil 2'ye göre, 2023 yılında Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında Japonya 13. sırada bulunmaktadır. Türkiye'nin ihracatında arka sıralarda bulunan Japonya, Türkiye'nin ithalatında nispeten daha önemli bir yerde konumlanmıştır. İki ülke arasındaki dış ticareti daha net görebilmek için Tablo 1'de Türkiye ile Japonya arasındaki ikili dış ticaret verilerine yer verilmiştir.

Tablo 1: Türkiye ile Japonya arasındaki dış ticaret (bin ABD Doları)

	Türkiye'nin Japonya'ya ihracatı	Türkiye'nin Japonya'dan ithalatı	Ticaret hacmi	Net ticaret	İhracattaki payı	İthalattaki payı	Dış ticaretteki payı
2007	246910	3703442	3950352	-3703441	0.002	0.022	0.014
2008	330462	4026764	4357226	-4026764	0.003	0.020	0.013
2009	232841	2781971	3014812	-2781971	0.002	0.020	0.012
2010	272219	3297796	3570015	-3297796	0.002	0.018	0.012
2011	296413	4263730	4560144	-4263730	0.002	0.018	0.012
2012	331762	3601427	3933189	-3601427	0.002	0.015	0.010
2013	417352	3753678	4171030	-3753677	0.003	0.014	0.010
2014	380662	3481908	3862570	-3481907	0.002	0.014	0.009

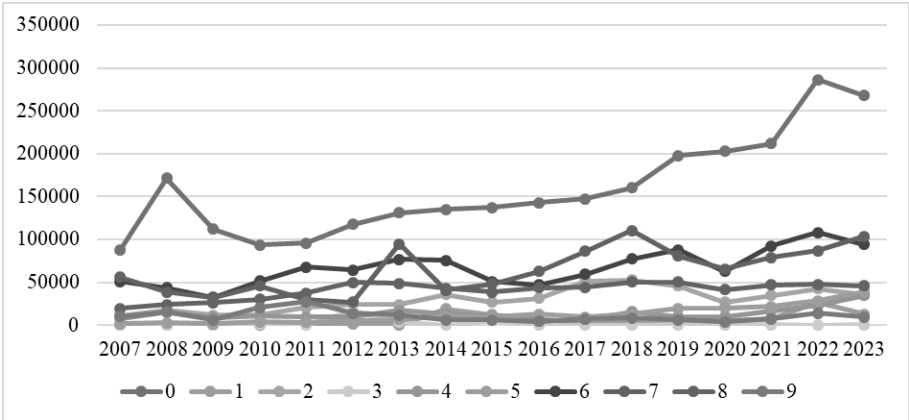
15 TÜİK. "Ülkelere Göre Dış Ticaret", 2025, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104>, Erişim: 19.1.2025.

	Türkiye'nin Japonya'ya ihracatı	Türkiye'nin Japonya'dan ithalatı	Ticaret hacmi	Net ticaret	İhracattaki payı	İthalattaki payı	Dış ticaretteki payı
2015	341112	3268130	3609242	-3268129	0.002	0.015	0.010
2016	359199	4062899	4422097	-4062898	0.002	0.020	0.013
2017	416370	4434186	4850556	-4434186	0.003	0.019	0.012
2018	493790	4515222	5009011	-4515221	0.003	0.020	0.012
2019	502851	3647962	4150812	-3647961	0.003	0.017	0.011
2020	441134	3742695	4183830	-3742695	0.003	0.017	0.011
2021	521773	4389292	4911065	-4389291	0.002	0.016	0.010
2022	664441	4640815	5305255	-4640814	0.003	0.013	0.009
2023	645190	5466847	6112037	-4821657	0.003	0.015	0.010

Kaynak: Comtrade¹⁶ verilerinden hesaplanmıştır.

Tablo 1'de görüldüğü gibi, Türkiye'nin Japonya'ya olan ihracatında önemli bir artış olmuştur. 2017 yılında Türkiye'nin Japonya'ya yaptığı ihracat yaklaşık 247 milyon dolar iken, 2023 yılında 645 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Diğer taraftan Türkiye'nin Japonya'dan olan ithalatında da büyüme olmuştur. Daha da önemlisi, Türkiye ciddi derecede dış ticaret açığı veren taraf olmuştur. 2007-2023 döneminde ikili ticaret hacmi yaklaşık 4 milyar dolardan 6 milyar doları geçmiştir. İkili ticaret hacmi yıllar içinde büyüse de, Türkiye'nin dış ticaretinde Japonya'nın payı ilgili dönemde binde 14'ten binde 10'a kadar düşmüştür.

Şekil 3: Sektörlere göre Türkiye'nin Japonya'ya ihracatı (bin ABD Doları)

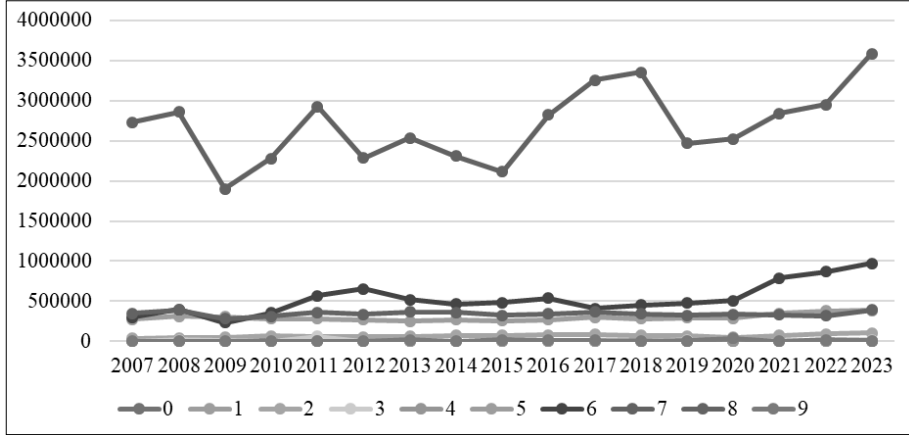
Kaynak: Comtrade¹⁷ verileri ile oluşturulmuştur.

16 Comtrade. "Trade Data", 2025, <https://comtradeplus.un.org/>, Erişim: 03.1.2025

17 Comtrade. "Trade Data", 2025, <https://comtradeplus.un.org/>, Erişim: 03.1.2025

Şekil 3'e göre, Türkiye'nin Japonya'ya en çok ihracat yaptığı sektör, 0 kodlu "canlı hayvanlar ve gıda maddeleri" olmuştur. 2007-2023 döneminde bu sektörde ihracat iki katından fazla artmıştır. Ayrıca 6 kodlu "başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar" ve 7 kodlu "makine ve ulaştırma araçları" öne çıkan diğer sektörleri oluşturmıştır.

Şekil 4: Sektörlere göre Türkiye'nin Japonya'dan ithalatı (bin ABD Doları)

Kaynak: Comtrade¹⁸ verileri ile oluşturulmuştur.

Şekil 4'e bakıldığında, Türkiye'nin Japonya'dan en çok ithalat yaptığı sektör önemli bir farkla 7 kodlu "makine ve ulaştırma araçları" olmuştur. Bu sektörde Türkiye'nin Japonya'dan yaptığı ithalat 2023 yılında 3,6 milyar doları bulmuştur. Sırasıyla 6 kodlu "başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar", 5 kodlu "başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri" ve 8 kodlu "çeşitli mamul eşya" en çok ithalat yapılan sektörler olmuştur.

Türkiye ile Japonya arasındaki artan ticaret hacmi ve buna paralel olarak ticari, siyasi ve diplomatik ilişkilerin artan önemine rağmen, Türkiye ile Japonya'yı farklı açılardan inceleyen çalışmalar¹⁹, iki ülke arasındaki ilişkiler²⁰ ile birlikte Türkiye

18 Comtrade. "Trade Data", 2025, <https://comtradeplus.un.org/>, Erişim: 03.1.2025

19 Türkislamoğlu, Elif. "Türkiye ve Japonya'nın modernleşme süreçleri: Benzerlikler-farklılıklar", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14, (2024, Türkiye-Japonya İlişkileri 100. Yıl Özel Sayısı), ss. 180-190.

20 Durmaz, Gökberk. "Japonya ve Türkiye: "Stratejik Ortaklık" Ötesi Bir Potansiyel?", *SDE Akademi*, 1, (2021, 1), ss. 38-55. ; Cankara, Pınar Özden, ve Yavuz Cankara. "Tarihsel süreçten 2000'li yıllara Türkiye'nin Japonya ile olan siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkileri", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, (2021, 2), ss. 504-520. ; Tepealtı, Fahrettin. "Türkiye-Japonya ilişkileri: Yüz yıllık Bir değerlendirme", *International Journal of Geography and Geography Education*, 53, (2024), ss. 136-156. ; Ulusan, Şayan. "Arşiv Belgelerine Göre Atatürk Dönemi Türk-Japon İlişkileri (1923-1938)", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 1, (2024, 9), ss. 535-556.

ile Japonya arasındaki ikili ticaretin analizine yönelik az sayıda teorik çalışma²¹ ile karşılaşmıştır. Bunun ötesinde bu konuda analize dayalı araştırmaların eksik olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye ile Japonya arasındaki ikili ticari ilişkilerin dış ticaret endeksleri ile analiz edilmesidir. Çalışmada hem genel hem de bütün sektörlerin her birinin dış ticaret verileri bağlamında ticaret tamamlayıcılığı, ticaret yoğunluğu, açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler ve ikili açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük analizleri ile iki ülke arasındaki ikili ticaret analiz edilmiştir. Ayrıca incelenen sektörlerin emek yoğun, sermaye yoğun ve ham madde yoğun olarak belirli bir sınıflandırmada değerlendirilmesi çalışmanın özgünlüğünü arttırmaktadır. Böylelikle Türkiye ile Japonya'nın ikili ticaretinin birçok açıdan ampirik olarak analiz edildiği bu çalışmanın literatüre ve politika yapıcılara katkı sağlaması beklenmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Ülkeler arasındaki diplomatik, siyasi ve ekonomik ilişkilerin içinde ticari ilişkilerin önemli bir yeri bulunmaktadır.²² Ticari ilişkilerin analiz edilmesinde ikili ticaret analizleri önemli rol oynamaktadır. Bu analizlerin büyük bir kısmı açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüklere dayanırken, bir kısmı ise ticaret yoğunluğu ve ticaret tamamlayıcılığına yönelik olmuştur. Son yıllarda ikili ticaret analizlerinde ikili açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler öne çıkmıştır. Balassa²³ tarafından öne sürülen açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi esasında David Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayanmaktadır. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisine ilişkin birçok eleştiri olsa da, uluslararası ticaret teorileri içinde en fazla öne çıkan teori olmuştur.²⁴ Bu teoriye göre “bir ülke, bütün ürünlerinde diğer ülkelere kıyasla daha üstün olsa da karşılaştırmalı olarak en çok üstünlüğe sahip olduğu ürün ya da ürünlerde uzmanlaşıp daha az üstün olduğu ürünleri ise

21 Morrison, Scott. “Japan and Turkey: the contours and current status of an economic partnership/free trade agreement”, *Insight Turkey*, 16, (2014, 2), pp. 183-195. ; Akkemik, K. Ali. “Is Turkey turning its face away from Japan to China and Korea? Evidence from trade relations”, *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 21, (2016, 1), pp. 45-62. ; Ivanova, Inessa, and Olga Ledovskaya. “Turkey and Japan: partnership is gaining strength”, *Восточная аналитика*, 2 (2016, 2), pp. 89-99. ; Yüksel, Cüneyt, and Deniz Baran. “A New Milestone for Turkey's Enhancing International Economic Partnerships: The Turkey-Japan New Generation Free Trade Agreement”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 38, (2018, 2), pp. 547-576.

22 Zhang, Jianhong, Arjen van Witteloostuijn, and J. Paul Elhorst. “China's politics and bilateral trade linkages”, *Asian Journal of Political Science*, 19, (2011, 1), p. 25.

23 Balassa, Bela. “Trade liberalisation and “revealed” comparative advantage 1”, *The Manchester School*, 33, (1965, 2), pp. 99-123.

24 Watson, Matthew. “Historicising Ricardo's comparative advantage theory, challenging the normative foundations of liberal International Political Economy”, *New Political Economy*, 22, (2017, 3), p. 257.

ithal ederek daha iyi bir şekilde kalkınabilir".²⁵ Bu teoriye dayalı olarak açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksi ile bir ülkenin bir sektördeki ihracatının toplam ihracatı içindeki payını diğer ülke veya ülke gruplarıyla karşılaştırması yapılmaktadır. Böylelikle karşılaştırmalı üstünlüğün yüksek olduğu ürün veya ürün gruplarında ihracatın yapılması ülke ekonomisine daha fazla büyük sağlamaktadır. Karşılaştırmalı dezavantajın olduğu ürün veya ürün gruplarında ise ithalat öne çıkmaktadır. İkili ticaretin analizinde sadece açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler değil, aynı zamanda ticaret yoğunluğu da ülkelerin karşılıklı ticaretini değerlendirmek için önemli bir rol oynamaktadır.²⁶ Çünkü bir ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğü olan ürünlerdeki ihracatı hacmi düşük veya yüksek olabildiğinden, özellikle ihracatın az olması dış ticaretteki payını önemsiz hale getirebilmektedir. Bu bakımdan açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler ve ticaret yoğunluğu birlikte ele alındığında, hem karşılaştırmalı avantaj veya dezavantajın hem de ticaret hacminin yüksek veya düşük olduğu ürün ya da ürün gruplarının birlikte değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Ticaret yoğunluğuna göre ülkelerin ikili ticarete dünya ortalamasının üzerinde ya da altında oldukları ortaya çıkmaktadır.²⁷ Düşük ticaret yoğunluğunda ikili ticaretteki ortakların birbiriyle ticaret hacminin zayıf olduğu ve diğer ülkeler ile ticaret ilişkilerinin daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. Yüksek ticaret yoğunluğunda ise ülkelerin karşılıklı olarak ihracat ve/veya ithalatında yüksek ticaret hacimlerine sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Ticaret tamamlayıcılığına göre ülkelerin karşılıklı ticaretinin temelinde farklı veya benzer ürünlerin ticaret üzerindeki rolüne vurgu yapmaktadır.²⁸ Örneğin, ticaret tamamlayıcılığı yüksek olduğunda ülkelerin farklı ürünlerde uzmanlaştığı ve bu farklı ürünler üzerinden ticaret yaptığı ortaya çıkmaktadır. Aslında ticaret tamamlayıcılığının yüksek olması tarafların ticaret potansiyelinin oldukça yüksek olduğunu belirtmektedir. Düşük ticaret tamamlayıcılığı ise ülkelerin birbirini tamamlayıcı değil, daha çok benzer ürünlerde uzmanlaştığını ve bu ürünler üzerinden rekabet ettiklerini göstermektedir. İkili açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük

25 Topuz, Hüseyin, ve Artuğ Coşkun. "Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi: Türkiye, Kolombiya ve Güney Kore Üçlüsünün Sektörel Bazda Uygulamalı Bir Analizi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, (2018, 25), s. 673.

26 Grançay, Martin, and Tomáš Dudáš. "Bilateral trade flows and comparative advantage: does the size matter?", *Society and Economy*, 41, (2019, 4), p. 398.

27 Şimşek, Nevzat, Cengizhan Canaltay, and Hayal Ayça Şimşek. "Trade Relations Between Turkey and Kazakhstan on the 25th Anniversary of Kazakhstan's Independence", *Perceptions: Journal of International Affairs*, 22, (2017a, 1), p. 10.

28 Michaely, Michael. *Trade preferential agreements in Latin America: an ex-ante assessment*. No. 1583. World Bank Publications, 1996.

ise ürün grubu veya sektöre göre ikili ticarete karşılaştırmalı üstünlüğün hangi ülke lehine olduğu noktasında bilgi vermektedir²⁹. Dolayısıyla bu analizler birlikte kullanıldığında, ikili ticaretin daha çok hangi yönde olduğunu (tamamlayıcı veya benzer), ikili ticaret potansiyelini, hangi ülkenin hangi ürün veya sektörde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ve bu ürünlerin ticaretinin az veya çok yapıldığına ilişkin çok yönlü bilgi sağlamaktadır. Bu şekilde ülkelerin karşılıklı ilişkilerinde önemli bir yeri olan ikili ticaretin analizi farklı açılardan gerçekleştirilebildiği gibi ülkeler arasındaki ticari anlaşmalar başta olmak üzere ikili ve çok taraflı ilişkilerin geliştirilmesine yönelik yol göstermektedir.

Literatür Taraması

Literatürde Türkiye ve Japonya ile ilgili çalışmalar başta olmak üzere, ikili ticaretin incelendiği bazı çalışmaların özetine yer verilmiştir.

Balassa ve Noland³⁰ 1967-1983 döneminde Japonya ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin karşılaştırmalı üstünlüğünü analiz etmiştir. Çalışma sonucunda, Japonya'nın niteliği düşük emek yoğun ürünlerden niteliği yüksek insan sermayesi yoğun ürünlere geçmiştir. Aynı dönemde, Japonya'nın doğal kaynak yoğun ürünlerde karşılaştırmalı dezavantajının artmıştır. ABD ise doğal kaynak yoğun ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğünü artırırken, niteliği düşük emek yoğun mallar ile fiziki sermaye ve niteliği yüksek insan sermayesi yoğun ürünler de karşılaştırmalı üstünlüğünü sürdürmüştür. Bunun yanında, her iki ülke de yüksek teknoloji ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğünü arttırmıştır.

Nam³¹ Çin, Japonya ve Güney Kore arasındaki rekabeti ve ticaret tamamlayıcılığı incelemiştir. Çalışmada Japonya ile Güney Kore arasındaki ticaret tamamlayıcılığının Çin'e göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda Güney Kore'nin Japonya'ya olan ihracatının Çin'in Japonya'ya olan ihracatına göre daha fazla artma potansiyeli olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte Güney Kore'nin Çin'e göre Japonya'dan daha fazla ithalat yapma potansiyelinin olduğu görülmüştür.

Santoso³² 1996-2006 yılları için Endonezya ile Çin, Japonya ve Güney Kore arasındaki ticari ilişkiler incelenmiştir. Çalışmaya göre, Endonezya ile Çin arasın-

29 Şimşek, Nevzat, Hayal Ayça Şimşek, and Zhengizkhan Zhanaltay. "Analysis of bilateral trade relations between Turkey and Russia Federation", *Bilgi*, 83, (2017b, 83), p. 18.

30 Balassa, Bela, and Marcus Noland. ""Revealed""Comparative Advantage in Japan and the United States", *Journal of International Economic Integration*, (1989), pp. 8-22.

31 Nam, Sang-Yirl. "Complementarity in Northeast Asian Trade", *East Asian Economic Review*, 4, (2000, 1), pp. 99-134.

32 Santoso, Rokhedi Priyo. "Indonesia Manufactures: Would It be Trade Competition or Complement to China, Japan and Korea under ASEAN Plus Three?", *Economic Journal of Emerging Markets*, 13, (2009, 2).

daki ticari ilişkilerin rekabetçi bir yapıya sahip olduğu görülürken, Endonezya'nın Güney Kore ve Japonya ile ticari ilişkilerinde ticaret tamamlayıcılığının öne çıktığı tespit edilmiştir.

Phan ve Jeong³³ Güney Kore ile Vietnam arasındaki ikili ticaret ilişkilerini araştırdıkları çalışmada, ticaret yoğunluğu, ticaret tamamlayıcılığı ve ikili rekabet üstünlüğü endekslerini kullanmıştır. 1993-2011 dönemini kapsayan çalışmada, iki ülke arasındaki ticaretin zamanla daha da yoğunlaştığı bulgusuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda iki taraf arasındaki ticaretin daha çok karşılaştırmalı üstünlüklere dayandığı ve ticaret tamamlayıcılığının arttığı belirlenmiştir. Bu doğrultuda iki ülke arasındaki ticaret potansiyelinin yüksek olduğu ortaya konulmuştur.

Raj vd.³⁴ Hindistan ve Japonya arasındaki ticari ilişkileri, ticaret yoğunluğu endeksi ile 2001-2011 dönemi için analiz etmiştir. İki ülke arasındaki ticaret yoğunluğunun düşük olduğunun tespit edildiği çalışmada ticaret potansiyelinin yüksek olduğu kaydedilmiştir.

Ibrahim ve Abdullahi³⁵ Nijerya ile Batı Afrika alt bölgesi arasında ticari tamamlayıcılığı, ticaret benzerliği ve rekabet gücü analizini gerçekleştirmiştir. 2000-2014 dönemi için Nijerya'nın Batı Afrika ülkeleriyle olan ticaret yoğunluğunun daha çok Benin, Fildişi Sahili, Gana, Senegal ve Togo gibi ülkelerle yüksek olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte Nijerya'nın kakao, mineral yakıt, kauçuk ve ham deride karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu belirlenmiştir.

Şimşek vd.³⁶ 1995-2009 döneminde Türkiye ile Kazakistan'ın ikili ticari ilişkilerini incelemiştir. Çalışmada, Kazakistan'ın ihracatı ile Türkiye'nin ithalatı arasındaki ticaret tamamlayıcılığının, Türkiye'nin ihracatı ile Kazakistan'ın ithalatı arasındaki ticaret tamamlayıcılığına göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şimşek vd.³⁷ Türkiye-Rusya için 1996-2014 yılları arasındaki ikili ticareti analiz etikleri çalışmada, 1990-2000 arasındaki dönemde iki ülke arasındaki ticaret

33 Phan, Thanh Hoan, and Ji Young Jeong. "An analysis of Korea-Vietnam bilateral trade relation", *Munich Personal RePEc Archive*, (2012), MPRA Paper No. 48312.

34 Raj, Sundar, and D. Ambrose. "A brief analysis of India-Japan bilateral trade: A trade intensity approach" *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 2, (2014, 2), pp. 36-38.

35 Ibrahim, Kabiru Hannafi, and Abdullahi Shafii Sayuti. "Nigeria's Trade complementarity and similarity with West African sub-region", *Benue Journal of Social Sciences*, 5, (2017, 1), pp. 122-138.

36 Şimşek, Nevzat, Cengizhan Canaltay, and Hayal Ayça Şimşek. "Trade Relations Between Turkey and Kazakhstan on the 25th Anniversary of Kazakhstan's Independence", *Perceptions: Journal of International Affairs*, 22, (2017a, 1), pp. 7-28.

37 Şimşek, Nevzat, Hayal Ayça Şimşek, and Zhengizkhan Zhanaltay. "Analysis of bilateral trade relations between Turkey and Russia Federation", *Bilig*, 83 (2017b, 83), pp. 1-26.

tamamlayıcılığının düşük olduğunu saptamıştır. 2000 yılından sonra ise iki ülke arasındaki ticaret tamamlayıcılığının arttığı, iki tarafın da yapılan ticaretten daha fazla kazanç elde ettiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda Türkiye'nin Rusya karşılarındaki rekabet gücünün en çok emek yoğun sektörlerde arttığı belirlenmiştir.

Çelen ve Demirel³⁸ 2011-2015 yılları kapsamında Türkiye ile dış ticaret yaptığı seçilmiş ülkeler arasında ticaret tamamlayıcılığını incelemiştir. Türkiye'nin Kuveyt, Suudi Arabistan, Özbekistan, Katar ve Avusturya ile ticaret tamamlayıcılığının yüksek seviyede olduğu görülmüştür. Buna karşın, Türkiye'nin Singapur, Malta, Yunanistan, Hindistan ve Japonya ile ticaret tamamlayıcılığının düşük seviyede olduğu saptanmıştır.

İbrahim ve İorembere³⁹ 1988-2017 dönemi için Nijerya ile Çin arasındaki rekabet gücünü ve ticaret tamamlayıcılığını inceleyen çalışmada, Nijerya'nın ağırlıklı olarak hammaddelerde rekabet avantajına sahip olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın, Çin'in daha çok sanayi ürünlerinde rekabet avantajına sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda ikili ticarette Nijerya'nın ihracattaki ticaret tamamlayıcılığının, ithalattaki ticaret tamamlayıcılığına göre daha olduğu belirlenmiştir.

Maryam vd.⁴⁰ Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika (BRICS) ülkelerinin birbiri ile olan ticaret akışını ve bu ülkelerin Avrupa Birliği (AB) ile ticaretini incelemiştir. 2001-2015 dönemi için yapılan çalışmada ticaret yoğunluğuna ilişkin bulgular, Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika arasında ikili ticaret akışlarının önemli düzeye çıktığı saptanmıştır. Aynı zamanda, Rusya'nın, AB ile ticaret tamamlayıcılığının yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Brezilya ve Rusya'nın doğal kaynaklara dayalı ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip iken, Hindistan ve Çin'in ise işlenmiş ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

İnan⁴¹ 1995-2018 yılları kapsamında Türkiye ile çevre ülkeler arasındaki ticaret yoğunluğuna odaklanmıştır. Türkiye'nin özellikle yakın çevre ülkeleri ile ticaret yoğunlaşmasının arttığı tespit edilmiştir. Ancak Türkiye'nin yakın çevresindeki ülkeler dışındaki diğer ülkeler ile olan ticari yoğunluğunun yeterince artmadığı ortaya çıkmıştır.

38 Çelen, Aydın, and Ayşe Demirel. "Tamamlayıcılık İndeksi Çalışması: Türkiye Örneği", *International Journal of Economic & Administrative Studies*, (2018, 20), ss. 101-118.

39 İbrahim, Kabiru Hannafi, and Paul Terhemba İorembere. "Sectoral and products wise comparative advantage in Nigeria-China bilateral trade relations", *Dutse Journal of Economics and Development Studies (DUJEDS)*, 6, (2018, 1).

40 Maryam, Javeria, Umer Jeelanie Bandy, and Ashok Mittal. "Trade intensity and revealed comparative advantage: an analysis of Intra-BRICS trade", *International Journal of Emerging Markets*, 13, (2018, 5), pp. 1182-1195.

41 İnan, Şükrü. "Türkiye'nin komşu ve çevre ülkelerle ticareti geliştirme stratejisi: Karşılaştırmalı bir analiz", *Avrasya Etüdüleri*, (2022, 61), ss. 159-200.

Titus⁴² ABD ile Nijerya arasındaki ticaret tamamlayıcılığını ve rekabet gücünü analiz etmiştir. Çalışmada Nijerya'nın ABD'ye olan ihracatında ve ABD'nin Nijerya'ya olan ihracatında önemli ülkeler oldukları ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, Nijerya'nın ABD'ye göre yakıt ve hammaddelerde karşılaştırmalı avantaja sahip olduğu tespit edilmiştir. ABD'nin Nijerya'ya göre mamul ürünlerde rekabet gücüne sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bunun yanında iki ülkenin birbiriyle rekabet etmek yerine işbirliği yapmaları durumunda ikili ticaretten elde edilen kazançların daha yüksek olacağı belirlenmiştir.

Mustafa ve Sharma⁴³ Hindistan ile Avustralya arasındaki ikili ticaret ilişkisini ticaret yoğunluğu ve açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi yoluyla incelemiştir. Hindistan ile Avustralya arasındaki ikili ticaretin artmadığını vurgulayan çalışmada, Hindistan'ın belirli ürünlerde Avustralya'ya göre daha yüksek rekabet avantajına sahip olduğu tespit edilmiştir.

Li⁴⁴ Çin, Japonya, Güney Kore, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği arasındaki ticari ilişkileri analiz etmiştir. Çalışma sonucunda, Çin ve Japonya'nın Güney Kore ile Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği ile hem rekabet halinde hem de çoğunlukla endüstri-içi ticaret yapıldığı olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun yanında, Çin ve Japonya'nın Avustralya ve Yeni Zelanda ile ticaret tamamlayıcılığının yüksek olduğu ve daha çok endüstriler-arası ticaretin yapıldığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Aydemir⁴⁵ Türkiye ile AB arasındaki ikili ticareti analiz etmiştir. Çalışmaya göre, Türkiye ile AB arasında yüksek ticaret tamamlayıcılığı ile karşılaşmıştır. İki tarafın da farklı ürünlerde yüksek ticaret yoğunluğuna ve rekabet avantajına sahip olduğu tespit edilmiştir. Böylelikle ikili ticaretin rekabetçi bir yapıdan ziyade tamamlayıcı olduğu belirlenmiştir. İkili ticarette Türkiye tekstil ve giyim ürünlerindeki ticaret yoğunluğu ve rekabet gücü ile öne çıkmıştır.

42 Titus, Abodunde Temitope. "Trade Competition and Complementarity Between USA and One of Its Major Trading Partners in Africa (Nigeria): An Empirical Analysis Using Prominent International Trade Measures", *Journal of International Cooperation and Development*, 6, (2023, 3), pp. 68-82.

43 Mustafa, Ghulam, and Aroon Sharma. "An Analysis of India's Revealed Comparative Advantage in Merchandise Trade with Australia", *Global Economics Science*, 4, (2023, 1), pp. 32-48.

44 Li, Shuming. "Analysis of the Competitiveness and Complementarity between China Japan and other RCEP Member Countries", *Proceedings of the 2nd International Conference on Public Management, Digital Economy and Internet Technology*, 2023.

45 Aydemir, Muhammed Fatih. "Bilateral Trade between Türkiye and the EU: An Analysis on Trade Indicators", *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, (2025, 1), pp. 44-64.

Veri ve Yöntem

Veri

Bu çalışmada, Türkiye ile Japonya arasındaki ikili ticarete yönelik Standart Uluslararası Ticaret Sınıflaması (SITC, Rev.4) tek basamaklı 10 sektörün dış ticaret verileri analiz edilmiştir. 2007-2023 dönemini kapsayan dış ticaret verileri, oldukça yaygın kullanılan ve güvenilir kabul edilen Birleşmiş Milletler (BM) Comtrade⁴⁶ veritabanından elde edilmiştir. Tablo 2’de çalışmada ele alınan sektörler yer verilmiştir.

Tablo 2: Standart uluslararası ticaret sınıflamasına (SITC, Rev. 4) göre sektörler

SITC Kodu	Tanımı	Sınıflandırma
0	Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri	Hammadde yoğun sektörler
1	İçkiler ve tütün	
2	Akaryakıt hariç yenilmeyen hammadde	
3	Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler	
4	Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar	
5	Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri	Sermaye yoğun sektörler
7	Makine ve ulaştırma araçları	
9	SITC’da sınıflandırılmamış eşyalar	
6	Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar	Emek yoğun sektörler
8	Çeşitli mamul eşya	

Tablo 2’de görüldüğü gibi, sektörler hammadde yoğun, emek yoğun ve sermaye yoğun sektörler olarak üç farklı şekilde sınıflandırılmıştır.⁴⁷⁴⁸ Türkiye ile Japonya’nın ikili dış ticaret ilişkileri değerlendirilirken, sektör tanımlamaları ve sınıflandırmaları göz önünde bulundurulmuştur.

Yöntem

Türkiye’nin Japonya ile ikili ilişkilerinin analizi için ticaret tamamlayıcılık endeksi (TCI), ticaret yoğunluk endeksi (TII), açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük (RCA) ve ikili açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük (BRCA) endekslerine yer verilmiştir.

46 Comtrade. "Trade Data", 2025, <https://comtradeplus.un.org/>, Erişim: 03.1.2025

47 Wang, Pei-Zhi, Ling-Xi Chu, and Yu-Xin Zhao. "Trade Complementarity and Competitive Analysis between China and Countries under "the Belt and Road" Initiative", *4th Annual International Conference on Management, Economics and Social Development (ICMESD 2018)*, p. 357.

48 Yao, Shuqi. "Trade Relations Between China and The Czech Republic: An Analysis of Complementarity and Competition", *2021 International Conference on Transformations and Innovations in Business and Education (ICTIBE 2021)*, p. 136.

Michaely⁴⁹ tarafından oluşturulan ticaret tamamlayıcılık endeksi, bir ülkenin ikili ticarete bulunduğu ülke veya bölge ile ticaret tamamlayıcılığını ölçmektedir. Bu endeks, bir ülkenin ihracatı ile diğer ülke veya bölgenin ithalatı ile eşleşme derecesini göstermektedir. Bu endeks, Eşitlik 1’de olduğu gibi hesaplanmaktadır:⁵⁰

$$TCI_{ij} = 100 * \left[1 - \sum_k \left(\left| \frac{m_{jk}}{M_j} - \frac{x_{ik}}{X_i} \right| / 2 \right) \right] \quad (1)$$

TCI_{ij} : iki ülke arasındaki ticaret tamamlayıcılık endeksini,

m_{jk} : j ülkesinin k sektörü ithalatını,

M_j : j ülkesinin toplam ithalatını,

x_{ik} : i ülkesinin k sektörü ihracatını,

X_i : i ülkesinin toplam ihracatını göstermektedir.

Ticaret tamamlayıcılık endeksi, 0 ile 100 arasında değerler almaktadır. 0’a yakın değerler düşük ticaret tamamlayıcılığını belirtirken, 100’e yakın değerler ise yüksek ticaret tamamlayıcılığına işaret etmektedir. Zaman içinde değişkenlik gösteren ticaret tamamlayıcılık endeksi, iki taraf arasındaki ticaretin daha az veya daha fazla uyumlu hale geldiğini gösterebilmektedir.⁵¹

Ticaret yoğunluğu endeksi ile iki taraf arasındaki ticaret yoğunluğu diğer ülkeler ile karşılaştırılarak ölçülmektedir.⁵² Diğer bir ifadeyle bu endeks, ikili ticarete bir ülkenin ticaret yaptığı ülkeye ortalama olarak dünya ihracatından daha fazla ihracat yapıp yapmadığını göstermektedir.⁵³ Bu endeksin hesaplanma şekli, Eşitlik 2’de gösterilmiştir:⁵⁴

$$TII_{ij} = (x_{ij} / X_i) / (x_{wj} / X_w) \quad (2)$$

x_{ij} : ticaret yoğunluğu endeksini,

X_i : i ülkesinden j ülkesine veya bölgesine yapılan ihracatı,

49 Michaely, Michael. *Trade preferential agreements in Latin America: an ex-ante assessment*. No. 1583. World Bank Publications, 1996.

50 Bashimov, Güçgeldi. "Rusya ile Pakistan arasındaki İkili Ticaret (2003-2021 Dönemi)", *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, (2023, 2), s. 198.

51 Chabi, Patrick, and Fatih Saygili. "The Assessment of South-South Trade Potentialities: The Case of Turkey and ECOWAS Countries", *African Journal of Economic Review*, 8, (2020, 2), p. 195.

52 Kojima, Kiyoshi. "The pattern of international trade among advanced countries", *Hitotsubashi Journal of Economics*, 5, (1964, 1), p. 19.

53 Şimşek, Nevzat, Cengizhan Canaltay, and Hayal Ayça Şimşek. "Trade Relations Between Turkey and Kazakhstan on the 25th Anniversary of Kazakhstan's Independence", *Perceptions: Journal of International Affairs*, 22, (2017a, 1), p. 10.

54 World Bank. "Trade Indicators", 2010, https://wits.worldbank.org/wits/wits/witshelp/Content/Utilities/e1.trade_indicators.htm, Erişim: 04.9.2024

X_i : i ülkesinin toplam ihracatını,

x_{wj} : dünyadan j ülkesine veya bölgesine yapılan ihracatı,

X_w : toplam dünya ihracatını belirtmektedir.

Ticaret yoğunluğu endeksi, 0 ile $+\infty$ arasında değerler almaktadır. 1'den küçük değerler, ticaret yoğunluğunun düşük olduğunu, 1'den yüksek değerler ise iki taraf arasındaki ticaret yoğunluğunun fazla olduğunu göstermektedir.⁵⁵ Bu endeks, ithalat yoğunluğunu hesaplamak için de kullanılmaktadır.⁵⁶

Bu endeksin sektörel açıdan hesaplanma şekli, Eşitlik 3'te gösterilmiştir:⁵⁷

$$TII_{ijk} = (x_{ijk} / X_{ik}) / (x_{ij} / X_i) \quad (3)$$

TII_{ijk} : k sektöründeki ticaret yoğunluğu endeksinin,

x_{ijk} : i ülkesinden j ülkesine veya bölgesine yapılan k sektörü ihracatını,

X_{ik} : i ülkesinden dünyaya yapılan k sektörü ihracatını,

x_{ij} : i ülkesinden j ülkesine veya bölgesine yapılan ihracatı,

X_i : i ülkesinin toplam ihracatını belirtmektedir.

Bu endeks, sektörlerin bölgesel ithalat yoğunluğunu hesaplamak için de kullanılabilir.⁵⁸

Balassa⁵⁹ tarafından oluşturulan açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük (RCA) endeksi, bir ülkenin bir sektördeki ihracatının toplam ihracatı içindeki payını diğer ülke veya ülke gruplarıyla karşılaştırmaktadır.⁶⁰ Bu endeks Eşitlik 4'te olduğu gibi hesaplanmaktadır:

$$RCA_{ij} = (X_{ij}/X_{it})/(X_{nj}/X_{nt}) = (X_{ij}/X_{nj})/(X_{it}/X_{nt}) \quad (4)$$

RCA_{ij} : açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksinin,

X_{ij} : i ülkesinin j sektörü ihracatını,

X_{nj} : n ülkesinin veya ülkeler grubunun j sektörü ihracatını,

55 Maryam, Javeria, Umer Jeelanie Bandy, and Ashok Mittal. "Trade intensity and revealed comparative advantage: an analysis of Intra-BRICS trade", *International Journal of Emerging Markets*, 13, (2018, 5), p. 1186.

56 Vahalik, Bohdan. "Regional bilateral trade analysis of the European Union, China and ASEAN", *Procedia Economics and Finance*, (2014, 12), s. 711.

57 Vahalik, a.g.e.s. 711.

58 Vahalik, a.g.e.s. 711.

59 Balassa, Bela. "Trade liberalisation and "revealed" comparative advantage 1", *The Manchester School*, 33, (1965, 2), pp. 99-123.

60 Utku, Utku, and Hayriye İmer. "Türk tekstil ve konfeksiyon sektörünün Avrupa Birliği tekstil ve konfeksiyon sektörü karşısındaki rekabet gücünün alt sektörler düzeyinde ölçülmesi", *Rekabet Dergisi*, (2009, 36), ss. 3-43.

X_{it} : i ülkesinin toplam ihracatını,

X_{nt} : n ülkesinin veya ülkeler grubunun toplam ihracatını temsil etmektedir.

RCA, 0 ile $+\infty$ arasında değerler almaktadır. RCA, 1'den büyük olduğunda karşılaştırmalı avantajın olduğunu, 1'den küçük RCA değeri ise karşılaştırmalı dezavantajın olduğuna işaret etmektedir.

İkili açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük (BRCA) endeksinin temeli, RCA endeksine dayanmaktadır. RCA endeksinden farklı olarak BRCA endeksi belirli mal için, bir ülkenin başka bir ülke veya ülke grubu pazarında dünyanın geri kalanıyla karşılaştırıldığında açıklanmış bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olup olmadığını göstermektedir.⁶¹ Bu endeksin hesaplanma şekli, Eşitlik 5'te olduğu gibi gösterilmektedir:

$$BRCA_{ik}^j = (x_{ik}^j / X_{itk}) / (x_{wk}^j / X_{wtk}) \quad (5)$$

Burada $BRCA_{ik}^j$: ikili açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksini,

x_{ik}^j : i ülkesinin j sektörü ihracatını,

X_{itk} : i ülkesinin toplam ihracatını,

x_{wk}^j : dünya j sektörü ihracatını,

X_{wtk} : dünyadan k ülkesine yapılan toplam ihracatı göstermektedir.

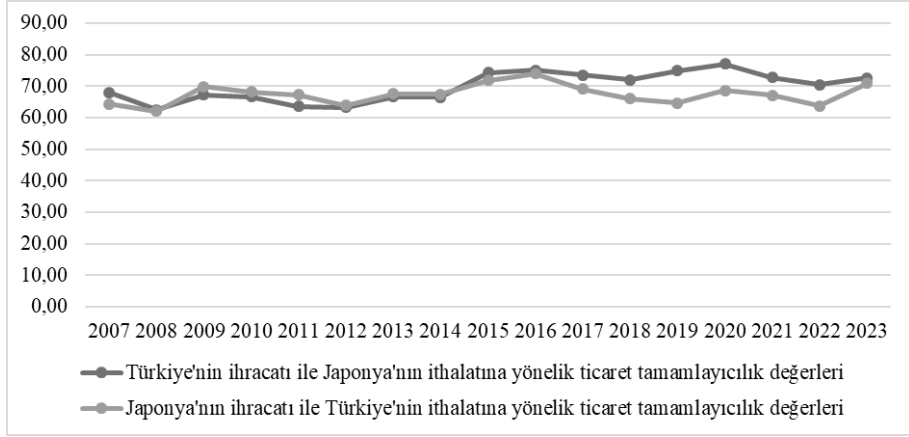
Bu endeksin hesaplanması sonucunda ortaya çıkan değer 1'den küçük olması durumunda belirli bir sektördeki ikili ticarete karşılaştırmalı dezavantaja, 1'den büyük olması durumunda karşılaştırmalı avantajı işaret etmektedir.⁶²

Bulgular

Çalışmada öncelikle Türkiye ile Japonya'nın ikili ticarete birbiriyle doğal ticaret ortağı olup olmadığını öğrenmek için ticaret tamamlayıcılığına ilişkin bulgulara Şekil 5'te yer verilmiştir.

61 Phan, Thanh Hoan, and Ji Young Jeong. "An analysis of Korea-Vietnam bilateral trade relation", *Munich Personal RePEc Archive*, (2012), MPRA Paper No. 48312.

62 Şimşek, Nevzat, Hayal Ayça Şimşek, and Zhengizkhan Zhanaltay. "Analysis of bilateral trade relations between Turkey and Russia Federation", *Bilgi*, 83, (2017b, 83), p. 18.

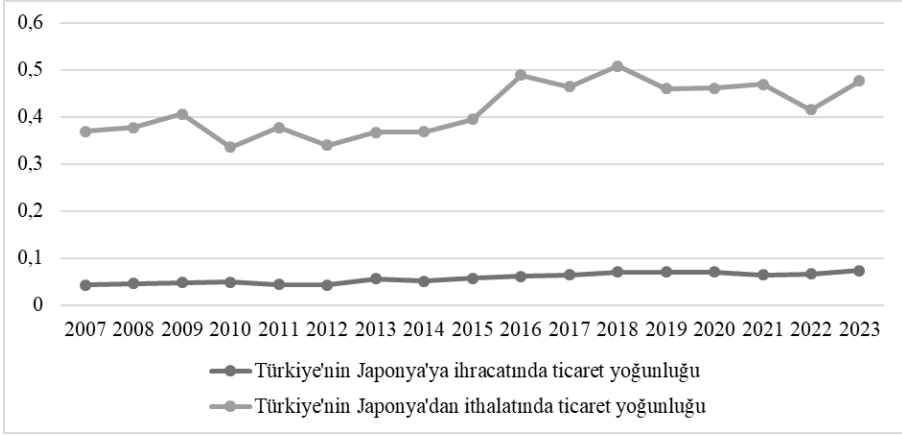
Şekil 5: Türkiye ile Japonya arasındaki ticaret tamamlayıcılığı

Kaynak: Comtrade⁶³ verilerinden hesaplanmıştır.

Şekil 5'te, iki ülke arasındaki ticaret tamamlayıcılığının yüksek olduğu görülmüştür. Aynı zamanda iki ülke arasındaki ticaret tamamlayıcılığının birbirine paralel şekilde değiştiği gözlenmiştir. Özellikle 2015'e kadar daha dengeli bir ticaret tamamlayıcılığı ile karşılaşılırken, bu tarihten sonra Türkiye'nin ticaret tamamlayıcılığı, Japonya'ya göre daha yüksek olmuştur. Son yıllarda Türkiye'nin ticaret tamamlayıcılık değerleri 70'in üzerinde gerçekleşirken, Japonya'da ise 60'ın üzerinde değerler olduğu görülmüştür. Özellikle 2023 yılında Japonya'nın Türkiye'ye olan ihracatındaki ticaret tamamlayıcılık değeri 70'i geçmiştir. Böylelikle iki ülke arasındaki ticaretin rekabetten daha çok tamamlayıcı ürünlerde olduğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla iki ülke arasındaki ticaretin işbirliğine açık olduğu ve artan tamamlayıcılığın iki ülke ticaretinin daha da artması durumunda daha fazla refah sağlayacağını göstermektedir. Böylelikle ikili refaha dayalı işbirliğinin ekonomik ve siyasi açıdan ilişkilerin güçlenmesini sağlayabilme potansiyeli bulunmaktadır.

63 Comtrade. "Trade Data", 2025, <https://comtradeplus.un.org/>, Erişim: 03.1.2025

Şekil 6: Türkiye’den Japonya’ya ticaret yoğunluğu

Kaynak: Comtrade⁶⁴ verilerinden hesaplanmıştır.

Şekil 6’ya göre, Türkiye’nin Japonya ile olan ihracatında ve ithalatında düşük ticaret yoğunluğu değerleri ile karşılaşmıştır. Özellikle Türkiye’nin Japonya’ya ihracatında ticaret yoğunluğu değerleri (0.1’in altında) oldukça düşük seyretmiştir. Türkiye’nin Japonya’dan olan ithalatında ticaret yoğunluğu değerleri daha yüksek olmakla birlikte dünya ortalamasının altında kalmıştır. Ayrıca, Türkiye’nin Japonya’dan olan ithalatına bağımlılığın, ihracata olan bağımlılığından daha yüksek olduğu ve Türkiye’nin ikili ilişkilerde daha fazla adım atması gerektiği anlaşılmaktadır. Daha kapsamlı olarak Tablo 3’te Türkiye’nin Japonya’ya olan ihracatında sektörel bakımdan ticaret yoğunluğu değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 3: Türkiye’nin Japonya’ya olan ihracatında sektörel açıdan ticaret yoğunluğu değerleri

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2007	4.89	0.17	1.98	0.02	11.98	0.20	0.74	0.71	0.42	2.12
2008	7.48	0.31	2.44	0.00	10.79	0.19	0.43	0.40	0.47	1.30
2009	5.40	0.22	2.32	0.00	9.43	0.17	0.50	0.49	0.66	0.47
2010	3.74	0.37	1.56	0.10	13.50	0.29	0.65	0.61	0.65	2.36
2011	3.56	1.03	2.49	0.05	5.34	0.24	0.77	0.36	0.77	3.50
2012	4.27	0.75	2.72	1.02	4.37	0.30	0.72	0.33	0.96	0.42
2013	3.36	0.24	1.82	0.16	5.27	0.29	0.71	0.83	0.68	0.86
2014	3.56	4.86	3.25	0.01	5.53	0.48	0.78	0.39	0.62	0.52

64 Comtrade. "Trade Data", 2025, <https://comtradeplus.un.org/>, Erişim: 03.1.2025

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2015	3.88	4.21	3.02	0.05	4.66	0.48	0.63	0.51	0.62	0.31
2016	3.94	2.31	3.25	0.05	2.30	0.62	0.56	0.59	0.66	0.21
2017	3.69	0.75	4.24	0.02	2.86	0.41	0.60	0.66	0.61	0.35
2018	3.52	1.34	3.77	0.01	6.09	0.42	0.61	0.71	0.59	0.65
2019	4.23	0.75	3.50	0.02	4.21	0.60	0.71	0.52	0.56	0.51
2020	4.46	1.56	2.25	0.06	3.02	0.62	0.56	0.51	0.54	0.36
2021	4.36	2.92	2.29	0.05	3.87	0.59	0.63	0.56	0.51	0.58
2022	4.55	7.50	2.22	0.01	2.67	0.53	0.62	0.51	0.41	1.07
2023	4.14	3.54	2.06	0.02	4.89	0.79	0.66	0.56	0.41	0.45

Kaynak: Comtrade⁶⁵ verilerinden hesaplanmıştır.

Tablo 3'e göre, Türkiye'nin Japonya'ya olan ihracatında en yüksek ticaret yoğunluğu 4 kodlu "hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar" sektöründe olmuştur. Bu sektörde 2007 yılında 11.98 olan ticaret yoğunluk değeri 2023 yılında 4.89'a düşmüştür. Ticaret yoğunluğunun yüksek olduğu diğer sektörler olarak, 0 kodlu "canlı hayvanlar ve gıda maddeleri" ve 2 kodlu "akaryakıt hariç yenilmeyen hammadde" sektörü öne çıkmaktadır. 1 kodlu "içkiler ve tütün" sektörü ise yıllar içinde önemli değişimler yaşamakla birlikte son yıllarda ihracat yoğunluğunun ciddi şekilde arttığı sektör olmuştur. Bu durum genel olarak Türkiye'nin zengin tarım, gıda ve hammadde kaynakları karşısında Japonya'nın doğal kaynaklar bakımından sınırlı bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin Japonya'ya ihracatında bu ürünler stratejik önem arz etmektedir.

Türkiye'nin Japonya'ya olan ihracatındaki sektörel ticaret yoğunluğundan sonra, Tablo 4'te Türkiye'nin Japonya'dan ithalatındaki ticaret yoğunluğuna yer verilmiştir.

Tablo 4: Türkiye'nin Japonya'dan ithalatında sektörel açıdan ticaret yoğunluğu değerleri

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2007	0.05	0.00	0.14	0.00	0.01	0.58	0.43	2.52	1.65	0.00
2008	0.01	0.00	0.14	0.06	0.01	0.61	0.55	2.79	1.75	0.00
2009	0.10	0.00	0.24	0.04	0.01	0.76	0.51	2.35	1.54	0.00
2010	0.16	0.00	0.25	0.01	0.01	0.62	0.62	2.38	1.50	0.00

65 Comtrade. "Trade Data", 2025, <https://comtradeplus.un.org/>, Erişim: 03.1.2025

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2011	0.04	0.00	0.16	0.17	0.00	0.52	0.84	2.47	1.45	0.00
2012	0.00	0.00	0.19	0.01	0.01	0.60	1.19	2.44	1.70	0.00
2013	0.01	0.00	0.24	0.00	0.02	0.53	0.91	2.47	1.65	0.02
2014	0.02	0.00	0.31	0.00	0.01	0.57	0.84	2.43	1.66	0.00
2015	0.03	0.01	0.36	0.01	0.01	0.57	0.87	2.03	1.49	0.04
2016	0.01	0.01	0.33	0.01	0.01	0.48	0.80	1.98	1.28	0.02
2017	0.01	0.03	0.30	0.01	0.00	0.50	0.58	2.42	1.46	0.02
2018	0.02	0.02	0.22	0.01	0.01	0.44	0.60	2.76	1.36	0.00
2019	0.01	0.07	0.26	0.06	0.02	0.54	0.81	2.72	1.52	0.01
2020	0.01	0.05	0.19	0.02	0.01	0.54	0.93	2.36	1.75	0.05
2021	0.02	0.09	0.18	0.01	0.01	0.48	1.02	2.48	1.65	0.00
2022	0.01	0.20	0.28	0.01	0.00	0.60	1.17	2.96	1.63	0.02
2023	0.02	0.12	0.34	0.04	0.00	0.58	1.22	2.24	1.29	0.00

Kaynak: Comtrade⁶⁶ verilerinden hesaplanmıştır.

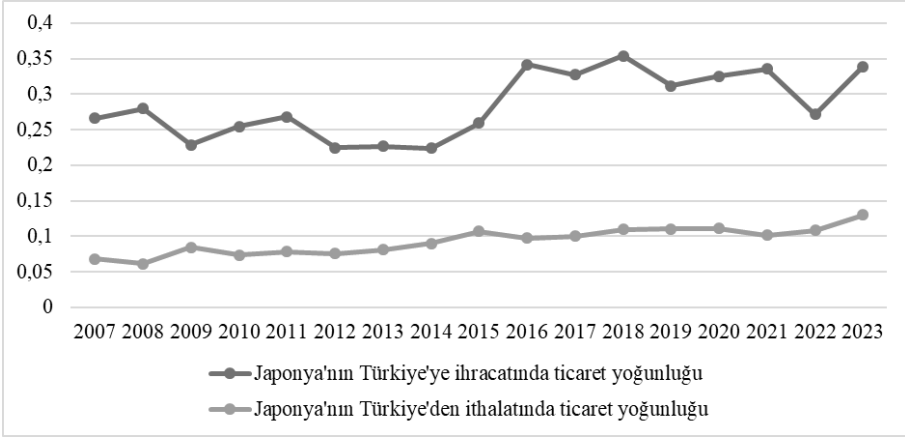
Tablo 4'e bakıldığında, Türkiye'nin Japonya'dan ithalatında ticaret yoğunluğunun en yüksek olduğu olarak 7 kodlu "makine ve ulaştırma araçları" ve 8 kodlu "çeşitli mamul eşya" sektörleri öne çıkmaktadır. 6 kodlu "başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar" sektöründeki ithalat yoğunluğunda dalgalanma olmakla birlikte son yıllarda önemli bir artış olmuştur. Bu durum, Japonya'nın yüksek teknoloji, mühendislik gücü ve yenilikçilik kapasitesi⁶⁷ ile Türkiye'nin sanayileşme süreci, altyapı ihtiyaçları ve teknolojik dönüşüm hedefleriyle⁶⁸ örtüştüğünü göstermektedir. Dolayısıyla, iki taraf için de önem arz eden bu sektörler ticari ilişkilerde stratejik bir rol üstlenmektedir.

Şekil 7'de, Japonya'nın Türkiye'ye olan ihracatında ve ithalatındaki ticaret yoğunluklarına yer verilmiştir.

66 Comtrade. "Trade Data", 2025, <https://comtradeplus.un.org/>, Erişim: 03.1.2025

67 Murat, Dilek, ve Simla Güzel. "Rekabetçilik ve İnovasyon Performansı Değerlendirmesi: OECD Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir İnceleme", *Alanya Akademik Bakış*, 8, (2024, 3), s. 918.

68 Tuncer, Tuğba, Aykut Sezgin, ve Murat Dulupçu. "Sürdürülebilir Kalkınma: Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı Hedefinde Türkiye'deki Gelişmeler", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, (2021, 1), ss. 27-46.

Şekil 7: Japonya'dan Türkiye'ye ticaret yoğunluğu

Kaynak: Comtrade⁶⁹ verilerinden hesaplanmıştır.

Şekil 7'ye göre, Japonya'nın Türkiye'ye olan ihracatında ticaret yoğunluğu daha yüksek olmakla birlikte, ticaret yoğunluğu değerlerinin hem ihracat hem de ithalatta düşük olduğu tespit edilmiştir. İhracat yoğunluğu değerlerinde oldukça dalgalı bir seyir görülürken, hem ihracat hem de ithalat yoğunluğu değerlerinde ise genel olarak artış eğilimi göze çarpmıştır. Bu durum, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin yeterince gelişmediğini, ancak arttığını göstermektedir. Bu şekilde zamanla artan ticari ilişkiler, ekonomik ve siyasi ilişkileri de geliştirme potansiyeli sağlamaktadır.

Japonya'nın Türkiye'ye ihracatındaki ticaret yoğunluğunu daha net görebilmek için Tablo 5'te sektörel ticaret yoğunluğuna yer verilmiştir.

Tablo 5: Japonya'nın Türkiye'ye ihracatında sektörel açıdan ticaret yoğunluğu değerleri

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2007	0.04	0.00	1.15	0.04	0.09	0.68	0.73	1.22	0.78	0.17
2008	0.12	0.00	0.99	0.47	0.16	0.66	0.78	1.21	0.83	0.19
2009	0.87	0.00	1.83	0.01	0.45	1.15	0.85	1.12	0.91	0.24
2010	0.80	0.00	1.59	0.01	0.01	0.68	0.69	1.26	0.69	0.19
2011	0.15	0.00	0.98	0.01	0.08	0.60	1.20	1.21	0.59	0.18
2012	0.01	0.01	1.23	0.01	0.09	0.68	1.63	1.05	0.70	0.22

69 Comtrade. "Trade Data", 2025, <https://comtradeplus.un.org/>, Erişim: 03.1.2025

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2013	0.02	0.00	1.19	0.01	0.06	0.60	1.23	1.17	0.76	0.27
2014	0.08	0.00	1.93	0.01	0.50	0.71	1.19	1.15	0.72	0.24
2015	0.16	0.00	1.92	0.01	0.55	0.69	1.43	1.12	0.66	0.20
2016	0.06	0.00	1.02	0.02	0.08	0.54	1.24	1.21	0.58	0.31
2017	0.02	0.00	1.11	0.02	0.14	0.53	0.84	1.30	0.62	0.28
2018	0.05	0.00	1.08	0.02	0.03	0.42	0.99	1.30	0.59	0.23
2019	0.03	0.01	1.26	0.03	0.16	0.57	1.31	1.19	0.79	0.29
2020	0.03	0.02	0.85	0.04	0.32	0.49	1.42	1.22	0.73	0.22
2021	0.04	0.02	0.98	0.03	0.05	0.54	1.69	1.14	0.65	0.32
2022	0.04	0.10	0.87	0.01	0.10	0.59	1.69	1.18	0.62	0.33
2023	0.04	0.04	0.68	0.19	0.01	0.49	1.73	1.16	0.61	0.41

Kaynak: Comtrade⁷⁰ verilerinden hesaplanmıştır.

Tablo 5'e göre, Japonya'nın Türkiye'ye ihracatında 7 kodlu "makine ve ulaştırma araçları" sektöründe bütün yıllarda ticaret yoğunluğu yüksek olmuştur. 2 kodlu "akaryakıt hariç yenilmeyen hammadde" sektöründe belli yıllarda ve 6 kodlu "başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar" sektöründe son yıllarda yüksek ticaret yoğunluğu ile karşılaşmıştır. 8 kodlu "çeşitli mamul eşya" sektörü 1 değerine yaklaşıp da son yıllarda dünya geri kalanı ile olan ticaret ortalamasının oldukça altında kalmıştır.

Japon ekonomisinin temel taşı olan makine ve ulaştırma araçları sektörü⁷¹, Türkiye'de de hızlı büyüyen bir sektördür. Türkiye'nin bu sektörde daha fazla ilerleme kaydetmesi için Japonya'nın ileri teknoloji ve yüksek katma değerli sanayi ürünlerinde sahip olduğu güçlü üretim kapasitesinden daha fazla yararlanmasını gerekli kılmaktadır.

Tablo 6: Japonya'nın Türkiye'den ithalatında sektörel açıdan ticaret yoğunluğu değerleri

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2007	5.30	2.07	1.81	0.00	14.36	0.17	1.55	0.27	1.45	0.55
2008	5.26	3.68	1.14	0.09	17.98	0.23	1.33	0.50	1.84	0.42
2009	4.61	2.34	0.81	0.02	11.62	0.13	1.20	0.63	1.56	1.33

70 Comtrade. "Trade Data", 2025, <https://comtradeplus.un.org/>, Erişim: 03.1.2025

71 Statista. "Share of the shipment value of the chemical industry in Japan in 2022, by product", 2025, <https://www.statista.com/statistics/1176296/japan-share-chemical-industry-shipment-value-by-product/>, Erişim: 17.05.2025

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2010	2.91	3.58	0.95	0.00	16.10	0.46	1.68	0.73	2.20	0.98
2011	3.06	11.58	1.00	0.00	9.89	0.50	1.54	0.56	2.09	1.06
2012	3.67	5.72	0.84	0.00	9.76	0.44	1.56	0.64	2.32	2.46
2013	3.43	1.72	0.65	0.08	14.89	0.38	1.61	0.99	2.17	0.87
2014	3.33	15.75	0.79	0.00	12.96	0.44	1.39	0.68	1.99	0.88
2015	3.01	13.14	0.92	0.00	6.87	0.38	1.13	0.53	1.48	2.33
2016	3.12	5.58	0.92	0.00	4.87	0.46	1.14	0.67	1.66	0.47
2017	3.12	3.37	1.39	0.00	4.61	0.46	1.15	0.76	1.67	0.68
2018	3.29	2.42	1.39	0.00	10.23	0.47	1.36	0.78	1.68	0.62
2019	3.66	1.25	1.39	0.00	7.58	0.58	1.37	0.63	1.58	0.91
2020	4.00	1.49	0.94	0.00	6.42	0.51	1.10	0.56	1.58	0.43
2021	4.21	1.49	0.77	0.00	9.38	0.52	1.21	0.65	1.76	0.39
2022	5.14	5.46	0.65	0.00	9.61	0.56	1.59	0.64	1.48	0.23
2023	4.38	5.26	0.56	0.17	13.52	0.55	1.23	0.61	1.67	0.33

Kaynak: Comtrade⁷² verilerinden hesaplanmıştır.

Tablo 6'ya göre, Japonya'nın Türkiye'den ithalatında sektörel bakımdan en yüksek ticaret yoğunluğunun 4 kodlu "hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar" sektöründe olmuştur. 0 kodlu "canlı hayvanlar ve gıda maddeleri", 1 kodlu "içkiler ve tütün", 6 kodlu "Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar" ve 8 kodlu "çeşitli mamul eşya" sektörlerinde ithalat yoğunluğu bütün dönemde yüksek olmuştur. 2 kodlu "akaryakıt hariç yenilmeyen hammadde" ve 9 kodlu "SIT-C'da sınıflandırılmamış eşyalar" sektöründe belli yıllarda yüksek ticaret yoğunluğu ile karşılaşmıştır. Bu eğilimler, Türkiye'nin Japonya'nın ihtiyaç duyduğu başta işlenmiş hayvansal ve tarımsal ürün olmak üzere birçok ürün ve hammadde de önemli bir tedarikçi potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 7: Türkiye'nin sektörel açıdan karşılaştırmalı üstünlük değerleri

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2007	1.43	0.92	0.69	0.48	1.00	0.36	1.91	0.82	1.66	0.44
2008	1.27	0.85	0.63	0.42	1.24	0.40	2.22	0.82	1.44	0.79
2009	1.43	1.01	0.64	0.33	1.03	0.40	2.19	0.80	1.42	1.08
2010	1.60	1.00	0.72	0.29	0.59	0.48	2.22	0.79	1.52	0.71
2011	1.57	0.88	0.65	0.30	1.08	0.49	2.28	0.84	1.53	0.58

72 Comtrade. "Trade Data", 2025, <https://comtradeplus.un.org/>, Erişim: 03.1.2025

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2012	1.44	0.92	0.67	0.30	1.22	0.50	2.17	0.74	1.41	1.83
2013	1.57	1.08	0.81	0.38	1.61	0.56	2.13	0.84	1.55	0.52
2014	1.61	1.31	0.78	0.29	1.29	0.56	2.05	0.83	1.59	0.62
2015	1.62	1.03	0.76	0.31	1.21	0.56	1.88	0.77	1.45	1.07
2016	1.51	1.00	0.77	0.24	1.22	0.51	1.88	0.79	1.47	1.09
2017	1.47	0.92	0.78	0.29	1.09	0.50	1.92	0.84	1.44	0.84
2018	1.48	0.92	0.77	0.29	1.15	0.54	2.10	0.87	1.49	0.43
2019	1.44	0.81	0.70	0.42	1.11	0.56	2.07	0.85	1.47	0.42
2020	1.46	0.85	0.68	0.34	1.37	0.60	2.09	0.79	1.45	0.47
2021	1.46	0.69	0.66	0.34	1.33	0.59	2.22	0.77	1.51	0.53
2022	1.50	0.73	0.72	0.48	1.93	0.66	2.16	0.75	1.50	0.41
2023	1.52	0.69	0.68	0.57	1.87	0.64	1.95	0.81	1.51	0.52
Ort.	1.49	0.92	0.71	0.36	1.25	0.52	2.08	0.81	1.49	0.73

Kaynak: Comtrade⁷³ verilerinden hesaplanmıştır.

Tablo 7’de, 0 kodlu “canlı hayvanlar ve gıda maddeleri”, 4 kodlu “hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar”, 6 kodlu “başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar” ve 8 kodlu “çeşitli mamul eşya” Türkiye’nin uluslararası ticarete karşılaştırmalı üstünlüğünün yüksek olduğu sektörler olarak öne çıkmıştır. 1 kodlu “içkiler ve tütün” ve 9 kodlu “SITC’da sınıflandırılmamış eşyalar” sektörlerinde belirli yıllarda rekabet avantajının olduğu tespit edilmiştir. Bu şekilde Türkiye’nin tarıma dayalı üretim kapasitesi, işlenmiş gıda ürünleri ihracatı, esnek üretim yapısı ve emek yoğun sektörlerdeki yetkinliği öne çıkmıştır.

Tablo 8: Japonya’nın sektörel açıdan karşılaştırmalı üstünlük değerleri

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2007	0.08	0.08	0.37	0.13	0.04	0.80	0.80	1.63	0.66	1.26
2008	0.08	0.09	0.38	0.18	0.04	0.82	0.90	1.72	0.65	1.15
2009	0.09	0.11	0.45	0.16	0.05	0.89	1.01	1.65	0.64	1.26
2010	0.09	0.11	0.34	0.13	0.03	0.92	0.99	1.67	0.67	1.32
2011	0.08	0.11	0.34	0.12	0.03	0.95	1.02	1.77	0.74	1.30
2012	0.08	0.12	0.41	0.10	0.03	0.94	1.06	1.81	0.72	0.97
2013	0.09	0.11	0.44	0.14	0.04	1.02	1.08	1.78	0.70	0.91
2014	0.09	0.11	0.44	0.15	0.05	0.99	1.04	1.72	0.69	1.10

73 Comtrade. "Trade Data", 2025, <https://comtradeplus.un.org/>, Erişim: 03.1.2025

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2015	0.11	0.13	0.43	0.17	0.04	0.92	0.97	1.61	0.63	1.21
2016	0.11	0.14	0.39	0.16	0.05	0.88	0.91	1.61	0.63	1.20
2017	0.11	0.14	0.38	0.17	0.05	0.91	0.91	1.59	0.67	1.26
2018	0.12	0.16	0.38	0.17	0.07	0.94	0.92	1.62	0.68	1.14
2019	0.13	0.17	0.36	0.19	0.07	0.97	0.92	1.60	0.65	1.28
2020	0.14	0.20	0.37	0.15	0.06	0.99	0.91	1.53	0.68	1.34
2021	0.15	0.26	0.38	0.12	0.06	1.01	0.94	1.57	0.70	1.59
2022	0.15	0.27	0.40	0.19	0.07	0.96	0.99	1.58	0.68	1.89
2023	0.14	0.25	0.40	0.16	0.08	0.89	1.01	1.57	0.67	1.51
Ort.	0.11	0.15	0.39	0.15	0.05	0.93	0.96	1.65	0.67	1.28

Kaynak: Comtrade⁷⁴ verilerinden hesaplanmıştır.

Tablo 8'e göre, Japonya'nın uluslararası ticaretinde 7 kodlu "makine ve ulaştırma araçları" ve 9 kodlu "SITC'da sınıflandırılmamış eşyalar" rekabet avantajının en yüksek olduğu sektörleri oluştururken, 5 kodlu "başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri" ile 6 kodlu "başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar" sektörlerinde bazı yıllarda rekabet avantajının olduğu görülmüştür. Bu çerçevede, makine-teçhizat, ulaşım sistemleri ve ileri işlenmiş ürünler için yatırım işbirlikleri ve teknoloji transferine dayalı ortak girişimler, iki ülke arasında ekonomik ve siyasi etkileşimin artmasını sağlayabilir.

Türkiye'nin Japonya ile olan ikili ticaretinde rekabet üstünlüğünün olduğu sektör ile karşılaşılmadığından tablo olarak gösterilmemiştir. Bu nedenle sadece Japonya'nın Türkiye'ye olan ihracatındaki ikili karşılaştırmalı üstünlük değerlerine Tablo 9'da yer verilmiştir.

Tablo 9: Japonya'nın Türkiye'ye olan ihracatında sektörel açıdan ikili karşılaştırmalı üstünlük değerleri

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2007	0.00	0.00	0.59	0.01	0.00	14.06	0.02	0.06	0.00	0.04
2008	0.00	0.00	0.63	0.01	0.00	11.64	0.03	0.05	0.00	0.04
2009	0.00	0.00	0.40	0.01	0.00	8.58	0.02	0.04	0.00	0.03
2010	0.00	0.00	0.44	0.01	0.00	9.79	0.02	0.05	0.00	0.03
2011	0.00	0.00	0.46	0.01	0.00	9.79	0.02	0.05	0.00	0.04
2012	0.00	0.00	0.47	0.01	0.00	9.02	0.02	0.05	0.00	0.03

74 Comtrade. "Trade Data", 2025, <https://comtradeplus.un.org/>, Erişim: 03.1.2025

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2013	0.00	0.00	0.47	0.01	0.00	8.97	0.02	0.05	0.00	0.03
2014	0.00	0.00	0.46	0.01	0.00	7.76	0.02	0.05	0.00	0.03
2015	0.00	0.00	0.31	0.01	0.00	8.01	0.02	0.06	0.00	0.03
2016	0.00	0.00	0.24	0.01	0.00	6.68	0.02	0.06	0.00	0.02
2017	0.00	0.00	0.29	0.01	0.00	6.80	0.02	0.06	0.00	0.03
2018	0.00	0.00	0.25	0.01	0.00	5.45	0.02	0.05	0.00	0.03
2019	0.00	0.00	0.20	0.01	0.00	5.30	0.02	0.04	0.00	0.03
2020	0.00	0.00	0.19	0.01	0.00	4.98	0.01	0.05	0.00	0.04
2021	0.00	0.00	0.21	0.01	0.00	5.75	0.02	0.04	0.00	0.04
2022	0.00	0.00	0.22	0.02	0.00	4.57	0.02	0.04	0.00	0.09
2023	0.00	0.00	0.17	0.01	0.00	3.71	0.02	0.07	0.00	0.06
Ort.	0.00	0.00	0.35	0.01	0.00	7.70	0.02	0.05	0.00	0.04

Kaynak: Comtrade⁷⁵ verilerinden hesaplanmıştır.

Tablo 9’da, Japonya’nın Türkiye’ye olan ihracatındaki ikili rekabet avantajının sadece 5 kodlu “başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri” sektöründe olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla, ikili ticarette açıkça Japonya açıkça Türkiye’ye göre rekabet avantajına sahiptir. Japonya’nın rekabet avantajı yıllar içinde azalsa da hala yüksek düzeyde olmuştur. Böylelikle Türkiye’nin kimya sektöründe Japonya’dan daha fazla ithalat yapması ve Japonya ile yatırım işbirliklerine girişmesi, iki taraf açısından önemli faydalar sağlayacaktır.

Türkiye’nin kimya sektöründe teknolojik dönüşüm ve katma değerli üretim hedefleri bulunmaktadır. Ancak Türkiye’nin kimya sektöründe üretim ve yatırım yetersizliği⁷⁶ karşısında Japonya bu alanda dünyada önde gelen ülkeler arasında yer almaktadır.⁷⁷ Bu doğrultuda kimya sektöründe Türkiye’nin Japonya ile işbirliği geliştirmesi stratejik bir önem taşımaktadır. Bu işbirliği bir taraftan Türkiye’nin sektördeki dışa bağımlılığını azaltarak üretim kapasitesini güçlendirebileceği gibi Japonya için de Avrupa pazarlarına erişimi kolaylaştıracak ve tedarik zinciri güvenliğini artıracaktır. Bu açıdan, kimya sektöründeki karşılıklı işbirliği ile yalnızca ekonomik değil, diplomatik ve stratejik açıdan iki ülke arasındaki ilişkiler için önem arz etmektedir.

75 Comtrade. "Trade Data", 2025, <https://comtradeplus.un.org/>, Erişim: 03.1.2025

76 İKMB. "Kimya Sektörü Sürdürülebilirlik Eylem Planı Raporu", 2023, <https://tim.org.tr/files/downloads/TİM%20Sürdürülebilirlik%20Bülteni%20ve%20Planları/Kimya%20Sektörü%20Sürdürülebilirlik%20Eylem%20Planı.pdf>, Erişim: 16.5.2025

77 Statista. "Share of the shipment value of the chemical industry in Japan in 2022, by product", 2025, <https://www.statista.com/statistics/1176296/japan-share-chemical-industry-shipment-value-by-product/>, Erişim: 17.05.2025

Yapılan analizlere göre Türkiye ham madde ve emek yoğun sektörlerde öne çıkarken, Japonya'nın sermaye yoğun sektörlerde daha önde olduğu görülmüştür. Bu bakımdan karşılaştırmalı üstünlük ve ticaret tamamlayıcılığı temelinde, Japonya'nın ham madde ve emek yoğun ürünlere olan ihtiyacı, Türkiye'nin diplomatik müzakerelerde elini güçlendirmektedir. Buna karşın, Türkiye'nin de sermaye yoğun sektörlerdeki ihtiyacı Japonya ile bu alandaki işbirliği fırsatlarına daha fazla odaklanmasını gerektirmektedir.

Sonuç

Türkiye ile Japonya arasındaki diplomatik ilişkiler 100 yıllık bir geçmişe sahiptir. İki ülke arasındaki siyasi ve ticari ilişkiler bu süreçte gelişim göstermiştir. Bununla birlikte, her iki ülke de ekonomik, stratejik, politik ve ticari anlamda dünyanın önemli ülkeleri arasında yer almaktadır. Ancak ikili ticaret potansiyeli yüksek olmasına rağmen, özellikle günümüze kadar olan süreçte iki ülke arasında EİA olmaması nedeniyle ticari ilişkilerin henüz yeterli seviyede olmadığı anlaşılmaktadır. İkili ticaret potansiyelinden daha fazla yararlanılabilmesi için taraflar arasında EİA görüşmeleri yapılmaktadır. 2014 yılından günümüze kadar olan süreçte iki ülke arasında yürütülen EİA için birçok turda görüşme gerçekleşse de, henüz iki taraf arasında EİA imzalanamamıştır. Her ne kadar Türkiye ile Japonya arasındaki yapılan görüşmeler herhangi bir STA'ya göre daha kapsamlı olsa da sürecin uzadığı görülmektedir. İki taraf arasındaki STA'nın gerçekleşmediği durumu ele alan bir simülasyon analizinde⁷⁸ Türkiye'nin Japonya'ya olan ihracatı %2.82, Türkiye'nin Japonya'dan olan ithalatı %13.05 azalacağı öngörülmüştür. Dolayısıyla iki taraf arasındaki EİA'nın hayata geçmesi iki ülke ilişkileri açısından son derece önem arz etmektedir. Özellikle gerçekleştirilmesi muhtemel EİA ile Türkiye, Japonya ile olan ticari ilişkileri üzerinden Asya-Pasifik pazarlarında daha etkin olabileceği gibi Japonya da Türkiye üzerinden Avrupa ve Orta Doğu'daki etkinliğini arttırabilir.

Öncelikle bu çalışmada Çelen ve Demirel'in⁷⁹ 2011-2015 yılları için yaptığı araştırmanın aksine Türkiye ile Japonya arasındaki ticaret tamamlayıcılığının yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun ötesinde, iki ülke arasındaki ticaret tamamlayıcılığının yükselme eğiliminde olduğu görülmüştür. Türkiye'nin Japon-

78 Felbermayr, Gabriel, Rahel Aichele and Erdal Yalcin, 2016, "Turkey's EU Integration at a Crossroads, GED Study Gütersloh: Bertelsmann Stiftung", https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BS/Publikationen/GrauePublikationen/NW_Turkey_s_EU_integration.pdf, Erişim: 14.5.2025

79 Çelen, Aydın, and Ayşe Demirel. "Tamamlayıcılık İndeksi Çalışması: Türkiye Örneği", *International Journal of Economic & Administrative Studies*, (2018, 20), ss. 101-118.

ya'ya olan ihracatındaki ticaret tamamlayıcılığı, Japonya'nın Türkiye'ye olan ihracatındaki ticaret tamamlayıcılığına göre daha yüksek olmuştur. Bu açılarından ele alındığında, iki ülke arasındaki ticaret potansiyelinin yüksek olması stratejik olarak iki ülkenin ekonomik hedeflerini desteklediği gibi iki ülke arasında yapılacak EİA'nın her iki tarafa da önemli faydalar sağlayabileceği anlaşılmaktadır. Bu açıdan ortaya çıkan sonuçlar, Türkiye'nin "Uzak Ülkeler Stratejisi" ile de uyumluluk göstermektedir.

Her ne kadar Türkiye ile Japonya arasındaki ikili ticaret tamamlayıcılığı yüksek olsa da iki ülke arasındaki ticaret yoğunluğu değerleri oldukça düşük kalmıştır. Düşük ticaret yoğunluğunun ortaya çıkması, iki ülke arasındaki ilişkilerin ekonomik boyutundan daha çok politik ve kültürel boyutlarının ön plana çıktığını işaret etmektedir. Bu sonuç, Cankara ve Cankara'nın⁸⁰ yaptığı çalışma ile tutarlılık göstermekle birlikte Türkiye'nin Japonya ile olan ilişkilerinde daha fazla ekonomik işbirliğine ve doğrudan yatırım fırsatlarına ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Sektörel açıdan bakıldığında, Türkiye'nin Japonya'ya olan ihracatındaki ticaret yoğunluğunda hayvansal ve bitkisel yağlar, canlı hayvanlar ve gıda maddeleri, akaryakıt hariç yenilmeyen hammadde, içkiler ve tütün öne çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'nin Japonya'ya ihracatındaki ticaret yoğunluğu ağırlıklı olarak hammadde yoğun ürünlerden oluşmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'nin Japonya'dan ithalatında makine ve ulaştırma araçları, çeşitli mamul eşya ve (son yıllarda) işlenmiş malların oluşturduğu sermaye ve emek yoğun sektörlerde yüksek ticaret yoğunluğu değerleri ile karşılaşmıştır. Japonya'nın Türkiye'ye olan ihracatında ticaret yoğunluğunda öne çıkan sektörler olarak; makine ve ulaştırma araçları ile işlenmiş mallardan oluşmaktadır. Japonya'nın Türkiye'den ithalatında hayvansal ve bitkisel yağlar, canlı hayvanlar ve gıda maddeleri, içkiler ve tütün, işlenmiş mallar ve çeşitli mamul eşya sektörlerinde yüksek ticaret yoğunluğu görülmektedir.

Türkiye uluslararası ticarete hayvansal ve bitkisel yağlar, canlı hayvanlar ve gıda maddeleri, işlenmiş mallar ve çeşitli mamul eşya sektörlerinde karşılaştırmalı avantaja sahiptir. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğü daha çok hammadde ve emek yoğun sektörlerden oluşmaktadır. Japonya'nın uluslararası ticaretinde ise makine ve ulaştırma araçları ve SITC'da sınıflandırılmamış

80 Cankara, Pınar Özden, ve Yavuz Cankara. "Tarihsel süreçten 2000'li yıllara Türkiye'nin Japonya ile olan siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkileri", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, (2021, 2), ss. 504-520.

eşya sektörlerinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmüştür. Bu bakımdan Japonya'nın karşılaştırmalı üstünlüğünde sermaye yoğun sektörler öne çıkmaktadır.

Türkiye'nin Japonya ile olan ikili ticaretinde rekabet üstünlüğünün olduğu sektöre ulaşılmamıştır. Buna karşın, Japonya'nın Türkiye'ye olan ihracatında sermaye yoğun bir sektör olan kimya sektöründe ikili rekabet üstünlüğü bulunmaktadır. Bu durumda Japonya kimya ürünlerini Türkiye'ye daha fazla ihraç edebileceği gibi Türkiye ile teknoloji transfer ve yatırım işbirlikleri için atılacak adımların Türkiye'nin bu alandaki sanayi gelişimine katkı sağlayacaktır.

Bütün bunlar dikkate alındığında, Türkiye'nin Japonya'ya karşı ikili rekabet avantajı olmasa da uluslararası rekabet üstünlüğü hayvansal ve bitkisel yağlar, canlı hayvanlar ve gıda maddeleri, işlenmiş mallar ve çeşitli mamul eşya sektörlerinde yüksek olduğu gibi Japonya'nın Türkiye'den ithalatında ticaret yoğunluğunun yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Dolayısıyla bu sektörlerde Türkiye'nin Japonya'ya daha fazla ihracat yapması gerekmektedir. Diğer taraftan Japonya ikili karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu kimya sektörü başta olmak üzere, karşılaştırmalı üstünlüğünün olduğu makine ve ulaştırma araçları ile SITC'da sınıflandırılmamış eşya sektörlerinde Türkiye'ye daha fazla ihracat yapması gerekmektedir. Başka bir deyişle, Türkiye karşılaştırmalı üstünlüğünün yüksek olduğu hammadde ve emek yoğun sektörlerde Japonya'ya daha fazla ihracat yapması gerekirken, Japonya'nın da karşılaştırmalı üstünlüğünün yüksek olduğu sermaye yoğun ürünleri Türkiye'ye ihraç etmesi gerekmektedir. Bu açıdan iki ülke arasındaki EİA görüşmelerinde bu konular daha detaylı bir şekilde ele alındığında ülkeler karşılıklı politik, ekonomik ve stratejik çerçevede daha güçlü işbirliklerinin zeminini hazırlayabilir. Özellikle ikili anlaşma çerçevesinde hayvansal ve bitkisel yağlar, canlı hayvanlar ve gıda maddeleri, işlenmiş mallar ve çeşitli mamul eşya sektörlerinde vergilerin azaltılması veya ortadan kaldırılması Türkiye'nin Japonya'ya olan ticaretini güçlendirecektir. Buna paralel olarak, kimya sanayi, makine ve ulaştırma araçları ile SITC'da sınıflandırılmamış eşya sektörlerinde ticareti kolaylaştıracak adımların atılması Japonya'nın Türkiye'ye olan ihracatını destekleyecektir. Bu şekilde her iki ülke için daha fazla avantaj sağlayan sektörler için atılacak adımlar Türkiye ile Japonya arasında sadece ticari ilişkileri değil, aynı zamanda politik, diplomatik ve stratejik ilişkilerinin artmasını sağlayacaktır. Ayrıca iki ülke arasındaki EİA'nın tamamlanması, Japonya'nın Türkiye'ye daha fazla yatırım yapmasının önünü açabileceği gibi Japonya'nın da başta AB olmak üzere

birçok pazardan daha fazla kazanç elde etmesine katkıda bulunacaktır. Özetle, iki ülke arasındaki ticaretin gelişmesi, ikili ilişkilere katkı sağlayabileceği gibi iki ülkenin dünyadaki politik, ekonomik, diplomatik ve stratejik konumlarını da güçlendirecektir.

Bu çalışmada Türkiye ile Japonya arasındaki ikili ticari ilişkiler hem genel dış ticaret verileri hem de sektörel dış verileri üzerinden analiz edilmiştir. Bundan sonraki çalışmalarda iki ülke arasındaki ticaretin daha detaylı ürün grupları ile analiz edilmesinin daha faydalı olacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda bu çalışma sadece ikili ticaret analizine odaklanmıştır. İlerleyen çalışmalarda bu iki ülkenin de yer alacağı çok taraflı ticaret analizleri yapılabilir. Ayrıca çalışmanın sınırlılıklarından biri olarak başta Japonya'nın Türkiye'de yaptığı yatırımlar olmak üzere iki ülkenin yatırımlarını da içeren bir çalışma iki ülkenin çok yönlü ilişkilerini ele alması bakımından literatüre katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, Türkiye ile Japonya arasındaki ikili ticarete yönelik çalışma sayısı oldukça sınırlı kalmış, ampirik çalışmaların eksikliği göze çarpmıştır. Bu doğrultuda iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin analizine yönelik daha fazla sayıda ampirik çalışmaya ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akkemik, K. Ali. "Is Turkey turning its face away from Japan to China and Korea? Evidence from trade relations", *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 21, (2016, 1), pp. 45-62.
- Akkemik, K. Ali. "Structural Shift in Türkiye-East Asia Economic Relations", *Insight Turkey*, 26, (2024, 1), pp. 169-186.
- Aydemir, Muhammed Fatih. "Bilateral Trade between Türkiye and the EU: An Analysis on Trade Indicators", *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, (2025, 1), pp. 44-64.
- Balassa, Bela. "Trade liberalisation and "revealed" comparative advantage 1", *The Manchester School*, 33, (1965, 2), pp. 99-123.
- Balassa, Bela, and Marcus Noland. "'Revealed'" Comparative Advantage in Japan and the United States", *Journal of International Economic Integration*, (1989), pp. 8-22.
- Bashimov, Güçgeldi. "Rusya ile Pakistan arasındaki İkili Ticaret (2003-2021 Dönemi)", *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, (2023, 2), ss. 195-204.
- Cankara, Pınar Özden, ve Yavuz Cankara. "Tarihsel süreçten 2000'li yıllara Türkiye'nin Japonya ile olan siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkileri", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, (2021, 2), ss. 504-520.
- Chabi, Patrick, and Fatih Saygili. "The Assessment of South-South Trade Potentialities: The Case of Turkey and ECOWAS Countries", *African Journal of Economic Review*, 8, (2020, 2), pp. 190-218.
- Comtrade. "Trade Data", 2025, <https://comtradeplus.un.org/>, Erişim: 03.1.2025
- Çelen, Aydın, and Ayşe Demirel. "Tamamlayıcılık İndeksi Çalışması: Türkiye Örneği", *International Journal of Economic & Administrative Studies*, (2018, 20), ss. 101-118.
- DEİK. "Türk ve Japon iş dünyasına iş birliği çağrısı", 2023, <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turk-ve-japon-is-dunyasina-is-birligi-cagrisi>, Erişim: 12.9.2024
- Dışişleri Bakanlığı. Türkiye - Japonya siyasi ilişkileri, 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-japonya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, Erişim: 15.9.2024
- Durmaz, Gökberk. "Japonya ve Türkiye: "Stratejik Ortaklık" Ötesi Bir Potansiyel?", *SDE Akademi*, 1, (2021, 1), ss. 38-55.
- Felbermayr, Gabriel, Rahel Aichele and Erdal Yalcin, 2016, "Turkey's EU Integration at a Crossroads, GED Study Gütersloh: Bertelsmann Stiftung", https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSSt/Publikationen/GrauePublikationen/NW_Turkey_s_EU_integration.pdf, Erişim: 14.5.2025
- Grançay, Martin, and Tomáš Dudáš. "Bilateral trade flows and comparative advantage: does the size matter?", *Society and Economy*, 41, (2019, 4), pp. 397-413.
- Hobikoğlu, Elif Haykır. "Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri Ve Türkiye Ekonomisi: Gümrük Birliği Yansımaları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2007, 1), ss. 65-82.
- Ibrahim, Kabiru Hannafi, and Abdullahi Shafii Sayuti. "Nigeria's Trade complementarity and similarity with West African sub-region", *Benue Journal of Social Sciences*, 5, (2017, 1), pp. 122-138.
- Ibrahim, Kabiru Hannafi, and Paul Terhemba Iorember. "Sectoral and products wise comparative advantage in Nigeria-China bilateral trade relations", *Dutse Journal of Economics and Development Studies (DUJEDS)*, 6, (2018, 1).
- IMF. "World Economic Outlook, A Rocky Recovery", 11.4.2023, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/04/11/world-economic-outlook-april-2023>, Erişim: 6.7.2024
- Ivanova, Inessa, and Olga Ledovskaya. "Turkey and Japan: partnership is gaining strength", *Восточная аналитика*, 2 (2016, 2), pp. 89-99.

- İKMİB. “Kimya Sektörü Sürdürülebilirlik Eylem Planı Raporu”, 2023, <https://tim.org.tr/files/downloads/TİM%20Sürdürülebilirlik%20Bülteni%20ve%20Planları/Kimya%20Sektörü%20Sürdürülebilirlik%20Eylem%20Planı.pdf>, Erişim: 17.5.2025
- İnan, Şükrü. “Türkiye’nin komşu ve çevre ülkelerle ticareti geliştirme stratejisi: Karşılaştırmalı bir analiz”, *Avrasya Etüdləri*, (2022, 61), ss. 159-200.
- Japonya Büyükelçiliği. “Japonya ile Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin tesisinin 100. Yıldönümü”, 1.4.2024, https://www.tr.emb-japan.go.jp/itpr_tr/JaponyaTürkiye100.html, Erişim: 9.11.2024
- Kojima, Kiyoshi. “The pattern of international trade among advanced countries”, *Hitotsubashi Journal of Economics*, 5, (1964, 1), pp. 16-36.
- Li, Shuming. “Analysis of the Competitiveness and Complementarity between China Japan and other RCEP Member Countries”, *Proceedings of the 2nd International Conference on Public Management, Digital Economy and Internet Technology*, 2023.
- Maryam, Javeria, Umer Jeelanie Bandy, and Ashok Mittal. “Trade intensity and revealed comparative advantage: an analysis of Intra-BRICS trade”, *International Journal of Emerging Markets*, 13, (2018, 5), pp. 1182-1195.
- Michael, Michael. *Trade preferential agreements in Latin America: an ex-ante assessment*. No. 1583. World Bank Publications, 1996.
- Morrison, Scott. “Japan and Turkey: the contours and current status of an economic partnership/free trade agreement”, *Insight Turkey*, 16, (2014, 2), pp. 183-195.
- Murat, Dilek, ve Simla Güzel. “Rekabetçilik ve İnovasyon Performansı Değerlendirmesi: OECD Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir İnceleme”, *Alanya Akademik Bakış*, 8, (2024, 3), ss. 909-922.
- Mustafa, Ghulam, and Aroon Sharma. “An Analysis of India’s Revealed Comparative Advantage in Merchandise Trade with Australia”, *Global Economics Science*, 4, (2023, 1), pp. 32-48.
- Nam, Sang-Yirl. “Complementarity in Northeast Asian Trade”, *East Asian Economic Review*, 4, (2000, 1), pp. 99-134.
- Phan, Thanh Hoan, and Ji Young Jeong. “An analysis of Korea-Vietnam bilateral trade relation”, *Munich Personal RePEc Archive*, (2012), MPRA Paper No. 48312.
- Raj, Sundar, and D. Ambrose. “A brief analysis of India-Japan bilateral trade: A trade intensity approach” *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 2, (2014, 2), pp. 36-38.
- Santoso, Rokhedi Priyo. “Indonesia Manufactures: Would It be Trade Competition or Complement to China, Japan and Korea under ASEAN Plus Three?”, *Economic Journal of Emerging Markets*, 13, (2009, 2).
- Statista. “Share of the shipment value of the chemical industry in Japan in 2022, by product”, 2025, <https://www.statista.com/statistics/1176296/japan-share-chemical-industry-shipment-value-by-product/>, Erişim: 17.05.2025
- Şimşek, Nevzat, Cengizhan Canaltay, and Hayal Ayça Şimşek. “Trade Relations Between Turkey and Kazakhstan on the 25th Anniversary of Kazakhstan’s Independence”, *Perceptions: Journal of International Affairs*, 22, (2017a, 1), pp. 7-28.
- Şimşek, Nevzat, Hayal Ayça Şimşek, and Zhengizkhan Zhanaltay. “Analysis of bilateral trade relations between Turkey and Russia Federation”, *Bilgi*, 83, (2017b, 83), pp. 1-26.
- Tepealtı, Fahrettin. “Türkiye-Japonya ilişkileri: Yüz yıllık Bir değerlendirme”, *International Journal of Geography and Geography Education*, 53, (2024), ss. 136-156.
- Ticaret Bakanlığı. “Müzakere süreci devam eden STA’lar”, 13.03.2024. <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/muzakere-sureci-devam-eden-stalar>, Erişim: 07.08.2024

- Ticaret Bakanlığı. “Serbest Ticaret Anlaşmalarına İlişkin Genel Bilgi”, 28.12.2024. <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/genel>, Erişim: 15.05.2025
- Ticaret Bakanlığı. “Uzak Ülkeler Stratejisi”, 6.2.2025, <https://ticaret.gov.tr/ihracat/uzak-ulke-ler-stratejisi>, Erişim: 17.5.2025
- Titus, Abodunde Temitope. “Trade Competition and Complementarity Between USA and One of Its Major Trading Partners in Africa (Nigeria): An Empirical Analysis Using Prominent International Trade Measures”, *Journal of International Cooperation and Development*, 6, (2023, 3), pp. 68-82.
- Topuz, Hüseyin, ve Artuğ Coşkun. “Ricardo’nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi: Türkiye, Kolombiya ve Güney Kore Üçlüsünün Sektörel Bazda Uygulamalı Bir Analizi”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, (2018, 25), ss. 672-685.
- Tuncer, Tuğba, Aykut Sezgin, ve Murat Dulupçu. “Sürdürülebilir Kalkınma: Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı Hedefinde Türkiye’deki Gelişmeler”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, (2021, 1), ss. 27-46.
- Türkislamoğlu, Elif. “Türkiye ve Japonya’nın modernleşme süreçleri: Benzerlikler-farklılıklar”, *Neuşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14, (2024, Türkiye-Japonya İlişkileri 100. Yıl Özel Sayısı), ss. 180-190.
- TÜİK. “Ülkelere Göre Dış Ticaret”, 2025, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104>, Erişim: 19.1.2025.
- Uluslan, Şayan. “Arşiv Belgelerine Göre Atatürk Dönemi Türk-Japon İlişkileri (1923-1938)”, *Capadocia Journal of History and Social Sciences*, 1, (2024, 9), ss. 535-556.
- Utkulu, Utku, and Hayriye İmer. “Türk tekstil ve konfeksiyon sektörünün Avrupa Birliği tekstil ve konfeksiyon sektörü karşısındaki rekabet gücünün alt sektörler düzeyinde ölçülmesi”, *Rekabet Dergisi*, (2009, 36), ss. 3-43.
- Vahalık, Bohdan. “Regional bilateral trade analysis of the European Union, China and ASEAN”, *Procedia Economics and Finance*, (2014, 12), pp. 709-717.
- Wang, Pei-Zhi, Ling-Xi Chu, and Yu-Xin Zhao. “Trade Complementarity and Competitive Analysis between China and Countries under “the Belt and Road” Initiative”, *4th Annual International Conference on Management, Economics and Social Development (ICMESD 2018)*, pp. 355-365.
- Watson, Matthew. “Historicising Ricardo’s comparative advantage theory, challenging the normative foundations of liberal International Political Economy”, *New Political Economy*, 22, (2017, 3), pp. 257-272.
- World Bank. “Trade Indicators”, 2010, https://wits.worldbank.org/wits/wits/witshelp/Content/Utilities/e1.trade_indicators.htm, Erişim: 04.9.2024
- Yao, Shuqi. “Trade Relations Between China and The Czech Republic: An Analysis of Complementarity and Competition”, *2021 International Conference on Transformations and Innovations in Business and Education (ICTIBE 2021)*, pp. 135-141.
- Yüksel, Cüneyt, and Deniz Baran. “A New Milestone for Turkey’s Enhancing International Economic Partnerships: The Turkey-Japan New Generation Free Trade Agreement”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 38, (2018, 2), pp. 547-576.
- Zhang, Jianhong, Arjen van Witteloostuijn, and J. Paul Elhorst. “China’s politics and bilateral trade linkages”, *Asian Journal of Political Science*, 19, (2011, 1), pp. 25-47.

TÜRKİYE’NİN YENİLENEBİLİR ENERJİ GÖRÜNÜMÜ VE GELECEĞİ

TURKEY’S RENEWABLE ENERGY OUTLOOK AND IT’S FUTURE

Mustafa ÖZALP*

Öz

Enerji bağımsızlığı enerjinin üretimi, tüketimi ve iletimi çerçevesinde; devletlerin ulusal ve uluslararası bağımsızlıklarıyla paralel yöndedir. Enerji güvenliği, enerji bağımlılığı ve enerjide karşılıklı bağımlılığa ilişkin ayrıntılı analiz ve tanımlamaların yapıldığı bu araştırmanın *temel konusu*; Türkiye’nin yenilenebilir enerjideki mevcut durumu, potansiyeli ve 2035-2053 yıllarına yönelik görünümüdür.

Bu çalışmada devletlerin gerek sürdürülebilir büyüme ve kalkınmalarında gerekse refah seviyelerinin yükselmesinde, enerji güvenliğinin/bağımsızlığının önemi vurgulanmıştır. Araştırmanın cevaplamaya çalıştığı sorular, enerji bağımsızlığının garanti altına alınabilmesi için atılması gereken stratejik adımların neler olduğuna dairdir.

Araştırma kapsamında özellikle fosil yakıtlarda Türkiye’nin büyük oranda ithalat bağımlısı olduğuna vurgu yapılarak, bu bağımlılığın çok yüksek oranlarda cari açığa sebebiyet verdiği tespiti öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte coğrafi konumundan dolayı, Türkiye’nin yenilenebilir enerji potansiyeline yönelik avantajlarına dikkat çekilmiştir. Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynakları ve yeşil teknolojiler alanında gerçekleşecek her türlü gelişmenin, Türkiye’nin ulusal ve uluslararası bağımsızlığına doğrudan katkı sağlayacağı tespitine ulaşılmıştır.

Bu araştırmanın hipotezi: Türkiye’nin yenilenebilir enerji kaynak potansiyelinden yeterli oranda yararlanmasının sonucunda, enerji

ABSTRACT

Energy independency is parallel to both national and international independence of states within the framework of energy production, consumption and transmission. The main subject of this research, in which detailed analyses and definitions are made regarding energy security, energy dependency, interdependence in energy and Turkey’s current position in renewable energy, its potential and its outlook for the years 2035-2053.

This research emphasizes the importance of energy security/independence in both sustainable growth and development and their impact on welfare levels. The question that the research attempts to answer is about the strategic steps that need to be taken to guarantee energy independence.

Within the scope of the research, it is emphasized that Turkey is highly dependent on imports, especially in fossil fuels, and it is emphasized that this dependency causes a very high current account deficit. In addition, attention is drawn to the advantages of Turkey’s renewable energy potential due to its geographical location. It has been determined that any developments in Turkey in the field of renewable energy sources and green technologies will directly contribute to Turkey’s national and international independence.

The hypothesis of this research is to prove the fact that energy independence can be guaranteed to a very large extent as a result of Turkey’s

*Yozgat Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doç. Dr.

E-posta: mustafa.ozalp@yobu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-7311-6173

Makale Atfı Bilgisi: ÖZALP Mustafa (2025). Türkiye’nin Yenilenebilir Enerji Görünümü ve Geleceği, Avrasya Etüdleri Avrasya Etüdleri

Gönderim Tarihi: 13.02.2025 **Kabul Tarihi:** 13.05.2025

bağımsızlığının çok büyük oranlarda garanti altına alınabileceği gerçeğini ispatlamaya çalışmaktadır.

Araştırma sonucunda ulaşılan çıktılar ise enerji bağımsızlığının Türkiye'nin sürdürülebilir ekonomik kalkınmasına doğrudan etki edeceği ve bu etkinin de Türkiye'de çok yönlü refah artışını, beraberinde getireceği tespitidir.

Araştırmanın yönteminde teorik olarak enerji verimliği ve enerji tasarrufunun, enerji güvenliği üzerindeki etkileri *nitel metotlarla* analiz edilmiştir. Bununla birlikte çeşitli raporlar ve veriler doğrultusunda *nicel yöntem* kullanılarak; Türkiye ve dünyadaki enerji üretimi, tüketimi, rezervleri ve transferine ilişkin *yayınlardan* istifade edilmiştir.

Anahtar kelimeler; Türkiye, enerji güvenliği, yenilenebilir enerji, ulusal ve uluslararası güvenlik, ekonomik kalkınma

sufficient use of renewable energy resource potential.

The results of the research are that energy independence will directly affect Turkey's sustainable economic development and that this effect will bring a multifaceted increase in welfare in Turkey.

In the method of the research, the effects of energy efficiency and energy saving on energy security are theoretically analyzed with qualitative methods. In addition, the quantitative method is used in line with various reports and data; publications on energy production, consumption, reserves and transfer in Turkey and the world.

Keywords: Türkiye, energy security, renewable energy, national and international security, economic development.

GİRİŞ

Türkiye’de cari açığın çok yüksek olmasının temel sebeplerinden birisi petrol, doğalgaz ve kömür ithalatlarındaki aşırı dışarıya bağımlılıktır. Türkiye coğrafi konumundan dolayı, yenilenebilir enerji kaynak potansiyeli bakımından dünyada, en avantajlı ülkeler arasındadır. Üç tarafının denizlerle çevrili olduğu ve dört mevsimin yaşandığı Türkiye’de; özellikle rüzgârlı ve güneşli gün sayısının çok fazla olması, Türkiye’nin dünyada yenilenebilir enerji üretiminde, şampiyonlar liginde zirve yapması için çok büyük bir avantajdır. Bu sebeple Türkiye hem coğrafyanın sunmuş olduğu imkân ve olanaklardan azami ölçüde faydalanabilmek, hem de büyük cari açığa sebebiyet veren, aşırı fosil yakıt tüketimine yönelik, ithalat bağımlılığının önüne geçebilmek için tüm yenilenebilir enerji kaynaklarını ve tüm yeşil teknolojileri tarihi fırsat olarak görmelidir.

İnsanın yaşamı için su vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Enerji de günümüz modern devletlerin sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve refah seviyelerinin devamlılığı yolunda, su gibi aynı öneme sahiptir. Yenilenebilir (rüzgâr, güneş, hidrolik gibi) ve yenilenemez (kömür, petrol ve doğal gaz gibi) kaynaklardan elde edilen enerji, günümüz insan yaşamında her türlü yiyecek, içecek, giyecek ve barınma ihtiyacında başat rol oynadığı gibi, ulaşım, sanayi, tarım ve turizm alanlarında da birincil ihtiyaçtır.

Sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmada devletler için enerji bağımsızlığı hayati öneme sahiptir. Enerji bağımsızlığını önemli oranda garantileyememiş bir devletin, tam olarak ulusal ve uluslararası bağımsızlığını elde etmesi mümkün değildir. Enerji, devletlerin rakiplerine karşı kendilerini savunmalarında hayati bir öneme sahip olduğundan, herhangi bir devletin iç ve dış tehditlere karşı kendisini koruyabilmesi ve ekonomik özgürlüğünü sağlayabilmesi için öncelikle enerji bağımsızlığını elde etmesi gerekir. Enerji bağımsızlığının ve/veya enerji güvenliğinin sağlanabilmesi için atılması gereken en önemli stratejik adımlar, tüketilen enerjinin:

- Güvenli kaynaklardan,
- Güvenli güzergâhlardan,
- Temiz ve çevre dostu kaynaklardan,
- Makul fiyata,
- Sürdürülebilir ve öngörülebilir politikalarla yönetilerek,
- Depolama kapasitesi yüksek oranlarda tedarik edilmesi gerekir.

Bir devletin enerji bağımsızlığını elde edebilmesi için yukarıda ifade edilen 5 temel prensibe azami ölçüde dikkat etmesi, enerji bağımsızlığına kavuşmak yolunda, tek başına yeterli değildir. Bu bağlamda aşağıdaki 2 temel prensiple, yukarıdaki 5 temel prensibin, birbirleriyle uyumlu ve paralel yürütülmesinin sonucunda çok büyük oranlarda enerji bağımsızlığı sağlanabilir. Bu iki temel prensip ise:

- Enerjinin idareli ve tasarruflu kullanılmasıyla,
- Enerjinin etkin ve verimli kullanılmasıdır.

Devletler için en büyük enerji kaynağı petrol, doğalgaz, uranyum, toryum, rüzgâr, güneş, hidrojen ve bor gibi yenilenebilir ve yenilenemez kaynaklar değildir. Tam tersine devletler için en büyük enerji kaynağı; *enerjinin idareli ve tasarruflu* kullanılması başta olmak üzere *enerjinin etkin ve verimli tüketilmesidir*. Bir ülkede enerji verimliliği ve enerjinin tasarruflu kullanımına yönelik ahlaki tüketim bilinci zayıfsa, o ülke fosil yakıtlar bakımından ne kadar zengin olursa olsun veya enerjiyi ne kadar ucuza tedarik ederse etsin, yüksek düzeyde enerji bağımsızlığına ulaşması mümkün değildir. Enerji tüketimi sürecinde, her türlü kayıp kaçak ve israfın önüne geçilmesi için halkın ve devlet organlarının bilinç düzeyi arttırılmalıdır. Bununla birlikte, aynı işi kaliteden ve zamandan ödün vermeksizin daha az enerji tüketerek ve daha fazla üretim yaparak gerçekleştirmek için bilimsel, teknik ve teknolojik yeniliklerin günlük yaşamda daha fazla yer bulması gerekir. Örneğin, aynı kilometreyi konfor ve zamandan ödün vermeden daha az yakıtla kat edebilen araçların üretilmesi gerekir. Başta sanayi, ulaşım ve konut sektörleri olmak üzere tüm enerji tüketicilerinin sürdürülebilir enerji davranışları konusunda eğitilmesi, tüketicilerin yeni teknolojileri benimsemesinin desteklenmesi ve enerji sistemlerinde politika değişikliklerinin teşvik edilmesi için sosyal bilimlerin rolü güçlendirilmelidir¹.

Enerji alanı başta olmak üzere, *günümüz modern devletlerin tamamı arasında karşılıklı bağımlılık vardır. Günümüzde hiçbir devlet tam manada enerji bağımsızlığını elde edememiştir ve etmesi de mümkün değildir*. Enerji rezervleri bakımından zengin olan bir devletin, bu rezervleri gelir elde edebilmek için ihraç etmesi gerekir. Öte yandan, enerji rezervleri bakımından fakir olan devletler ise ekonomik kalkınmalarını sürdürebilmek için bu rezervleri ithal etmek zorundadırlar. Dünyada ister yenilenebilir ister yenilenemez kaynaklar olsun, tüm kaynak ve

1 Buket Pınar Pala Kılınc, "Küresel enerji dönüşümü: yeşil enerji kavramı ve Teşvik programlar", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cil, 23, Sayı, 90, 2024, s. 599

rezervlerin çıkarılması, işlenmesi, dağıtımı ve tüketimi süreçlerinde gerekli olan alet, ekipman, teknik, teknolojik ve bilimsel gelişmeler bağlamında devletler arasında karşılıklı bir bağımlılık bulunmaktadır. Dolayısıyla *hiçbir devletin tam olarak enerji bağımsızlığına yüzde yüz ulaşması mümkün değildir*. Fakat karşılıklı bağımlılık ve/veya nitelikli ürün üretimi çerçevesinde, bir devlet, diğer devlete daha az bağımlı olabilir. Bu bağlamda hangi devlet, diğer devlete yüksek katma değerli, teknolojik kıymeti yüksek ürün satıyorsa, o devlet rakibine göre karşılıklı bağımlılık esasında, daha az bağımlıdır.

Günümüzde bir devletin enerji bağımlılığını asgari seviyelere indirebilmesi ve enerji bağımsızlığını maksimum seviyelere yükseltebilmesi çerçevesinde, yenilenebilir, çevre dostu, temiz enerji kaynakları çok büyük önem arz etmektedir. Bu kaynakların kurulumu ve işletimi sürecinde birçok teknolojiden faydalanılmaktadır. Dolayısıyla yenilenebilir kaynaklardan enerji üretimi ve tüketimi sürecinde; bir devlet için bir taraftan enerji bağımsızlığının seviyesi yükseltilirken, diğer taraftan da çok yönlü teknik, teknolojik ve bilimsel gelişmelerin önü açılmaktadır.

2053 yılında dünyanın en büyük 10 ekonomisi arasında yer almayı ve yine aynı yıla gelindiğinde karbon nötr hedefine ulaşmayı planlayan Türkiye için tüm yenilenebilir enerji kaynaklarının gün yüzüne çıkarılması hayati öneme sahiptir. 2021 yılında Paris İklim Antlaşması'na taraf olan Türkiye, enerji tüketiminde dünyada ilk 20 ülke arasında yer almakla birlikte, en fazla sera gazı yayan devletler sıralamasında 16'ncidir².

Dünyada sanayi devriminin başlangıcından günümüze kadar gelen süreçte petrol, doğal gaz ve kömür gibi aşırı fosil yakıt tüketimi, dünyanın aşırı ısınmasına sebebiyet vererek, küresel sıcaklık artışını sürekli yükseltmektedir. Bu durum küresel ısınmaya neden olmuştur. Küresel ısınma ise iklim değişikliğini tetiklemektedir. İklim değişikliği dünyada aşırı ve ani hava olaylarına yol açmaktadır. Sel, fırtına, hortum, erozyon ve orman yangınları gibi çevresel tahribat ve çevresel bozulmalar iklim değişikliğinin dünyaya olumsuz yansımalarıdır. Diğer taraftan aşırı sıcaklık artışına paralel olarak; kutuplardaki buzullar erimekte, eriyen buzullar içilebilir ve tarım arazilerinde kullanılan tatlı sulara karışmakta, bunun sonucunda ise topraklar verimsizleşip, tuzlanıp çölleşme artmaktadır. Fosil yakıt tüketimi sonucunda ortaya çıkan aşırı karbon salımı, çevrede büyük tahribatlara yol açtığından, dünyada düzensiz iklim göçlerinin sayısını her geçen gün

2 Telli Azime ve Özkan Arda, "Enerji Politikası Üzerinden Türkiye'nin Sürdürülebilirlik Ve Kalkınma Hedeflerinin Değerlendirilmesi", Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 14 Sayı: 28, 332 - 352. 2024, s. 332

artırmaktadır.³ Önümüzdeki 50 yıl içerisinde iklim değişikliğinden dolayı dünya genelindeki, çölleşmede aşırı artış gözlenecektir. Özellikle Türkiye'nin güney bölgeleri çölleşmeden büyük oranda olumsuz etkilenecektir. Türkiye'nin, küresel karbon emisyonu salınımindaki payı %1'in altındadır⁴. Yani Türkiye dünyayı en az kirleten ülkeler arasındadır. Ancak, iklim değişikliğinden önümüzdeki yıllarda en olumsuz etkilenecek ülkeler arasında Türkiye de yer almaktadır. Bu sebeple yenilenebilir kaynaklara yönelik yapılacak yatırımlar Türkiye'nin iktisadi gelişimi ve refah seviyesinin yükseltilmesinde çok büyük önem arz etmektedir.

Türkiye'de nüfus artışı, sanayileşme ve kentleşme gibi alanlar başta olmak üzere, birçok alandaki büyümeye paralel olarak, enerji tüketimi sürekli artmaktadır. 1980'den günümüze Türkiye'de, her 5 yılda bir enerji tüketiminde yaklaşık %20 artış gözlemlenmiştir⁵. Bu bağlamda Türkiye'nin elektrik tüketiminin 2025'te 380,2 TWh, 2030'da 455,3 TWh ve 2035'te de 510,5 TWh'te ulaşacağı tahmin edilmektedir⁶.

Türkiye'nin enerjide 2024 yılı Aralık ayı toplam kurulu gücü 115.353 MW olarak gerçekleşmiştir. Bu kurulu güç içerisinde yenilenebilir kaynakların payı %59,4 ve fosil yakıtların payı ise %40,6'dır⁷.

Türkiye'nin toplam enerji üretiminde 2024 yılı Aralık ayı itibarıyla yenilenebilir kaynakların payı %36,1 olarak gerçekleşirken, fosil yakıtların payı ise %63,9 olarak gerçekleşmiştir⁸.

T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK)'na göre lisanslı ve lisanssız tüm santraller dâhil olmak üzere; Türkiye'nin toplam elektrik üretiminde fosil yakıtlar (termik santraller) 2020'de yaklaşık 175 bin MWh (Megawatt-saat), 2021'de 212 bin MWh, 2022'de 186 bin MWh ve 2023'te 187 bin MWh elektrik üretmişlerdir. Aynı yıllarda yenilenebilir kaynaklardan üretilen toplam elektrik

3 An Nazan, Turp Mustafa Tufan, Kurnaz Levent, "İklim Değişikliğine Bağlı Çevresel Bozulmanın Göç Kararına Etkisi: Genel Bir Bakış", Ege Coğrafya Dergisi, 30(2), 2021, s. 385

4 Telli, Arda, "Enerji Politikası Üzerinden Türkiye'nin Sürdürülebilirlik Ve Kalkınma Hedeflerinin Değerlendirilmesi", s. 332

5 Önder Hüseyin, Yılmaz Denizbilen Senem, "Türkiye'de Enerji İthalatının Ödemeler Bilançosuna Etkisinin İncelenmesi", The Journal of International Scientific Researches, Cilt: 8 Sayı: 1, 19 2023, s. 20

6 <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik-erisim-tarihi> 20.12.2024

7 TSKB, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, TSKB Ekonomik Araştırmalar, Aylık Enerji Bülteni, Aralık 2024 #79, 7 Ocak 2025, Koçlu Ezgi İpek ve Hakyemez Can <https://www.tskb.com.tr/arastirma-raporlari/ekonomik-arastirmalar/enerji-bulteni> erişim tarihi 01.02.2025

8 Age, TSKB

üretimi ise 2020’de yaklaşık 129 bin MWh, 2021’de 118 bin MWh, 2022’de 137 bin MWh ve 2023’te de 137 bin MWh olarak gerçekleşmiştir⁹.

EPDK’nın verilerine göre Türkiye’nin yenilenebilir kaynaklardaki lisanslı ve lisanssız tüm santrallerin toplam kurulu gücü 2020’de 49 bin MW (Megawatt), 2021’de 53 bin MW, 2022’de 56 bin MW ve 2023’te de 61 bin MW’tır. Aynı yıllar arasında tüm lisanslı ve lisanssız fosil yakıt kaynaklı santrallerin kurulu gücü ise 2020’de yaklaşık 46 bin MW, 2021’de 46 bin MW, 2022’de 47 bin MW ve 2023’te de 47 bin MW’tır¹⁰.

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının, Türkiye’nin 2035 ve 2053 yılları yenilenebilir enerjide yol haritası programına göre:

- 2053 yılında Net Sıfır karbon emisyonu hedefine ulaşmak isteyen Türkiye, toplam birincil enerji tüketimi içerisinde %17 olan yenilenebilir enerji kaynaklarının oranını, 2035’te %50’ye ve nükleer enerjinin payını da 2035’te %30’a,
- 2053’te Türkiye’nin hidrojen enerjisi kapasitesinin 70 gigavata (GW),
- 2035’te rüzgâr enerjisi kapasitesini 43 GW’a, güneş enerjisi kapasitesini ise 76 GW’a,
- 2035’te nükleer enerji kapasitesinin 7,2 GW’a,
- 2035’te rüzgâr ve güneşteki kurulu gücün toplam 120 bin megavata yükseltilmesi hedeflenmektedir¹¹ ve¹².

Türkiye yenilenebilir enerjinin kurulu güce oranları bakımından, Avrupa’da 5. dünyada ise 11. sırada yer almaktadır. Bu bağlamda Türkiye’nin yenilenebilir enerji kaynaklarındaki toplam kurulu gücü 2005’te yaklaşık 12 bin MW, 2015’te 31 bin MW ve 2024’te de 67 bin MW olarak gerçekleşmiştir¹³.

Türkiye’nin 2023 yılı itibariyle toplam enerjide dışa bağımlılık oranı yaklaşık %70’tir. Bu çerçevede Türkiye’nin 2023 yılında, petrolde toplam ithalat bağımlılığı yaklaşık %92 ve doğal gazda ise toplam ithalat bağımlılığı yaklaşık %98 seviyelerindedir¹⁴.

9 EPDK, Doğal Gaz Piyasası 2023 Yılı Sektör Raporu, T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2024, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-94/dogal-gazyillik-sektor-raporu>

10 Age, EPDK

11 Age, TSKB

12 Kurum Murat, Bakan Kurum Cop29’da Türkiye’nin İklim Vizyonunu Paylaştı, T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2024, <https://iklim.gov.tr/bakan-kurum-cop29-da-turkiye-nin-iklim-vizyonunu-paylasti-haber-4353#:~:text=Bakan%20Kurum%2C%20T%C3%BCrkiye'nin%20yenilenebilir,d%C3%BCnya%20i%C3%A7in%20C5%9Fart-t%C4%B1r%E2%80%9D%20dedi>. Erişim tarihi 15.01.2025

13 Age, T.C. Enerji Bakanlığı

14 TPAO, 2023, Türkiye Petrolleri A.O. 2023 Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu, s.38-39

Bu araştırmanın *temel konuları*:

- Enerji tedarikinde Türkiye'nin fosil yakıtlar bağlamından yüksek oranda ithalat bağımlısı olduğu, bu bağımlılığın çok yüksek oranlarda cari açığa sebebiyet verdiği ve toplamda da Türkiye'nin sosyoekonomik ve refah seviyesinin gelişimini olumsuz yönde etkilediği,
- Fosil yakıtların küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi sorunlara yol açtığı ve bunun sonucunda da insanlığın geleceğine yönelik çok büyük tehditlerin oluştuğu,
- Fosil yakıtlar karşısında, yenilenebilir kaynakların temiz ve çevre dostu olduğu,
- Yenilenebilir kaynaklardan enerji üretimine yönelik, Türkiye'nin coğrafi konumunun sağlamış olduğu avantajlaralar,
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının, 2035 ve 2053 yıllarına ilişkin enerji yol haritasının analizi,
- Enerji güvenliği ve bağımsızlığı kavramlarının detaylı bir şekilde analiz,
- Enerjide karşılıklı bağımlılık ile enerjinin etkin, verimli, tasarruflu ve idareli kullanımına yönelik bilimsel tanımlamalardır.

Araştırmadan elde edilen *sonuç çıktıları*:

- Küresel ısınmadan kaynaklanan iklim değişikliğinin başta Türkiye olmak üzere, dünyanın geleceğinde çok büyük tehditler oluşturduğu ve bu tehditlere yönelik çözüm önerileri olarak, Türkiye'nin coğrafi konumunun sağladığı avantajlar doğrultusunda, yenilenebilir enerji kaynaklarının hayati öneme sahip olduğu.
- Özellikle son yıllarda yenilenebilir enerji kaynakları alanında, Türkiye'nin elektrikteki kurulu gücünün önemli oranda artış gösterdiği fakat bu kurulu güçteki artışın, istenilen oranda üretime yansımadağı,
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının, 2035 ve 2053 yıllarına yönelik hedeflerinin detaylı analiz edildiği bu araştırmada, Bakanlığının geleceğe yönelik ilgili hedeflere ulaşmak çerçevesinde oldukça iddialı olduğu,
- Türkiye'nin yenilenebilir enerjide 2035-2053 hedeflerine ulaşabilmesi için tüm devlet kurumlarında ve halkta; yenilenebilir enerjinin önemi ve enerji tüketimine yönelik ahlaki bilinç düzeyinin arttırılması gerektiği,
- Yenilenebilir Enerji Kaynaklarını Destekleme Mekanizması'nın (YEK-DEM), daha etkin ve verimli mali politikalarla, güçlendirilmesi gerektiği,

- Nükleer santral yatırımlarının *çok büyük kapasitelerde inşa edilmemesi* (Mersin Akkuyu gibi), bunun yerine ülke genelinde *daha fazla noktaya yaygınlaştırılabilecek* küçük modüler (SMR) reaktörlerin yapılması,
- Türkiye’de Nükleer enerjinin temiz, güvenli, çevre dostu ve fosil yakıtlara oranla güç kapasitesi bakımından çok ileri seviyelerde olduğuna ilişkin siyasetler, bürokratlar ve halkın bilinçlendirilmesi,
- Türkiye’nin kendi öz sermayesi ve kendi insan kaynaklarıyla, Türkiye genelinde, SMR reaktörlerin inşasına ivedilikle başlanmalıdır.

Araştırmanın *yönteminde* enerji güvenliği *nitel metotlarla* analiz edilmiştir. Bu bağlamda enerji güvenliğine ilişkin enerji verimliği, tasarrufu, enerjinin etkin ve idareli kullanımı *nitel metotlarla* ele alınmıştır. Teorik çerçevede değerlendirilen nitel metotlar; enerjinin verimliği, tasarrufu, etkin ve idareli kullanılacağına dair neler yapılması gerektiğini içermektedir. Teorik çerçevede nicel yöntemden de yararlanılan bu çalışmada ulusal ve uluslararası nitelikli, kurum ve kuruluşların rapor ve verileri esas alınarak, Türkiye yenilenebilir enerji görünümünün bugünü ve yarınlarına yönelik analizler yapılmaya çalışılmıştır. Nicel veri ve raporlar çerçevesinde T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı ve Yenilenebilir Enerji Endüstrisi (IRENA) gibi birçok ulusal ve uluslararası nitelikli yayınlardan yararlanılmıştır.

Türkiye’deki bilim camiasında yayınlanan yenilenebilir ve yenilenmez enerji kaynakları ve bunların Türkiye üzerine görünümelerini analiz eden literatür çalışmaları genel olarak incelendiğinde, bu çalışmaların içeriği;

Ø Resmi olan ve olmayan kurumların verileri ve raporlarına dayalı Türkiye’nin mevcut enerji potansiyelini içermektedirler. Bu bağlamda T.C. Enerji Bakanlığı’nın çalışmaları, gelecekteki hedefleri ve Türkiye ile dünya genel enerji görünümü kıyaslanmaktadır.

“Türkiye’nin Yenilenebilir Enerji Görünümü Ve Geleceği” başlıklı bu çalışmanın diğer literatür çalışmalarından farkı;

Yenilenebilir enerji kaynakları ve özellikle nükleer enerjinin önemine vurgunun yapılması ve bu bağlamda Türkiye’nin 2035-2053 yıllarına yönelik hedeflerinin detaylı analiz edilmesi,

En büyük enerji kaynağının enerjiyi etkin, verimli, idareli ve tasarruflu kullanılması gerektiğine yönelik, tanımlamaların yenilenebilir enerji kaynakları çerçevesinde detaylandırılması,

Enerji güvenliğinin çok boyutlu bileşenleri ile devletlerin ulusal ve uluslararası güvenlikleri arasındaki (devletlerin refah seviyelerinin yükselişi ve düşüşünde) paralelliğin analiz edilmesidir.

1. Türkiye'nin Sosyoekonomik Gelişimi ve Refah Seviyesinin Yükselmesinde Yenilenebilir Enerjinin Önemi

Her türlü sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmanın temeli yenilenebilir (güneş, rüzgâr ve su gibi) ve yenilenemez (petrol, doğalgaz ve kömür gibi) kaynaklardan elde edilen enerjiye dayanmaktadır. Enerji, dünyada yaşanan tüm jeopolitik ve jeostratejik gelişmelerin birçoğu ile doğrudan ilişkili olmakla birlikte, birçoğu ile de dolaylı yönden bağlantılıdır. Diğer bir ifadeyle, dünya uluslararası ilişkiler karmaşasındaki tüm gelişmeler, enerji ile açıklanamaz fakat her parametrenin içinde mutlaka enerji bileşeni vardır. Bu sebeple enerji, varlığı ispat edildiği günden, günümüze kadar her türlü uluslararası kriz ve savaşların tartışma odağında yer almış ve almaya da devam edecektir.

Enerji güvenliği ve/veya enerji bağımsızlığı, devletlerin tüm yönlerden refah seviyelerinin yükselmelerinde doğrudan bağlantılı olduğu için bir devletin ulusal ve uluslararası güvenliğinin sağlanmasında, enerji baş aktördür. İster enerji rezervleri bakımından zengin olsun, isterse fakir olsun, hiçbir devlet için tam manada enerji bağımsızlığı yoktur. Örneğin bir devlet, enerji rezervleri bakımından zenginse ve ilgili rezervlerini kendisi çıkarıp kullanamıyorsa, o devlet enerji bağımsızlığını sağlayamamış demektir. Enerji çıkarılıp, çeşitli işlemlerden geçirilip pazara ulaştırılamıyorsa hiçbir kıymeti yoktur. Diğer taraftan günümüzde enerji rezervleri bakımından zengin olan birçok devletin, enerji kaynaklarının sömürüldüğü ve bu devletlere dışarıdan kaos ve iç karışıklıklar pompalandığı unutulmamalıdır. Bir devletin enerji rezervleri bakımından zengin olması, o devlet açısından tek başına, enerji bağımsızlığının sağlanabileceği anlamına gelmemektedir.

Enerji bağımsızlığı, dünyadaki tüm milletlerin ve tüm devletlerin ulusal ve uluslararası bağımsızlıkları ile paralel doğrultuda ilerlemektedir. Günümüzde bir devlet için ulaşılması gereken en önemli hedef, öncelikle enerji bağımsızlığını garanti altına almasıdır. Enerji bağımsızlığının garanti altına alınabilmesi için takip edilmesi gereken temel stratejiler, tüketilen enerjinin¹⁵:

- Güvenli kaynaklardan, (güvenli ülkelerden),
- Güvenli güzergâhlardan,

15 Özalp, Mustafa Küresel Enerjinin İpek Yolu: Türkiye, Seçkin Ankara, 2020, s. 41

- Sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmanın devamlılığını sağlayacak şekilde,
- Dünyanın ortalama fiyat standartlarına uygun, makul fiyata,
- Çeşitliliği arttırarak (yenilenebilir ve yenilenemez çeşitli kaynaktan, çeşitli ülkelerden ve çeşitli güzergâhlardan),
- İlerleyen yıllarda hangi güzergâh ve ülkelerde sorun yaşanabileceğine ilişkin, öngörülebilir politikalarla,
- Ülke içerisinde farklı yerlerde bulunan, depolama kapasitesi yüksek miktarlarda tedarik edilmesi gerekir.

Enerji güvenliğinin sağlanması çerçevesinde, yukarıdaki tüm bileşenler birbirleri ile tüm yönlerden bağlantılıdır. Bu nedenle, bir devletin enerji güvenliği ni garanti altına alabilmesi ve sürdürülebilir ekonomik büyüme ile kalkınmayı sürdürebilmesi için, yukarıda belirtilen tüm bileşenlere azami önem göstermesi gerekmektedir.

Günümüz uluslararası ilişkiler karmaşasında hiçbir ülkenin enerji bağımsızlığı/güvenliği yoktur. Devletlerarası ilişkilerde sürekli karşılıklı bağımlılık vardır. Çünkü hiçbir devlet kendi ihtiyacı olan enerjinin tedariki konusunda tek başına kendi kendine yeterli değildir. Örneğin, rüzgâr ve güneş gibi yenilenebilir enerji potansiyeli bakımından zengin bir ülkenin, bu potansiyeli açığa çıkararak çeşitli aşamalardan geçirip işleyerek elektrik enerjisine dönüştürebilmesi için gerekli olan tüm bilimsel, teknik ve teknolojik ihtiyaçları kendi imkânlarıyla karşılaması mümkün değildir. Öte yandan, fosil yakıtlar bakımından zengin bir ülkenin de bu kaynakları çıkarabilmesi için az ya da çok ölçüde dış ülkelere bilimsel, teknik veya teknolojik ihtiyaçları tedarik etmesi gerekmektedir. Çıkarılan bu fosil yakıtların ihracata dönüştürülerek, ülke ekonomisi için gelir sağlanması da enerji bağımsızlığı ile paralel uzantıdır. Çünkü var olan enerji kaynakları çeşitli sebeplerle (Ukrayna savaşıdan dolayı, Rusya'nın Avrupa'ya doğalgaz satamaması gibi) ihraç edilemediğinde ve buradan da ülke ekonomisi için gelir sağlanamadığında, enerji güvenliğine yönelik tehditler baş gösterir.

Sanayi Devrimi'nin başlangıcından itibaren fabrikalaşma, otomasyon ve ilerleyen yıllarda bilgi teknolojileri, dijital teknolojiler ve yapay zekâ alanlarında yaşanan gelişmeler birlikte ele alındığında, tüm devletler arasında yoğun bir karşılıklı bağımlılık olduğu görülmektedir. Rusya örneğinde olduğu gibi enerji rezervleri bakımından zengin olan bir ülke, bu rezervleri ihraç edebilmelidir ki buradan elde edilen gelirlerle ülke ekonomisinin diğer ihtiyaçlarını karşılayabilsin. Diğer

tarafından AB, Türkiye ve Çin gibi enerji fakiri ülkeler için de benzer bağımlılık söz konusudur. Özetle dünyada hiçbir ülke için tam olarak enerji bağımsızlığı yoktur. Ve/veya hiçbir ülkenin enerji güvenliği garanti altında değildir, öyle ki bu ülke ABD olsa dahi. Örneğin, Rusya ile Avrupa ülkeleri arasında barış sağlandığında, ABD kendi kaya gazı ve kaya petrolünü kime satabilecektir? Ukrayna Savaşı nedeniyle Rusya ile Avrupa arasındaki ilişkiler bozulmuş ve Rusya'nın Avrupa'ya ihrac ettiği enerji miktarı asgari seviyelere inmiştir.¹⁶ Buna paralel olarak ABD'den, Avrupa'ya yönelik sıvılaştırılmış doğalgaz ihracatı artmıştır. Bu çerçevede önemli olan tek taraflı bağımlılığı aza indirgeyerek, yerli, milli imkân ve olanaklarla enerji tedarikini sağlayabilmektir.

Yenilenebilir enerji kaynakları olarak ifade edilen rüzgâr, güneş, su ve bioküteller aynı zamanda alternatif enerji kaynaklarıdır. Devletlerin enerji bağımsızlığını sağlamlaştırması yolunda, alternatif kaynaklar çok büyük önem taşımaktadır. Dış politikada bir devletin alternatifleri ne kadar fazla ise pazarlık gücü de aynı oranda yüksektir. Devletlerarası ilişkilerde karşılıklı bağımlılık ve/veya tek taraflı bağımlılığın önüne geçip, enerji bağımsızlığını daha yüksek seviyelere çıkarabilmek için alternatif yenilenebilir enerji çeşitliliğinin artırılması gerekir.

Geçmişten günümüze enerji, birçok savaşın çıkış nedeni olduğu gibi kalkınma ve refah seviyesinin yükselmesini de beraberinde getirmiştir. Günümüz uluslararası ilişkiler karmaşasında enerji ithalat, ihracat ve transferi üzerinden birçok devlet arasında karşılıklı bağımlılık ve tek taraflı bağımlılık vardır. Bu bağımlılıklar devletlerarası ilişkilerde çoğu zaman karşılıklı yaptırımlara ve krizlere sebebiyet vermekle birlikte, bazen de çeşitli krizleri önleyip barışı sağlayabilmektedir. Örneğin Türkiye ve Rusya arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi, taraflar arasında büyük krizlerin çıkmasını önleyebilmektedir. Bu sebeptir ki 1987 yılından itibaren¹⁷, Türkiye ve Rusya arasında hiçbir zaman enerji ithalat ve ihracatında kesinti olmamıştır. Enerji alanında Türkiye ve Rusya, karşılıklı bağımlılık ilişkilerini barış üzerinden bir denge politikası ile yürütebilmektedirler. Fakat aynı denge Rusya ve Avrupa arasında 2006-2009 yıllarında, karşılıklı yaptırımlara maruz kalmış ve taraflar arasında doğalgaz kesintileri baş göstermiştir¹⁸. Geline en son

16 Belser Jannik, Seit dem 1. Januar strömt kein russisches Gas mehr durch die Ukraine. Das sind die Folgen für Europa, Neue Zürcher Zeitung <https://www.nzz.ch/wirtschaft/seit-dem-1-januar-stroemt-kein-russisches-gas-mehr-durch-die-ukraine-das-sind-die-folgen-fuer-europa-ld.1864751> erişim tarihi 9.02.2025

17 Hodaloğulları Zeliha ve Aydın Aydın, Türkiye ile Rusya Arasındaki Doğal Gaz İşbirliğinin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkisi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Nisan, Cilt: 9 Sayı: 43 2016, s. 746

18 Şeref Çetinkaya ve Öztürk Ahmet, 2006-2009 Doğal Gaz Krizleri Sürecinde Türkiye'nin 'Güvenilir Güzergâh' Tезinin Enerji Güvenliği Bağlamında Değerlendirilmesi, Karadeniz Araştırmaları. Cilt: 16 Sayı: 63, 401-415. 2019, s. 408

aşamada ise 2022 yılının Şubat ayında Rusya-Ukrayna savaşı çıkmış, 2025 yılının Ocak ayında da taraflar arasındaki doğalgaz ticareti tamamen durmuştur¹⁹.

Yenilenebilir kaynakların hangileri olduğuna ilişkin dünya kamyonunda tam bir netlik yoktur. Son yıllarda Rusya-Ukrayna savaşı sürecinde yaşanan enerji krizleri/savaşları nedeniyle birçok devlet nükleer enerjiyi de yenilenebilir enerji içerisine dâhil etmeye başlamıştır. 2011 yılında Japonya'da yaşanan Fukuşima Nükleer faciasında birçok devlet nükleerden çıkış sürecine yönelik politik kararlar almışlardır. Fakat Rusya-Ukrayna savaşı dünyada nükleer enerjinin kullanımına yönelik tersine bir süreç başlanmıştır. Bu bağlamda Türkiye, Rusya'ya Mersin Akkuyu'da her biri bin 200 MW olan ve 4 ünitelerden oluşan, toplam dört bin 800 MW gücünde bir nükleer santral yaptırmaktadır. Yenilenebilir enerji çeşitleri denildiğinde, dünya kamuoyunda üzerinde genel olarak mutabık kalınan kaynaklar; rüzgâr, güneş, hidroelektrik, bitki artıkları, odun, biyokütle (biyodizel, şehrsel katı atıklar, biyogaz, çöp gazı, etanol, ahşap ve ahşap atıkları) ile gel-git ve dalga gücünden elde edilen kaynaklardır.²⁰

Geçmişten günümüze kadar yapılan sismik araştırmalara göre Türkiye, henüz fosil yakıtlar bakımından kendi kendine yetebilecek nitelikte, enerji zengini bir ülke değildir. Türkiye son yıllarda enerji arama, tarama ve çıkarma faaliyetlerine daha büyük önem vererek, enerji filosuna 6 gemi kazandırmıştır. Bunlar Barbaros, Oruç Reis, Fatih, Yavuz, Kanuni ve Abdulhamit gibi isimlerle gerek ülke içerisinde gerekse ülke dışarısında faaliyetlerini sürdürmektedirler²¹. Tıpkı Sakarya Doğalgaz Sahası'nda olduğu gibi, bu gemiler sayesinde farklı bölgelerde de geniş rezervlere ulaşılabileceği tahmin edilmektedir.. Fosil yakıtlar bakımından şimdilik zengin olmayan ve gelişmekte olan Türkiye için enerji tedariki hayati önem taşımaktadır. Bu sebeple alternatif kaynaklar olarak adlandırılan yenilenebilir enerji çeşitlerinin, Türkiye başta olmak üzere tüm dünya için sayılamayacak kadar avantajları bulunmaktadır. Bu avantajlar sayılamayacak kadar çoktur. Bunlardan en önemlileri aşağıda sıralanmıştır²²:

19 Bula Niels, 2025, Russischer Erdgasexport über die Ukraine gestoppt, ARD Kiew, tagesschau, <https://www.tagesschau.de/ausland/europa/ukraine-erdgas-russland-100.html> erişim tarihi 10.01.2025

20 Günay Enver ve Yıldırım Selvi, 2024, Yenilenebilir Enerji Kapasitesi Bakımından Türkiye'nin Potansiyelinin Değerlendirilmesi, Ekonomi ve Araştırma Dergisi, Cilt: 5 Sayı: 2, 61 - 72, 2024, s. 63

21 Beyza Kılıç Zeynep, Türkiye'nin "enerji filosuna" 7'nci gemi katılıyor, Anadolu Ajansı, 2024 <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-enerji-filosuna-7nci-gemi-katiliyor/3281985>

22 Age, Günay ve Selvi, "Yenilenebilir Enerji Kapasitesi Bakımından Türkiye'nin Potansiyelinin Değerlendirilmesi" s. 69

- Petrol, doğalgaz ve kömür bakımından fakir olan ülkelerin, diğer ülkelere olan enerji bağımlılıklarını tamamen ortadan kaldırebilmeleri ve/veya asgari seviyelere indirebilmeleri çerçevesinde, yenilenebilir kaynaklar başat rol oynamaktadır.
- Yenilenebilir enerji türleri, fosil yakıtlara oranla neredeyse sıfır karbon salınımına yakın oranlarda karbon emisyonu ortaya çıkardığı için çevre ve insan dostudurlar. Yenilenebilir kaynaklar küresel ısınma ve iklim değişikliğinin sebep olduğu çevresel bozulmalar ve çevresel tahribatların önüne geçmektedir. Böylelikle aniden ortaya çıkan sel, hortum, fırtına, erozyon ve orman yangınları gibi felaketler azaltılabilmektedir.
- Güneş ve rüzgâr türbinlerinde olduğu gibi yenilenebilir kaynakların kurulum aşamalarında da tek seferliğine yatırım yapılır ve bu yatırımdan da yakıt masrafı olmaksızın hava şartlarına bağlı olarak sürekli enerji elde edilebilmektedir. Diğer bir ifadeyle yenilenebilir kaynakların, fosil yakıtlara oranla uzun vadede maliyetleri daha düşüktür. Böylelikle daha fazla enerji tasarrufu sağlanmaktadır.
- Özellikle son 20 yıl içerisinde dünyada otomasyon, bilgi teknolojileri ve yapay zekâ alanlarında büyük ve hızlı ilerlemeler kaydedildiğinden, yenilenebilir enerji, yeşil teknolojiler ve yeşil finansmana yönelik talepte önemli bir artış yaşanmıştır. Tıpkı matbaanın Osmanlı'ya gelişinin engellenememesi gibi, bu talep artışı da durdurulamaz ve tersine çevrilemez bir gerçektir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kurulumu ve bakımına ilişkin süreçler yeşil teknoloji ve katma değeri yüksek bilgi teknolojileri odaklı olduğundan dolayı, dünya genelinde istihdama çok büyük katkılar sağlamaktadır. Yenilenebilir enerji türlerinin Türkiye'de hızla yaygınlaşması demek, istihdamın artması ve işsizliğin azalması demektir. Dünya genelinde yenilenebilir enerji kaynaklarına ilişkin alanlarda çalışan sayısı 2012 ve 2023 yılları arasında 7.3 milyondan, 16.2 milyona çıkmıştır.²³
- Yenilenebilir kaynaklar, enerji fiyatlarındaki dalgalanmaların önüne geçebilmektedir. Böylelikle fiyat istikrarı sağlanıp, enerji bağımsızlığı yolunda, devletlerin ulusal ve uluslararası güvenlikleri olumsuz yönde etkilenmemektedir.

Özetle yenilenebilir enerji kaynaklarının tüm dünya ekonomileri ve insanlığın geleceği için faydaları²⁴:

23 IRENA, Renewable Energy and Jobs Annual Review 2024, Renewable Energy and Jobs Annual Review, 2024

24 Age, Günay ve Selvi, "Yenilenebilir Enerji Kapasitesi Bakımından Türkiye'nin Potansiyelinin Değerlendirilmesi", s. 69

- Enerji bağımsızlığını sağlamak,
- Ekonomik tasarruf yapmak,
- İstihdamı artırıp işsizliği azaltmak,
- Fosil yakıtların neden olduğu, küresel ısınmanın sonucunda ortaya çıkan, iklim değişikliğine bağlı çevresel tahribatları (sel, fırtına, orman yangınları vs.) önlemek,
- Teknolojik yeniliklerin ve rekabetçiliğin önünü açarak ekonomiyi canlandırmak,
- Enerji fiyatlarındaki dalgalanmaları önlemek,
- Devletlerin dış ticaret açığını kapatmak,
- Sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmayı gerçekleştirerek, halkların refah seviyesini yükseltmektir.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının az da olsa dezavantajları bulunmaktadır. Bunlar²⁵:

- Yenilenebilir teknolojilerin ilk kurulum aşamalarında, yatırım için önemli miktarlarda finans desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca dünyadaki teknolojik ilerlemelere paralel olarak yenilenebilir enerji kaynaklarının, kurulum maliyetleri giderek azalmaktadır. Bununla birlikte her türlü işlenmenin ilk kurulum aşamasında, yatırım için sermaye desteğine ihtiyaç duyulduğu da unutulmamalıdır.
- Yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimi, hava şartlarına bağlı olduğundan dolayı, hangi gün, ay veya mevsimde ne kadar enerji üretilebileceği tam tahmin edilememektedir.
- Hava şartlarına bağlı olarak çok fazla üretilen elektrik enerjisine yönelik, teknoloji alanında dünyadaki elektrik depolama kapasiteleri çok fazla gelişmediğinden dolayı, dünyada depolama sorunları mevcuttur. Yani yazın fazla olan güneş veya kışın fazla olan rüzgâr türbinlerinin ürettiği elektrik fazlası, çok yüksek miktarlarda uzun süre depolanamamaktadır. Büyük şehirlerin uzun vadedeki elektrik ihtiyaçları, ihtiyaç miktarlarında depolanabildiğinde, yenilenebilir enerji türleri devletler için daha avantajlı hale dönüşecektir.

Sosyal dengenin korunması, iktisadi büyümenin sağlanması başta olmak üzere daha yaşanılır ve daha temiz bir çevre için sürdürülebilir kalkınmada, temiz enerji kaynakları büyük öneme sahiptir. Bu sebeple insanlığın ve günümüz modern

25 Age, Günay ve Selvi, "Yenilenebilir Enerji Kapasitesi Bakımından Türkiye'nin Potansiyelinin Değerlendirilmesi", s. 62

ekonomik döngüsünün can damarı olan enerji tüketiminin; çevresel tahribata ve sosyal hayata zarar vermeden tedarik edilmesi gerekir²⁶. Sürdürülebilir büyüme ve kalkınmada, sürdürülebilir temiz enerji politikasını Telli ve Özkan:

- “tüm birincil enerji kaynaklarından elde edilen üretiminin temiz teknolojiler kullanılarak yüksek verimlilikle yerine getirilmesini,
- fosil yakıtların çevre dostu teknolojilerle geliştirilmesi,
- yenilenemez yakıtların yerine alternatif enerji kaynaklarının kullanılmasını,
- bir döngü içerisinde atık olarak meydana gelen enerjinin başka bir döngüde girdi olarak kullanılmasını içeren ve bu durumu da iktisadi büyüme olarak entegre eden bir kavram” olarak ifade²⁷ etmektedirler.

Nüfuz artışı, hızlı kentleşme ve sanayi alanında yaşanan gelişmelere paralel olarak Türkiye’nin enerji talebi her geçen yıl artmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları elektrik ürettiklerinden dolayı, bu kaynaklardan elde edilecek elektrik de Türkiye’nin kalkınması yolunda hayati öneme sahiptir. Türkiye Ulusal Enerji Planı’nın 2025, 2030 ve 2035 yıllarına yönelik tahmini verilerine göre; ilgili yıllara ilişkin, sırasıyla Türkiye’nin elektrik tüketiminin 380,2 TWh, 455,3 TWh ve 510,5 TWh seviyelerine çıkması beklenmektedir²⁸. Bununla birlikte yapılan araştırmalara göre 1980 yılından itibaren, Türkiye’nin toplam birincil enerji talebinin, her beş yılda bir yaklaşık %20 artış gösterdiği hesaplanmıştır²⁹.

Tablo 1. Türkiye’nin 2025 ve 2035 Yılları Arasında Öngörülen Tahmini Elektrik Tüketimi

Yıllar	2025	2030	2035
Tüketim	380,2 TWh	455,3 TWh	510,5 TWh

Kaynak: [https - 1 ETKB](https://1.ETKB)

2024 yılı Aralık ayı sonunda Türkiye’nin toplam kurulu gücü 115.975 MW’a çıkmıştır. Bu kurulu gücün tüm enerji çeşitlerine göre dağılımı ise yenilenebilir enerji kaynaklarında %57,5, (hidrolik %27,8, rüzgâr %11,1, güneş %17,1, jeotermal %1,5’i) fosil yakıtlarda %40,2 (doğal gaz %21,3, kömür %18,9) olmakla birlikte diğer kaynaklarda ise %2,3’tür³⁰.

26 Telli, Arda, “Enerji Politikası Üzerinden Türkiye’nin Sürdürülebilirlik Ve Kalkınma Hedeflerinin Değerlendirilmesi”, s. 335

27 Telli, Arda, “Enerji Politikası Üzerinden Türkiye’nin Sürdürülebilirlik Ve Kalkınma Hedeflerinin Değerlendirilmesi”, s. 335

28 [https - 1: ETKB](https://1.ETKB), T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik> erişim tarihi 20.12.2024

29 Önder, Senem, “Türkiye’de Enerji İthalatının Ödemeler Bilançosuna Etkisinin İncelenmesi”, s. 20

30 [https - 1: ETKB](https://1.ETKB), T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik> erişim tarihi 20.14. 2024

Bununla birlikte 2024 yılı Aralık ayı sonu itibariyle Türkiye'deki elektrik enerjisi üretimine ilişkin, lisanslı ve lisanssız tüm santrallerin sayısı 33.573'e çıkmıştır. Var olan santraller kaynak adetlerine göre çok olandan az olana doğru sıralandığında; 31.491 tanesi güneş, 765 tanesi hidroelektrik, 374 tanesi rüzgâr, 337 tanesi doğal gaz, 69 tanesi kömür, 66 tanesi jeotermal ve 471 tanesi ise diğer kaynaklı santrallerdir³¹.

Türkiye, coğrafi konumunun sağlamış olduğu avantajdan dolayı, önemli oranda güneş enerjisi potansiyeline sahiptir. T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından hazırlanan, Türkiye Güneş Enerjisi Potansiyeli Atlasına göre, Türkiye'nin senelik ortalama toplam güneşlenme süresi 2.741 saat olmakla birlikte, ortalama senelik toplam ışıınım değeri 1.527,46 kWh/m2 olarak hesaplanmıştır³².

Türkiye'nin 81 ilinde güneş santralleri vardır. Kurulu güçlerine göre 2024 yılında en fazla güneş santralinin bulunduğu ilk 10 il sırasıyla; Konya (694 MW), Ankara (595 MW), Gaziantep (555 MW), Kayseri (451 MW), Şanlıurfa (442 MW), Niğde (389 MW), İzmir (358 MW), Kahramanmaraş (335 MW), Mersin ve Manisa'dır (319 MW)³³.

Türkiye'de 2025 yılı ocak ayı itibariyle, kurulu güç kapasitelerine göre rüzgâr enerjisinde en önde gelen ilk 10 il sıralamasında; İzmir (1.813 MW), Balıkesir (1.404 MW), Çanakkale (1.042 MW), İstanbul (837 MW), Manisa (712 MW), Samsun (53 MW), Muğla (210 MW), Tekirdağ (202 MW), Bursa (475 MW) ve Kırklareli (399 MW) (https -3) bulunmaktadır.

Kurulu güç kapasitelerine göre 2025 yılı Ocak ayı itibariyle Türkiye'nin ilk 10 ilinde bulunan hidroelektrik santraller MW olarak sırasıyla Şanlıurfa (3.128), Artvin (2.363), Diyarbakır (2.250), Elazığ (2.245), Adana (1.917), Bingöl (1.486), Samsun (1.393), Kahramanmaraş (1.297), Mardin (1.213) ve Giresun'dadır (942) (https -4).

Özellikle fosil yakıtlar bakımından büyük oranda dışarıya bağımlı olan Türkiye'nin yenilenebilir kaynaklardan, enerji tedarikini sağlaması büyük önem taşımaktadır. Fosil yakıt ithalatı Türkiye'de çok büyük oranlarda dış ticaret açığına sebebiyet vermektedir. Türkiye milli gelirinin önemli bir kısmı fosil yakıt ithalatı için harcanmaktadır. EPDK'dan yapılan açıklamaya göre, 2025 yılı içerisinde

31 https - 1: ETKB, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik-erisim-tarihi> 20.12.2024

32 https -2 ETKB, 2025, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2025, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-gunes-erisim-tarihi> 26.12.2024

33 Akyazı Ömür, Başlık Şeymanur, Khıdırzade Kanan, Çavdar Bora, 2024, Türkiye'nin Güneş Enerjisi Potansiyelinin PVSyst ile Analizi, Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi, Cilt: 14 Sayı: 3 2024, s. 1487

Türkiye'nin toplam doğalgaz tüketiminin 53 milyar 290 milyon 468 bin 908 metreküp olacağı tahmin edilmektedir (AA, 2025).

Tablo 2. 2023 Yılı Sonu İtibarıyla Türkiye Doğal Gaz Piyasasının Genel Görünümü(-Milyon Sm3)

Üretim	İthalat	Yurtiçi Satış (Tüketim)	İhracat	Toplam Arz (Üretim + İthalat)	Toplam Talep (Yurtiçi Satışlar + İhracat)
807,28	50.483,77	50.210,84	896,28	51.291,05	51.107,12

Kaynak: EPDK, 2024, s.6

Tablo 2'de de görüldüğü gibi Türkiye tüketmiş olduğu doğalgazın yaklaşık %99'una yakını ithal etmektedir. Bu ithalat bağımlılığı ise ülkeler sıralaması bakımından Tablo 3'te görülmektedir. Tablo 3'e göre Türkiye, tüketmiş olduğu doğalgazın yaklaşık olarak yarısına yakını Rusya'dan ithal etmektedir.

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar'a göre, 2024 yılının son çeyreğinde Şırnak Gabar'da günlük 51 bin varil petrol ve Karadeniz'de bulunan Sakarya Gaz Sahası'nda ise günlük 7,2 milyon metreküp doğal gaz üretilmiştir. BOTAŞ, TEİAŞ, EÜAŞ, TPAO ve Eti Maden gibi Türkiye'de enerji alanında faaliyet gösteren 5 şirketin, 2023 yılı cirosu 50 milyar dolardır³⁴. Ayrıca sadece BOTAŞ, 2023 yılında, ortalama 46 milyar dolara yakın bir satış geliri elde etmiş olmakla birlikte, 2024 yılında bu şirketin cirosu 26 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir³⁵.

2025'in ilk çeyreğinde Karadeniz'de bulunan, Sakarya Gaz Sahası'ndan günlük 9,1 milyon metreküp doğal gaz çıkarılacak, 4 milyon hanenin doğal gaz tedariği buradan karşılanacak ve 2026 yılına gelindiğinde ise Sakarya Gaz Sahası'ndan 8 Milyon hanenin gaz ihtiyacı karşılanacaktır³⁶.

Tablo 3. Kaynak Ülkelere Göre 2023 Yılında Türkiye'nin Doğal Gaz İthalat Miktarları (milyon Sm3)

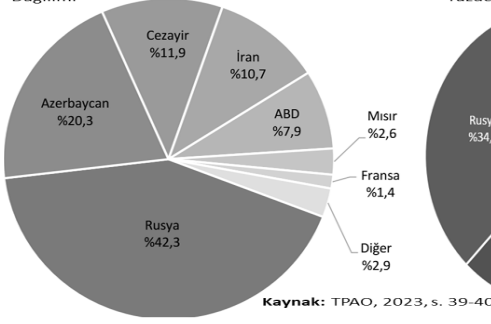
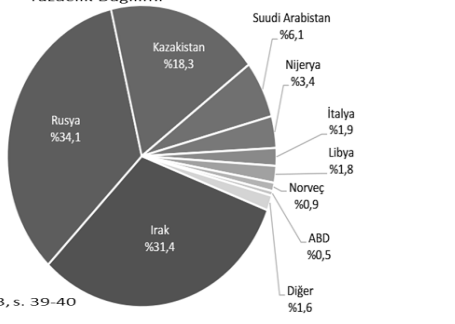
Rusya	Azerbaycan	Cezayir	İran	ABD	Mısır	Diğer	Toplam
21.340	10.257	5.988	5.405	4.011	1.319	2.163	50.484

Kaynak: EPDK, 2024, s.7

34 Bayraktar Alparslan, Yenilenebilir Enerjide 2035 Yol Haritası, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının 2024 <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21380> 10.02.2025

35 Temizer Murat, Çağatay Gülşen, Yüksel Firdavs, Kılıç Zeynep Beyza, Topbaş Gökçe, 2024, "Türkiye'nin Enerji Dönüşümü ve Yenilenebilirde 2035 Yol Haritası, Anadolu Ajansı, Açıklandı" <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-enerji-donusumu-ve-yenilenebilirde-2035-yol-haritasi-aciklandi/3368874> erişim tarihi 20.12.2025

36 Bayraktar Alparslan,

Şekil 1: Türkiye'nin 2023 Yılında İthal Ettiği Doğal Gazın Kaynak Ülkelere Göre Yüzdelik Dağılımı**Şekil 2:** Türkiye'nin 2023 Yılında İthal Ettiği Petrolün Kaynak Ülkelere Göre Yüzdelik Dağılımı

TPAO'nun verilerine göre 2023 yılında Türkiye'nin ithal ettiği doğal gaz ve petrolün kaynak ülkelere göre yüzdelik dağılımı Şekil 1 ve Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 1 ve EPDK'nın 2023 yılı raporlarına göre Türkiye 2023 yılında doğal gaz ithalatının %42,27'si Rusya'dan, %20,32'si Azerbaycan'dan, %11,86'sı Cezayir'den, %10,71'in İran'dan, %7,95'i ABD'den, %2,61'i Mısır'dan, %1,38'i Fransa'dan, %0,93'ü Nijerya'dan, %0,55'i Norveç'ten, %0,37'si Brezilya'dan, %0,21'i Mozambik'ten, %0,20'si Belçika'dan, %0,18'i Umman'dan, %0,47'si de Trinidad ve Tobago'dan ithal etmiştir³⁷. Ayrıca 2024 yılında Türkiye LNG yoluyla ithal ettiği doğal gazın %25'ini ABD karşılamıştır³⁸.

Şekil 2'ye göre, Türkiye 2023 yılında ithal ettiği petrolün %34'ünü Rusya'dan, %31'ini Irak'tan ve %18'ini Kazakistan'dan temin etmiştir.

Türkiye 2023 yılında toplam ithalat için 361 milyar 774 milyon dolar ödemiştir. Bu kalem içerisinde 2023 yılında enerji ithalatı için ödenen miktar, 69 milyar 115 milyon 358 bin dolardır (https- 5). 2022'de Türkiye'nin enerji ithalatı için ödemiş olduğu miktar ise 96 milyar 548 milyon 874 bin dolardır. 2023'te, 2022 yılına oranla Türkiye'nin enerji ithalatında, yüzde 28,4 oranında azama meydana gelmiştir (https- 5).

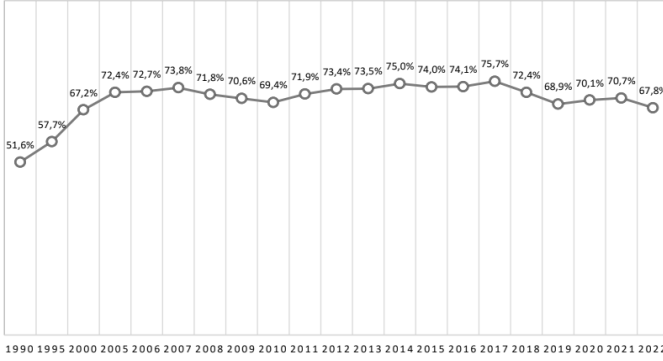
Türkiye'nin toplam tüketmiş olduğu enerji, üretmiş olduğu toplam enerjinin yaklaşık olarak üç katından daha fazladır. Türkiye'de enerji ithalatının yüksekliğinden dolayı, dış ticaret dengelerinde büyük açıklar ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise Türkiye'nin cari açığının artmasına neden olmaktadır.³⁹

37 Age, EPDK

38 Habertürk, 2025, Doğu Batı Programı, 2024'te Enerji Alanında Neler Yaşandı? | Doğu Batı - 4 Ocak 2025, https://www.youtube.com/watch?v=g4EwrEQus_Q erişim tarihi, 03.02.2025

39 Önder, Senem, "Türkiye'de Enerji İthalatının Ödemeler Bilançosuna Etkisinin İncelenmesi", s. 20-21

Şekil 3: Türkiye'nin 1990-2022 Yılları Arasında Enerji Talebinde Dışa Bağımlılık Oranları (%)

Kaynak: TPAO, 2023, s. 38

TPAO'nun verilerine göre 1990 ve 2022 yılları arasında, Türkiye enerji talebinin dışa bağımlılığına ilişkin yüzdelik oranlarını gösteren şekil 3 incelendiğinde, Türkiye'nin enerjide dışarıya göbekten bağımlı olduğu görülmektedir. Buna göre Türkiye'nin enerji tüketiminde ithalat bağımlılığı 2015'te %74, 2016'da %74, 2017'de %75, 2018'de %72, 2019'da %68, 2020'de %70, 2021'de %70 ve 2022'de de %67'dir⁴⁰.

Uzmanlara göre dünya petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar başta olmak üzere, tüm enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar, Türkiye gibi enerji ithalat bağımlısı olan ülkeleri, cari işlemler hesabında; arz kanalı, talep kanalı, parasal kanal ve finansman kanalı olmak üzere, dört farklı kanaldan olumsuz yönde etkilemektedir⁴¹. Bu kanalların enerji ithalat bağımlısı ülkeleri ekonomik olarak derinden etkilediğine ilişkin detaylı görüş aşağıda mevcuttur:

- “Arz kanalı, petrol fiyatlarındaki artışların üretim maliyetlerinde artışa neden olarak üretim ve ihracatta azalma sonucu cari açığın meydana geleceğini ifade etmektedir.
- Talep kanalı, petrol fiyatlarındaki artışların diğer mallara olan talebi arttıracığını açıklamaktadır.
- Petrol fiyat esnekliğinin düşük olması varsayımına dayanarak petrol fiyatlarındaki artışların, ithalat ve ihracat miktarında değişimlere neden olacağı ve dış ticaret dengesizliklerini ortaya çıkarabileceği ifade edilmektedir.

40 Age, TPAO, s. 38

41 Önder, Senem, “Türkiye’de Enerji İthalatının Ödemeler Bilançosuna Etkisinin İncelenmesi”, s. 21

- *Parasal kanal, petrol fiyatlarındaki artışlar nedeniyle artan enflasyonun Merkez Bankası faizlerini arttırarak, cari işlemler üzerindeki etkisini açıklamaktadır*⁴².

Özetle Şekil 1, Şekil 2 ve Şekil 3 detaylı analiz edildiğinde; Türkiye'nin petrol, doğalgaz ve kömür ithalatlarındaki aşırı dışarıya bağımlılık oranları, Türkiye'de cari açığın artmasında çok büyük etkiye sahiptir. Bu sebeple dört mevsimin yaşandığı, üç tarafı denizlerle çevrili Türkiye'nin coğrafi imkân ve olanaklarının sunmuş olduğu, yenilenebilir enerji kaynaklarından azami ölçüde faydalanılması büyük önem arz etmektedir. Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapması, fosil yakıt bağımlılığı ve bunun sebep olduğu yüksek dış ticaret açığına ilişkin veriler bakımında ele alındığında, bir tercih değil zorunluluktur.

2. Türkiye'nin Mevcut Yenilenebilir Enerji Görünümü

Enerjide Türkiye'nin 2024 yılı Aralık ayı sonundaki toplam kurulu gücü, 115.353 MW seviyesine çıkmıştır⁴³. Şekil 4'te de görüldüğü gibi 2024 yılı Aralık ayında, Türkiye'nin yenilenebilir enerjiden elektrik üretimi yapan santrallerin, fosil yakıtlara oranla toplam kurulu güç içerisindeki payı %59,4'tür. Geriye kalan %40,6 ise petrol, doğalgaz ve kömür gibi termik santrallerden oluşturmaktadır.

Şekil 4: Türkiye'nin 2025 Yılı Mart Ayında Elektrik Üretiminin Toplam Kurulu Güç İçerisindeki Kaynak Santrallere Göre Dağılımı

Kaynak: TSKB, 2025, s.2

Şekil 5'e göre 2025 yılı Mart ayı sonunda termik santraller, Türkiye'de üretilen toplam elektriğin %52,1'ini karşılamışlardır. Diğer taraftan aynı ay içerisinde yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretimi ise %47,9 olarak gerçekleşmiştir.

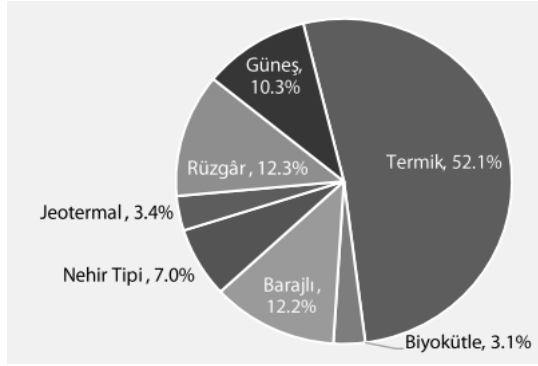
42 Önder, Senem, "Türkiye'de Enerji İthalatının Ödemeler Bilançosuna Etkisinin İncelenmesi", s. 21

43 Age, TSKB

Bu çerçevede hidroelektrik %19, rüzgâr, %12,3, jeotermal %3,4 ve biokütle ise %3,1 paya sahiptir.

Şekil 4 ve Şekil 5 detaylı incelendiğinde, dikkat çeken en önemli husus Türkiye'nin elektrikteki kurulu güç ile üretimi arasında çok büyük fark olduğuna ilişkindir. Özetle elektrik enerjisi üretimine yönelik yenilenebilir kaynakların kurulu güç kapasiteleri ileri seviyede yüksek olmasına rağmen, üretim kapasiteleri düşüktür. Örneğin termik santrallerdeki kurulu güç yaklaşık %40 seviyelerindeyken, aynı santrallerden elektrik üretimi %60 seviyelerindedir. Diğer taraftan yenilenebilir kaynaklardaki kurulu güç ve üretim değerlerinde ise tam tersi durum söz konusudur. Oysaki kurulu güç ne kadar ise üretim de yaklaşık olarak aynı oranda olması gerekir.

Şekil 5: Türkiye'nin 2025 Yılı Mart Ayında Toplam Elektrik Üretiminin Kaynak Santrallere Göre Dağılımı

Kaynak: TSKB, 2025, s.2

EPDK'nın 2023 yılı verilerine göre lisanssız ve lisanslı tüm santralleri kapsayan, Türkiye'nin elektrikte kaynaklar bazında, toplam kurulu güç ve üretiminin yenilenebilir ve fosil yakıtlara göre karşılaştırılmasının yapıldığı tablo 4 detaylı incelendiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır. Buna göre:

- Yenilenebilir kaynaklarda kurulu güç bakımından sırasıyla hidrolik (%27,3), rüzgâr (%11,1) ve güneş (%18,3) ön planda bulunurken,
- Fosil yakıtlar bakımından ise kurulu güçte sırasıyla doğal gaz (%23,53), ithal kömür (%9,49), linyit (%9,32) ve taş kömürü (%0,77) ön plandadır.

Yine tablo 4 detaylı incelendiğinde 2023 yılında Türkiye'nin elektrik üretimi yenilenebilir ve fosil yakınlara göre kıyaslandığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu sonuçlara göre:

- Elektrik üretiminde yenilenebilir kaynakların oranları hidrolikte %27,3, rüzgârda %11,1, güneşte %18,5, biyokütlede %2,1 ve jeotermalde ise %1,5'dir.
- Fosil yakıtlara göre oransal dağılımdaki elektrik üretiminde doğal gaz %21,11, ithal kömür %22,21, linyit %12,60, taş kömürü %1,12, asfaltit %0,49 ve fuel oil ise %0,22 paya sahiptir.

Türkiye'nin 2023 yılında elektrikteki yenilenebilir kaynaklı lisanslı ve lisanssız toplam kurulu gücü tablo 4'e göre, 61.538 MW'dır. Aynı yıl içerisinde yenilenebilir kaynakların toplam kurulu güç içerisindeki oranı ise %56,28'dir.

Yine Tablo 4'e göre 2023 yılında Türkiye toplam yenilenebilir kaynaklardan, 137.234.643,58 MWh elektrik üretmiştir. EPDK'ya göre yenilenebilir kaynaklar 2023 yılında toplam üretilen elektriğin %42,25'ini üretmişlerdir. Aynı yıl içerisinde fosil yakıtlar, Türkiye'de toplam üretilen elektriğin %57,75'ini üretmişlerdir.

Tablo 4: Türkiye'nin 2023 Yılında Elektrikte Kaynaklar Bazında, Toplam Kurulu Güç ve Üretiminin Yenilenebilir ve Fosil Yakıtlara Göre Karşılaştırılması*

KAYNAK TÜRÜ	TOPLAM KURULU GÜÇ* (MW)	ORAN (%)	TOPLAM ÜRETİM* (MWh)	ORAN (%)
HİDROLİK	31.962,06	29,23	63.854.222,03	19,66
RÜZGÂR	11.806,50	10,80	34.069.727,56	10,49
GÜNEŞ	13.998,25	12,80	18.606.600,61	5,73
BİYOKÜTLE	2.080,40	1,90	9.706.500,32	2,99
JEOTERMAL	1.691,34	1,55	10.997.593,06	3,39
YENİLENEBİLİR	61.538,54	56,28	137.234.643,58	42,25
DOĞAL GAZ	25.728,79	23,53	68.562.811,54	21,11
İTHAL KÖMÜR	10.373,80	9,49	72.123.040,56	22,21
LİNYİT	10.193,96	9,32	40.929.632,45	12,60
TAŞ KÖMÜRÜ	840,77	0,77	3.650.625,09	1,12
ASFALTİT	405	0,37	1.588.317,06	0,49
FUEL OİL	260,13	0,24	702.473,79	0,22
NAFTA	4,74	0,00	0,00	0,00
LNG	1,95	0,00	0,00	0,00
MOTORİN	1,04	0,00	2.307,18	0,00
TERMİK	47.810,18	43,72	187.559.207,68	57,75
TOPLAM	109.348,72	100,00	324.793.851,25	100,00

Kaynak: EPDK, 2024, s.3 * lisanssız ve lisanslı tüm santralleri kapsamaktadır.

EPDK'nın 2020, 2021, 2022 ve 2023 yılları baz alınarak hazırlanan tablo 5 incelendiğinde; son 4 yıl içerisinde hem yenilenebilir hem de fosil kaynaklarda (2021 yılı kısmen hariç), Türkiye'nin elektrikteki kurulu gücü sürekli artış göstermiştir. Aynı yıllar arasında Türkiye'nin yenilenebilir kaynaklardaki, elektrik üretim değerlerinde ise sürekli yukarı yönlü artış yerine, aşağı ve yukarı yönlü dalgalanmalar olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin elektrik üretiminde yenilenebilir kaynakların oranı 2020'de %42,5, 2021'de %35,75, 2022'de %42,45 ve 2023'te ise %42,25 olarak gerçekleşmiştir. İlgili yıllar içerisinde benzer iniş ve çıkışlara ilişkin dalgalanmalar Türkiye'nin elektrik üretiminde fosil yakıtlar bağlamında da meydana gelmiştir. İlgili yıllara göre fosil yakıt kaynaklı elektrik üretiminin oransal dağılımı 2020'de %57,5, 2021'de %64,25, 2022'de %57,55 ve 2023'te ise %57,75'dir. Bununla birlikte, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar'a göre, son 20 yıl içerisinde Türkiye'nin elektrik ve doğal gaz talebi ortalama üç kat artmış, 2035 yılına gelindiğinde ise toplam elektrik talebinin 510 teravatsaate ulaşacağı öngörülmüştür.⁴⁴

Tablo 5: EPDK'nın Verilerine Göre Elektrikte Türkiye'nin Son 4 Yıl İçerisinde Toplam kurulu Güç ve Üretiminin Yenilenebilir ve Fosil Yakıtlar Bakımından Kıyaslanması*

Yıllar	Kaynak Türü	Toplam Kurulu GÜÇ* (MW)	Oran (%)	Toplam Üretim (MWh)	Oran (%)
2020	Yenilenebilir Kaynaklar	49.212,5	51,4 %	129.469,61	42,5 %
	Fosil Yakıtlar	46.678,13	48,6 %	175.860,61	57,5 %
2021	Yenilenebilir Kaynaklar	53.235,88	53,34	118.514.468,57	35,75
	Fosil Yakıtlar	46.583,69	46,66	212.977.466,07	64,25
2022	Yenilenebilir Kaynaklar	56.005,73	53,95	137.770.257,22	42,45
	Fosil Yakıtlar	47.803,53	46,05	186.747.424,97	57,55
2023	Yenilenebilir Kaynaklar	61.538,54	56,28	137.234.643,58	42,25
	Fosil Yakıtlar	47.810,18	43,72	187.559.207,68	57,75

Kaynak: EPDK, 2020, 2021, 2022 ve 2023 Yılları *Lisanslı ve lisanssız tüm santraller dâhil edilmiştir.

3. Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Görünümünün Geleceğine Yönelik Politikaları

2024 yılının Kasım ayında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de, Birleşmiş Milletler (BM) İklim Değişikliği 29. Taraflar Konferansı (COP29) düzenlenmiştir. T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanı Murat Kurum burada yapmış

44 Age, Temizer, Çağatay, Yüksel, Kılıç, Gökçe, "Türkiye'nin Enerji Dönüşümü ve Yenilenebilirde 2035 Yol Haritası"

olduğu konuşmada, Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadele kapsamından geleceğe yönelik, Uzun Dönem Yol Haritasını ilan etmiştir. Bu çerçevede, dünyanın vicdan ve iyilik merkezinin, Türkiye olduğuna vurgu yapan Bakan, küresel ısınmaya bağlı olarak ortaya çıkan, iklim değişikliğinin dünyanın geleceği için doğurduğu tehditlere değinmiştir. Bakan Kurum 11 binin üzerinde afetin ve 2 milyonun üzerinde de can kaybının yaklaşık son elli yılda, iklim değişikliği (Su, hava veya iklimle ilişkili) kaynaklı meydana geldiğine dikkat çekmiştir⁴⁵.

2024 yılında Türkiye'nin en yüksek emisyon oranlarının %72 ile enerji sektöründe olduğuna değinen Bakan Murat Kurum, bu alandaki emisyonların asgari seviyelere indirilmesi hususunda, Uzun Dönemli İklim Stratejisi Azaltım Hedefleri kapsamında aşağıdaki açıklamaları yapmıştır. Bu açıklamalara göre:

- 2024 yılı sonu itibariyle Türkiye'nin yenilenebilir enerjideki kurulu gücü %59'a çıkmıştır.
- Yenilenebilir enerjinin kurulu güce oranları bakımından Türkiye, Avrupa'da 5. dünyada ise 11. sırada yer almaktadır.
- 2053 yılına kadar, Türkiye toplam enerji tüketimi içerisinde yenilenebilir kaynakların oranını maksimum seviyelere çıkararak Net Sıfır Emisyon hedefine ulaşmayı hedeflemektedir.
- 2035 yılına kadar yenilenebilir enerjinin birincil enerji içerisindeki payının %50'ye, nükleer enerjinin payının ise %30'a yükseltilmesi planlanmakta olup, Türkiye'nin toplam enerji tüketiminin yaklaşık %80'inin karbonsuzlaştırılması hedeflenmektedir.⁴⁶

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığına göre; tarım, hayvancılık, ormancılık, sanayi, ulaştırma ve binalar olmak üzere birçok sektörde, 2053 yılına kadar maksimum seviyelerde, emisyon azaltım çalışmalarına yönelik hedefler, 2024 yılındaki COP29'da ilan edilmiştir. Bu sektörlerle yönelik ulaşılması planlanan detaylı hedefler ise:

- Demir-çelik sektöründe %99, çimento sektöründe %93, alüminyum sektöründe %75 ve binalarda ise sıfır emisyon oranlarına ulaşarak, bu sayede yaklaşık 2 milyar ton karbondioksit eşdeğeri emisyon salımının durdurulması hedeflenmektedir.
- Ulaştırma sektöründe temiz ulaşım hedeflerini yakalayabilmek için 2053 yılına kadar, yüksek hızlı tren ve demir yollarının lojistikteki payını %5'ten,

45 Age, Age, Kurum, Bakan Kurum Cop29'da Türkiye'nin İklim Vizyonunu Paylaştı

46 Age, Kurum, Bakan Kurum Cop29'da Türkiye'nin İklim Vizyonunu Paylaştı

%22'ye çıkararak, yaklaşık 7 bin kilometre demir yolu ağı yapılması planlanmaktadır.

- Ø Yenilenebilir ve temiz enerji tüketimi kapsamında, günümüz teknolojik koşullarında en önemli unsurlardan biri olan elektrikli araç sayısının 2035 yılına kadar 4,2 milyona çıkarılması ve bu alandaki yerlilik oranının %75'e yükseltilmesi amaçlanmaktadır.
- Ø Hayvancılıkta biyogaz tesislerinin sayısını artırarak, karbondioksit dışı emisyonların azaltılması ve gıda güvenliğinin sağlanması çerçevesinde, tarım alanındaki toprakların yaklaşık %10'unda organik tarımın yapılması hedeflenmektedir.
- Ø Türkiye'nin geri dönüşüm ve atıktaki, geri kazanım payının %70'lere çıkarılması hedeflenmekle birlikte, 2025 yılı içerisinde Türkiye genelinde, geri dönüşüm kapsamında makine ve altyapı kurulumuna ilişkin, depozito yönetim sisteminin daha fazla yerleşim merkezlerinde yaygınlaştırılması planlanmaktadır.
- Ø Su kayıp ve kaçaklarının önlenmesi başta olmak üzere, asbestli boruların değiştirilmesi, tarımdaki sulama verimliliğinin artırılarak akıllı sulama sistemine geçilmesine yönelik, çalışmaların tamamı yenilenebilir ve temiz enerji tüketimi kapsamında atılan adımlardır (Kurum, 2024).

Türkiye'nin COP31'e ev sahipliği yapmak istediğine dair adaylığının açıklandığı COP29'da, Türkiye yenilenebilir enerji görünümünün geleceğine ilişkin en önemli stratejik hedefler:

- Ø Birincil enerji kaynakları içerisinde yenilenebilir enerji kaynaklarının oranının %17'den, 2053 yılına gelindiğinde %50'ye çıkarılması,
- Ø 2053 yılına gelindiğinde hidrojen enerjisi alanındaki elektrolizörler kapasitesinin 70 gigavat (GW) yükseltilmesi,
- Ø 2035 yılına gelindiğinde, rüzgâr enerjisi kapasitesinin 43,1 GW'ye, güneş enerjisi kapasitesinin ise 76,9 GW'ye yükseltilmesi,
- Ø 2035 yılına gelindiğinde nükleer enerji kapasitesinin 7,2 GW'ye yükseltilmesidir.⁴⁷

Nükleer enerji yatırımlarında ve nükleer santral kurulumlarında Türkiye'nin özellikle dikkat etmesi gereken en önemli husus:

Yapım süresi kısa ve maliyetleri düşük ortalama 10 megawatt (MWe) ile 300 (MWe) arasında elektrik üreten, yeni nesil küçük modüler reaktörler (SMR'ler)

47 Age, TSKB,

inşa edilmesi gerekir.⁴⁸ Bu tip reaktörlerin dünyada en yaygın olduğu ülke son yıllarda Çin'dir. Mersin Akkuyu'ya yapılan nükleer santral, her biri 4 üniteden oluşan toplamda 4 bin 800 MW gücündeki bir santraldir. Bu santrale 2016 yılında başlandı ve 2028 yılında bitmesi öngörülmektedir. Dünyada büyük nükleer santrallerin yapımından kaçışlar söz konusudur. Özellikle son yıllarda SMR reaktörlerin sayısı hızla artmaktadır. Sebebi ise enerji güvenliğine karşı hızlı çözümler üretebilmektedir. Ayrıca bir veya birkaç tane Mersin Akkuyu'ya yapılan nükleer santral gibi büyük çaplı santraller yapmak yerine, ülke geneline onlarca yüzlerce küçük modüler tipte SMR'lar yapıldığında enerji güvenliği olumlu yönde etkilenecektir.

Olası bir savaş durumunda düşman ülkenin büyük çapta birkaç tane olan, nükleer santrale saldırma olasılığı ve/veya enerji güvenliğine yönelik tehdit oluşturma düzeyi oldukça yüksektir. Fakat yine olası bir savaş durumunda düşman ülkenin onlarca, yüzlerce belki de binlerce küçük çaptaki ülke geneline yayılmış modüler nükleer santrallere saldırma kapasitesi daha düşüktür. Ayrıca enerji başta olmak üzere her şey yerinde üretilip yerinde tüketilmesi gerekir. İstanbul'un sebze ihtiyacı Akdeniz bölgesinden (özellikle Antalya'dan) tedarik edildiğinde İstanbul halkı için pahalıya gelmektedir. Sebebi ise birçok faktöre bağlıdır. Bunlardan en önemlisi Antalya'dan, İstanbul'a kadar domatesler tırlarla geldiğinde, domateslerin önemli bir kısmı telef olmaktadır. Benzer durum elektrik iletimi için de geçerlidir. İletim hatları arasındaki üretim ve tüketim noktalarının uzunluğuna bağlı olarak, kablolar arasında güç kaybı meydana gelmektedir. Bu güç kaybının ve kayıp-kaçağın önüne geçebilmek için her bölgeye ve/veya il-ilçeye küçük modüler reaktörler yapılması gerekir. Böylelikle enerji yerinde üretilecek ve kısa mesafe aralıklarında, yani yerinde tüketilecektir. Konya-İstanbul'un veya çevre illerinin elektrik talebinin, Mersin'den ve/veya Sinop'tan karşılanması enerji güvenliği açısından çok büyük tehdittir. Dolayısıyla Mersin'in elektrik talebi Mersin'den, Yozgat'ın elektrik talebi de Yozgat'tan karşılanması gerekir.

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının 2024 yılında yayınladığı, Enerji Dönüşümü Yenilenebilir Enerji 2035 başlıklı raporuna göre: 2035 yılına gelindiğinde rüzgâr ve güneşteki kurulu gücün 120 bin megavata çıkarılması hedeflenmekle birlikte, yarışma modeliyle her yıl 2 bin megavatlık GES ve RES ihalesi yapılacağı belirtilmektedir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar Türkiye'deki tüm enerji alt yapı yatırımları için 108 milyar dolarlık yeni bir

48 Şahingöz Recep, Yozgat'ın acil kurtuluş eylem planı Uranyum yakıtlı mikro reaktörler, s. 61

yatırım ve reform süreci başlattıklarını vurgulayarak, enerji alanındaki 48 ayı bulan ihale süreçlerini 2 yılın altına indireceklerini açıklamıştır⁴⁹. Bu bağlamda Türkiye’de her yıl yaklaşık 7 bin ile 8 bin megavat arası kurulu gücün devreye girmesi planlanmaktadır⁵⁰.

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının 2035 Yılı Enerji Dönüşümü Yenilenebilir Enerjide Politika Öncelikleri raporunda;

- Arz güvenliği,
- Enerji bağımsızlığı ve
- 2053 Net Sıfır emisyon hedefleri öncelikli alanlar olarak vurgulanmıştır.

Bu öncelikli alanlar kapsamında piyasa reformları, dijitalleşme, çeşitlendirme, nükleer enerji, enerji verimliliği, enerjide merkez ülke olma hedefi, kurumsal yeniden yapılandırma, kritik madenler, yerileştirme, karbonsuzlaşma, doğalgaz ve petrol üretimi, hidrojen ve yeni teknolojiler, yenilenebilir ve yerli kaynaklar ile güçlü ve modern altyapı konularına yer verilmiştir.⁵¹

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakan Yardımcısı Zafer Demircan, katıldığı bir oturumda, önümüzdeki 10 yılın Türkiye için enerji alanında büyük değişim ve dönüşüm süreci açısından zorlu geçeceğini belirtmiş; geçtiğimiz 20 yılda ise elektrik ve enerji sektörlerinde önemli gelişmeler yaşandığını ifade etmiştir. Demircan yenilenebilir enerji yatırımlarının hızla artmasının sonucunda son 20 yılda, 132 milyar dolarlık doğal gaz ithalatının önüne geçildiğini vurgulamakla birlikte, 890 milyon tonluk karbon emisyon salınımının engellendiğine dikkat çekmiştir.⁵² Ayrıca 2035’e gelindiğinde, 120 bin megavatlık rüzgar ve güneşteki kurulu güç hedefine ulaşabilmek için bu alanda, yaklaşık 80 milyar dolarlık yatırıma ihtiyaç duyulduğu enerji bakanı Alparslan Bayraktar tarafından dile getirilmiştir⁵³. Bununla birlikte Bakan Bayraktar’a göre geçtiğimiz 20 yıl içerisinde Türkiye’de 1648 teravatsaat elektrik yenilenebilir kaynaklardan üretilmiştir. Bu sayede ise 330 milyar metreküp doğal gaz ithalatının önüne geçilmiştir. Diğer bir ifadeyle

49 Age, Bayraktar, "Yenilenebilir Enerjide 2035 Yol Haritası"

50 Age, Bayraktar "Yenilenebilir Enerjide 2035 Yol Haritası"

51 T.C. Enerji Bakanlığı, 2024, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının 2035 Yılı Enerji Dönüşümü Yenilenebilir Enerjide Politika Öncelikleri raporu 2024, https://enerji.gov.tr/Media/Dizin/BHIM/tr/Duyurular/Yenilenebilir%20Enerjide%202035%20Yol%20Haritas%C4%B1%20Lansman%20Sunumu_202410221014.pdf 09.01.2025

52 Çağatay, Gülşen, Ayaz Hümeysra, 2024, Yenilenebilir enerji yatırımları 132 milyar dolarlık doğal gaz ithalatının önüne geçti

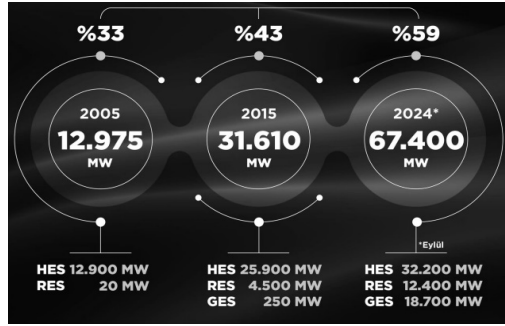
53 Age Temizer, Çağatay, Yüksel, Kılıç, Topbaş, "Türkiye'nin Enerji Dönüşümü ve Yenilenebilirde 2035 Yol Haritası, Anadolu Ajansı, Açıklandı"

yukarıda da değinildiği gibi 132 milyar dolar değerinde doğal gaz ithalatında tasarruf edilmiştir⁵⁴.

Türkiye; yenilenebilir enerji kaynaklarının her türlü üretimi, tüketimi ve teknolojik gelişimi başta olmak üzere, çevrenin korunması çerçevesinde birçok uluslararası antlaşmalara doğrudan ya da dolaylı yönlerden taraf olmuştur. Bu bağlamda Türkiye:

- 2004'te BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne,
- 2009'da Kyoto Protokolü'ne,
- 2021'deParis İklim Anlaşması'na taraf olmuştur⁵⁵.

Şekil 6: Yıllara Göre Türkiye'nin Yenilenebilir Enerjide Kurulu Güç Değer ve Oranları

Kaynak: T.C. Enerji Bakanlığı, 2024

Son 20 yıl içerisinde Türkiye'nin yenilenebilir enerjide kurulu güç oranlarını gösteren Şekil 6 detaylı incelendiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu sonuçlara göre:

- Türkiye'nin yenilenebilir enerjideki toplam kurulu gücü 2005'te12 bin MW, 2015'te 31 bin MW ve 2024'te de 67 bin MW'tır.
- Yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılan yatırımlar sayesinde 330 milyar metreküp doğalgaz ithalatının önüne geçilmiş olmakla birlikte, 132 milyar dolar değerinde kaynak tasarrufu sağlanmıştır.
- Yenilenebilir kaynaklardan 1648 teravatsaatlik elektrik üretildiğinden dolayı, 892 milyon ton değerinde karbon emisyonunun atmosfere salınımı engellenmiştir.

54 Aqe Temizer, Çağatay, Yüksel, Kılıç, Topbaş, "Türkiye'nin Enerji Dönüşümü ve Yenilenebilirde 2035 Yol Haritası, Anadolu Ajansı, Açıklandı"

55 Telli, Arda, "Enerji Politikası Üzerinden Türkiye'nin Sürdürülebilirlik Ve Kalkınma Hedeflerinin Değerlendirilmesi", s. 339

Elektrik alanındaki iletim şebekelerini ve altyapıyı modernize etmeye yönelik çok önemli çalışmaların olduğunu belirten enerji Bakanı Alparslan Bayraktar “Enerji Dönüşümü-Yenilenebilir Enerji 2035” tanıtımına ilişkin sunumunda, aşağıdaki bilgilere yer vermiştir. Buna göre:

- Türkiye’nin mevcutta 75 bin kilometre iletim şebekesi var ve bu alandaki AC şebekeli hattın 2035’te 90 bin kilometreye çıkarılması hedeflenmektedir.
- Türkiye’de yaklaşık 800 tane trafo merkezi mevcut ve ortalama 45-50 tane yeni trafo merkezinin sisteme alması hedeflenmektedir.
- Türkiye bütün komşularıyla enterkonneksiyon kapasitesine sahiptir, bu kapasiteler ihracatta yaklaşık 2 bin 300 megavat ve ithalatta ise yaklaşık bin 360 megavattır. Bu bağlamda Türkiye’nin komşularıyla olan enterkonneksiyon kapasitesinin yaklaşık 3 ile 4 katına çıkarması gerekmektedir. Bu sebeple Türkiye’nin ihracattaki enterkonneksiyon kapasitesinin 6 bin 750 megavata ve ithalattaki kapasitenin de 6 bin 600 megavata yükseltilmesi hedeflenmektedir.
- Türkiye şebekesinin doğudan batıya, güneyden kuzeye şampiyonlar ligine çıkarılması yolunda, 40 bin megavatlık bir hatla HVDC (Yüksek Gerilimli Doğru Akım Sistemi) örülmesi hedeflenmektedir.
- 2035 yılına kadar iletim şebekeleri ve enterkonneksiyonlar alanındaki gelişmeler için 28 milyar dolarlık yatırıma ihtiyaç duyulmakla birlikte, 2053 yılına kadar tüm yenilenebilir enerji, yeni iletim şebekeleri ve yeni altyapılar için toplamda 108 milyar dolar değerinde reform ve yatırım süreci başlatılmıştır⁵⁶.

Türkiye son yıllarda yenilenebilir enerjide, yerli aksam üretiminde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. T.C. Enerji Bakanlığının 2024 yılı verilerine göre yerli aksam üretiminde:

- 2014 yılında ana ekipman imalatçısı 9 iken, 2024’te 150’ye çıkmıştır.
- 2014 yılında alt tedarikçi sayısı 18 iken, 2024’te 350’ye yükselmiştir.
- Bu alanda 50 bin istihdam oluşturulmuştur⁵⁷.

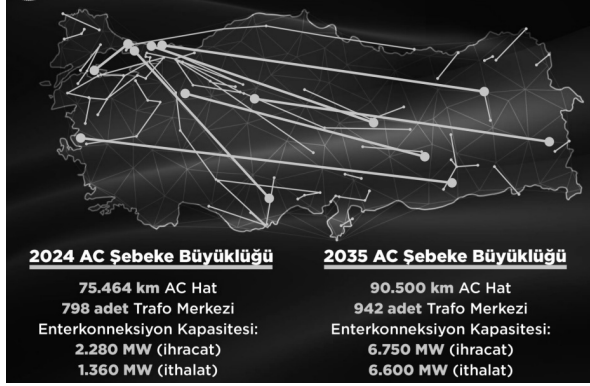
Şekil 7’de Türkiye’nin Yeşil Alt Yapısı görülmektedir. Sürdürülebilir büyüme ve kalkınmada enerji nakil hatlarının ve enterkonneksiyon sistemlerinin önemine ilişkin, Enerji Bakanı Alparslan Bayraktar aşağıdaki ifadelerle yer vermiştir.

56 Age Temizer, Çağatay, Yüksel, Kılıç, Topbaş, “Türkiye’nin Enerji Dönüşümü ve Yenilenebilirde 2035 Yol Haritası, Anadolu Ajansı, Açıklandı”

57 Age, T.C. Enerji Bakanlığı

“Elektrik iletim ve dağıtım şebekesi güçlü değilse tüm yatırımlarda büyük problem olabilir. Bu yüzden, çok güçlü bir iletim sistemine sahip olmamız lazım. Doğal gazda LNG altyapısıyla, depolama kabiliyetiyle, boru hatlarıyla, uluslararası projelerle beraber güçlü bir altyapıya sahip olmaya başladık...”⁵⁸.

Şekil 7: Türkiye'nin 2024 Yılındaki Mevcut, Yeşil Alt Yapısı ve 2035 Yılına Yönelik Hedefleri

Kaynak: T.C. Enerji Bakanlığı, 2024

EPDK'nın 2024 yılı sonunda yayınladığı, Yenilenebilir Enerji Kaynaklarını Destekleme Mekanizması'ndan (YEKDEM) yararlanacak, 2025 yılı nihai yenilenebilir enerji kaynakları (YEK) listesine göre, YEKDEM'den faydalanan toplam santral sayısı 755'dir⁵⁹. 2022 ve 2025 yılları arasındaki nihai YEK listesini gösteren Tablo 6 incelendiğinde, ilgili yıllar arasında YEKDEM'den faydalanan toplam santral sayısında sürekli azalma olduğu görülmektedir. Benzer durum ana kaynaklı, mekanik kapasitede de görülmektedir. Tablo 6'ya göre 2022 yılında ana kaynak toplam mekanik kapasite 24,144 megavat (MWm)'ken, bu güç 2025 yılında 17.666 megavat (MWm)'a düşmüştür⁶⁰.

Tablo 6'da da görüldüğü gibi yardımcı kaynak içeren santral sayılarında ve ürettikleri megavat (MWm) cinsinden güç değerlerinde ise yukarıdaki düşüşlere oranla, tersine bir durum söz konusudur. Bu bağlamda 2022-2025 yılları arasında yardımcı kaynak (hibrit santraller) içeren santral sayılarında 1'den, 58'e yükseliş görülmekle birlikte, bu santrallerin ürettikleri toplam mekanik kapasite 595 MWm'ye çıkmıştır.

58 Age Temizer, Çağatay, Yüksel, Kılıç, Topbaş, "Türkiye'nin Enerji Dönüşümü ve Yenilenebilirde 2035 Yol Haritası, Anadolu Ajansı, Açıklandı"

59 Age, TSKB

60 Age, TSKB

Bir santralin YEKDEM'den desteklenme süresi, o santralin YEKDEM'e başvurduktan sonra, devreye giriş tarihinden itibaren 10 yıldır. Bu bilgi esas alındığında; 2025'te YEKDEM'den desteklenmeyi bekleyen 755 santralden 98 tanesinin son desteklenme dönemi 2025 yılıdır. Diğer taraftan 46 santralin son desteklenme dönemi ise 2030 sonrasındır⁶¹. TSKB'nin raporuna göre son desteklenme dönemi 2025 yılı olan 98 santralin toplam mekanik kapasitesi 3.345 MWm iken, 2030 yılı sonrasında desteklenecek 46 santralin toplam mekanik kapasitesi 6.053 MWm'dir⁶².

Tablo 6: Yıllara Göre Nihai YEK Listesi Santralleri

Yıllar	Toplam Santral Sayısı	Ana Kaynak (MWm)	Yardımcı Kaynaklı Santral (hibrit) Sayısı	Yardımcı Kaynak (hibrit) (MWm)
2022	1034	24,144	1	80
2023	882	19,637	15	152
2024	778	17,672	35	399
2025	755	17,666	58	595

Kaynak: TSKB, 2025, s.4

Özetle Türkiye'de yenilenebilir enerji alanında, YEKDEM tarafından desteklenen santral toplam sayısında azalma olduğu görülmekle birlikte, yardımcı kaynak içeren hibrit tarzı santrallerin sayıları sürekli yükselmektedir. Diğer taraftan 2025 yılında YEKDEM tarafından desteklenen santrallerin %7,7'si hibrit tarzıdır. Önümüzdeki yıllarda hibrit tarzı santrallerde sürekli bir artış yaşanacağı öngörülmektedir. Diğer taraftan 2025-2030 yılları arasında her ne kadar YEKDEM'den faydalanan santral sayılarında azalma görülse de toplam mekanik kapasitede 3.345 MWm'den, 6.053 MWm'ye yükseliş söz konusudur⁶³.

Sonuç

TPAO'nun verilerine göre son 20 yılda Türkiye'nin toplam enerji tedarikindeki dışa bağımlılık oranları ortalama %70 seviyelerindedir. Bu bağlamda 2023 yılında Türkiye'nin doğal gazda toplam ithalat bağımlılığı yaklaşık %98, petrolde ise toplam ithalat bağımlılığı yaklaşık %92 olarak gerçekleşmiştir⁶⁴.

61 Age, TSKB,

62 Age, TSKB,

63 Age, TSKB,

64 Age, TPAO, s. 38-39

Türkiye Ulusal Enerji Planı verilerine göre, Türkiye'nin elektrik tüketiminin önümüzdeki yıllarda sürekli artış göstereceği öngörülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin 2025'te 380,2 TWh, 2030'da 455,3 TWh ve 2035'te de 510,5 TWh miktarında elektrik tüketeceği tahmin edilmektedir.⁶⁵ 1980'den günümüze Türkiye'de sanayileşme, kentleşme ve nüfus artışı gibi sektörler başta olmak üzere, birçok sektördeki büyüme ve gelişmeye paralel olarak, enerji talebi daima arttığından dolayı, Türkiye'de her 5 yılda bir enerji talebinde yaklaşık %20 yükseliş meydana gelmektedir⁶⁶.

Fosil yakıtlar bakımından büyük oranda dışa bağımlı olan Türkiye'nin, coğrafi konumunun sağladığı imkân ve olanaklara dayanarak yenilenebilir enerji kaynaklarının sunduğu fırsatlardan azami ölçüde faydalanması gerekmektedir. 21. yüzyılın ilk çeyreğinin bittiği günümüz dünyasında; Çin-ABD arasında yaşanan gerginlikler, Rusya-Ukrayna savaşı ve ABD-İsrail'in Orta Doğu'daki katliamları genel olarak değerlendirildiğinde; kıtalar arası uzun mesafeli enerji taşıma amaçlı petrol ve doğal gaz boru hatları günümüz uluslararası karmaşa, kaos ve güvenlik sorunlarından dolayı önemini her geçen gün kaybetmektedir. Bu durum tabi olarak enerji güvenliğine karşı çok büyük tehdit ve riskler doğurmaktadır.

Devletlerin sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmalarını sağlayıp, refah seviyelerini yükseltebilmeleri için enerji bağımsızlığı hayati önem taşımaktadır. Herhangi bir devletin ulusal ve uluslararası bağımsızlığının güçlenmesi veya zayıflamasında enerji bağımlılığı/bağımsızlığı ve/veya enerji güvenliği çok büyük rol oynamaktadır. Türkiye'nin gerek bölgesinde, gerekse küresel olarak gücünü daha ileri seviyelere yükseltebilmesi için enerji bağımlılığını asgari seviyelere indirmesi gerekmektedir. Türkiye, ancak enerji bağımsızlığını maksimum seviyelere çıkardığı takdirde, bölgesel ve küresel güç konumunu daha da ileriye taşıyabilir. Aksi takdirde yüksek oranlardaki enerji ithalat bağımlılığı Türkiye'de çok büyük dış ticaret açığına sebebiyet vermektedir.

Türkiye'nin, tükettiği enerjide kendi kendine yeterli bir konuma gelebilmesi için coğrafi avantajlar ve teknolojik gelişmelerin sunduğu yenilenebilir enerji fırsatlarını en iyi şekilde değerlendirmesi gerekmektedir. Rüzgâr, güneş, hidroelektrik, biokütle, hidrojen, uranyum ve toryum gibi temiz ve çevre dostu enerji kaynaklarından azami düzeyde yararlanabilmesi için, yenilenebilir enerjinin sunduğu

65 https - 1: ETKB, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik> erişim tarihi 18.12.2024

66 Önder, Senem, "Türkiye'de Enerji İthalatının Ödemeler Bilançosuna Etkisinin İncelenmesi" ,s. 20

tarihî fırsatların farkında olunmalıdır. Başta kamu kurum ve kuruluşları olmak üzere, halkın bilinç ve farkındalık düzeyini artırmaya ve teknolojik gelişmişliği desteklemeye yönelik çok yönlü politik kararlar alınmalı ve uygulanmalıdır. Bu doğrultuda, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın 2035 ve 2053 yıllarına yönelik yenilenebilir enerji hedeflerinden hiçbir şekilde taviz verilmeden, kararlı politikalarla ilerlenmesi gerekmektedir.

Diğer taraftan ülke içerisindeki enerji transferine ilişkin her türlü kayıp kaçağın önüne geçilmesi ve bu alandaki altyapının ivedilikle iyileştirilmesi elzemdir. Ülke içerisindeki enerji üretim ve iletiminde modern teknolojileri kullanmak başta olmak üzere, enerji depolama tesislerinin sayısı ve kapasitesinin artırılması gerekir. Yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretimi, mevsime ve günün koşullarına bağımlı olduğundan dolayı, enerji depolamaya yönelik ileri teknolojik gelişmelere daha fazla önem verilmelidir.,

Bu araştırmanın maddeler halindeki *temel sonuç çıktıları*;

- Her türlü üretim ve tüketim süreçleri başta olmak üzere tüm insanların ihtiyaçlarının karşılanması sürecinde, halkta enerji tüketimine yönelik ahlaki bilinç düzeyinin artırılması,
- Enerjinin etkin, verimli, idareli ve tasarruflu kullanılması çerçevesinde anasınıflarından başlamak üzere ilköğretim okullarında ve üniversitelerde sosyal, kültürel ve bilimsel etkinliklerin düzenlenmesi,
- İnsan yaşamı için su ne kadar önemli ise modern devletlerin bölgesel ve küresel güç olabilmeleri süreçlerinde; enerjini aynı öneme sahip olduğuna yönelik, kamuoyunda farkındalığın geliştirilmesi,
- Türkiye'de özellikle küçük modüler nükleer santrallerin yaygınlaştırılması hususunda kamuoyunun oluşturulması,
- Türkiye'de yapılacak nükleer santrallerin, yerli ve milli teknolojilerle ve kendi insan kaynaklarıyla yapılması hususunda gerekli çalışmaları yürütülmesi,
- YEKDEM projelerine devletin daha fazla destek vermesi ve YEKDEM süreçlerinin daha şeffaf ve hızlı sonuçlandırılması,
- T.C. Enerji Bakanlığı'nın Paris İklim Anlaşması ve COP zirveleri süreçlerine yönelik belirlediği, 2035-2053 yılı enerji hedeflerinin, Türkiye için ulaşılabilir makul hedefler olduğu,
- Türkiye'de çok yönlü refah seviyesinin yükselmesinde ve Türkiye'nin ulusal ve uluslararası bağımsızlığın güçlenmesinde, enerji bağımsızlığının başat rol oynayabileceği,

- Türkiye coğrafyasının sağladığı her türlü yeraltı ve yerüstü, yenilenebilir ve yenilenemez kaynak potansiyelinin, maksimum seviyelerde kullanılabilmesi için azami çaba sarf edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Akyazı, Ömür, Başlık Şeymanur, Khıdırzade Kanan, Çavdar Bora, 2024, Türkiye'nin Güneş Enerjisi Potansiyelinin PVSyst ile Analizi, Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi, Cilt: 14 Sayı: 3
- Anadolu Ajansı, 2025, AA, Enerji Habercisi, Türkiye'nin bu yıl 53,2 milyar metreküp doğal gaz tüketeceği öngörüldü, <https://www.aa.com.tr/tr/enerjiterminali/dogal-gaz/turkiye-nin-bu-yil-53-2-milyar-metreкуп-dogal-gaz-tuketecegi-ongoruldu/47057>
- An Nazan, Turp Mustafa Tufan, Kurnaz Levent, 2021, İklim Değişikliğine Bağlı Çevresel Bozulmanın Göç Kararına Etkisi: Genel Bir Bakış, Ege Coğrafya Dergisi, 30(2),
- Bayraktar, Alparslan, 2024, Yenilenebilir Enerjide 2035 Yol Haritası, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının 2024 <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21380>
- Beyza Kılıç, Zeynep, 2024 Türkiye'nin "enerji filosuna" 7'nci gemi katılıyor, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-enerji-filosuna-7nci-gemi-katiliyor/3281985>
- Belser, Jannik, 2025, Seit dem 1. Januar strömt kein russisches Gas mehr durch die Ukraine. Das sind die Folgen für Europa, Neue Zürcher Zeitung <https://www.nzz.ch/wirtschaft/seit-dem-1-januar-stroemt-kein-russisches-gas-mehr-durch-die-ukraine-das-sind-die-folgen-fuer-europa-ld.1864751>
- Bula Niels, 2025, Russischer Erdgasexport über die Ukraine gestoppt, ARD Kiew, tagesschau, <https://www.tagesschau.de/ausland/europa/ukraine-erdgas-russland-100.html>
- Buket, Pınar Pala Kılınç, 2024, Küresel enerji dönüşümü: yeşil enerji kavramı ve Teşvik programları, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cil, 23, Sayı, 90
- Çağatay, Gülşen, Ayaz Hümeysra, 2024, Yenilenebilir enerji yatırımları 132 milyar dolarlık doğal gaz ithalatının önüne geçti, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/yenilenebilir-enerji-yatirimlari-132-milyar-dolarlik-dogal-gaz-ithalatinin-onune-gecti/3433874>
- EPDK, 2024, Elektrik Piyasası 2023 Yılı Piyasa Gelişim Raporu, T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2024 <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-24/elektriklilik-sektor-raporu>
- EPDK, 2024 Doğal Gaz Piyasası 2023 Yılı Sektör Raporu, T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Ankara, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-94/dogal-gazyillik-sektor-raporu>
- Günay Enver ve Yıldırım Selvi, 2024, Yenilenebilir Enerji Kapasitesi Bakımından Türkiye'nin Potansiyelinin Değerlendirilmesi, Ekonomi ve Araştırma Dergisi, Cilt: 5 Sayı: 2, 61 - 72,
- IRENA, 2024, Renewable Energy and Jobs Annual Review 2024, Renewable Energy and Jobs Annual Review 2024, You can explore IRENA's comprehensive research on socio economic impacts, by visiting www.irena.org/Publications ISBN: 978 92 9260 627 5 IRENA HEADQUARTERS P.O. Box 236, Abu Dhabi United Arab Emirates www.irena.org
- Habertürk, 2025, Doğu Batı Programı, 2024'te Enerji Alanında Neler Yaşandı? | Doğu Batı - 4 Ocak 2025, https://www.youtube.com/watch?v=g4EwrEQus_Q
- Hodaloğulları Zeliha ve Aydın Aydın, 2016, Türkiye İle Rusya Arasındaki Doğal Gaz İşbirliğinin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkisi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Nisan, Cilt: 9 Sayı: 43
- KPMG APLUS Enerji, 2024, Enerji Sektör Raporu 2024, <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/tr/pdf/2024/10/KPMG%20APlus%20Enerji%20Sekt%C3%B6r%20Raporu.pdf>
- Kurum, Murat, 2024, Bakan Kurum Cop29'da Türkiye'nin İklim Vizyonunu Paylaştı, T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, <https://iklim.gov.tr/bakan-kurum-cop29-da-turkiye-nin-iklim-vizyonunu-paylasti-haber-4353#:~:text=Bakan%20Kurum%2C%20>

T%C3%BCrkiye'nin%20yenilenebilir,d%C3%BCnya%20i%C3%A7in'%20%C5%9Fart-
r%C4%B1r%E2%80%9D%20dedi.

- Özalp, Mustafa. 2020 Küresel Enerjinin İpek Yolu: Türkiye, Seçkin Ankara
- Önder, Hüseyin, Yılmaz Denizbilen Senem, 2023, Türkiye'de Enerji İthalatının Ödemeler Bilanço-
suna Etkisinin İncelenmesi, The Journal of International Scientific Researches, Cilt: 8 Sayı: 1, 19
- Şahingöz Recep, Yozgat'ın acil kurtuluş eylem planı Uranyum yakıtlı mikro reaktörler, Editör,
Özalp, Mustafa Uluslararası Kalkınmada Yozgat'ın Potansiyeli Problemleri ve Çözüm Önerileri,
2024,
- Şeref, Çetinkaya ve Öztürk Ahmet, 2019, 2006-2009 Doğal Gaz Krizleri Sürecinde Türkiye'nin
'Güvenilir Güzergâh' Tezinin Enerji Güvenliği Bağlamında Değerlendirilmesi, Karadeniz Araş-
tırmaları. Cilt: 16 Sayı: 63, 401-415.
- TSKB, 2025, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, TSKB Ekonomik Araştırmalar, Aylık Enerji Bülte-
ni, Mart 2025 #82, 7 Nisan 2025, Koçlu Ezgi İpek ve Hakyemez Can [https://www.tskb.com.
tr/uploads/file/enerji-bulteni-mart-20250407.pdf](https://www.tskb.com.tr/uploads/file/enerji-bulteni-mart-20250407.pdf)
- TSKB, 2024, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, TSKB Ekonomik Araştırmalar, Aylık Enerji Bülte-
ni, Aralık 2024 #78, 7 Kasım 2024, Koçlu Ezgi İpek ve Hakyemez Can
<https://www.tskb.com.tr/uploads/file/enerji-bulteni-kasim-20241209.pdf>
- Temizer Murat, Çağatay Gülşen, Yüksel Firdevs, Kılıç Zeynep Beyza, Topbaş Gökçe, 2024, Türki-
ye'nin Enerji Dönüşümü ve Yenilenebilirde 2035 Yol Haritası, Anadolu Ajansı, Açıklandı, [https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-enerji-donusumu-ve-yenilenebilirde-2035-yol-ha-
ritasi-aciklandi/3368874](https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-enerji-donusumu-ve-yenilenebilirde-2035-yol-ha-ritasi-aciklandi/3368874)
- T.C. Enerji Bakanlığı, 2024, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının 2035 Yılı Enerji Dönüşü-
mü Yenilenebilir Enerjide Politika Öncelikleri raporu 2024, [https://enerji.gov.tr/Media/Dizin/
BHIM/tr/Duyurular/Yenilenebilir%20Enerjide%202035%20Yol%20Haritas%C4%B1%20
Lansman%20Sunumu_202410221014.pdf](https://enerji.gov.tr/Media/Dizin/BHIM/tr/Duyurular/Yenilenebilir%20Enerjide%202035%20Yol%20Haritas%C4%B1%20Lansman%20Sunumu_202410221014.pdf)
- Telli Azime ve Özkan Arda, 2024, Enerji Politikası Üzerinden Türkiye'nin Sürdürülebilirlik Ve
Kalkınma Hedeflerinin Değerlendirilmesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens-
titüsü Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 14 Sayı: 28, 332 – 352.
- TPAO, 2023, Türkiye Petrolleri A.O. 2023 Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu, <https://www.tpaogov.tr/file/2405/tpao-2023-petrol-ve-dogal-gaz-sektor-raporu-19746659d1d4d2383.pdf>
- https – 1: ETKB, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, [https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-e-
nerji-elektrik](https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik)
- https -2 ETKB, 2025, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2025, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-gunes>
- https -3, Enerji Atlası, 2025, Türkiye Rüzgar Enerjisi Potansiyeli Haritası [https://www.enerjiatlası.
com/ruzgar-enerjisi-haritasi/turkiye](https://www.enerjiatlası.com/ruzgar-enerjisi-haritasi/turkiye)
- https -4 Enerji Atlası, 2025, İllere Göre Hidroelektrik Santraller, [https://www.enerjiatlası.com/
hes-haritasi/turkiye](https://www.enerjiatlası.com/hes-haritasi/turkiye)
- https- 5, Enerji Günlüğü, 2024, Türkiye 2023'te enerjiye 69 milyar dolar ödedi, <https://www.enerjigunlugu.net/turkiye-2023te-enerjiye-69-milyar-dolar-odedi-57519h.htm>

ASSESSING CURRENT ACCOUNT SUSTAINABILITY IN THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES: A THRESHOLD NONLINEAR ANALYSIS

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NDA CARİ DENGİ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ: EŞİKLİ DOĞRUSAL OLMAYAN BİR ANALİZ

Nermin YAŞAR BAŞKARAĞAÇ*

Abstract

This paper examines the sustainability of the current account balance among countries in the Organization of Turkic States (OTS) from 1991 to 2023, employing both traditional linear unit root tests and the more recent KSS and TAR nonlinear stationarity procedures. The results show that each country's current account balance follows a threshold (regime-dependent) stationarity pattern rather than a simple unit root process, suggesting that standard, uniform policy prescriptions may be inadequate. Consequently, implementing a differentiated policy framework—tailored to low-, medium-, and high-risk scenarios—could enable more effective management of external imbalances and foster sustainable economic growth across OTS member countries.

Keywords: current account balance, transition economies, linear unit root, nonlinear stationarity, ESTAR model, TAR estimation

Öz

Bu çalışma, Türk Devletleri Teşkilatı'na (TDT) üye ülkelerin 1991-2023 dönemi cari denge sürdürülebilirliğini, hem geleneksel doğrusal birim kök testleri hem de son dönemde geliştirilen KSS ve TAR gibi doğrusal olmayan durağanlık yöntemlerini kullanarak incelemektedir. Analiz sonuçları, incelenen ülkelerin cari denge serilerinin basit bir birim kök sürecinden ziyade eşik (rejime bağlı) durağanlık gösterdiğini, dolayısıyla farklı risk düzeylerindeki dengesizliklerin farklı politika araçlarıyla yönetilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, TDT üyesi ülkelerin düşük, orta ve yüksek risk düzeylerine göre farklılaştırılmış bir politika çerçevesi benimsemeleri, dış dengesizliklerin etkin bir şekilde yönetilmesine ve sürdürülebilir ekonomik büyümeye katkı sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: cari denge, geçiş ekonomileri, doğrusal birim kök, doğrusal olmayan durağanlık, ESTAR modeli, TAR tahmini

*Çankaya Üniversitesi Dış Ticaret Bölümü, Dr. Öğretim Üyesi

E-posta: nerminyasar@cankaya.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-4159-4146

Makale Atf Bilgisi: YAŞAR BAŞKARAĞAÇ Nermin, (2025).

Assessing Current Account Sustainability in the Organization of

Turkic States: A Threshold Nonlinear Analysis,

Avrasya Etüdleri

Gönderim Tarihi: 12.03.2025 Kabul Tarihi: 08.05.2025

Introduction

The current account balance, a key indicator of a country's macroeconomic health, represents the net flow of goods, services, income, and current transfers between a country and the rest of the world. It plays a pivotal role in the balance of payments and is a crucial reflection of a nation's economic stability. In many developing economies, a significant current account deficit often signals the potential for financial or currency crises. Historically, countries such as Mexico, Turkey, East Asian nations, Brazil, and Argentina have experienced severe economic instability linked to persistent current account deficits. Therefore, monitoring the sustainability of the current account balance is essential for maintaining macroeconomic stability¹.

Various analyses indicate that a current account deficit exceeding 4% of GDP may serve as an early warning sign of an impending economic crisis². Once deficits surpass 5% of national income, however, they carry substantial risks, including slower income growth and exchange rate distortions³. These thresholds further emphasize the importance of evaluating current account dynamics—particularly in developing and transition economies.

In this context, this paper investigates a central research question: Are the current account balances of the developing economies within the Organization of Turkic States (OTS) sustainable in the long run, and do they exhibit nonlinear and regime-dependent behavior? The OTS countries—most of which have undergone substantial transformations from centrally planned to market economies since the dissolution of the Soviet Union in 1991—have faced macroeconomic instability and persistent external imbalances. These structural changes make them particularly vulnerable to trade and financial shocks, reinforcing the need for a deeper understanding of external sector sustainability.

Assessing current account sustainability in OTS nations is critical, as prolonged external deficits can lead to excessive foreign debt accumulation, increased susceptibility to financial crises, and constraints on long-term economic growth. A comprehensive evaluation of these dynamics enables policymakers to formulate effective fiscal, monetary, and trade strategies aimed at enhancing external

1 Labonte, Marc. (2005). *Is the U.S. Current Account Deficit Sustainable?* Report. CRS

2 Dornbusch, Rudiger. F. (1990). *Macroeconomics*, McGraw-Hill, International Edition.

3 Freund, Caroline and Warnock, Frank. (2007). *4 Current Account Deficits in Industrial Countries: The Bigger They Are, the Harder They Fall?*. G7 Current Account Imbalances: Sustainability and Adjustment, edited by Richard H. Clarida, Chicago: University of Chicago Press, 2007, pp. 133-168. *arkets Finance and Trade*, 42(1). pp.33-49.

stability and sustainable development. A widely recognized method for assessing current account sustainability is to examine the stationarity of current account data. If a unit root is present, it suggests that external shocks have permanent effects, leading to unsustainable imbalances. Conversely, stationarity implies that current account positions revert to equilibrium, indicating sustainability.

Traditional unit root tests such as the Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP), and Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) tests assume linear adjustment processes. However, these may fail to capture structural asymmetries and nonlinear dynamics common in transition economies. To address this limitation, this study applies the Kapetanios-Shin-Snell (KSS) nonlinear unit root test, which accounts for complex, nonlinear adjustments. Nonetheless, since the KSS test may not fully capture regime shifts, we further utilize the Threshold Autoregressive (TAR) unit root procedure—specifically designed to detect nonlinear behavior and structural breaks. The main findings of this study show that each country's current account balance follows a threshold (regime-dependent) stationarity pattern rather than a simple unit root process. This implies that external positions respond differently depending on the regime, and thus standard, uniform policy prescriptions may be inadequate across the region.

The remainder of the paper is structured as follows: Section 2 reviews the relevant literature, Section 3 provides an overview of current account sustainability in the OTS countries, Section 4 details the econometric methodology, and Section 5 presents the empirical findings. Section 6 discusses the estimation results and their policy implications. The final section concludes the study.

1. Existing Literature on Current Account Sustainability in Transition Economies

Empirical studies on the stationarity of the current account can be broadly categorized into two main groups ⁴. The first group relies on traditional methods such as linear univariate and panel unit root tests or co-integration approaches to evaluate current account sustainability ⁵. The second group applies more recently

4 Esra Hasdemir and Tolga Omay and Zulal S Denaux, (2019). *Testing the Current Account Sustainability for BRICS Countries: Evidence from a Nonlinear Framework*, Economics Bulletin, Volume 39(1), pp.310-320.

5 See: Apergis, N., Katrakilidis, K. P., & Tabakis, N. M (2000). *Current account deficit sustainability: The case of Greece*. Applied Economics Letters, 7(9), pp.599-603. Baharumshah, A. Z., Lau, E. and Fountas, S. (2003), *On the sustainability of current account deficits: evidence from four ASEAN countries*, Journal of Asian Economics, 14, pp. 465-487. Matsubayashi, Yoichi (2005). *Are US current account deficits unsustainable? Testing for the private and government intertemporal budget constraints*. Japan and the World Economy, 17(2), pp.223-237. Liu, Peter C, and Evan Tanner. (1996). *International Intertemporal Solvency in Industrialized Countries: Evidence and Implications*. Southern economic journal

developed nonlinear techniques, which allow for asymmetric or regime-dependent behavior, offering richer insights into the dynamics of external balances ⁶.

The examination of current account sustainability in emerging and transition economies has received considerably less attention than in industrialized nations ⁷. One early contribution addressing this gap is Holmes (2006), who uses ADF unit root tests in both univariate and panel forms within a Seemingly Unrelated Regression (SUR) framework to evaluate sustainability in 16 Latin American countries. While fewer than half of the countries show sustainability under univariate ADF tests, the SUR framework—which accounts for cross-equation correlation—reveals mean reversion in six additional countries. This suggests that the sustainability of external deficits in such regions may be underestimated when using standard linear tests alone. In 2013 J.C. Cuestas investigates current account sustainability in Central and Eastern European transition economies. Employing both unit root and fractional integration tests, the study finds that the current account-to-GDP ratios follow a stationary, mean-reverting process in most countries. This supports the view that external deficits in transition economies may be sustainable over the long run.⁸.

In contrast, a 2014 study by Ş. Bozoklu and V. Yılcı expand this discussion to a larger set of countries classified under the Morgan Stanley Emerging Markets Index. Their analysis utilizes both linear and nonlinear panel unit root tests, combined with a sequential selection method. The results suggest that the intertemporal budget constraint does not hold for most of the countries in the sample—except Indonesia, which is deemed sustainable only in the nonlinear context. The authors interpret these findings as evidence of unsustainable deficits and recommend fiscal and monetary policy adjustments to reduce vulnerabilities, including policies that promote domestic savings and mitigate long-term debt burdens.⁹.

A more recent contribution is the 2021 study by B. Garg and K.P. Prabheesh, which evaluates current account sustainability in seven countries—four

62(3): pp. 739–749 Holmes, M.J., Otero, J. and Panagiotidis, T. (2010), *On the Stationarity of Current Account Deficits in the European Union*. Review of International Economics, 18, pp.730-740.

6 See: Chortareas, Georgios E, Kapetanios, George and Uctum, Merih. (2004). *An Investigation of Current Account Solvency in Latin America Using Non Linear Non-Stationarity Tests*. Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics 8(1), 2004. Aydin Cecen, Linlan Xiao. (2014). *Capital flows and current account dynamics in Turkey: A nonlinear time series analysis*. Economic Modelling (39), pp. 240-246. Taştan, Serkan and Kivanc Halil Arıç. (2015). *Is Current Account of Turkey Sustainable? Evidence from Nonlinear Unit Root Tests*. Romanian Economic Journal XVIII: 57, pp. 95-114.

7 Holmes, Mark J. (2006). *Do Latin American countries have an incentive to default on their external debts? A perspective based on long-run current account behavior*. Emerging Markets Finance and Trade, 42(1). pp.33–49.

8 Cuestas, Juan C. (2013). *The current account sustainability of European transition economies*. Journal of Common Market Studies 51(2). pp 232-245

9 Bozoklu, Şeref, and Yılcı, Veli. (2014). *Current account sustainability in emerging markets: An analysis with linear and nonlinear panel unit root tests*. Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 28(4), 251-264.

developed and three emerging market economies—that experienced persistent deficits following the 2008 global financial crisis. Using conventional unit root and co-integration methods, the authors initially conclude that the current accounts are unsustainable in all cases. However, when structural break techniques are applied, the results change significantly: five of the seven countries exhibit mean reversion post-crisis. This finding underscores the importance of accounting for external shocks and regime changes when assessing current account dynamics¹⁰.

While these studies contribute to our understanding of current account behavior in emerging and developing regions, their conclusions vary widely depending on sample composition, time period, and method. Moreover, the specific case of the Organization of Turkic States (OTS)—comprising newly formed post-Soviet transition economies—has not yet been studied in the context of current account sustainability.

To the best of our knowledge, no previous research has directly examined the stationarity of the current account in OTS countries. This paper aims to address that gap by applying both conventional and nonlinear econometric methods to a focused sample of OTS countries spanning Central Asia and the Caucasus.

In addition to filling this regional gap, our study offers a methodological contribution by applying the Threshold Autoregressive (TAR) framework. This approach allows us to identify regime-dependent stationarity, revealing that adjustment mechanisms tend to be activated only after current account imbalances exceed certain critical thresholds. Earlier studies using linear methods typically assume symmetric and continuous adjustment, which may overlook these types of nonlinear dynamics. By contrast, our results provide a more nuanced understanding of external adjustment processes in the OTS region—one that reflects both structural change and exposure to external shocks.

2. Current Account Sustainability in Countries of the Organization of Turkic States

The Organization of Turkic States forms a strategically important economic bloc, connecting the resource-rich economies of Central Asia with the dynamic markets of Eastern Europe and Anatolia. Its member states—Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkey, Turkmenistan, and Hungary—have

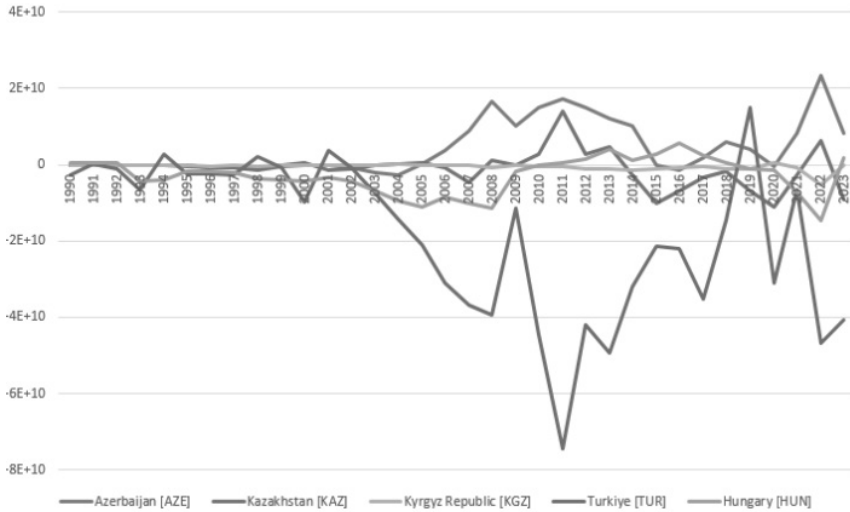
10 Bhavesh Garg, K.P. Prabheesh, (2021). *Testing the intertemporal sustainability of current account in the presence of endogenous structural breaks: Evidence from the top deficit countries*. *Economic Modelling* 97, pp. 365-379.

distinct economic structures, with most transitioning from centrally planned to market-oriented systems, with Turkey being the exception. Despite these structural differences, OTS countries face shared challenges in maintaining current account sustainability. Given the pivotal role of balance of payments dynamics and external debt in influencing trade balances, capital flows, and fiscal policies, evaluating current account sustainability is essential for understanding the long-term economic stability and regional integration of OTS nations.

Key determinants of current account sustainability in OTS economies include heavy reliance on natural resource exports, particularly in Central Asian countries such as Kazakhstan, Azerbaijan, and Turkmenistan. This dependence makes these nations vulnerable to fluctuations in global commodity prices. Moreover, limited export diversification often results in trade deficits when domestic production fails to meet demand.

Countries like Turkey and Azerbaijan have attracted substantial foreign direct investment (FDI) due to their strategic geographic positions and ongoing economic reforms. However, both still face challenges in improving their investment climates to ensure sustainable capital inflows. Additionally, Turkey's reliance on foreign borrowing requires careful exchange rate management to avoid external debt crises. High inflation rates undermine export competitiveness and increase import costs, while poorly managed fiscal deficits exacerbate external imbalances.

Graph 1: Current Account Performance of OTS in 1991-2023

Source: Calculations based on World Bank Data Bank – World Development Indicators

Graph 1 illustrates the annual current account balances of OTS economies between 1991 and 2023, revealing considerable variation in their external positions. Azerbaijan recorded notable surpluses from the mid-2000s to the early 2010s, driven by strong hydrocarbon exports and favorable global oil prices. Kazakhstan, dependent on commodity exports (particularly oil and metals), alternates between mild surpluses and deficits in response to volatile markets. The Kyrgyz Republic, with its smaller economy and limited export base, consistently runs modest deficits overshadowed by larger regional economies. Türkiye, on the other hand, sustains predominantly negative current account balances, propelled by robust domestic demand, high energy imports need, and significant import dependence—resulting in deficits in the tens of billions of dollars. Meanwhile, Hungary, which experienced persistent deficits in the 1990s and early 2000s, shifted to periods of balance and even surplus following the global financial crisis, but has recently returned to mild deficits amid rising energy costs and pandemic-related disruptions.

Overall, OTS economies exhibit a wide range of current account performances—from Azerbaijan’s and Kazakhstan’s commodity-driven surpluses, through the Kyrgyz Republic’s persistently modest deficits, to Türkiye’s substantial negative balances and Hungary’s transition from chronic deficits to intermittent surpluses and back to mild deficits. These patterns underscore the diverse impacts of resource endowments, market conditions, and policy frameworks across the region. Consequently, evaluating current account sustainability in OTS member states is crucial, as prolonged external deficits can escalate foreign debt, increase exposure to financial crises, and curtail long-term economic growth. A comprehensive assessment of these dynamics further enables the development of effective fiscal, monetary, and trade policies that bolster external stability, enhance resilience to economic shocks, and foster sustainable development—ultimately supporting deeper regional integration within this strategically significant economic bloc.

3. Applied Methodology

This study applies linear unit root tests to evaluate the stationarity of the current account balance series, including the Dickey-Fuller¹¹, Phillips-Perron

11 Dickey A., Fuller, Wayne A. (1979). *Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root*. Journal of the American Statistical Association, 74(366a), pp.427–431.

(PP)¹², and Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin(KPSS)¹³ tests. The Augmented Dickey-Fuller test addresses autocorrelation by incorporating lagged values in the following regression model:

$$\Delta y_t = \alpha y_{t-1} + x_t' \delta \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (1)$$

The null hypothesis of a unit root ($H_0: \alpha = 0$) is tested against the alternative of stationarity ($H_1: \alpha < 0$), using the conventional t-statistic:

$$t_\alpha = \frac{\widehat{\alpha}}{s_e(\hat{\alpha})}$$

where $\hat{\alpha}$ is the estimated coefficient and $\widehat{s_e(\hat{\alpha})}$ is its standard error.

Unlike the ADF test, the PP test employs a non-parametric method to correct for serial correlation and heteroscedasticity. Meanwhile, the KPSS test differs by assuming stationarity under the null hypothesis, whereas both the ADF and PP tests assume a unit root as the null.

Traditional unit root tests may fail to detect stationarity in nonlinear series. To address this, this study employs nonlinear tests, such as the KSS test, to better capture current account dynamics. The Kapetanios-Shin-Snell (KSS)¹⁴ test accounts for nonlinearities using the ESTAR model, where the transition speed between regimes is governed by θ .

$$\Delta y_t = \gamma y_{t-1} [1 - \exp(-\theta y_{t-1}^2)] + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Since θ is not identified under the null hypothesis ($H_0: \theta = 0$), the test applies a first-order Taylor approximation, resulting in the following auxiliary regression:

$$\Delta y_t = \delta y_{t-1}^3 + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (3)$$

The unit root hypothesis ($\delta = 0$) is tested using the nonlinear t-statistic:

$$t_{NL} = \frac{\widehat{\delta}}{s.e.(\hat{\delta})}$$

where $\hat{\delta}$ is estimated via OLS.

12 Phillips, Peter C. B., Perron, Pierre. (1988). *Testing for a Unit Root in Time Series Regression*. Biometrika. 75 (2), pp.335-346.

13 Denis Kwiatkowski, Peter C.B. Phillips, Peter Schmidt, Yongcheol Shin. (1992) *Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root?* Journal of Econometrics 54(1-3), pp. 159-178.

14 George Kapetanios, Yongcheol Shin, Andy Snell. (2003). *Testing for a unit root in the nonlinear STAR framework*. Journal of Econometrics 112(2), pp.359-379.

The Threshold Autoregressive (TAR) model, introduced by W. Enders and C.W.J. Granger in 1998 extends conventional unit root tests by incorporating nonlinear dynamics¹⁵. In contrast to traditional linear models, it allows the time series to display different behaviours when values lie above or below a specified threshold, making it particularly useful for detecting structural breaks. Building on the Dickey-Fuller test, the TAR model enables the series to follow distinct autoregressive processes in different regimes, thereby highlighting shifts in its underlying dynamics. Enders - Granger extended the Dickey-Fuller, unit root test as follows:

$$\Delta y_t = I_t \rho_1 [y_{t-1} - \alpha_0] + (1 - I_t) \rho_2 [y_{t-1} - \alpha_0] + \varepsilon_t \quad (4)$$

where I_t is the Heaviside indicator function, defined as:

$$I_t = \begin{cases} 1 & \text{if } y_{t-1} \geq 0 \\ 0 & \text{if } y_{t-1} < 0 \end{cases}$$

The Momentum Threshold Autoregressive (M-TAR) model is a variation of the TAR model that introduces a momentum effect, capturing the persistence of shocks by considering whether the change in y_{t-1} is positive or negative. The M-TAR model is expressed as:

$$\Delta y_t = I_t \rho_1 y_{t-1} + (1 - I_t) \rho_2 y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \beta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5)$$

where the Heaviside indicator function is redefined as:

$$I_t = \begin{cases} 1 & \text{if } \Delta y_{t-1} \geq 0 \\ 0 & \text{if } \Delta y_{t-1} < 0 \end{cases}$$

In the TAR model, the series' behavior at time t depends on whether y_{t-1} is above or below the threshold, allowing for different dynamics in each regime. In contrast, the M-TAR model captures momentum effects by considering whether the previous change in y_{t-1} was positive or negative, thus accounting for the persistence of shocks over time.

To test for the presence of a nonlinear unit root in both models, the following hypothesis is proposed: $H_0: \rho_1 = \rho_2 = 0$ implying that both regimes (below and above the threshold) exhibit a unit root and the series follows a random walk process without stationarity. However, alternative hypothesis based on at least one of ρ_1 or ρ_2 is significantly different from zero, indicating that the series is stationary in at least one regime, meaning it does not follow a random walk and has a

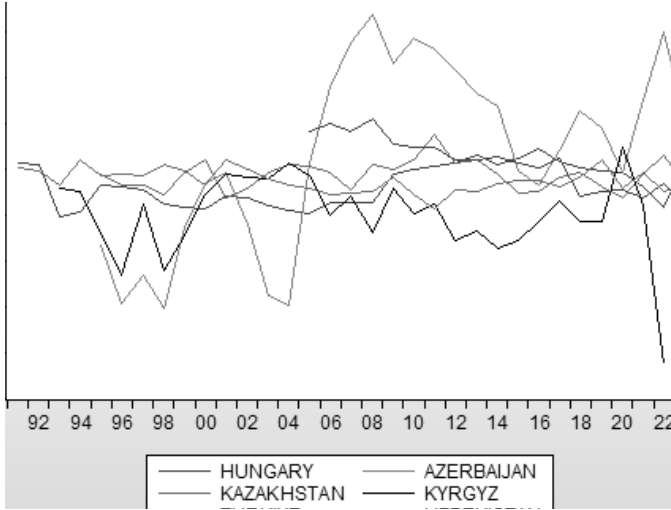
15 Enders, Walter and Granger, Clive. W. J. (1998). *Unit-root tests and asymmetric adjustment with an example using the term structure of interest rates*. Journal of Business and Economic Statistics, 16(3), pp.304-311.

nonlinear adjustment mechanism. The test statistic is calculated as the ϕ -statistic for the TAR model and the ϕ^* -statistic for the M-TAR model. If these values exceed the critical thresholds provided by Enders- Granger, the null hypothesis is rejected, suggesting that the series is stationary.

4. Data and Estimation Results

This study examines the current account sustainability hypothesis by analyzing annual data on each OTS nation's current account balance (as a percentage of GDP) from 1991 to 2023.

Graph 2: Demeaned Series of Current Account Balance in Countries of OTS

Source: Calculations based on World Bank Data Bank - World Development Indicators

Graph 2 presents the demeaned series for six OTS countries, illustrating deviations from each country's mean external position over time. Overall, the data reveal considerable fluctuations around the zero line, indicating periods of surplus or deficit relative to each nation's average. While some countries display relatively stable fluctuations, others exhibit more pronounced variations or possible structural shifts, suggesting differing degrees of external balance volatility. These observations underscore the importance of investigating country-specific structural and policy factors driving such disparities. Moreover, the mixed patterns imply that some series may be non-stationary, highlighting the need for formal statistical tests to supplement visual assessments.

The analysis begins with the standard linear ADF unit root test, with results presented in Table 1. The findings suggest that Hungary and the Kyrgyz Republic follow an I (1) process, indicating non-stationarity in levels but stationarity in first differences. Kazakhstan, however, appears I (0), remaining stationary in levels across most specifications. Turkey and Uzbekistan show evidence of trend- or mean-stationarity, implying they may be classified as I (0) when appropriate deterministic components are included. Azerbaijan presents mixed results in levels but leans toward I (1) due to strong stationarity after differencing.

Table 1: Augmented Dickey-Fuller Unit Test Results

<i>t-Statistic At Level</i>						
	Azerbaijan	Hungary	Kazakhstan	Kyrgyz Rep.	Turkey	Uzbekistan
<i>With intercept</i>	-2.5716	-2.2938	-3.5894**	-2.6848*	-3.9214***	-0.5670
<i>With intercept and trend</i>	-2.5669	-3.1416	-3.5212*	-2.6558	-4.2068**	-3.7853**
<i>Without intercept and trend</i>	-2.6249**	-1.1362	-2.3558**	-2.8250***	-0.4828	-0.9049
<i>t-Statistic At First Difference</i>						
<i>With intercept</i>	-3.9902***	-5.1662***	-5.7712***	-4.5927***	-9.2639***	-4.4491***
<i>With intercept and trend</i>	-3.9694**	-5.1390***	-5.6400***	-4.5223***	-9.1073***	-4.2825***
<i>Without intercept and trend</i>	-4.0434***	-5.2758***	-5.8962***	-4.6242***	-9.3911***	-6.1640***

Notes: *, **, and *** denote rejection of the null hypothesis at 10%, 5%, and 1% significance levels respectively and appropriate lag length based on SIC.

Given that ADF test outcomes can be influenced by model specification (e.g., intercept, trend) and potential structural breaks, additional tests such as Phillips–Perron (PP) and KPSS are used for robustness. Table 2 shows that PP results align with the ADF test, confirming that Azerbaijan, Hungary, and the Kyrgyz Republic are I (1), while Kazakhstan remains I (0) across all specifications. Turkey is also I (0) when a constant or trend term is included, whereas Uzbekistan exhibits trend stationarity I (0) with a deterministic trend).

Table 2: Phillips-Perron (PP) Unit Root Test Results

<i>t-Statistic At Level</i>						
	Azerbaijan	Hungary	Kazakhstan	Kyrgyz Rep.	Turkey	Uzbekistan
<i>With intercept</i>	-1.6191	-2.3205	-3.6359**	-2.6848*	-3.9815***	-0.1296
<i>With intercept and trend</i>	-1.9582	-3.1462	-3.5707*	-2.6558	-4.3116***	-5.1378***
<i>Without intercept and trend</i>	-1.7141*	-0.9873	-2.3558**	-2.8250***	-1.2399	-0.9049
<i>t-Statistic At First Difference</i>						
<i>With intercept</i>	-3.9648***	-5.0345***	-12.0528***	-4.3476***	-12.0942***	-13.8540***
<i>With intercept and trend</i>	-3.8932**	-5.0170***	-13.2093***	-4.2580**	-12.9464***	-14.2384***
<i>Without intercept and trend</i>	-4.0442**	-5.1804***	-12.3693***	-4.3609***	-12.0838***	-6.1553***

Notes: *, **, and *** denote rejection of the null hypothesis at 10%, 5%, and 1% significance levels respectively and appropriate lag length based on SIC.

KPSS results in Table 3 further support these classifications. Kazakhstan consistently appears I (0), while Turkey and Uzbekistan maintain I (0) behavior when an appropriate deterministic structure is considered. In contrast, Azerbaijan, Hungary, and the Kyrgyz Republic are predominantly classified as I (1).

Table 3: KPSS Unit Root Test Results

<i>t-Statistic At Level</i>						
	Azerbaijan	Hungary	Kazakhstan	Kyrgyz Rep.	Turkey	Uzbekistan
<i>With intercept</i>	0.3961*	0.3432	0.1309	0.1880	0.3254	0.5651**
<i>With intercept and trend</i>	0.1325*	0.1212*	0.1270*	0.1000	0.1295*	0.0675
<i>t-Statistic At First Difference</i>						
<i>With intercept</i>	0.2100	0.2081	0.5000**	0.1824	0.2461	0.5000**
<i>With intercept and trend</i>	0.2291***	0.1136	0.5000***	0.0980	0.2990***	0.4722***

Notes: *, **, and *** denote rejection of the null hypothesis at 10%, 5%, and 1% significance levels respectively and appropriate lag length based on SIC.

Conventional unit root tests may fail to capture nonlinear adjustments or structural breaks in the data-generating process, potentially leading to ambiguous conclusions. To address this limitation, we further examined the data for signs of nonlinearity and structural instability. Specifically, we employed LM-type¹⁶ tests for general nonlinearity and structural stability and applied the Bai–Perron¹⁷ test to detect potential shifts in the series' mean.

Table: 4 Bai-Perron Structural Break Test Results

Azerbaijan		Hungary		Kazakhstan		Kyrgyz Rep.		Turkey		Uzbekistan	
Break Dates	LWZ Criterion Value	Break Dates	LWZ Criterion Value	Break Dates	LWZ Criterion Value	Break Dates	LWZ Criterion Value	Break Dates	LWZ Criterion Value	Break Dates	LWZ Criterion Value
(1) 2005	-3.9266	(1) 2009	-6.4796	(0)	-6.7599	(0)	-4.685827	(1) 2003	-7.3448	(2) 2009 2018	-7.3403

Notes: Values in parentheses indicate the number of breaks over the observation period. The appropriate lag length was determined according to SIC.

As reported in Table 4, Hungary, Turkey, and Uzbekistan exhibit significant structural breaks, likely reflecting the influence of global financial and political developments. In contrast, Kazakhstan and the Kyrgyz Republic show no substantial structural disruptions, suggesting a relatively stable economic environment. Additionally, the LM linearity test results in Table 5 indicate pronounced nonlinearity across most countries, implying that a linear model may not be the most appropriate framework for analyzing these series.

Table: 5 LM Test Results

F-Statistic						
	Azerbaijan	Hungary	Kazakhstan	Kyrgyz Rep.	Turkey	Uzbekistan
$d=1$	47.0708***	4.6492**	1.3908	1.2099	0.0833	40.1327***
$d=2$	45.3815***	8.9460***	5.3276*	0.7721	0.0029	32.4186***
$d=3$	38.5404***	12.5125***	4.0965*	1.3710	0.0011	24.6250***

Notes: *, **, and *** denote rejection of the null hypothesis at 10%, 5%, and 1% significance levels respectively

16 See: Teräsvirta, Timo (1994). *Specification, estimation, and evaluation of smooth transition autoregressive models*. Journal of the American Statistical Association, 89(425), pp.208–218. Chien-Fu Jeff Lin, Timo Teräsvirta (1994). *Testing the constancy of regression parameters against continuous structural change*. Journal of Econometrics 62(2), pp.211–228.

17 Bai, Jushan and Perron, Pierre (2003). *Computation and analysis of multiple structural change models*. Journal of Applied Econometrics. 18 (1), pp. 1–22.

The results of the KSS nonlinear unit root test, presented in Table 6, further support these findings. None of the *t*-statistics are sufficiently negative relative to the corresponding KSS critical values, indicating that the unit root null hypothesis cannot be rejected for any country. This suggests that even within the KSS (ESTAR) framework, which allows for smooth, nonlinear transitions, the data continue to exhibit unit root behavior. Thus, there is no evidence of nonlinear mean reversion in these series.

Table 6: KSS Test Results

<i>t</i> -Statistic					
Azerbaijan	Hungary	Kazakhstan	Kyrgyz Rep.	Turkey	Uzbekistan
1.1548	2.2897	3.7907	6.5692	2.7236	2.1353

Notes: Asymptotic critical values for the KSS test statistics at 1%, 5%, and 10% significance levels are -2.82, -2.22, and -1.92 for the test with the raw data, -3.48, -2.93, and -2.66 for the test with the demeaned data, and -3.93, -3.40, and -3.13 for the test with the demeaned and de-trended data, respectively¹⁸.

This study applies the TAR unit root procedure to identify abrupt regime shifts in time series data that smooth-transition models, such as the KSS test, may overlook. As shown in Table 7, Azerbaijan exhibits threshold stationarity, with a significantly negative coefficient in Regime 1 and a weaker but still negative coefficient in Regime 2, leading the joint ADF test to reject the unit root hypothesis. Hungary shows a similar pattern, with a strong negative coefficient in Regime 2 and a weaker mean-reverting coefficient in Regime 1, confirming threshold stationarity. Kazakhstan demonstrates mean reversion in both regimes, supported by a significant lagged difference term in Regime 1, indicating nonlinear adjustment. The Kyrgyz Republic also shows threshold stationarity, with negative coefficients in both regimes and additional inertia in one regime. Turkey's results indicate a clear tendency toward equilibrium across both regimes, with distinct short-run dynamics. Finally, Uzbekistan presents strong evidence of threshold stationarity, with significantly negative lagged level coefficients in both regimes, rejecting the unit root null when threshold effects are considered.

18 George Kapetanios, Yongcheol Shin, Andy Snell. (2003). *Testing for a unit root in the nonlinear STAR framework*. Journal of Econometrics 112(2), pp.359-379.

Table 7: TAR Unit Root Results

	Azerbaijan	Hungary	Kazakhstan	Kyrgyz Rep.	Turkey	Uzbekistan
<i>Coefficient of Regime1 (I = 1)</i>	-1.2114***	-0.7719*	-1.6814***	-1.8385***	-1.7867***	-2.9865***
<i>Coefficient of Regime2 (I = 0)</i>	-0.7029*	-1.2743***	-1.5915**	-1.8728**	-2.1438***	-1.0929***
<i>F-statistic of Joint Stationarity</i>	6.6655***	13.6014***	10.7400***	8.2900***	25.1551***	40.6652***

Notes: *, **, and *** denote significance at 10%, 5%, and 1% significance levels respectively.

Notably, the joint stationarity F-statistics are significant at conventional levels for all countries, indicating that the regime-specific coefficients jointly reject the null hypothesis of a unit root.

These results suggest that external adjustment dynamics in OTS countries are nonlinear and regime-dependent. The strength and speed of mean reversion appear to differ depending on the level or direction of the current account imbalance. In practice, this means that mild deficits may persist without triggering corrective mechanisms, while more pronounced imbalances activate stronger adjustment responses—either through market-based corrections or policy intervention. This highlights the importance of recognizing threshold behaviour in current account dynamics, particularly for countries exposed to capital flow volatility, commodity dependence, or structural transition processes.

5. Discussion of Estimation Results and Policy Implications

The empirical evidence from our threshold-based analysis indicates that current account sustainability in the OTS countries is regime-dependent. This means that external imbalances are not corrected uniformly over time but rather adjust asymmetrically depending on the size and direction of the imbalance. In particular, the adjustment mechanisms tend to be weak or absent when deficits are moderate, but become more active and pronounced once imbalances surpass critical thresholds.

This pattern has important implications for economic interpretation. It suggests that small or moderate current account deficits may persist without triggering strong corrective forces, especially when they are viewed as tolerable by markets or policymakers. However, once imbalances grow beyond a certain

point—often as a result of external shocks, commodity price volatility, or financing pressures—adjustment tends to occur more abruptly. The shift from weak to strong mean reversion highlights the nonlinear nature of external sustainability in the region.

These dynamics reflect the structural diversity of the OTS economies. Several member states are highly dependent on commodity exports, making them vulnerable to terms-of-trade shocks and fluctuations in global demand. Others, like Turkey, are deeply integrated into global capital markets and are more exposed to changes in investor sentiment and external financing conditions. These differences influence how and when each country adjusts to external imbalances and help explain the heterogeneity in sustainability outcomes revealed by the TAR model.

From a policy perspective, the presence of threshold-based behavior underscores the need for more flexible and context-specific approaches. When external imbalances are small, automatic stabilizers and gradual structural reforms may be sufficient. However, in high-deficit regimes—when thresholds are breached—more assertive responses such as exchange rate realignments, tighter monetary policy, or coordinated fiscal adjustments may be necessary. Recognizing the asymmetric nature of external adjustment can help policymakers avoid underreacting to persistent deficits or overcorrecting during moderate fluctuations. In this sense, our findings highlight the importance of early monitoring mechanisms and differentiated policy tools tailored to regime-specific risks.

Conclusion

This study investigates the sustainability of current account balances in the countries of the Organization of Turkic States (OTS) from 1991 to 2023 using both conventional linear unit root tests and advanced nonlinear approaches, specifically the Kapetanios-Shin-Snell (KSS) and Threshold Autoregressive (TAR) models. While linear methods provide mixed results, our key finding is that the current account balances of all OTS countries follow a regime-dependent (threshold) stationarity process. This indicates that sustainability varies by economic regime and that adjustment mechanisms are activated only when external imbalances surpass certain critical thresholds.

Our findings reveal both consistency and divergence with previous studies on current account sustainability. For instance, the mean-reverting behavior identified in Turkey and Uzbekistan aligns with J.C. Cuestas¹⁹, while the conditio-

19 Cuestas, Juan C. (2013). *The current account sustainability of European transition economies*. *Journal of Common Market Studies* 51(2). pp 232-245

nal stationarity observed in Azerbaijan and the Kyrgyz Republic contrasts with the largely unsustainable patterns reported by Ş. Bozoklu and V. Yılancı²⁰. Our regime-dependent findings extend M.J.Holmes²¹ by capturing asymmetric adjustments overlooked in standard linear tests, and they echo B.Garg and K.P. Prabheesh²², in emphasizing the importance of structural breaks and nonlinearities. Unlike many earlier models, our threshold-based approach shows that current account sustainability is not uniform but depends on the size and direction of imbalances.

Overall, the paper contributes to the literature by providing one of the first empirical assessments of current account sustainability across the OTS region using nonlinear time series techniques. By identifying the threshold nature of adjustment, we offer a more nuanced understanding of external sustainability in transition economies. Future research may build on this work by exploring the determinants of regime shifts and integrating external sustainability with broader macro-financial risk frameworks.

20 Bozoklu, Şeref, and Yılancı, Veli. (2014). *Current account sustainability in emerging markets: An analysis with linear and nonlinear panel unit root tests*. Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 28(4), 251-264.

21 Holmes, Mark. J. (2006). *Do Latin American countries have an incentive to default on their external debts? A perspective based on long-run current account behavior*. Emerging Markets Finance and Trade, 42(1). pp.33-49.

22 Bhavesh Garg, K.P. Prabheesh, (2021). *Testing the intertemporal sustainability of current account in the presence of endogenous structural breaks: Evidence from the top deficit countries*. Economic Modelling 97, pp. 365-379.

Bibliography

- Apergis, N., Katrakilidis, K. P., & Tabakis, N. M. (2000). Current account deficit sustainability: The case of Greece. *Applied Economics Letters*, 7(9), pp.599–603.
- Baharumshah, A. Z., Lau, E. and Fountas, S. (2003), On the sustainability of current account deficits: evidence from four ASEAN countries, *Journal of Asian Economics*, 14, pp. 465-487.
- Bai, J. P. (2003). Computation and analysis of multiple structural change models. . *Journal of Applied Econometrics*. 18 (1), 1-22.
- Bektaş, V. (2017). Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: Bir Panel Veri Analizi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 51-66.
- Bozoklu, Şeref, and Yılcı, Veli. (2014). Current account sustainability in emerging markets: An analysis with linear and nonlinear panel unit root tests. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(4), 251-264.
- Çeçen, A. a. (2014). Capital flows and current account dynamics in Turkey: A nonlinear time series analysis. *Economic Modelling* 39, 240–246.
- Chen, S. (2011). Current Account Deficits and Sustainability: Evidence from The OECD Countries. *Economic Modelling* 28(4), 1455-1464.
- Chien-Fu Jeff Lin, Timo Teräsvirta. Testing the constancy of regression parameters against continuous structural change. *Journal of Econometrics* 62(2), pp.211-228.
- Chortareas, G. E. (2004). An Investigation of Current Account Solvency in Latin America Using Non Linear Nonstationarity Tests. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 8(1).
- Cuestas, Juan C. (2013). The current account sustainability of European transition economies. *Journal of Common Market Studies* 51(2). pp 232-245
- Dickey, D. A., Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366a), pp.427–431.
- Dornbusch, R. F. (1990). *Macroeconomics*. McGraw-Hill, International Edition.
- Freund, Caroline and Warnock, Frank. (2007). 4 Current Account Deficits in Industrial Countries: The Bigger They Are, the Harder They Fall?. *G7 Current Account Imbalances: Sustainability and Adjustment*, edited by Richard H. Clarida, Chicago: University of Chicago Press, 2007, pp. 133-168.
- arkets Finance and Trade, 42(1). pp.33–49.
- Garg Bhavesh, K. P. (2021). Testing the intertemporal sustainability of current account in the presence of endogenous structural breaks: Evidence from the top deficit countries. *Economic Modelling* 97, 365-379.
- Enders, Walter, Granger, Clive. W. J. (1998). Unit-root tests and asymmetric adjustment with an example using the term structure of interest rates. *Journal of Business and Economic Statistics*, 16(3), pp.304–311.
- Hasdemir Esra and Tolga Omay and Zulal S Denaux, (2019). ‘Testing the Current Account Sustainability for BRICS Countries: Evidence from a Nonlinear Framework’, *Economics Bulletin*, Volume 39(1), pp.310-320.
- Holmes, M. (2006). ‘Do Latin American Countries have an Incentive to Default on Their External Debts? A Perspective Based on Long-Run Current Account Behaviour’. *Emerging Markets Finance and Trade*, Vol. 42, pp. 33–49.
- Holmes, M.J., Otero, J. and Panagiotidis, T. (2010), On the Stationarity of Current Account Deficits in the European Union. *Review of International Economics*, 18, pp.730-740.
- George Kapetanios, Yongcheol Shin, Andy Snell.(2003).Testing for a unit root in the nonlinear STAR framework. *Journal of Econometrics* 112(2), pp.359-379.
- Kwiatkowski, Deniz, Peter C.B. Phillips, Peter Schmidt, Yongcheol Shin. Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root? *Journal of Econometrics* 54(1-3), pp. 159-178.
- Kwiatkowski, D. P. (1992). Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root:

- How Sure Are We that Economic Time Series Have a Unit Root? . *Journal of Econometrics* 54(1-3), 159-178.
- Labonte, Marc. (2005). Is the U,S, Current Account Deficit Sustainable? Report. CRS
- Liu, Peter C, and Evan Tanner. (1996). International Intertemporal Solvency in Industrialized Countries: Evidence and Implications. *Southern economic journal* 62(3): pp. 739–749
- Matsubayashi, Yoichi (2005). Are US current account deficits unsustainable? Testing for the private and government intertemporal budget constraints. *Japan and the World Economy*, 17(2), pp.223-237.
- Phillips, Peter C. B., Perron, Pierre. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*. 75 (2), pp.335–346.
- Taştan,Serkan and Kıvanç Halil Arıç (2015). Is Current Account of Turkey Sustainable? Evidence from Nonlinear Unit Root Tests. *Romanian Economic Journal* XVIII: 57, pp. 95-114.
- Teräsvirta, Timo. (1994). Specification, estimation, and evaluation of smooth transition autoregressive models. *Journal of the American Statistical Association*, 89(425), pp.208–218.

GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE MODEL FINE-TUNED WITH CULTURAL AND TOURISM DATA FROM THE TURKIC STATES

TÜRK DEVLETLERİNİN KÜLTÜREL VE TURİZM VERİLERİYLE İNCE AYARI
YAPILMIŞ ÜRETKEK YAPAY ZEKA MODELİ

Mune MOĞOL SEVER*

Öz

Üretken Yapay Zeka (ÜYZ) GPT 3.0 ve sonrası herkes tarafından kullanılabilen ve tercih edilen bir araç haline dönüşmüştür. Makine Öğrenmesi (MÖ) algoritmalarının çok fazla parametreyle eğitilmesi ve beslenmesi sonucu yapılan sorgulara çok hızlı ve doğruluk oranı yüksek sonuçlar üretilmesi mümkün hale gelmiştir. Bu nedenle ÜYZ'ler turizm ve seyahatte kişiselleştirilmiş bir araç haline dönüşmüştür. Bu çalışmada geliştirilen ÜYZ modeli, eğitilerek Türk Dünyası Coğrafyası'nı gezmek isteyen bireylerin kullanımına uygun bir araç ve aplikasyon haline getirilmiştir. Geliştirilen aplikasyon Android cihazlardan erişilebilir durumdadır. Model, bölgeye özgü kültür ve turizmle ilgili internet verileriyle eğitilmiş ve ince ayarı yapılmıştır. Model başarısının ölçümünde ise MÖ modellerinin ölçümünde kullanılan, kesinlik, duyarlılık ve F1 skoru metriklerinden yararlanılmıştır. Bu hesaplamalara göre basit sorgulamalar için modelin başarı oranı % 93 (F1 Skoru) olarak ölçülmüştür. Kişiselleştirilmiş bir ÜYZ modeli ve uygulaması olması yönüyle, çalışmanın pratikte Türk Dünyası Coğrafyası'nı ziyaret edecek kişilere destek olacağı düşünülmektedir. Geliştirilen ÜYZ uygulamasının turizmde dijital teknolojilerin kullanılabilirliğini göstermesi adına, alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Üretken Yapay Zeka, Yapay Zeka Eğitimi, İnce Ayar, Türk Dünyası Sohbet Botu, Turizm

Abstract

Generative Artificial Intelligence (GENAI), after GPT 3.0, has become a useful tool. By training and feeding Machine Learning (ML) algorithms with many parameters, it has become possible to obtain very fast and highly accurate results. Thus, GENAIs have become a personalized tool in tourism and travel who want to travel to the Turkic States. The model was trained and fine-tuned with context-related (culture and tourism) data specific to the region. The model's success was measured using the metrics of precision, sensitivity, and F1 score used in measuring ML algorithms. The developed application is accessible from Android devices. According to these calculations, the performance of the model for simple queries was measured as 93% (F1 Score). As a personalized GenAI model and application, the study is supposed to support visitors who visit the Turkish World Geography. By the designed GENAI model, the study will contribute to the theory and practice by demonstrating the usability of digital technologies in tourism, for the Turkic State Region.

Keywords: Generative Artificial Intelligence, Training Artificial Intelligence, Fine Tuning, Turkic State Chat Bot, Tourism

*Anadolu Üniversitesi Turizm Fakültesi/Turizm İşletmeciliği Bölümü, Dr. Öğretim Üyesi

E-posta: mmogol@anadolu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4706-5859

Makale Atf Bilgisi: MOĞOL SEVER Mune, (2025). Generative Artificial Intelligence Model Fine-Tuned with Cultural and Tourism

Data from the Turkic States,

Avrasya Etüdleri

Gönderim Tarihi: 21.03.2025 Kabul Tarihi: 22.05.2025

Introduction

Digital transformation is rapidly affecting all areas. According to the report published related to the strategy of Artificial Intelligence (AI) for the Presidency of the Republic of Türkiye, Directorate of Communications covering the period 2021-2025, it is clearly stated that the largest share of AI-driven global economic growth is expected to be in the fields of consumer products, accommodation, and food, with 15%¹. It is predicted that tourism and accommodation will be one of the leading areas that adapt to this transformation fastest, due to existing digital applications. Tourism seems to have achieved digital transformation in many sub-branches and sectors, from digital menus in restaurants to Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR) applications in museums, virtual tours, games in the metaverse, and virtual recreational activities. Interactive humanoid ticket sales robots with AI in Moscow metro², unmanned robot hotel Henn na in Japan (Henn na 2024), and AI hotel employees³ are a few examples of the current use of AI in tourism.

AI has penetrated everywhere at the individual and corporate levels, especially after GENAI. In particular, the need to obtain information and services uninterruptedly, regardless of time and place, has increased demand for GENAI applications. Besides, the rising trend of the hyper-personalization concept urges tourism suppliers to create a more unique and real-time solution for individuals. For this reason, this study investigates use cases of GenAI in tourism and in which areas it has found application. The study explained some of the biggest shortcomings of GenAI models: producing incomplete and incorrect information, not producing results, and hallucination effects. It was emphasized that training AI could overcome this situation. The developed GenAI model was trained and fine-tuned from Turkish World Geography (TWG) local and authentic data compiled. Countries in the TWG, Türkiye, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan contain many common cultural elements. These similarities increase the number of visits citizens of this country make to each other. This AI model is prepared for visitors from different countries and

- 1 Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, "2021-2025 Yapay Zeka Stratejisi" <https://cbddo.gov.tr/SharedFolderServer/Genel/File/TR-UlusalYZStratejisi2021-2025.pdf>, Access: 01.08.2024
- 2 Yılmaz, Muhammed Enes, "Gerçek insan etkileşimlerini taklit eden yapay zekâ kasiyer Moskova Metrosu'nda bilet satışı yapmaya başladı," <https://haberglobal.com.tr/dunya/yapay-zeka-kasiyerler-bilet-satisina-basladi-377932>, Access: 14.09.2024
- 3 This Luxury Hotel Introduces New AI Robotic Housekeeper" Global Traveler 28.06.2023, <https://www.globaltravelerusa.com/this-luxury-hotel-introduces-new-ai-robotic-housekeeper>, Access: 02.06.2024.

domestic tourists who want to learn about these cultures deeply. The capitals of the mentioned member countries are included in the evaluation. The steps in this study are as follows: fine-tuning, measuring the data accuracy, and designing an Android application.

This study is novel in unpacking the GENAI application as a personalized tool in travel and hospitality in the Turkic States. The problem statement is determined as: How can a special-purpose and fine-tuned GENAI bot be developed that was trained with the Turkic States' Culture and Tourism data?

The Evolutions of Artificial Intelligence to Generative AI

AI is not a new concept. The comparison between human intelligence and machine intelligence, which came to the fore after Alan Turing's article titled Computing Machinery and Intelligence in 1950, represents the beginning of AI⁴. Eliza and Alice, as primitive examples, are the first chatbots created in the 1960s. Voice assistants on our mobile phones and word or sentence completion functions in search engines are simple AI applications that we have been using since the early 2000s. There are close relations between AI, Machine Learning (ML), Deep Learning (DL), Large Language Models (LLM), and Generative pre-trained transformers (GPT) as summarized in Figure 1.

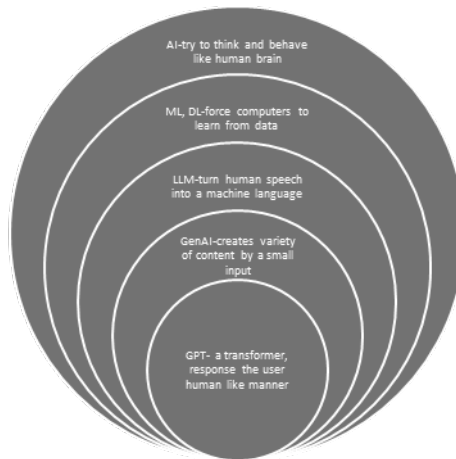

Figure 1. The relations between AI, ML, DL, LLM, GenAI, and GPT

4 Hodges, Andrew, "Alan Turing" Stanford Encyclopedia of Philosophy, (2013), <https://plato.stanford.edu/Entries/turing/> Access: 23.02.2024

The relationship between AI, ML, DL, LLM, GenAI, and GPT is a subset of AI that improves and learns to make autonomous predictions iteratively from pre-trained data. DL, which has a more comprehensive and complex network structure than artificial Neural Network (NN), has higher abstraction, performance, and inference capabilities as a subset of ML⁵. Other terms within the AI-based chatbot technologies are LLM and GPT. LLM is an AI system and feeds from a very large corpus, internet data,⁶ while GPT is an application of LLM models, which can generate text and work with billions of parameters, which means a very large NN. The three terms in GPT are generative, which means machines can create novel content near humans. The pre-trained term stands for the algorithm already taught and forced to learn with billions of data points. Transformer means being able to generate original content by making inferences human-like. After LLM and GPT technologies, any kind of bot becomes a transformer, to generate text, images, videos, etc., because the algorithms behind the bot work with a huge set of parameters⁷. Today, due to AI, GenAI plugins, chatbots can quickly solve personal and professional tasks. The user can create the website in a few minutes, debug the text, and get their health scanned through the ML algorithms and LLM in the background. Controversially to conventional chatbots, which are rule-based bots, however, GenAI-based chatbots offer a more interactive chat experience and increase human-machine interaction. Instead of specific questions, it can reason, decide, and answer any question coming from a broader perspective⁸.

In AI technology, GenAI increases its knowledge with the ML algorithm, with the information it receives from humans and makes inferences by acting like the human brain. Gen AI Chatbots transform the queries into a solution. A very well-known example, ChatGPT, uses GPT technology, and it is a fine-tuned

- 5 Kim, Daniel. H., and MacKinnon, T. "Artificial intelligence in fracture detection: transfer learning from deep convolutional neural networks" *Clinical Radiology*, (2018, 73, no.5) p. 439-445. <https://doi.org/10.1016/j.crad.2017.11.015>
- 6 Thirunavukarasu, Arun. James., et al. "Large language models in medicine." *Nature Medicine*, (2023, 29, no.8) pp.1930-1940. <https://doi.org/10.1038/s41591-023-02448-8>
- 7 Devlin, Jacop., et al. "Bert: Pre-training of deep bidirectional transformers for language understanding", 2023, <https://doi.org/10.48550/arXiv.1810.04805>
- 8 Yüce, Kemal. "Chatbot'lar ve Yapay Zeka: Aralarındaki Fark Nedir?" <https://www.incehesap.com/blog/chatbot-yapay-zeka-aralarindaki-fark>, Access: 01.05.2024,

extension of GPT2 and GPT3^{9 1011}. It is a specific implementation of GenAI that helps create content and retrieve information built by OpenAI¹². It is a polished and improved version of GPT-3¹³. In summary, GPT-3.5 and earlier versions of ChatGBTs can be expressed as new extensions and examples of chatbots with artificial intelligence add-ons trained in using internet data and the capability to make deductions^{14 15}. Afterward, GPT4 joined the GPT family. GBT 5, which is expected to be offered to users soon, is still being trained with data. Hence, with the invention of the fifth iteration of GPT, communication with a machine will take on a more human-like character¹⁶¹⁷¹⁸. Due to the GPT technology behind it, the AI-based chatbots gained anthropomorphic character and verbal skills. Thus, more fluent speaking and interactive chat were experienced. Because of the human-like character it gained, the AI-based chatbot, for example, has potential for tourism and hospitality in customer service, such as providing information, booking, making reservations, solving customer problems, understanding and translating natural language, reviewing travel data, analyzing the guest request, summarizing reviews, monitoring interaction quality, copywriting, idea generation such as new services, new facilities, new products, etc.¹⁹. Some hotel chains use

- 9 Singh, Shashi Kant et al "GPT & Google Bard AI: A Review" Proceedings of the International Conference on IoT, Communication and Automation Technology (ICICAT), 1-6., 2023, <http://doi.org/10.1109/ICICAT57735.2023.10263706>
- 10 Alston, E. (2023). ChatGPT vs. GPT-3 and GPT-4: What's the difference? <https://zapier.com/blog/chatgpt-vs-gpt/Access: 21.02.2024>
- 11 Lawton, George. "ChatGPT vs. GPT: How are they different?" 12,, <https://www.techtarget.com/searchenterpriseai/feature/ChatGPT-vs-GPT-How-are-they-different, 12.02.2023>.
- 12 Upwork. "Generative AI vs. ChatGPT: How They Interrelate". <https://www.upwork.com/resources/generative-ai-vs-chatgpt#:~:text=ChatGPT%20is%20a%20form%20of,potential%20of%20generative%20AI%20tools.Access: 09.02.2024>,
- 13 Wooldridge, M. "What's the future for generative AI?" - The Turing Lectures with Mike Wooldridge [Video]. Youtube. , <https://www.youtube.com/watch?v=b76gsOSkHB4. Access: 6.12.2023>.
- 14 Lin, John.C., et al. "Comparison of GPT-3.5, GPT-4, and human user performance on a practice ophthalmology written examination". *Eye* (2023, 37), pp. 3694-3695 <https://doi.org/10.1038/s41433-023-02564-2>
- 15 Lee, Peter et al., "Benefits, limits, and risks of GPT-4 as an AI chatbot for medicine." *New England Journal of Medicine*, (2023, 388, no.13), pp.1233-1239. <https://doi.org/10.1056/NEJMs2214184>
- 16 Schuetzler, Ryan. M., et al., "The impact of chatbot conversational skill on engagement and perceived humanness." *Journal of Management Information Systems*, (2020, 37, no. 3), pp. 875-900 <https://doi.org/10.1080/07421222.2020.1790204>.
- 17 Crolc, C., Thomaz, F., Hadi, R., & Stephen, A. T. (2022). Blame the bot: Anthropomorphism and anger in customer-chatbot interactions. *Journal of Marketing*, (2022, 86, 1), pp.132-148. <https://doi.org/10.1177/002224292110456>
- 18 Adam, Martin., et al. "AI-based chatbots in customer service and their effects on user compliance." *Electron Markets* (2021, 31), pp.427-445. <https://doi.org/10.1007/s12525-020-00414-7>
- 19 "ChatGPT & Generative AI in Hospitality and Travel Industry", <https://aisera.com/blog/chatgpt-hospitality/#chatgpt-use-cases-hospitality>, Access: 18. 02. 2024

chatbots like Messenger to meet customer demands. Beyond the answers given to these basic-level questions, it is stated that AI-based chatbots, like ChatGPTs, which produce solutions close to the human mind, are personalized and used by adding them to business software such as CRM, ERP, and MES in hospitality and tourism^{20 21}. In this case, it may be possible with fine-tuning, that is, training the model by working with many data sets. Fine-tuning also means customizing and adapting any LLM model for specific tasks, duties, or sectors²². This would be possible with pre-training with a huge data set. In each revision on GPT, the capacity to make human-like inferences will increase by utilizing training with vast data sets. GPT3 and GPT4 are all based on LLM, and the differences between them depend on the inputs used, working with #of parameters, language comprehension, artisanal skills, and judgment ability as explained in Table 1.

Table 1. Comparison of GPT 3.0, 3.5, and GPT 4.0

<u>Benchmark</u>	<u>GPT 3.0, 3.5</u>	<u>GPT 4.0</u>
Diversity in inputs	High	Higher
Language comprehension capacity, nuances, context, etc.	High	Higher
Judgment ability	High	Higher
Writing poetry, making advertisements, etc., and more artisanal skills	High	Higher
Can work with #parameters	High	Higher
Accuracy	High	Higher

Adapted from: Scheschenja, et al, 2024; Meyer, et al, 2024; Koubaa, 2023.

There are so many GPT-based models like Google Bert, LaMDA, PaLMchat-GPT, Dall-E, Google Bard, and lastly Google Gemini. According to the studies conducted, Gemini as a multimodal (can work with different kinds of media,

20 Łukasik-Stachowiak, Katarzyna. "Artificial Intelligence (AI) in CRM-possibility of effective integration, opportunities and threats. Scientific Papers of Silesian University of Technology." *Organization & Management* vol. 175.2023, <http://dx.doi.org/10.29119/1641-3466.2023.175.18>

21 Chatterjee, Sheshadri et al., "Are CRM systems ready for AI integration? A conceptual framework of organizational readiness for effective AI-CRM integration." *The Bottom Line*, (2019, 32, no. 2), pp.144-157. <https://doi.org/10.1108/BL-02-2019-0069>

22 Huang, Kai et al,"Towards Green AI in Fine-tuning Large Language Models via Adaptive Backpropagation",2023, arXiv preprint arXiv:2309.13192. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2309.13192>

not only texts) and called the Massive Multitask Language Model (MMLU), is ahead of GPT4 technology and outperforms others in the same category^{23,24}. In this study, the last released Google Gemini was used to create the GenAI Tourism Chatbots.

Literature

Political and military, economic and commercial, cultural and educational cooperation issues have been examined in the Turkic States Region, no studies have been found on the common values of this region in culture and tourism, except for the Modern Silk Road project²⁵, Zangezur Corridor²⁶, and the 2014 Bodrum Summit meeting, TÜRKSOY project²⁷. Although there are various collaborations, meetings, and protocols in transportation and travel²⁸, no studies have been found in the context of tourism and culture. Depending on cultural similarities, the cooperation should be enlarged through other areas such as tourism²⁹.

Tourism activities and customer demands are very diverse, and each operation in the activities is unique. In this case, AI is a convenient solution to support elements in providing personalized products and services³⁰. It is possible to see AI applications in tourism in operational processes and customer contact points. Through AI applications like ChatGPT handling some of the customer service operations, such as providing information, taking orders, booking, and responding to a couple of customer queries, has become possible³¹. AI applications, designed rather as chat robots (bots), are used for a wide variety of purposes, in

- 23 Nyaaba, Matthew, "Comparing Human and AI's (GPT-4 and Gemini) Understanding of the Nature of Science." 2023, SSRN 4661602, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4661602>
- 24 "Gemini: A Family of Highly Capable Multimodal Models", Access: 20.02.2024, https://storage.googleapis.com/deepmind-media/gemini/gemini_1_report.pdf
- 25 Özer, Çağlar "The Organization of Turkic States-From Past to Present", *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, (2023, 9), pp.150-161.
- 26 Mustofaev, Murodjon, "The organization of Turkic States: a new approach to global and regional challenges", *Perceptions: Journal of International Affairs*, (2022, 27, no:1), pp.105-120.
- 27 Koçak, Muhammet, "Potential of Organization of Turkic States in the International System", *Insight Türkiye*, (2023, 25, no:4), pp. 115-138.
- 28 Kocaman, Ömer. "Adjusting to the 'New Normal' of Post COVID-19: The Role of Organization of Turkic States in Multilateral Cooperation". *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, (2022,26, no. 2), pp. 189-15
- 29 Baghirova, Orkhan. (2022). The organization of Turkic States' economic potential and cooperation prospects among its members. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, (2022, 27, no:1), pp.53-73.
- 30 Ali, Faizan, "Let the devil speak for itself: Should ChatGPT be allowed or banned in hospitality and tourism schools?" *Journal of Global Hospitality and Tourism*, (2023, 2, no.1), 2023, pp. 1-6. <http://doi.org/10.5038/2771-5957.2.1.1016>.
- 31 Carvalho, Inês. and Ivanov, Stabislav, "ChatGPT for tourism: applications, benefits and risks", *Tourism Review*, (2024,79, no. 2), pp. 290-303. <https://doi.org/10.1108/TR-02-2023-0088>

market research, product development, data analysis^{32,33}, operational efficiency³⁴, to determine a personalized holiday with a given budget,³⁵ to name a few. In practice, AI is used in many businesses as a plugin. For example, Expedia describes its AI tool, Romie, as a travel agent used in concierge, shopping, and hotel reservations³⁶. Booking also uses GENAI to add smart filtering attributes for users to personalize their holiday and hotel bookings³⁷.

Considering the Stakeholder Theory, all the sides of tourism, including the main and subsectors, including individuals, are gathered under the umbrella of GENAI to create value and increase the efficiency of management objectives³⁸. Besides, increasing efficiency and productivity, making data analysis efficient, and improving the decision-making process are also possible by utilizing AI³⁹. How technology can increase performance is a concern explained in Task-Technology-Fit Theory. In this theory, technology can be accepted and utilized unless it provides a convenient solution for a given task. Hence, the technology can increase performance⁴⁰. Considering the multiple questions and multiple demands from a unique tourist within a day, a personalized and uninterrupted solution is AI and its derivatives.

Seamless and tailor-made services in tourism can be associated with the main dynamics of personalization. According to the sectoral report, 40% of tourists

- 32 Bayuk, Mahmut Nedim and Demir, Beyza Nur. "Endüstri 4.0 Kapsamında Yapay Zekâ ve Pazarlamanın Geleceği", *International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, (2019, 5, no.19), pp. 781-799. <http://dx.doi.org/10.31589/JOSHAS.163>
- 33 Ercan, Fatih, "Turizm pazarlamasında yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı ve uygulama örnekleri", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, (2020, 23, no.2), pp. 394-410. <http://doi.org/10.34189/tfd.23.02.009>
- 34 Huang, Ming-Hui and Rust, Roland T. "A strategic framework for artificial intelligence in marketing". *Journal of the Academy of Marketing Science*, (2021, 49), pp.30-50. <https://doi.org/10.1007/s11747-020-00749-9>
- 35 Akpur, Akin. "Seyahat Danışmanı Olarak Chatgpt'nin Yeteneklerini Keşfetmek: Turizm Pazarlamasında Üretken Yapay Zeka Üzerine Bir Araştırma". *International Journal of Contemporary Tourism Research*, (2023, 7, no.2), pp. 93-105. <https://doi.org/10.30625/ijctr.1325428>.
- 36 "Put Your Trip on Autopilot: Expedia Group Introduces New Innovations at EXPLORE to Take the Stress out of Travel and Enhance Partner Experience" Expedia. . <https://www.expedia.com/newsroom/spring-product-release-2024/Access:14.05.2024>
- 37 "Booking.com Enhances Travel Planning with New AI-Powered Features for Easier, Smarter Decisions". Booking , <https://news.booking.com/bookingcom-enhances-travel-planning-with-new-ai-powered-features-for-easier-smarter-decisions/Access:30.10.2024>
- 38 Bosse, D., Thompson, S., & Ekman, P. "In consilium apparatus: Artificial intelligence, stakeholder reciprocity, and firm performance. *Journal of Business Research*,(2023, 155, no: A), pp.113402. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.113402>
- 39 Saputra, Fachri Eka et al. "Anthropomorphism-based artificial intelligence (AI) robots typology in hospitality and tourism", *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, (2024, 15, No. 5), pp. 790-807. <https://doi.org/10.1108/JHTT-03-2024-0171>
- 40 Goodhue, D. L., & Thompson, R. L. "Task-technology fit and individual performance", *Jstor, MIS Quarterly*, (1995,19, no.2), pp.213-236. <https://doi.org/10.2307/249689>

demand personalized access to a unique experience, 36% of them are eager to learn about local culture, and 49% of them want to immerse themselves in local culture⁴¹. Additionally, hyper-personalization and hyper-segmentation, creating each individual's unique profile, are depicted as one of the seven patterns of AI⁴². Hyper-segmentation and hyper-personalization broadly meet the real-time customer demand for each customer⁴³.

Due to the increasing demand for personalized and ubiquitous services in tourism, GenAI applications have become popular technologies in tourism and hospitality^{44,45}. The most commonly used of these are chatbots. With the most widely used ChatGPT, we encounter many applications in tourism, from a personalized menu design to controlling tourist flow and big data analysis. It is possible to come across extreme examples in studies where skills are tested in terms of responses to commands. For example, ChatGPT, which was asked to create a food menu inspired by Harry Potter, designed a personalized product⁴⁶. It is known that AI is used in the design and planning of smart cities, such as instant data monitoring, city visitor and traffic planning and instant tracking, waste management, etc.⁴⁷. Stories about artifacts and the region are told to the user through applications designed for museums using ChatGPT 4. In addition, thorough AI, it has become possible to provide virtual guidance by planning routes to selected places⁴⁸. Due to the LLM infrastructure, ChatGPT is used as a tool to help tourists plan a holiday following the commands they give, by placing them in a proactive position, unlike conventional methods⁴⁹.

41 "The 2023 Traveler Emerging Trends that are Innovating the Travel Experience Hilton: A Report from Hilton. Hilton, <https://view.ceros.com/hilton/hilton-2023-trends-report/p/1> Access: 01.09.2024

42 Schmelzer, Ron and Walch, Kathleen. "The Seven Patterns of AI. Simplify your AI projects by understanding the seven patterns of AI application, which apply to all AI use cases", <https://www.pmi.org/blog/seven-patterns-of-ai> Access: 7.11.2024.

43 Florido-Benítez, Lázaro. "Generative artificial intelligence: a proactive and creative tool to achieve hyper-segmentation and hyper-personalization in the tourism industry", *International Journal of Tourism Cities*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print, 2024, <https://doi.org/10.1108/IJTC-05-2024-0111>

44 Florido-Benítez op.cit.

45 Gupta, Ruchi et al. "Adoption and impacts of generative artificial intelligence: Theoretical underpinnings and research agenda." *International Journal of Information Management Data Insights*, (2024, 4, no.1), pp. 1-15, <https://doi.org/10.1016/j.jjime.2024.100232>

46 Carvalho and Ivanov, op.cit.

47 Köseoğlu, Özer and Demirci, Yılmaz. "Akıllı Şehirler ve Yerel Sorunların Çözümünde Yenilikçi Teknolojilerin Kullanımı." *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, (2018, 4, no. 2), pp. 40-57. <https://doi.org/10.25272/j.2149-8539.2018.4.2.03>

48 Trichopoulos, Georgios et al. "Crafting a Museum Guide Using ChatGPT4." *Big Data and Cognitive Computing*, (2023, 7, no.3), pp. 148-164. <https://doi.org/10.3390/bdcc7030148>

49 Wong, IpKin Anthony et al. "Autonomous travel decision-making: An early glimpse into ChatGPT and generative AI." *Journal of Hospitality and Tourism Management*, (2023, 56), pp.253-263. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2023.06.022>

Although artificial intelligence has advantages, it has many disadvantages expressed as value co-destruction. Some value co-destruction factors are losing authenticity, distraction of individuals, overloading of information, isolation from the social world, no control of AI, dependency, etc.⁵⁰. Additionally, privacy and security issues and loss of human contact are other drawbacks of AI⁵¹. The other disadvantage of AI is hallucination. Hallucination is associating the wrong picture or text with the wrong context⁵². This is expressed as producing seemingly realistic sensory experiences that do not correspond to any input in the real world⁵³. Hallucination is the potential for making errors that any AI application possesses. Despite these aforementioned hallucination effects, GENAI applications are adopted rather than TripAdvisor, government tourism websites, and any social media instruments, influencers, etc., because of accepting it as a personalized product⁵⁴. To get rid of the error-creation capacity of the hallucination effect, domain-adaptive pre-training and fine-tuning are the two main methods⁵⁵. AI models fed with more parameters and context-relevant data to overcome the hallucination effect. This process is called fine-tuning. Most of the time, fine-tuning helps to increase the performance of LLM models⁵⁶. Depending on the phenomenon of AI managers and CEOs, it is inevitable to fine-tune AI managers⁵⁷.

- 50 Grundner, Lukas and Neuhofer, Barbara. "The bright and dark sides of artificial intelligence: A futures perspective on tourist destination experiences". *Journal of Destination Marketing & Management*, (2021, 19), pp. 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2020.100511>
- 51 Tussyadiah, Iis. "A review of research into automation in tourism: Launching the Annals of Tourism Research Curated Collection on Artificial Intelligence and Robotics in Tourism." *Annals of Tourism Research*, (2021, 81), pp.102883-102897, <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102883>
- 52 Maleki, Negar et al. "AI hallucinations: a misnomer worth clarifying". *IEEE Conference on Artificial Intelligence (CAI)* (2024), pp. 133-138. <https://doi.org/10.1109/CAI59869.2024.00033>
- 53 Alkaissi, Hussam and McFarlane, Samy I. "Artificial hallucinations in ChatGPT: implications in scientific writing". *Cureus*, (2023, 15, no. 2), pp. 1-4. Pubmed, <http://doi.org/0.7759/cureus.35179>.
- 54 Christensen, Jeff, Hansen, Jared. M. and Wilson, Paul. (2024). "Understanding the role and impact of Generative Artificial Intelligence (AI) hallucination within consumers' tourism decision-making processes". *Current Issues in Tourism*, (2024, 1, no.16), pp. 1-16. <https://doi.org/10.1080/13683500.2023.2300032>
- 55 Krašniković, Ceca et al. "Fine-tuning language model embeddings to reveal domain knowledge: An explainable artificial intelligence perspective on medical decision making." *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, (2025, 139, no. b), pp. 1-15, <https://doi.org/10.1016/j.engappai.2024.109561>
- 56 Sonnenburg, Anna et al. "Artificial intelligence-based data extraction for next generation risk assessment: Is fine-tuning of a large language model worth the effort?" *Toxicology*, (2024, 508), pp.1-8. <https://doi.org/10.1016/j.tox.2024.153933>
- 57 Li, Yue et al. "Fine-tuning of artificial intelligence managers' logic in a supply chain with competing retailers." *Decision Sciences*, (2024, 55), pp. 639-652, <https://doi.org/10.1111/dec.12657>

AI overfitting and underfitting situations are defined as the failure to fine-tune or train artificial intelligence⁵⁸⁵⁹. In other words, overload, too much repetition, too little information load, and too little repetition are not desired situations in the developed GENAI models. In summary, hallucinations and excessive or incomplete fine-tuning in artificial intelligence lead to erroneous results, and as a result, AI's ability to capture context is declining. Thus, to prevent this situation, AI needs to be fine-tuned with local data⁶⁰. Which means training AI with an optimum number of context-related data.

Methodology

This study consists of a three-stage process: designing a GenAI model and fine-tuning, interconnecting a user interface to a GenAI model, and testing the performance of the model. The GenAI model is designed and fed with local data in the first stage. In the second step, an Android user interface is connected to the GenAI model to create a mobile app. As a last step, the model's performance is tested. The procedure is illustrated in Diagram 1.

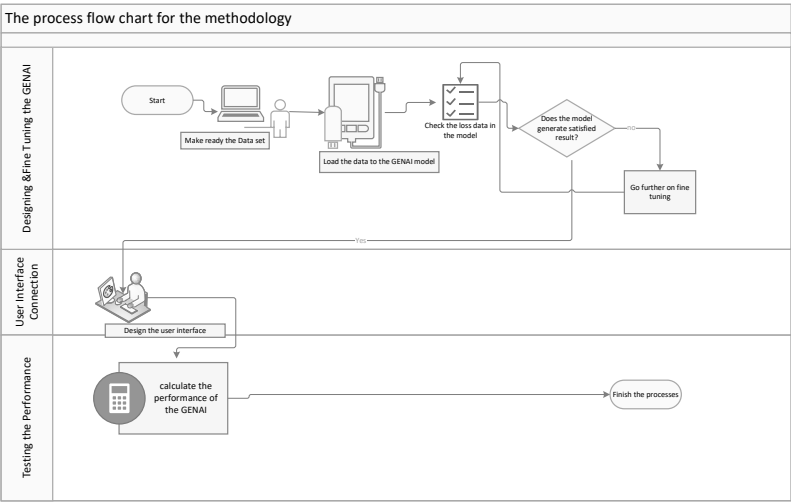

Diagram 1. The design of GENAI

58 Ying, Xue. "An overview of overfitting and its solutions." In Journal of physics: Conference series, (2019, 1168), p. 022022. IOP Publishing. <http://doi.org/10.1088/1742-6596/1168/2/022022>.

59 Liu, Zhuang et al. "Dropout reduces underfitting." International Conference on Machine Learning, 2023, pp. 22233-22248. PMLR.

60 Poncelas, Alberto and Way, Andy. "Selecting artificially-generated sentences for fine-tuning neural machine translation." 2019. arXiv preprint arXiv:1909.12016.

As depicted in Diagram 1, the process starts with collecting data from various internet corpus to get local information. Information tested for accuracy by local people. After getting approved by locals, the data is loaded to the GenAI model for fine-tuning operations. If the model misses the main tourist attractions, the model is fed by local data. This process is called fine-tuning, which is another step of this study. Fine-tuning is like calibrating the model to increase the catch of all the relevant data. To decide whether fine-tuning was sufficient, commands related to tourist attractions were created. After testing the accuracy of these data, it was checked whether there was any data loss. For this, a loss/epochs chart was created. After deciding on the adequacy of the model, it is connected to an Android interface for easy use. As a last step, after all design and fine-tuning processes are completed and it is determined that the model produces correct information and there is no data loss in the model, the performance of the model must be measured with various metrics. Some of these metrics are precision and recall. Recall is the capacity of a model to identify positive entities (true positives), while precision is the capacity of a model not to catch all the irrelevant entities (false negatives)⁶¹. Another metric is the F1 score. The accurate measurement of the developed bot will be decided by looking at the F1 score value. F1 is defined as the harmonic mean of precision and recall values. It is accepted that as the F1 value increases, more accurate and reliable results are achieved⁶². Recall, Precision, Recall, and F1 score calculation formulas are given below.

$$\text{Precision} = \text{TP} / (\text{TP} + \text{FP}) \quad \text{Formula (1)}$$

$$\text{Recall (sensitivity)} = \text{TP} / (\text{TP} + \text{FN}) \quad \text{Formula (2)}$$

$$\text{F1 Score} = 2[(\text{Precision} \times \text{Recall}) / (\text{Precision} + \text{Recall})] \quad \text{Formula (3)}$$

TP, FP, TN, and FN can be explained as:

- TP (True Positive): Confirmed correctly.
- FP (False Positive): incorrectly validated.
- TN (True Negative): correctly rejected
- FN (False Negative): incorrectly rejected.

Making a series of iterations, the number of TN, TP, FN, and FP must be determined, and the error matrix must be created. An example of this error matrix is shown in Table 2.

61 Sonnenburg, Anna et al, op.cit.

62 Kuhl, Niklas et al. "Supporting customer-oriented marketing with artificial intelligence: automatically quantifying customer needs from social media." *Electronic Markets*, (2020, 30, no.2), pp. 351-367. <https://doi.org/10.1007/s12525-019-00351-0>

Table 2. Error Matrix

Observed	Forecasted		
	Negative		Positive
	Negative	TN	FP
	Positive	FN	TP

The error matrix exemplified in Table 2 above was created separately before and after fine-tuning in this study. After each TP, TN, FP, and FN values in the matrix were observed, precision, sensitivity, and F1 score were calculated before and after fine-tuning.

It was observed that the model performance increased, and it was decided that the fine-tuning process was sufficient (depending on the loss/epoch data graphics). In the final stage, an Android interface was developed for the trained GenAI model. The findings are in the following section.

Findings

In this study, the GenAI model was developed via Google Gemini. Maker Suite Google AI Studio was used to develop the model. Before generating a user interface, several queries were made with various commands regarding the countries in the region within the scope of the research. While some country information was produced completely and accurately, some touristic elements were omitted.

It was observed that some information was skipped and some data was lost during the prompting before the training (Fine-tuning) (For example, İsmal Somuni statue is missing in the list in Figure 2). Since it was seen that some information was skipped and data suitable for the commands was not produced, it was decided that the model should be trained.

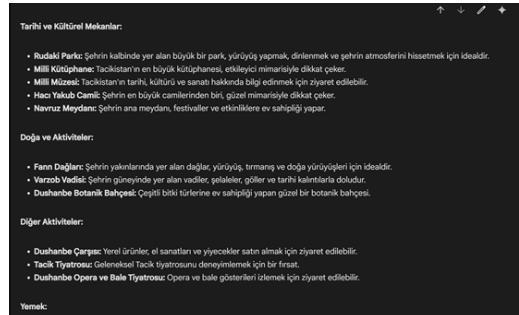
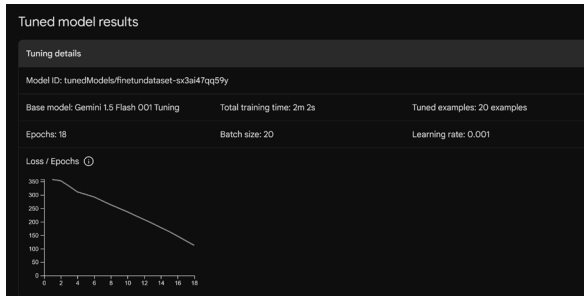
Figure 2. Generated results before fine-tuning

Figure 2 shows that the model for the building named İsmaili Center or İsmaili Somuni did not produce results. Therefore, it was concluded that the model should be trained with more data. A new training file compiled from local information was uploaded to the system, and the model was trained. Model performance was measured after training. It is shown in Graph 1 that the missing data gradually decreases after training.

Graph 1. Loss/epochs data graphic

The fact that the slope is downward in Graph 1 is considered to indicate that the Loss/epochs data is decreasing and the success of fine-tuning⁶³ (Singh et al., 2024). Deciding to complete the training of the model, the capacity of the model to capture accurate and complete content is measured with a few prompts, and the results are shown on the print screens below.

Figure 3. The results generated after fine-tuning

63 Singh, Gurpreet et al., "A Fine-Tuned MobileNetV3 Model for Real and Fake Image Classification." In 2024 Second International Conference on Intelligent Cyber Physical Systems and Internet of Things (ICoICI) (pp. 1-5). IEEE. <https://doi.org/10.1109/ICoICI62503.2024.10696448>

When the print screens in Figure 3 are examined, the AI model (Figure 2), which produced some data incompletely before fine-tuning, has reached the capacity to produce accurate and complete information after training. The model, which did not produce results regarding İsmaili Center before the training, produced accurate and complete results by completing the missing information after fine-tuning. Therefore, according to the commands given, it has been concluded that the GenAI bot can be used as a reliable tourism assistant that produces complete information for the Turkish World Geography. The error matrix developed according to the results produced is in Table 3.

Table 3. Error Matrix for a given prompt

		Experiment	
		Negative	Positive
Observed	Negative	TN:19/20	FP:3/2
	Positive	FN:2/1	TP:19/20

In the error matrix formed by the results produced according to the 20 queries made, TN, FN, FP, and TP values were calculated before and after the fine-tuning (training). The first values refer to the total value before model training, the other values refer to the total value after model training (for example, TN: 19 pre-training values, 20 post-training values).

Precision, sensitivity, and F1 scores were calculated to measure the reliability of the information produced by the model. These values are summarized in Table

Table 4. Model Performance

	Precision (%)	Recall (%)	F1 Score (%)
Before Fine-Tuning	0.863636	0.904762	0.883721
After Fine-Tuning	0.909091	0.952381	0.930233

Accordingly, while the precision value of the model was 86 (%) before training, it was increased to 90 (%) after training, by making this tool produce more accurate information. Similarly, while the model had a sensitivity of 90(%) before training, this figure was increased to 95(%) after training. F1 value is another important metric for AIs. In this research, after training, the F1 score increased by 5 (%) points, increasing model performance.

After all these results, it was decided that the model could be used as a suitable digital assistant, and an Android interface was developed for the model. The mobile application was designed with Android Studio Jellyfish 2023 3.1 version. The interface is shown in Figure 4.

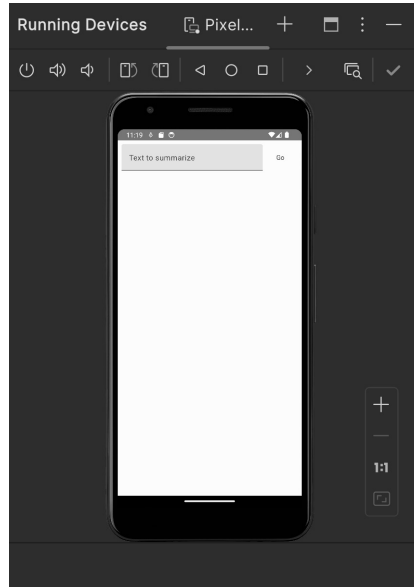

Figure 4. Android application user interface

In order to spread the GenAI model and ensure easy access by everyone, it was thought that the model should be designed as one of the applications used on mobile phones. For this reason, the Android interface has been added to the model, as can be seen in Figure 4. Through this application, it is possible to access and use the AI model from Android devices.

Thus, the decreasing trend in data losses of the developed model after fine-tuning was achieved (loss/epoch graph), the precision, recall, and F1 Scores were increased, thus the model performance was increased. Therefore, the model and fine-tuning process are successful. The model has a high performance in producing accurate and complete results with 93% (F1 score).

Discussion

When previous studies are examined, the design and planning of smart cities through designing a personalized product through AI and virtual bots⁶⁴, instant data monitoring, city visitor and traffic planning and instant tracking, and waste management are some of the examples⁶⁵. By developing mobile applications using Chat GPT 4, stories about artifacts and the region are told to museum

⁶⁴ Carvalho and Ivanov, op.cit.

⁶⁵ Köseoğlu and Demirci, op.cit.

users, and virtual guidance is provided by planning routes to the places they choose⁶⁶. Although emphasis is placed on personalized product and service design, the issue of training AI has not been brought up in previous studies. Due to both its erroneous processing capacity⁶⁷, and its hallucination effect⁶⁸, AI cannot capture data, context, and pattern, especially at the local scale. To overcome producing incorrect information, perform fine-tuning with local-scale data. The contribution of this study to practice and theory is that the AI model is trained with local data related to the context.

The model produced results by giving the same commands before and after training. When the model's performance before and after training was compared, it was concluded that the file containing local information uploaded to the system was successful in model training. When looking at the precision values, it was concluded that although the pre-training value was 86 (%), the model trained with local data worked precisely at 90 (%) levels, meaning that there is a 4 percent increase in precision. Therefore, the fine-tuning was successful. Additionally, the sensitivity value of the model increased by 5% and reached 95 (%). The F1 score value, calculated based on precision and sensitivity values, was 88 (%) before fine-tuning and 93 (%) after training. Therefore, it can be said that the fine-tuning process of the GenAI model was successful. Since no missing or incorrect information was found in the queries, command entry and fine-tuning processes were terminated. More iterative fine-tuning with more training sets may be recommended to researchers for higher levels of precision, sensitivity, and F1 score.

The biggest criticism of artificial intelligence is that it hallucinates and produces results with incomplete data. One of the ways to increase the capacity to capture context is to train AI with domain-specific data. By increasing the performance of the model, the capacity to produce accurate and complete results has been achieved. It is recommended for other researchers to expand the scope of the study by adding additional information about other regions, and thus train the model to meet the needs of a wider region.

Although there has been cooperation in the fields of travel, transportation, economy, education, military, and politics in the Turkic States region, no studies

66 Trichopoulos, *op.cit.*

67 Maleki, *op.cit.*

68 Alkaissi and McFarlane, *op.cit.*

focusing on culture and tourism have been found. However, the most basic common value of this region is culture and tourism. Since the collaborations and formations are new, it is thought that mutual exchanges and collaborations in the fields of culture and tourism will increase, and projects will be developed in this regard. For this reason, it is thought that this study will be a source for these studies with its original approach and use of current technologies.

Result

One of the ways to catch the increasing trend of hyper-personalization is to produce instant solutions. One of the most suitable tools for this approach is GenAI. Previous studies also support this phenomenon⁶⁹. This situation can be overcome by AIs that are experts on certain subjects and/or can capture more detailed and local information. At this point, local sayings, authentic names, and data become important. For authentic values to be captured by GenAI and to produce accurate results, that AI tool must be fed with authentic data. This study aims to develop a GENAI application that is fine-tuned for special purposes and with data specific to a certain region. Findings show that fine-tuning with local data was successful in terms of results before and after AI training.

Since general-purpose artificial intelligence bots are trained with general-purpose internet data, they fail to capture local or regional pronunciations and specific expressions written in the dialect of that region. However, transferring the very important local values recorded in cultural inventories to those who will visit the region is extremely important in recognizing and embracing the cultural heritage. For this reason, it is thought that the chatbot trained with local data in this study will help and provide detailed information to those who will visit this geography.

The study is pioneering and original in the field due to the geography discussed and the innovative digital assistant developed. Unlike traditional tools, the GENAI bot is a customized tool that provides instant solutions. It is thought that this model can be used as a common tool in an environment where personalized digital solutions are frequently used.

Visitors and all stakeholders of tourism authorities use GENAI technologies in all operations to work in tandem. For individuals, it is also possible to use GenAI as a personalized digital tool in all travel operations. One of the ways that the use of a digital tool becomes widespread is the extent to which that tool is practical.

69 Florido-Benítez, op.cit.

Another advantage of the GenAI model is that it has a mobile application. In the study, an Android application was developed for the GenAI model, which was trained with local data fine-tuned and made available for use via mobile devices.

It is thought that in an environment where many transactions are carried out through mobile phone applications (Apps), a tool with a mobile application will be generally accepted and become widespread. This is one of the contributions of the study to practical life.

Solo travel and solo tourism are a rising trend, as individuals plan all the steps of their holiday by themselves freely and according to their preferences. In this case, getting real-time feedback and information while on a holiday becomes more important than guided tours and some other conventionally planned holidays. This is another practical implication of the developed GENAI application.

Theoretical and Practical Implications

This manuscript has several practical and theoretical implications. In this study, the GenAI and AI applications of tourism on a theoretical and practical basis are revealed. There are some conceptual frameworks and some empirical studies on AI and the tourism field providing to name a few; information, taking orders, booking, and responding to a couple of customer queries⁷⁰, product development, data analysis, and marketing^{71,72}, operational efficiency⁷³, determining a personalized holiday with a limited budget⁷⁴, AI as a plugin application to a travel web site for smart filtering and new suggestions^{75,76}, GenAI as a new tool for hypersegmentation and hyper-personalization^{77,78}, designing a customized restaurant menu⁷⁹, real-time urban planning application in smart cities⁸⁰, virtual guide in museums⁸¹.

70 Carvalho and Ivanov, op.cit.

71 Bayuk and Demir, op.cit.

72 Ercan, op.cit.

73 Huang and Rust, op.cit.

74 Akpur, op.cit.

75 Put Your Trip op.cit.

76 Booking, op.cit.

77 Florido-Benítez, op.cit.

78 Gupta op.cit.

79 Carvalho and Ivanov, op.cit.

80 Köseoğlu and Demirci, op.cit.

81 Trichopoulos, op.cit.

Although there are great opportunities in this field, the tourism literature on GenAI and AI is still infancy because of discusses very little the applicability of GenAI in operational areas. Besides, the approach of most of the last studies in GenAI & tourism and hospitality field is mainly focused on sketching the general framework as a roadmap and suggestions. This study expands the narrow scope of GenAI and tourism by discussing new emerging subjects such as purpose-specific GenAI models and applicability in tourism. Besides, the manuscript shows the implementation of GenAI in tourism with empirical evidence. This is the most prominent theoretical and practical outcome of this study.

Due to the rising trend of solo tourists and solo travelers, the tourism stakeholders should supply up-to-date, ubiquitous, and practical solutions to satisfy solo travelers' demands. Additionally, to access real-time data for some cases should be vital. In this case, a mobile application with a GenAI-enriched plug-in emerges as a suitable task-fit solution. Therefore, another practical implication of this study is preparing the mobile app for the designated model. The users can access the real-time data, practically, by their mobile devices.

The study also makes a contribution to a very specific and emerging subject on GenAI and decreasing the error capacity of AI models with purpose-specific data. The main problem with the GenAI model is that they are designed as a general-purpose model. They fed on the internet corpus. Because of being fed with specific data and overfed, the hallucination effect is faced with GenAI models. To overcome the aforementioned hallucination effect, fine-tuning or feeding data is an important issue in the GenAI case. Besides, fine-tuning with local data, as domain-specific, has become crucial to getting a context-aware solution. This study is novel because of contributes to the GenAI fine-tuning with local data, on a theoretical and practical basis.

References

- Adam, Martin, Michael Wessel, and Alexander Benlian, "AI-based chatbots in customer service and their effects on user compliance," *Electronic Markets* Vol. 31, No. 2 (2021): 427-445.
- Akpur, Akın, "Seyahat Danışmanı Olarak Chatgpt'nin Yeteneklerini Keşfetmek: Turizm Pazarlamasında Üretken Yapay Zeka Üzerine Bir Araştırma", *International Journal of Contemporary Tourism Research*, Vol. 7, No.2, 2023, pp. 93-105. <https://doi.org/10.30625/ijctr.1325428>.
- Ali, Faizan. "Let the devil speak for itself: Should ChatGPT be allowed or banned in hospitality and tourism schools?" *Journal of Global Hospitality and Tourism*, Vol. 2, No.1, 2023, pp. 1-6. <http://doi.org/10.5038/2771-5957.2.1.1016>.
- Alkaissi, Hussam and McFarlane, Samy I. "Artificial hallucinations in ChatGPT: implications in scientific writing", *Cureus*, Vol. 15, No. 2, 2023, pp. 1-4. Pubmed, <http://doi.org/0.7759/cureus.35179>.
- Alston, E. (2023). ChatGPT vs. GPT-3 and GPT-4: What's the difference? Retrieved February 21, 2024 from <https://zapier.com/blog/chatgpt-vs-gpt/>
- Baghiro, Orkhan. (2022). "The organization of Turkic States' economic potential and cooperation prospects among its members", *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, Vol.27, No:1, 2022, pp.53-73.
- Bayuk, Mahmut Nedim and Demir, Beyza Nur. "Endüstri 4.0 Kapsamında Yapay Zeka ve Pazarlamanın Geleceği", *International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, Vol. 5, No.19, 2019, pp. 781-799. <http://dx.doi.org/10.31589/JOSHAS.163>
- "Booking.com Enhances Travel Planning with New AI-Powered Features for Easier, Smarter Decisions". Booking 30 October 2024, <https://news.booking.com/bookingcom-enhances-travel-planning-with-new-ai-powered-features-for-easier-smarter-decisions/>
- Bosse, D., Thompson, S., & Ekman, P. (2023). In consilium apparatus: Artificial intelligence, stakeholder reciprocity, and firm performance. *Journal of Business Research*, Vol. 155, No: A, 2023, pp.113402. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.113402>
- Carvalho, Inês. and Ivanov, Stabislav. "ChatGPT for tourism: applications, benefits and risks", *Tourism Review*, Vol. 79, No. 2, 2023, pp. 290-303. <https://doi.org/10.1108/TR-02-2023-0088>
- "ChatGPT & Generative AI in Hospitality and Travel Industry". 18 February 2024 <https://aisera.com/blog/chatgpt-hospitality/#chatgpt-usecases-hospitality>
- Chatterjee, S., Ghosh, S. K., Chaudhuri, R., & Nguyen, B." Are CRM systems ready for AI integration? A conceptual framework of organizational readiness for effective AI-CRM integration" *The Bottom Line*, Vol. 32 No.2, 2019, pp. 144-157.
- Christensen, Jeff, Jared M. Hansen, and Paul Wilson. "Understanding the role and impact of Generative Artificial Intelligence (AI) hallucination within consumers' tourism decision-making processes", *Current Issues in Tourism* Vol. 28 No.4, 2025: 545-560.
- Crolic, C., Thomaz, F., Hadi, R., & Stephen, A. T. "Blame the bot: Anthropomorphism and anger in customer-chatbot interactions", *Journal of Marketing*, Vol. 86 No.1, 2022, pp. 132-148, <https://doi.org/10.1177/002224292110456>
- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. "2021-2025 Yapay Zeka Stratejisi" , <https://cbddo.gov.tr/SharedFolderServer/Genel/File/TR-UlusalYZStratejisi2021-2025.pdf>, Access: 01.08.2024
- Devlin, J., Chang, M. W., Lee, K., & Toutanova, K. (2019, June), "Bert: Pre-training of deep bidirectional transformers for language understanding", In *Proceedings of the 2019 conference of the North American chapter of the association for computational linguistics: human language technologies*, volume 1 (long and short papers) (pp. 4171-4186).

- Dogru, Tarık et al. "Generative artificial intelligence in the hospitality and tourism industry: Developing a framework for future research". *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 10963480231188663. <https://doi.org/10.1177/10963480231188663>
- Ercan, Fatih." Turizm pazarlamasında yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı ve uygulama örnekleri". *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, vol.23, no.2, 2020, pp. 394-410. <http://doi.org/10.34189/tfd.23.02.009>
- Florido-Benítez, Lázaro. "Generative artificial intelligence: a proactive and creative tool to achieve hyper-segmentation and hyper-personalization in the tourism industry." *International Journal of Tourism Cities* (2024), <https://doi.org/10.1108/IJTC-05-2024-0111>
- "Gemini: A Family of Highly Capable Multimodal Models." https://storage.googleapis.com/deepmind-media/gemini/gemini_1_report.pdf, Access: 20 February 2024,
- Gozalo-Brizuela, Roberto., & Garrido-Merch'an, Eduardo. C. "ChatGPT is not all you need. A State of the Art Review of large Generative AI models." *arXiv preprint arXiv:2301.04655*. 2023, <https://doi.org/10.48550/arXiv.2301.04655>
- Goodhue, D. L., & Thompson, R. L. "Task-technology fit and individual performance", *JSTOR, MIS Quarterly*, Vol.19, No.2, 1995, pp.213-236. <https://doi.org/10.2307/249689>
- "Put Your Trip on Autopilot: Expedia Group Introduces New Innovations at EXPLORE to Take the Stress out of Travel and Enhance Partner Experience" *Expedia*. <https://www.expedia.com/newsroom/spring-product-release-2024/> Access:14 May 2024.
- Grundner, Lukas and Neuhofer, Barbara. "The bright and dark sides of artificial intelligence: A futures perspective on tourist destination experiences". *Journal of Destination Marketing & Management*, Vol.19, 2021, pp. 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2020.100511>
- Gupta, Ruchi et al. "Adoption and impacts of generative artificial intelligence: Theoretical underpinnings and research agenda", *International Journal of Information Management Data Insights*, Vol. 4, No.1, 2024, pp. 1-15, <https://doi.org/10.1016/j.jjimei.2024.100232>
- "Henn na Hotel".Henn na. . <https://group.hennnahotel.com/01.07.2024>. Access: 01.07.2024
- Hodges, Andrew. (2013). "Alan Turing." *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/Entries/turing/> Access: 23.02.2024,
- "The 2023 Traveler Emerging Trends that are Innovating the Travel Experience Hilton: A Report from Hilton. Hilton, <https://view.ceros.com/hilton/hilton-2023-trends-report/p/1> Access: 01.09.2024
- Huang, Ming-Hui and Rust, Roland T. "A strategic framework for artificial intelligence in marketing". *Journal of the Academy of Marketing Science*, Vol. 49, 2021, pp.30-50. <https://doi.org/10.1007/s11747-020-00749-9>
- Huang, Kai et al. "Towards Green AI in Fine-tuning Large Language Models via Adaptive Backpropagation".2023, *arXiv preprint arXiv:2309.13192*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2309.13192>
- Kalyan, Katikapalli Subramanyam. "A survey of GPT-3 family large language models including ChatGPT and GPT-4." *Natural Language Processing Journal*, Vol. 6,2024, pp. 100048. <https://doi.org/10.1016/j.nlp.2023.100048>
- Kim, Daniel. H., & MacKinnon, T. "Artificial intelligence in fracture detection: transfer learning from deep convolutional neural networks." *Clinical Radiology*, Vol.73, No.5, 2018, pp. 439-445. <https://doi.org/10.1016/j.crad.2017.11.015>
- Kocaman, Ömer. "Adjusting to the 'New Normal' of Post COVID-19: The Role of Organization of Turkic States in Multilateral Cooperation". *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, Vol. 26, No. 2, 2022, pp. 189-15.

- Koçak, Muhammet. "Potential of Organization of Turkic States in the International System." *Insight Türkiye*, Vol.25, No:4, 2023, pp. 115-138.
- Koubaa, Anis. "GPT-4 vs. GPT-3.5: A concise showdown". *Preprints.org*, 2023. <https://doi.org/10.20944/preprints202303.0422.v1>
- Köseoğlu, Özer and Demirci, Yılmaz." Akıllı Şehirler ve Yerel Sorunların Çözümünde Yenilikçi Teknolojilerin Kullanımı." *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, Vol. 4, No. 2, 2018, pp. 40-57. <https://doi.org/10.25272/j.2149-8539.2018.4.2.03>
- Kraišniković, Ceca et al. "Fine-tuning language model embeddings to reveal domain knowledge: An explainable artificial intelligence perspective on medical decision making." *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, Vol. 139, No. b., 2025, pp. 1-15, <https://doi.org/10.1016/j.engappai.2024.109561>
- Kühl, Niklas et al. "Supporting customer-oriented marketing with artificial intelligence: automatically quantifying customer needs from social media", *Electronic Markets*, Vol. 30, No.2, 2020, pp. 351-367. <https://doi.org/10.1007/s12525-019-00351-0>
- Lapata, Mirella. "What is generative AI and how does it work? – The Turing Lectures with Mirella Lapata. [Video]. Youtube". https://www.youtube.com/watch?v=6R7Ym6Vy_I. Access: 01.01.2024
- Lawton, George. "ChatGPT vs. GPT: How are they different?" 12, , <https://www.techtarget.com/searchenterpriseai/feature/ChatGPT-vs-GPT-How-are-they-different>, Access: 12.02.2023
- Lee, Peter et al., "Benefits, limits, and risks of GPT-4 as an AI chatbot for medicine", *New England Journal of Medicine*, Vol. 388, No.13, pp.1233-1239. <https://doi.org/10.1056/NEJMsr2214184>
- Li, Yue et al. "Fine-tuning of artificial intelligence managers' logic in a supply chain with competing retailers", *Decision Sciences*, Vol.55, 2024, pp. 639-652, <https://doi.org/10.1111/deci.12657>
- Lin, John.C., et al. "Comparison of GPT-3.5, GPT-4, and human user performance on a practice ophthalmology written examination", *Eye* Vol. 37, 2023, pp. 3694–3695 <https://doi.org/10.1038/s41433-023-02564-2>
- Liu, Zhuang et al. "Dropout reduces underfitting." *International Conference on Machine Learning*, 2023, pp. 22233-22248. PMLR.
- Łukasik-Stachowiak, Katarzyna. "Artificial Intelligence (AI) in CRM–possibility of effective integration, opportunities and threats. Scientific Papers of Silesian University of Technology." *Organization & Management* Vol. 175.2023, <http://dx.doi.org/10.29119/1641-3466.2023.175.18>
- Maleki, Negar et al. "AI hallucinations: a misnomer worth clarifying", *IEEE Conference on Artificial Intelligence (CAI)*, 2024, pp. 133-138. <https://doi.org/10.1109/CAI59869.2024.00033>
- Meyer, Annika et al. "Comparison of the performance of GPT-3.5 and GPT-4 with that of medical students on the written German medical licensing examination: observational study." *JMIR Medical Education*, Vol.10, 2024, pp. e50965. <http://doi.org/10.2196/50965>
- Mustofaev, Murodjon. "The organization of Turkic States: a new approach to global and regional challenges", *Perceptions: Journal of International Affairs*, Vol. 27, No:1, 2022, pp.105-120.
- Nyaaba, Matthew. "Comparing Human and AI's (GPT-4 and Gemini) Understanding of the Nature of Science", 2023, SSRN 4661602. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4661602>
- Özer, Çağlar "The Organization of Turkic States-From Past to Present", *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, Vol.9, 2023, pp.150-161.
- Poncelas, Alberto and Way, Andy. "Selecting artificially-generated sentences for fine-tuning neural machine translation", 2019, arXiv preprint arXiv:1909.12016.

- Saputra, Fachri Eka et al. "Anthropomorphism-based artificial intelligence (AI) robots typology in hospitality and tourism", *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, Vol. 15 No. 5, 2024, pp. 790-807. <https://doi.org/10.1108/JHTT-03-2024-0171>
- Scheschenja, Michael et al. "Feasibility of GPT-3 and GPT-4 for in-depth patient education prior to interventional radiological procedures: a comparative analysis", *Cardiovascular and Interventional Radiology*, Vol.47, No.2, 2024, pp. 245-250. <https://doi.org/10.1007/s00270-023-03563-2>
- Schmelzer, Ron and Walch, Kathleen. "The Seven Patterns of AI. Simplify your AI projects by understanding the seven patterns of AI application, which apply to all AI use cases."-. <https://www.pmi.org/blog/seven-patterns-of-ai>. Access: 7.11.2024
- Schuetzler, Ryan. M., et al., "The impact of chatbot conversational skill on engagement and perceived humanness", *Journal of Management Information Systems*, Vol. 37, No. 3, 2020, pp. 875-900 <https://doi.org/10.1080/07421222.2020.1790204>.
- Singh, Shashi Kant et al "GPT & Google Bard AI: A Review" *Proceedings of the International Conference on IoT, Communication and Automation Technology (ICICAT)*, 1-6, 2023, <http://doi.org/10.1109/ICICAT57735.2023.10263706>
- Sonnenburg, Anna et al, "Artificial intelligence-based data extraction for next generation risk assessment: Is fine-tuning of a large language model worth the effort?" *Toxicology*, Vol. 508, 2024, pp.1-8. <https://doi.org/10.1016/j.tox.2024.153933>
- Thirunavukarasu, Arun. James., et al. "Large language models in medicine." *Nature Medicine*, Vol.29, No.8, 2023, pp.1930-1940. <https://doi.org/10.1038/s41591-023-02448-8>
- "This Luxury Hotel Introduces New AI Robotic Housekeeper" *Global Traveler* 28 June 2023, <https://www.globaltravelerusa.com/this-luxury-hotel-introduces-new-ai-robotic-housekeeper/> Access: 02.06.2024.
- Trichopoulos, Georgios et al, "Crafting a Museum Guide Using ChatGPT4", *Big Data and Cognitive Computing*, Vol. 7, No.3, 2023, pp. 148-164. <https://doi.org/10.3390/bdcc7030148>
- Tussyadiah, Iis. "A review of research into automation in tourism: Launching the Annals of Tourism Research Curated Collection on Artificial Intelligence and Robotics in Tourism", *Annals of Tourism Research*, Vol. 81, 2020, pp.102883- 102897, <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102883>
- Upwork. "Generative AI vs. ChatGPT: How They Interrelate" , <https://www.upwork.com/resources/generative-ai-vs-chatgpt#:~:text=ChatGPT%20is%20a%20form%20of,potential%20of%20generative%20AI%20tools>. Access: 9.02.2024
- Wooldridge, M. "What's the future for generative AI?" - The Turing Lectures with Mike Wooldridge [Video]. Youtube. , <https://www.youtube.com/watch?v=b76gsOSkHB4>. Access: 6.12.2023
- Wong, IpKin Anthony et al. "Autonomous travel decision-making: An early glimpse into ChatGPT and generative AI." *Journal of Hospitality and Tourism Management*, Vol.56, 2023, pp.253-263. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2023.06.022>
- Yılmaz, Muhammed Enes. "Gerçek insan etkileşimlerini taklit eden yapay zekâ kasiyer Moskova Metrosu'nda bilet satışı yapmaya başladı." *Haber Global* <https://haberglobal.com.tr/dunya/yapay-zeka-kasiyerler-bilet-satisina-basladi-377932>, Access: 14 September 2024
- Ying, Xue. "An overview of overfitting and its solutions." In *Journal of physics: Conference series*, Vol. 1168, 2019, p. 022022. IOP Publishing. <http://doi.org/10.1088/1742-6596/1168/2/022022>.
- Yüce, Kemal. "Chatbot'lar ve Yapay Zeka: Aralarındaki Fark Nedir?" , <https://www.inchesap.com/blog/chatbot-yapay-zeka-aralarindaki-fark> Access: 05.01.2024

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN KURULUŞ VE GELİŞMESİNDE TÜRKİYE'NİN ROLÜ

TÜRKİYE'S ROLE IN THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES

Nur ÇETİN*
Özlem YURDUGÜZEL**

ÖZET

Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Türk Dünyası kavramının uluslararası gündemde yeniden önem kazanmasına yol açmış ve Türkiye, bağımsız Türk devletleriyle kapsamlı iş birlikleri geliştirme yönünde stratejik adımlar atmıştır. 1990'lardan itibaren, bu devletler arasında ikili ilişkilerin ötesine geçen siyasi, ekonomik ve kültürel dayanışmayı teşvik eden yapılar oluşturulmuştur. 1992 yılında düzenlenen zirvelerle başlayan bu süreç, 2009'daki Nahçıvan Anlaşması ile kurumsal bir kimlik kazanmış, 2021'de ise Türk Konseyi'nin, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) olarak yeniden adlandırılmasıyla daha geniş kapsamlı bir iş birliği zemini oluşmuştur. Türkiye, TDT içindeki aktif rolüyle bölgesel iş birliklerine yön verirken, teşkilatın etkinliğinin artmasına da katkı sağlamaktadır. Bu çalışma, Türkiye'nin TDT içindeki liderliğini inceleyerek, örgütün gelişimi ve Türk Dünyası ile ilişkiler üzerindeki etkisini değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Türk Dünyası, Türk Cumhuriyetleri, Türk Devletleri Teşkilatı, TİKA

ABSTRACT

The collapse of the Soviet Union led to the renewed prominence of the concept of the Turkic World on the international agenda, prompting Turkey to take strategic steps toward developing comprehensive collaborations with the independent Turkic states. Since the 1990s, structures have been established to promote political, economic, and cultural solidarity beyond bilateral relations among these states. This process, which began with summits held in 1992, gained an institutional identity with the Nakhchivan Agreement in 2009 and further expanded with the renaming of the Turkic Council as the Organization of Turkic States (OTS) in 2021. Through its active role within the OTS, Turkey has guided regional cooperation and contributed to enhancing the organization's effectiveness. This study examines Turkey's leadership within the OTS, assessing the organization's development and its impact on relations within the Turkic World.

Keywords: Türkiye, Turkic World, Turkic Republics, Organization of Turkic States, TİKA

*Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (Dekanı) Uluslararası İlişkiler Bölümü (Başkanı), Uluslararası Hukuk Ana Bilim Dalı, Prof. Dr.

E-posta: nur.cetin@ahievran.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-5377-7310

**Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Araştırmacı

E-posta: ozlem.yurduguzel@ahievran.edu.tr
ORCID ID: 0009-0007-8980-2999

1. GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, Türk Dünyası kavramı uluslararası ilişkilerde yeniden önem kazanmaya başlamış ve Türkiye, bağımsızlığını kazanan Türk devletleriyle çok yönlü iş birlikleri geliştirmeye yönelik kapsamlı adımlar atmıştır.¹ 1990'lı yıllardan itibaren, ikili ilişkilerin yanı sıra siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda bölgesel iş birliğini teşvik eden çeşitli mekanizmalar ve örgütler oluşturulmuştur. Bu çerçevede, 1992 yılında bağımsız Türk devletlerinin liderlerini bir araya getiren zirveler düzenlenmiş ve bu süreç, 2009 yılında imzalanan Nahçıvan Anlaşması ile kurumsal bir boyuta taşınmıştır.² Zaman içerisinde farklı dinamikler nedeniyle iş birliklerinde dalgalanmalar yaşansa da Özbekistan'ın Türk Konseyi'ne (Türk Keneşi) tam üye olması, Macaristan, Türkmenistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin gözlemci üye statüsü kazanması örgütün uluslararası etkisini artırmıştır. 2021 yılında teşkilatın adının Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) olarak değiştirilmesi³ ise üye ülkeler arasındaki ilişkilerin daha da derinleşmesini ve Türk Dünyası söyleminin kurumsal bir çerçevede güçlenmesini sağlamıştır. Bu çalışma, Türkiye'nin Türk Devletleri Teşkilatı içindeki liderlik rolüne odaklanarak, ülkenin bölgesel iş birliklerine yön verme kapasitesini, teşkilatın gelişim sürecindeki etkisini ve Türk Dünyası içindeki konumunu ele alacaktır.

2. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN (TDT) TEMELLERİ: TARİHİ ARKA PLAN VE KURULUŞ SÜRECİ

2.1. Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi (Türk Konseyi)

XX. yüzyılın başlarında, Rus sömürge yönetimi, "böl ve yönet" politikası doğrultusunda Türkistan⁴ coğrafyasını Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) bağlı beş ayrı devlete ayırmıştır.⁵ Bu durum, sınırların karmaşık bir yapıya bürünmesine, Türk halkları arasındaki tarihsel ve kültürel bağların zayıflamasına, topluluklar arası etkileşimin azalmasına ve ilişkilerin kopmasına neden olarak bölgesel bütünleşme çabalarını derinden sarsmıştır.⁶ Bu nedenle, her Türk toplumu, bağımsızlık mücadelesi sırasında yalnızca siyasi baskılarla değil, aynı zamanda ekonomik kısıtlamalar, kültürel asimilasyon politikaları ve sosyal ayrışma

4 "Türkistan" terimi, Türkiye'de son yıllarda eğitim ve akademik çevrelerde daha yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı'nın Maarif Modeli çerçevesinde ders kitaplarında "Orta Asya" yerine "Türkistan" ifadesine yer verilmesi, bu değişimin bir göstergesidir. Ancak uluslararası akademik literatürde "Orta Asya" (Central Asia) kullanımı yaygındır. Bu çalışmada, Türkiye'deki güncel terminolojiye uygun olarak "Türkistan" terimi tercih edilmiş olup, uluslararası bağlamda "Orta Asya" ifadesiyle eş anlamlı olarak ele alınmaktadır.

5 Çetin, Nur. *Türk Devletleri Teşkilatı'nın Türk Dünyası İş Birliğinin Gelişmesindeki Rolü*, IV. Uluslararası Türk Uygarlığı Kongresi Bildiriler Kitabı, 2023, s. 353.

6 Roy, Oliver. *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s. 107.

gibi zorluklarla karşı karşıya kalmış ve bu süreçte ağır bedeller ödemek zorunda kalmıştır.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması Türk halklarının bağımsızlıklarını kazanmasını sağlamış ve bu süreç Türk devletleri için milli kimliklerini güçlendirme ve tarihsel bağlarını yeniden tesis etme fırsatı sunmuştur. Sovyetler Birliği dönemiyle kesintiye uğrayan ilişkilerin yeniden inşası, ortak tarih ve kültürel mirasa dayalı dayanışma çabalarını stratejik bir gereklilik haline getirirken, Türk halklarını birleştiren tarih, dil, edebiyat ve gelenekler hem bölgesel entegrasyonun temelini hem de kültürel iş birliğinin dayanağını oluşturmuştur⁷.

1990'lı yıllar, uluslararası sistemdeki köklü değişimlerin yanı sıra Türkiye ve bağımsızlığını yeniden kazanan Türk devletleri için de bir dönüm noktası olmuştur.⁸ Türkiye, kuruluş sürecinde genç Türk cumhuriyetlerine büyük önem ve destek vererek Türk dünyası ile iş birliğinin geliştirilmesini gündeme taşımış; bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti ve liderlerinin gayretleriyle Türk Devlet Başkanları Zirvelerinin düzenlenmesine karar verilmiş, 1992 yılında Türkistan ve Azerbaycan ziyaretleri sırasında Süleyman Demirel, "Türk Dili Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirvelerinin öncülüğünü yapmıştır. Türkiye, 31 Ekim 1992'de Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın önderliğinde Ankara'da düzenlenen ve Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ile Türkmenistan liderlerinin katıldığı Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'nde, gümrük mevzuatının uyumlaştırılması, serbest ticaret rejimleri ve ekonomik entegrasyon gibi konuları ele alarak kurumsal iş birliğinin başlatılmasında öncü bir rol üstlenmiş ve alınan kararlarla bölgesel bütünleşmeyi destekleyerek Türk dünyası için uzun vadeli bir vizyonun temelini atmıştır.⁹

1992'de Ankara'da başlayan ve 1994'te İstanbul, 1995'te Bışkek, 1996'da Taşkent, 1998'de Astana, 2000'de Bakü, 2001'de İstanbul, 2006'da Antalya, 2009'da Nahçıvan ve 2010'da İstanbul'da düzenlenen Türk Dili Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri, Türk dünyası arasında politik, ekonomik ve kültürel iş birliğinin güçlenmesi açısından kritik bir süreç oluşturmuş olup, gerçekleştirilen zirveler boyunca alınan kararlar Türk halklarının tarihî ve kültürel bağlarını

7 Çetin, Nur. *Türk Devletleri Teşkilatı'nın Türk Dünyası İş Birliğinin Gelişmesindeki Rolü*, IV. Uluslararası Türk Uygarlığı Kongresi Bildiriler Kitabı, 2023, s. 354.

8 Erol, Mehmet S. ve Kadir Ertaç Çelik. "Türk Dünyası'nda İş Birliği Denemesi: Türk Keneşi ve Kazakistan", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17(2), 2017, s. 20.

9 Kuandıkoğlu Kıdralı, Darhan. *Türk Konseyi (Türk Keneşi)*, (Ed. M. Turgut Demirtepe ve Murat Yılmaz), Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 2013, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2013, s.577.

pekiştirmekle kalmamış, aynı zamanda güvenlik, eğitim ve ekonomik kalkınma gibi alanlarda ortaklıkların kurumsallaşmasının temelini atmıştır.¹⁰

2009 yılında imzalanıp 2010 yılında yürürlüğe giren Nahçıvan Anlaşması, Türk Konseyi'nin kurulmasını sağlayarak kurumsallaşma sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.¹¹ Ticaret, enerji, ulaşım, kültür ve eğitim gibi alanlarda iş birliğini öngören ve bölgesel güvenlik ile istikrarı sağlamak amacıyla terörizm ve yasa dışı ticaretle mücadelede etkin koordinasyonu hedefleyen bu anlaşma, 15-16 Eylül 2010'da İstanbul'da düzenlenen zirvede Türk Konseyi'nin resmî kuruluşuyla somut bir yapıya dönüşmüştür.¹² Nahçıvan Anlaşması ile temelleri atılan kurumsal yapı, İstanbul zirvesinde detaylandırılarak Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Aksakallar Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi ve İstanbul merkezli Sekretarya gibi organlarla desteklenmiştir.¹³ Türk Konseyi, üye ülkeler arasında siyaset, ekonomi, eğitim ve turizm gibi alanlarda ortak hedefleri gerçekleştirmeyi amaçlarken, Türk halkları arasındaki bağları güçlendirerek Avrasya'da barış ve istikrara katkı sağlamayı hedeflemektedir.¹⁴

2.2. Türk Konseyi'nden Türk Devletleri Teşkilatı'na: Yeniden Başlayan Zirveler Süreci

3 Ekim 2009'da Nahçıvan'da imzalanan ve 17 Kasım 2010'da yürürlüğe giren Nahçıvan Anlaşması, Türk Cumhuriyetleri arasındaki iş birliğinde bir dönüm noktası olmuştur ve Türk Konseyi'nin kurulmasını sağlamıştır.¹⁵ Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın imza attığı bu anlaşmaya, Özbekistan taraf

10 Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. 21. Yüzyılın Parlayan Yıldızı: Türk Devletleri Teşkilatı, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2023, s. 13.

11 Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. 21. Yüzyılın Parlayan Yıldızı: Türk Devletleri Teşkilatı, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2023, s. 18.

12 Türk Devletleri Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi. "Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması" (2024a), https://www.turkicstates.org/ul/basic-documents-tr/Nahcivan_Anlasmasi_Turkece_20140417_193951.pdf Erişim:19.11.2024

13 Türk Devletleri Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi. "Zirveler" (2024b), <https://www.turkicstates.org/tr/zirveler> Erişim: 12.11.2024

14 Kuandıkoğlu Kırdıralı, Darhan. *Türk Konseyi (Türk Keneşi)*, (Ed. M. Turgut Demirtepe and Murat Yılmaz), Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 2013, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2013, s.576.

15 Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. 21. Yüzyılın Parlayan Yıldızı: Türk Devletleri Teşkilatı, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2023, s. 19.

olmazken, Türkmenistan ise Cumhurbaşkanı Yardımcısı düzeyinde temsil edilmiştir.¹⁶

Türk Konseyi, resmen faaliyetlerine 16 Eylül 2010 tarihinde İstanbul'da düzenlenen zirveyle başlamış ve öncelikli hedeflerini, siyasi, ekonomik ve kültürel bağların güçlendirilmesi ile bölgesel istikrarın artırılması olarak belirlemiştir.¹⁷ İstanbul Zirvesi'nde alınan kararlar doğrultusunda eğitim, ekonomi, güvenlik ve kültür alanlarında uygulanmaya konulan projeler, Türk dünyasının ortak vizyonunu destekleyen kapsamlı bir iş birliği platformu oluşturmuştur.

Konseyin misyonları arasında ekonomi, eğitim, turizm ve kültür alanlarında iş birliğini derinleştirmek, kardeşlik bağlarını güçlendirmek ve Avrasya'da barışa katkı sağlamak gibi maddeler temel öncelikler olarak yer almıştır.¹⁸ Bu kurumsal yapı, Türk dünyasını uluslararası arenada daha etkili bir aktör konumuna getirirken, düzenli zirvelerle ortak hedeflerin güçlendirilmesine de olanak tanımıştır. Türk Konseyi Devlet Başkanlarının ilk Zirve Toplantısı "Ekonomik ve Ticari İş Birliği" temasıyla 20-21 Ekim 2011 tarihlerinde Almatı'da gerçekleştirilmiştir. Türk Konseyi kurumsal çatısı altında düzenlenen ilk zirve olma özelliğini taşıyan bu zirveye Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Roza Otunbayeva ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ katılmışlardır.¹⁹ 2. Zirve 22-23 Ağustos 2012 tarihlerinde Bıшкеk'te "Eğitim, Bilim ve Kültürel İş Birliği" temasıyla gerçekleştirilmiştir. Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev'in ev sahipliğinde düzenlenen Zirve'ye Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı Artur Rasizade, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ve Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül katılmışlardır.²⁰ Zirve'de Türk Cumhuriyetlerinin milli bayraklarından ilham alınarak tasarlanan ve Türkler arasındaki birlik ve dayanışmayı simgeleyen Türk Konseyi'nin resmi bayrağı onaylanarak Konsey'in daha kurumsal bir yapıya kavuşması sağlanmıştır.²¹

16 Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. 21. Yüzyılın Parlayan Yıldızı: Türk Devletleri Teşkilatı, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2023, s. 18.

17 Amirbek, Aidarbek ve Almasbek Anuarbekuly, Kanar Makhanov. "Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmiş ve Kurumsallaşması", ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi, 1(3), 2017, s. 186-187.

18 Kuandıkoğlu Kırdıralı, Darhan. *Türk Konseyi (Türk Keneşi)*, (Ed. M. Turgut Demirtepe and Murat Yılmaz), Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 2013, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2013, s. 576.

19 Çetin, Nur. *Türk Devletleri Teşkilatı'nın Türk Dünyası İş Birliğinin Gelişmesindeki Rolü*, IV. Uluslararası Türk Uygarlığı Kongresi Bildiriler Kitabı, (2023), s. 357.

20 Türk Devletleri Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi. "Zirveler" (2024b), <https://www.turkicstates.org/tr/zirveler> Erişim: 12.11.2024

21 Akçapa, Mevlüt. "Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını", Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 11(34), 2023, s. 478.

3. Zirve 15-16 Ağustos 2013 tarihlerinde Azerbaycan'ın Gebele şehrinde "Ulaştırma" temasıyla gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in ev sahipliğinde düzenlenen zirveye Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev, Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Türkmenistan Başbakan Yardımcısı Sapardurdi Toyliyev katılım sağlamıştır. Toplantıda, Türk dünyasının ulaştırma ve lojistik kapasitesi ele alınarak, tarihi İpek Yolu'nun modern ulaşım ağları, enerji koridorları ve doğalgaz boru hatlarıyla yeniden canlandırılmasının stratejik bir öncelik olması gerektiği vurgulanmıştır.²²

4. Zirve 5 Haziran 2014 yılında Türkiye'nin Bodrum şehrinde "Turizm" temasıyla gerçekleştirilmiştir. Toplantıya Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ve Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbanguly Berdimuhamedov katılmışlardır.²³ Zirvede kurulması kararlaştırılan "Modern İpek Yolu" projesinin üye ülkelerin turizm destinasyonlarını birbirlerine eklemeyecek şekilde tasarlanması, Türkiye'nin uzun vadede bu ülkelerle dış politika tercihlerinde de önemli bir yakınlaşmayı beraberinde getireceğinin göstergesi olmuştur.²⁴

5. Zirve 11 Eylül 2015 tarihinde Kazakistan'ın başkenti Astana'da "Medya ve Enformasyon Teknolojileri" temasıyla gerçekleştirilmiştir.²⁵ 6. Zirve, 3 Eylül 2018 tarihinde "Gençlik ve Ulusal Sporlar" temasıyla düzenlenmiş olup, Macaristan bu zirveye "gözlemci ülke" olarak katılmıştır.²⁶ 7. Zirve ise 15 Ekim 2019'da Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de "KOBİ'lerin Desteklenmesi" temasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu zirve, Özbekistan'ın Türk Konseyi'ne tam üye olma statüsünü kazanmasıyla önemli bir dönüm noktası olmuştur. Zirve sonunda yayımlanan bildiride, Türk Konseyi üye devletleri arasında bir "Ortak Yatırım Fonu" kurulması için fizibilite çalışmalarının başlatılmasına karar verilmiştir.²⁷

22 Türk Devletleri Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi. "Zirveler" (2024b), <https://www.turkicstates.org/tr/zirveler> Erişim: 12.11.2024

23 Türk Devletleri Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi. "Zirveler" (2024b), <https://www.turkicstates.org/tr/zirveler> Erişim: 12.11.2024

24 Türk Devletleri Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi. "Zirveler" (2024b), <https://www.turkicstates.org/tr/zirveler> Erişim: 12.11.2024

25 Türk Devletleri Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi. "Zirveler" (2024b), <https://www.turkicstates.org/tr/zirveler> Erişim: 12.11.2024

26 Avcı, Erkan. "Türk Konseyi Kırgızistan'da başladı, Macaristan da katıldı", 03.09.2018, <https://tr.euronews.com/2018/09/03/turk-konseyi-6-devlet-baskanlari-zirvesi-kirgizistan-da-basladi> Erişim: 29.11.2024

27 Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. 21. Yüzyılın Parlayan Yıldızı: Türk Devletleri Teşkilatı, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2023, s.24.

8. Zirve 2021 yılında İstanbul'da "Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler" teması ile gerçekleştirilmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın başkanlık ettiği Zirve'ye Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov, Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbanguly Berdimuhamedov, Macaristan Başbakanı Viktor Orbán ve Türk Devletleri Teşkilatı Genel Sekreteri Baghdad Amreyev katılmıştır.²⁸ Türk Konseyi, 12 Kasım 2021'de düzenlenen Sekizinci Zirve Toplantısı'nda adını "Türk Devletleri Teşkilatı" olarak değiştirmiştir. Bu karar, teşkilatın misyonunu daha kapsamlı bir şekilde temsil etmek ve uluslararası alandaki görünürliğini artırmak amacıyla alınmıştır.²⁹ Zirvede alınan diğer önemli kararlardan biri, Türk Devletleri Teşkilatı'nın kısa ve uzun vadeli hedeflerini belirleyen "Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi"nin imzalanmasıdır. Bu belge, üçüncü ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla yapılacak iş birliklerinin çerçevesini ortaya koymakla birlikte Türk iş birliğinin geleceğe yönelik çok boyutlu hedeflerini sistematik ve detaylı bir şekilde sunmaktadır.³⁰ Zirve toplantısında, "Türk Yatırım Fonu'nun kurulmasına yönelik adımlar atılmış ve Türkmenistan'ın gözlemci üye olarak teşkilata katılması teşkilatın kapsamını genişletmiştir.³¹ Türk Devletleri Teşkilatı'nın 9. Zirvesi 11 Kasım 2022 tarihinde Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'in ev sahipliğinde, Semerkant'ta "Türk Medeniyeti İçin Yeni Dönem: Ortak Kalkınma ve Refaha Doğru" temasıyla gerçekleştirilmiştir. Zirveye Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkmenistan Halk Maslahatı Başkanı Gurbanguly Berdimuhamedov, Macaristan Başbakanı Viktor Orbán ve TDT Genel Sekreteri Baghdad Amreyev katılmıştır.³² Zirvede terörizm, ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve İslam karşıtlığı gibi

28 Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. 21. Yüzyılın Parlayan Yıldızı: Türk Devletleri Teşkilatı, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2023, s. 26.

29 Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. 21. Yüzyılın Parlayan Yıldızı: Türk Devletleri Teşkilatı, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2023, s. 26.

30 Musabey Baki, Pelin, "Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi ve Türk İş Birliğinin Artan Jeostratejik Önemi", 01.11.2022, <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-dunyasi-2040-vizyon-belgesi-ve-turk-is-birliginin-artan-jeostratejik-onemi> Erişim: 08.01.2024

31 Musabey Baki, Pelin, "Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi ve Türk İş Birliğinin Artan Jeostratejik Önemi", 01.11.2022, <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-dunyasi-2040-vizyon-belgesi-ve-turk-is-birliginin-artan-jeostratejik-onemi> Erişim: 08.01.2024

32 Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. 21. Yüzyılın Parlayan Yıldızı: Türk Devletleri Teşkilatı, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2023, s.28

küresel sorunlarla ortak mücadele edilmesi kararı alınmış, Türkiye'nin Asya'daki ekonomik iş birliği hedefi olan "Yeniden Asya Girişimi"ne destek verilmiştir.³³ Zirvede alınan önemli kararlar arasında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin gözlemci üye statüsüne kabul edilmesi ve Kıbrıs'ın Türk Dünyası için ortak bir me-sele olarak değerlendirilmesi yer almaktadır.³⁴

Türk Devletleri Teşkilatı'nın 10. Zirvesi ise 3 Kasım 2023 tarihinde Kazakistan'ın başkenti Astana'da "Türk Devri" temasıyla toplanmıştır. Zirveye katılan liderler, üye ülkeler arasında savunma sanayisi, ticaret ve lojistik iş birliğinin artırılmasını hedefleyen "Astana Senedi"ni kabul etmiştir. Ayrıca, Astana'nın 2024 Türk Dünyası Finans Merkezi, İstanbul'un ise 2025 Türk Dünyası Finans Merkezi olarak ilan edilmesi kararlaştırılmıştır.³⁵ Ayrıca, bu zirvede ele alınan Türk Yatırım Fonu ve Orta Koridor Projesi gibi stratejik girişimler, Türk dünyasında ekonomik entegrasyonu güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Zirve sırasında, katılımcı ülkeler Gazze'deki şiddet olayları ve insani durum hakkında endişelerini dile getirmiş ve iki devletli çözümün önemini vurgulamışlar.³⁶

Son olarak, Türk Devletleri Teşkilatı 11. Zirvesi, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov'un ev sahipliğinde 6 Kasım 2024 tarihinde Bişkek'te hayata geçirilmiştir. Zirveye Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, Macaristan Başbakanı Viktor Orbán, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ersin Tatar katılmışlar.³⁷ 2024 Bişkek Zirvesi "Türk Dünyasının Güçlendirilmesi: Ekonomik Entegrasyon, Sürdürülebilir Kalkınma, Dijital Gelecek ve Herkes İçin Güvenlik" temasıyla Türk dünyasının entegrasyonunu güçlendiren önemli bir dönüm noktası olmuştur. Zirvede TDT'nin yeni bayrağı kabul edilmiştir. Bu bayrak, Türk kimliği, birliği ve kültürel mirası yansıtarak, geçmişle modern iş birliğini

33 Ongun, Yelda. "Türk Devletleri Zirvesi: Türkiye'nin Rolü ve Rusya'nın Tavrı", 16.11.2022, <https://yetkinreport.com/2022/11/16/turk-devletleri-zirvesi-turkiyenin-rolu-ve-rusyanin-tavri/> Erişim: 05.12.2024

34 Ongun, Yelda. "Türk Devletleri Zirvesi: Türkiye'nin Rolü ve Rusya'nın Tavrı", 16.11.2022, <https://yetkinreport.com/2022/11/16/turk-devletleri-zirvesi-turkiyenin-rolu-ve-rusyanin-tavri/> Erişim: 05.12.2024

35 Yeniçağ, "TDT Devlet Başkanları Konseyi 10. Zirvesi'nin Astana Bildirisi kabul edildi", 24.11.2023, <https://www.yeni-caggazetesi.com.tr/trt-devlet-baskanlari-konseyi-10-zirvesinin-astana-bildirisi-kabul-edildi-729551h.htm> Erişim: 06.12.2024

36 Türk Devletleri Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi. "Zirveler" (2024b), <https://www.turkicstates.org/tr/zirveler> Erişim: 12.11.2024

37 Türk Devletleri Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi. "Zirveler" (2024b), <https://www.turkicstates.org/tr/zirveler> Erişim: 12.11.2024

birleştiren bir simge olarak kabul edilmiştir.³⁸ Teşkilat bayrağının yeni tasarımı ortak aidiyet ve iş birliği ruhunu pekiştiren bir sembol olarak, Türk dünyasının gelecekteki entegrasyonunu güçlendirmeyi amaçlamaktadır.³⁹

3. TÜRKİYE’NİN TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI’NIN KURULUŞUNDAKİ DİPLOMATİK ÇABALARI VE LİDERLİK ROLÜ

SSCB’nin dağılması ve iki kutuplu uluslararası sistemin sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan belirsizlik ortamından en fazla etkilenen bölgelerden biri Türkistan olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde, küresel iletişim ve etkileşimden büyük ölçüde izole edilen ve birliğin sürekliliğini sağlama hedefi doğrultusunda ekonomik olarak Moskova’ya bağımlı hale getirilen Türkistan, Sovyetler Birliği sisteminin çöküşüyle yeni bir jeopolitik dinamiğin merkezine yerleşmiştir. Bağımsızlıklarını henüz kazanan ve yönetim tecrübesi sınırlı olan devletlerin bulunduğu bu bölge, uluslararası güçler arasında rekabetin hızla yoğunlaştığı bir alan haline gelmiştir.⁴⁰ SSCB’nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan 15 devlet, tarihlerinde yeni bir döneme adım atarken bağımsızlığın getirdiği değişimleri anlamaya ve bu dönüşümlerin gerekliliklerini siyasi ve ekonomik sistemlerine entegre etmeye yönelik yoğun bir çaba içerisinde girmiştir.⁴¹

Sovyetler Birliği (SSCB) döneminde Türkistan ülkeleri, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan merkezi otoriteye bağımlı bir sistem içerisinde yapılandırılmıştır. Bu doğrultuda, bölge ülkeleri sahip oldukları hammaddeyi düşük fiyatlarla Moskova’ya devretmek zorunda kalırken, temel ihtiyaçlarını ve altyapı hizmetlerini de merkezi yönetimin kontrolü altında karşılamışlardır. Aynı zamanda, ekonomik ve kültürel sürdürülebilirlik açısından da birbirlerine bağımlı hale getirilmiş, ancak bu bağımlılık, Moskova’nın çıkarları doğrultusunda şekillendirilmiştir. Böylece, Türkistan ülkeleri kendi aralarında doğrudan bağımsız bir ekonomik ve sosyal ağ geliştirememiş, aksine SSCB’nin merkezî planlama sistemine entegre edilerek

38 Ahmet Yesevi Üniversitesi. “Türk Devletleri teşkilatı 11. Zirvesi: Öne çıkanlar ve gelecek beklentileri”, Avrasya Araştırma Enstitüsü, 2024, <https://www.eurasian-research.org/wp-content/uploads/2024/11/E-bulten-15.11.2024-No-369.pdf> Erişim: 09.12.2024

39 Eren, Hikmet. “Türk Devletleri Teşkilatı Devlet Başkanları 11. Zirve Toplantısı: Yeni Bir Dönüm Noktası”, 11.11.2024, <https://ekoavrya.net/turk-devletleri-teskilati-devlet-baskanlari-11-zirve-toplantisi-yeni-bir-donum-noktasi/> Erişim: 09.12.2024

40 Çalışır, Abdullah. “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi: Orta Asya’da Bölgesel İşbirliği ve Entegrasyon” Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2019, s. 63.

41 Musabey Baki, Pelin. “Avrasya’da Bölgesel İşbirliği Sürecinden İşbirliği Mekanizmasına: Türk Konseyi”, Bilge Strateji, 6 (11), 2014, s. 136.

Moskova'ya bağlı bir yapı içinde yönetilmiştir.⁴² Özbekistan'da yetiştirilen pamuk Kazakistan'da işlenirken, Kazak petrolü Kırgızistan'daki rafinerilerde damıtılmış ve tarım ile hayvancılık potansiyeli yüksek olan Kırgızistan, su kaynakları açısından Özbekistan'a bağımlı hale getirilmiştir. Türkmenistan ise yalnızca doğalgaz üretimine dayalı bir ekonomik yapıya sahip olup, bu zenginliğini işleyebilecek bir sanayi altyapısına kavuşamamıştır. Ayrıca tarım ve hayvancılık faaliyetleri, Sovyetler Birliği'nin kurduğu devlet çiftliklerinde gerçekleştirilmiş ve bu süreçler çoğunlukla bölgeye yerleştirilen Rus nüfus tarafından yönetilmiştir. Baskıcı Ruslaştırma politikaları ile bölgenin sosyal dokusu dönüştürülmüş, yerel halklar tarihsel ve kültürel köklerinden koparılmıştır.⁴³ Bu dönemde ulaşım yolları, haberleşme ağları ve enerji hatları konusunda Çarlık Rusya'sının yaklaşımı devam ettirilerek Moskova merkezli bir sistem planlanmış; bu durum, özellikle Kazakistan ve Kırgızistan gibi cumhuriyetlerde kayda değer bir Rus ve Slav nüfusunun yerleşimine zemin hazırlamıştır.⁴⁴

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, miras kalan sınır düzenlemeleri ve merkezi yönetim politikaları, bölgedeki “dondurulmuş çatışmalar”⁴⁵ olarak adlandırılan sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Sovyetler Birliği döneminde Moskova tarafından belirlenen su kaynaklarının paylaşım düzeni, SSCB'nin dağılmasının ardından bölgesel istikrarsızlık açısından önemli bir risk faktörü haline gelmiş ve bölgedeki anlaşmazlıkların temel unsurlarından biri olmuştur. Bununla birlikte, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan sınırlarının keşim noktasında yer alan Fergana Vadisi, sahip olduğu etnik çeşitlilik ve yüksek

42 Bilgin, Mert. 21. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi içinde, *Türkiye'nin Enerji Güvenliği ve Bölgesel İlişkileri*, (Der. Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu ve Özlem Terzi), Der Yayınları, İstanbul, 2012, s.781.

43 Bilgin, Mert. 21. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi içinde, *Türkiye'nin Enerji Güvenliği ve Bölgesel İlişkileri*, (Der. Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu ve Özlem Terzi), Der Yayınları, İstanbul, 2012, s. 781.

44 Turan Gül ve İlter Turan. *Türk Dış Politikasının Analizi içinde, Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri*, (Der. Faruk Sönmezoğlu,), Der Yayınları, İstanbul, 2004, s. 767.

45 Özalp, Mustafa, “Dünyada Bölgesel ve Küresel Savaş Riski Taşıyan: Dondurulmuş Çatışma Alanları” (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (7)1, 2024, s. 30) çalışmasında “Dondurulmuş çatışmalar” terimini, silahlı çatışmaların sona erdiği ancak taraflar arasında nihai bir çözüm sağlanamadığı, gerilimin devam ettiği ve yeniden patlak verme riski taşıyan anlaşmazlıkları olarak ifade eder. Dondurulmuş çatışmaların temel karakteristiği, çatışmanın görünürde sona ermiş olması fakat yeniden alevlenme potansiyelinin sürekli varlık göstermesidir. Günümüzde bu duruma örnek teşkil eden pek çok bölgesel kriz mevcuttur. Asya-Pasifik bölgesinde Çin-Tayvan gerilimi, Hindistan-Pakistan arasındaki Keşmir sorunu ve Kuzey Kore-ABD arasındaki nükleer silahlanma temelli kriz; Kafkasya'da Gürcistan'daki Abhazya meselesi ve yakın geçmişte çözüm sürecine giren Ermenistan-Azerbaycan arasındaki Yukarı Karabağ sorunu, Orta Asya'da Fergana Vadisi; Orta Doğu'da ise Filistin-İsrail çatışması ve Süveyş Kanalı çevresindeki jeopolitik rekabet bu kapsamda değerlendirilmektedir. Ayrıca Doğu Avrupa'da Rusya-Ukrayna savaşı, donmuş çatışmaların sıcak çatışmaya dönüşebileceğinin güncel bir örneğidir. Bu tür çözülmemiş ihtilaflar, sadece ilgili bölgelerin güvenlik ve istikrarını tehdit etmekle kalmamakta, aynı zamanda küresel güvenlik ortamı üzerinde de ciddi riskler yaratmaktadır.

çatışma potansiyeli nedeniyle bölgesel güvenlik açısından kritik bir alan olarak öne çıkmaktadır. Sovyetler sonrası dönemde yaşanan güvenlik zafiyetleri, Fergana Vadisi'nde yasadışı ticaretin ve sınır ötesi suç faaliyetlerinin yaygınlaşmasına neden olmuştur.⁴⁶ Tacikistan'da 1992-1997 yılları arasında yaşanan iç savaş ve bölgede etkisini artıran radikal İslami hareketler, bölge ülkelerinin güvenlik sorunlarını daha da derinleştirmiştir. Ayrıca, bölgenin Sovyetler Birliği tarafından işgali sonrasında daha da istikrarsız hale gelen Afganistan'a olan coğrafi yakınlığı, bu ülkeler için ek bir güvenlik tehdidi oluşturmuştur. Bu koşullar altında, bölge devletleri toprak bütünlüklerini koruma, bağımsızlıklarını pekiştirme, siyasal ve ekonomik dönüşümlerini gerçekleştirme ve uluslararası sistemle entegrasyon sağlama çabalarına öncelik vermiştir.⁴⁷ Bölgeye komşu Pakistan ile Hindistan arasındaki çözülmemiş Keşmir sorunu, bölgedeki tedirginlikleri artıran önemli bir çatışma riski oluşturmaktadır. Ayrıca, İran İslam Cumhuriyeti'nin bölgeye yönelik müdahaleci politikaları ve rejim ihracı çabaları, bölge ülkelerinin mevcut rejimlerini koruma çabalarını yoğunlaştırmalarına yol açmaktadır.⁴⁸ Bölgesel istikrarsızlık ve uluslararası düzeydeki güç dinamikleri, Asya, Orta Doğu ve Kafkaslar gibi stratejik bölgelerdeki ülkelerin karşılaştığı yapısal sorunları derinleştirmiştir. Bu tür olumsuz değişkenler, tek başına derinlemesine bir araştırma konusunu teşkil edebilecek kadar geniş ve çok boyutlu bir alanı kapsamaktadır. Ancak, bu çalışmanın ana odak noktasından bağımsız olduğu için, söz konusu sorunlara ilerleyen bölümlerde yer verilmeyecektir. Bu aşamada yalnızca ilgili problemler ve bu problemlerin temel kaynaklarına dair bir inceleme yapılmasının amacı, çalışmamızın ana teması olan Türk Devletleri Teşkilatı'na geçiş öncesinde, bölgenin siyasal portresini daha kapsamlı bir şekilde sunabilmektir. Bu bağlamda, bölge ülkelerinin iş birliği arayışlarının stratejik önemi, bölge dışı aktörlerin bölgeye olan ilgisi ve bu ülkelerin küresel düzeydeki entegrasyon süreçlerinde karşılaştıkları yapısal sorunların daha iyi anlaşılabilmesi için bu açıklamaların kritik bir rol oynadığı düşünülmektedir.

Soğuk Savaş dönemi boyunca NATO çerçevesinde komünizm tehdidine karşı savunma hattı oluşturan Türkiye, SSCB'nin çöküşü ve iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesiyle 1990'lı yıllarda dış politikasını yeniden şekillendirmiştir. Bu

46 Kamalov, İlyas. *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011, s. 30-35.

47 Kamalov, İlyas. *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011, s. 30-35.

48 Çalışır, Abdullah. "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi: Orta Asya'da Bölgesel İşbirliği ve Entegrasyon" Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2019, s. 64.

dönemde, Türkiye komünizme karşı bir “uç karakol”⁴⁹ olma rolünden çıkarak, demokratik, laik ve Müslüman bir ülke modeli benimsemiş, pazar ekonomisini kabul eden bir ülke olarak daha geniş bir uluslararası profil üstlenmiştir. Bu dönüşüm, sadece Türkiye’nin dış politikasını değil, aynı zamanda bölge halklarını da ortak bir kader etrafında birleşmeye ve tarihi ile kültürel bağlarını güçlendirmeye yönlendirmiştir. Türkiye ise bu dayanışma anlayışını, rasyonel bir stratejiyle pekiştirerek Türk Devletleri Teşkilatı gibi bölgesel iş birliği organizasyonlarının öncüsü olma yolunda önemli adımlar atmıştır.⁵⁰

Bu bağlamda Türkiye, 1990’ların başında Türkistan ülkelerinin siyasi ve ekonomik dönüşüm süreçlerinde belirleyici bir rol üstlenmeyi amaçlamıştır. Özellikle, dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın 1991’de gerçekleştirdiği bölge ziyaretinin ardından, Türkiye ile Türkistan ülkeleri arasında kültürel ve ekonomik ilişkilerde önemli bir değişim yaşanmıştır. Bu ziyaretin etkisiyle, birçok Türkistan lideri Ankara’yı ziyaret etmiş, 1992 yılında ise Başbakan Süleyman Demirel “Adriyatik’ten Çin Seddine kadar” olan Türk dünyası söylemini benimsemiştir.⁵¹ Bu süreçte, Türkiye’nin Türk Dünyası söylemi güçlenmiş, bunun ardından Türkiye, 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını ilan eden Türkistan ve Kafkasya cumhuriyetleriyle ikili ilişkilerini güçlendirmiştir. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Eylül 1991’de Türkiye’yi ziyaret etmiş ve bu ziyaret, o zamana kadar gündeme gelmeyen önemli görüşmelere vesile olmuştur. Aynı dönemde, Türkiye, Azerbaycan’ın 30 Ağustos 1991’de, Özbekistan ve Kırgızistan’ın ise 31 Ağustos 1991’de bağımsızlıklarını ilan etmelerinin ardından, bu ülkeleri bağımsızlıklarını tanıyan ilk devlet olmuştur. Bu adım, Türkiye’nin Türkistan ve Kafkasya cumhuriyetleriyle olan diplomatik ilişkilerini derinleştirirken, Türk dünyasıyla kurulan bağların daha da güçlenmesine zemin hazırlamıştır.⁵² Bu dönemde, Türkiye’nin uluslararası arenadaki konumu, deneyimi ve NATO üyesi olarak sahip olduğu stratejik önem, Türk dünyasıyla ilişkilerinde etkili bir köprü görevi üstlenmesini sağlamıştır. Bağımsızlıklarını ilan eden Türk

49 “Uç karakol” ifadesi, bir ülkenin, özellikle Soğuk Savaş dönemi bağlamında, stratejik bir noktada, savunma veya koruma amacıyla ön cephe rolü üstlendiğini anlatan bir terimdir. Türkiye, Sovyetler Birliği’nin Batı’ya yönelik tehditlerine karşı, NATO çerçevesinde Batı’nın güvenliğini sağlamak için önemli bir savunma hattı oluşturmuş ve bu nedenle Batı dünyası için kritik bir “uç karakol” işlevi görmüştür.

50 Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul, 2010, s.461.

51 Akgün Sibel ve Özge Kenar. “The International Actor Level and Situation of Turkey’s Relations with the Organization of Turkic States”. *Sakarya Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 2023, s. 109.

52 Aydın, Mustafa. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980- 2001*, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 371.

Cumhuriyetlerini ilk tanıyan ülke olan Türkiye, bu ülkelerde büyükelçilik açarak diplomatik ilişkilerde öncü bir rol üstlenmiştir.⁵³ Ayrıca, Türk Cumhuriyetlerine yapılan ilk üst düzey ziyaretlerin Türkiye tarafından gerçekleştirilmesi ve bu ülkelerin liderlerinin ilk resmi temaslarını Türkiye ile yapmaları, Türkiye'nin bu süreçteki önemini ve liderliğini ortaya koymuştur. Türkiye, Türk Cumhuriyetlerinin Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı (AGİT) gibi uluslararası kuruluşlara, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) gibi bölgesel organizasyonlara üyelik süreçlerine destek vermiştir. Bunun yanı sıra, Türk Cumhuriyetlerinin NATO'nun Barış İçin Ortaklık (BİO) programına katılmaları gibi stratejik adımlarda da Türkiye'nin rehberliği önemli olmuştur.⁵⁴

Türkiye'nin, Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) kuruluşundaki öncü rolü, bu liderliğin tarihî köklerini ortaya koymaktadır. 2009 yılında Nahçıvan Anlaşması ile resmîyet kazanan bu yapı, Türkiye'nin girişimleri ve çabalarıyla şekillenmiştir.⁵⁵ Bu süreçte Türkiye, diğer Türk devletleri ile bağlarını derinleştirmek için kapsamlı diplomatik ilişkiler geliştirmiş ve bu ülkeler arasında bir koordinasyon mekanizmasının oluşturulmasında önemli bir katalizör olmuştur. Türkiye'nin tarihi bağları ve Türk dünyasındaki entelektüel birikimi, teşkilatın temellerini sağlamlaştırmada kritik bir rol oynamıştır.⁵⁶

Bağımsızlıklarının ilk yıllarında, Türkiye, Türk Cumhuriyetlerine özel bir ilgi ve destek sunarak, Türk dünyası arasında iş birliğini geliştirmeyi temel hedeflerinden biri haline getirmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin öncülüğünde, Türk Devlet Başkanları Zirveleri düzenlenmeye başlanmıştır. 1992 yılında Süleyman Demirel'in Türkistan ve Azerbaycan'a gerçekleştirdiği ziyaret sırasında dile getirilen öneri ile Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri süreci başlatılmıştır. İlk zirve, 30-31 Ekim 1992 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilmiş ve bu tarihi toplantıya Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebülfeyz Elçibey, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov ve Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov katılmıştır. Zirvenin düzenlenmesi ve liderlerin bir araya

53 Çetin, Nur. *Central Asian States' Relations with Turkey (1991-2020)*, (Ed. Murat Yorulmaz and Serdar Yılmaz), The Changing Perspectives of Central Asia in the 21st Century, Kriter Yayınları, İstanbul, 2020, s. 148.

54 Çetin, Nur. *Central Asian States' Relations with Turkey (1991-2020)*, (Ed. Murat Yorulmaz and Serdar Yılmaz), The Changing Perspectives of Central Asia in the 21st Century, Kriter Yayınları, İstanbul, 2020, s. 148.

55 Gündoğdu, Serkan. "Türkiye'nin Jeopolitik Açılımı: Bir Uluslararası Örgüt Olarak Türk Devletleri Teşkilatı", Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(3), 2023, s. 271.

56 Gündoğdu, Serkan. "Türkiye'nin Jeopolitik Açılımı: Bir Uluslararası Örgüt Olarak Türk Devletleri Teşkilatı", Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(3), 2023, s. 275.

getirilmesinde dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın büyük katkıları olmuştur.⁵⁷ Zirve, Ankara Bildirisi'nin imzalanmasıyla sonuçlanmış ve bu belgeyle taraflar, egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı ve birbirlerinin iç işlerine karışmama ilkeleri temelinde iş birliğini geliştirme kararlılıklarını ortaya koymuşlardır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından uluslararası arenada kendilerine yer edinmeye çalışan Türk Cumhuriyetleri açısından, Türkiye'nin sağladığı bu destek son derece kritik bir adım olmuştur. Bu süreç, sadece siyasi ve diplomatik ilişkilerin güçlenmesine değil, aynı zamanda Türk dünyasının ortak değerler temelinde bir araya gelmesine de katkı sunmuştur.⁵⁸

Türkiye, TDT çatısı altında ekonomik entegrasyonu güçlendirmek için aktif bir politika izlemektedir. Türk devletleri arasındaki ticaret hacminin artırılması, ortak enerji projelerinin teşvik edilmesi ve ulaştırma ağlarının iyileştirilmesi gibi alanlarda liderlik yapmaktadır. Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi ve Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) gibi stratejik projeler, Türkiye'nin ekonomik iş birliğindeki merkezî rolünü göstermektedir. Bu projeler, sadece bölgesel kalkınmayı desteklemekle kalmamakta, aynı zamanda Türk dünyasının küresel enerji ve lojistik haritasındaki önemini artırmaktadır.⁵⁹ Kültürel alanda ise Türkiye, Türk dünyası ile ortak değerleri koruma ve geliştirme misyonunu üstlenmiştir. Türk Konseyi bünyesinde yürütülen dil, tarih ve eğitim projelerinde Türkiye'nin liderliği belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Özellikle Türk Akademisi ve Türk Kültür ve Miras Vakfı gibi kuruluşlar, bu çerçevede önemli çalışmalar yürütmektedir. Türkiye'nin bu alanlardaki katkıları, Türk dünyasında ortak kimlik ve dayanışma duygusunu güçlendirmekte ve gelecek nesillerin bu bağları sürdürmesine yönelik bir temel oluşturmaktadır.⁶⁰

Türkiye'nin Türk Devletleri Teşkilatı'ndaki liderliği, bölgesel ve küresel dengelerde de önemli bir etki yaratmaktadır. Teşkilat, Türkistan, Kafkasya ve Avrupa arasında bir köprü işlevi görmektedir ve bu konumuyla Türkiye, Türk dünyasının küresel diplomasideki ağırlığını artırmaktadır. Türkiye'nin, TDT aracılığıyla Türk devletlerini uluslararası arenada daha görünür kılma çabaları, bu bağlamda

57 Kuandikoğlu Kırdıralı, Darhan. *Türk Konseyi (Türk Keneşi)*, (Ed. M. Turgut Demirtepe and Murat Yılmaz), Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 2013, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2013, s. 577.

58 Türk Devletleri Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi. "Zirveler" (2024b), <https://www.turkicstates.org/tr/zirveler> Erişim: 12.11.2024

59 Tomar, Cengiz. "Tarihi dönüm noktası: Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi", 19.11.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/tarihi-donum-noktası-türk-dünyası-2040-vizyon-belgesi/2425103> Erişim: 03.12.2024

60 Tomar, Cengiz. "Tarihi dönüm noktası: Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi", 19.11.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/tarihi-donum-noktası-türk-dünyası-2040-vizyon-belgesi/2425103> Erişim: 03.12.2024

stratejik bir önem taşımaktadır. Türkiye, bu çerçevede, uluslararası örgütlerle iş birliğini artırmakta ve Türk dünyasının ortak çıkarlarını koruma hedefi doğrultusunda çaba göstermektedir.⁶¹

Türkiye, Türk dünyasına yönelik açılım stratejisini desteklemek amacıyla ekonomik, siyasi, diplomatik ve kültürel alanlarda çok sayıda araç ve mekanizmayı devreye sokmuştur. Bu çerçevede, Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı'nın (TİKA) faaliyetleri, bölge ülkelerine sağlanan Eximbank kredileri, Cumhurbaşkanlığı düzeyinde gerçekleştirilen resmi ziyaretler, bölge ülkelerinde Türk diplomatik misyonlarının açılması ve bu ülkelerin diplomat ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Dışişleri Bakanlıkları personelinin Türkiye'de eğitilmesi gibi uygulamalar dikkat çekmektedir. Ayrıca, ikili ekonomik, ticari ve kültürel projelerin hayata geçirilmesi, Türkiye'nin bölgeyle kurduğu çok boyutlu ilişkilerin önemli bir parçasını oluşturmuş olup söz konusu ülkelerin kolluk kuvvetlerinin ve ordularının eğitimi ve yetiştirilmesi adına önemli programlar geliştirmiştir.⁶²

1992 yılında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı tarafından başlatılan "Büyük Öğrenci Projesi" kapsamında, bölge ülkelerinden gelen öğrencilere Türkiye'de burslu eğitim imkânı sağlanmış ve bölgedeki eğitim altyapısına yönelik yatırımların önü açılmıştır. Bu girişimle, toplumsal düzeyde oluşacak kültürel yakınlaşmanın, Türkiye ile bölge ülkeleri arasında iş birliği süreçlerini destekleyici bir rol üstleneceği öngörülmüştür. Kültürel iş birliğini artırmaya yönelik diğer önemli adımlar arasında 1993 yılında Ankara'da kurulan Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), aynı yıl yayına başlayan TRT Avrasya kanalı ve bölge ülkelerinde Latin alfabesine geçiş sürecine verilen destekler yer almaktadır.⁶³

Türkistan Türk Cumhuriyetleri, bu dönemde Türkiye'nin sağladığı destekle genç kadroların yetiştirilmesine ve Rusya'ya karşı bağımsızlıklarını güçlendirecek politikalar geliştirmeye öncelik vermiştir. Türkiye'nin yardımları sayesinde bu cumhuriyetler, küresel ve bölgesel örgütlerle ilişkilerini güçlendirmiş, uluslararası alanda tanınma süreçlerini hızlandırarak dünyaya daha fazla açılma çabası içinde olmuşlardır. Ayrıca, Sovyet eğitim anlayışından uzaklaşarak yeni nesillere farklı bir kimlik kazandırmayı hedeflemişler ve bu doğrultuda Türkiye ile eğitim

61 Ünver, Osman Can. "Yeni Asya Jeopolitiği Bağlamında Türk Devletleri Teşkilatı", BRIQ Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi, 5(4), (2024), s. 391.

62 Turan Gül ve İlter Turan. *Türk Dış Politikasının Analizi içinde, Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri*, (Der. Faruk Sönmezoğlu,), Der Yayınları, İstanbul, 2004, s. 760-761.

63 Musabey Baki, Pelin. "Avrasya'da Bölgesel İşbirliği Sürecinden İşbirliği Mekanizmasına: Türk Konseyi", Bilge Strateji, 6 (11), 2014, s. 141.

alanında olan iş birliğinin derinleşmesini talep etmişlerdir. Bu çerçevede, Kazakistan'da Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi ve Kırgızistan'da Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi gibi önemli eğitim kurumları kurulmuştur.⁶⁴

Türk dünyasının birliğini hedefleyen bu çabalar, aynı zamanda bölge dışı aktörlerin etkisini dengelemeye yönelik stratejik bir yaklaşımı da yansıtmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin rehberliğinde kurulan mekanizmalar, Türk Cumhuriyetleri arasında daha güçlü bir dayanışma zemini oluşturarak bölgesel barış ve istikrarın korunmasında önemli bir işlev üstlenmiştir. Ayrıca, Türk dünyasının küresel sistemdeki görünürlüğünün artması, Türkiye'nin liderliğinde yürütülen diplomatik faaliyetler sayesinde mümkün olmuştur.⁶⁵ Türkiye, bu süreçte yalnızca ekonomik ve siyasi bir aktör değil, aynı zamanda Türk kimliğinin ve kültürel mirasının korunup gelecek nesillere aktarılmasında da bir öncü olmuştur. Türkiye'nin Türk Devletleri Teşkilatı çatısı altında yürüttüğü iş birliği girişimleri, Türk dünyasının geleceği açısından umut vadeden bir perspektif sunmaktadır. Bu teşkilat, Türkiye'nin öncülüğünde, bölgesel iş birliğinin derinleşmesi, ortak sorunlara çözüm üretilmesi ve Türk dünyasının uluslararası sistemde daha güçlü bir aktör haline gelmesi yolunda kritik bir platform olarak yükselmeye devam etmektedir.

4. TÜRKİYE'NİN, TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ÜYE VE GÖZLEMCİ ÜLKELERİ İLE STRATEJİK İŞ BİRLİKLERİ

4.1. Türkiye ve Azerbaycan'ın, Türk Devletleri Teşkilatı Çatısı Altındaki Stratejik İş Birliği

Türkiye ve Azerbaycan arasında yüzyılları aşan köklü tarihsel ve kültürel bağlar, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) altında yeni bir boyuta taşınmıştır. TDT, 2009 yılında Nahçıvan Anlaşması ile kurularak Türk dünyasını bir araya getiren bir çatı platform olmuştur. Türkiye ve Azerbaycan, bu teşkilat altında stratejik ortaklıklarını hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde derinleştirme fırsatı bulmuştur.⁶⁶ Türkiye ile Azerbaycan arasındaki “Bir millet, iki devlet” anlayışı çerçevesinde şekillenen ilişkiler, TDT kapsamında daha sistematik bir yapıya ka-

64 Çalısır, Abdullah. “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi: Orta Asya'da Bölgesel İşbirliği ve Entegrasyon” Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2019, s. 77.

65 Çalısır, Abdullah. “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi: Orta Asya'da Bölgesel İşbirliği ve Entegrasyon” Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2019, s. 69.

66 Türk Devletleri Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi. “Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması” (2024a), https://www.turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf Erişim:19.11.2024

vuşarak uluslararası diplomaside örnek teşkil eden bir model haline gelmiştir. Bu ilişkiler ortak tarihsel miras ve dil birliği gibi sağlam temellere dayanmaktadır. TDT, bu ortak zemini esas alarak, iki ülkenin diğer üye devletlerle de kültürel ve ekonomik iş birliğini güçlendiren projeler geliştirmesine olanak tanıyan bir platform sunmaktadır.⁶⁷

Enerji sektörü, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki stratejik iş birliğinin en öne çıkan alanlarından biridir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve TANAP (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı) gibi projeler, iki ülkenin hem ekonomik güçlerini birleştirdiği hem de Avrupa'nın enerji arz güvenliğine katkıda bulunduğu stratejik girişimlerdir.⁶⁸ Bu projeler, sadece enerji kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmayı değil, aynı zamanda TDT'nin enerji bağımsızlığı vizyonunu da desteklemektedir.

Türkiye ve Azerbaycan, savunma alanında da önemli adımlar atmış ve bu iş birliği, özellikle 2020'deki İkinci Karabağ Savaşı sırasında önemli bir testten geçmiştir.⁶⁹ Türkiye'nin, Azerbaycan'a sağladığı çok boyutlu destek, TDT içindeki üye ülkelerin dayanışma örneği olarak uluslararası alanda dikkat çekmiştir. Bu kapsamda, askeri teknolojilerin transferi, ortak tatbikatlar ve savunma sanayii projeleri gibi çalışmalar, iki ülkenin güvenlik alanındaki ortak çıkarlarını daha da ileriye taşımıştır.⁷⁰

TDT kapsamında eğitim ve kültürel projelerde de dikkat çekici bir iş birliği görülmektedir. Ortak eğitim programları ve öğrenci değişim projeleri, iki ülkenin geleceğine yönelik stratejik insan kaynağını desteklemektedir. Bunun yanı sıra, ortak kültür festivalleri ve sanat etkinlikleri aracılığıyla, Türk dünyasındaki diğer ülkelerle de kültürel etkileşim artırılmaktadır. Ulaştırma alanında ise Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu gibi projeler, bölgesel entegrasyonu pekiştirirken, ekonomik ticaret hacmini arttırmak amacıyla kullanılmaktadır.⁷¹ TDT altındaki ortaklıklar,

67 Yüce, Mehmet. "Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Dün, Bugün ve Yarın", 01.11.2023, <https://kriterdergi.com/dosya-100-yil/cumhuriyetin-100-yilinda-turkiye-azerbaycan-iliskileri-dun-bugun-ve-yarin/> Erişim: 14.01.2025

68 Kızılay, Şeyma. "Türkiye'nin Azerbaycan Desteği ve Stratejisi", 08.10.2020, <https://politikaakademisi.org/2020/10/08/turkiyenin-azerbaycan-destegi-ve-stratejisi/> Erişim: 15.01.2025

69 Hasanoğlu, Murteza ve Asim Memmedov, Bahtiyar Maharramov. "İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan-Türkiye İlişkiler", Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 3(3), 2020, s. 522.

70 Veliev, Cavid. "Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinin 30 Yılına Özet", 14.01.2022, <https://kriterdergi.com/dis-politika/turkiye-azerbaycan-diplomatik-iliskilerinin-30-yilinin-ozeti/> Erişim: 15.01.2025

71 Bayrakdar, Oğuz Kağan ve Burcu Temür. "Azerbaycan Türkiye Çok Taraflı İlişkilerine Yön Veren Dinamikler: TDT-TÜRK-SOY-TÜRKPA", 8(30), 2024, s. 20.

Türkiye ve Azerbaycan'ın uluslararası arenada daha güçlü bir duruş sergilemesini sağlamıştır. İki ülke, TDT zirvelerinde birçok stratejik karar alınmasına öncülük etmiş ve diğer Türk cumhuriyetleriyle ortak çalışma zeminlerini genişletmiştir. Bu zirvelerde ele alınan ulaştırma koridorları, ticaret kolaylıkları ve ekonomik entegrasyon projeleri, TDT'nin uzun vadeli hedeflerini desteklemektedir.

Türkiye ve Azerbaycan, TDT'nin geleceğine önemli katkı sağlayan kritik aktörlerden olmuşlardır. Ortak dil, tarih ve kültür vurgusu ile yola çıkan bu iki ülke, sadece kendi aralarındaki bağları değil, aynı zamanda Türk dünyasındaki diğer ülkelerle olan iş birliğini de derinleştirmektedir. Bu perspektifte, yeni enerji projeleri, dijital altyapı yatırımları ve askeri iş birlik protokolleri TDT'nin stratejik hedeflerine katkıda bulunmaya devam edecektir.⁷² Türkiye ve Azerbaycan arasındaki stratejik iş birliğini TDT altında ele almak, bu özel ilişkinin bölgesel ve uluslararası dinamiklerdeki etkisini anlamak için kritik bir önem taşımaktadır. Tarihsel ve kültürel bağlardan enerji ve savunmaya, diplomatik çalışmaların derinleştirilmesinden ekonomik projelere kadar uzanan geniş bir yelpazede bu iş birliğinin etkileri hissedilmektedir. TDT, bu stratejik ortaklığı desteklemekle kalmayıp aynı zamanda bu iş birliğini daha geniş bir alana yayarak Türk dünyasının geleceğini şekillendiren bir rol üstlenmektedir.

4.2. Türkiye ve Kazakistan'ın, Türk Devletleri Teşkilatı Çatısı Altındaki Stratejik İş Birliği

Türkiye ve Kazakistan, köklü tarihsel bağlarını, coğrafi avantajlarını ve ekonomik potansiyellerini, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) çatısı altında stratejik bir iş birliği modeline dönüştürerek çağın gerekliliklerine uygun bir şekilde güçlendirmektedir. 2009 yılında kurulan Türk Konseyi, Türk dünyasını birleştiren en önemli platformlardan biri haline gelmiştir ve Türkiye ile Kazakistan arasındaki iş birliğinin derinleşmesine büyük katkı sağlamıştır.⁷³ Bu kapsamda, her iki ülkenin liderleri, “geliştirilmiş stratejik ortaklık” anlayışıyla, ikili ilişkileri daha da ileri taşımak için ortak çabalar göstermektedir.⁷⁴

72 Özçelik, Sezai. “Stratejik Kardeşlik: Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, 08.08.2022, <https://www.qha.com.tr/yazarlar/prof-dr-sezai-ozcelik-35/stratejik-kardeslik-turkiye-azerbaycan-iliskileri-429599?> Erişim: 15.01.2025

73 T.C. Cumhurbaşkanlığı, “Türkiye ile Kazakistan köklü ilişkilere sahip iki kardeş ülkedir”, 10.05.2022, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/136832-turkiye-ile-kazakistan-koklu-iliskilere-sahip-iki-kardes-ulkedir-?> Erişim: 15.01.2025

74 T.C. İletişim Başkanlığı “Türkiye ile Kazakistan arasında Geliştirilmiş Stratejik Ortaklığa İlişkin Ortak Bildirisi yayımlandı”, (2022a), <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/turkiye-ile-kazakistan-arasında-gelistirilmis-stratejik-ortakliga-iliskin-ortak-bildirisi-yayimlandi?> Erişim: 15.01.2025

TDT çatısı altında gerçekleştirilen projeler, özellikle ulaştırma ve lojistik alanlarında iki ülke arasında önemli bir sinerji oluşturmaktadır. Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı ve Orta Koridor gibi projeler, Asya ile Avrupa arasındaki ticaret yollarını entegre ederek, Kazakistan'ın Avrasya bölgesindeki stratejik konumunu daha da öne çıkarmaktadır.⁷⁵ Bu projeler, sadece ticaret hacmini artırmakla kalmayıp, bölge genelindeki ekonomik bağlantılılığı da güçlendirmektedir.⁷⁶

Ekonomik iş birliğinin yanı sıra, Türkiye ve Kazakistan arasındaki savunma ve güvenlik alanlarındaki dayanışma da dikkat çekmektedir. Türkiye'nin savunma sanayiinde ulaştığı ileri teknoloji, Kazakistan'ın askeri kapasitesinin modernizasyonuna önemli katkılar sağlamaktadır. İki ülke arasında gerçekleştirilen ortak askeri tatbikatlar ve teknoloji transferleri, bölgesel güvenlik alanında yeni bir dayanışma modeli sunmaktadır.⁷⁷ Örneğin, 2023 yılında Kazakistan Silahlı Kuvvetleri, Türkiye'den Bayraktar TB2 insansız hava araçları satın almış ve bu sistemler Kazakistan'ın askeri operasyonel kabiliyetini artırmıştır.⁷⁸ Ayrıca, Türk savunma şirketi ASELSAN ile Kazakistan arasında askeri iletişim sistemleri geliştirilmesi için bir ortaklık anlaşması imzalanmıştır.⁷⁹ Bu iş birlikleri, Türk dünyasında bir dayanışma mesajı niteliği taşıyarak siyasi ve stratejik anlamda öne çıkmaktadır.⁸⁰

Kültürel ve akademik iş birlikler, Türkiye ve Kazakistan'ın TDT kapsamındaki ilişkilerinin bir diğer önemli boyutunu oluşturmaktadır. Ortak düzenlenen kültür festivalleri ve sanat etkinlikleri, iki ülke arasındaki tarihsel ve kültürel bağları daha da güçlendirirken, halklar arası iletişimi derinleştirmektedir.⁸¹ Ayrıca, öğrenci değişim programları ve akademik iş birlik protokolleri, gelecekteki liderler arasında daha sıkı bağlar oluşturarak, her iki ülkenin insan kaynağını daha iyi

75 Kafkassam, "Türk Devletleri Teşkilatı 10. Zirve Bildirisi Astana, Kazakistan", 04.11.2023, <https://kafkassam.com/turk-devletleri-teskilati-10-zirve-bildirisi-astana-kazakistan.html>? Erişim: 17.01.2025

76 Beyaz, Zafer Fatih. "Türkiye ile Kazakistan arasında Geliştirilmiş Stratejik Ortaklığa İlişkin Ortak Bildirisi" yayımlandı", 11.05.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ile-kazakistan-arasinda-gelistirilmis-stratejik-ortakliga-iliskin-ortak-bildirisi-yayimlandi/2584355>? Erişim: 17.01.2025

77 Kırım Haber Ajansı, "Türkiye ve Kazakistan askeri işbirliğini güçlendirecek", 13.09.2024, <https://www.qha.com.tr/turk-dunyasi/turkiye-ve-kazakistan-askeri-isbirligini-guclendirecek-494632> Erişim: 15.01.2025

78 Azman, Kaan. "Kazakistan ANKA SİHA'larını 2023'e kadar teslim alacak", 27.11.2021, <https://www.defenceturk.net/kazakistan-anka-sihalarini-2023e-kadar-teslim-alacak> Erişim: 26.01.2025

79 Aselsan 2023 Faaliyet Raporu, 2023, s. 17, https://wwwcdn.aselsan.com/api/file/ASELSAN_2023_FAALİYET_RAPO-RU_20240530.pdf? Erişim: 26.01.2025

80 Beyaz, Zafer Fatih. "Türkiye ile Kazakistan arasında Geliştirilmiş Stratejik Ortaklığa İlişkin Ortak Bildirisi" yayımlandı", 11.05.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ile-kazakistan-arasinda-gelistirilmis-stratejik-ortakliga-iliskin-ortak-bildirisi-yayimlandi/2584355>? Erişim: 17.01.2025

81 Purtaş, Fırat. *Kazakistan ve Türkiye Arasında Kültür ve Sanat Alanındaki İlişkiler*. Nursultan Nazarbayev Büyük Bozkırın Manevi Dirilişi, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Ankara, 2018, s.198.

bir şekilde planlamasına olanak tanımaktadır.⁸² Bunun yanı sıra, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nin Kazakistan'da faaliyet göstermesi, iki ülke arasındaki akademik ve kültürel iş birliğinin önemli bir göstergesidir. Bu üniversite, Türk dünyasının ortak tarihi ve kültürel mirasını akademik araştırmalara dönüştürerek, genç liderlerin yetişmesine katkıda bulunmaktadır.⁸³

Türkiye ve Kazakistan, enerji ve tarım gibi stratejik alanlarda da birlikte çalışmalar yürütmektedir. Tarım alanında ortak projeler ve teknik destek programları, iki ülkenin tarımsal verimliliğini artırma hedefini desteklemektedir.⁸⁴ 2024 yılında Türkiye ile Kazakistan arasında imzalanan tarım iş birliği anlaşması kapsamında, Kazakistan'ın tahıl ihracatında Türkiye'ye öncelik tanınmıştır. Bu anlaşma, iki ülke arasında tarımsal ticaretin güçlenmesine ve stratejik iş birliğinin derinleşmesine önemli bir katkı sağlamıştır.⁸⁵ Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev'in liderliğinde gerçekleştirilen çeşitli zirve toplantıları, iki ülkenin TDT kapsamındaki dayanışmasını daha da artırmıştır. Bu zirveler, Türkiye ve Kazakistan'ın TDT'nin vizyonunu gerçekleştirme yolunda kritik bir rol oynamasını sağlamaktadır. Liderler, TDT'yi bölgesel barış ve refahın sağlanmasında bir model olarak tanımlamış ve gelecekteki projelerde daha yoğun bir iş birliği sözü vermiştir.⁸⁶ Kazakistan Cumhuriyeti'nin başlangıçtan bu yana TDT zirvelerine her zaman üst düzey seviyesinde katılması, ülkenin bu teşkilata ve Türk Cumhuriyetleri işbirliğine verdiği önemi göstermektedir. Türkiye ve Kazakistan arasındaki stratejik iş birliği, TDT kapsamında hem bölgesel entegrasyon hem de uluslararası dayanışma açısından örnek bir model oluşturmaktadır. Bu kapsamda, ulaştırma, enerji, savunma ve kültürel alanlarda atılan adımlar, TDT'nin gelecekteki rolünü şekillendirecek önemli katkılar sunmaktadır.

82 Bursa, Emre. "Türkiye-Kazakistan ilişkileri ve Yüksek Eğitim Politikaları", *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 1(2), (2017), s. 2

83 Ahmet Yesevi Üniversitesi. "Türk Devletleri Teşkilatı Semerkant Zirvesi: Ortak Geçmişten Ortak Geleceğe", 2025, <https://www.eurasian-research.org/publication/turk-devletleri-teskilati-semerkant-zirvesi-ortak-gecmisten-ortak-gelecege/?lang=tr> Erişim: 28.01.2025

84 Güler, Bilge. "Türkiye ve Kazakistan ilişkileri derinleşiyor...", 07.09.2024, <https://www.turkgun.com/turk-dunyasi/turkiye-ve-kazakistan-iliskileri-derinlesiyor/249081?> Erişim: 17.01.2025

85 Kırım Haber Ajansı, "Türkiye ve Kazakistan askeri işbirliğini güçlendirecek", 13.09.2024, <https://www.qha.com.tr/turk-dunyasi/turkiye-ve-kazakistan-askeri-isbirligini-guclendirecek-494632> Erişim: 15.01.2025

86 Özpinar, Zeynep Gizem. "Ortak Vizyonla Güçlenen Birliklilik: Türk Devletleri Teşkilatı 11. Zirvesi ve Bişkek Deklarasyonu", 08.11.2024, <https://tudpam.org/ortak-vizyonla-guclenen-birliklilik-turk-devletleri-teskilati-11-zirvesi-ve-biskek-deklarasyonu/?> Erişim: 25.01.2025

4.3. Türkiye ve Kırgızistan'ın, Türk Devletleri Teşkilatı Çatısı Altındaki Stratejik İş Birliği

Türkiye ve Kırgızistan, köklü tarihsel bağları ve kültürel ortaklıkları sayesinde, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) çatısı altında stratejik iş birliğini her geçen gün güçlendiren iki önemli ülkedir. 2009 yılında kurulan Türk Konseyi, Türk dünyasının ekonomik, siyasi, kültürel ve eğitim alanlarında iş birliğini artırmayı hedeflerken, Türkiye ve Kırgızistan arasındaki ilişkiler de bu teşkilat aracılığıyla yeni bir boyut kazanmıştır. TDT'nin sağladığı platform sayesinde her iki ülke, ortak projeler ve girişimlerle yalnızca ikili ilişkileri değil, aynı zamanda Türk dünyasının bütünleşmesini sağlamada önemli bir rol üstlenmiştir.

Ekonomik iş birliği, Türkiye ve Kırgızistan arasındaki ilişkilerin temel unsurlarından biridir. Türkiye, Kırgızistan'ın başlıca ticaret ortaklarından biri olarak, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) iş birliğini desteklemektedir. Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) çerçevesinde düzenlenen ekonomik forumlar ve iş dünyası toplantıları, iki ülke arasındaki ticaret hacmini artırmada önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, 2023 yılında gerçekleştirilen Türk Dünyası İş Forumu'nda, ticaretin kolaylaştırılması amacıyla "Ortak Ekonomik Alan"ın kurulması, Ticaretin Kolaylaştırılması Komitesi'nin oluşturulması ve TDT üye ülkeleri arasında "Hizmetler ve Yatırım Serbest Ticaret Anlaşması"nın imzalanması gibi adımlar gündeme gelmiştir. Bu girişimler, bölgesel ticaretin geliştirilmesine verilen önemi açıkça ortaya koymaktadır.⁸⁷

Ulaştırma ve lojistik alanında Türkiye ve Kırgızistan arasındaki iş birliği, TDT'nin desteklediği projelerle yeni bir ivme kazanmıştır. Orta Koridor, iki ülkenin ticari bağlarını güçlendiren önemli adımlardandır. Türkiye'nin coğrafi konumu, Kırgızistan'ın ise Türkistan'daki stratejik pozisyonu, bu projelerin başarıya ulaşmasında kilit rol oynamaktadır.⁸⁸ Özellikle Kırgızistan'ın demiryolu ve karayolu altyapısının Türkiye ile uyumlu hale getirilmesi, Türk ürünlerinin Türkistan pazarlarına erişimini kolaylaştırmakta ve Kırgızistan'ın uluslararası ticaret güzergâhlarındaki önemini artırmaktadır.

Eğitim ve kültürel iş birliği de Türkiye ve Kırgızistan arasındaki ilişkilerde öncelikli bir alan olarak öne çıkmaktadır. Türkiye, Kırgızistan'daki Kırgız-Türk

87 Türk Devletleri Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi. "TDT Ekonomi ve Ticaret Bakanları 12. Toplantısı ve "Türk Dünyası İş Forumu" İstanbul'da düzenlendi", 15.09.2023, <https://www.turkicstates.org/tr/haber/tdt-ekonomi-ve-ticaret-bakanlari-12-toplantisi-ve-turk-dunyasi-is-forumu-istanbulda-duzenlendi> Erişim: 27.01.2025

88 T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye'nin Çok Taraflı Ulaştırma Politikası", (2025a), https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-taraflı-ulasirma-politikasi.tr.mfa? Erişim: 27.01.2025

Manas Üniversitesi üzerinden önemli bir akademik katkı sunmaktadır. Bu üniversite, iki ülkenin ortak çalışmalarıyla yüksek kaliteli eğitim sunarak, bilimsel araştırmaları teşvik etmekte ve Türk dünyası arasındaki kültürel bağları güçlendirmekle kalmayıp, Türk dünyasının ortak tarih ve kültürel mirasının korunmasına da hizmet etmektedir.⁸⁹ Bunun yanı sıra, TDT'nin desteklediği öğrenci değişim programları ve ortak eğitim projeleri, iki ülke arasında karşılıklı anlayışı ve iş birliğini artırmaktadır.⁹⁰

Enerji sektörü, Türkiye ve Kırgızistan arasında geliştirilen stratejik ortaklık alanlarından bir diğeridir. Kırgızistan, zengin su kaynakları sayesinde Türkistan bölgesinin önemli bir hidroelektrik enerji üreticisidir. Türkiye, bu potansiyelden yararlanarak, Kırgızistan'da enerji altyapısının modernizasyonu ve enerji ticareti konularında ortak projeler geliştirmektedir. Bu projeler, Türkiye'nin enerji arz çeşitliliğini artırırken, Kırgızistan'ın enerji üretim ve ihracat kapasitesini büyütmeyi hedeflemektedir.⁹¹

TDT'nin düzenlediği zirveler ve toplantılar, Türkiye ve Kırgızistan arasındaki dayanışmayı güçlendiren önemli bir platform sunmaktadır. Özellikle bölgesel güvenlik ve siyasi istikrarı sağlamaya yönelik ortak çabalar, Türk dünyasındaki entegrasyonu derinleştirmektedir. Türkiye ve Kırgızistan'ın Afganistan ve Türkistan'daki güvenlik meselelerinde birlikte hareket etme konusundaki kararlılığı, TDT'nin bölgesel çözüm mekanizmalarındaki rolünü daha da öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda, TDT çatısı altında geliştirilen stratejik ortaklıklar, sadece ikili ilişkilerde değil, aynı zamanda bölgesel entegrasyon açısından da önemli bir model oluşturmaktadır. Ekonomik, kültürel, siyasi ve enerji alanlarında hayata geçirilen projeler, iki ülkenin ortak hedeflerini desteklerken, gelecekte bu iş birliğinin daha da derinleşmesine zemin hazırlamaktadır. TDT'nin sunduğu platform, Türkiye ve Kırgızistan'ın stratejik hedeflerine ulaşmasında katalizör bir rol oynamaya devam etmektedir.⁹²

89 Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi. "Tarihçe", (2025a), https://manas.edu.kg/tr/about_manas/history Erişim: 27.01.2025

90 Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, "Değişim Programları", (2025b). <https://manas.edu.kg/tr/students/students-exchange/> Erişim: 27.01.2025

91 Milliyet, "Kırgızistan ile enerjide ortaklık projesi", 06.11.2024, <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/kirgizistan-ile-enerjide-ortaklik-projesi-7226990?> Erişim: 17.01.2025

92 Hasanzadeh, Vusal. "Türk Devletleri Teşkilatı Bışkek Zirvesi'nin Bölgesel ve Küresel Önemi", 12.11.2024, <https://hiscurlart.com/post/turk-devletleri-teskilati-biskek-zirvesinin-bolgesel-ve-kuresel-onemi/> Erişim: 28.01.2025

4.4. Türkiye ve Özbekistan'ın, Türk Devletleri Teşkilatı Çatısı Altındaki Stratejik İş Birliği

Türkiye ve Özbekistan arasındaki stratejik iş birliği, Şevket Mirziyoyev döneminde hızla gelişerek Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) çerçevesinde daha güçlü bir bağa dönüşmüştür. İki ülke arasındaki tarihi, kültürel ve ekonomik ortaklık, TDT'nin sunduğu çok taraflı platformda yeni bir dinamizm kazanmıştır. Bu iş birliği, yalnızca iki ülkenin değil, aynı zamanda bölgenin kalkınması ve istikrarı açısından da stratejik bir öneme sahiptir.

Türkiye ve Özbekistan arasındaki diplomatik ilişkiler, Özbekistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılından bu yana istikrarlı bir şekilde gelişmektedir. İki ülke, tarih boyunca köklü medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve ortak değerler üzerinden güçlü bir bağ kurmuştur. Ancak, ilişkiler son yıllarda karşılıklı stratejik iş birliği anlaşmaları ve üst düzey ziyaretlerle daha derin bir anlam kazanmıştır. Özellikle 2022 yılında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Özbekistan'a gerçekleştirdiği resmi ziyaret, iki ülke arasındaki ilişkilerin “kapsamlı stratejik ortaklık” seviyesine çıkarılması açısından dönüm noktası olmuştur.⁹³ Bu ziyaret sırasında imzalanan iş birliği anlaşmaları, ekonomik kalkınma, güvenlik ve kültürel bağların güçlendirilmesine yönelik önemli adımlar olarak değerlendirilmiştir.

Türk Devletleri Teşkilatı, bu stratejik ortaklıkların güçlendirilmesinde önemli bir platform sunmaktadır. TDT'nin temel amacı, üye ülkeler arasında ekonomik, kültürel ve siyasi iş birliğini artırmak ve Türk dünyasının küresel düzeyde etkin bir aktör haline gelmesini sağlamaktır.⁹⁴ Türkiye ve Özbekistan, bu çerçevede birçok ortak projeye öncülük etmekte ve diğer üye ülkelerle birlikte Türk dünyasının refah ve istikrarına katkı sağlamaktadır. TDT'nin 2022 yılında Semerkant'ta düzenlenen zirvesi, Türkiye ve Özbekistan arasındaki bağların daha da pekiştirilmesi için bir fırsat yaratmıştır. Zirvede iki ülke, ticaret hacmini artırma, enerji güvenliği projeleri geliştirme ve askeri iş birliğini genişletme konularında önemli adımlar atmıştır.⁹⁵

93 T.C. İletişim Başkanlığı. “Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Özbekistan Ziyaretiyle Stratejik İlişkiler En Üst Seviyeye Çıkacak”, (2022b), <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdoganin-ozbekistan-ziyaretiyle-stratejik-iliskiler-en-ust-seviyeye-cikacak> Erişim: 03.12.2024

94 Topsakal, İlyas ve Alperen Kürşad Zengin. “Türk Devletleri Teşkilatı: Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Çıktılar”, 12.11.2021, <https://kriterdergi.com/dis-politika/turk-devletleri-teskilati-siyasi-ekonomik-ve-kulturel-ciktilar/> Erişim: 28.01.2025

95 Ahmet Yesevi Üniversitesi. “Türk Devletleri Teşkilatı Semerkant Zirvesi: Ortak Geçmişten Ortak Geleceğe”, 2025, <https://www.eurasian-research.org/publication/turk-devletleri-teskilati-semerkant-zirvesi-ortak-gecmisten-ortak-gelecege/?lang=tr> Erişim: 28.01.2025

Ekonomik iş birliği, Türkiye ve Özbekistan ilişkilerinin en önemli boyutlarından biridir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi, son yıllarda belirgin bir artış göstermiş olup yeni hedeflerle desteklenmiştir. Türkiye'nin sanayi ve teknoloji alanındaki bilgi birikimi, Özbekistan'ın doğal kaynaklar açısından zengin altyapısı ile birleşerek karşılıklı ekonomik avantajlar yaratmıştır. Özellikle tarım, enerji ve tekstil gibi alanlarda yapılan yatırımlar, iki ülkenin karşılıklı bağlılığını artırmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın verilerine göre, Özbekistan'da faaliyet gösteren Türk şirketlerinin sayısı her geçen yıl artmaktadır ve bu durum ekonomik bağların derinleştiğini göstermektedir.⁹⁶

İki ülkenin iş birliği yalnızca ekonomik alanda değil, aynı zamanda güvenlik ve bölgesel istikrar konularında da dikkat çekicidir. Türkiye ve Özbekistan, Türkistan'daki güvenlik sorunlarına ortak çözümler geliştirmek amacıyla düzenli olarak stratejik toplantılar düzenlemektedir. Bu bağlamda, Türkiye ve Özbekistan Dışişleri Bakanlarının başkanlık ettiği Stratejik Planlama Grubu toplantıları, iki ülkenin bölgesel sorunlara dair ortak bir vizyon geliştirmesine katkı sağlamaktadır.⁹⁷ Özellikle terörle mücadele, sınır güvenliği ve yasa dışı göç gibi konular, ortak bir güvenlik anlayışı temelinde ele alınmaktadır.

Kültürel bağlar, Türkiye ve Özbekistan arasındaki ilişkilerin derinliğini artıran bir diğer unsurdur. Ortak Türk tarihi, edebiyatı ve gelenekleri, iki ülke arasındaki dostluğun temel taşlarını oluşturur. TDT'nin kültürel projeleri, bu bağları daha da güçlendirme konusunda etkili bir araçtır. Örneğin, Türk dünyası gençlik programları ve kültürel değişim projeleri, iki ülkenin halkları arasındaki etkileşimi artırarak ortak bir aidiyet duygusunu pekiştirmektedir.⁹⁸

Türk Devletleri Teşkilatı'nın sunduğu fırsatlar, Türkiye ve Özbekistan için yalnızca ikili ilişkilerle sınırlı kalmayıp, çok taraflı iş birliği imkanları da yaratmaktadır. TDT'nin ekonomik iş birliği projeleri, altyapı yatırımları ve enerji koridorları, Türk dünyasının küresel rekabet gücünü artırmayı hedeflerken, Türkiye ve Özbekistan'ın bu projelerdeki aktif rolü, bölgesel istikrar ve refahın sağlanmasında kritik bir yer tutmaktadır. Ortak tarih ve kültür temelinde inşa edilen stratejik iş birliği, TDT çatısı altında daha geniş bir perspektif kazanmış; ekonomik, siyasi

96 T.C. Dışişleri Bakanlığı. "Türkiye-Özbekistan Siyasi İlişkileri", (2025b), <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa> Erişim: 29.01.2025

97 T.C. Dışişleri Bakanlığı. "Sayın Bakanımızın Özbekistan Dışişleri Bakanı Bahtiyor Saidov'la Ortak Stratejik Planlama Grubu III. Toplantısına Eş Başkanlık Yapması", 27.09.2023, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-ozbekistan-disisleri-bakani-bahtiyor-saidov-la-ortak-stratejik-planlama-grubu-iii-toplantısına-es-baskanlik-yapması-27-eylul-2023-ankara.tr.mfa> Erişim: 29.01.2025

98 Topsakal İlyas ve Alperen Kürşad Zengin. "Türk Devletleri Teşkilatı: Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Çıktılar", 12.11.2021, <https://kritterdergi.com/dis-politika/turk-devletleri-teskilati-siyasi-ekonomik-ve-kulturel-ciktılar?> Erişim: 28.01.2025

ve kültürel alanlarda somut başarılarla taçlanmışır. İki ülkenin ortak vizyonu, halklarının refahını artırmanın ötesinde, Türk dünyasının daha güçlü ve etkili bir aktör haline gelmesine de katkıda bulunmakta, bu stratejik ortaklık hem bölgesel hem de küresel düzeyde etkisini artırmaya devam etmektedir.⁹⁹

4.5. Türkiye ve Macaristan'ın, Türk Devletleri Teşkilatı Çatısı Altındaki Stratejik İş Birliği

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), Türk dünyasının tarihsel, kültürel ve ekonomik bağlarını güçlendirmek amacıyla kurulan ve üye devletler arasında stratejik iş birliğini teşvik eden önemli bir platformdur. Türkiye ve Macaristan arasındaki ilişkiler, bu teşkilatın çatısı altında farklı bir boyut kazanmıştır. Macaristan'ın 3 Eylül 2018 tarihinde TDT'ye gözlemci üye statüsüyle dahil olması, tarihi bağların modern diplomasiye yansıtıldığı bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir.¹⁰⁰ Özellikle Macaristan'ın "Doğu Açılımı" politikası, Türk dünyası ile olan bağların yeniden şekillenmesini sağlamış ve iki ülke arasında güçlü bir iş birliği zemini oluşturmuştur.¹⁰¹

Türkiye ve Macaristan arasındaki ilişkiler, yalnızca tarihi bağlarla sınırlı kalmayıp, karşılıklı stratejik iş birlikleri ve ekonomik çıkarlarla da pekişmektedir. 2013 yılında Ankara'da gerçekleşen Türkiye-Macaristan Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi toplantısı, iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik iş birliğinin derinleştirilmesi adına bir dönüm noktası olmuştur.¹⁰² Bu süreçte savunma sanayii, enerji, tarım ve kültürel alanlarda yürütülen ortak projeler, iş birliğinin somut göstergeleri olarak öne çıkmıştır.¹⁰³ Bu gelişmeler, bölgesel güvenlik ve ekonomik kalkınmaya yönelik iş birliklerini daha da ileri taşıyan bir modelin inşa edilmesine olanak tanımıştır.

99 Ahmet Yesevi Üniversitesi. "Türk Devletleri Teşkilatı Semerkant Zirvesi: Ortak Geçmişten Ortak Geleceğe", 2025, <https://www.eurasian-research.org/publication/turk-devletleri-teskilati-semerkant-zirvesi-ortak-gecmisten-ortak-gelecege/?lang=tr> Erişim: 28.01.2025

100 Avcı, Erkan. "Türk Konseyi Kırgızistan'da başladı, Macaristan da katıldı", 03.09.2018, <https://tr.euronews.com/2018/09/03-turk-konseyi-6-devlet-baskanlari-zirvesi-kirgizistan-da-basladi> Erişim: 29.11.2024

101 Ercan, Osman. "Macar dış politikasında çeşitlendirme arayışı: Macaristan'ın 'Doğu Açılımı' ve Türk Devletleri", Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi, (12)2, (2023), ss.168-182, <https://doi.org/10.47934/tife.12.02.02>

102 T.C. Dışişleri Bakanlığı. "Türkiye-Macaristan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin ilk toplantısı Ankara'da gerçekleştirildi", (2025c), https://www.mfa.gov.tr/turkiye-macaristan-yuksek-duzeyli-stratejik-isbirligi-konseyi_nin-ilk-toplantisi-ankara_da-gerceklestirildi.tr.mfa Erişim: 29.01.2025

103 Bozdoğan, Kaan. "Türkiye ve Macaristan arasında 17 maddelik iş birliği anlaşması imzalandı", 19.12.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ve-macaristan-arasinda-17-maddelik-is-birligi-anlasmasi-imzalandi/3086126> Erişim: 29.01.2025

Macaristan'ın Türk Devletleri Teşkilatı'na gözlemci üye olarak katılımı, teşkilatın uluslararası alandaki etkinliğini artıran bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Türk ve Macar halkları arasındaki tarihsel bağlar, TDT çatısı altında ortak projelere dönüşmüş, bu durum iki ülkenin ekonomik ve kültürel etkileşimini hızlandırmıştır.¹⁰⁴ Macaristan'ın Türkistan bölgesindeki Türk Devletleri ile olan ekonomik bağları ve enerji politikalarındaki iş birliği, Türkiye ile birlikte bölgesel güç dengesini etkileyecek stratejik adımların habercisidir. Ayrıca, enerji koridorları ve ticaret yollarının optimize edilmesi için yapılan anlaşmalar, Avrupa ve Türkistan arasındaki entegrasyonu güçlendirmiştir. Bu bağlamda, Macaristan'ın "Doğu Açılımı" politikası, yalnızca ekonomik kazanımlarla sınırlı kalmayıp, bölgesel güvenlik politikalarına da katkı sağlamaktadır.¹⁰⁵

Macaristan ve Türkiye'nin NATO üyelikleri, bölgesel güvenlik konularında ortak hareket etmelerine olanak tanırken, enerji ve ticaret alanındaki iş birlikleri Avrupa ve Türkistan arasında stratejik bir köprü oluşturmuştur. Türk Devletleri Teşkilatı kapsamında derinleşen bu ilişkiler, iki ülkenin hem ekonomik kalkınmasına hem de bölgesel barış ve istikrara hizmet eden bir yapı olarak dikkat çekmektedir.¹⁰⁶

4.6. Türkiye ve Türkmenistan'ın, Türk Devletleri Teşkilatı Çatısı Altındaki Stratejik İş Birliği

Türkmenistan ile Türkiye arasındaki stratejik iş birliği, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) çatısı altında bölgesel dayanışma ve ortaklık anlayışının en önemli örneklerinden birini teşkil etmektedir. TDT, üye ülkeler arasında kültürel, ekonomik ve siyasi bağları güçlendirmek amacıyla oluşturulmuş bir platformdur ve Türkmenistan bu bağlamda Türkiye'nin Türkistan ile ilişkilerindeki önemli partnerlerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin Türkmenistan ile olan ilişkileri, tarihsel bağların ötesine geçerek, enerji, ulaştırma ve ticaret gibi stratejik alanlarda gelişen kapsamlı bir iş birliği çerçevesine oturmaktadır.¹⁰⁷

Türkmenistan'ın ekonomik yapısı, enerji kaynaklarına dayalı bir model üzerine kuruludur. Doğalgaz rezervleri bakımından dünyanın önde gelen ülkeleri

104 Yüce, Mehmet. "Türk Devletleri Teşkilatına Üye Ülkeler Arasında İkili İlişkiler", *Türk Dünyası Akademik Bakış Dergisi*, (3)5, (2023), s. 40.

105 Dünya Enerji Konseyi, "Türkiye ve Macaristan arasında enerji işbirliği derinleşiyor", 2023, <https://dunyaenerji.org.tr/turkiye-ve-macaristan-arasinda-enerji-isbirligi-derinlesiyor/>? Erişim: 29.01.2025

106 Çebi, Tuba. "Türkiye-Macaristan ilişkilerinin 100. Yılında 'Geliştirilmiş Stratejik Ortaklık'", 20.12.2023, <https://www.turksam.org/detay-turkiye-macaristan-iliskilerinin-100-yilinda-gelistirilmis-stratejik-ortaklik> Erişim: 29.01.2025

107 Yüce, Mehmet. *Türkiye'nin Türk Devletleri Teşkilatı Üyeleriyle İkili İlişkileri*, SETA Yayınları, İstanbul, 2022, s. 19.

arasında yer alan Türkmenistan, bu kaynakların işlenmesi ve uluslararası piyasalara ulaştırılması konusunda Türkiye ile ortak projeler geliştirmektedir. Özellikle Hazar geçişli enerji koridorları, bu iş birliğinin somut örneklerindendir. Türkiye, Türkmenistan'ın enerji kaynaklarını Avrupa'ya taşıma noktasında kritik bir lojistik üs rolü üstlenmektedir.¹⁰⁸ Bu tür projeler, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin daha da güçlenmesine katkı sağlamakla birlikte, TDT'nin ekonomik entegrasyon hedeflerine de hizmet etmektedir.

Bu stratejik iş birliği aynı zamanda kültürel bağların yeniden canlanmasını desteklemektedir. Ortak tarih, dil ve kültür temellerine dayalı olarak şekillenen bu ilişkiler, iki ülke arasında yalnızca ekonomik değil, siyasi dayanışmayı da pekiştirmektedir. TDT çatısı altında yürütülen çalışmalar, bu bağların kurumsallaşmasına imkân tanımış ve uluslararası alanda daha güçlü bir Türk dünyası vizyonunun oluşmasına zemin hazırlamıştır.¹⁰⁹ Türkiye ve Türkmenistan arasında geliştirilen enerji, ticaret ve ulaştırma projeleri, bu vizyonun somut bir yansımasıdır. Örneğin, Türkiye, Türkistan ile Avrupa arasındaki ticaret yollarının güvenli ve etkin bir şekilde işletilmesi için Türkmenistan ile iş birliğini derinleştirmektedir.¹¹⁰ Bu projeler, yalnızca iki ülke arasındaki ilişkileri değil, aynı zamanda TDT üyesi ülkeler arasındaki dayanışmayı da güçlendirmektedir.

Türkiye ile Türkmenistan arasındaki bu çok boyutlu ilişkiler, TDT'nin misyon ve vizyonu doğrultusunda bölgesel bütünleşmeyi ve Türk dünyasının küresel arenadaki etkinliğini artırmayı hedefleyen stratejik bir adım niteliğindedir. Enerji, ticaret, ulaştırma ve kültürel iş birliği alanlarında geliştirilen bu ilişkiler, Türk dünyasının bir güç merkezi olarak yükselmesine katkıda bulunmaktadır.

4.7. Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin, Türk Devletleri Teşkilatı Çatısı Altındaki Stratejik İş Birliği

11 Kasım 2022 tarihinde Özbekistan'ın Semerkant kentinde düzenlenen 9. Zirve'de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne (KKTC) Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) tarafından gözlemci devlet statüsü tanınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti

108 İsmayilov, Elnur ve Türkan Budak. "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası", Bilge Strateji: Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi, (6)11, 2014, s. 43-47.

109 T.C. Cumhurbaşkanlığı, "Dünyada yaşanan gelişmeler, Türk Devletleri Teşkilatı çatısı altında birleşmemizin önemini ortaya koymuştur", 26.10.2023, <https://tccb.gov.tr/haberler/410/149896/-dunyada-yasanan-gelistmeler-turk-devletleri-teskilati-catisi-altinda-birlesmemizin-onemini-ortaya-koymustur>. Erişim: 30.01.2025

110 T.C. Cumhurbaşkanlığı, "Türkiye-Türkmenistan ilişkileri, Kazandığı İvmeyle Örnek ve Özel Bir Seviyeye Ulaştı", 07.11.2014, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/1485/turkiye-turkmenistan-iliskileri-kazandigi-ivmeyle-ornek-ve-ozel-bir-seviyeye-ulasti>. Erişim: 31.01.2025

haricinde herhangi bir ülke tarafından resmen tanınmayan KKTC'nin, TDT çatısı altında gözlemci üye olarak kabul edilmesi, uluslararası alanda görünürlüğünü artıran ve gelecekte daha geniş çapta tanınmasının önünü açabilecek önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Özellikle TDT üyesi devletler nezdinde diplomatik ilişkilerin güçlenmesine katkı sunabilecek bu adım, KKTC'nin uluslararası camiada daha fazla destek bulmasına zemin hazırlayabilir.¹¹¹ Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) çatısı altında geliştirdiği stratejik iş birliği, sadece iki devlet arasında değil, aynı zamanda Avrasya coğrafyasındaki daha geniş bir iş birliği çerçevesinde değerlendirilmesi gereken önemli bir adımı temsil etmektedir. TDT, ortak dil, tarih, kültür ve ekonomik bağlarla bir araya gelen Türk dünyasının, uluslararası arenada daha güçlü bir konuma gelmesi için oluşturulmuş önemli bir platformdur. KKTC'nin 2022 yılında TDT'ye gözlemci üye olarak kabul edilmesi, bu bağlamda hem sembolik hem de stratejik bir anlam taşımaktadır.¹¹² KKTC'nin TDT'ye gözlemci statüsü ile dahil olması, Türk dünyasının dayanışma ve iş birliğini genişletme arzusunun bir yansımasıdır. Bu gelişme, KKTC'nin uluslararası alandaki görünürlüğünü artırmakla kalmamış, aynı zamanda Türk dünyasının siyasi, ekonomik ve kültürel entegrasyonuna yönelik daha büyük bir vizyonun parçası olmuştur.¹¹³ TDT, üye ülkeler arasında sadece ekonomik iş birliğini değil, aynı zamanda altyapı, enerji, ticaret ve ulaştırma gibi stratejik alanlardaki entegrasyonu da hedeflemektedir. KKTC'nin bu süreçte aktif bir rol üstlenmesi, Doğu Akdeniz'deki jeopolitik denklemleri de etkileyecek bir potansiyele sahiptir.¹¹⁴ Özellikle Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarına yönelik uluslararası rekabet, KKTC'nin TDT çatısı altındaki rolünü daha da kritik hale getirmiştir. Bu bağlamda, KKTC'nin gözlemci statüsü, Türk dünyasının Akdeniz'deki çıkarlarını savunması ve dengeleyici bir aktör olarak hareket etmesi için önemli bir araç sağlamaktadır.¹¹⁵ KKTC'nin bu süreçte Türkiye ile olan stratejik uyumu hem TDT'nin dayanışma

111 Keşikçi, Naciye Solmaz ve Ömer Faruk Karaman. "Türk Devletleri Teşkilatı ve Üyelerin Katılım Süreçleri: KKTC ve Türkmenistan Gözlemci Üyeleri", GAB Akademisi, (3)5, 2023, s. 23.

112 Keşikçi, Naciye Solmaz ve Ömer Faruk Karaman. "Türk Devletleri Teşkilatı ve Üyelerin Katılım Süreçleri: KKTC ve Türkmenistan Gözlemci Üyeleri", GAB Akademisi, (3)5, 2023, s. 22.

113 Keşikçi, Naciye Solmaz ve Ömer Faruk Karaman. "Türk Devletleri Teşkilatı ve Üyelerin Katılım Süreçleri: KKTC ve Türkmenistan Gözlemci Üyeleri", GAB Akademisi, (3)5, 2023, ss.23.

114 Koç, Rasim. "Doğu Akdeniz'in Yeni Jeopolitiği: Kıbrıs Sorunu ve Suriye Krizi", Türk dünyası Araştırmaları, (132)260, 2022, s. 21.

115 Şahin, İsmail. *Türk Devletleri Teşkilatı Açısından KKTC'nin Jeopolitik Önemi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi, Ankara, 2022, s. 41.

ruhunu güçlendirmiş hem de KKTC'nin uluslararası sistemdeki izolasyonunun aşılmasına katkıda bulunmuştur.¹¹⁶

Bu iş birliği ayrıca Türk dünyasının küresel sistemdeki etkinliğini artırmayı hedefleyen uzun vadeli stratejilerin bir parçasıdır. TDT'nin ortak projeler ve kurumsal yapılanmalarla üyeler arasında derinleşen bağları, KKTC'nin de bu süreçte dahil olmasıyla birlikte yeni bir dinamizm kazanmıştır. KKTC'nin TDT'deki varlığı, Türk dünyasının küresel meselelerdeki dayanışmasını ve kararlılığını sergileyen bir örnek olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, Türkiye'nin KKTC ile TDT çatısı altında geliştirdiği iş birliği, yalnızca iki ülkenin ilişkilerini derinleştirmekle kalmamış, aynı zamanda Türk dünyasının bütüncül bir vizyon doğrultusunda ilerlemesine olanak sağlamıştır.

5. SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Türk Devletleri Teşkilatı'nın kuruluş ve kurumsallaşma süreci, siyasi kararlılık ve kültürel ortaklık temelinde önemli bir dinamizm kazanmış olsa da uygulama ve işlevsellik açısından bazı temel sorunlar teşkilatın etkinliğini sınırlamaktadır. Üye devletlerin farklı düzeylerdeki ekonomik gelişmişlikleri, dış politika önceliklerinin ve uluslararası angajmanlarının farklılaşması, ortak stratejik hedeflerin belirlenmesini ve uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Kurumsal yapının hâlâ büyük ölçüde deklaratif düzeyde kalması, alınan kararların izlenmesi ve somut projelere dönüşmesi noktasında ciddi bir boşluk oluşturmaktadır. Ayrıca, teşkilat bünyesindeki iş birliği mekanizmalarının çoğunun bağlayıcı niteliğe sahip olmaması, siyasi söylemlerle eylem arasındaki mesafenin açılmasına yol açmaktadır.

Bu yapısal sorunların ötesinde, TDT'nin karşı karşıya olduğu zorlukların jeopolitik boyutu da giderek daha karmaşık bir hâl almaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türkistan (Orta Asya) ülkeleri farklı bölgesel ittifaklara yönelmiş, Rusya öncülüğünde kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) ve Avrasya Ekonomik Topluluğu gibi yapılar bu ülkelerin entegrasyon arayışlarına ev sahipliği yapmıştır. Sonrasında Çin'in öncülüğünde kurulan Şanghay Beşlisi (Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan), Özbekistan'ın da katılımıyla Şanghay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) dönüşmüş ve özellikle "Kuşak Yol" girişimiyle ekonomik cazibesini artırmıştır. Çin'in bölgeye yaklaşımı, iç işlerine müdahale etmeme, siyasi talepler ile ri sürmeme ve yalnızca ekonomik iş birliğine odaklanma ilkeleri doğrultusunda

116 Şahin, İsmail. *Türk Devletleri Teşkilatı Açısından KKTC'nin Jeopolitik Önemi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi, Ankara, 2022, s.41.

şekillenmektedir. Bu yaklaşım tarzı, Çin'i Batılı aktörlerden ve Rusya'dan belirgin biçimde farklılaştırmakta; söz konusu fark da onu Türkistan ülkeleri açısından daha pragmatik ve tercih edilebilir bir ortak hâline getirmektedir.¹¹⁷

Bu karmaşık güç rekabetinde, Türkistan ülkelerinin Çin ile iş birliğini fırsata çevirme çabaları, Batı'nın Rusya'ya uyguladığı yaptırımlardan etkilenmeme arzusu ile birleşmiş ve dış politika manevra alanlarını genişletme zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Nitekim Nisan 2025'te Avrupa Birliği ile yapılan görüşmeler, Türkistan ülkelerinin Rusya'dan ekonomik olarak uzaklaşma stratejisini açıkça ortaya koymuştur. Aynı zamanda Avrupa'nın, küresel sistemdeki konumunu koruyabilmek için Asya ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini derinleştirme eğilimi, bölgede rekabeti daha da kızıştırmaktadır. Bu gelişmeler, Türkistan'ın sadece enerji ve ulaşım açısından değil, aynı zamanda büyük güçlerin stratejik çıkarlarının keştiği bir merkezî aktöre dönüştüğünü göstermektedir. Dolayısıyla, Çin ve AB gibi iki büyük ekonomik gücün arasında konumlanan Türk Cumhuriyetlerinin bu durumu sadece fırsat değil, aynı zamanda yönetsel sorumluluk çerçevesinde dikkatli biçimde değerlendirmeleri gerekmektedir.¹¹⁸

Tüm bu faktörler ışığında, Türk Devletleri Teşkilatı'nın güçlendirilmesi ve bölgesel entegrasyonun somut sonuçlar üretmesi için daha proaktif politikaya ihtiyaç duyulmaktadır. Öncelikle, kurumsal kararların uygulanmasını denetleyecek bağlayıcı izleme ve değerlendirme mekanizmaları oluşturulmalı; zirve kararlarının sahaya yansımaları sağlayacak uygulama takvimleri ile sorumluluk alanları net biçimde tanımlanmalıdır. Buna ek olarak, TDT bünyesinde sektörel uzmanlık kurumları (örneğin Türk Dijital Ajansı, Türk Enerji Ajansı, Türk Ulaştırma Forumu gibi) oluşturularak, teknik kapasite artırılmalı ve belirli alanlarda somut projeler hayata geçirilmelidir. Mevcut Türk Yatırım Fonu gibi yapılar, sadece sermaye aktarımı değil, stratejik projelerin eşgüdümü açısından da etkin bir şekilde yeniden yapılandırılmalıdır. Ayrıca, akademik ve kültürel entegrasyonu desteklemek amacıyla eğitim, medya ve dil politikaları alanında ortak normlar, hedefler belirlenmeli ve tüm üye ülkelerin bu hedefler doğrultusunda gerekli faaliyetlerin yerine getirilmeleri sağlanmalı; Orhun Değişim Programı gibi girişimler daha yaygın ve fonlanabilir hâle getirilmelidir.

117 Çetin, Nur. Değişen Uluslararası Konjonktürde Rusya'nın Yakın Coğrafyası ile ilişkileri, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, (2024), s.15.

118 Çetin, Nur. Değişen Uluslararası Konjonktürde Rusya'nın Yakın Coğrafyası ile ilişkileri, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, (2024), s.29.

9-11 Eylül 2024 tarihlerinde Bakü’de Uluslararası Türk Akademisi ile Türk Dil Kurumu iş birliğinde düzenlenen toplantıda kabul edilen 34 harften oluşan Ortak Türk Alfabetesi, Türk dünyasında kültürel ve siyasal yakınlaşmayı derinleştirmeye, Türk Cumhuriyetleri arasında entegrasyon süreçlerinin hızlandırılmasına yönelik stratejik bir adım olarak öne çıkmaktadır. Türk ülkelerinin ortak Türk alfabesi kullanması meselesi ilk defa Türkiye Cumhuriyeti tarafından 18-20 Kasım 1991 tarihlerinde İstanbul’da gerçekleştirilen “Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu”nda dile getirilmiş olup, bilimsel çalışmalar başlatılmıştır. İkinci Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu İstanbul’da Marmara Üniversitesinde Kasım 2018’de gerçekleştirilmiş olup, 2024 yılında Ortak Alfabenin kabulü bu sürecin zirvesi olmuştur. Söz konusu alfabe birliği girişimi, Türk Cumhuriyetleri arasındaki diplomatik, sosyal ve kültürel ilişkilerin kurumsal temellerini güçlendirmeye katkı sunacak olup; aynı zamanda ortak kimlik ve aidiyet bilincinin pekişmesine hizmet etmektedir. Latin alfabesine geçiş sürecinde olan ülkelerde yapısal uyum sürecini hızlandırması beklenen bu adım, halklar arası karşılıklı anlayış ve etkileşimi artırarak kültürel diplomasinin etkinliğini pekiştirmektedir. Ortak alfabenin kabulü, yalnızca teknik bir yazı sistemi uyumu sağlamaktan öte, Türk dünyasında “ortak kültür, ortak tarih ve ortak kimlik” etrafında kenetlenen kolektif bir vizyonun sembolü olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, bilgi ve içerik dolaşımının hızlanması, ortak medya ve eğitim altyapılarının oluşturulması ve akademik iş birliklerinin kolaylaştırılması gibi alanlarda önemli kazanımlar sağlaması öngörülmektedir. Ekonomik ilişkilerin koordinasyon içinde yürütülmesi, dijitalleşme süreçlerinin ortak dil üzerinden bütünleştirilmesi ve topluluklar arasında iletişimin sürdürülebilir bir yapıya kavuşması açısından da bu adım, Türk dünyasının uzun vadeli entegrasyon hedeflerine doğrudan katkı sunacağı beklenmektedir. Bununla birlikte kabul edilen Ortak Türk Alfabesinin Türk Cumhuriyetlerde hukuki boyutuyla yürürlüğe girmesi, halklar arasında yaygınlaştırılması ve özellikle ülkelerin gelecek nesillerini yetiştiren eğitim sistemlerinde kullanılması meselesi çok ciddi, uzun vadeli, detaylı planlamayı ve koordineli çalışmayı gerektiren bir süreçtir. Bu hususta diğer önemli mesele, Türk Cumhuriyetleri arasında farklı alanlarda ilişkilerin derinleşmesi ile birlikte tarafların anlaşabilmeleri için farklı Türk lehçeleri arasında tercüme edebilecek tecümanlara ihtiyaç duyulmaktadır, bu kadroların yetiştirilmesini planlama ve gerçekleştirme konusunda da Türk Devletler Teşkilatına ve Türkiye’ye büyük görevler düşmektedir. Bu konuda Türkiye’deki bir yükseköğretim kurumuna Türk Cumhuriyetleri işbirliğine yönelik tercümanlar dahil olmak üzere farklı alanlarda

uzman yetiştirilmesi görevinin verilmesi, ülkeler arasındaki ilişkileri yeni bir seviyeye taşıyacaktır.

Ekonomik ilişkilerinin gelişimi ile TDT üye ülkelerinin son 3 yılda dünya ekonomisine olan katkıları incelendiği zaman, GSYİH'nın %1,4'ten %1,8'e kadar yükseldiğini, ticaret cirosunun da %3'ten %3,5'e kadar yükseldiğini görülebiliyoruz¹¹⁹. 2024 yılında Türk Devletleri Teşkilatı üye ülkelerinin küresel ekonomideki payı yaklaşık %2'ydi. Türk devletlerinin 2024 yılı toplam GSYİH'si 2,1 trilyon dolar olarak gerçekleşti ve dünya GSYİH'sindeki payı %1,8 olarak belirlendi. Bu yönüyle Türk devletleri daha yüksek ekonomik büyüme oranları göstermiş oldular: bu ülkelerinin GSYİH'si, dünya ekonomisinin %3,2 büyümesine karşın %5,2 artmıştır. Diğer önemli husus, TDT üye ülkelerinin nüfusu 2025 yılı itibarıyla 178,8 milyon kişi olup dünya nüfusunun %2,8'ini oluşturmaktadır¹²⁰. Bu rakamlar Türk devletlerinin hem ekonomik hem de demografik olarak dünya genelinde önemli bir yere sahip olduklarını göstermektedir. Demografik olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk Devletleri arasında en kalabalık olduğunu belirtmek gerekir.

Bununla birlikte, Türk Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin daha aktif bir şekilde geliştirilmesi gerektiğini belirtmek gerekir. Türkiye Cumhuriyeti Kazakistan'ın ihracatında %4 pay ile 6. sıradadır, ithalatında ise %3 pay ile 7. sıradadır¹²¹; Azerbaycan'ın dış ticaret hacminde Türkiye %12,9 pay ile ikinci ülke olmuştur¹²², Türkmenistan'ın dış ticaretinde de aynı şekilde Türkiye ikinci sırada yer almıştır; Özbekistan'ın 2024'te en fazla ticaret yaptığı ülkeler arasında % 4,5 ile Türkiye dördüncü olmuştur¹²³, Kırgızistan'ın ihracatında Türkiye %4,5 pay ile 6. sırada, ithalatında %3,7 pay ile 5. sırada yer almıştır¹²⁴. Bu du-

119 Turkic Economic Outlook: January - December 2024, (2025), www.ereforms.gov.az/files/te_review/pdf/en/turkic-economic-outlook-2024-january-december-no4_doc_en.pdf, Erişim:19.05.2025

120 Dolya türkskih gosudarstv v mirovoy ekonomike v 2024 godu sostavila okolo 2 protsentov (1 Nisan 2025), www.report.az/ru/finansy/tyurkskie-gosudarstva-v-proshlom-godu-imeli-dolyu-okolo-2-v-mirovoj-ekonomike/, Erişim: 19.05.2025

121 Kazakistan Ülke Profili, T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü Raporu, Ankara (2025), s.11

122 2024 Yılı Azerbaycan'ın Dış Ticareti Hakkında, Bakü Ticaret Müşavirliği, (17 Şubat 2025), www.dtybs.ticaret.gov.tr/blog/post/28245/#:~:text=2024%20yılında%20Azerbaycan%27in%20dış,her%20biri%20%251%2C4%20olmakla,Erişim:19.05.2025

123 Özbekistan'ın dış ticaret hacmi 2024'te 65,9 milyar doları aştı, (21 Ocak 2025), www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasya-dan/ozbekistanin-dis-ticaret-hacmi-2024-te-65-9-milyar-dolari-asti/678f8b4dd00b25ae29df9ad1#:~:text=Özbekistan%27in%202024%27te%20en,3%20ile%20Güney%20Kore%20izledi,Erişim:19.05.2025

124 Kırgızistan Ülke Profili, T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü Raporu, Ankara (2025), s.10, www.sto.org.tr/Portals/15/dis%20ticaret/ulke/2024%20KIRGIZISTAN/Kirgizistan_ULKE%20PROFILI%202024.pdf, Erişim:19.05.2025

rum yine de Türkiye'nin Türk devletleri için çok önemli ekonomik ve ticari ortak olduğunu kanıtlamaktadır, ancak Türkiye'nin dış ticaretinde Türk devletlerinin payı çok düşük olduğunu da söylemek gerekir: Türkiye'nin dış ticarete önde gelen 87 ülke arasında Türk devletlerden sadece Kazakistan 46.sırada yer alabilmiştir¹²⁵. Son yıllarda ekonomik ilişkilerin arttığı ve 2024 yılında Türkiye'nin Türk cumhuriyetlerine ihracatının 11,1 milyar dolar seviyesine ulaşarak 2020'ye kıyasla iki katı arttığı gözlemlenmiştir¹²⁶. Hızla gelişen ekonomi ve değişen konjonktür şartlarında Türk devletleri arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin, ancak dünya ortalama hızının üstünde istikrarlı gelişmesi durumunda ortak ekonomik alan oluşturabileceği öngörülmektedir.

Türk Devletleri Teşkilatı ve Türk ülkelerin işbirliğini etkileyen diğer önemli husus, devlet başkanlarının tutumu ve diğer liderlerle ilişkileridir. Örneğin, Orta Asya liderleri ancak 2018 yılında Orta Asya liderleri toplantısını yapabilmıştır, benzer bir şekilde Şevket Mirziyoyev'in iktidara gelmesi ile Özbekistan proaktif dış politika yürüterek TDT'ye katılmıştır. Bu süreçlerde yine de en kıdemli olan Türkiye Cumhuriyeti, lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın öncülüğü ile birçok toplantıya ve birçok girişime öncülük yapmış olup taraflar arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde arabulucu rolü üstlenmiştir.

Bu bölümde dile getirilen stratejik öneriler, TDT'nin mevcut eksikliklerini gidermeye yönelik yapısal çözümler sunarken, aynı zamanda teşkilatın uluslararası sistemde daha etkili ve saygın bir bölgesel aktör haline gelmesini destekleyecektir. Türk dünyasının kurumsal bir birlik modeli geliştirmesi, yalnızca sembolik anlamlar taşımakla kalmayacak; aynı zamanda değişen küresel dengeler karşısında aktif, bağımsız ve çok yönlü bir dış politika vizyonunun hayata geçirilmesini mümkün kılacaktır.

6. SONUÇ

Türk Dünyası kavramı, Türkistan ve Kafkasya'nın uzun süre Rus egemenliği altında bulunması nedeniyle etkili bir şekilde ortaya konulamamıştır. Ancak, 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Beş Türk Cumhuriyetinin (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan) bağımsızlığını ilan etmesinin ardından bağımsızlığının 100.yılı kutlayan Türkiye Cumhuriyeti, kapsamlı bir entegrasyon süreci başlatmış olup

125 İhracat 2024 Raporu, Türkiye İhracatçılar Meclisi, İstanbul (2025) s.83

126 Davut, Mert, Türkiye 5 yılda Türk Cumhuriyetlerine ihracatını ikiye katladı, (21 Şubat 2025), www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-5-yilda-turk-cumhuriyetlerine-ihracatini-ikiye-katladi/3486324, Erişim:19.05.2025

iş birliğinin gelişmesi ve kurumsallaşmasına öncülük etmiştir.¹²⁷ Türk Devletleri liderlerinin gerçekleştirdiği zirvelerin sonucunda, 2009 yılında Türk Keneşi resmen kurulmuştur.¹²⁸ Bu süreçte, Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) vasıtasıyla Türkiye tarafından bölge ülkelerine ekonomik destek sağlanmış, ayrıca askeri-teknik ve siyasi alanlarda önemli katkılarda bulunulmuştur.¹²⁹ 2010 yılında kurulan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Türk soylu ve akraba toplulukların yanı sıra uluslararası öğrencilerin Türkiye’de eğitim almasını desteklemiştir. Ayrıca, TÜRKSOY, TÜRKPA ve Türk Akademisi gibi kuruluşlar, Türk devletleri arasındaki bağları güçlendirmek ve iş birliği olanaklarını artırmak amacıyla kurulmuştur.¹³⁰ Bu çaba ve mekanizmalar önemli olmakla birlikte, devlet başkanlarını bir araya getiren ve ilişkileri çok boyutlu ele alan TDT, Türk devletleri arasındaki entegrasyonu güçlendiren ve Türk Dünyası kavramına somut bir yapı kazandıran temel bir çatı işlevi görmektedir. Son dönemde teşkilatın üye sayısının artması ve gündemindeki konuların çeşitlenmesi, Türk devletlerinin ortak menfaatler doğrultusunda birleştiğini göstermektedir. Bölgesel ve küresel gelişmeler karşısında ortak hareket etme eğiliminin arttığı da gözlemlenmektedir. Özellikle Covid-19 pandemisi sürecinde yoğunlaşan fikir alışverişi ve yardımlaşma, Rusya-Ukrayna Savaşı ile devam etmiş ve somut adımlara dönüşmüştür. Bu bağlamda, enerji ve savunma alanındaki iş birliklerinin arttığı, ayrıca ulaşım, dijitalleşme, siber güvenlik ve akıllı şehirler gibi konularda çeşitli çalışmalar yürütüldüğü görülmektedir. Macaristan’ın gözlemci üye sıfatıyla Türk devletlerini dolaylı olarak AB nezdinde temsil etmesi, Batı ile ilişkiler açısından önemli bir fırsat yaratmaktadır. Bu doğrultuda, TDT’nin orta ve uzun vadede Türk devletlerinin siyasi ve ekonomik açıdan daha da güçlenmesine, iş birliği imkanlarının artmasına ve Türk Dünyası’nın bütünleşmesini sağlayan somut bir yapı haline gelmesine katkı sunacağı öngörülmektedir.¹³¹

Türk Cumhuriyetleri arasında derin ekonomik ve siyasi tecrübeye sahip olan Türkiye Cumhuriyeti, G20 ve NATO üyesi olması hasebiyle Türk dünyası

127 Çetin, Nur. “Türk Devletleri Teşkilatı’nın Türk Dünyası İş Birliğinin Gelişmesindeki Rolü”, IV. Uluslararası Türk Uygarlığı Kongresi Bildiriler Kitabı, (2023), ss.353-361.

128 Türk Devletleri Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi. “Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi Kurulmasına Dair Nahcivan Anlaşması” (2024a), https://www.turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf Erişim:19.11.2024

129 Özkan, Ahmet. “Cumhuriyetin 100. Yılında Türk Dış Politikasında Kültürel Diplomasi”, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (2023, Özel Sayı), s. 39.

130 Özsoy, Bahar. “Türk Dünyası” Söylemi İçinde Türk Devletleri Teşkilatı’nın Rolü ve Önemi” Anasay, (25), (2023), s. 52.

131 Özsoy, Bahar. “Türk Dünyası” Söylemi İçinde Türk Devletleri Teşkilatı’nın Rolü ve Önemi” Anasay, (25), (2023), s. 53.

ülkelerinin uluslararası kurum ve kuruluşlarla ilişkiler kurması ve iş birliğini geliştirmesi konusunda önemli rol oynamıştır. TDT'nin tüm üye ülkeleriyle Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği seviyesinde ilişkiler yürüten Türkiye Cumhuriyeti bu teşkilatın kurulması, gelişmesi ve kurumsallaşmasında kilit rol oynamıştır. Bununla birlikte Türk Cumhuriyetler arasındaki ikili ilişkilerin yanı sıra Türk Devletleri Teşkilatı'nın bu denli hızlı gelişmesinde Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın liderliği ve kararlılığının önemli rol oynadığını belirtmek gerekir. Değişen konjonktür bağlamında Avrasya'da Türk Cumhuriyetlerinin dengelerinin korunması ve uluslararası arenada güçlenmeleri için Türk Devletleri Teşkilatı'nın güçlenmesi ve proaktif politika yürütmesi hayati önem taşımaktadır.

Öte yandan, Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) gelişim süreci yalnızca güçlü yönleriyle değil, aynı zamanda bazı yapısal ve işlevsel sınırlılıklarla da şekillenmektedir. Üye devletler arasındaki ekonomik gelişmişlik düzeylerinin farklılığı, dış politika önceliklerinin çeşitlenmesi ve stratejik hedeflerin uygulamada yeterince eşgüdümle yürütülememesi, teşkilatın kurumsal etkinliğini sınırlayan başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Bu durum, alınan kararların çoğunlukla deklaratif düzeyde kalmasına ve somut uygulamalara dönüşmemesine neden olmakta hem iç kamuoyunda hem de uluslararası gözlemciler nezdinde TDT'nin yalnızca sembolik bir çerçevede faaliyet yürüttüğü algısını güçlendirmektedir. Bu nedenle, kararların izlenmesini sağlayacak bağlayıcı ve hesap verebilir mekanizmaların oluşturulması, her zirvenin ardından uygulama takvimleriyle desteklenen somut adımların tanımlanması büyük önem arz etmektedir. Ayrıca, iyi niyet temelli diplomatik çabaların sürdürülebilir sonuçlara evrilmesi için Türk Yatırım Fonu, dijital dönüşüm, ulaşım ve eğitim gibi stratejik alanlarda sektörel uygulayıcı yapılar güçlendirilmeli; böylece teşkilatın kurumsal kapasitesi gerçek anlamda bölgesel kalkınmaya yön verecek bir yapıya dönüştürülmelidir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Yesevi Üniversitesi. “Türk Devletleri teşkilatı 11. Zirvesi: Öne çıkanlar ve gelecek beklentileri”, Avrasya Araştırma Enstitüsü, 2024, <https://www.eurasian-research.org/wp-content/uploads/2024/11/E-bulten-15.11.2024-No-369.pdf> Erişim: 09.12.2024
- Ahmet Yesevi Üniversitesi. “Türk Devletleri Teşkilatı Semerkant Zirvesi: Ortak Geçmişten Ortak Geleceğe”, 2025, <https://www.eurasian-research.org/publication/turk-devletleri-teskilati-semerkant-zirvesi-ortak-gecmisten-ortak-gelecege/?lang=tr> Erişim: 28.01.2025
- Akçapa, Mevlüt. “Türk Devletleri Teşkilatı’nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünyü, Bugünü ve Yarını”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 11(34), 2023, ss. 473-491. <https://doi.org/10.33692/avasyad.1223099>
- Akgün, Sibel ve Özge Kenar. “The International Actor Level and Situation of Turkey’s Relations with the Organization of Turkic States”. Sakarya Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Dergisi, 2(2), 2023, ss. 107-115.
- Amirbek, Aidarbek ve Almasbek Anuarbekuly, Kanar Makhanov. “Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmiş ve Kurumsallaşması”, ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi, 1(3), (2017), ss. 164-204.
- Aselsan 2023 Faaliyet Raporu, 2023, https://wwwcdn.aselsan.com/api/file/ASELSAN_2023_FAALIYET_RAPORU_20240530.pdf? Erişim: 26.01.2025
- Avcı, Erkan. “Türk Konseyi Kırgızistan’da başladı, Macaristan da katıldı”, 03.09.2018, <https://tr.euronews.com/2018/09/03/-turk-konseyi-6-devlet-baskanlari-zirvesi-kirgizistan-da-basladi> Erişim: 29.11.2024
- Aydın, Mustafa. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001*, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- Azman, Kaan. “Kazakistan ANKA SİHA’larını 2023’e kadar teslim alacak”, 27.11.2021, <https://www.defenceturk.net/kazakistan-anka-sihalarini-2023e-kadar-teslim-alacak> Erişim: 26.01.2025
- Bayrakdar, Oğuz Kağan ve Burcu Temür. “Azerbaycan Türkiye Çok Taraflı İlişkilerine Yön Veren Dinamikler: TDT-TÜRKSOY-TÜRKPA”, 8(30), 2024, ss. 1-26, <https://doi.org/10.33404/anasay.1525913>
- Beyaz, Zafer Fatih. “Türkiye ile Kazakistan arasında Geliştirilmiş Stratejik Ortaklığa İlişkin Ortak Bildirisi” yayımlandı”, 11.05.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ile-kazakistan-arasında-gelistirilmis-stratejik-ortakliga-iliskin-ortak-bildirisi-yayimlandi/2584355?> Erişim: 17.01.2025
- Bilgin, Mert. *21. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi içinde, Türkiye’nin Enerji Güvenliği ve Bölgesel İlişkileri*, (Der. Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu ve Özlem Terzi), Der Yayınları, İstanbul, 2012.
- Bozdoğan, Kaan. “Türkiye ve Macaristan arasında 17 maddelik iş birliği anlaşması imzalandı”, 19.12.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ve-macaristan-arasında-17-maddelik-is-birligi-anlasmasi-imzalandi/3086126?> Erişim: 29.01.2025
- Bursa, Emre. “Türkiye-Kazakistan İlişkileri ve Yüksek Eğitim Politikaları”, Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, 1(2), 2017, ss.1-20.
- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. *21. Yüzyılın Parlayan Yıldızı: Türk Devletleri Teşkilatı*, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2023.
- Çalışır, Abdullah. “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi: Orta Asya’da Bölgesel İşbirliği ve Entegrasyon” Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2019.

- Çebi, Tuba. "Türkiye-Macaristan İlişkilerinin 100. Yılında 'Geliştirilmiş Stratejik Ortaklık'", 20.12.2023, <https://www.turksam.org/detay-turkiye-macaristan-iliskilerinin-100-yilinda-gelistirilmis-stratejik-ortaklik> Erişim: 29.01.2025
- Çetin, Nur. *Central Asian States' Relations with Turkey (1991-2020)*, (Ed. Murat Yorulmaz and Serdar Yılmaz), *The Changing Perspectives of Central Asia in the 21st Century*, Kriter Yayınları, İstanbul, 2020.
- Çetin, Nur. *Türk Devletleri Teşkilatı'nın Türk Dünyası İş Birliğinin Gelişmesindeki Rolü*, IV. Uluslararası Türk Uygarlığı Kongresi Bildiriler Kitabı, (2023), ss.353-361.
- Çetin, Nur. *Değişen Uluslararası Konjonktürde Rusya'nın Yakın Coğrafyası ile ilişkileri*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2024, ss.3-33.
- Davut, Mert. Türkiye 5 yılda Türk Cumhuriyetlerine ihracatını ikiye katladı, (21 Şubat 2025), www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-5-yilda-turk-cumhuriyetlerine-ihracatini-ikiye-katladi/3486324, Erişim:19.05.2025
- Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul, 2010.
- Dolya türkshih gosudarstv v mirovoy ekonomike v 2024 godu sostavila okolo 2 protsentov (1 Nisan 2025), www.report.az/ru/finansy/tyurkskie-gosudarstva-v-proshlom-godu-imeli-dolyu-okolo-2-v-mirovoj-ekonomike/, Erişim:19.05.2025
- Dünya Enerji Konseyi, "Türkiye ve Macaristan arasında enerji işbirliği derinleşiyor", 2023, <https://dunyaenerji.org.tr/turkiye-ve-macaristan-arasinda-enerji-isbirligi-derinlesiyor/> Erişim: 29.01.2025
- Ercan, Osman. "Macar dış politikasında çeşitlendirme arayışı: Macaristan'ın 'Doğu Açılımı' ve Türk Devletleri", Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi, (12)2, (2023), ss.168-182, <https://doi.org/10.47934/tife.12.02.02>
- Eren, Hikmet. "Türk Devletleri Teşkilatı Devlet Başkanları 11. Zirve Toplantısı: Yeni Bir Dönüm Noktası", 11.11.2024, <https://ekoavrasya.net/turk-devletleri-teskilati-devlet-baskanlari-11-zirve-toplantisi-yeni-bir-donum-noktasi/> Erişim: 09.12.2024
- Erol, Mehmet S. ve Kadir Ertaç Çelik. "Türk Dünyası'nda İş Birliği Denemesi: Türk Keneşi ve Kazakistan", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 17(2), 2017, ss.15-32.
- Güler, Bilge. "Türkiye ve Kazakistan ilişkileri derinleşiyor...", 07.09.2024, <https://www.turkgun.com/turk-dunyasi/turkiye-ve-kazakistan-iliskileri-derinlesiyor/249081/> Erişim: 17.01.2025
- Gündoğdu, Serkan. "Türkiye'nin Jeopolitik Açılımı: Bir Uluslararası Örgüt Olarak Türk Devletleri Teşkilatı", Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(3), 2023, ss.266-279.
- Hasanoğlu, Murteza ve Asim Memmedov, Bahtiyar Maharramov. "İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan-Türkiye İlişkiler", Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 3(3), 2020, ss.522-529, <https://doi.org/10.33712/mana.840199>
- Hasanzadeh, Vusal. "Türk Devletleri Teşkilatı Bışkek Zirvesi'nin Bölgesel ve Küresel Önemi", 12.11.2024, <https://hiscultart.com/post/turk-devletleri-teskilati-biskek-zirvesinin-bolgesel-ve-kuresel-onemi/> Erişim: 28.01.2025
- Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, "Ahmet Yesevi Üniversitesi Tarihçesi", 2025, <https://www.ayu.edu.tr/hakkimizda/tarihce> Erişim: 26.01.2025
- İhracat 2024 Raporu, Türkiye İhracatçılar Meclisi, İstanbul, 2025
- İsmayilov, Elnur ve Türkan Budak. "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası", Bilge Strateji: Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi, (6)11, 2014, ss.29-49.

- Kafkassam, “Türk Devletleri Teşkilatı 10. Zirve Bildirisi Astana, Kazakistan”, 04.11.2023, <https://kafkassam.com/turk-devletleri-teskilati-10-zirve-bildirisi-astana-kazakistan.html?> Erişim: 17.01.2025
- Kamalov, İlyas. *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011.
- Kazakistan Ülke Profili, T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü Raporu, Ankara, 2025
- Keşikçi Naciye Solmaz ve Ömer Faruk Karaman. “Türk Devletleri Teşkilatı ve Üyelerin Katılım Süreçleri: KKTC ve Türkmenistan Gözlemci Üyeleri”, GAB Akademi, (3)5, 2023, ss.11-27.
- Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi. “Tarihçe”, (2025a), https://manas.edu.kg/tr/about_manas/history Erişim: 27.01.2025
- Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, “Değişim Programları”, (2025b). <https://manas.edu.kg/tr/students/students-exchange?> Erişim: 27.01.2025
- Kırgızistan Ülke Profili, T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü Raporu, Ankara (2025), www.sto.org.tr/Portals/15/dis%20ticaret/ulke/2024%20KIRGIZISTAN/Kirgizistan_ULKE%20PROFİLİ%202024.pdf, Erişim:19.05.2025
- Kırım Haber Ajansı, “Türkiye ve Kazakistan askeri işbirliğini güçlendirecek”, 13.09.2024, <https://www.qha.com.tr/turk-dunyasi/turkiye-ve-kazakistan-askeri-isbirligini-guclendirecek-494632> Erişim: 15.01.2025
- Kızılay, Şeyma. “Türkiye’nin Azerbaycan Desteği ve Stratejisi”, 08.10.2020, <https://politikaakademisi.org/2020/10/08/turkiyenin-azerbaycan-destegi-ve-stratejisi/?> Erişim: 15.01.2025
- Koç, Rasim. “Doğu Akdeniz’in Yeni Jeopolitiği: Kıbrıs Sorunu ve Suriye Krizi”, Türk dünyası Araştırmaları, (132)260, 2022, ss.13-40.
- Kuandikoğlu Kırdralı, Darhan. *Türk Konseyi (Türk Keneşi)*, (Ed. M. Turgut Demirtepe and Murat Yılmaz), Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 2013, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2013.
- Milliyet, “Kırgızistan ile enerjide ortaklık projesi”, 06.11.2024, <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/kirgizistan-ile-enerjide-ortaklik-projesi-7226990?> Erişim: 17.01.2025
- Musabey Baki, Pelin, “Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi ve Türk İş Birliğinin Artan Jeostratejik Önemi”, 01.11.2022, <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-dunyasi-2040-vizyon-belgesi-ve-turk-is-birliginin-artan-jeostratejik-onemi> Erişim: 08.01.2024
- Musabey Baki, Pelin. “Avrasya’da Bölgesel İşbirliği Sürecinden İşbirliği Mekanizmasına: Türk Konseyi”, Bilge Strateji, 6 (11), (2014), ss.133-162.
- Ongun, Yelda. “Türk Devletleri Zirvesi: Türkiye’nin Rolü ve Rusya’nın Tavrı”, 16.11.2022, <https://yetkinreport.com/2022/11/16/turk-devletleri-zirvesi-turkiyenin-rolu-ve-rusyanin-tavri/> Erişim: 05.12.2024
- Özalp, Mustafa. “Dünyada Bölgesel ve Küresel Savaş Riski Taşıyan: Dondurulmuş Çatışma Alanları”, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (7)1, 2024, ss.27-49.
- Özbekistan’ın dış ticaret hacmi 2024’te 65,9 milyar doları aştı, (21 Ocak 2025), www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/ozbekistanin-dis-ticaret-hacmi-2024te-65-9-milyar-dolari-asti/678f8b4dd00b25ae29df9ad1#:~:text=Özbekistan%27in%202024%27te%20en,3%20ile%20Güney%20Kore%20izledi, Erişim:19.05.2025
- Özçelik, Sezai. “Stratejik Kardeşlik: Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, 08.08.2022, <https://www.qha.com.tr/yazarlar/prof-dr-sezai-ozcelik-35/stratejik-kardeslik-turkiye-azerbaycan-iliskileri-429599?> Erişim: 15.01.2025

- Özkan, Ahmet. "Cumhuriyetin 100. Yılında Türk Dış Politikasında Kültürel Diplomasi", Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (2023, Özel Sayı), ss.36(54). <https://doi.org/10.48139/aybukulliye.1360433>
- Özpınar, Zeynep Gizem. "Ortak Vizyonla Güçlenen Birliktelik: Türk Devletleri Teşkilatı 11. Zirvesi ve Bışkek Deklarasyonu", 08.11.2024, <https://tudpam.org/ortak-vizyonla-guclenen-birliktelik-turk-devletleri-teskilati-11-zirvesi-ve-biskek-deklarasyonu/> Erişim: 25.01.2025
- Özsoy, Bahar. "Türk Dünyası" Söylemi İçinde Türk Devletleri Teşkilatı'nın Rolü ve Önemi" Anasay, (25), 2023, ss. 40-55. <https://doi.org/10.33404/anasay.1324953>
- Purtaş, Fırat. *Kazakistan ve Türkiye Arasında Kültür ve Sanat Alanındaki İlişkiler. Nursultan Nazarbayev Büyük Bozkırın Manevi Dirilişi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Ankara, 2018.
- Roy, Oliver. *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2016.
- Şahin, İsmail. *Türk Devletleri Teşkilatı Açısından KKTC'nin Jeopolitik Önemi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi, Ankara, 2022.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, "Türkiye-Türkmenistan İlişkileri, Kazandığı İvmeyle Örnek ve Özel Bir Seviyeye Ulaştı", 07.11.2014, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/1485/turkiye-turkmenistan-iliskileri-kazandigi-ivmeyle-ornek-ve-ozel-bir-seviyeye-ulasti> Erişim: 31.01.2025
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, "Türkiye ile Kazakistan köklü ilişkilere sahip iki kardeş ülkedir", 10.05.2022, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/136832/-turkiye-ile-kazakistan-koklu-iliskilere-sahip-iki-kardes-ulkedir-> Erişim: 15.01.2025
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, "Dünyada yaşanan gelişmeler, Türk Devletleri Teşkilatı çatısı altında birleşmemizin önemini ortaya koymuştur", 26.10.2023, <https://tccb.gov.tr/haberler/410/149896/-dunyada-yasanan-gelismeler-turk-devletleri-teskilati-catisi-altinda-birlesmemizin-onemini-ortaya-koymustur-> Erişim: 30.01.2025
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. "Sayın Bakanımızın Özbekistan Dışişleri Bakanı Bahtiyor Saidov'la Ortak Stratejik Planlama Grubu III. Toplantısına Eş Başkanlık Yapması", 27.09.2023, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-ozbekistan-disisleri-bakani-bahtiyor-saidov-la-ortak-stratejik-planlama-grubu-iii-toplantisina-es-baskanlik-yapmasi--27-eylul-2023--ankara.tr.mfa> Erişim: 29.01.2025
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye'nin Çok Taraflı Ulaştırma Politikası", (2025a), <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-nin-cok-taraflı-ulastirma-politikasi.tr.mfa> Erişim: 27.01.2025
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. "Türkiye-Özbekistan Siyasi İlişkileri", (2025b), <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa> Erişim: 29.01.2025
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. "Türkiye-Macaristan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin ilk toplantısı Ankara'da gerçekleştirildi", (2025c), <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-macaristan-yuksek-duzeyli-stratejik-isbirligi-konseyi-nin-ilk-toplantisi-ankara-da-gercekleştirildi.tr.mfa> Erişim: 29.01.2025
- T.C. İletişim Başkanlığı "Türkiye ile Kazakistan arasında Geliştirilmiş Stratejik Ortaklığa İlişkin Ortak Bildirisi yayımlandı", (2022a), <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/turkiye-ile-kazakistan-arasinda-gelistirilmis-stratejik-ortakliga-iliskin-ortak-bildirisi-yayimlandi> Erişim: 15.01.2025
- T.C. İletişim Başkanlığı. "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Özbekistan Ziyaretiyle Stratejik İlişkiler En Üst Seviyeye Çıkacak", (2022b), <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdoganin-ozbekistan-ziyaretiyle-stratejik-iliskiler-en-ust-seviyeye-cikacak> Erişim: 03.12.2024

- Tomar, Cengiz. “Tarihi dönüm noktası: Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi”, 19.11.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/tarihi-donum-noktasi-turk-dunyasi-2040-vizyon-belgesi/2425103> Erişim: 03.12.2024
- Topsakal, İlyas ve Alperen Kürşad Zengin. “Türk Devletleri Teşkilatı: Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Çıktılar”, 12.11.2021, <https://kriterdergi.com/dis-politika/turk-devletleri-teskilati-siyasi-ekonomik-ve-kulturel-ciktilar?> Erişim: 28.01.2025
- Turan Gül ve İlter Turan. *Türk Dış Politikasının Analizi içinde, Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri*, (Der. Faruk Sönmezoglu,), Der Yayınları, İstanbul, 2004.
- Turkic Economic Outlook: January - December 2024, (2025), www.ereforms.gov.az/files/te_review/pdf/en/turkic-economic-outlook-2024-january-december-no4_doc_en.pdf, Erişim:19.05.2025
- Türk Devletleri Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi. “TDT Ekonomi ve Ticaret Bakanları 12. Toplantısı ve “Türk Dünyası İş Forumu” İstanbul’da düzenlendi”, 15.09.2023, <https://www.turkicstates.org/tr/haber/tdt-ekonomi-ve-ticaret-bakanlari-12-toplantisi-ve-turk-dunyasi-is-forumu-istanbulda-duzenlendi> Erişim: 27.01.2025
- Türk Devletleri Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi. “Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması” (2024a), https://www.turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf Erişim:19.11.2024
- Türk Devletleri Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi. “Zirveler” (2024b), <https://www.turkicstates.org/tr/zirveler> Erişim: 12.11.2024
- Ünver, Osman Can. “Yeni Asya Jeopolitiği Bağlamında Türk Devletleri Teşkilatı”, *BRIQ Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi*, 5(4), 2024, ss.386-397.
- Veliev, Cavid. “Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinin 30 Yılına Özet”, 14.01.2022, <https://kriterdergi.com/dis-politika/turkiye-azerbaycan-diplomatik-iliskilerinin-30-yilinin-ozeti?> Erişim:15.01.2025
- Yeniçağ, “TDT Devlet Başkanları Konseyi 10. Zirvesi’nin Astana Bildirisi kabul edildi”, 24.11.2023, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/tdt-devlet-baskanlari-konseyi-10-zirvesi-nin-astana-bildirisi-kabul-edildi-729551h.htm> Erişim: 06.12.2024
- Yüce, Mehmet. “Türkiye’nin Türk Devletleri Teşkilatı Üyeleriyle İkili İlişkileri”, SETA Yayınları, İstanbul, 2022.
- Yüce, Mehmet. “Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Dün, Bugün ve Yarın”, 01.11.2023, <https://kriterdergi.com/dosya-100-yil/cumhuriyetin-100-yilinda-turkiye-azerbaycan-iliskileri-dun-bugun-ve-yarin?> Erişim: 14.01.2025
- Yüce, Mehmet. “Türk Devletleri Teşkilatına Üye Ülkeler Arasında İkili İlişkiler”, *Türk Dünyası Akademik Bakış Dergisi*, (3)5, (2023), ss.30-63.
- 2024 Yılı Azerbaycan’ın Dış Ticareti Hakkında, Bakü Ticaret Müşavirliği, (17 Şubat 2025), www.dtybs.ticaret.gov.tr/blog/post/28245/#:~:text=2024%20yılında%20Azerbaycan%27ın%20dış,her%20biri%20%251%2C4%20olmakla, Erişim:19.05.2025

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA TÜRKİYE'NİN KALKINMA HAMLELERİNİN DIŞ POLİTİKADAKİ YANSIMALARI (1923-1950)

FOREIGN POLICY REFLECTIONS OF TÜRKİYE'S DEVELOPMENT MOVEMENTS IN LIGHT OF ARCHIVAL DOCUMENTS (1923-1950)

Enes Mert DEMİR*

Öz

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Türkiye, modernleşmeyi esas alarak hemen her alanda kapsamlı bir değişim ve dönüşüm sürecine girerken, en önemli hedeflerden biri de ekonomik sahada bağımsızlığın sağlanması ve ülkenin kalkınması olmuştur. Bu doğrultuda ekonomik, zirai, ticari, sanayi, sosyal ve teknolojik kalkınma hamleleri devletin odak noktasını oluşturmuştur. Ülkenin gelişmesi ve bayındır hâle getirilmesine yönelik bu politikada; özel teşebbüsün sınırlılığı ve arzu edilen hamleleri yapacak güçten yoksun oluşu, devletin bu konuda ana sorumluluğu üstlenmesine sebebiyet vermiştir. Elbette ki kalkınma hamlelerinde, pek çok sahada olduğu gibi batı örnek alınmıştır. Bu durum Türkiye'nin diğer ülkelerin kalkınma politikalarını yakın takip etmesini, aynı zamanda diğer ülkelerin de Türkiye'nin bu alandaki faaliyetleriyle ilgilenmesini ortaya çıkarmıştır. Öyle ki modernleşen ve batılılaşan Türkiye'nin bir yandan kendi kalkınmasını sağlaması, bir yandan da ekonomik iş birlikleriyle uluslararası pazara entegre olması önemli görülmüştür.

Bu çalışma da Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kalkınma hamlelerinin, sadece iç dinamiklere dayalı olmadığı, esasen dış politika ile de güçlü bir etkileşim içinde olduğuna ilişkin bir incelemeye odaklanmıştır. Böylece Türkiye'nin kalkınma çabalarındaki iş birlikleri ile dış politikadaki etkisi ve uluslararası yansımalarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Aynı şekilde Türkiye'nin diğer ülkelerin kalkınma hamlelerini yakından takip

Abstract

With the proclamation of the Republic, Türkiye embarked on a comprehensive process of change and transformation in almost every field based on modernisation, while one of the most important goals was to ensure independence in the economic field and the development of the country. In this direction, economic, agricultural, commercial, industrial, social and technological development moves have been the focal point of the state. In this policy aimed at the development and prosperity of the country, the limitations of the private enterprise and its lack of power to make the desired moves caused the state to assume the main responsibility in this regard. Of course, the West was taken as an example in development moves, as in many other fields. This situation led Türkiye to closely follow the development policies of other countries, and at the same time other countries were interested in Türkiye's activities in this field. In fact, it was considered important for modernising and westernising Türkiye to ensure its own development on the one hand and to integrate into the international market through economic cooperation on the other.

This study focuses on an examination of the fact that the development moves in the early years of the Republic were not only based on domestic dynamics but also had a strong interaction with foreign policy. Thus, it aims to reveal the cooperation in development efforts, its impact on foreign policy and its international

*Gazi Üniversitesi - Millî Savunma Bakanlığı, Dr. Öğretim Üyesi

E-posta: tarihcienesdemir@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2661-9421

Makale Atfı Bilgisi: DEMİR Enes Mert (2025). Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye'nin Kalkınma Hamlelerinin Dış Politikadaki Yansımaları (1923-1950), Avrasya Etüdleri

Gönderim Tarihi: 25.03.2025 **Kabul Tarihi:** 4.06.2025

eden ve örnek alan tutumu da izah edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın kapsamı 1923-1950 yılları arası olup kaynaklarını Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesindeki Dışişleri Bakanlığı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi fonlarında yer alan belgeler oluşturmaktadır. Pek çok belge, ilk defa bu çalışma vesilesiyle ortaya konulmaktadır. Ayrıca konuyu desteklemek adına ilgili literatürden de istifade edilmiştir. Elde edilen bulgular nitel analiz yöntemiyle değerlendirilerek neden-sonuç ilişkisi içerisinde çıkarımlar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi, Türkiye'nin Kalkınması, Modernleşme, Dış Politika, Ekonomi, Sanayi, Ticaret, Tarım.

reflections. In the same way, Türkiye's attitude of closely following and modelling the development moves of other countries was also tried to be explained. The scope of the research covers the years 1923-1950 and its sources consist of documents in the Ministry of Foreign Affairs Archive and Republic Archive funds within the State Archives Presidency. Many documents are presented for the first time in this study. In addition, the relevant literature was also utilised to support the subject. The findings obtained were evaluated with the qualitative analysis method and inferences were made in a cause-and-effect relationship.

Keywords: Republican Period, Development of Türkiye, Modernisation, Foreign Policy, Economy, Industry, Trade, Agriculture.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde, özellikle 19. yüzyıldan itibaren iktisadi ve mali problemler artış göstermiş; batılı ülkelere verilen kapitülasyonlar, bu ülkelerle yapılan ikili ticaret antlaşmaları, alınan dış borçların ve faizlerinin ödenememesi, bu yüzden Düyyûn-ı Umûmiye'nin kurulması gibi gelişmeler, devletin ekonomik bağımsızlığına sekte vurmuştu.¹ En nihayetinde kalkınmayı gerçekleştirecek atılımlar da istenilen ölçüde yapılamamış; başta demiryolu olmak üzere çeşitli yatırımlar, çoğunlukla yabancı sermaye tarafından hayata geçirilmişti.² Zikredilen sebeplerden kaynaklı ekonomik sorunların olumsuz etkileri, Birinci Dünya Savaşı ile sonrasındaki işgal yıllarında açıkça görülmüştü. Nitekim işgallere karşı Millî Mücadele, ülkenin imkân ve kabiliyetlerinin kısıtlı olmasının neden olduğu büyük güçlükler altında yürütülmüştü.³

Yaşanılan zorluklar yüzünden Lozan Konferansı devam ederken, ekonomik sorunları tespit edip çözümler geliştirmek, aynı zamanda kalkınmanın esaslarını belirlemek maksadıyla 17 Şubat 1923'te, İzmir'de, Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştı. Kongre'de yeni dönemin ekonomi politikasının saptanması, millî ve bağımsız iktisat anlayışının kabul edilmesi, kalkınma için ihtiyaç duyulan öncelikli alanların belirlenmesi ve hangi politikaların yürütüleceği gibi konular görüşülmüştü. Bunun sonucunda Kongre'de yeni ekonomik esasların yer aldığı Mîsak-ı İktisadî ilan edilmişti.⁴ Kongre'de aynı zamanda kalkınmanın özel sektör eliyle yapılması vurgulanmıştı. Ne var ki bu konuda istenilen girişimler yapılamayacaktı. Bunun sebebi özel sektörün bunu yapabilecek olanaklarının kısıtlılığı ve sermaye eksikliğiydi.⁵ Bu yüzden Kongre'de, iktisadi bağımsızlığa aykırı olmamak kaydıyla yabancı sermayeye açık olunduğu ifade edilmişti.⁶ Tüm bu

1 Serdar Öztürk, Fatih Yıldırım, "Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Çöküşü ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, no 10, 2 (2009), ss.146-149; Ali İhsan Gencer, Sabahattin Özel, *Türk İnkılâp Tarihi*, 21. bs., Der Yayınları, İstanbul, 2021, ss.257-258.

2 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, 3.Kitap (Birinci Bölüm), 4.bs., Bilgi Yayınevi, Ankara 2018, ss.249-251.

3 Sabahattin Özel, "Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2 (2002), ss.235-239; Esat Çelebi, "Atatürk'ün Ekonomik Reformları ve Türkiye Ekonomisine Etkileri (1923-2002)", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5 (2002), ss.18-21.

4 *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitapları, İstanbul, 2004; İ. Ceyhan Koç, "İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri", *Atatürk Dergisi*, no 3, 1 (2000), ss.146-153; Mehmet Kayıran, Selami Saygın, "İzmir İktisat Kongresi", *Yakın Tarih Dergisi*, no 2, 5 (2019), ss.31-55; Necdet Aysal, "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Gündelik Yaşam", (Ed. Temuçin Faik Ertan), *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 9. bs., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2020, ss.193-194; Turan, a.g.e., ss.250-260.

5 Kayıran, a.g.m., s.55.

6 Özel, a.g.m., ss.241-242.

gelişmeler değerlendirildiğinde, Millî Mücadele’yi gerçekleştirerek siyasi ve idari bağımsızlığı ölkü edinen TBMM’nin aynı maksadı iktisadi alanda da hedeflediği görülmüyordu.

Neticede Cumhuriyet’in kuruluş aşamasında yönetimin uğraşmak durumunda kaldığı problemlerin başında iktisadi-mali zorluklar gelmiş; mevcut birçok sorun karşısında ülkenin başta ekonomik olmak üzere her alanda kalkınması önemli bir öncelik olarak kabul edilmişti.⁷ Bununla birlikte Lozan Antlaşması’nın özellikle kapitülasyonlardan kaynaklı hükümleri, bir süre istenilen ekonomik icraatların uygulanmasında yavaşlatıcı bir etki yaratmıştı.⁸ Bu yüzden Boratav’ın analiziyle 1923-1929 yılları arası “açık ekonomik koşullarında yeniden inşa” dönemi idi.⁹ Liberal dönem olarak da adlandırılan bu süreçte hükûmetin beklentisi, özel teşebbüsün kalkınmaya öncülük etmesiydi.¹⁰ Lakin bu mümkün olmayacaktı.

Bahsedilen zorluk ve güçlükler rağmen Cumhuriyet’in ilk yıllarında millî bir ekonomi anlayışı benimsenirken, temelde Türkiye’nin modern ve gelişmiş bir toplum ve ülke hâline getirilmesi isteniyordu. Bu doğrultuda her alanda inkılaplar yapılırken, ülkenin temel ihtiyaçlarından başlayarak ekonomik, sosyal ve toplumsal olarak kalkındırılması ve bayındır bir hâle getirilmesi amaçlanmıştı.¹¹ Sürecin ana aktörü olan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün gayesi de Türkiye’nin ulusal ve bağımsız, aynı zamanda rasyonel, bilimsel ve iktisadi esaslarla kalkınması, böylelikle çağdaş ve modern bir seviyeye yükseltilmesiydi.¹²

Yeri gelmişken kalkınmaya dair bir izahat getirmek yerinde olacaktır. Nitekim kalkınma; politik, ekonomik, sosyo-kültürel, toplumsal ve eğitimle ilgili unsurları içeren, bu yönüyle yenileşmeyi ve gelişmeyi hedefleyen genel ve kapsamlı bir terim olarak düşünülmelidir.¹³ Diğer yandan belirlenen bir hedefe yönelik yapılan planlamayla anlam kazanan kalkınma, içinde bulunulan siyasi, toplumsal

7 Turan, a.g.e., s.262; Öztürk, a.g.m., ss.154-155.

8 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, 9. bs. İmge Kitabevi, Ankara, 2005, ss.39-49.

9 Boratav, a.g.e., ss.49-50.

10 Özer Özçelik, Güner Tuncer, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no 9, 1 (2007), ss.254-255.

11 Gencer, a.g.e., ss.267-268; Mahmut Bolat, “Atatürk Dönemi Hükümet Programlarında Kalkınma Politikaları”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, (2023, Özel Sayı), ss.309, 321-322.

12 İrfan Kalaycı, “Atatürk’ün Kalkınma Modeli (AKM): Günümüz Sanayisi İçin Kazanımlar”, *Maliye Dergisi*, no 156 (2009), ss.171-172; Okan H. Aktan, “Atatürk’ün Ekonomi Politikası: Ulusal Bağımsızlık ve Ekonomik Bağımsızlık”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, no 15, (1998, Özel Sayı), ss.30-32.

13 Volkan Özdemir, “Türkiye’de Planlı Kalkınma Deneyimleri”, 2014, https://dumludag.com/wp-content/uploads/2013/09/ozdemir_planlama.pdf, Erişim: 01.03.2025, ss.3-4.

ve jeopolitik koşullardan etkilendiği gibi ilgili devletin ona atfettiği hedef ve politikanın da bir yansımasıdır.¹⁴ Kalkınmanın pek çok parametresi olmakla birlikte ekonomik kalkınma, toplumsal gelişmenin ön koşulu olarak kabul edilmektedir. Öyle ki kaynakların kullanılması, üretimin yapılması, istihdamın artırılması ve iş gücü verimliliğini beraberinde getirdiği için her yönden gelişim ve kalkınmayı da etkilemektedir.¹⁵

Neticede Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte ekonomi başta olmak üzere kalkınma öncelikli görülmüş; önemine binaen kalkınma hamleleri hem iç hem dış politikada büyük bir yer tutmuştur. Bu çalışmada da ekonominin başlıca sahalarındaki kalkınma faaliyetlerine odaklanılmıştır. 1923-1950 yılları arasında ülke içindeki kalkınma hamlelerinden hareketle Türkiye'nin kalkınma sürecindeki dış gelişmeler ve bu konudaki politikalarının uluslararası yansımaları belgeler üzerinden izah edilecektir. Konuya temel teşkil etmesi için evvela ülke içindeki kalkınma faaliyetlerinin genel hatlarıyla açıklanması düşünülmüştür.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında (Atatürk Dönemi) Kalkınma Alanında Yapılanlar

Cumhuriyet'in ilanından sonra kalkınmayı sağlayacak ve ülkeyi geliştirecek ekonomik faaliyetler, bir plan dâhilinde hayata geçirilmiştir. Ekonomik reformların yapıldığı alanların başında tarım-ziraat, sanayi-madencilik, ticaret, ulaşım ve bayındırlık-inşa faaliyetleri gelmiştir. Söz konusu atılımlarda evvela tarım ve ziraat alanındaki çabaları zikretmek gerekir.

Tarımsal kalkınma, kırsal kalkınma ve modernleşme ile birlikte düşünülmüştür. Bu çerçevede aşar vergisinin kaldırılması, bedeli 20 yılda ödenmek üzere topraksız köylüye arazi dağıtılması, çiftçiye uygun faizle kredi sağlanması, modern tarım yöntemlerinin geliştirilmeye çalışılması ve buna dair çiftlik ve fidanlıklar ile tohum ıslah enstitülerinin kurulması gibi adımlar atılmıştır. Hükûmet tarafından zirai faaliyetlere verilen önemin bir yansıması olarak 1933 yılında -Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yüksekokullarından- Yüksek Ziraat Mektebi açılmıştır.¹⁶ Aynı şekilde tarımsal kooperatifçiliğin yaygınlaştırılması teşvik edilmiş; buna yönelik yasal mevzuat düzenlemeleri yapılmıştır.¹⁷ Yerel düzeydeki zirai kalkınma girişimleri

14 Aslı Arslan, Aybala Türkmen, "Türkiye'de Kalkınma Politikaları ve Bölgesel Kalkınma Planlarının Dönüşümü", *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, no 4 (Ekim 2023, Özel Sayı), ss.256-258.

15 Zeki Sezer, "Atatürk ve Kalkınma", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, no 4, 4 (1988), ss.273-275.

16 Gencer, a.g.e., ss.264-265; Aysal, a.g.m., s.195.

17 Meral Tecer, "Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme", *Amme İdaresi Dergisi*, no 39 (2006), ss.76-81.

çerçevesinde bölgesel köy kalkınma bankası kurulması gündeme gelirken,¹⁸ tarım sorumluları temin etmek üzere pratik köy kursları, köy kalkınma elemanları ve köy öğretmenleri yetiştirme kursları açılmıştır.¹⁹

Bu gayretlerin devamında kırsal kalkınma ve tarım politikalarını sistemli bir şekilde ele almak üzere 27 Aralık 1938'de Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi toplanmıştır.²⁰ 1940'da ise köylerin kalkınması, zorlu ekonomik koşullardan çıkılması, aynı zamanda kalkınmada temel bir gereksinim olan eğitilmiş insan yapısının yetiştirilmesi için köy enstitüleri kurulmuştur.²¹ Zikredilen faaliyetlerle tarımda üretimin artırılarak ziraatın geliştirilmesi, böylelikle tarımsal ve kırsal kalkınmanın sağlanmasının amaçlandığı ifade edilmelidir.

Sanayi ise kalkınmanın en önemli ve lokomotif faaliyet sahalarından biri olmuştur. Öyle ki batıdaki sanayi devriminin ortaya koyduğu yüksek etkinin ülkelerin gelişmişliği ve kalkınmasına kazandırdığı ivme göz önüne alındığında, sanayileşmenin kalkınmada temel ekonomik alan olduğu ifade edilmelidir. Bir diğer deyişle iktisadi kalkınma sanayileşme ile eşdeğer görülmüştür. Bunun bilincinde olan Cumhuriyet idaresi, iktisadi bağımsızlığın da bu alandaki gelişimden geçtiği gerçeğiyle hareket etmiş;²² Osmanlı'dan devraldığı sınırlı sanayi tesislerini geliştirmek ve sanayileşmeyi teşvik etmek üzere bir dizi adım atmıştır.²³ Kapitülasyonların kaldırılması nedeniyle 1929'a kadar yabancı sermayenin önemli bir kısmının piyasadan çekildiği bir ortamda yerli sanayinin gelişmesine ihtiyaç duyulmuştur. Öte yandan sanayi ile yakın bağlantılı olarak madenler de kritik önemde görülmüştür. Dolayısıyla sanayileşmeye yönelik 1924'te Sanayi ve Maadin Bankası kurulurken, 1927'de ise Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Önemli maddelerin Türkiye içinde üretilmesi için fabrikaların kurulmasına başlanmıştır.²⁴ Aynı şe-

18 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), (Bundan sonra "BCA" olarak kısaltılacaktır), Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 30-10-0-0/73-477-1; 30-10-0-0/73-477-5; 30-10-0-0/72-475-10.

19 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30-18-1-2/69-84-11; Bu konuda detaylı malumat için bk. Muhammed Sarı, Esma Uz, "Cumhuriyet Döneminde Köy Eğitim Kursları", *Turkish History Education Journal (TUHED)*, no 6, 1 (2017), ss.31-49.

20 BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 30-10-0-0/24-138-21; Selâhattin Kandemir, Köy Kalkınması Hakkında Rapor, Ziraat Vekâleti Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, İstanbul, 1938.

21 Neslihan Saka, *Köy Enstitülerinin Türkiye'nin Kalkınma Sürecindeki Yeri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, ss.98-103.

22 Seçil Şenel Uzunkaya, "Türkiye Ekonomisi'nde 1923-1977 Yılları Arasındaki Sanayi ve Kalkınma Planlarının Değerlendirilmesi", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2020, Özel Sayı), ss.15-16.

23 Nadir Eroğlu, "Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, no 23, 2 (2007), ss.65-66.

24 Aysal, a.g.m., s.196; Özel, a.g.m., ss.241-242.

kilde pek çoğu yabancıların imtiyazında bulunan başta demiryolları olmak üzere maden, elektrik, enerji, liman, tramvay ve telefon gibi şirketlerin satın alınması yoluyla millileştirildiği takip edilmektedir.²⁵

Tüm bunlarla birlikte 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin yansımaları, Türkiye'de devletçilik politikasının egemen olmasını gerekli kılmış; bunun sonucunda 1930'lardan itibaren devlet, kendi uhdesinde sanayileşmeyi hızlandırmaya matuf adımlar atmıştır.²⁶ 1933'te Sümerbank'ın kurulması ve 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın devreye alınması, bunun en somut yansımasıdır.²⁷ Mezkûr plan doğrultusunda sanayinin alt dallarında çok sayıda tesis ve fabrika (tekstil, kumaş, dokuma, cam, seramik, kimya vb.) açılmıştır.²⁸ Bu adımlarla benimsenen yeni kalkınma modeli, Türkiye'nin dışa bağımlılığını azarlatarak dış politikadaki ve ekonomikteki özerkliğini sağlamaya yöneliktir.²⁹

İlk uygulamada görülen başarı, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın daha kapsamlı bir şekilde hazırlanmasına olanak sağlamıştır. Burada ağır sanayi yatırımlarının yanı sıra daha fazla fabrikanın açılması planlanmış, madencilik ve enerji sektörlerine de yoğun bir pay ayrılmıştır. Yabancı firmaların elindeki madenlerin millileştirilmesi de hedeflenmiştir. Bu çerçevede 1935 yılında Maden Teknik Arama Enstitüsü, Elektrik İşleri Etüt İdaresi ve Eri Bank kurulmuştur.³⁰ 1938 yılında uygulamaya alınan bu plan, askerî harcamaların artması ve hammadde de yaşanan eksikliklerden ötürü istenilen ölçüde uygulanamamış; 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ise bu çabaların bir neticeye ulaşmasına engel olmuştur.³¹ Görülüyor ki Cumhuriyet'in ilk yıllarında sanayi, kalkınmada başlıca araç olarak telakki edilmiş; bu yönde atılımlara başlanmıştır. Bu yönde ciddi gayretler sergilense de istenilen seviyede gelişim kaydedilemediği ifade edilmelidir.

25 Tecer, a.g.m., ss.92-93.

26 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 2. bs. İmge Kitabevi, Ankara, 2006, ss.137-143.

27 Konuya dair detaylı bilgi için bk. Ali Şağan, *Birinci Sanayi Planı ve Türkiye'nin Kalkınmasına Etkileri (1933-1938)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, ss.100-184.

28 Koç, a.g.m., ss.163-164; Aysal, a.g.m., ss.198-199.

29 Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, "1923-1939: Görelî Özerklik - 1", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980*, 6. Baskı, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.247.

30 Hasan Özyurt, "Atatürk Dönemi, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)", *Istanbul Journal of Sociological Studies*, no 19 (1981), s.131; Gencer, a.g.e., ss.263-264; Aysal, a.g.m., s.199.

31 Nurdan Güven Tokar, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Toplumla Bütünleşme Projesi Olarak Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", *History Studies*, 11, 2 (Nisan 2019), s.658.

Yine bu süreçte ticaret, kalkınma için temel faaliyet alanları arasında yer almıştır. Bu yüzden Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir sorun olan dış ticaret açığının kapatılması³² ile yerli tüccarı destekleme ve ticareti etkin hâle getirmeye yönelik icraatlar yapılmıştır. 1924 yılında sermaye ve kredi ihtiyacını karşılamak ve özel teşebbüsü desteklemek maksadıyla İş Bankası kurulmuş, pek çok sahada üretim yapılması için fabrikalar açılmıştır. Özellikle pamuk, un ve şeker ile kömür, demir ve akaryakıt gibi temel ürünlerin yurt içinde üretilmesi, böylelikle döviz tasarrufunun sağlanması ve dışa bağımlılığın azaltılmasına çalışılmıştır.³³ Yine ticarete 1926'da Kabotaj ve 1929'da Ticaret Kanunlarının çıkarılması gibi kritik adımlar atılırken, Türk lirasının kıymetinin korunması ile 1930'da Merkez Bankasının kurulması gibi ülkenin para ve kredi işlerinin merkezi bir şekilde yürütülmesi tedbirleriyle millî ve bağımsız ekonomik kalkınma hedeflenmiştir.³⁴

Ulaşım ile bayındırlık ve inşaa faaliyetleri de kalkınmanın en temel ve görünür sahalarından biri olarak zikredilmelidir. Şehirlerin altyapı ve üstyapılarının geliştirilmesi, yeni imar-inşaa çalışmaları ve ulaştırma yatırımları en başlıca faaliyetler olmuştur. Buna yönelik bir yandan demiryolu, karayolu, köprü, liman ve barajların inşası ile bataklıkların kurutulması gibi projeler hayata geçirilirken, diğer yandan istihdamın artırılması, refahın yükseltilmesi ve yerleşim merkezlerinin modern bir görünüme kavuşturulması gibi çok yönlü imar-inşaa çalışmaları gerçekleştirilmiştir.³⁵ Bilhassa demiryolları, ulaşımında öncelikli görülen ve en çok yatırımın yapıldığı alan olurken, karayollarının yapımı daha geri planda kalmıştır.³⁶

Şu ana kadar izah edilenlerden hareketle Türkiye Cumhuriyeti, esasen 1930'lardan itibaren devletin öncülüğünde -başta ekonomik olmak üzere toplumsal ve sosyal alanda- kalkınma reformlarını uygulamaya koymaya başlamıştır. Haddizatında benimsenen devletçilik politikası, planlı ekonomik programlar ile büyümenin ve kalkınmanın aracı olmuştur.³⁷ Dünya ekonomisini sarsan ve kırılgan ekonomiye sahip devletleri derinden etkileyen 1929 Ekonomik Krizi'ne rağmen, Türkiye'nin özellikle kapsamlı sanayileşme adımlarını atması kayda değerdir. Bu

32 Türkiye'nin bu süreçteki dış ticaretine ilişkin bk. Savaş Durmuş, N. Kemal Aydemir, "Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1938)", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (KAÜİİBFD)*, no 7, 12 (2016), ss.161-162.

33 Gencer, a.g.e., s.260.

34 Aysal, a.g.m., s.196.

35 Aysal, a.g.m., s.197.

36 Koç, a.g.m., ss.161-162.

37 Sezer, a.g.m., ss.277-280; Eroğlu, a.g.m., ss.65-70; O. Murat Koçtürk, Meryem Gölalan, "1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi", *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, No 45, 2 (2010), s.49.

durum, uluslararası düzlemde de dikkat çekmiş ve Türk dış politikasını oluşturan başlıca alanlardan biri olmuştur.³⁸

Dolayısıyla burada vurgulanması gereken bir husus da şudur: Kalkınma hamleleri, Türkiye'nin genel olarak iç politikasını ilgilendiriyor gibi gözükse de konu, dış politikadan ayrı kalmamıştır. Aksine, -sonraki başlıklarda detaylı ele alınacağı gibi- Türkiye'nin kalkınma sürecindeki uluslararası arenadaki ilişkileri ve dış politik etkileşimleri; ekonomik yardımlar ve alınan krediler, yapılan ticaret anlaşmaları ve yatırımlarla oldukça aktif bir seviyede vuku bulmuştur. Hakikaten Türkiye'nin ekonomik kalkınma politikası, yabancı sermaye ve teknolojik iş birliklerine olan ihtiyacını ortaya çıkarmış; bu süreçte dış politikada izlenen stratejilerle, yabancı sermayenin davet edilmesi ve diğer ülkelerle ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesine gayret edilmiştir.

Nitekim Cumhurbaşkanı Atatürk, ABD Başkanı Roosevelt'in diğer devlet başkanları ile birlikte kendisine de gönderdiği yazıya verdiği 19 Mayıs 1933 tarihli cevapta, ülkelerin kalkınmasında uluslararası dayanışma ve iş birliğine vurgu yapmıştır. Ayrıca iktisadi kalkınmanın her ülkede yürütülen millî çabaların yanı sıra iyi planlanmış uluslararası iş birliğiyle desteklenmesi gerektiğine inandığını belirtmiştir. Bu doğrultuda, her ülkenin kendi koşullarına uygun şekilde gelişmesine olanak tanıyacak küresel ekonomik iş birliklerinin kurulmasının önemli olduğunu, dünya ekonomisinde refahın sağlanabilmesi için her milletin kendi şartları içinde ilerleme ve kalkınma hakkına saygı gösterilmesi gerektiğini, bu bağlamda Türkiye'nin bakış açısının uluslararası ekonomik politikalarla uyumlu olduğu kanaatinde olduğunu ifade etmiştir.³⁹

Sonuç olarak Atatürk Dönemi'nde Türkiye'nin inkılaplar sayesinde büyük değişim-dönüşüm geçirdiği ve kalkınmada kayda değer bir ilerleme sağladığı görülmektedir. Bu durum, yeni ve modern Türkiye'nin uluslararası alanda daha fazla tanınmasına ve gerçek potansiyelini ortaya koymasına da katkı sağlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Türkiye'nin Kalkınma İcraatları

Atatürk'ün vefatından sonra Cumhurbaşkanlığını üstlenen İsmet İnönü Dönemi'nin başlangıcı, uluslararası gerginliklerin hat safhaya çıktığı gergin bir süreçle rastlamıştır. Bu nedenle ekonomi olumsuz etkilenmiş; neticede 1939 yılında

38 Eroğlu, a.g.m., s.70.

39 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (Açıklamalı Dizin ile)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, ss.474-475.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla planlı kalkınma politikaları kesintiye uğramıştır. Tarafsızlık ve denge politikası güderek savaş dışında kalmasına rağmen⁴⁰ ekonomik daralma yaşayan Türkiye, bu durumu kontrol altına almak için çeşitli tedbirler hayata geçirmiştir. Öyle ki 1940'ta Milli Korunma Kanunu çıkarılarak devletin ekonomik faaliyetler üzerindeki denetimi artırılmıştır. Ayrıca Toprak Mahsulleri Vergisi, büyük bir bölümü kırsalda yaşayan halkı; Varlık Vergisi ise çoğunluğu gayrimüslim unsurları mali açıdan olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla savaşın ortaya koyduğu zorlu koşullar, geçim güçlüğü başta olmak üzere çeşitli sosyo-ekonomik problemlere neden olmuştur.⁴¹ Diğer yandan savaş yıllarında eğitim ve tarım alanında yapısal reformlar sürdürülmeye çalışılmıştır. Özellikle 1940 yılında açılmaya başlayan köy enstitüleri, kırsal kesimde eğitimi yaygınlaştırarak kalkınmaya katkı sağlamıştır. Topraksız çiftçiye toprak kazandırmayı amaçlayan 1945 yılındaki Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ise tarımsal üretimi artırmayı hedeflemiştir.⁴² Yine de Türkiye'nin doğal kaynaklarına savaştan ülkelelerin ihtiyacının olması ve bu konuda Türkiye'den sürekli ihracat yapmaları yüzünden dış ticaret bilançosu fazla vermişti.⁴³ Özellikle Türkiye'deki kromu elde etmek adına bir rekabet oluşmuştu.⁴⁴

Tüm bunlarla birlikte adı geçen dönemde genel kalkınmanın yavaşlamasına karşı tedbirlerin yanı sıra hükûmet, 1944 yılında savaş sonrası kalkınma planlarının hazırlanmasını kararlaştırmıştır.⁴⁵ Bu sayede savaşın bitiminde yeni kalkınma hamlelerinin önü açılabilmiştir. Ekonomileri ve altyapıları savaşta zarar görecektür ülkelere kıyasla Türkiye'nin savaş sonrasında kalkınma hamlelerini yapabilme noktasında daha iyi bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki en önemli sorun mali kaynak eksikliği olmuş, bunu aşmak için de uluslararası iş birliklerine olumlu yaklaşmıştır.

40 Bu konuda detaylı malumat için bk. Mehmet Gönlübol, Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, ss.143-185.

41 Kadri Unat, "Atatürk Sonrası Türkiye: İnönü Dönemi'nden 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesine", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Ed. Temuçin Faik Ertan), 9. bs., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2020, s.259-260.

42 Eylül Kabakçı Günay, Çağatay Tunçsiper, "Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Büyüme ve Kalkınmanın Değerlendirilmesi", *Türkiye İktisat Kongresi 2023 Bildiriler Kitabı*, (Ed. Yunus Pustu, Ayşenur Şenel, Hande Yaren Karacabey), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2023, s.1489, 1491; Bolat, a.g.m., s.320.

43 Baskın Oran, "1939-1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Görelî Özerklik - 2/Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980*, 6. Baskı, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss.388.390.

44 Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, ss.159-160.

45 Uzunkaya, a.g.m., s.16.

Gerçek şu ki savaş sonrası uluslararası siyasette ve jeopolitik dengelerde yeni bir süreç ortaya çıkarken Türkiye, devletin öncülüğünde tarım ve sanayinin birlikte geliştirilmesi amacıyla 1946 İvedi Sanayi Planı'nı hazırlamıştır. Bu çerçevede -ABD'nin ekonomileri ağır zarar gören ve yıkıma uğrayan Avrupa ülkeleri için uygulamaya koyduğu- Avrupa Kalkınma Programı'ndan finansman desteği talep edilmiştir. Ancak, özel teşebbüse yer vermeyen bu plan, ABD tarafından "devlet sosyalizmi" olarak değerlendirilerek reddedilmiştir. Bunun üzerine 1947'de beş yıllık Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (Vaner Planı) hazırlanmıştır. Planda -1946 yılından itibaren çok partili sisteme geçiş ve uluslararası gelişmelerin de etkisiyle- liberal yaklaşımlar yer bulmuştur. Esasen plan, başta ulaştırma ve tarım yatırımlarını öne çıkarsa da sermaye yetersizliği yüzünden tam olarak uygulanamamıştır. Bu defa Türkiye, 1948 yılında yürürlüğe giren Marshall Yardımları çerçevesinde ABD'nin desteğini almak istemiştir.⁴⁶ Anlaşıyor ki savaş sonrası Türkiye, kalkınmaya yönelik bir dizi atım atsa da kısa vadeli büyüme ve kalkınma mümkün olmamıştır.⁴⁷

Öte yandan bu süreçte uluslararası politikayla birlikte ekonomi ve para sistemi de yeniden şekillenmişti. ABD ve SSCB'nin başını çektiği iki kutuplu dünyada Soğuk Savaş Dönemi'ne girilirken, Türkiye, bu ortamda hem siyasi ve ekonomik koşulların zorlaması hem de Batı ittifakına uyum sağlamak amacıyla daha liberal dış ticaret politikalarına yönelmiştir.⁴⁸ Bu bağlamda değerlendirmek gerekirse, bahsedilen gelişmeler Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası kalkınma çabalarında uluslararası etkileşimi daha da artırmış, Türk dış politikasında ekonomik iş birliğine yönelik bir tutum benimsenmiştir.

Görüldüğü üzere iç kalkınma ile dış politika arasında yıllar içerisinde artan bir etkileşim ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde Türkiye'nin kalkınma sürecinde diplomasi ve dış politikanın oynadığı rol ile kalkınma politikalarının uluslararası yansımaları belgeler üzerinden incelenecektir.

46 Çelebi, a.g.m., s.35; Uzunkaya, a.g.m., s.17; Bu konuda ayrıca bk. İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2009.

47 Vaner Planı, 1947 yılında Türkiye'de taslak olarak hazırlanan bir iktisadi kalkınma planıydı. Bu planla 1930'lu yıllardaki sanayi odaklı planlardan farklı olarak daha dengeli bir büyüme hedeflenmiş; özellikle tarım sektörünün modernleştirilmesi, sulama projelerinin uygulanması ve başta kara yolu olmak üzere ulaştırma altyapısının geliştirilmesi amaçlanmıştı. Bu alanlarda yapılacak kalkınma yatırımlarının ise büyük ölçüde dış kaynaklarla finanse edilmesi öngörülmüş; ödemeler dengesi ile uygulama arasında bağ kurulmuştu. Bk. İsmail Cem Ay, "II. Dünya Savaşı Ulusal Planlama Faaliyetleri: 1946 İvedili Sanayi Planı ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nın Karşılaştırmalı Analizi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 62 (2012), ss. 163-166.

48 Fikret Kartal, "Cumhuriyet'in Birinci Yüzyılında Sanayileşmenin Finansmanı", *Türkiye İktisat Kongresi 2023 Bildiriler Kitabı*, (Ed. Yunus Pustu, Ayşenur Şenel, Hande Yaren Karacabey), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2023, s.1066.

Bu konuda kaynak olarak, en başta Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığına devredilen Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi belgeleri seçilmiştir. Birçoğu ilk defa yayımlanan ve konuya özgün bir nitelik kazandıran bu belgeler, Dışişleri Bakanlığının Başbakanlık, diğer bakanlıklar ve kurumlar ile büyükelçiliklerle yazışmalarını ihtiva etmektedir. Konuyu destekleyici mahiyette Cumhuriyet Arşiv belgelerinden de faydalanılmıştır. Belgelere dair vurgulanması gereken bir husus ise 1929 Dünya Ekonomik Krizi sonrası dünyanın başat güçleri dâhil pek çok ülkenin kalkınma planları/projeleri hazırlama ve uygulama yoluna gitmeleridir. Bu yüzden de ilgili Dışişleri Bakanlığı raporları, 1930’lardan itibaren yoğunlaşmıştır.

Kalkınma Konusunda Türkiye’nin Diğer Ülkeleri Takibi

Türkiye, kalkınma stratejisini belirlerken dönemin büyük güçlerinin ekonomik politikalarını ve sanayileşme süreçlerini yakından takip etmiştir. Özellikle ABD, İngiltere, Fransa ve SSCB gibi devletlerin uyguladığı kalkınma planları, Türkiye için önemli bir referans noktası olmuştur. Türkiye’nin dış misyonları, bulundukları ülkelerde hayata geçirilen ekonomik kalkınma politikalarına ilişkin gelişmeleri yakından izleyerek Dışişleri Bakanlığına iletmışlerdir. Dışişleri Bakanlığı da ilgili raporları dikkatlice analiz ederek Başbakanlık ile ilgili bakanlık ve kurumlara havale etmiştir. Böylece, Türkiye’nin sanayileşme ve ekonomik kalkınma sürecinde uluslararası deneyimlerden de istifade edilmeye çalışılmıştır. Öyle ki Türkiye’nin sanayi kalkınmasına yönelik en kritik adımlarından biri olan ve 1934’te yürürlüğe konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, hem yerli hem de yabancı uzmanların çalışmaları sonucunda hazırlanmıştı. Şüphesiz böyle bir plana ihtiyaç duyulması kadar diğer ülkelerdeki uygulamalar da örnek alınmıştır. Bu konuda Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den önce benzer bir planı uygulamaya alması, Türkiye açısından bir model teşkil etmişti.

Türkiye, Moskova Büyükelçiliği aracılığıyla Sovyetler’deki ekonomik icraatlar ve kalkınmaya yönelik politika ve faaliyetleri yakından izlemekteydi. Nitekim Büyükelçiliğin (Büyükelçi Zekai Apaydın 1935-1939) Bakanlığa yolladığı 13 Mayıs 1937 tarihli raporunda, SSCB’nin 1937 yılına ait ekonomik kalkınma planı ve ekonomik işleyişe dair önemli bilgiler paylaşılmıştı. Buna göre Sovyetler; tarım, sanayi, ticaret ve maliye alanlarındaki ekonomik faaliyetlerinin %99’unu devlet ve kolektif yönetimle yürüttüğü için, teşkilatlanmaları diğer ülkelerinkine benzemiyordu. Burada bütçeden ayrı olarak ekonomik plan ve bilançolar bulunmaktaydı. Büyükelçi verdiği pek çok detaylı bilginin dışında ekte yolladığı raporda, Sovyet

ekonomisinin faaliyetlerini beş yıllık bütçeler, planlar ve bilançolar temelinde nasıl yürüttüğünü göstermeye çalıştığını hatırlatmıştı.⁴⁹ Anlaşılabacağı gibi Büyükelçi, Sovyetlerin kalkınma hamleleri ve ekonomik işleyişini detaylı bir şekilde analiz ederek Türkiye açısından bu alanda örnek bir model sunmak istemişti.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında her ne kadar Türkiye-Sovyet Rusya ilişkileri, önceki döneme kıyasla yakınlığını kaybetse de Türkiye, bu ülkenin ekonomik faaliyetlerini yakından izlemeyi sürdürmüştü. Nitekim Sovyet Rusya'nın 1946'da ilan ettiği dördüncü kalkınma planı üzerine Dışişleri Bakanlığı, bu planı Moskova Büyükelçiliğinden istemişti. Büyükelçilik 21 Kasım 1946 tarihli yazısıyla; SSCB'nin 1946-1950 yılları arası beş yıllık ekonomik kalkınma planını ortaya koyan gazete haberlerini yollamış; ayrıca talep edilen risale ve dergilerden hangilerinde ciddi malumatın olduğuna dair incelemenin yapıldığını bildirmişti.⁵⁰ 12 Şubat 1947 tarihli yazıda ise Sovyet Rusya'daki beş yıllık iktisadi planın 1946 yılına ait tatbikatı hakkında plan komisyonunca neşredilen beyannamenin Fransızca tercümesini göndermişti.⁵¹ Görüldüğü üzere planın içeriği kadar uygulanması ve hedeflerine ne derece ulaştığı da Türkiye tarafından inceleniyordu.

Yine 1947 yılı Mart ayında dönemin Moskova Büyükelçisi Faik Zihni Akdur tarafından "Sovyet Rusya'da iktisadi 5 yıllık plan 1946-1950 Gosplan" başlıklı bir rapor hazırlanmıştı. Buna göre dünya savaşları ve iç savaşlardan yorgun çıkan Sovyet Rusya'da beş yıllık iktisadi plan ilk defa 1928'de uygulanmıştı. 1946-1950 yılları arası planlanan hâlihazırdaki plan ise Sovyet Rusya'yı her türlü felaketten kurtarmak için önemli görülüyordu. Öyle ki Devlet Başkanı Stalin, üç veya daha fazla beş yıllık planlara ihtiyaç olduğunu dile getirmişti.⁵² Bu bağlamda Sovyet Yönetimi, kalkınmayı sağlamak adına, yayımladığı bir kararname ile 1947 yılında iç borçlanmaya gitmişti.⁵³

Kalkınmada rol model bir diğer büyük ülke de ABD'ydi. Bu ülkenin modern ve teknolojiye dayalı kalkınma atılımları dikkate alındığında Türkiye'nin Vaşington Büyükelçiliği (Büyükelçi Mehmet Münir Ertegün 1934-1944), söz konusu icraatları takip etmek adına etkin bir çalışma içerisindeydi. Dışişleri evrakına göre 1935 yılında ABD Başkanı Roosevelt idaresindeki ABD Hükûmeti, Kongreden

49 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, (Bundan sonra "TDA" olarak kısaltılacaktır), Ülkeler, SSCB (571), 34816-137333-1.

50 TDA, SSCB (571), 34816-137334-7.

51 TDA, SSCB (571), 34816-137334-5.

52 TDA, SSCB (571), 34816-137335-1; 34816-137334-4.

53 TDA, SSCB (571), 34816-137328-2.

aldığı yetkiyle, ulusal kalkınmaya dair bazı tedbirleri uygulamaya koymak istemişti. Ancak bu kararlar, Amerika'yı teşkil eden devletlerin özel hukukuna ve anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle Federal Bölge Mahkemeleri ve Yüksek Federal Mahkeme tarafından iptal edilmişti. Bu konuda Türkiye'nin Vaşington Büyükelçiliği, 30 Mayıs 1935 tarihli Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda, sanayideki iş saatleri, işçi ücretleri ve çocuk işçilerin çalıştırılması gibi başlıklarda çıkarılan hükümlerin mahkeme tarafından aykırı bulunduğunu belirtmişti.⁵⁴

Vaşington Büyükelçiliği, 27 Nisan 1938 tarihli raporunda ise Roosevelt'in Meclise sunduğu iktisadi kalkınma programına ilişkin bilgiler vermişti. 4 milyar 962 milyon dolarlık bir yardım ve kalkınma bütçesini öngören programa göre, hazineye atıl durumda bulunan 1 milyar 392 milyon dolar değerindeki altınlar yeniden dolaşıma sokulacaktı. Böylece devletin borç yükü azaltılırken, harcamalarla ekonomik hareketlilik sağlanarak bu borçlar hafifletilecekti. Enflasyon ihtimali göz önünde bulundurulmakla birlikte, bu süreç ekonomik canlanmaya katkı sağlayabilirdi. Raporda ödeneklerin dağılımına da değinilmiş; Roosevelt'in ekonomik durgunluktan çıkış için milletçe birlik olunması gerektiğini ve devletin yeniden müdahalesinin kaçınılmaz olduğunu vurguladığı belirtilmişti.⁵⁵

Yine bu dönemde kalkınma çabaları incelemeye alınan ülkelerden biri Fransa'ydı. Fransız Hükûmeti de 1933 yılında Mali Kalkınma Projesi'ni hazırlayarak Meclis'te oylamaya sunmuştu. Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği (Büyükelçi Suat Davaz 1932-1939), bu husustaki gelişmeleri Dışişlerine raporlamıştı.⁵⁶ Büyükelçilik, 26 Ocak 1935'te Dışişlerine gönderdiği yazıda da Fransa'nın kalkınmasına dair "Diplomatik ve Askerî Kalkınmamız" başlıklı bir haberi aktarmıştı. Haberde Fransa'nın mevcut düzeni koruma kararlılığını sürdüren devletler arasında öncü bir konumda bulunması gerektiği vurgulanmıştı. Ayrıca Londra'da Almanya'nın silahsızlanma müzakerelerine yeniden dâhil edilmeye çalışıldığı, esasen Fransa'nın güvenliği için zorunlu olan askerî programdan taviz vermemeleri gerektiği ifade edilmişti.⁵⁷

Fransa'daki ekonomik ve finansal gelişmelere, Dışişleri Bakanlığının 4 Kasım 1935 tarihli Başbakanlık ile Maliye ve İktisat Bakanlıklarına sunduğu raporda temas edilmişti. Buna göre Laval Hükûmeti, Parlamento'dan aldığı yetkiye

54 TDA, ABD (502), 23013-100752-1.

55 TDA, ABD (502), 22220-97765-1; 22220-97765-2.

56 TDA, Fransa (525), 37783-152203-30.

57 TDA, Fransa (525), 38641-156428-4.

dayanarak ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla bir dizi Kanun Hükümünde Kararname yayımlamıştı. Hükûmet, frangın istikrarını sağlamak amacıyla kapsamlı ekonomik düzenlemeler yapmış; bu reformları sosyal adalet ilkesi doğrultusunda yürürlüğe koyarak ekonomik istikrarı sağlamak adına hızlı ve kesin tedbirler almıştı. Bu önlemler, Fransız İhtilali'nden beri hiçbir hükûmetin cesaret edemediği ekonomik müdahaleleri içermesi bakımından dikkat çekmişti.⁵⁸ Anlaşıyor ki Fransa, ülkenin istikrar ve kalkınması adına esaslı politikalar yürürlüğe koyuyordu. Şüphesiz bu detayları önemli gören Dışişleri Bakanlığı, raporu hem Başbakanlığa hem de konuyla ilgili iki bakanlığa yollamıştı.

Fransa, İkinci Dünya Savaşı sonrasında da, savaşta aldığı büyük yıkım dolayısıyla kalkınma planlarının etkin yürütüldüğü ülkelerin başında gelmişti. Bu kapsamda Fransa'da Ocak 1946'da planlama teşkilatı kurulmuş; aynı yıl içerisinde birinci planlama dönemine geçilerek ülkenin içinde bulunduğu mali ve ekonomik buhranı aşmayı, aynı zamanda yıkılmış alt ve yapıyı yeniden imar etmeyi hedefliyordu.⁵⁹ Paris Büyükelçiliği (Büyükelçi Numan Menemencioğlu 1944-1956), Dışişleri Bakanlığına gönderdiği 22 Mart 1947 tarihli yazıda, Monnet Kalkınma Planı'ndan sekiz nüshanın yollandığını bildirmişti.⁶⁰ 1948'e gelindiğinde Robert Schuman Başkanlığında kurulan yeni Fransız Hükûmeti de ekonomik kalkınma planına bağlı olarak yeni ekonomik ve mali tedbirlere başvurmuştu. Paris Büyükelçiliği, bu hususta da Dışişlerine detaylı bir rapor sunmuş; Dışişleri de Maliye ve Ticaret Bakanlıkları ile Merkez Bankasına raporun bir nüshasını göndermişti.⁶¹ Görüldüğü gibi Türk makamları kalkınmaya yönelik örnek uygulamaları yakından takip etmekte ve ilgili planlar ile ekonomide alınan önlemlerin detaylarını incelemekteydi.

Türkiye'nin kalkınma sürecindeki örnek ülkelerden biri de İngiltere'ydi. Londra Büyükelçiliği (Büyükelçi Ali Fethi Okyar 1934-1939), İngiltere'nin ulusal kalkınma projelerine ilişkin Dışişleri Bakanlığını bilgilendiriyordu. Örneğin Times Gazetesi'nde 17 Aralık 1934 tarihinde çıkan kalkınma projesine dair yazıyı Dışişlerine göndermiş; Dışişleri de bunu Başbakanlığa sunmuştu.⁶²

58 TDA, Fransa (525), 37783-152203-2.

59 Hayri Öncel, "Fransa'da İktisadi ve Mali Planlama", *The Conference Journal of Financial Studies Center*, s.17, 1968, s.163.

60 TDA, Fransa (525), 37993-154560-9

61 TDA, Fransa (525), 38030-154583-7; 38030-154583-6; Bu konuda Paris Büyükelçiliğinin bir diğer raporu için bk. 38030-154583-3.

62 TDA, İngiltere (534), 37092-148868-1.

Kalkınma hamleleri takip edilen ülkelerden biri olan Belçika'ya dair Türkiye'nin Brüksel Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına gönderilen 19 Eylül 1946 tarihli yazıda, yeni Başbakan Mösyö Camille Huysmans'ın ülkedeki ekonomik kalkınma ile ilgili radyo demeci analiz edilmişti. Raporda, özellikle fiyatların denetlenmesi ve indirilmesi, doğal kaynakların daha büyük ölçekte çıkarılması, işçilerin talepleri ve grevlerine karşı yeni ücretlerin belirlenmesi gibi hususlara temas edilmişti.⁶³

Türkiye'nin komşusu İran'ın kalkınmasına dair önemli bir rapor ise 26 Kasım 1948 tarihliydi. Raporda İran'ın kalkınma projesi ve bu çerçevede bir ABD şirketi ile imzaladığı imar ve kalkınma planına ilişkin bilgiler bulunuyordu. Zikredilen projeye göre, İran'ın mevcut yıllık petrol üretimi 22 milyon ton metreküp seviyesinde olup, bunun artırılması ve petrol gelirlerinin yükseltilmesi hedeflenmekteydi. Ayrıca ülkenin büyük şehirlerini birbirine bağlayacak karayollarının ve havaalanlarının inşası, 44 şehirde buhar ve dizel motorlu elektrik santrallerinin kurulması, doğalgazdan yararlanmayı sağlayacak önlemlerin alınması, zirai faaliyetlerin geliştirilmesi, barajların inşası, nehir yollarının düzenlenmesi, yeni kanalların açılması ve çimento fabrikası kurulması gibi yatırımlar planlanmıştı. Raporda, İngiltere'nin ekonomik nüfuz alanı olarak görülen İran'da bir ABD şirketine böylesine kapsamlı bir sözleşme verilmesinin İngiltere üzerinde olumsuz bir etki yarattığına dair bir kayda rastlanmadığı belirtilmişti. Ancak, İran Parlamentosu'nun 130 üyesinin tamamının toprak sahiplerinden oluşması ve gerçekleştirilecek yeniliklerin vergi artışlarını zorunlu kılması nedeniyle kalkınma programının karşılaştacağı en büyük engelin parlamento olduğu ifade edilmişti. Buna rağmen, ülkede ilerlemenin kaçınılmaz olduğunu düşünen İranlıların varlığı hasebiyle parlamentonun projeyi onaylayacağı öngörülmekteydi.⁶⁴

Açıklanan belgelerden de görüleceği gibi Türkiye başta batılı devletler olmak üzere pek çok ülkenin kalkınma program ve projelerini, Dışişleri Bakanlığı misyonları aracılığıyla yakın takip ediyordu. Bu durum, yerel kalkınma politikalarının belirlenmesinde uluslararası gelişmelerin de dikkatle analiz edildiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin Kalkınma Çabalarına Uluslararası Kamuoyunun İlgisi

Cumhuriyet'in ilanıyla Türkiye'nin yeni yüzü ve Batı'ya entegre tutumu, pek çok ülke tarafından ilgiyle takip ediliyordu. Hızlı bir şekilde yürürlüğe konan inkılapların yanı sıra Türkiye'nin gelişim odaklı icraatları da dikkat çekmekteydi.

63 TDA, Belçika (508), 44316-211147-9.

64 BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-1-0-0/60-370-17.

Türkiye'nin söz konusu çabalarından memnun olanların yanı sıra eski menfaatlerini kaybetmelerinden dolayı bazı ülkelerin kamuoyunda rahatsızlık duyanlar da vardı.

Bu hususta Dışişleri Bakanlığının kayıtlarına yansıyan gelişmelerden biri, Roma Büyükelçiliği tarafından 1 Mart 1926'da gönderilen yazıydı. İlgili yazıda Trieste'de yayımlanan El Pikolodi Gazetesi'nin 17 Şubat tarihli makalesinin içeriği hakkında bilgi verilmişti. "Kemalist Muhafazakârlık ve İtalya Bayrağı" başlıklı makalede, Lozan Antlaşması'nın ekonomik sonuçlarına değinilerek Türkiye'nin uygulamaya koyduğu korumacı ekonomi politikalarının bazı yabancı çevrelerce tepkiyle karşılandığı belirtilmişti. İtalya'nın, Türkiye ile geçmişte yoğun ticari ilişkiler içinde olduğu ve Lozan Barış Antlaşması sonrasında yürürlüğe giren millî ekonomi politikalarının bu ilişkileri olumsuz etkilediği ileri sürülmüştü. İtalya özellikle kabotaj meselesinden rahatsızdı. Makaleye göre, İtalya'nın Türkiye ile ticaretinin %23 oranında olduğu, ancak Kemalist hükümetin uyguladığı millî ve koruyucu ekonomi politikaları sebebiyle bu dengenin bozulduğu belirtilmişti. Aynı şekilde 12 Ada ile Anadolu arasındaki ticareti engelleyen uygulamalar ve Antalya'nın birinci sınıf gümrük merkezi seviyesine düşürülmesi gibi kararlar eleştirilmekteydi. Makale ayrıca, Lassa Gazetesi'nin de aynı görüşleri desteklediğini ve İtalyadaki bazı yayın organlarının Türkiye'ye karşı ortak bir propaganda dili oluşturduğunu ortaya koyuyordu. Büyükelçilik, bu tür yazıların İtalyan hükûmeti tarafından yönlendirilmiş olabileceğini değerlendirerek İtalyan basınının Türkiye'nin ekonomik bağımsızlık politikalarına karşı kasıtlı ve olumsuz yayınlar yaptığına temas etmişti.⁶⁵ Bu yazıdan da anlaşılacağı üzere Osmanlı devrinde kapitülasyonlar ile Anadolu'da iktisadi ve ticari açıdan büyük ayrıcalık elde eden devletlerden biri olan İtalya, Cumhuriyet idaresinin millî ve Türk ekonomisini koruyucu tedbirler almasından rahatsız olmuştu.

Bununla birlikte Türkiye'nin politikalarına yönelik bakış açısı zamanla değişmiş, pek çok ülke Türkiye'nin belirlediği şartlara saygı duymaya başlamıştı. Bu sayede Türkiye'nin kalkınma politikaları, uluslararası basının ilgisini çekmeye başlamıştı. Uluslararası basında Türkiye'ye ilişkin çıkan haberler, Dışişleri ve ilgili bakanlıklar tarafından dikkatle takip edilmekteydi. Örneğin Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği, Observer Gazetesi'nde yayımlanan bir haber hakkında Aralık 1932'de Dışişleri Bakanlığına rapor yollamıştı. Haberde, Türkiye'de on yıllık bir iktisadi planın uygulanacağına dair bir izlenim olduğu ve bu gelişmelerin

65 TDA, İtalya (541), 44223-210221-7.

Sovyetler Birliği'ndeki beş yıllık planı hazırlayan Krijanowsky'den etkilenip etkilenmediğinin bilinmediği ifade edilmişti. Ayrıca Türk basınında sanayinin düzen altına alınmasının önemine değinildiği, Başbakan ve bazı bakanların Ereğli kömür madenleri ve İstanbul'daki çeşitli fabrikaların durumu üzerine çalışmalar yaptığına temas edilmişti.⁶⁶

Londra Büyükelçiliğinin Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir diğer yazı ise Times Gazetesi'nin haberine ilişkindi. Gazetenin 10 Ocak 1934 tarihli nüshasında, Türkiye'de hükümetin beş yıllık sanayileşme planını onayladığı ve sanayiye doğrudan müdahale etmeye kararlı olduğu bildirilmişti. Habere göre, Türkiye geçmişte büyük talep gören ürünler üretmesine rağmen bu mallar, üretimin makineleşmeye geçmesi nedeniyle dünya pazarında rekabet gücünü kaybetmişti. Hâliyle Türkiye'nin ihracatı giderek tarım ve hammaddelele sınırlı kalmıştı. Üstelik savaş sonrası koşullar ve ekonomik krizler de dış ticaret dengesini bozmuştu. Yüksek gümrük tarifeleri ve takas sistemi gibi geçici önlemler uygulansa da uzun vadeli çözüm sanayileşmeyle mümkün olabilirdi. Fakat yurt içinde yeterli teknik bilgi bulunmadığından, sanayileşme sürecinde yabancı uzmanlık ve teknoloji transferinden faydalanılmalıydı. Devlet, sermayenin büyük kısmını sağlayarak sanayi kuruluşlarını doğrudan veya dolaylı olarak kontrol etmeliydi. Ayrıca, bu sanayileşme hamlesinin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda ulusal savunma açısından da önemli olduğu ve dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla Genelkurmay Başkanlığı ile istişare edilerek uygulamaya konulduğu aktarılmıştı.⁶⁷ Böylece haberde Türkiye'nin kalkınması için sanayileşmenin önemi ifade edilirken bunun için hem devlet kontrolüne hem de teknik bilgi ve teknoloji transferinin gerekliliğine vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin kalkınma hamlelerine dair Lahey Büyükelçiliğinin 16 Kasım 1939 tarihli yazısında, Hollandalı gazetecilerin Türkiye'de bayındırlık, ekonomi, sanayi ve kültür alanlarında gerçekleştirilen projeler hakkında resmî belgeler ve istatistiksel bilgiler talep ettiği belirtilmişti. Gazetecilerin genel olarak Türkiye'ye olumlu bir bakış açısıyla yaklaştığı ve zaman zaman lehte haberler yayımladığı vurgulanmıştı. Elçilik, doğru bilgilendirme yapmanın önemli olduğunu, eksik belge kaynaklı yanlış yayınların önüne geçmenin de millî bir görev olduğu düşüncesiyle ilgili bakanlıklardan gerekli belgelerin temin edilmesini talep etmişti⁶⁸

66 TDA, İngiltere (534), 37076-148802-53.

67 TDA, İngiltere (534), 37126-149085-14.

68 TDA, Hollanda (532), 44436-212595-28.

Dışişleri Bakanlığı, bunu uygun bularak 29 Kasım'da ilgili bakanlıklara yazı göndermiş ve konuya ilişkin belgelerin Lahey Büyükelçiliğine ulaştırılmasını istemişti.⁶⁹ Matbuat Umûm Müdürlüğüne de benzer bir bildirim yaparak elindeki belgeleri paylaşmasını istemişti.⁷⁰ Bu doğrultuda, Nafia Bakanlığı, bayındırlık alanındaki faaliyetlerle alakalı yayımladığı belgeleri postayla Büyükelçiliğe iletti.⁷¹ Ayrıca, İstatistik Umûm Müdürlüğünün hazırladığı 1935 yılına ait İstatistik Yıllığı da Elçiliğe ulaştırılmıştı.⁷² Görüldüğü gibi Türkiye'nin kalkınma hamleleri, kamu diplomasisi ve ülke tanıtımı açısından önemli bir propaganda unsuru olarak da değerlendirilmekteydi.

İlerleyen yıllarda da benzer etkileşimler devam etmişti. Mesela Ottawa Büyükelçiliğinin (Kanada) Dışişleri Bakanlığına gönderdiği 1 Haziran 1945 tarihli yazısı, Türkiye'nin uluslararası tanıtımına yönelik ilginin bir göstergesiydi. Kanada'nın Alberta Eyaleti Maarif Nezareti, Türkiye'nin sanayi, ekonomi ve kültürel kalkınmasını, gelenek ve göreneklerini ve toplumsal yapısını yansıtan belgesel filmlerin okullarda gösterilmek üzere gönderilmesini talep etmişti. Büyükelçiliğe göre bu teklif önemliydi. Zira Latin Amerika, Meksika, bazı Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği de bu şekilde propaganda faaliyetlerini aktif bir şekilde sürdürmekteydi. Öyle ki kendi ülkelerinin tanıtımına verdikleri büyük önemi resimli broşürler dağıtarak, fotoğraf sergileri düzenleyerek ve yabancı uzmanların katkısıyla hazırlanan renkli filmler aracılığıyla ortaya koyuyorlardı. Bu tür faaliyetlerin Türkiye'nin tanıtımı açısından da faydalı olacağı değerlendirilerek, ilgili kurumların propaganda amaçlı resimli broşürleri Elçiliğe göndermesi ve uygun içerikte İngilizce metinli filmlerin sağlanması talep edilmişti.⁷³

Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı, 13 Eylül 1945 tarihli yazısıyla konuyu Cumhuriyet Halk Partisi Genel Kâtipliği (Sekreterliği) ile Basın ve Yayın Genel Müdürlüğüne ileterek Türkiye'nin tanıtımına katkı sağlayacak ve ekteki yazıda belirtilen taleplerin karşılanmasını rica etmişti.⁷⁴ Lakin bir süre bu konuda bir adım atılmayınca Bakanlık, 13 Aralık 1945 tarihli ikinci yazısıyla işlemin çabuklaştırılmasını istemişti.⁷⁵ Sonunda Şubat 1946'da Millî Eğitim Bakanlığı ile

69 TDA, Hollanda (532), 44436-212595-27.

70 TDA, Hollanda (532), 44436-212595-26.

71 TDA, Hollanda (532), 44436-212595-19.

72 TDA, Hollanda (532), 44436-212595-23.

73 TDA, Kanada (544), 44881-217010-48.

74 TDA, Kanada (544), 44881-217010-49.

75 TDA, Kanada (544), 44881-217010-44; 44881-217010-45.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinden bir miktar kitap ve dergi gönderilmişti. Ne var ki Türkiye'yi tanıtacak filmlerin bulunmaması sebebiyle bu isteğin karşılanmayacağı belirtilmişti.⁷⁶ Anlaşılacağı gibi Dışişleri Bakanlığı da Türkiye'nin tanıtımı açısından bu gibi paylaşımları ehemmiyetli görüyordu. Fakat bu konuda yeterince materyal üretilmediği de görülmektedir.

Konuya ilişkin bir diğer örnek de Türkiye'nin güney komşusu Irak'tan gelmişti. Dışişleri Bakanlığı, Irak Büyükelçiliğinin talebi doğrultusunda, Ekonomi ve Tarım Bakanlıklarından bilgi istemişti. Türkiye'de başlatılan birkaç yıllık ekonomik ve tarımsal kalkınma projelerine ilişkin plan ve mevzuatın olup olmadığı sorulmuş, eğer varsa birer nüshalarının Irak Büyükelçiliğine iletilmesi rica edilmişti.⁷⁷

Görülüyor ki bazı ülkeler Türkiye'nin kalkınma hamlelerine ilgi göstermiş ve bu alandaki kazanımlarına dair detaylı bilgi almak için doğrudan Türk makamlarıyla temas kurmuşlardı. Aynı şekilde uluslararası basında kalkınmaya dair çeşitli haberler yapılmıştı.

Türkiye'nin Diğer Ülkelerle Kalkınma İş Birliği

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Türkiye; yerli, millî ve bağımsız bir iktisat anlayışına yönelirken ekonomik bağımsızlığına saygı duyulması kaydıyla yabancı sermayeye de kapısını açık bırakmıştı. Gerçekte mali ve teknik imkânların kısıtlılığı yüzünden yabancı sermayeye ihtiyaç vardı. Bu durum Erken Cumhuriyet Devri'nde bazı ülkelerle kalkınma konusunda iş birliğini ortaya çıkarmıştı.

Sanayi kalkınmasında en başta Sovyetler'den çok yönlü destek alınırken, İngiltere'den kredi talebi yapılmış, ABD'den de sanayileşme yönelik uzman görüşlerine başvurulmuştu.⁷⁸ Özellikle Sovyetler'den gelen uzmanların incelemesi ile teknik ve danışmanlık desteği sonucunda Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştu.⁷⁹ Nitekim 21 Ocak 1934 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, sanayinin kurulması ve geliştirilmesi ile sanayi maddeleri ve makine ithalatı amacıyla Sovyetlerle 8 milyon dolarlık bir kredi anlaşması yapılmasına onay

⁷⁶ TDA, Kanada (544), 44881-217010-38; 44881-217010-40.

⁷⁷ TDA, Irak (533), 10737-66559-1; 10636-66277-1.

⁷⁸ Özçelik, a.g.m., s.259; Gencer, a.g.e., ss.262-263.

⁷⁹ Özyurt, a.g.m., ss.128-129; Bu konuda detaylar için bk. Burak Kesgin, *Erken Cumhuriyet Dönemi Kalkınma Arayışları ve Sovyet Deneyimi: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013, ss.370-381.

verilmişti.⁸⁰ 20 yıllığına ve faizsiz sağlanan bu kredi, 1934-1938 yılları arasında uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında oldukça değerliydi. Söz konusu kredi, sanayileşme hamlesi için gerekli olan tutarın yaklaşık üçte birini karşılamıştı. Bunun yanı sıra, tekstil, kimya ve metalurji sanayileri için Sovyet uzmanları Türkiye'ye gelerek sanayi kuruluşlarının kurulmasına, teknik kadronun yetiştirilmesine ve tesislerin faaliyete geçirilmesine yardımcı olmuşlardı.⁸¹

Türkiye, zikredilen dönemde Avrupa ülkeleri ile de etkileşim içindeydi. Özellikle yapılacak sanayi hamlelerinde teçhizat ve krediye ihtiyaç duyan Türkiye, Almanya ile ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştı.⁸² Bu bağlamda, bir Alman firması olan Junkers firması ile Kayseri'de Türkiye'nin ilk uçak fabrikasını kurmak üzere Ağustos 1925'te anlaşma imzalanmıştı. Alman Hükûmeti de kendi siyasi kısıtlamalarını aşmak bakımından bu projeyi desteklemiş ve sonunda Türk-Alman ortaklığıyla (TOMTAŞ-TOMTASCH), fabrika kurulmuş ve üretime başlanmıştı. Ancak bir süre sonra fabrika, Alman firmasının yaşadığı ekonomik olumsuzluklar nedeniyle faaliyetlerini sonlandırmak durumunda kalmıştı. Türkiye-Almanya arasında bu süreçte ekonominin diğer alanlarında ikili iş birliği artarak devam etmişti. Öyle ki 1934'te Almanya'dan 20 milyon lira karşılığı uzun vadeli kredi alınmış, Alman uzmanlar danışmanlık desteği vermişti. Esasen Almanya; başta kağıt fabrikası, liman inşaatı ve yan sanayi olmak üzere çeşitli yatırımlara katkı sağlamıştı.⁸³ Nihayetinde iki ülke arasında 25 Temmuz 1938 tarihli Ticaret Antlaşması imzalanmıştı. Böylece Türkiye'nin dış ticaretinin yarısına yakını Almanya ile yaptığı düşünüldüğünde ekonomik ilişkiler iyice güçlenmişti.⁸⁴ Antlaşma sonrası Berlin Büyükelçiliği tarafından Dışişleri Bakanlığına iletilen yazıda, Türkiye'de beş yıllık kalkınma planı kapsamında gerçekleştirilecek altyapı projelerinin tamamlanması için Alman firmalarının sunduğu kredi teklifinden bahsedilmişti. Alman Hükûmeti'nin garantisi altındaki bu teklif, Hochtief Anonim Şirketi tarafından Başbakan Celâl Bayar'a hitaben bir mektupla gönderilmişti. Dışişleri Bakanlığı, ilgili yazıyı 13 Ağustos 1938 tarihinde Başbakanlık makamına sunmuştu.⁸⁵

80 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30-18-1-2/42-3-5; Gönübol, Sar, a.g.m., s.108.

81 İmren Arbaç, "Türkiye'de 1934-1938 Yılları Arasında Yapılan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının Gerçekleştirilmesinde Sovyetler Birliği'nden Alınan Kredi ve Teknik Yardımların Katkıları", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no 64 (2024), ss.63-68.

82 Çağla D. Taşmat, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Ed. Temuçin Faik Ertan), 9. bs., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2020, s.219.

83 Akdevelioğlu, a.g.m., s.300, 304.

84 İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", *Belleten*, no 46, (1982), s.389.

85 TDA, Almanya (501), 32049-126460-1.

Sonunda Türkiye ile Almanya arasında 16 Ocak 1939'da Berlin'de Kredi Anlaşması imzalanmıştı. Anlaşma'ya göre Almanya, Deutsche Golddiskontbank aracılığıyla Türkiye'nin sanayi ve altyapı yatırımlarını desteklemek amacıyla 150 milyon mark tutarında finansman sağlayacaktı. Tahsis edilen kredinin faiz oranı %5 olarak belirlenen kredi, 10 yıl vadeli olup geri ödemeler 6 aylık taksitler halinde yapılacaktı. Türkiye, bu kapsamda sanayi projelerinde Alman mühendis ve uzmanlardan faydalanabilecek, ayrıca deniz taşımacılığı ve sigorta işlemleri Almanya ile yapılan mutabakat çerçevesinde yürütülecekti.⁸⁶ Ne var ki müteakiben imzalanan Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu'nu protesto eden Almanya bu anlaşmayı onaylamadığından kredi alınamamıştı.⁸⁷

Bu süreçte İtalya ile de ekonomik ilişkiler gelişim göstermişti. Özellikle 1930'a kadar olan periyotta İtalya, Türkiye'nin dış ticaretinde birinci sıradaydı.⁸⁸ 1932'de Başbakan İnönü'nün Roma ziyareti kapsamında iki ülke arasında Kredi ve Teknik Yardım Anlaşması imzalsada da krediyi temin edememişti.⁸⁹ Yine de iki ülke arasında, ödemeler dengesine ilişkin hükümleri içeren, **4 Nisan 1934'te Kliring Anlaşması imzalanırken**, bu anlaşmayı düzenleyen ikinci anlaşma ise **30 Nisan 1935'te** nota şeklinde imzalanmıştı. Maksat, iki ülke ticaretini sürdürülebilir kılmak ve ticari alacakların takas mekanizması yoluyla düzenlenmesini temin etmektir. Bu sayede dış ticaret dengesi ve ödeme sistemleri üzerindeki yük azaltılarak ekonomik iş birliği güçlendirilmeye çalışılmıştı.⁹⁰ Tarafların 29 Aralık 1936'da Roma'da imzaladığı Ticaret ve Seyrisefain Muahedesi ile Ticaret Anlaşması, aralarındaki ticari ve denizcilik ilişkilerini düzenlemeyi, karşılıklı ticaretin geliştirilmesini ve bu şekilde ekonomik kalkınmaya katkı sağlanması amaçlamaktaydı. Anlaşmaya göre ticaretin kolaylaştırılması, gümrük işlemlerinin basitleştirilmesi ve denizcilik alanında iş birliğinin artırılması hedeflenmişti.⁹¹ Lakin özellikle 1935'ten itibaren İtalya'nın dış politikadaki agresif tutumu ve Akdeniz'deki güvenliği tehdit eden eylemleri iki ülke arasındaki ticari ilişkileri de olumsuz etkilemişti.⁹²

86 TBMM, "Kanunlar Kararlar", https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc020/kanuntbmmc020/kanuntbmmc02003600.pdf, Erişim: 06.3.2025

87 Fahri Türk, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1923-1945", *Belleten*, no 79, (2015), s.776.

88 Akdevelioğlu, a.g.m., 294.

89 Türkan Cantemur, "Türkiye-İtalya İlişkileri (1930-1950)", <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/CANTEMUR-T%C3%BCrkan-T%C3%9CRK%C4%B0YE-%C4%B0TALYA-%C4%B0LC%C4%B0C5%9EK%C4%B0LER-%C4%B0-1930-1950.pdf>, Erişim: 06.3.2025

90 TBMM, "Kanunlar Kararlar", https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc015/kanuntbmmc015/kanuntbmmc01502801.pdf, Erişim: 06.3.2025

91 Resmî Gazete, no 3518, 27 Ocak 1937. ss.7584 -7591.

92 Gönübol, Sar, a.g.m., ss.112-123.

Türkiye'nin ekonomik ilişkilerini geliştirdiği ülkelerden biri de İngiltere'ydi. Londra Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün'ün 19 Ocak 1934 tarihinde Dışişleri Bakanlığına gönderdiği yazıda, Türkiye'de uygulanmasına karar verilen beş yıllık sanayi planı kapsamında, Türkiye ile İngiltere arasında özel bir ticaret anlaşması yapılmadıkça, bu plana göre yurtdışından temin edilmesi gereken makinelerin İngiltere'den satın alınmayacağı belirtilmişti. Konuya ilişkin detayları içeren ve 11 Ocak 1934 tarihli Daily Telegraph Gazetesi'nde yayımlanan İstanbul kaynaklı bir telgrafın Türkçe çevirisi Bakanlığa sunulmuştu.⁹³ Anlaşıyor ki sanayi kalkınmasında ticaret antlaşmalarının da dikkate alınması gerekiyordu.

Nihayetinde Türkiye ve İngiltere arasında 2 Eylül 1936 tarihli İngiliz-Türk Ticaret ve Kliring Anlaşması imzalanırken, buna zeyil olarak 27 Mayıs 1938'de Londra'da ikinci bir anlaşma daha imzalanmıştı. Bu şekilde iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin kolaylaştırılması ve ödemelerin düzenlenmesi amaçlanmıştı. Aynı şekilde Türkiye'ye silahlanma kredisi sağlanacaktı. Anlaşma, Türkiye açısından özellikle demir-çelik sanayi ve altyapı yatırımları ile ticari ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunacak mahiyetteydi.⁹⁴ Ayrıca Türkiye'nin dış ticaret açığını yönetmek ve ithalat dengesini sağlamak amacıyla kliring sisteminin önemli olduğu ifade edilmelidir.

Esasen bu süreçte Almanya ve İtalya'nın oluşturduğu Mihver devletlerinin yayılmacı politikalarına karşı İngiltere, Türkiye'nin etkin bir ticaret ortağı konumundaki Almanya'ya olan ihtiyacını azaltmak için diplomatik teşebbüslerini artırmış; bunun sonucunda Türkiye ile İngiltere arasında 12 Mayıs 1939 tarihli Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu imzalanmıştı. Türkiye'nin güvenlik içerikli bu Sözleşme'nin gereklerini yapabilmesi için en başta ekonomik açıdan desteklenmesinin gerekliliği ortadaydı ve hükûmet bu konuyu İngiltere'ye iletmışti. Hadizatında Fransa'nın katılımıyla oluşan Üçlü Deklarasyon çerçevesinde Türkiye, 14 Temmuz'da bu iki yeni ortağından savunma sanayisini güçlendirmek ve ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla 45 milyon sterlinlik kredi talep etmişti. 35 milyon sterlin savaş gereçleri ve savunma sanayii yatırımları, 10 milyon sterlin ise serbest döviz ihtiyacını karşılamak ve ödemeler dengesini sağlamak için kullanılacaktı. Ayrıca, 15 milyon sterlinlik altının Türkiye'ye tahsis edilmesi istenirken bunun bütün karşılığında ödenmesi planlanmaktaydı. İngiltere ve Fransa ise

93 TDA, İngiltere (534), 37126-149086-22; 37126-149086-21.

94 TBMM, "Kanunlar Kararlar", [https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc021/kanuntbmmc02103865.pdf](https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc021/kanuntbmmc021/kanuntbmmc02103865.pdf), Erişim: 06.3.2025; Bu konuda bk. Akdevelioğlu, a.g.m., s.305.

Türkiye'nin kilit konumuna binaen ve Almanya'nın tarafına meyletmesine mani olmak üzere imkânları ölçüsünde taleplerinin karşılanabileceğini belirtmişlerdi. Neticede 19 Ekim 1939'da Ankara'da, Türk-İngiliz-Fransız Karşılıklı Yardım Anlaşması imzalanmıştı. 20 Ekim'deki ek bir özel protokol ile Türkiye'ye savunma sanayisini güçlendirmesi ve savaş araç gereçlerini temin etmesi maksadıyla %4 faizli ve 20 yıl vadeli 25 milyon sterlinlik kredi sağlanması kararlaştırılmıştı.⁹⁵ Bunun yanı sıra, ekonomik istikrarı desteklemek amacıyla %3 faizli ve 20 yıl süreli 15 milyon sterlinlik altın tahsis edilmesi ve bu ödemenin tütün gibi mallarla karşılanması öngörülmüştü. Kredilerin geri ödeme koşullarının düzenlenmesine ilişkin üç ek protokol ise 8 Kasım 1940'ta Paris'te imzalanmıştı.⁹⁶

Görülüyor ki İngiltere ve Fransa, Türkiye'yi Mihver Devletleri'nden uzak tutmak ve stratejik konumunu kendi lehlerine pekiştirmek amacıyla, kredi yoluyla ekonomik destek sağlayarak Türkiye'nin savunma kapasitesini güçlendirmeyi hedeflemişti. Türkiye ise uluslararası arenadaki kritik gelişmeleri kendi savunma sanayii kalkınması açısından bir fırsat görerek bu yönde bir anlaşma yapabilmişti. Ne var ki İngilizlerin mali yetersizliği ve Fransızların isteksizliği gibi sebeplerden ötürü bu yardımların ancak az bir kısmı Türkiye'ye yollanmıştı.⁹⁷

İkinci Dünya Savaşı sonrası ise kalkınma yardımı ve kredi almak üzere ABD ile yakınlaşma olacaktı. Bunun yanı sıra İtalya ile de kalkınma iş birliğine dair bir süreç içerisine girilmişti. Bu durum İtalya'nın 1947 yılının sonlarında Türkiye ile kalkınma iş birliği yapmayı teklif etmesiyle ortaya çıkmıştı. Kısa bir süre önce iki ülke arasında, 12 Nisan 1947 tarihli Ticaret Anlaşması imzalanmış olup bu sözleşme ilerleyen dönemlerde belli periyotlarla uzatılmaya başlanmıştı.⁹⁸

Kalkınmaya yönelik daha kapsamlı iş birliğine odaklanan İtalyan teklifi ise İtalya Büyükelçisinin Başbakan Hasan Saka'ya gönderdiği 25 Eylül 1947 tarihli yazıyla olmuştu. Büyükelçi mektubunda, İtalyan sanayisinin, Türkiye'nin planladığı sanayileşme ve altyapı projelerine katkı sağlayabileceğini, mevcut sözleşmelere rağmen Türkiye'den gelecek siparişleri karşılamaya hazır olduklarını belirtmişti. Zira İtalyan sanayi hızlı teslimat kapasitesine sahipti. Döviz kuru ve ücret seviyeleri ise İtalyan üreticilere rekabetçi fiyatlar sunma avantajı sağlamaktaydı. Kaldı ki yapılan ön incelemeler ve Türk yetkililerle gerçekleştirilen görüşmeler

95 Esmer, Sander, a.g.m., ss.138-144.

96 Soysal, a.g.m., ss.309-409; Akdevelioğlu, a.g.m., ss.276-278.

97 William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, çev. Petek Demir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s.58.

98 Cantemur, a.g.y.

doğrultusunda iş birliği sürecini yönetmek üzere büyük bir kuruluşun yöneticisi de görevlendirilmişti.⁹⁹

Büyükelçi tarafından Başbakan'a gönderilen ikinci yazıda, İtalyan sanayi idarelerine bağlı bazı yetkililerin bir süredir Türkiye'de bulunduğu ve iki ülke arasında farklı sektörlerde iş birliği imkânlarının değerlendirildiği açıklanmıştı. Türkiye'deki fabrikalar ve işletmelerin, İtalyan sanayi sektörüyle çeşitli alanlarda ortak çalışmalar yürütebileceği, bu sektörlerin detaylı listesinin ekte sunulan belgede yer aldığı aktarılmıştı. İki ülkenin karşılıklı çıkarları doğrultusunda ilgili bakanlıkların iş birliğinin fizibilitesine dair ilk değerlendirmelerini yapmaları avantaj sağlayacaktı. Gerekli görüldüğü takdirde, belirli sektörlerle yönelik daha ayrıntılı incelemeler yapılarak iş birliği genişletilebilirdi. İtalyan sanayisinin Akdeniz'deki stratejik konumu da göz önünde bulundurulmalıydı. İtalya'nın iş birliği teklifi sahasına girebilecek alanlar ise enerji üretimi, maden araştırmaları, Sümerbank'ın yönettiği kimyasal tesisler ile çimento ve tekstil sanayi, demir-çelik sektörü, ulaştırma ve tarım gibi birçok alandaki projeleri içermekteydi. Özellikle Etibank'ın yürüttüğü hidroelektrik ve termik santrallerin inşası, İller Bankası'nın soğutma tesisleri ile termik ve hidroelektrik santralleri, demiryolu ve deniz taşımacılığına yönelik yatırımlar, tarım makineleri ve şeker fabrikalarının kurulması gibi konular öne çıkmaktaydı.¹⁰⁰

İtalya'nın bu iş birliği teklifi üzerine Türk Dışişleri Bakanlığı, 13 Ekim'de Başbakanlık ile İçişleri, Bayındırlık, Ekonomi, Tarım ve Ulaştırma Bakanlıklarına bir yazı göndermişti. Buna göre İtalya Büyükelçiliği'ne verilecek yanıt için ortaklık önerilen alanları içeren listelerin incelenerek bakanlık görüşlerinin bildirilmesi talep edilmişti.¹⁰¹

Söz konusu taleple ilgili bakanlıklar arasındaki koordinasyon devam ederken, Dışişleri Bakanlığı, İtalyan Büyükelçiliğine yolladığı 12 Aralık 1947 tarihli yazısında, yapılan teklif ve önerilerin dikkatle incelendiğini belirtmişti. Bu bağlamda Ekonomi Bakanlığının iş birliği teklifinin belirli ödeme koşulları ve kredi olanakları ile birlikte ele alınıp alınmadığını öğrenmek istediği sorulmuştu. Diğer kurumların görüşleri geldikçe İtalya tarafına bilgi verileceği açıklanmıştı.¹⁰² Nitekim Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü, İtalyan sanayicilerin hem yolcu

99 TDA, İtalya (541), 44309-209897-20.

100 Aynı belge; BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 30-10-0-0/239-613-28.

101 TDA, İtalya (541), 44309-209897-17.

102 TDA, İtalya (541), 44309-209897-15.

hem de yük taşımacılığı için sunduğu demiryolu vagonu tedarik tekliflerini değerlendirmeye açık olduğunu; Devlet Deniz Yolları Genel Müdürlüğü ise İtalyan tersanelerine ticari gemi inşa siparişi verebilme niyetini açıklamıştı. Fakat Ansaldo firmasıyla daha önce yapılan sözleşmenin henüz uygulanmamış olması, bu alanda yeni anlaşmalar yapılmasını teşvik edici bir durum oluşturmadığı için dikkatle değerlendirilmesi gereken bir konu olarak görülmüştü.¹⁰³

Öte yandan Dışişleri Bakanlığı, Bayındırlık Bakanlığından kalkınma planı kapsamında yabancı sermaye ve firmalardan nasıl yararlanılacağına dair bilgi talebinde bulunmuştu. Bayındırlık Bakanlığından gelen 5 Ocak 1948 tarihli yazıda, eksiltmeye konulan işler dışında ek projelerin de gerçekleştirilmesi ve malzeme alımının düşünüldüğü bildirilmişti. Ancak, bu işlerin eksiltme yöntemiyle mi yoksa karşılıklı anlaşmalar ve kredi yoluyla mı temin edileceği açık bir şekilde belirtilmemişti. Bu nedenle, uzun vadeli kredi ile gerçekleştirilmesi planlanan ve yabancı sermaye ile teknik bilgiden faydalanılması öngörülen projelerin detaylandırılarak İtalya Büyükelçiliğine iletilmek üzere Dışişleri Bakanlığına sunulması gerekiyordu.¹⁰⁴

İtalyan Büyükelçiliği ise 13 Ocak 1948 tarihli yazısında, Istituto di Ricostruzione Industriale (I.R.I.) firmasının Türkiye'deki çeşitli bakanlıklarla temas kuracağını bildirmişti. Büyükelçi, Türkiye ve İtalyan sanayisi arasındaki iş birliğini güçlendirme hedefi doğrultusunda Verona'nın çalışmalarına destek verilmesini rica etmişti.¹⁰⁵ Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı, ilgili bakanlıklara adı geçen İtalyan temsilciye gerekli kolaylıkların sağlanması yönündeki beklentiyi iletmışti.¹⁰⁶ Dışişleri, İtalya Büyükelçiliğine yolladığı 13 Şubat 1948 tarihli yazıda ise Türkiye Hükûmeti tarafından planlanan liman, köprü ve sulama inşaatlarına ilişkin bir raporu paylaşmıştı. Buna göre zikredilen projelerin uzun vadeli kredi sağlamayı kabul edecek firmalarla yapılacak müzakereler sonucunda belirlenecek anlaşmalar çerçevesinde yürütüleceği ifade edilmişti. Ayrıca, diğer inşaat projelerinin finansmanının ise Kamu İşleri Bakanlığının yıllık bütçesinden tahsis edilen kredilerle karşılandığı ve söz konusu işlerin ihale yoluyla müteahhitlere devredildiği belirtilmişti.¹⁰⁷

103 TDA, İtalya (541), 44309-209897-10.

104 TDA, İtalya (541), 44309-209897-12.

105 TDA, İtalya (541), 44309-209897-9.

106 TDA, İtalya (541), 44309-209897-8.

107 TDA, İtalya (541), 44309-209897-10.

Görüldüğü üzere İtalya, Türkiye ile başta sanayi ve alt dalları olmak üzere kapsamlı bir kalkınma iş birliği girişiminde bulunmuştu. Türkiye ise bu teklifi ihtiyatla değerlendirmiş, ilgili bakanlıkları sürece dâhil ederek ekonomik ve teknik fizibilite analizleri yapmıştı. Ayrıca iş birliği kapsamında finansman ve kredi koşullarının netleşmesini istemişti. Özellikle belirli sektörlerde ortaklık seçenekleri değerlendirilirken, uzun vadeli krediler ve ödeme planlarının da görüşmelere dâhil edilmesi Türkiye için öncelikli görülmüştü. Bu bağlamda Türkiye, İtalyan firmalarının sunduğu teklifleri bazı alanlarda olumlu karşılamakla birlikte süreci titizlikle inceleyerek kendi ekonomik öncelikleri doğrultusunda hareket etmişti.

Netice itibarıyla Türkiye, 1930'lu yıllardan başlayarak başta Sovyetler olmak üzere Almanya, İngiltere ve Fransa ile ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirerek ve kredi sözleşmeleri yaparak kalkınma desteği sağlamaya çalışmıştı. İkinci Dünya Savaşı sonrası ise İtalya ve ABD ile iş birliği süreçleri ön plana çıkacaktı.

İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'nin Kalkınma Çabaları ve ABD Etkisi

1939-1945 yılları arasında vuku bulan İkinci Dünya Savaşı, en başta kara Avrupası'nı büyük bir yıkıma sürüklemişti. Öyle ki savaş yüzünden ülkelerin altyapı ve üstyapıları yıkılmış; bu durum savaş sonrası yoğun ve kapsamlı bir kalkınma ihtiyacını beraberinde getirmişti. Kalkınmayı destekleyecek ülke ise savaştan süper güç olarak ortaya çıkan ABD olmuştu. Türkiye de ABD ile ekonomik ilişkilerini geliştirerek kalkınma hamlelerini sürdürme politikası gütmüştü. Zikredilen dönemde ABD yardımlarında Türkiye için en önemli program Truman Doktrini iken Avrupa için Avrupa Kalkınma Programı (ERP) olarak bilinen Marshall Planı'ydı. Türkiye bu programdan da yararlanmaya yönelik yoğun teşebbüslerde bulunacaktı.¹⁰⁸

Türkiye, esasen savaş sonrasındaki ekonomik şartlar ve ihtiyaç duyduğu kalkınma nedeniyle 1945 yılı sonlarında ABD'den yardım istemişti. İlk yapılan talep, İthalat ve İhracat Bankası aracılığıyla 300 milyon dolarlık kredi verilmesiydi. ABD bu talebe olumlu cevap vermese de ertesi yıl, 5 yıl vade ve %4 faizle 25 milyon dolarlık bir kredi sağlamayı kabul etmişti.¹⁰⁹

Türkiye'nin, ABD ile siyasi ve iktisadi olarak yakınlaşmaya başladığı bu sürecin kritik bir adımı da Truman Doktrini olacaktı. Bu yardım, savaştan yenik

108 Bu konuda bk. İlhan Aksoy, Yavuz Güler, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Politik ve Ekonomik Boyutu*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2010.

109 Mehmet Gönübol, Halûk Ülman, "İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, ss.211-212.

çıkan İngiltere'nin Türkiye ve Yunanistan'a herhangi bir destek veremeyecek durumuna olması ve Sovyet tehdidi karşısında ABD'nin inisiyatif almasıyla ortaya çıkmıştı.¹¹⁰ 12 Mart 1947 tarihinde ABD Başkanı Harry Truman tarafından Senato ve Temsilciler Meclisi ortak oturumunda açıklandığı ve 22 Mayıs 1947'de yürürlüğe girdiği görülmektedir. Türkiye'nin stratejik konumu, yeni dönemde desteklenmesi açısından kritik önemde değerlendiriliyordu. Bu bağlamda Sovyet tehdidi ve yayılmacılığına karşı Yunanistan'a 300 milyon, Türkiye'ye ise 100 milyon dolar verilmesi kararlaştırılmıştı. Yardım için Türkiye ve ABD arasında 12 Temmuz 1947 tarihli bir anlaşma imzalanmıştı. Türkiye'ye gönderilen yardım en başta askerî modernizasyon için kullanılmıştı. Ancak Türkiye, aldığı silah ve teçhizatın bakım masrafları nedeniyle ek mali yük altına girmiş ve yedek parça temini için tekrar ABD'den kredi arayışına girmek zorunda kalmıştı. Bu durum, Türkiye'nin yardımlar karşısında artan ekonomik bağımlılığını da beraberinde getirmişti.¹¹¹

Bu süreçte ABD'nin asıl maksadı hem Avrupa'nın kalkınmasına destek sağlamak hem de kendi etkisini artırmaktı. Batı Avrupa ekonomisinin savaştan yıpranarak çıkması ve Sovyet tehdidinin artması üzerine, ABD Dışişleri Bakanı George Marshall (ABD Dışişleri Bakanı 1947-1949), 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada Avrupa'nın ekonomik iş birliğini artırması gerektiğini vurgulamış ve Marshall Planı'nın temelini atmıştı. Bu doğrultuda 12 Temmuz 1947'de Paris'te toplanan "Onaltılar Konferansı"nda Türkiye de yer almış ve 615 milyon dolar yardım talebinde bulunmuştu. Lakin Amerikalı uzmanlar, Türkiye'nin savaşta doğrudan zarar görmediğini ve dış ticaret dengesinin yeterli olduğunu öne sürerek yardım yapılmasını uygun görmemişti. Türkiye, bunun üzerine ABD'ye doğrudan başvurarak kararın gözden geçirilmesini istemişti. Sonunda, 4 Temmuz 1948'de Türkiye ile ABD arasında Marshall Planı kapsamında bir Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştı. Buna göre Türkiye, 1948-1949 döneminde 59 milyon dolar, 1949-1950 döneminde ise 59 milyon dolarlık yardımdan faydalanacaktı. Başlangıçta yalnızca kredi şeklinde yardım alan Türkiye, hibe desteğinden faydalanmak için de girişimlerde bulunmuş ve 4 Temmuz 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Anlaşması düzeltilerek 31 Ocak 1950'de hibe yardımlarını içeren ek bir anlaşma imzalanmıştı. Türkiye, diğer üye ülkelerden farklı olarak aldığı yardımların büyük kısmını tarımın makineleşmesi,

110 Hale, a.g.e., s.116.

111 Gönlübol ve Ülman, a.g.m., ss.211-219; Yavuz Güler, "II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1950)", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, no 5, 2 (2004), ss.215-219.

yeraltı kaynaklarının işletilmesi, mevcut tesislerin modernleştirilmesi, enerji kaynaklarının genişletilmesi, karayollarının hızla iyileştirilmesi ve ulaşım araçlarının yenilenmesi gibi kalkınma projelerine tahsis etmişti. Türkiye, Marshall Planı'na dâhil olmasıyla Batı bloğuna ekonomik entegrasyonunu sağlamış ve ABD ile olan stratejik iş birliğini güçlendirmeye başlamıştı. Bu durum Türk ekonomisinde ve politikasında artan ABD etkisine de yol açacaktı. Diğer yandan planın, ABD ekonomisini canlandırmak ve Avrupa ekonomisini kendisine bağımlı hale getirmek gibi amaçları da bulunmaktaydı.¹¹² Görüldüğü gibi savaş sonrası Türkiye, kalkınmasını alacağı yardımlar üzerinden etkin bir şekilde gerçekleştirme politikası gütmüştü. Bu dış politika doğrultusunda ABD ile ilişkilerin geliştirilmesine yönelik Dışişleri Bakanlığı ve Vashington Büyükelçiliği aktif bir misyon üstlenmişti.

Gerçek şu ki savaş sonrası ortam ve özellikle dâhil olunmaya çalışılan Marshall Planı, yıllardır devletçilik politikasıyla ekonomisini yöneten Türkiye'nin birden bire dışa açılımını beraberinde getirecekti.¹¹³ Plan ilk gündeme geldiğinde, Dışişleri Bakanlığının hazırlayıp Başbakanlığa sunduğu rapora göre Avrupa devletlerinin planlı kalkınma çalışmalarına destek olmayı öngören Marshall'ın konuşması, özellikle Batı Avrupa devletleri tarafından olumlu karşılanmıştı. İlgili hükûmetler iş birliğine yönelik niyetlerini açıklamışlardı. Dışişleri, Marshall Planı karşısında Türkiye'nin resmî veya yarı resmî bir açıklama yapıp yapmayacağına dair Başbakanlıktan talimat beklediğini belirtmişti.¹¹⁴

Neticede 12 Temmuz 1947'de Paris'te bir Avrupa iş birliği konferansı toplanmıştı. Konferansa -Rusya ve onun nüfuzu altındaki devletler hariç- Türkiye, İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, İtalya, İsveç, Norveç, Danimarka, Lüksemburg, Portekiz, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, Avusturya ve İsviçre katılmıştı. Konferans'ta, Avrupa İş Birliği Komitesi kurulmuş ve komitenin raporu General Marshall'a sunulmuştu. Raporda Avrupa'nın içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıların nedenleri açıklandıktan sonra, Avrupa'da üretimi artırmak için yapılacak yardımın ancak ABD tarafından sağlanabileceği vurgulanmıştı. Bu amaçla tarım ve sanayi devletleri arasında iş birliği sağlanacaktı. Ayrıca Konferans'a iştirak eden 16 devlet arasında ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla bölgesel ve genel gümrük birlikleri kurulması gerektiği de ileri sürülmüştü.¹¹⁵ Takip edildiği üzere Türkiye,

112 Gönübol ve Ülman, a.g.m., ss.219-222; Güler, a.g.m., ss.220-223.

113 Baskın Oran'a göre bu yardımlar kapsamında tarıma önemli yatırımlar yapılırken sanayileşme yavaşlamıştı. Üstelik liberalleşme doğrultusunda zaman içerisinde ekonomik dışa bağımlılık artmıştı. Oran, a.g.m., ss.487-489.

114 TDA, ABD (502), 22260-98374-1.

115 TDA, ABD (502), 23904-103499-1.

kalkınmayı bir devlet politikası haline getirdiği için savaşa katılmasa da uluslararası kalkınma sürecine dâhil olarak geliştirilecek politikalardan faydalanmaya çalışıyordu.

Elbette ki bu konuda ABD'nin kararı belirleyici olacağından Türkiye, Vaşington Büyükelçiliği (Büyükelçi Hüseyin Ragıp Baydur 1945-1948) aracılığıyla süreci takip ederken, gerektiğinde ABD makamları nezdinde girişimlerde bulunacak ve Avrupa Kalkınma Planı'na dair gelişmeleri Dışişleri Bakanlığına iletecekti.¹¹⁶ Nitekim Büyükelçiliğin 23 Aralık 1947 tarihli raporunda, mezkûr plan hakkında bazı hususlara temas edilmişti. Rapor, Dışişleri tarafından 29 Aralık'ta Başbakanlığa iletilmişti.¹¹⁷ Böylece taslak plana dair hükûmet bilgilendirilerek Türkiye'nin resmi tutumu da tespit edilmeye çalışılıyordu.

Ne var ki Vashington Büyükelçiliğinden gelen ilk haberler, Türkiye'nin, ilk 15 aylık müddet zarfında Marshall Planı'na dâhil ülkelere verilecek hibe ve kredilerden istifade edemeyeceği, ayrıca kendisine yapılacak yardımın bedelini nakit olarak ödemesi gerektiğine ilişkindi.¹¹⁸ Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı, Vashington Büyükelçiliğine yolladığı cevapta; Türkiye'nin yardım programı dışında bırakılmasının büyük bir hayal kırıklığı yaratacağını ve bunun Meclis'te açıklanmasının güç olacağını belirtmişti. Konu, ABD Büyükelçisi Wilson'a da iletilerek Sovyet tehdidi karşısında önemli bir güvenlik yükü taşıyan Türkiye'nin bütçesinin yarısının millî savunmaya ayrıldığı, hâliyle Marshall Planı'ndan dışlanmasının kamuoyunda ciddi bir rahatsızlık yaratacağı ifade edilmişti. Büyükelçi ile yapılan görüşmeler sonucunda Amerika'nın üç konuda destek sağlayacağı belirtilmişti:

- Uluslararası İmar ve Kredi Bankasının (IBRD) Türkiye'nin kredi taleplerine destek vermesi,
- Tükenmiş askerî teçhizat stoklarının (elbise, tüfek vb.) tamamlanması,
- Teslim edilmemiş silahlar için gerekli mühimmat, yakıt ve yedek parçaların sağlanması.

ABD Büyükelçisi, bu üç konuda hükûmeti nezdinde güçlü girişimlerde bulunacağını taahhüt etmişti. Öte yandan Dışişleri Bakanlığı, Vashington Büyükelçiliğine Türkiye'nin duyduğu tepkiyi ilgili makamlara iletmesini, ayrıca, bu şartlar altında Türkiye'nin "On Altılar Konferansı"na katılmaya devam etmesinin faydalı olup olmadığı konusunda görüşlerini bildirmesini istemişti.¹¹⁹

116 TDA, ABD (502), 23903-103479-2.

117 TDA, ABD (502), 23915-104838-2; 23915-104838-3; 23915-104838-4.

118 TDA, ABD (502), 23872-104395-33.

119 TDA, ABD (502), 23872-104395-34.

Vashington Büyükelçiliğinden verilen cevapta, Türkiye'nin Paris Konferansı'na sunduğu planın bir ekonomik kalkınma ve gelişim planı olduğu, ancak Marshall Planı'nın asıl amacının savaşta zarar görmüş Avrupa ekonomilerini onarmak olduğuna dair bir yanıtın alındığı belirtilmişti. ABD yetkililerine göre kalkınma projelerinin Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankasına yönlendirilmesi gerekiyordu. Buraya kredi başvurusu yapılırsa kabul edilme ihtimali yüksekti ve ABD bunu destekleyecekti. Esasen Kongre üyeleri Marshall Planı'na dâhil ülkelerde incelemeler yaparak Türkiye'nin diğer ülkelere kıyasla ekonomik açıdan daha iyi durumda olduğu kanaatine varmışlardı. 170 milyon dolar altın rezervine sahip Türkiye'nin kağıt para karşılığı %60'tı. Bu nedenle, savaşta doğrudan zarar görmüş ve kalkınmaya gerçekten ihtiyaç duyan ülkelere yapılacak yardımın aynı-
sının Türkiye'ye verilmesi Kongre'de itirazlara neden olacak, hâliyle planın onay sürecini tehlikeye sokabilecekti. Bununla birlikte, Türkiye, Marshall Planı'ndan tamamen dışlanmamış olup iki önemli noktada fayda sağlayabilirdi:

- Zor temin edilen maden malzemesi ve tarım makinelerinin ABD'den satın alınabilmesi,
- Bu makineler sayesinde üretimin artırılması ve elde edilen fazlalığın Marshall Planı kapsamındaki ülkelere ihraç edilerek kısmen dolar karşılığı satış yapılması imkânı.
- Son olarak, Türkiye'nin hibe ve kredilerden yararlanamayacağına dair kayııt nihai bir hüküm taşıııyordu. Şayet Türkiye, Avrupa'nın kalkınmasına katkı sağlayacak bir plan hazırlarsa durum yeniden gözden geçirilebilirdi. Bunun için öncelikle Marshall Planı'nın Kongre tarafından onaylanması beklenmeliydi.¹²⁰

Hükümet aldığı cevapla, kalkınma için gerekli bazı kredileri Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankasından sağlamak amacıyla girişimde bulunma kararı almış ve bu durumu 17 Ocak tarihli yazıyla Vashington Büyükelçiliğine bildirmişti. Kredinin reddedilmemesi için gerekli hazırlıklar sürerken, bankanın talebi olumlu değerlendirmesi için hangi noktaların öne çıkarılması gerektiği konusunda yapılacak temaslardan elde edilecek görüşlerin iletilmesi istenmişti. Lakin Marshall Planı'ndan kredi talep edilmesiyle Kalkınma Bankasından sağlanmak istenen kredinin farklı konular olduğu vurgulanmıştı. Bu nedenle, Marshall Planı'na dâhil olabilmek için hazırlanması gereken planın hangi detaylara odaklanması ve hangi esaslar üzerine inşa edilmesi gerektiği konusunda görüş bildirilmesi talep

120 TDA, ABD (502), 23872-104395-37.

edilmişti.¹²¹ İlgili yazışma ve görüşmeler, Türkiye'nin ilk etapta Marshall Planı'ndan doğrudan hibe ve kredi almasının planlanmadığını, ekonomik yardımların savaşta ağır hasar gören ülkelere verilmesinin öncelendiğini göstermektedir.

Öte yandan ABD Dışışleri Bakanlığı ve Hazine yetkilileriyle yapılan özel görüşmede, Avrupa Kalkınma Planı'nın Türkiye'yi ilgilendiren bölümleri ele alınmıştı. ABD'li yetkililere göre eğer kalkınma planları Marshall Planı kapsamına alınsaydı, İran ve Irak gibi ülkelerin de programa dâhil edilmesi gerekecekti. Dolayısıyla Türkiye'nin kalkınma planının Uluslararası Banka tarafından finanse edilmesi gerekiyordu. Ne var ki Türkiye'nin altın ve döviz rezervlerinin yeterliliği konusunda net bir değerlendirme yapılamadığı kabul edilmişti. Resmî rakamlar arasında ciddi farklılıklar bulunuyordu. Özellikle ihracat fazlası görülmesine rağmen döviz giriş-çıkış dengesinin sağlanamamış olması belirsizliği artırmıştı. Askerî ithalatın dış ticaret istatistiklerine dâhil edilmemesi ve İngiltere'ye yapılan mal taksit ödemelerinin kayıtlara tam yansıtılmaması da durumu karmaşık hâle getirmişti. Kongre'ye sunulan raporda, Türkiye, İsviçre ve Portekiz'in ilk 15 ayda kendi kaynaklarıyla ihtiyaçlarını karşılayabileceği yönünde bir tahminde bulunulmuşsa da bu kesin bir hüküm teşkil etmiyordu. Görüşmeler sonucunda, Türkiye'nin Marshall Planı'ndan tamamen dışlanmadığı görülse de yapılacak yardımın bedel karşılığında olacağı anlaşılmıştı. Finansman ihtiyacının makul bir şekilde gerekçelendirilmesi hâlinde, mali yardımdan faydalanmak mümkün olabilecekti. ABD yetkilileri, Türkiye'nin sağlıklı bir dış ödeme dengesi sunarak ve Batı ülkeleri ile 1948-1949 arasında oluşacak ödeme açığını kaynaklarıyla karşılamasının zorluklarını ortaya koyarak bu konuda destek alma ihtimalini artırabileceğini belirtmişlerdi.¹²² ABD, Türkiye'yi plan dışı bıraksa da alternatifler sunarak kendi ekonomik etkisini artırmak istemekteydi. Türkiye ise ihtiyaç duyduğu kalkınma yardımlarından faydalanmak adına kredi seçeneği dâhil ihtimalleri göz önünde bulunduruyordu.

Gerçek şu ki Türkiye, Avrupa Kalkınma Programı'na (ERP) katılmaya istekliydi ve bunu kalkınması bakımından gerekli görüyordu. Dışışleri Bakanlığı, hem Vaşington Büyükelçiliği üzerinden hem de ABD'nin Ankara Büyükelçiliği aracılığıyla bu yönde girişimlerde bulunuyordu.¹²³

121 TDA, ABD (502), 23872-104395-29.

122 Aynı Belge.

123 TDA, ABD (502), 23872-104395-20.

Sonunda ABD, Türkiye’yi de Marshall Planı’na dâhil etmişti. Dışişleri Bakanlığı, 21 Nisan 1948 tarihli yazısında, ABD Temsilciler Meclisi Bütçe Komisyonunun Türkiye’ye 10 milyon dolar tahsis etmeyi öngördüğünü bildirmişti. AFP ajansından gelen haberlere göre, Komisyon Başkanı Hoffman’ın tahsis edilecek meblağlara ilişkin tahminlerini açıkladığı, fakat Türkiye için belirlenen miktarın yalnızca üç aylık bir dönem için mi yoksa tüm yıl için mi olduğu konusunda belirsizlik bulunduğu ifade edilmişti. Büyükelçilikten alınan bilgiler doğrultusunda, bu tahsisin üç aylık bir süre için belirlendiği düşünüldüğü hâlde, tüm yıla yayılmış olabileceği ihtimali üzerinde durulması gerekliydi. Bu nedenle Dışişleri Bakanlığı, gelecek üç aylık dönemler için ek artış talep edilmesi ve başlangıçta tahsis edilen miktarın asgari bir taban olarak addedilerek artırılması için Büyükelçiliğin girişimlerine devam etmesini istemişti.¹²⁴

Takip edildiği üzere Türkiye, bir ölçüde çabalarının sonucuna ulaşmıştı. Türkiye’nin bu yardımdan yararlanabilmesi diğer Avrupa ülkeleriyle olduğu gibi ABD ile de ikili anlaşma imzalaması gerekecekti.

İlgili anlaşma taslağı, Vaşington Büyükelçiliği aracılığıyla ABD ile müzakere edilmişti.¹²⁵ Sonunda iki ülke arasında 4 Temmuz 1948’de Ankara’da Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştı. Anlaşma ve ekleri hızlı bir şekilde 8 Temmuz’da TBMM’de kabul edilmiş ve 13 Temmuz’da Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.¹²⁶ Diğer yandan ABD ile olan ikili anlaşmanın yanı sıra 16 Nisan 1948’de Paris’te imzalanan Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi de birlikte onaylanıp yürürlüğe girmiştir.¹²⁷

Şimdi sıra, ABD ile yapılacak ikili kredi anlaşmasına gelmişti. Bu hususta Dışişleri Bakanlığından Vaşington Büyükelçiliğine gönderilen 20 Ağustos 1948 tarihli yazıda; Başbakan Hasan Saka imzasıyla yollanan telgrafta, 1948’in son dokuz ayına yönelik ERP kapsamında alınacak kredi şartlarının hükûmet tarafından onaylandığını, ancak mal sipariş süresinin Haziran 1949’a kadar uzatılmasının sağlanması gerektiğini, bunun mümkün olmaması hâlinde mevcut şartların aynen kabul edileceğini belirtmişti. Ayrıca, 30 milyon doların hangi işlere ve ne ölçüde tahsis edildiğinin ve Amerikalılara bu konuda herhangi bir telkin yapıp

124 TDA, ABD (502), 23895-104659-48.

125 TDA, ABD (502), 23874-104557-39; 23874-104549-3; ABD ve Türkiye arasında imzalanacak Ekonomik İşbirliği Anlaşması müzakereleri ve taslak maddeler için bk. 23874-104557-38.

126 TDA, ABD (502), 23909-104886-15. Bu konuda detaylı malumat için bk. Güler, a.g.m., ss.220-223.

127 TDA, ABD (502), 23909-104886-12.

yapılmadığının acilen bildirilmesi talep edilmişti. Nihayetinde ilgili kredi anlaşmasını imzalaması için Vaşington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin, Dışişleri Bakanlığı tarafından görevlendirilmişti.¹²⁸ Söz konusu anlaşma 2 Kasım 1948'de Vaşington'da imzalanmıştı.¹²⁹ Dışişleri Bakanlığının 7 Aralık tarihli yazısında da ilgili anlaşmanın onaylanmasına yönelik tasarının 2 Aralık'ta Başbakanlık tarafından TBMM'ye sunulduğu bildirilmişti.¹³⁰

Öte yandan ABD Dışişlerinden Türkiye'ye sağlanan yardımların doğrudan devlet kontrolünde değil, mümkün olduğunca özel sektörün imkânları ve aracılığıyla yönlendirilmesi gerektiği belirtilmişti. Buna göre tedarik, işleme, depolama, taşıma ve mal transferi gibi süreçlerin serbest piyasa koşullarına uygun şekilde yürütülmesi bekleniyordu.¹³¹ Anlaşılabacağı üzere Türkiye'nin kalkınmasında dış yardımlar, Türkiye ekonomisine de yönlendirici bir etki oluşturmakta; liberal iktisat politikalarının uygulanmasını önermekteydi. Dolayısıyla uluslararası politik koşullar, Türkiye'deki devletçilik anlayışının gittikçe esnekleşmesine yol açacaktı.

Marshall Planı kapsamındaki 30 milyarlık yardım anlaşması imzalanmasına rağmen, Türkiye'nin payına düşen hisse yeterli görülmemişti.¹³² Vaşington Büyükelçiliği, Şubat 1949'da ABD Dışişleri nezdinde girişimlerde bulunarak miktarın bir an evvel tatmin edici bir şekilde artırılmasını talep etmişti. ABD yetkilileri, bu yıl Kongre'de ayrılan tahsisatın yetersizliği nedeniyle her ülkenin payında kesintiye gidildiğini belirtmişti.¹³³

Tüm bunların yanı sıra Türkiye, kalkınma çabalarına kaynak bulabilmek için Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankasından kredi alma girişimlerini de sürdürüyordu.¹³⁴ Bu çerçevede Banka Başkanı McClay ile görüşen Vaşington Büyükelçisi, Türkiye'nin ağır mali yükümlülükler altında sürdürdüğü ekonomik kalkınma ve inşaa faaliyetlerini desteklemek amacıyla Bankanın aktif katkılarının beklendiğini açıklamıştı. McClay, Türkiye'nin sunduğu projeleri incelemekte olduklarını ve sürecin birkaç hafta sürebileceğini, ayrıca hem heyetinin hem de sonrasında kendisinin Türkiye'yi ziyaret etmekten memnuniyet duyacağını belirtmişti.¹³⁵

128 TDA, ABD (502), 23792-103980-21; 23792-103980-20.

129 TDA, ABD (502), 23808-104066-3.

130 TDA, ABD (502), 23792-103980-19.

131 TDA, ABD (502), 23909-104893-2.

132 Bu konuda ayrıca bk. Hale, *a.g.e.*, s.116.

133 TDA, ABD (502), 23808-104066-4.

134 TDA, ABD (502), 23915-104813-1.

135 TDA, ABD (502), 23909-104898-1.

Tüm bunların yanı sıra kalkınmaya dair değinilmesi gereken bir önemli gelişme de şuydu. incelenen dönem bir diğer deyişle CHP iktidarının son günlerinde Türkiye’de özel sanayinin geliştirilmesi, mevcut sanayi tesislerinin modernleştirilmesi ve genişletilmesi amacıyla 12,5 milyon lira sermayeyle İstanbul’da Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Anonim Ortaklığının kurulması -Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün 12 Mayıs 1950 tarihli onayıyla- kararlaştırılmıştı. Bu banka, yerli ve yabancı sermayenin sanayi yatırımlarına katılımını teşvik etmeyi ve ilgili banka işlemlerini yürütmeyi hedefliyordu.¹³⁶ Türkiye Merkez Bankası çıkarılan tahvilleri satın alarak, Dünya Bankası da 9 milyon dolar kredi desteğiyle 2 Haziran’da resmen kurulan bu bankaya destek olmuştu.¹³⁷ Böylece söz konusu kalkınma hamlesinde de dış yardım alınmıştı.

Görüldüğü üzere İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye, uluslararası koşulların da etkisiyle yönünü Batı’ya çevirmiş, özellikle ABD ile yakın bir etkileşim içerisinde olarak kalkınma yardımı ve kredilerinden yararlanmaya çalışmıştı.

ABD ile bu ilişkilerin yanı sıra savaş sonrası diğer ülkelerin kalkınma politikaları ve girişimleri de izlenmeye devam edilmişti. Bu kapsamda Sovyetlerin önce ABD’den 6 milyar dolarlık uzun vadeli ve düşük faizli bir kredi talebi,¹³⁸ ardından da İngiltere’den imar planları için kredi başvurusu Türk Büyükelçiliklerden bildirilmişti.¹³⁹ Aynı şekilde Batı Almanya bölümündeki ABD destekli kalkınma planları¹⁴⁰ ile Norveç’teki kalkınma hamleleri de ilgili Büyükelçiliklerden raporlanmıştı.¹⁴¹ Macaristan’da 10 Aralık 1949’da kabul edilen ilk beş senelik iktisadi planına ait detaylar Budapeşte Büyükelçiliğinden bildirilmişti.¹⁴² Aynı şekilde Türkiye’nin güneydeki komşusu Irak’ın 1950 yılında başlayan kalkınma çabaları ve planları Bağdat Büyükelçiliği üzerinden,¹⁴³ 1948 yılında bir devlet olarak kurulan İsrail’in ise ekonomik durumu, dört yıllık kalkınma programı ve ödemeler dengesi rakamları, Türkiye’nin Tel Aviv Büyükelçiliği aracılığıyla takip edilmişti.¹⁴⁴

136 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30-18-1-2/122-41-2.

137 Nevin Coşar, "Türkiye Sınai Kalkınma Bankası ve Sanayileşme", *Prof. Dr. Gülten Kazgan'a Armağan Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2003, s.211.

138 TDA, SSCB (571), 34816-137328-4; ABD (502), 23568-102539-1.

139 TDA, İngiltere (534), 37170-148366-113; SSCB (571), 34816-137328-5.

140 TDA, Almanya (501), 87959-320583-138.

141 TDA, Norveç (561), 223538-217083-2.

142 TDA, Macaristan (556), 44720-215324-21; 44604-214591-6.

143 TDA, İngiltere (534), 37479-149358-45; Irak (533), 8309-55438-1.

144 TDA, Almanya (501), 2702-20553-1; 2702-20553-2.

Anlaşılabacağı üzere Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği zorlu ekonomik koşullar ve duraksayan kalkınma hamlesini, yeniden etkinleştirebilmek için bir yandan ABD ile yakın entegrasyona girerken, aynı zamanda yakın coğrafyasından başlayarak pek çok ülkenin kalkınma süreçlerini dikkatlice analiz ederek bu konuda aktif bir dış politika yürütmüştü.

Sonuç ve Değerlendirme

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Türkiye'nin ana hedeflerinden biri ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek olmuştur. Bu amaçla tarımdan ticarete, sanayiden bayındırlık faaliyetlerine kadar her alanda kalkınma ve modernleşme, devlet ve hükûmet politikalarının merkezine alınmış; buna yönelik büyük ve kapsamlı adımlar atılmıştır. Elbette ki Osmanlı'dan zayıf ve kırılgan bir iktisadi yapı devralınması sebebiyle zikredilen yatırımlarda çeşitli zorluklarla karşılaşıldığı belirtilmelidir. Nitekim Türkiye, millî ve bağımsız ekonomi anlayışından taviz vermeden kalkınma yatırımları için çeşitli destek ve yardımlara ihtiyaç duymuştur. Bu çalışmada ortaya konulan bulgular da Türkiye'nin kalkınma sürecinin yalnızca iç dinamiklerle şekillenmediğini, aksine uluslararası ortaklarla güçlü bir etkileşim içinde yürütüldüğünü göstermektedir. Bu durum Türkiye'nin kalkınmada aktif bir dış politika yürütmesini beraberinde getirmiştir.

Bu kapsamda Cumhuriyet'in ilk yıllarında (1923-1950) Türkiye'nin, dönemin büyük güçleri başta olmak üzere diğer ülkelerin kalkınma planlarını yakından takip ettiği, sanayileşme tecrübesinden faydalanmaya çalıştığı ve dış misyonları aracılığıyla ekonomik politikalarını analiz ettiği tespit edilmiştir. Özellikle sanayi alanındaki kalkınma hayati görülerek bu konuda gelişmiş ülkelere (Sovyetler, İngiltere, ABD, Almanya gibi) uzman desteği ile teknik ve kredi yardımı temin edilmeye çalışılmıştır. Bu yardımlar alınırken, Türkiye'nin uluslararası iş birliklerine temkinli yaklaştığı; bilhassa yeni bir kapitülasyon uygulamasına yol açmamak üzere finansman, kredi ve teknik yardım konularında detaylı incelemeler yaparak süreci titizlikle yönettiği vurgulanmalıdır. Bir bakıma Türkiye, ekonomik bağımsızlığını koruma refleksiyle hareket ederek dış yardımları dikkatle değerlendirmiştir.

Öte yandan, Türkiye'nin kalkınma hamlelerinin uluslararası alanda yankı uyandırdığı ve bazı ülkeler tarafından ilgiyle izlendiği gözlemlenmektedir. Batılı devletlerin kalkınma süreçlerini takip edip modellerini örnek alan Türkiye, aynı zamanda kendi kalkınma hamleleriyle de diğer ülkelerin ilgisini çekmiştir. Öyle ki Türkiye'nin bu atılımların uluslararası basında yer bulduğu görülmektedir.

Nitekim Times, Observer ve diğer Avrupa gazeteleri, Türkiye'nin sanayi planlarını ve ekonomik politikalarını ele alan analizler yayımlamış, devlet öncülüğündeki kalkınma modelinin başarısını irdelemişlerdir. Elbette ki bu, Türkiye'nin ekonomik düzlemde Batı'ya entegrasyonuna ilişkin bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Yine diğer ülkelerden Türkiye'nin kalkınmasına dair gelen materyal taleplerinin de hükûmet tarafından modernleşen Cumhuriyet Türkiye'si'nin tanıtımı açısından önemli görüldüğünü ifade etmek mümkündür.

Tüm bunlardan hareketle Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kalkınma politikalarının ulusal ve uluslararası düzeyde yakın bir etkileşim içinde şekillendiği tespit edilmiştir. İlgili devletlerle olan ikili ticari ve iktisadi iş birlikleri ve başta kredi olmak üzere alınan bazı dış yardımlar, bunu açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin kalkınma hamleleri, hem kendi belirlediği millî iktisadi esaslarla hem de dönemin uluslararası jeopolitik koşulları ve dış politika hamleleri göz önüne alınarak değerlendirilmelidir.

Vurgulanması gereken bir diğer önemli bulgu ise özel teşebbüsün yetersizliği sebebiyle Türkiye'nin kalkınmada devlet öncülüğünde hareket etme eğilimidir. Ancak sanayileşme ve ekonomik kalkınmanın hızlandırılması için dış yardımlara ve uluslararası finansal iş birliklerine duyulan ihtiyaç, Türkiye'yi dış ekonomik temaslarını artırmaya teşvik etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD ile bu alanda ortaya çıkan yakın etkileşim ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi önemli bir dönüm noktasıdır. Zira Truman Doktrini ve Marshall Yardımı kapsamında Türkiye'nin desteklenmesinin yanı sıra ABD'den kredi talebi, Türkiye'nin bu süreçte liberal ekonomi politikaları benimsemesine yol açmıştır.

Bahsedilen kalkınma icraatları ve bunun uluslararası yansımalarında, Türk Dışişleri Bakanlığı ile Türk Büyükelçilikleri merkezî bir rol üstlenmiştir. Öyle ki ilgili elçilikler, bir yandan bulundukları ülkelerin kalkınma girişimlerini Dışişlerine rapor ederken, aynı zamanda ilgili ülkeyle ekonomik ilişkilerin ilerletilerek iş birliklerinin tesis edilmesi gibi faaliyetleriyle sürece katkı sağlamışlardır. Dışişleri Bakanlığının da hem Başbakanlığı bu konularda bilgilendirerek karar alma mekanizmasını desteklediği hem de diğer bakanlıklarla gerekli koordinasyonu yürüttüğü gözlemlenmektedir.

Sonuç olarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin kalkınmayı öncelikli bir mesele olarak ele aldığı ve buna yönelik kapsamlı atılımları hayata geçirdiği görülmektedir. Bunu yaparken de destek ve iş birliklerine olan ihtiyaç çerçevesinde diğer ülkelerle ekonomik ilişkilerini geliştirdiği tespit edilmiştir. Böylece çalışmanın ana bulgusu, zikredilen dönemde kalkınma ve dış politikanın yakın bir ilişki içerisinde olduğu, bu yüzden birlikte incelenmesi gerektiğidir.

Kaynakça

1. Arşivler^{145*}

A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü

Kararlar Daire Başkanlığı (1928-)

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü

B. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

ABD (502)

Almanya (501)

Belçika (508)

Fransa (525)

Hollanda (532)

Irak (533)

İngiltere (534)

İtalya (541)

Kanada (544)

Macaristan (556)

Norveç (561)

SSCB (571)

2. Resmî Yayınlar

A. TBMM, Kanunlar Kararlar,

TBMM, “Kanunlar Kararlar”, https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_erisim.Giris, Erişim: 06.3.2025

B. Resmî Gazete

Resmî Gazete, No 3518, 27 Ocak 1937. ss.7584 -7591.

3. Araştırma-İnceleme ve Kaynak Eserler

Akdevelioğlu, Atay. Kürkcüoğlu, Ömer. “1923-1939: Göreli Özerklik - 1”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980*, 6. Baskı, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss.239-384.

Aksoy, İlhan. Güler, Yavuz. *Türk-Amerikan İlişkilerinin Politik ve Ekonomik Boyutu*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2010.

Aktan, Okan H. “Atatürk’ün Ekonomi Politikası: Ulusal Bağımsızlık ve Ekonomik Bağımsızlık”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, no 15, (1998, Özel Sayı), ss.29-36.

145 * Belge numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

- Arbaş, İmren. “Türkiye’de 1934-1938 Yılları Arasında Yapılan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının Gerçekleştirilmesinde Sovyetler Birliği’nden Alınan Kredi ve Teknik Yardımların Katkıları”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no 64 (2024), ss.58-71.
- Arsalan, Aslı. Türkmen, Aybala. “Türkiye’de Kalkınma Politikaları ve Bölgesel Kalkınma Planlarının Dönüşümü”, *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, no 4 (Ekim 2023, Özel Sayı), ss.254-272.
- Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleleri IV (Açıklamalı Dizin İle), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.
- Ay, İsmail Cem. “II. Dünya Savaşı Ulusal Planlama Faaliyetleri: 1946 İvedili Sanayi Planı ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı’nın Karşılaştırmalı Analizi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 62 (2012), ss.147-172.
- Aysal, Necdet. “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Gündelik Yaşam”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Ed. Temuçin Faik Ertan), 9. bs., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2020, ss.193-206.
- Bolat, Mahmut. “Atatürk Dönemi Hükümet Programlarında Kalkınma Politikaları”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, (2023, Özel Sayı), ss.307-323.
- Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, 9. bs. İmge Kitabevi, Ankara, 2005.
- Boratav, Korkut. *Türkiye’de Devletçilik*, 2. bs. İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
- Cantemur, Türkan. “Türkiye-İtalya İlişkileri (1930-1950)”, <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/CANTEMUR-T%C3%BCrkan-T%C3%9CRK%C4%B0YE-%C4%B0TALYA-%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0-1930-1950.pdf>, Erişim: 06.3.2025
- Coşar, Nevin. “Türkiye Sınai Kalkınma Bankası ve Sanayileşme”, *Prof. Dr. Gülten Kazgan’a Armağan Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2003, ss.209-228.
- Çelebi, Esat. “Atatürk’ün Ekonomik Reformları ve Türkiye Ekonomisine Etkileri (1923-2002)”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5 (2002), ss.17-50.
- Durmuş, Savaş. Aydemir, N. Kemal. “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1938)”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (KAÜİİBFD)*, no 7, 12 (2016), ss.155-167.
- Eroğlu, Nadir. “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, no 23, 2 (2007), ss.63-73.
- Esmer, Ahmet Şükrü. Sander, Oral, “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, ss.137-185.
- Güler, Yavuz. “II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1950)”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, no 5, 2 (2004), ss.209-224.
- Gencer, Ali İhsan, Özel, Sabahattin. *Türk İnkılâp Tarihi*, 21. bs., Der Yayınları, İstanbul, 2021.
- Günay, Eylül Kabakçı. Tunçsiper, Çağatay. “Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Büyüme ve Kalkınmanın Değerlendirilmesi”, *Türkiye İktisat Kongresi 2023 Bildiriler Kitabı*, (Ed. Yunus Pustu, Ayşenur Şenel, Hande Yaren Karacabey), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, (2023), ss.1485, 1495.
- Hale, William. *Türk Dış Politikası 1774-2000*, çev. Petek Demir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.
- İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitapları, İstanbul, 2004.
- Kalaycı, İrfan. “Atatürk’ün Kalkınma Modeli (AKM): Günümüz Sanayisi İçin Kazanımlar”, *Maliye Dergisi*, no 156 (2009), ss.152-176.

- Kartal, Fikret. “Cumhuriyet’in Birinci Yüzyılında Sanayileşmenin Finansmanı”, *Türkiye İktisat Kongresi 2023 Bildiriler Kitabı*, (Ed. Yunus Pustu, Ayşenur Şenel, Hande Yaren Karacabey), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, (2023), ss.1055-1089.
- Kayıran, Mehmet. Saygın, Selami. “İzmir İktisat Kongresi”, *Yakın Tarih Dergisi*, no 2, 5 (2019), ss.27-70.
- Keşgin, Burak. *Erken Cumhuriyet Dönemi Kalkınma Arayışları ve Sovyet Deneyimi: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.
- Koç, İ. Ceyhan. “İzmir İktisat Kongresi’nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri”, *Atatürk Dergisi*, no 3, 1 (2000), ss.145-167.
- Koçtürk, O. Murat. Gölalan, Meryem. “1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi”, *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, No 45, 2 (2010), ss.48-65.
- Gönlübol, Mehmet. Sar, Cem. “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.3-133.
- Gönlübol, Mehmet. Ülman, Halûk. “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.191-333.
- Oran, Baskın. “1939-1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik - 2/Dönemin Bilançosu”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980*, 6. Baskı, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss.385-398.
- Öncel, Hayri. “Fransa’da İktisadi ve Mali Planlama”, *The Conference Journal of Financial Studies Center*, s.17, 1968, ss.163-177.
- Özçelik, Özer. Tuncer, Güner. “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no 9, 1 (2007), ss.253-266.
- Öztürk, Serdar. Yıldırım, Fatih. “Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Çöküşü ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, no 10, 2 (2009), ss.145-165.
- Özyurt, Hasan. “Atatürk Dönemi, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)”, *Istanbul Journal of Sociological Studies*, no 19 (1981), ss.119-148.
- Özdemir, Volkan. “Türkiye’de Planlı Kalkınma Deneyimleri”, 2014, https://dumludag.com/wp-content/uploads/2013/09/ozdemir_planlama.pdf, Erişim: 01.03.2025
- Özel, Sabahattin. “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2 (2002), ss.235-248.
- Saka, Neslihan. *Köy Enstitülerinin Türkiye’nin Kalkınma Sürecindeki Yeri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.
- Sarı, Muhammed. Uz, Esmâ. “Cumhuriyet Döneminde Köy Eğitim Kursları”, *Turkish History Education Journal (TUHED)*, no 6, 1 (2017), ss.29-55.
- Selâhattin Kandemir, Köy Kalkınması Hakkında Rapor, Ziraat Vekâleti Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, İstanbul, 1938.
- Sezer, Zeki. “Atatürk ve Kalkınma”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, no 4, 4 (1988), s.273-286.
- Soysal, İsmail. “1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı”, *Belleten*, no 46, (1982), s.367-414.
- Şağan, Ali. *Birinci Sanayi Planı ve Türkiye’nin Kalkınmasına Etkileri (1933-1938)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.

- Tağmat, Çağla D. “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Dış Politikası”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Ed. Temuçin Faik Ertan), 9. bs., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2020, s.207-225.
- Tecer, Meral. “Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme”, *Amme İdaresi Dergisi*, no 39 (2006), ss.75-116.
- Tekeli, İlhan. İlkin, Selim. *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2009.
- Toker, Nurdan Güven. “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Toplumla Bütünleşme Projesi Olarak Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, *History Studies*, 11, 2 (Nisan 2019), s.655-679.
- Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938)*, 3.Kitap (Birinci Bölüm), 4. bs., Bilgi Yayınevi, Ankara 2018.
- Türk, Fahri. “Cumhuriyet Döneminde Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1923-1945”, *Belleten*, no 79, (2015), s.761-782.
- Unat, Kadri. “Atatürk Sonrası Türkiye: İnönü Dönemi’nden 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesine”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Ed. Temuçin Faik Ertan), 9. bs., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2020, s.251-277.
- Uzunkaya, Seçil Şenel. “Türkiye Ekonomisi’nde 1923-1977 Yılları Arasındaki Sanayi ve Kalkınma Planlarının Değerlendirilmesi”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2020, Özel Sayı), ss.14-30.

SOĞUK SAVAŞIN YUMUŞAK GÜCÜ: USIA VE TÜRKİYE'DEKİ FAALİYETLERİ (1953-1972)

THE SOFT POWER OF THE COLD WAR: USIA AND ITS ACTIVITIES IN TURKEY (1953-1972)

Murat ÖZATA*

Öz

Soğuk Savaş dönemi, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile Sovyetler Birliği arasında silahlı savaştan uzak yarışına kadar geniş bir yelpazede yoğun rekabetin yaşandığı bir süreci ifade etmektedir. Bu iki kutuplu düzenin süper güçleri, etki alanlarını genişletmek adına askeri ve ekonomik iş birliği politikalarının yanı sıra “yumuşak güç” olarak tanımlanan propaganda faaliyetlerine de önem atfetmiştir. Bu çerçevede, 1953 yılında ABD hükümeti tarafından kurulan Amerika Birleşik Devletleri Enformasyon Ajansı (United States Information Agency - USIA), ABD'nin kamu diplomasisi aracılığıyla dış politikasını tanıtmayı, Amerikan değerlerini ve kültürünü yayması ve yabancı kamuoyunu etkileyerek çıkarlarını koruması amacıyla faaliyete geçmiştir.

Türkiye, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'ne coğrafi yakınlığı ve NATO üyesi olarak Batı bloğundaki stratejik konumu nedeniyle ABD'nin kamu diplomasisi açısından kritik bir ülke olmuştur. Bu çalışma, 1953-1972 yılları arasında USIA'nın Türkiye'de yürüttüğü kamu diplomasisi faaliyetlerini incelemektedir. USIA'nın Türkiye'deki faaliyetlerini ve stratejik amaçlarını ortaya çıkarmak için Amerikan Ulusal Arşivi'nde yer alan belgeler esas alınmıştır. USIA'nın Türkiye saha ofisi niteliğindeki Amerika Birleşik Devletleri Enformasyon Servisi (United States Information Service-USIS) ile Washington DC'deki USIA merkezi arasında gerçekleşen yazışmalar, bu dönemde Türkiye'de yürütülen faaliyetlere dair önemli bilgiler sunmaktadır.

Abstract

The Cold War era represents a period of intense competition between the United States and the Soviet Union, spanning a wide range of areas from arms race to space race. The superpowers of this bipolar order prioritized not only military and economic cooperation policies to expand their spheres of influence but also propaganda activities, defined as “soft power.” In this context, the United States Information Agency (USIA), established by the U.S. government in 1953, was launched to promote U.S. foreign policy through public diplomacy, disseminate American values and culture, and influence foreign public opinion to safeguard U.S. interests.

During the Cold War, Turkey became a critical country for U.S. public diplomacy due to its geographical proximity to the Soviet Union and its strategic position as a NATO member within the Western bloc. This study examines the public diplomacy activities of USIA in Turkey between 1953 and 1972. The documents from the U.S. National Archives have been used to reveal USIA's activities and strategic objectives in Turkey. Correspondence between the United States Information Service (USIS), which served as the field office in Turkey, and the USIA headquarters in Washington, D.C., provides important data about the activities conducted in Turkey during this period.

According to the examined documents, USIA organized educational and cultural exchange programs in Turkey, established American libraries,

*Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Dr. Öğretim Üyesi

E-posta: muratozata@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0003-0099-0297

Makale Atfı Bilgisi: ÖZATA Murat (2025). Soğuk Savaşın Yumuşak Gücü: USIA ve Türkiye'deki Faaliyetleri (1953-1972),

Avrasya Etüdları

Gönderim Tarihi: 30.03.2025 Kabul Tarihi: 17.06.2025

İncelenen belgelere göre, USIA, Türkiye’de eğitim ve kültürel değişim programları düzenlemiş, ABD kütüphaneleri açmış, çeviri eserler yayımlamış ve radyo yayınları aracılığıyla ABD’nin politikalarını ve değerlerini tanıtmıştır. Ayrıca, sinema, basılı yayınlar ve sergiler gibi araçlarla Türk kamuoyunda Amerikan kültürüne yönelik olumlu bir algı oluşturmaya hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Yumuşak Güç, USIA, Propaganda, Kamu Diplomasisi

published translated works, and promoted U.S. policies and values through radio broadcasts. Additionally, USIA aimed to create a positive perception of American culture among the Turkish public through tools such as cinema, printed publications, and exhibits.

Keywords: Cold War, Soft Power, USIA, Propaganda, Public Diplomacy

Giriş

ABD dış politikası, tarih ve uluslararası ilişkiler disiplinlerinde en yoğun akademik ilgiyi gören konular arasında yer almaktadır. Ancak, bu politikanın uygulanmasında önemli bir rol oynayan Amerika Birleşik Devletleri Enformasyon Ajansı (USIA) üzerine yapılan akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Özellikle Soğuk Savaş döneminde USIA'nın Türkiye'de yürüttüğü faaliyetlere ilişkin bugüne kadar herhangi bir akademik çalışma gerçekleştirilmemiştir.

Bu çalışma, Amerikan Ulusal Arşivleri ve Kayıtlar İdaresi'nde (NARA) bulunan belgeler temelinde, USIA'nın Türkiye'deki faaliyetlerini analiz etmektedir. NARA'da araştırmacıların erişimine açılan belgeler 1953-1972 yıllarını kapsamından, çalışma da bu dönemde yürütülen faaliyetlere odaklanmaktadır. 1953 yılında kurulan USIA'nın ilk yıllarına ilişkin kayıtlar, Soğuk Savaşın en yoğun dönemine denk gelmesi bakımından, ABD'nin Türkiye'ye yönelik dış politika önceliklerini anlamak açısından önemli veriler sunmaktadır.

Soğuk Savaş dönemi, ABD ile SSCB arasındaki mücadelenin yalnızca askeri ve ekonomik boyutlarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda yoğun bir ideolojik ve kültürel rekabeti de içerdiği bir süreçtir. Bu süreçte düşmana karşı mücadelede kalpleri ve zihinleri kazanmak yeni bir diplomasi türü olarak ön plana çıkmıştır.¹⁴⁶ Yumuşak güç olarak adlandırılan bu diplomaside öncelikli amaç başkalarını istenilen doğrultuda ikna etmektir. Yumuşak güç; bir devletin askeri ya da ekonomik zorlamalar yerine kültürü, politik değerleri ve dış politikası aracılığıyla diğer devletler üzerinde etki yaratma kapasitesi olarak tanımlanmaktadır.¹⁴⁷ Bu kavram, özellikle Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkilerde önemli bir stratejik araç haline gelmiştir. Nye, etkili bir yumuşak gücün, bir ülkenin değerleri ve politikalarının dünya çapında çekiciliğini artırarak, diğer devletlerin doğal olarak bu ülkenin önceliklerini benimsemesini sağladığını belirtmektedir.¹⁴⁸

Yumuşak gücün üç temel dayanağı bulunmaktadır. Bunlardan ilki kültürdür. Bir ülkenin sanatı, sineması, yaşam tarzı, sporu, mutfağı gibi unsurların küresel ölçekte ilgi görmesi ve benimsenmesi yabancı halklarla iletişim kurulmasını sağlayarak o ülkeye ve politikalarına karşı sempati oluşturacaktır. Yumuşak gücün ikinci dayanağı ise siyasi değerlerdir. Demokrasi, insan hakları, özgürlük

146 Kenneth A. Osgood, "Hearts and Minds: The Unconventional Cold War." *Journal of Cold War Studies*, vol. 4, no. 2, 2002, p.86. JSTOR, <https://www.jstor.org/stable/26925184>. Erişim: 10 February. 2025.

147 Joseph S. Nye, "Public Diplomacy and Soft Power." *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 616, 2008, p. 95. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/25097996>. Erişim: 10 February. 2025.

148 Agm, p.94.

gibi kavramlar uluslararası alanda saygı görmek ve çekici bulunmaktadır. Eğer bir devlet bu değerleri siyasi ve toplumsal alanda etkili bir şekilde takip ediyorsa küresel anlamda olumlu bir imaj kazanmaktadır. Son olarak barışçıl ve iş birliğine dayalı bir dış politika takip edilmesi o devletin diğer devletler tarafından saygı görmesini ve politikalarının desteklenmesini sağlamaktadır.¹⁴⁹

Yumuşak gücün bu üç temel dayanağının uluslararası alanda hayata geçirilmesi noktasında kamu diplomasisi önemli bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Kamu diplomasisi bir ülkenin yumuşak gücünün somut politikalarla uygulamaya konması anlamına gelmektedir. Kamu diplomasisi, hükümetlerin yalnızca diğer devletlerin yöneticileriyle değil, doğrudan yabancı halklarla iletişim kurmasını ve bu sayede ülkenin imajını ve etkisini artırmasını amaçlamaktadır.¹⁵⁰

ABD hükümetinin kamu diplomasisi alanındaki ilk adımı Birinci Dünya Savaşı sırasında atılmıştır. Savaşın halk nezdinde desteklenmesini sağlamak, düşman ülkeler ve onların halklarına karşı olumsuz bir imaj yaratmak için Halkla İlişkiler Komitesi (Committee for Public Information-CPI) kurulmuştur. ABD halkı ve müttefik ülkelerin halklarını hedef alan bu kuruluşun bir benzeri İkinci Dünya Savaşı sırasında, Haziran 1941'de kurulmuştur. Savaş Bilgilendirme Ofisi (Office of War Information-OWI) adı altında çalışan kurumun amacı savaşla ilgili doğru haberlerin halkla paylaşılması ve doğru bilgilendirme yapılmasıydı. Bu amaçla radyo yayınları, broşürler, afişler, sinema filmleri ve diğer medya araçları kullanılmıştır.¹⁵¹ Haberler, organizasyonun uluslararası çabalarının temelini oluşturmuş olsa da, OWI'nin mesajları aynı zamanda Amerikan yaşam tarzı ve ideolojisinin işlenmiş bir imajını, uluslararası izleyicilere sunmuştur. Her iki ajans da Soğuk Savaş döneminde ABD'nin kamu diplomasisi çabaları için temel oluşturmuştur.

Soğuk Savaş dönemiyle birlikte kamu diplomasisi tarihte hiç olmadığı kadar önem kazanmıştır. Modern savaşların yarattığı yıkım ve gelecekteki çatışmaların engellenmesine yönelik istek, kamu diplomasisi faaliyetlerinin küresel düzeyde yaygınlaşmasına ve etkin bir şekilde kullanılmasına neden olmuştur.¹⁵² Bu

149 Agm, pp.96-97.

150 Nicholas J. Cull, *The Cold War and the United States Information Agency: American Propaganda and Public Diplomacy, 1945-1989*, Cambridge University Press, 2008, p. 15.

151 Clayton R. Koppes, and Gregory D. Black. "What to Show the World: The Office of War Information and Hollywood, 1942-1945." *The Journal of American History*, vol. 64, no. 1, 1977, p.88. JSTOR, <https://doi.org/10.2307/1888275>. Erişim: 11 February. 2025.

152 Erkan Aydın, "United States Information Agency'nin (USIA) Amerikan Kamu Diplomasisindeki Önemi," *SDE Akademi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, 2021, s.139.

dönemde ilk kez bir devletin yöneticileri sistematik olarak başka bir ülkenin halkıyla iletişim kurmaya başlamış ve bu doğrultuda her yıl milyonlarca dolar harcamıştır. Savaş yıllarından itibaren ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından yürütülen kamu diplomasisi 1953 yılında USIA'nın (United States Information Agency) kurulmasıyla daha etkin olarak kullanılmıştır.

Türkiye'de Amerikan Haberler Merkezi olarak anılan USIA ABD'nin dış politika hedeflerini desteklemek amacıyla çeşitli programlar yürüten bir kurumdur. USIA'nın temel misyonu, ABD politikalarını ve değerlerini yabancı halklara açıklayarak, ABD'nin uluslararası alandaki algısını olumlu yönde şekillendirmektir. Kurum, özellikle Soğuk Savaş döneminde radyo yayınları, basılı materyaller, öğrenci değişim programları ve kültürel etkinlikler yoluyla ABD perspektifini dünya çapında yaymaya çalışmıştır.

Bu hedef doğrultusunda, birçok ülkede United States Information Service (USIS) adıyla ofisler açılmıştır. USIA'nın şubeleri olarak faaliyet gösteren bu ofisler yürüttükleri faaliyetlerle ABD ile diğer ülkeler arasında karşılıklı anlayışı geliştirmeyi amaçlamıştır. Washington'da bulunan USIA Merkezi Türkiye'deki programlar için politika rehberliği ve idari destek sağlamıştır. USIS ofisleri bu hedeflerine ulaşabilmek için ülkeye özgü stratejiler geliştirmiş ve bu stratejiler, toplumun ilgi alanları ve öncelikleri doğrultusunda uyarlanarak hayata geçirilmiştir. Türkiye, Sovyetler Birliği'ne olan coğrafi yakınlığı ve NATO üyesi olarak Batı bloğundaki stratejik konumu nedeniyle ABD'nin kamu diplomasisi açısından kritik bir ülke olmuş bu sebeple İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerin yanında birçok Anadolu şehrinde USIS ofisleri açılmıştır.

Türkiye'de USIS Ofislerinin Kurulması ve Amaçları

1952 yılı başında Ankara Büyükelçisi olarak atanan George C. McGhee, güven mektubunu sunmasının ardından, Türk-Amerikan ilişkilerinin yalnızca ekonomik ve askeri boyutlarla sınırlı kalmaması gerektiğini vurgulamış; bu ilişkilerin kültürel alana da yayılması gerektiğini savunmuştur. McGhee, iki ülke arasındaki iş birliğinin derinleştirilmesi adına eğitim, medya ve kültürel değişim programları gibi alanlarda faaliyetlerin artırılmasını önermiş; böylece Amerikan değerlerinin ve politikalarının Türkiye'de daha geniş bir etki alanına sahip olmasını hedeflemiştir.¹⁵³

153 Foreign Relations of the United States, 1952-1954, Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean, Volume VIII." *Foreign Relations of the United States*, U.S. Government Printing Office, 1988, p. 866.

ABD Büyükelçisinin ikili ilişkilerde üzerinde durduğu bir diğer konu ise ABD'nin Türkiye üzerindeki etkisinin kurumsallaşmasıydı. Türkiye'de faaliyet gösteren ABD diplomatik, askeri ve ekonomik misyonlarının Türk hükümeti ve Türk halkıyla daha etkin ilişkiler kurması gerektiğini belirtmiştir. Bu sayede, Türkiye'de ABD varlığının yalnızca askeri bir mesele olarak görülmeceğini, halkın desteğinin kazanılacağını ve gelecekte ortaya çıkabilecek siyasi krizlerde bu bağların ABD lehine bir denge unsuru oluşturacağını ifade etmiştir.¹⁵⁴

USIS, Türkiye'de propaganda faaliyetlerini yürüten birim olarak, Amerika Birleşik Devletleri Enformasyon Ajansı (USIA) tarafından belirlenen temel amaçlar doğrultusunda bir ülke planı oluşturmakta ve bu planı Türkiye'deki tüm ABD resmi operasyonlarına iletmekteydi. Bu plan çerçevesinde, USIS'in Türkiye'de gerçekleştirmeyi hedeflediği amaçlar belirlenmekte ve bu hedeflere ulaşmak için kullanılacak araçlar ve uygun çalışma yöntemleri geliştirilmekteydi.

Bu doğrultuda, USIS'in Türkiye'deki en önemli hedeflerinden biri, ABD ve Türkiye arasındaki güvenlik çıkarlarının karşılıklı olarak önemsenmesini sağlamak olmuştur. Böylece, ABD'nin Türkiye'nin ekonomik ve askeri gücüne duyduğu ilginin sağlam bir temele oturtulması hedeflenmiştir. Aynı zamanda, Türkiye'nin NATO, Bağdat Paktı, Balkan İttifakı ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlardaki aktif ve istikrarlı konumunu koruması, USIS tarafından öncelikli konular arasında yer almıştır.¹⁵⁵

Bunun yanı sıra, Sovyetler Birliği'nin ekonomik saldırılarının yaratabileceği tehlikeleri vurgulamak ve ABD ile Birleşmiş Milletler tarafından sağlanan yardımların Sovyet yardımlarıyla olan farklarını açıkça ortaya koymak, USIS'in yürüttüğü bilgilendirme faaliyetlerinin temel unsurlarından biri olmuştur. Türkiye'de ekonomik istikrarın korunması ve sürdürülebilir kalkınma planlarının ülke refahına katkısını anlatmak da önemli hedefler arasında yer almış, bu bağlamda sağlam ekonomik planlamanın gerekliliği USIS tarafından sürekli olarak vurgulanmıştır.¹⁵⁶

ABD'nin geçmişte ve o dönemde Türkiye'ye sağladığı yardımların kapsamını ve süregelen desteğini anlatmak, Türk kamuoyunda bu yardımlara yönelik

154 Foreign Relations of the United States, 1952-1954, Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean, Volume VIII." *Foreign Relations of the United States*, U.S. Government Printing Office, 1988, p. 866.

155 National Archives and Records Administration (NARA), Record Group (RG) 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Annual USIS Assessment Report, April 13, 1960, Box 1, Confidential.

156 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Country Plan, USIS Turkey, FY 1963, July 3, 1962, Box 2, Secret.

takdirin artmasını sağlamak amacıyla yürütülen faaliyetlerin bir diğer önemli boyutunu oluşturmuştur. Bununla birlikte, ABD'nin dünya siyasetindeki rolüne dair güven oluşturmak, Amerikan siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmişliğinin tanınmasını sağlamak, USIS'in propagandasının temel taşlarından biri olmuştur. ABD'nin uluslararası ilişkilerde güvenilir bir aktör olarak konumlandırılması ve dünya barışı için oynadığı rolün Türk toplumunda benimsenmesi hedeflenmiştir.¹⁵⁷

Son olarak, atom enerjisinin barışçıl amaçlarla kullanımı konusundaki çalışmalar öne çıkarılarak, ABD'nin diğer uluslarla iş birliği içinde nükleer enerjiyi bir barış aracı haline getirmeye yönelik çabaları vurgulanmıştır. USIS, bu konuyu ABD'nin bilimsel ve teknolojik ilerlemesinin bir göstergesi olarak sunarak, Türkiye'de ABD etkisini artırmayı ve ABD'nin küresel barışa katkısını ön plana çıkarmayı amaçlamıştır.¹⁵⁸

USIS'in Türkiye'deki faaliyetleri, ABD'nin Soğuk Savaş stratejisi doğrultusunda, askeri ve ekonomik ilişkilerin ötesine geçerek kültürel ve toplumsal etki alanını genişletmeyi amaçlamıştır. Sovyet tehdidine karşı kamuoyu oluşturmak, güvenlik iş birliğini güçlendirmek ve ABD değerlerini yaymak temel hedefler olmuştur. Bu doğrultuda, eğitim, medya ve kültürel değişim programları kullanılarak ABD'nin Türkiye'de uzun vadeli nüfuzunu pekiştirmesi hedeflenmiştir.¹⁵⁹

Türkiye'de USIS'in Yürüttüğü Faaliyetler

Soğuk Savaş dönemi, küresel ideolojik çatışmaların ve bilgi savaşlarının yoğunlaştığı bir dönemdir. Bu dönemde, Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye gibi stratejik öneme sahip ülkelerde Sovyet etkisine karşı etkili bir propaganda stratejisi yürütmüştür. USIS Türkiye'de ABD politikalarını ve değerlerini tanıtmak için çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. USIS, bilgi merkezleri, basın, radyo, sinema ve kültürel ilişkiler gibi bölümleri aracılığıyla, Amerikan yaşam tarzını, demokrasi-sini ve özgürlüklerini vurgulayan yayınlar yaparak, Sovyetler Birliği'nin ideolojik etkisine karşı bir karşıt söylem oluşturmuştur. Bu faaliyetler, Türkiye'deki kamuoyunun ABD'nin görüşlerine yakınlaşmasını sağlamayı ve Soğuk Savaşın siyasi atmosferinde ABD'nin ideolojik konumunu pekiştirmeyi amaçlamıştır. Aşağıda, USIS'in Türkiye'de gerçekleştirdiği bu faaliyetlerin detayları ele alınacaktır.

157 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Country Program Memorandum for FY 1972 - USIS Turkey, June 21, 1971, Box 2, Unclassified.

158 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Briefing Session for Representatives Thomas S. Gordon and Edmund P. Radwan, September 5, 1956, Box 1, Secret.

159 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Annual USIS Assessment Report, April 13, 1960, Box 1, Confidential.

a) Bilgi Merkezleri

USIS Soğuk Savaş dönemi boyunca Türkiye'deki bilgi merkezleri aracılığıyla etkili bir iletişim stratejisi geliştirmiştir. Bu merkezler kütüphaneler, tartışma grupları, müzik programları ve kütüphane sergilerinden sorumluydu.¹⁶⁰ ABD'nin Türkiye'deki kütüphaneleri, yalnızca kitapların ve bilgilerin aktarılması için bir araç değil, aynı zamanda demokrasi, sosyal bilimler ve kültürel değerlerin yayılması için önemli bir platform olmuştur. USIS Türkiye Kütüphaneleri, Türk halkıyla Amerikan kültürünün buluşturulması, Türk okurlarına yönelik ABD kaynaklı kitaplarının tanıtılması ve Türk profesyonellerine yönelik eğitim ve danışmanlık sağlanması gibi çok yönlü faaliyetlerle dikkat çekmiştir.

Kütüphane çalışmaları ilk olarak ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt'in "kitapların silah olarak artan gücünden" bahsettiği bir dönemde başlamıştır. Roosevelt, "*Nasıl ki bir deniz savaşı gemiler olmadan kazanılamazsa, bir fikir savaşı da kitaplar olmadan kazanılamaz*"¹⁶¹ diyerek bunun önemini vurgulamıştır. USIS Bilgi Merkezlerine bağlı olarak bu kütüphanelerin kurulmasındaki temel amaç, Türk halkına Amerikan kültürünü tanıtmak ve Türk gençliğinin, akademik camianın ve devlet yetkililerinin gelişen sosyal, ekonomik ve teknik konularda bilgi edinmelerini sağlamaktır. Kütüphaneler, başlangıçta insanların yalnızca vitrinlerde sergilenen kitapları incelemekle yetindiği, ancak zamanla doğrudan katılımın arttığı mekanlar haline gelmiştir.¹⁶² Bu değişim, kütüphanelerin etkinliklerini ve rolünü genişletmiş, halkla daha yakın ilişkiler kurmalarına olanak tanımıştır.

USIS kütüphaneleri Türkiye'nin birçok farklı şehrinde faaliyet göstermiştir. Bu şehirler arasında, Ankara, İstanbul, İzmir, Manisa, Adana, İskenderun bulunmaktaydı. Bu illerdeki kütüphaneler USIS çatısı altında veya müstakil bir binada hizmet vermiştir. Bursa, Zonguldak, Edirne gibi şehirlerde yer alan daha küçük kütüphaneler ise Türk-Amerikan Dernekleri çatısı altında faaliyet göstermiştir.¹⁶³ Bu geniş ağ, USIS kütüphanelerinin Türkiye'deki kültürel etkisini yaymasını ve daha fazla insana ulaşmasını sağlamaktaydı.

USIS kütüphanelerinin temel amaçları arasında, Türk halkının ve profesyonellerinin demokratik süreçler, Amerikan kültürü ve sosyal bilimlerle ilgili

160 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Briefing Session for Representatives Thomas S. Gordon and Edmund P. Radwan, September 5, 1956, Box 1, Secret.

161 Cedric Larson, "Books across the Sea: Libraries of OWI." *Wilson Library Bulletin*, vol. 25, no. 6, 1951, p.433.

162 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, USIS-Izmir Rates Raves in Izmir's Largest Daily, June 26, 1963, Box 2, Unclassified.

163 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, *Revision of Staffing Pattern*, July 24, 1957, Box 1, Unclassified.

bilgilenmelerini sağlamak yer almaktaydı. Bu amaç doğrultusunda, özellikle Türk okurlara uygun kitaplar sunulmuş; devlet yetkilileri ve basın mensuplarına telefon, mektup ve yüz yüze görüşmeler yoluyla aktif danışmanlık hizmetleri verilmiş; ayrıca, Türk kütüphaneleri ve eğitim kurumlarıyla iş birliği yapılarak ABD kaynaklı kitapları ve süreli yayınları yaygınlaştırılmıştır. Kütüphaneler ayrıca, ABD edebiyatına ait ses kayıtları ve filmlerle hem okuma hem de dinleme olanakları sunmuş, kültürel etkileşimi artırmıştır.

Bilgi merkezleri Türk kütüphaneleriyle yapılan iş birlikleri, ABD kaynaklı kitapların Türk okurlarına ulaştırılmasının yanı sıra, Türk kütüphanecilerinin eğitime de olanak tanımıştır. ABD'li kütüphaneciler, Türk yetkililerin kütüphane organizasyonu ve gelişimi konusundaki çalışmalarına yardımcı olmak için Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile koordinasyon içinde hareket etmiştir. Öğrencilere ABD kütüphanesinde pratik eğitim verilmiş ve mümkün olduğunca lisansüstü öğrenciler Amerikan kütüphanesinde istihdam edilmiştir.¹⁶⁴ Bu faaliyetler, Türkiye genelindeki tüm kütüphanelerle yakın ilişkilerin sürdürülmesini sağlarken, ABD kütüphanelerine bu kütüphanelerin içeriği ve yönetimi üzerinde önemli ölçüde etkide bulunma fırsatı sunmuştur.¹⁶⁵

USIS kütüphaneleri, yalnızca bilgi paylaşımının ötesinde, Türk toplumuyla kültürel etkileşimi teşvik eden önemli merkezler haline gelmiştir. 1961 yılında yapılan bir değerlendirmeye göre, kütüphanelerin kitap dolaşımı ve ziyaretçi sayısında büyük artışlar gözlemlenmiştir. 1958 ile 1961 yılları arasında, genel kitap dolaşımı %250 artarken, sosyal bilimlere ait kitapların dolaşımı %600 oranında bir artış göstermiştir.¹⁶⁶ 1962 yılının Mayıs ayında ise aylık ziyaret sayısı 19.000 kişiye ulaşmış, ödünç alınan kitap sayısı, çoğu İngilizce olmak üzere, 10.000'i geçmiştir.¹⁶⁷ Bu durum, kütüphanelerin sadece bilgi sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda toplumun kültürel gelişimine de yön verdiğini ortaya koymaktadır.

USIS kütüphaneleri, kitapların yanı sıra film ve diğer materyallerin dağıtımı konusunda da aktif bir rol oynamıştır. Film kütüphanesi, filmleri belirli sürelerle ve ücretsiz olarak isteyenlere ödünç vermekteydi. Filmler ayrıca, kütüphanelerin bulunduğu şehirlerin dışında da yerel toplumlara sunulmuş, bu sayede daha geniş

164 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, USIS Turkey Country Plan, September 5, 1961, Box 1, Confidential.

165 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Annual USIS Assessment Report, April 13, 1960, Box 1, Confidential.

166 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, USIS Turkey Country Plan, September 5, 1961, Box 1, Confidential.

167 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Monthly Narrative Report, USIS-Turkey, July 2, 1962, Box 2, Unclassified.

bir kitleye ulaşılmıştır. Bununla birlikte, film makinesi temin edemeyen kurumlara, film gösterimleri için gerekli olan proje cihazları ve makinistler de sağlanmıştır.¹⁶⁸ Bu tür faaliyetler, USIS'in kültürel etkileşim stratejisinin de bir parçası olarak her ay binlerce kişiye ulaşmasını sağlamıştır.

USIS kütüphanelerinin, Türk gençliğiyle olan ilişkileri de önemli bir noktayı oluşturmaktaydı. 1962 yılında, Ankara'da Kızılay'da kurulan Gençlik Kütüphanesi, lise düzeyi ve üzerindeki Türk gençliğine doğrudan hitap etmek amacıyla açılmıştır.¹⁶⁹ Ayrıca bu kütüphane "Türk gençliğinin, demokratik süreçlerin doğası, değeri ve etkinliği konusunda farkındalıklarını artırmak" olarak tanımlanan USIS Türkiye amacına da doğrudan hizmet etmekteydi.¹⁷⁰

Sonuç olarak USIS Türkiye kütüphaneleri, sadece bilgi sağlayıcılar değil, aynı zamanda kültürel etkileşim ve diplomasi araçları olarak da önemli bir rol oynamıştır. Türk halkı, akademik çevreler ve gençlik üzerinde uzun vadeli etkiler bırakan bu kütüphaneler, Amerikan kültürel değerlerinin ve demokratik ilkelerin yayılmasında etkili olmuştur.

b) Basın Bölümü

Basın ve medya, kamu diplomasisi ve uluslararası ilişkilerde kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, USIS'e ait basın bölümü çeşitli faaliyetlerle hem yerel hem de uluslararası kamuoyunu bilgilendirme ve etkileme görevini üstlenmiştir. Basın bölümü, haber yayınları, medya ilişkileri ve bilgilendirici yayınlar aracılığıyla kamu diplomasisini yürütmüştür. Özellikle, resmi metinler bağlamında ABD Başkanı, Dışişleri Bakanı ve diğer önemli yetkililerin konuşmaları yayınlanarak Türk kamuoyunun bilgilendirilmesi amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra haftalık olarak anti-komünist materyallere ayrılmış bir bülten hazırlanması ve güncel politika konularına ilişkin broşürler ve kitapçıklar üretilmesi basın bölümünün sorumluluğu altındaydı. USIS'e bağlı olarak Türkiye'de faaliyet gösteren basın bölümü, haber ajansları, gazeteler ve medya kuruluşlarıyla aktif bir iş birliği yürüterek ABD ile ilgili bilgileri Türk kamuoyuna ulaştırmıştır. Basın bölümü Türkiye'de yaklaşık 400 bölgesel gazete ve 50 metropol gazetesine haber bültenleri,

168 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, USIS-Izmir Rates Raves in Izmir's Largest Daily, June 26, 1963, Box 2, Unclassified.

169 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Monthly Narrative Report, USIS-Turkey, July 19, 1962, Box 2, Unclassified.

170 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Country Plan, USIS Turkey, Fy 1963, July 3, 1962, Box 2, Secret.

röportajlar, fotoğraflar ve bölgesel basına özel plastik klişeler göndererek basının haber akışını desteklemiştir.¹⁷¹

Türk basınına sağlanan haber materyallerinin yanında basın bölümü Türkiye’de doğrudan USIS tarafından hazırlanan gazete ve dergiler de çıkarmıştır. Türk gazetelerinin sütunlarında USIS basın bölümünün servis ettiği haberlerinin istenilen yoğunlukta yer almaması kurumun doğrudan kendi gazetelerini yayınlama kararında etkili olmuştur. 1956-1959 yılları arasında iki haftada bir çıkarılan “Dostluk” gazetesi USIS’in Türkiye’de çıkardığı ilk gazete olmuştur. Gazete yaklaşık 12.000-15.000 arasında basılarak önceden belirlenmiş listelere göre Türk yönetici ve kanaat önderlerine gönderilmiştir.¹⁷² 1961-1967 yılları arasında toplamda 25 sayı basılan “Son Çağ” dergisi ise aylık kültür dergisi olarak sunulmuştur.¹⁷³ Fakat dergi USIS Ankara misyonunun yayımladığı üst düzey entelektüel bir yayındır. Kültür-sanat yazılarının yanında dergide sıklıkla ABD’nin Türkiye’ye yaptığı yardımlar, Türk askerinin ABD’de aldığı eğitim, değişim programları, ABD siyasi sistemi gibi konular yer almıştır.¹⁷⁴ Dergi içeriğinde yer alan bu yazılara bakıldığında Amerikan kültürel ve entelektüel bilgisini Türk perspektifinde sunan bir araç olarak göze çarpmaktadır. Benzer amaçlarla 1968-1973 yılları arasında aylık fikir ve kültür dergisi olarak yayımlanan “Ufuk” dergisi de Türk elitini hedef alan bir USIS yayınıdır.¹⁷⁵ Bu dergi de kültürel, ekonomik ve sosyal konularla birlikte, ABD’nin Türkiye’ye olan katkılarını ve kültürel etkileşimini ele alan yazılara yer vermiştir.¹⁷⁶ Dergi bu yönüyle Soğuk Savaş içinde ABD değer ve yaşam tarzının Türkiye’de yayılmasını amaçlamıştır.

Yayımlanan gazete ve dergilerin yanında basın bölümü gazetecilere ve medya mensuplarına yönelik eğitimler, medya programları ve bilgilendirici etkinlikler

171 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Briefing Session for Representatives Thomas S. Gordon and Edmund P. Radwan, September 5, 1956, Box 1, Secret.

172 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Publication of Turkish-Language Periodical Dostluk, December 27, 1956, Box 1, Confidential.

NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Monthly Narrative Report, USIS Turkey: October 1962, December 10, 1962, Box 1. Unclassified.

173 İlknur Erbaş, “Son Çağ Dergisindeki Kültür ve Sanat Yazıları.” *Iğdır University Journal of Social Sciences / Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 22, Apr. 2020, s. 257.

174 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Country Assessment Report USIS Turkey-1961, February 7, 1962, Box 1. Confidential.

175 Bu derginin kapsamlı analizi için bkz. Burcu Feyzullahoğlu, *Ufuk: How The U.S. Information Agency Molded Turkish Elite Opinion, 1960-1980*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

176 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Country Program Memorandum for FY 1972 - USIS Turkey, June 21, 1971, Box 2, Unclassified.

düzenleyerek medya profesyonellerinin ABD politikalarını daha yakından takip etmelerini sağlamıştır.

1954 yılından itibaren Türkiye’de iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkilerin giderek gerginleşmesi, basına yönelik çeşitli kısıtlamaların getirilmesine yol açmıştır. Bu siyasi atmosferde, doğrudan Demokrat Parti’ye yöneltilmesi mümkün olmayan eleştiriler, DP politikalarının bir uzantısı olarak algılanan ABD varlığına yönelmiştir. Özellikle ABD askeri personelinin sebep olduğu trafik kazaları ve diğer düzensizlikler, basında geniş yankı bulmuş ve kamuoyunda ABD karşıtlığını körükleyen unsurlar arasında yer almıştır.¹⁷⁷

Bu durum karşısında, USIS basın bölümü, ABD karşıtlığının yayılmasını engellemek amacıyla kapsamlı bir medya kampanyası başlatmıştır. Kampanya kapsamında, ABD-Türkiye iş birliğini vurgulayan haberlerin yanı sıra, ABD ordusunun Türk halkına sağladığı yardımları ön plana çıkaran içerikler Türk basınına servis edilmiştir.¹⁷⁸ Ayrıca, Türk gazetecilerden oluşan 21 kişilik bir grup, USIA sponsorluğunda ABD’ye davet edilerek çeşitli temaslarda bulunmuştur. Bu ziyaretin ABD askeri varlığına yönelik kamuoyu ve basın eleştirilerinin önemli ölçüde azalttığı USIS raporlarında yer almıştır.¹⁷⁹

USIS basın bölümü, Türkiye’de Amerikan kamu diplomasisini güçlendirmek ve ABD karşıtlığını azaltmak amacıyla çeşitli medya faaliyetleri yürütmüştür. Yayınladığı gazete ve dergiler, basına servis edilen haberler ve gazetecilere yönelik programlarla Amerikan politikalarını ve değerlerini Türk kamuoyuna tanıtmayı hedeflemiştir. Özellikle 1950’lerin ortalarından itibaren artan Amerikan karşıtlığına karşı yürütülen medya kampanyaları, ABD-Türkiye ilişkilerinin olumlu bir çerçevede şekillendirilmesine katkı sağlamıştır.

c) Radyo Bölümü

USIS Radyo Bölümü, yerel radyo istasyonlarıyla iş birliği yaparak Amerikan kültürü, tarihi, demokrasisi, özgürlük anlayışı, eğitim sistemi, bilimsel gelişmeleri

177 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Annual USIS Assessment Report, April 13, 1960, Box 1, Confidential.

178 Bu haber başlıklarından bazıları şöyledir; JUSMMAT’ın, beyin tümörü ameliyatı için bir Türk deniz subayını Almanya’daki Landstuhl ABD Ordusu Hastanesi’ne acil tahliyesi, ABD Hava Kuvvetleri’nin, hastane tedavisi için Adana’dan Ankara’ya bir Türk subayının eşini acil uçuşla getirmesi, ABD Hava Kuvvetleri’ne ait bir helikopterin, Suriye sınırındaki bir mayın tarlasında yaralanan bir Türk askerini kurtarması, TUSIDG subayları, Pan American Hava yolları ve Türkiye Dışişleri Bakanı Sarper’in iş birliği ile, yalnızca ABD’de bulunan özel bir ilacın, lösemi hastası olan bir Türk subayının kızı için temin edilmesiyle ilgili bir iş birliği hikâyesi. Türk ve Amerikan askerlerinin, hafif bir ABD Ordusu uçağı (L-20) kazasının yerini belirleme ve olay yerine ulaşma sürecinde birlikte çalışmalarına dair haberler. NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Country Assessment Report for USIS Turkey, January 24, 1961, Box 1, Confidential.

179 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Visit of Turkish Journalists, January 28, 1960, Box 1, Unclassified.

ve diğer önemli konuları içeren radyo programları hazırlamaktaydı. Uluslararası Yayın Merkezi (International Broadcasting Service-IBS) ise ABD'nin enformasyon ve propaganda faaliyetleri doğrultusunda, USIS ile koordineli bir şekilde demokratik değerleri tanıtmak ve ABD perspektifini aktarmak amacıyla çeşitli içerikler üretmekteydi. Bu çerçevede, USIS'in Ankara Radyosu ile yaptığı iş birliği, demokratik süreçlerin işleyişi, değeri ve etkinliği üzerine odaklanan programların hazırlanmasına olanak sağlamıştır.¹⁸⁰ 1960 yılında yapılan ABD seçimleri bu programlardan biridir. Seçim süreci boyunca Türk medyası, partilerin kampanya faaliyetlerinden oy sayımına kadar olan süreci kapsamlı şekilde ele alırken, seçimden önceki on gün boyunca Türkiye'de Amerika'nın Sesi Radyosu tarafından hazırlanan özel haber spotları yayınlanmıştır.¹⁸¹

Türk radyolarına sağlanan haber içeriklerinin yanında ABD Ankara Büyükelçisi McGhee'nin önerisiyle Türkiye'de "Amerika'nın Sesi" (Voice of America - VOA) Radyosu kurulmuştur.¹⁸² Amerika'nın Sesi radyosu üretilen içeriklerin bir kısmını Türkçe olarak yayınlamıştır. Böylece radyo gibi hızlı bir medya aracı daha yoğun olarak kullanılabilmiştir. Amerika'nın Sesi radyosu Türkçe yayınların yanında İngilizce yayınlarda yaparak İngilizce öğrenmek veya geliştirmek isteyen Türk dinleyicilere destek olmayı amaçlamıştır.¹⁸³

Siyasi içeriklerin yanı sıra, USIS Radyo Bölümü Amerikan kültür ve sanatını tanıtmak konusunda da önemli adımlar atmıştır. Örneğin, ABD'li piyanist Laszlo'nun Ankara Operası'nda verdiği konser, Ankara Radyosu ile iş birliği içinde yayınlanmış, ayrıca sanatçının stüdyoda kaydedilen iki özel yarım saatlik konseri, Türk halkına dinletirilmiştir.¹⁸⁴ Ayrıca, USIS Radyo Bölümü Türk sanatçılarla kurduğu iş birliğini müzik ve kültürel etkinliklere dönüştürmüştür. Bu bağlamda, Ankara Milli Kütüphanesi müzik kütüphanecisi Ahmet Borçaklı, 1957 yılının Kasım ayında USIS'e başvurarak, kütüphanenin 1958 yılı bahar etkinliklerinin planlanmasında destek talep etmiştir. Yapılan anlaşma doğrultusunda, USIS üç aylık bir müzik, film ve sergi programına ortak sponsor olmuştur.¹⁸⁵

180 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Turkey Country Plan, July 2, 1963, Box 1, Secret.

181 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Country Assessment Report for USIS Turkey, January 24, 1961, Box 1, Confidential.

182 Foreign Relations of the United States, 1952-1954, Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean, Volume VIII." *Foreign Relations of the United States*, U.S. Government Printing Office, 1988, s. 869.

183 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Initiation of USIS-Ankara Information Section Monthly Report, July 20, 1960, Box 1, Unclassified.

184 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Country Assessment Report for USIS Turkey, January 24, 1961, Box 1, Confidential.

185 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, USIS-Prepared Music, Film, and Exhibit Program for the Turkish National Library in Ankara, February 27, 1958, Box 1, Unclassified.

Bilim ve teknoloji alanında ABD ile ilgili gelişmeleri Türk halkına tanıtmak da USIS'in önemli hedefleri arasındadır. Bu amaçla, özellikle atom enerjisi gibi kritik konularda radyo programları hazırlanarak Türk radyolarında yayımlanmıştır. Ayrıca, ABD'de eğitim gören Türk bursiyerlerin ABD'deki bilimsel ve kültürel faaliyetler hakkındaki izlenimlerini paylaştığı röportajlar, Türk radyolarında yayınlanmak üzere bant kayıtları şeklinde hazırlanmıştır.¹⁸⁶

Ancak USIS'in radyo içeriklerini yaygınlaştırma çabaları bazı sınırlamalarla karşılaşmıştır. Türkiye'deki radyo yayınları, devletin denetimi altındaydı ve zaman zaman iktidardaki siyasi partinin bir propaganda aracı olarak kullanılmaktaydı. Bu durum, radyonun genel dinleyici kitlesini ve içeriklerinin etkisini sınırlamış, USIS'in hedeflediği mesajları iletmesinde zorluk yaratmıştır. Özellikle 27 Mayıs 1960 darbesi öncesinde, Türk radyolarının siyasi amaçlarla yoğun olarak kullanılmasının etkisiyle, USIS'in hazırladığı bültenler radyo istasyonlarında yayımlanamamıştır. Askeri yönetim döneminde de bu kısıtlamalar devam etmiştir. Ancak 1961 yılında yeni bir sivil hükümetin kurulmasıyla birlikte, USIS bu alandaki çalışmalarını hızlandırmış ve Radyo Ankara ile iş birliğini yeniden artırmıştır.¹⁸⁷

1961 yılı Kasım ayında, USIS'in İstanbul Radyosundaki toplam yayın süresi 24 saate ulaşmış, bu sürenin yaklaşık 15 saatinde Amerikan müziği yayınlanırken, geri kalan 9 saat ise haber, spor ve yorumlara ayrılmıştır. Aynı dönemde, Ankara Radyosunda da USIS içeriklerine ayrılan toplam süre 6 saat 20 dakikaya ulaşmıştır.¹⁸⁸ USIS içeriklerine ayrılan bu zaman zarfında haber bültenleri, tematik programlar (atom enerjisi, ABD'deki bilim, Amerikan kadınları, spor vb.), Amerika'nın Sesi Radyosu'nun tanıtılması gibi kampanyalar yürütülmüştür.

Sonuç olarak USIS Radyo Bölümü, Türkiye'deki dinleyicilere ABD kültürünü, bilimini ve demokrasisini tanıtmak amacıyla kapsamlı bir yayın programı yürütmüş ve çeşitli iş birlikleri ile bu hedeflere ulaşmak için çaba göstermiştir. Ancak, yayınların etkinliği, Türkiye'deki siyasi atmosfer ve medya denetimi gibi dışsal faktörler nedeniyle zaman zaman sınırlı kalmıştır. Yine radyo hızlı bir iletişim kanalı olarak USIS Türkiye'nin yürüttüğü psikolojik savaşta etkili bir araç olmuştur.

186 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, USIS Turkey Country Plan, September 5, 1961, Box 1, Confidential.

187 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, USIS Turkey Country Plan for FY-62, December 11, 1961, Box 1, Confidential.

188 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Highlights of Activities for November 1961, December 14 1961, Box 1, Unclassified.

d) Sinema Bölümü

USIS Sinema birimi belgesel nitelikteki filmlerin yerel gruplara gösterilmesi için planlama ve düzenleme yapmaktaydı. Ayrıca film ve film ekipmanları kiralama hizmeti sunarak, ticari haber filmlerinin üretimini teşvik etmekte ve bunları Türkiye'deki sinemalarda dağıtılmaktaydı.¹⁸⁹

USIS, Türkiye'de film yapımı ve dağıtımı konusunda geniş kapsamlı bir program yürütmüştür. Bu program, ABD'nin enformasyon faaliyetleri çerçevesinde Amerikan kültürünü, demokrasisini ve bilimsel gelişmelerini tanıtmayı amaçlamış ve Türkiye ile ortak ilgi alanlarını içeren yapımlar üretmeye odaklanmıştır. USIS, Türkiye'deki yedi bakanlıkla iş birliği yaparak, hükümet liderlerinden öğrencilere kadar geniş bir kitleyi hedef almış, filmleri yalnızca izleyicilere sunmakla kalmayıp, çeşitli kesimlerin aktif katılımını sağlamıştır.¹⁹⁰ Bu çalışmaların amacı, yerel prodüksiyonları teşvik ederek Türk izleyicisinin ilgisini çekmek ve ABD'nin enformasyon politikalarını etkili bir şekilde aktarmaktır. "Turkish Troops in Korea" gibi yapımların büyük ilgi görmesi, Türklerin en çok kendi hikâyelerine ilgi gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu nedenle, Türkiye'de Türkler tarafından üretilen filmler, USIS'in mesajlarını iletmek için en etkili araç olarak değerlendirilmiştir.¹⁹¹

Türkiye'de film üretimi, ABD'ye kıyasla daha düşük maliyetlerle gerçekleştirilebilmekteydi. Bu bağlamda yerel iş birliği ile bu sürecin sürdürülebilir hale getirilmesi hedeflenmiştir. Türk hükümetiyle iş birliği yaparak Milli Eğitim Bakanlığı ve Basın Yayın Genel Müdürlüğü bünyesinde bir film üretim birimi kurulması planlanmış ve yerel finansman ve insan kaynağı kullanılarak sürecin hızlandırılması amaçlanmıştır. USIS, film yapımını tamamen yerelleştirmeyi hedefleyerek, Türk yönetmenler, kameramanlar ve senaristler yetiştirmeyi planlamıştır. Başlangıçta ABD'den getirilecek uzmanlar, altı ay ile bir yıl arasında sürecek bir eğitim programı ile tüm teknik bilgileri yerel ekiplere aktaracak ve film üretimi tamamen Türk profesyonellerin elinde gerçekleştirilecektir.¹⁹² USIS, yerel prodüksiyonların teşvik edilmesiyle hem enformasyon stratejilerini daha etkili hale getirmeyi hem de finansal kaynakları daha ekonomik kullanmayı amaçlamaktadır.

189 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Briefing Session for Representatives Thomas S. Gordon and Edmund P. Radwan, September 5, 1956, Box 1, Secret.

190 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Establishment of Film Production Facilities in Turkey, May 20, 1953, Box 1, Confidential.

191 A.y.

192 A.y.

1960'lı yıllarda, USIS film bölümü Türkiye'de geniş kapsamlı kültürel ve eğitimsel faaliyetler yürütmüştür. Sinema, sanat ve bilim alanlarında düzenlenen etkinliklerle binlerce kişiye ulaşan USIS, Türkiye'nin farklı şehirlerinde gösterimler yaparak Amerikan kültürünü ve bilimsel gelişmeleri tanıtmıştır. USIS'in en dikkat çekici faaliyetlerinden biri, uzay keşiflerini konu alan belgesel filmlerin Türkiye genelinde gösterime sunulması olmuştur. "Project Mercury", "Shadow of Infinity" ve "The World Watches Experiment in Space" gibi filmler, İstanbul, Ankara ve İzmir'deki ticari sinemalarda geniş kitlelere ulaşmıştır.¹⁹³ Ayrıca, bilim ve uzay temalı filmler, üniversiteler, askeri kurumlar ve devlet dairelerinde de gösterilmiş ve izleyicilerden büyük ilgi görmüştür. Sadece Ankara'da, bu yapımlar dört büyük sinemada bir ayda 142.000'den fazla izleyiciye ulaşmıştır.¹⁹⁴

Film bölümü ayrıca, kültürel ve sanatsal içeriklere de önem vermiştir. Ünlü Amerikalı koreograf Todd Bolender'in Ankara Konservatuvarı Bale Okulu ile gerçekleştirdiği çalışmalar hakkında özel bir film üretilmiş ve konservatuvar öğrencileriyle yapılan bu iş birliği, Türkiye'de bale sanatına önemli katkılar sunmuştur.¹⁹⁵ Kültürel haftalar kapsamında düzenlenen film gösterimlerinde, "Books for All", "Beyond the Silence" ve "Cello Concert" gibi yapımlar, özel davetli gruplara sunulmuştur.¹⁹⁶ Ayrıca, Yıldız Teknik Okulu'nda düzenlenen Bilim Film Festivali ve Uzay Sergisi gibi programlar, genç nesillerin ABD'nin bilimsel gelişmelerine hayranlık oluşturmaya hedeflemiştir.¹⁹⁷

USIS, Türk yetkilileriyle işbirliği içinde yaptığı belgesel film yapımlarıyla da dikkat çekmiştir. 1971 yılında "Denizin Koruyucuları" ve "Artan Deniz Gücümüz" gibi filmler, Türk donanması ile birlikte NATO üyeliğinin faydalarını gösteren filmler olarak düzenlenmiş ve bu yapımlar, Ankara televizyonunda, Türk ticari sinema salonlarında ve özel kanal gösterimlerinde izleyicilere sunulmuştur.¹⁹⁸ Bu tür ortak yapımlar, Türkiye'deki Amerikan kültürünü ve bilimsel ilerlemeleri tanıtan önemli araçlar haline gelmiştir.

193 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Highlights of Activities for May 1961, June 14, 1961, Box 1, Unclassified.

194 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Highlights of Activities for November 1961, December 14, 1961, Box 1, Unclassified.

195 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Highlights of Activities for May 1961, June 14, 1961, Box 1, Unclassified.

196 A.y.

197 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Highlights of Activities for November 1961, December 14, 1961, Box 1, Unclassified.

198 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Country Program Memorandum for FY 1972 - USIS Turkey, June 21 1971, Box 2, Unclassified.

USIS'in ticari film dağıtım ağına erişimi, özellikle büyük şehirlerdeki Türklerin önemli bir kısmının düzenli olarak sinema salonlarına gittiği Türkiye'de gerçekten büyük bir avantajdı. İstanbul'daki 4.000 üyeli bir film kulübü olan Sinematek ile olan yakın ilişkileri, filmleri, birçok önemli hedef grubu içeren bir izleyici kitlesine gösterme fırsatları da sunmuştur.¹⁹⁹

USIS'in film gösterimleri yalnızca büyük şehirlerle sınırlı kalmamış, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde de etkinlikler düzenlenerek geniş bir izleyici kitlesine hitap edilmiştir. İzmir ve İstanbul'daki gösterimlerde her ay on binlerce izleyiciye ulaşılmıştır. Ayrıca büyükşehirlerin yanı sıra yurdun birçok köşesinde kurulan Türk-Amerikan derneklerinde, çeşitli devlet kurumlarında ve mobil ünitelerle kırsal bölgelere gerçekleştirilen gösterimler sayesinde her yıl bu filmler milyonlarca kişi tarafından izlenmiştir.

USIS Film Bölümü, Türkiye'deki sinema salonları, üniversiteler, devlet kurumları ve kültürel derneklerle iş birliği yaparak, eğitimden sanata, bilimden güvenliğe kadar geniş bir yelpazede içerik sunmuştur. Bu faaliyetler, bir yandan Türkiye'deki izleyicilere Amerikan kültürü ve bilimsel ilerlemeler hakkında bilgiler sağlarken, diğer yandan Soğuk Savaşın en önemli boyutu olan psikolojik savaş ABD amaçlarına uygun olarak sürdürmüştür.

e) Kültürel İlişkiler Bölümü

Amerika Birleşik Devletleri Bilgi Servisi (USIS) Kültürel İlişkiler Bölümü, 20. yüzyılın ortalarında Türkiye'de kapsamlı bir kültürel diplomasi programı yürütmüştür. Bu programın temel amacı, ABD ve Türkiye arasındaki uzun vadeli kültürel bağları güçlendirmek, Amerikan değerlerini ve kültürünü tanıtmak ve eğitim, sanat ve akademik değişim programları aracılığıyla Türk toplumunun farklı kesimlerine ulaşmaktır.²⁰⁰ USIS'in Türkiye'deki kültürel faaliyetleri, özellikle eğitim, sanat, kütüphaneler ve bilgi merkezleri ile kişi değişim programları çerçevesinde şekillenmiş ve bu alanlarda geniş çaplı etkinlikler düzenlenmiştir.

Özellikle eğitim alanında gerçekleştirilen faaliyetler, ABD eğitim sisteminin demokratik ilkelerini Türk eğitim sistemine entegre etmeyi hedeflemiştir. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ile İstanbul Üniversitesi Hukuk ve İktisat Fakülteleri, ABD'nin akademik iş birlikleri açısından öncelik verdiği kurumlar

¹⁹⁹ A.y.

²⁰⁰ NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Briefing Session for Representatives Thomas S. Gordon and Edmund P. Radwan, September 5, 1956, Box 1, Secret.

arasında yer almıştır. Ford Vakfı'nın desteğiyle Ankara Üniversitesi'nde bir Kütüphanecilik Okulu kurulmuş, bu girişimle Türk akademisyenlerin ABD modeli akademik yöntemlerine yönlendirilmesi amaçlanmıştır.²⁰¹ Eğitim faaliyetleri kapsamında, ABD'den akademisyenler Türk üniversitelerinde ders vermiş, Türk akademisyenler ise Fulbright Programı aracılığıyla ABD'ye gönderilmiştir. Ayrıca İngilizce eğitimini teşvik etmek amacıyla öğretmen değişim programları düzenlenmiş, ABD'den uzmanlar Türkiye'ye davet edilmiştir.

Sanat alanındaki faaliyetler de USIS'in kültürel diplomasi çabalarında önemli bir yer tutmuştur. ABD'nin ünlü mimarı Frank Lloyd Wright üzerine düzenlenen sergiler, İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerde gösterilerek Amerikan mimarisinin Türk akademik çevrelere tanıtılması sağlanmıştır.²⁰² ABD Hava Kuvvetleri Avrupa Bandosu (USAFE Band), İstanbul'da konserler vermiş ve geniş bir dinleyici kitlesine ulaşarak Amerikan kültürüne yönelik farkındalığı artırmıştır. Ayrıca, "Türk Bebekleri ve Geleneksel Kostümler" adlı sergi, ABD ve Türkiye arasındaki kültürel bağların önemini vurgulayan bir etkinlik olarak büyük ilgi görmüştür.²⁰³

USIS'in Türkiye'de yürüttüğü kültürel programların bir diğer önemli bileşeni kütüphaneler ve bilgi merkezleri olmuştur. Bu kurumlar sağladıkları kitap ve materyallerin yanında ABD kültürünün yayılması için sergi ve etkinlikler düzenleyerek aktif rol üstlenmişlerdir. USIS'e bağlı kütüphaneler, Türk halkına ABD hakkında bilgi sağlamak amacıyla geniş bir kitap ve akademik materyal koleksiyonu sunmuştur.²⁰⁴ USIS'e bağlı kütüphaneler, İstanbul ve Ankara'daki kütüphaneler, öğrencilere ve akademisyenlere yönelik kaynaklar sağlayarak ABD'nin bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerini tanıtmayı amaçlamıştır. Bu çerçevede Woodrow Wilson, Thomas Jefferson ve diğer önemli Amerikan figürlerinin yazıları Türkçeye çevrilerek akademik çevrelere dağıtılmıştır.²⁰⁵ Ayrıca, "ABD'deki Yeni Kütüphaneler" ve "BM Ortakları ve Kore" gibi tematik sergiler düzenlenerek ABD'nin küresel rolü vurgulanmıştır.²⁰⁶

201 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Cultural Affairs Program for Turkey, July 1 1954, Box 1, Unclassified.

202 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Spot Report No. 63/4: Cultural Week in Istanbul, July 12, 1962, Box 2, Unclassified.

203 A.y.

204 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, *Monthly Narrative Report, USIS-Turkey: June 1962*, July 19, 1962, Box 2, Unclassified.

205 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Highlights of Activities for 1961, October 23 1961, Box 1, Unclassified.

206 A.y.

Kültürel diplomasi faaliyetlerinin temel bileşenlerinden biri de kişi değişim programları olmuştur. Fulbright Programı kapsamında ABD'den akademisyenler Türkiye'de ders verirken, Türk akademisyenler ve öğrenciler de ABD'de eğitim almıştır. Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde çalışan Dr. Mildred Berry, 1962-63 dönemi için gelen ilk Fulbright bursiyeri olmuştur.²⁰⁷ Lider ve uzman değişim programları aracılığıyla, akademik ve mesleki alanlarda ABD ve Türkiye arasında önemli etkileşimler sağlanmıştır.²⁰⁸ Bu programların amacı, ABD'nin toplumsal, siyasi ve ekonomik sistemine yönelik olumlu bir algı oluşturmak ve Türk entelektüelleri arasında Amerikan değerlerine yönelik ilgiyi artırmaktır.

Sonuç olarak USIS Kültürel İlişkiler Bölümü, Türkiye'de sanattan eğitime, akademik değişimlerden kütüphane projelerine kadar geniş bir yelpazede faaliyet göstermiştir. Bu faaliyetler, ABD'nin kültürel diplomasisinin bir parçası olarak Türkiye'de Amerikan kültürüne ve eğitim sistemine yönelik farkındalık yaratmayı amaçlamıştır.

f) İki Uluslu Merkezler

İki Uluslu Merkezler (Bi-national Centers- BNC) Amerika Birleşik Devletleri Enformasyon Servisi (USIS) çatısı altında faaliyet göstererek, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Türkiye'deki kültürel ve ideolojik etkisini artırmayı amaçlamıştır. Türkiye'nin BNC merkezi Ankara'da bulunan Türk-Amerikan Derneği'di ve İstanbul, İzmir, Adana, Manisa ve Edirne'de şubeleri ve bağlı kuruluşları bulunmaktaydı. Türk-Amerikan dernekleri, Amerikan değerlerini yaymak, Türk toplumunda ABD'ye yönelik olumlu bir algı oluşturmak ve Sovyetler Birliği'nin etkisini dengelemek için bir araç olarak kullanılmıştır. Başta Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa, Edirne, Yalova, Adana, Manisa, Zonguldak ve İskenderun olmak üzere Türkiye'nin birçok kentinde faaliyet gösteren Türk-Amerikan Dernekleri (Turkish-American Association-TAA) ve Türk-Amerikan Üniversitesi Derneği (TAUA), özellikle dil eğitimi, kültürel etkinlikler ve akademik iş birlikleri yoluyla Amerikan yaşam tarzını ve demokrasi anlayışını Türkiye'ye tanıtmayı amaçlamıştır.

Bu derneklerin en önemli faaliyet alanlarından biri İngilizce eğitimi olmuştur. İstanbul'daki TAUA Dil Merkezi, iş dünyası temsilcileri, askerî personel ve

207 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972, Monthly Narrative Report, USIS-Turkey: June 1962, July 19, 1962, Box 2, Unclassified.*

208 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972, Highlights of Activities for 1961, October 23 1961, Box 1, Unclassified.*

akademisyenler için özel İngilizce kursları düzenleyerek Amerikan dilini ve kültürünü yaymayı amaçlamıştır.²⁰⁹ Dil eğitimi, sadece bir iletişim aracı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Amerikan edebiyatı, tarihi ve siyasi yapısını içeren dersler aracılığıyla ABD'nin kültürel ve ideolojik üstünlüğünü vurgulayan bir içerikle sunulmuştur. Ankara TAA'nın düzenlediği programlar da benzer bir misyon üstlenmiş, özellikle Fulbright burslarına başvuracak öğrenciler için yoğunlaştırılmış İngilizce kursları organize edilmiştir.²¹⁰ İzmir TAA ise bölgedeki eğitim kurumlarıyla iş birliği yaparak, İngilizce öğretimin yanında ihtiyaç sahibi ilkokul öğrencilere ders kitabı tedarik etmiştir.²¹¹

Türk-Amerikan derneklerinin faaliyetleri, yalnızca dil eğitimiyle sınırlı kalmamış, geniş kapsamlı kültürel etkinlikler aracılığıyla da Amerikan yaşam tarzını tanıtmayı hedeflemiştir. Bu çerçevede dernekler konferanslar, film gösterimleri, sergiler, konserler ve geziler gibi ilgi çekici etkinliklerin düzenlemiştir.²¹²

Müzik de bu kültürel etkileşim sürecinin önemli bir parçası olmuştur. Türk-Amerikan dernekleri, Amerikan caz ve klasik müziğini tanıtmak için konserler düzenlemiş, bu etkinlikler hem Amerikan sanatını hem de bireysel özgürlük ve yaratıcılık vurgusunu Türkiye'ye taşımıştır. İstanbul'daki Michigan Üniversitesi Senfoni Bاندosu konserleri, bu çabanın en dikkat çekici örneklerinden biri olmuş ve geniş bir izleyici kitlesine ulaşmıştır.²¹³ Ayrıca, Ankara ve İzmir TAA'nın düzenlediği piyano resitalleri, ABD'nin sanatsal ve kültürel prestijini vurgulamış ve Amerikan müzik anlayışının yayılmasına katkıda bulunmuştur.²¹⁴

Sanatın diğer dalları da bu propaganda faaliyetlerinde önemli bir yer tutmuştur. USIS destekli sergiler, Amerikan teknolojisini, spor kültürünü ve modern yaşam tarzını tanıtmayı hedeflemiştir. Ankara ve İstanbul'da düzenlenen “Spor ve Eğlence”, “ABD Deniz Harp Akademisi” ve “Niagara Şelalesi Güç Santrali” gibi

209 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Monthly Narrative Report: USIS Turkey: May 1962, July 5, 1962, Box 2, Unclassified.

210 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Highlights of Activities for October 1961, November 20, 1961, Box 1, Unclassified.

211 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Highlights of Activities for September 1961, October 23, 1961, Box 1, Unclassified.

212 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Highlights of Activities for October 1961, November 20, 1961, Box 1, Unclassified.

213 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Highlights of Activities for May 1961, June 14, 1961, Box 1, Unclassified.

214 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Highlights of Activities for February 1962, March 22, 1962, Box 2, Unclassified.

temalara sahip sergiler, ABD'nin bilim, teknoloji ve spor alanındaki üstünlüğünü Türk-Amerikan Dernekleri aracılığıyla göstermeyi amaçlamıştır.²¹⁵ Benzer şekilde İstanbul'da düzenlenen etkinliklerde, Freer Galerisi'nden Prof. Richard Ettinghausen'ın "Türk Sanatının ABD'deki Algılanışı" konulu konuşması, iki kültür arasındaki sanat bağlarını ele almıştır.²¹⁶

Türk-Amerikan dernekleri, tiyatro ve sahne sanatları alanında da etkin bir rol üstlenmiştir. Ankara TAA'nın tiyatro grubu, Arthur Miller'ın "A View from the Bridge" adlı oyununu sahneleyerek hem Amerikan edebiyatını tanıtmış hem de ABD'deki göçmen toplumların hikâyeleri üzerinden Amerikan değerlerini anlatmıştır.²¹⁷ Bu tür tiyatro gösterileri, Soğuk Savaş döneminin propaganda çabalarına paralel olarak, Amerikan toplumunun dinamiklerini ve özgürlükçü yapısını ön plana çıkarmayı amaçlamıştır.

Bu dernekler aynı zamanda akademik ve entelektüel değişim programları düzenleyerek ABD siyasal sistemini, demokratik yapısını ve bilimsel başarılarını tanıtmayı hedeflemiştir. Ankara'daki konferans programlarında, "ABD Başkanı ve Kongre'nin İşleyişi", "Demokratik Toplumlarda Bürokrasi" ve "Amerikan Siyasetinde Güncel Eğilimler" gibi konular ele alınmıştır.²¹⁸ Bu tür faaliyetlerle Türkiye'deki entelektüel kesimin Amerikan sistemine olan ilgisini artırmak hedeflenmiştir.

Bu faaliyetler yalnızca büyük şehirlerde değil, Anadolu'nun farklı bölgelerinde de yürütülmüştür. Bursa, Edirne, Yalova, Adana, Manisa, Zonguldak ve İskenderun'daki TAA şubeleri, benzer etkinliklerle ABD'nin kültürel ve politik etkisini yaymaya devam etmiştir.²¹⁹ Örneğin Ankara TAA'nın düzenlediği arkeolojik geziler, ABD'li ve Türk akademisyenler arasında bir köprü kurmayı amaçlamış, böylece ABD'nin bilimsel araştırmalara verdiği önemi vurgulamıştır.²²⁰ Yalova

215 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Highlights of Activities for October 1961, November 20, 1961, Box 1, Unclassified.

216 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Monthly Narrative Report: USIS Turkey: November 1963, December 24, 1963 Box 2, Unclassified.

217 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Highlights of Activities for November 1961, December 14 1961, Box 1, Unclassified.

218 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Monthly Narrative Report: USIS Turkey: November 1963, December 24, 1963 Box 2, Unclassified.

219 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Highlights of Activities for February 1962, March 22, 1962, Box 2, Unclassified.

220 NARA, RG 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Highlights of Activities for September 1961, October 23, 1961, Box 1, Unclassified.

TAA ise, ABD Hava Kuvvetleri tarafından finanse edilen etkinliklerle Amerikalı askerî personel ve Türk halkı arasındaki sosyal bağları güçlendirmeyi amaçlamıştır.²²¹ Adana'da, yerel eğitim müdürlüğü ve gazetecilerle iş birliği içinde, ABD eğitim sistemini tanıtan programlar yürütülmüştür.

USIS'in desteğiyle yürütülen bu faaliyetler, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin komünizme karşı ideolojik mücadelesinin bir parçası olmuştur. Türkiye gibi stratejik öneme sahip bir ülkede, Amerikan yaşam tarzını ve Batı demokrasisini tanıtmak, ABD'nin uzun vadeli dış politika hedefleri arasında yer almıştır. Türk-Amerikan dernekleri, bu bağlamda sadece eğitim ve kültürel etkileşim sağlayan kurumlar değil, aynı zamanda ABD propagandasının Türkiye'deki en etkili araçlarından biri haline gelmiştir.

Sonuç

Soğuk Savaşın iki kutuplu yapısı, uluslararası ilişkilerde yalnızca askerî ve ekonomik araçların değil, aynı zamanda ideolojik mücadelelerin ve algı yönetiminin de belirleyici olduğu bir dönem yaratmıştır. Bu bağlamda ABD'nin dış politika vizyonu içerisinde yumuşak güç ve kamu diplomasisi, klasik zorlayıcı güç unsurlarına alternatif olarak öne çıkmış ve özellikle çevre ülkelerdeki kamuoylarını şekillendirmeye yönelik stratejik araçlar hâline gelmiştir. Joseph Nye'nin literatüre kazandırdığı yumuşak güç kavramı, bir devletin diğer aktörleri ikna etme, etkileyebilme ve yönlendirme kapasitesini; yani cazibesıyla dönüştürücü etkisini ifade eder. Bu kapasitenin doğrudan halklar üzerinden işletilmesini sağlayan kamu diplomasisi ise hedef ülkenin kamuoyunda olumlu algılar yaratmayı ve böylelikle uzun vadeli dış politika hedeflerine zemin hazırlamayı amaçlar.

Bu çerçevede USIA tarafından Türkiye'de yürütülen faaliyetler, yalnızca kültürel ve bilimsel etkileşimlerle sınırlı kalmayan; aksine doğrudan siyasal ve toplumsal algıları hedef alan çok katmanlı bir kamu diplomasisi stratejisinin somut tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin Soğuk Savaş boyunca Batı Bloku içerisindeki jeopolitik konumu ve stratejik önemi dikkate alındığında, USIA'nın faaliyetleri yalnızca kültürel alışverişleri teşvik eden iyi niyetli bir etkileşim değil, aynı zamanda ABD'nin Türkiye üzerindeki ideolojik etkisini artırma yönündeki sistematik bir dış politika aracı olarak kullanılmıştır.

USIA'nın sinema gösterimleri, radyo yayınları, gezici sergiler, burs programları ve öğrenci değişim projeleri gibi çok çeşitli araçlar vasıtasıyla yürüttüğü

221 A.y.

faaliyetler, Amerikan yaşam tarzını, bireysel özgürlükleri, serbest piyasa ekonomisini ve demokratik değerleri Türkiye kamuoyuna tanıtmayı hedeflemiştir. Özellikle Amerikan bilimsel ve teknolojik üstünlüğünü vurgulayan temalar — uzay yarışı, atom enerjisi, bilgisayar teknolojileri gibi alanlar — Amerikan modernliğinin ve ilerlemeci kimliğinin Türkiye'deki entelektüel çevreler nezdinde olumlu bir algı kazanmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, kültürel diplomasi yalnızca iki ülke arasında dostane ilişkiler kurmayı değil, aynı zamanda bir hegemonya inşası sürecini de içermiştir.

Öte yandan USIA'nın Türkiye'deki faaliyetleri kent merkezlerindeki elit gruplarla sınırlı kalmamış, bilgi merkezleri, Amerikan kütüphaneleri ve yerel basınla kurulan ilişkiler yoluyla çok daha geniş toplumsal kesimlere ulaşmayı hedeflemiştir. Türkiye'de açılan Amerikan kütüphaneleri ve enformasyon merkezleri, Amerikan kültürü, siyaseti ve teknolojisi hakkında geniş bir yayın koleksiyonunu halkın erişimine sunarak, özellikle öğrenci ve akademisyenler nezdinde ABD'ye yönelik sempati ve güven oluşturmayı amaçlamıştır. Bu merkezlerde düzenlenen film gösterimleri, sergiler ve seminerler yoluyla, ABD'nin yalnızca bir siyasi müttefik değil, aynı zamanda bir yaşam tarzı ve değerler sistemi olarak sunulması hedeflenmiştir.

Özellikle genç kuşağın hedeflenmiş olması dikkat çekicidir. Öğrencilere sağlanan burslar ve değişim programları sayesinde Türkiye'de eğitim gören genç bireylerin Amerika'daki toplumsal değerlerle doğrudan temas kurmaları sağlanmış ve bu bireylerin uzun vadede karar alma süreçlerinde etkili olabilecek konumlara gelmeleri beklentisiyle bir tür kültürel yatırım stratejisi izlenmiştir. Bu bağlamda USIA'nın kamu diplomasisi faaliyetleri, yalnızca kısa vadeli propaganda değil, aynı zamanda uzun vadeli bir hegemonik inşası sürecinin parçası olarak değerlendirilmelidir.

Ancak çalışmanın temelini oluşturan arşiv belgeleri açısından bazı sınırlılıklar da göz ardı edilmemelidir. USIA'nın Türkiye'deki faaliyetleri büyük ölçüde Türkiye'den Washington'a gönderilen aylık faaliyet raporlarına dayanmaktadır. 1964 sonrası döneme ait raporların arşivde yer almaması, bu tarihten sonraki faaliyetlerin bütüncül bir biçimde değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Bu eksiklik, yalnızca belirli yıllar ve belgeler üzerinden sınırlı bir analiz yapılmasına neden olmuş; kamu diplomasisinin uzun erimli sonuçlarını değerlendirme kapasitesini sınırlandırmıştır. Bununla birlikte ileride USIA arşivlerine erişimin genişlemesi ve yeni belgelerin araştırmacıların kullanımına açılmasıyla birlikte, ABD'nin

Türkiye üzerindeki yumuşak güç uygulamalarını çok daha kapsamlı ve karşılaştırmalı biçimde analiz eden çalışmaların ortaya çıkması mümkün olacaktır.

Sonuç olarak USIA'nın Türkiye'deki faaliyetleri, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin yürüttüğü yumuşak güç temelli dış politikanın kurumsallaşmış ve sistematik bir uzantısı olarak değerlendirilmelidir. Bu faaliyetler, Amerikan değerlerinin, kültürel kodlarının ve siyasal normlarının Türkiye toplumunda kabul görmesini sağlamaya yönelik bir kamu diplomasisi girişimi olmanın ötesinde, Türkiye'nin jeopolitik konumu ve Batı Bloku içindeki rolü göz önünde bulundurulduğunda ABD'nin kullandığı bir dış politika aracı olarak öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

National Archives and Records Administration (NARA), Record Group (RG) 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Box1.

National Archives and Records Administration (NARA), Record Group (RG) 306, *Country Files For Turkey 1953-1972*, Box2.

Resmi Yayınlar

Foreign Relations of the United States, 1952–1954, Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean, Volume VIII.” *Foreign Relations of the United States*, U.S. Government Printing Office, 1988.

Araştırma-İnceleme Eserleri

Aydınlı, Erkan, “United States Information Agency’nin (USIA) Amerikan Kamu Diplomasisindeki Önemi,” *SDE Akademi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, 2021, ss.136-177.

Cull, Nicholas J., *The Cold War and the United States Information Agency: American Propaganda and Public Diplomacy, 1945-1989*, Cambridge University Press, 2008.

Erbaş, İlknur, “Son Çağ Dergisindeki Kültür ve Sanat Yazıları.” *Iğdır University Journal of Social Sciences / Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 22, Apr. 2020, ss. 257-282.

Feyzullahoğlu, Burcu, *Ufuk: How The U.S. Information Agency Molded Turkish Elite Opinion, 1960-1980*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

Koppes, Clayton R., and Gregory D. Black. “What to Show the World: The Office of War Information and Hollywood, 1942-1945.” *The Journal of American History*, vol. 64, no. 1, 1977, pp. 87-105, *JSTOR*, <https://doi.org/10.2307/1888275>. Erişim: 11 Şubat 2025.

Nye, Joseph S. “Public Diplomacy and Soft Power.” *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 616, 2008, pp. 94-109. *JSTOR*, <http://www.jstor.org/stable/25097996>. Erişim: 10 Şubat 2025.

Osgood, Kenneth A. “Hearts and Minds: The Unconventional Cold War.” *Journal of Cold War Studies*, vol. 4, no. 2, 2002, pp. 85-107. *JSTOR*, <https://www.jstor.org/stable/26925184>. Erişim: 10 Şubat 2025.

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE TOPLUMSAL HAFIZA VE YUMUŞAK GÜÇ: TÜRKİYE’NİN KAMU DİPLOMASİSİ MİMARISİNDE TİKA VE YTB’NİN STRATEJİK ROLÜ

COLLECTIVE MEMORY AND SOFT POWER IN INTERNATIONAL RELATIONS: THE STRATEGIC ROLE OF TİKA AND YTB IN THE ARCHİTECTURE OF TURKEY’S PUBLIC DIPLOMACY

Soner TAUSCHER*

Özet

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) yıkılmasıyla birlikte uluslararası ilişkiler alanında gücün içeriği ve kullanım niteliği değişim göstermeye başlamıştır. Bir devletin dış aktörlere istediklerini yaptırma kapasitelerinin merkezi sadece ordu, coğrafya, nüfus ve ekonomi temelli savaş ya da tehdit içeren geleneksel sert güç unsurlarına bağlı olmaktan çıkmıştır. Devletlerin dış aktörlerin halklarını kültür, spor, eğitim diplomasisi, sinema, dizi ya da edebiyat gibi unsurlar üzerinden etkilemelerine ve ikna etmelerine bağlı olduğu öteden beri var olan diplomatik unsurlar önem kazanarak merkezileşmiştir. Devletler, yumuşak güç olarak tanımlanan bu durumu etkin olarak kullanabilmek adına kamu diplomasisi kurumlarını oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti de bu değişime uyum sağlayarak kendi kamu diplomasisi kurumlarını kurmuştur. Özellikle 2000’lerden sonra yumuşak güç bağlamında önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir. Türkiye, Osmanlı coğrafyası başta olmak üzere “Gönül Coğrafyası” olarak tanımlanan geniş bir bölgede yumuşak güç politikalarını etkin bir şekilde kullanmaya başlamıştır.

Akademik çalışmalarda gücün değişen doğası, yumuşak gücün teorik kavramsallaştırılması ve kamu diplomasisi kurumlarının idari yapıları ve faaliyetlerine yönelik çalışmalar bulunmakla beraber yumuşak gücün kurulması ve sürdürülebilmesi için gerekli olan en önemli unsurlardan olan toplumsal hafıza ile uluslararası ilişkiler arasındaki bağlantıya yönelik çalışmalar

Abstract

With the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), the content and nature of the use of power in the field of international relations began to change. The capacity of a state to make external actors do what it wants was no longer solely dependent on traditional hard power elements based on the military, geography, population, and economy, which involve war or the threat of force. Diplomatic tools that have long existed—based on influencing and persuading the publics of external actors through elements such as culture, sports, educational diplomacy, cinema, television series, or literature—have gained importance and become more central. This phenomenon, known as soft power, has led states to establish public diplomacy institutions to enhance their international influence through non-coercive means. The Republic of Turkey has also adapted to this shift by developing its public diplomacy institutions and making significant advancements in soft power, particularly in the post-2000 period. Turkey actively employs soft power strategies across a vast region, often referred to as the “Gönül Coğrafyası”, which primarily encompasses former Ottoman territories.

While extensive academic research has explored the evolving nature of power, the theoretical foundations of soft power, and the institutional structures and activities of public diplomacy organizations, the relationship between collective memory—a crucial component

*Sakarya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Dr. Öğretim Üyesi

E-posta: sonert@sakarya.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-7310-5661

Makale Atfı Bilgisi: TAUSCHER Soner (2025). Uluslararası İlişkilerde Toplumsal Hafıza ve Yumuşak Güç: Türkiye’nin Kamu Diplomasisi Mimarisinde TİKA Ve YTB’nin Stratejik Rolü, Avrasya Etüdleri

Gönderim Tarihi: 31.03.2025 **Kabul Tarihi:** 20.06.2025

oldukça kısıtlıdır. Bu çalışma bu eksikliği gidermeye katkıda bulunmak amacıyla öncelikle güç unsurlarının kavramsal çerçevesini çizip, uluslararası ilişkiler ile toplumsal hafıza arasındaki bağı açıklamaktadır. Ardından Türkiye'nin yumuşak gücünü oluşturmak için ihdas ettiği kamu diplomasisi kurumlarına ve bu kurumların toplumsal hafızanın unsurlarını etkileme stratejisine odaklanmaktadır.

Bu bağlamda, kamu diplomasisi stratejilerinin, uluslararası ilişkilerde yumuşak güç kullanımının etkinliğini artırmadaki rolü TİKA ve YTB gibi önemli kurumlar üzerinden irdelenmiştir. Araştırma sonucunda Türkiye'nin kamu diplomasisi kurumları aracılığıyla yürüttüğü "Tam Kapsayıcı Kamu Diplomasisi" politikalarının, toplumsal hafıza üzerinden şekillenen uzun vadeli bir uluslararası etki yarattığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler ve Toplumsal Hafıza, Kamu Diplomasisi, Yumuşak Güç, TİKA, YTB.

in the establishment and sustainability of soft power—and international relations remains underexamined. Addressing this gap, this study first outlines the conceptual framework of power and its various dimensions before analyzing the intricate link between international relations and collective memory. It then examines Turkey's public diplomacy institutions, particularly their strategies for shaping collective memory as part of their broader soft power agenda.

In this context, the study explores the role of public diplomacy strategies in enhancing the effectiveness of soft power in international relations, with a specific focus on key institutions such as the TİKA and YTB. The findings indicate that Türkiye's "Total Comprehensive Public Diplomacy" policies, implemented through these institutions, have fostered a long-term international impact by leveraging collective memory as a strategic tool in diplomatic engagements.

Keywords: International Relations and Collective Memory, Public Diplomacy, Soft Power, TİKA, YTB.

Giriş

Sosyal bilimlerin önemli konularından biri gücün ne olduğu ve nasıl kullanıldığıyla ilgili olmuştur. Özellikle devletlerin iç siyasette olduğu kadar dış aktörlere yönelik de güç kullanımlarının tanımlanması uluslararası ilişkilerin doğasını anlamak için önem arz etmiştir. Uzunca bir süre devletlerin, gücün geleneksel tanımı içinde yer alan askeri, coğrafi, nüfus ve ekonomi gibi unsurları dış aktörlere karşı kullandıkları ve nihai yaptırım gücünün buradan kaynaklandığı düşünülmüştür¹. Böylece güç, karşılıklar ya da direnişlere rağmen iradesini kabul ettirebilme kapasitesiyle tanımlanan sade ama etkili bir ifadeye dönüşmüştür. Her ne kadar gücün geleneksel tanımı içerisinde, realistlerde olduğu gibi, kaba kuvvet (*Sert Güç/ Hard Power*) dışındaki diplomatik, tarihsel, dini, sivil unsurların gücün etkinliği ve verimliliği için önemli olduğu düşünülse de nihai sonucun alınabilmesi için öncelikle kaba kuvvete işaret edilmiştir.

Demokratik rejimlerin ve kurumların yaygınlaşması, medyanın kitleselleşmesi gücün bu tanımını, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası, sorgulatmıştır. Demokratik iktidarların toplumsal hareketler, medya, sivil toplum kuruluşları üzerinden kısmen de olsa iktidarlarını paylaşması gücün değişen doğasına da işaret etmiştir². Böylece geleneksel güç anlayışının yanında her zaman tehdit, savaş, ambargo, çatışma gibi kaba güce dayanmayan unsurların da iktidar ilişkilerinde önemli olabileceği düşünülmüştür. Demokrasi ve hukuk devleti ilkeleri, iktidar seçkinlerini egemenliklerini kullanma noktasında, halka hesap verme ve açıklama yapma, yani politikalarını meşrulaştırma ve yurttaşlarını ikna etme üzerine uzmanlaştırmış. Hükümet uygulamalarının kısa aralıklarla halka duyurulması, kamu politikalarına yurttaşların davet edilmesi ve katılması, seçim kampanyalarında halkı dinleyen siyasilerin ortaya çıkması gücün değişen doğası ve paylaşımıyla ilgilidir. İktidarlar halkı ikna etme ve politikalarını meşrulaştırma araçlarına yaptıkları yatırımların zahmetli ama kaba güçten hem ekonomik hem personel hem de verimlilik açısından daha etkili olduklarını anladıklarında benzer uygulamaları uluslararası sistemde nasıl kullanabileceklerini düşünmüşlerdir. Böylece demokratik Batı toplumlarında sinema, dizi, edebiyat, spor ve medyanın Sovyetler Birliği'ne karşı kaba gücün tamamlayıcı unsuru olarak önem kazandığı görülmüştür³. Amerika'nın Sesi radyosu ya da Hollywood bunun en bariz örneklerindendir.

1 Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004.

2 Steven Lukes, *Power: A Radical View* (2. baskı), Palgrave Macmillan, New York, 2005.

3 Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004.

Sovyetler Birliği'nin beklenilenden önce çökmesinin sebepleri üzerine çalışanlar kaba güç dışındaki bu incelikli unsurların kullanımının demir perde ülkesi halklarının Batı rejimlerine karşı ilgisini ve tezlerinin meşruluğuna karşı ikna olmayı kolaylaştırdığını görmüşlerdir. Bu unsurların 1990'ların başında Yumuşak Güç (*Soft Power*) olarak tanımlanması, bu tanımlama sonrasında devletlerin sahip oldukları bu unsurları daha etkin kullanmak için tedbirler alması tesadüf değildir. Yumuşak gücün devletler tarafından dış aktörlerin özellikle halklarının ikna edilmesi ve onlar tarafından meşru kabul edilmesinde etkili olduğunun görülmesi bu unsurların en etkili ve verimli nasıl kullanılabileceği sorununu doğurmuş, yumuşak güce ulaşabilmek için devletler kamu diplomasisi kurumlarını tek tek oluşturmaya başlamışlardır⁴.

Türkiye Cumhuriyeti de önemli kamu diplomasisi kurumlarından olan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'nı (TİKA) aynı dönemlerde, 1992 yılında, kurmuştur. Arkasından birçok kamu diplomasisi kurumu ya Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB, 2010) gibi gerek görülen alanlarda ihdas edilmiş ya da TRT ve THY gibi var olanları değişen diplomatik ve uluslararası sisteme uygun olarak reforme edilmiştir. 2010 yılında ise İletişim Başkanlığı altında Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü kurulmuştur (KDK). Böylece sadece Türkiye değil, ABD, Japonya, Kore ve Fransa, Almanya, Birleşik Krallık gibi devletler ve AB de kamu diplomasisi kurumlarına ve faaliyetlerine önemli bütçeler ayırmaya başlamışlardır. Uluslararası ilişkilerde yeni gelişen yumuşak güç kavramına ve onun araçlarından olan kamu diplomasisine ilgi gerek kamusal aktörlerden gerekse akademik çevrelerden giderek artmıştır⁵. Özellikle Anglosakson coğrafyada başlayan bu ilgi 2000'lerin başından itibaren Türkiye'ye de gelmiş TİKA ve YTB'nin etkin olarak faaliyetlerinin görünür olduğu 2010'lardan sonra yoğunlaşmıştır. Yumuşak güç üzerine yurt dışı ve yurtiçinde yapılan akademik çalışmalar genellikle uluslararası ilişkilerde gücün değişen doğası, yumuşak güç ve bu gücün kullanımda öne çıkan kamu diplomasisi, kültür diplomasisi vd. diplomasi ya da sivil toplumun etkinliği üzerinedir. Ancak yumuşak gücün bir dış aktöre karşı ya da küresel boyutta inşa edilmesi, halkların bu güce ikna edilmesi ve gücün meşru bulunması sadece iyi bir kamu diplomasisi iletişiminin ötesinde toplumsal hafızanın nasıl inşa edileceği ya da var olan hafızanın nasıl yeniden etkinleştirileceğiyle de yakından ilgilidir.

4 Mark Leonard, "Diplomacy by Other Means", Foreign Policy, No. 132, 2002, s. 48-56.

5 İbrahim Kalın, "Soft Power and Public Diplomacy in Turkey", Perceptions, No: 16 / 3, s. 10-11.

Buradan hareketle bu çalışma Türkiye'nin yumuşak güç araçlarından kamu diplomasisinin toplumsal hafızanın, özellikle Gönül Coğrafyasında⁶, (yeniden) üretimine etkisini araştırmaktadır. Bu araştırmanın anlamlı bir şekilde yapılabilmesi için çalışmada öncelikle gücün değişen doğasının nasıl yumuşak gücü de içerecek şekilde genişlediği ve yumuşak gücün unsurları arasında öne çıkan bir kavram olan kamu diplomasisinin önemi incelenerek kavramsal çerçeve çizilmiştir. Yumuşak güç ve kamu diplomasisi çalışmalarında görmezden gelinen önemli bir unsur toplumsal hafızadır. Halbwachs⁷, hafızanın yalnızca bireyin zihninde oluşmadığını; aksine bireyin bir gruba aidiyeti, sosyal ilişkileri ve ortak referans çerçeveleri aracılığıyla hatırladığını, geçmişi tek başına değil, ait olduğu toplumsal grupların değerleri, anlatıları ve sembolleri aracılığıyla yeniden inşa ettiğini belirtir. Bu bağlamda toplumsal hafıza, sadece geçmişin bireysel birikimi değil; aynı zamanda grupların kimliklerini kurma, meşrulaştırma ve sürdürme biçimidir. Genellikle travmatik bir olayla bağdaştırılan hafızanın sadece savaş ya da soykırım gibi yas içeren bir anma üzerinden oluşmasının aksine olumlu tarihi ve kültürel olaylarla da hafızanın oluşabileceği üstünde durulmuştur. Bu bağlamda toplumsal hafızanın uluslararası ilişkilerde devletler açısından oynadığı ve oynayabileceği roller tartışılmıştır. Sonrasında Türkiye'nin kamu diplomasisini yürüten belli başlı kurumlara ve bu kurumların faaliyet alanlarının toplumsal hafızanın oluşmasında ve sürdürülebilmesinde etkisi olan unsurlarla ilişkisi irdelenmiştir. Türkiye'nin kamu diplomasisi araçlarıyla uyguladığı toplumsal hafıza stratejilerinin her unsuru kapsadığı görülmüş, bu strateji yazar tarafından "tam kapsayıcı kamu diplomasisi" olarak tanımlanmıştır. Son olarak Türkiye'nin uluslararası ilişkilerin hangi politik alanlarında yumuşak güç stratejileri kullandığı incelenmiştir. Burada toplumsal hafıza açısından en önemli kamu diplomasisi kurumlarından olan TİKA ve YTB'nin gerçekleştirdiği faaliyetlerden toplumsal hafızanın oluşturulması ve sürdürülebilir şekilde devam ettirilmesinde öne çıkan örnekler sunulmuştur.

6 Gönül Coğrafyası kavramı, Türkiye'nin dış politikasında yumuşak güç araçları (kamu diplomasisi, eğitim, kültürel işbirliği, insani yardım vb.) yoluyla etki kurmaya çalıştığı, tarihsel ve duygusal aidiyetle temellendirilen, sınır ötesi bir kültürel etki alanını tarif etmektedir. Kavram, özellikle kolektif hafıza ve ortak medeniyet mirası üzerinden yakın coğrafyalarda yaşayan topluluklarla kurulan tarihsel yakınlık üzerine inşa edilmektedir. Türkiye'nin özellikle Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ile olan tarihsel bağlarını yeniden hatırlatma ve bu bölgelerle gönül bağı kurma iddiasını dile getirmektedir. Gönül Coğrafyası, Türkiye'nin dış politika söyleminde özellikle 2000'li yıllardan itibaren öne çıkan ve kültürel, tarihsel, dini ve duygusal bağlara atıfla oluşturulan, resmi retorikte yer bulan, Cumhurbaşkanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı ve devlete bağlı kurumların resmi yayın ve web sayfalarında sıkça kullanılmaktadır.

7 Maurice Halbwachs, *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*, çev. Büşra Uçar, Heretik Yayınları, Ankara, 2016.

Güç, Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi: Kavramsal Çerçeve

Siyaset bilimi alanında güç kavramının tartışmalı bir konuma sahip olduğu görülmektedir. İktidar anlamında egemenin kim ya da kimlerden meydana geldiği ya da gelmesi gerektiği Platon'un *Devlet*⁸ adlı eserini yazmasından bu yana yazılı literatürde tartışıl原因lmıştır. Güç kavramı sadece hiyerarşik bağlamı bakımından kral, yöneticiler ve tebaa üzerinden tartışılmamış, Machiavelli'nin siyaset ve ahlakı ayırdığı⁹ şekliyle nasıl elde edileceğine ve elde tutulacağına yönelik tartışmalar da doğmuştur. Modern dönem açısından Max Weber gücü, bir veya birkaç kişinin kendi isteklerini diğer insanların muhalefetine rağmen yerine getirebilme kapasitesi olarak tanımlamıştır. Ekonomik kalkınma çabalarını da güce erişimin başlıca bileşeni şeklinde ifade eden Weber, Marx'tan farklı bir şekilde ekonomik güç ile politik gücün ayrımını titizlikle yapmıştır¹⁰. Böylece güç konusunda oldukça realist bir bakış açısıyla devletler gücü tek yetkili şekilde kullanabilmekte, gücün unsurları da askeri ve ekonomik sabitliklerden oluşmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gücün bu klasik tanımı eksik kalmaya başlamıştır. Gücü sadece siyasi, ekonomik ya da fiziksel unsurlar üzerinden tanımlamak 1950'lerden sonra ortaya çıkan ve hızla kitleselleşen iletişim teknolojisindeki yeniliklerin, özellikle medyanın, dönüştürdüğü toplumları ve uluslararası ilişkileri anlamada yetersiz kalmıştır. C. Wright Mills, gücün merkezde yer alan bir iktidar elitleri¹¹ tarafından kullanıldığını açıklarken, Robert Dahl, demokratik hareketlerin de etkisiyle, gücü, gözlemlenebilir karar alma süreçleri üzerinden tanımlamış, çatışma halindeki aktörlerin tercihlerini dayatabilme yetkesi olarak görmüştür¹². Steven Lukes ise her iki yaklaşımı da sadece görünürdeki aktörlere bakmalarından ötürü yüzeysel bularak eleştirmiştir¹³. Lukes açısından sadece görünürdeki çatışmalara bakmak gündemin dışında tutulan ama aslında toplumda var olan diğer çatışma konularının anlaşılmasını, gündemin nasıl belirlendiğini ve ideolojik manipülasyonları belirlemeyi güçleştirmektedir. Böylece Lukes, gücün üç boyutlu bir açıklamasını sunar. İlk boyut Dahl'ın konseptine yakın bir şekilde gözlemlenebilir çatışmalarda kimin galip geldiğine bakar. İkinci boyut, gündeme alınan ve gündemde tutulan çatışma konularının kimin tarafından belirlendiğidir.

8 Platon, *Devlet*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

9 Nicollo Machiavelli, *Prens*, Can Yayınları, İstanbul, 2018.

10 Hans Heinrich Gerth and Charles Wright Mills, *From Max Weber: Essays in Sociology*, Routledge, Oxon, 1948, s. 47.

11 Charles Wright Mills, *The Power Elite*, Oxford University Press, Oxford, 1956.

12 Robert Alan Dahl, *Who Governs? Democracy and Power in an American City*, Yale University Press, New Haven, 1961.

13 Steven Lukes, *Power: A Radical View* (2. baskı), Palgrave Macmillan, New York, 2005, s. 1-14.

Çünkü gözlemlenebilir çatışmalar, sadece “eşik bekçileri” tarafından tartışılmasına “izin” verilen gündemlerden meydana gelmektedir. Son boyutta ise kişi, grup ve toplumların arzularının kim tarafından manipüle edilebildiği yer almaktadır. Bu boyutta, ideolojik manipülasyonla toplumların sahici çıkarları değiştirilerek güç sahiplerinin istedikleri yönde arzulamaları sağlanmaktadır¹⁴. Lukes’in güç kavramına “radikal bakışının” son boyutu, Foucault’un iktidar gücünü “söylem” üstünlüğüne sahiplikle ilişkilendirmesine benzemektedir. Foucault, Weber ya da Marx’ın düşüncelerinde olduğu gibi gücün basitçe görülebilen topluluklarda yoğunlaştığını savunmaktan ziyade onun fail ve yapılar arasındaki etkileşimin tüm katmanlarında ortaya çıktığını ve zaman ile mekâna bağlı olarak sürekli değişip şekillendiğini ileri sürer. Güç ve bilgi birlikte hareket eden unsurlar olarak iktidarı sağlamaya yaramaktadır¹⁵. Foucault, söylemin güç ilişkileri içindeki yerini ve nasıl politik bir unsur haline geldiğini İran Devrimi sırasında İran’a iki kere giderek Batı dışında yaşanan bir devrimde gözlemlemiştir¹⁶.

Gücün bu farklı tanımlamaları sadece sosyoloji ve siyaset bilimi alanlarını etkilememiştir. Modern anlamda gücün kullanımı yalnızca devlet içi aktörlerin vatandaşları üzerindeki iktidatlarını betimlemekle sınırlı kalmayıp uluslararası ilişkiler düzlemindeki güç ilişkilerinin anlamlandırılmasına da yardımcı olmaktadır. Weber’in, gücü, şiddet tekeli elinde bulundurma şeklinde tanımlaması, uluslararası “arenanın” da insanlar arası ilişkilerde olduğu gibi güç mücadelesine ev sahipliği yaptığı varsayımından hareket eden Hans Morgenthau ve klasik realistler için temel teşkil etmektedir. Buradan hareketle uluslararası ilişkilerde en etkin yol olarak askeri caydırıcılık, tehdit, ambargo, müdahale ve nihayetinde savaşı içeren “Sert Güç” (*Hard Power*) kullanımı klasik realistler açısından kaçınılmazdır. İnsanoğlunun birbiriyle ve kurduğu devletlerin karşılıklı ilişkilerinin tarihine bakıldığında uzunca bir süre sert güç unsurları olan tehdit, sömürü, yaptırım ve işgale dayalı kaotik bir uluslararası alan görmek mümkündür. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından, özellikle Kore ve Vietnam Savaşları ile uzun yıllar süren Soğuk Savaş dönemi dikkate alındığında, uluslararası ilişkileri sert güç unsurları üzerinden açıklamak, dönemin koşulları açısından makul ve geçerli bir yaklaşım olarak görülmüştür. Ancak realizmin sert güce dayalı uluslararası ilişkileri açıklama

14 Steven Lukes, *Power: A Radical View* (2. baskı), Palgrave Macmillan, New York, 2005, s. 108-152.

15 Michel Foucault, “Orders of Discourse,” *Social Science Information*, No: 10(2), 1971, s. 7-30, <https://doi.org/10.1177/053901847101000201> (Eserin orijinal yayını 1971’de yapılmıştır); Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, çev. Veli Urhan, 3. Baskı, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999.

16 Janet Afary ve Kevin B. Anderson, *Foucault ve İran Devrimi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2015.

yöntemine Kenneth Waltz'ın yaklaşımı yeni bir boyut getirmiştir. Waltz, bir devletin gücünün göstergesi olarak askeri, ekonomik ya da nüfus gibi unsurları inkâr etmemekle beraber devletlerin bu güce dayalı yeteneklerini uluslararası sistem içinde ne denli etkin kullanabildiklerine odaklanmıştır. Sert güce dayalı açıklamalarından dolayı neorealist ya da yapısal realist olarak nitelenen Waltz, bazıları bu sınıflandırmanın doğru olmadığını belirtmekle beraber¹⁷, Soğuk Savaş'ta ABD ile Sovyetlerin çok az askeri güç kullanarak güvenliklerini sağlayabildiklerini gözlemlemiştir. Waltz, Dahl'ın gücü, insanların yapmak istemedikleri şeyi yaptırabilme yeteneği¹⁸ olarak tanımlamasını yetersiz bulur. Gücün kontrolle eşitlenemeyeceğini belirten Waltz, gücü, bir başkasının davranışını kişinin kendi istediği yönde değiştirebilme yeteneği olarak tanımlamaktadır. Buradan hareketle Waltz'ın önerisine göre eğer bir kişi karşısındakini, onun kendisini etkilemesinden daha fazla etkileyebiliyorsa o kişi diğeri karşısında güç sahibi demektir. Ancak burada vurgu yapılması gereken kısım aktörlerin yeteneklerinden ziyade uluslararası sistemin yapısı içinde bu yeteneğin nasıl kullanıldığıdır¹⁹. Böylece uluslararası ilişkiler disiplininde devletlerarası ilişkilerin dayandığı klasik realist düşüncenin askeri ve ekonomik tehdit veya müdahale içeren sert güç kavramı giderek daha karmaşık bir hal almaya başlamıştır. Güç kavramının bu değişen doğası içerisinde gücü, sadece tehdit ve müdahale üzerinden değil de devletlerin kültür, eğitim, medya, turizm, edebiyat, sanat, teknoloji vb. unsurları üzerinden uluslararası aktörleri etkileme kapasitesi olarak gören Yumuşak Güç (*Soft Power*) terimi Joseph Nye tarafından literatüre kazandırılmıştır.

Nye, Yumuşak Güç kavramını ilk ortaya atan kişi olmadığını, hatta kendi eserlerinde tarihin çok öncelerine giderek Sun Tzu'nun askeri güç kullanarak kazanmaktansa başka yöntemlerle kazanmak²⁰ evladır şeklinde özetlenebilecek, yumuşak gücü çağrıştırmaya düşüncelerine atıfta²¹ bulunduğu hatırlatarak bu kavramı ortaya koymaktadır. Bunun yanında ilk dönem realistlerden E. H. Carr

17 Christopher David LaRoche ve Simon Frankel Pratt, "Kenneth Waltz is not a neorealist (and why that matters)," *European Journal of International Relations*, 24(1), 2018, s. 153-176.

18 Robert Alan Dahl, "The Concept of Power," *Behavioral Science*, Cilt 2, Sayı 3, 1957, s. 201-215.

19 Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley Publishing, Massachusetts, 1979, s. 191-192.

20 Çin, yakın zamanda dış politikasını Sun Tzu'nun Savaş Sanatı adlı eserini referans alarak barışçıl yöntemlerle kalkınma hamlesi stratejisi uygulamaktadır. 2014 yılında Çin Askeri Bilim Akademisi "Sun Tzu's Art of War and Peace, Cooperation and Development" başlığıyla 9. International Symposium on Sun Tzu's Art of War sempozyumuna ev sahipliği yapmıştır. Leon Whyte, "Sun Tzu and the Art of Soft Power?," *The Diplomat*, 31 Mart 2015, <https://thediplomat.com/2015/03/sun-tzu-and-the-art-of-soft-power/>, Erişim: 23.03.2025.

21 Joseph Samuel Nye, "Soft Power: The Evolution of a Concept", *Journal of Political Power*, 2021, 14(1), s. 196.

ve Morgenthau da yumuşak güç unsurlarını bulmanın mümkün olduğu belirtilmekle²² birlikte Bakalov'un gösterdiği üzere Nye, kavramı ortaya koyuş şekli ve kavram hakkında en çok eser kaleme alanların başında gelmesi sebebiyle kavramın öncüsü²³ sayılabilir. Nye, 1990 yılında Yumuşak Güç makalesini yazdığına Soğuk Savaş yeni bitmiş ve ABD kendisini diğeri üzerinden tanımlayabilecek bir ötekenden mahrum haldeydi. Nye, ABD halkının ülkenin gerilediğini ve uluslararası taahhütlerden çekilmesi gerektiğini düşündüğünü ifade eder²⁴. Ancak Nye, uluslararası sistemin giderek daha fazla karşılıklı bağımlılık ilişkileriyle şekillendiği bir dönemde, ABD'nin küresel sahneden geri çekilmesinin dünya liderliğini kaybetmesine neden olabileceğinden endişe duymaktadır. ABD'nin küresel güç olduğu yakın dönemde İkinci Dünya Savaşı'ndan daha az güçlü bulunduğunu belirtmekle beraber askeri, nüfus, coğrafya ve hammadde üzerinden tanımlanan bir güç kavramlaştırmasını ikna edici bulmaz, bunun yerine teknoloji, eğitim ve ekonomik büyüme faktörlerini kavrama ekler. Bu bakımdan 1990'ların başında Rusya'nın ekonomik olarak yetersiz olduğunu, AB'nin siyasal birliğinin bulunmadığını, Japonya'nın askeri güç ve ideolojik cazibe olarak eksik bulunduğunu ve son olarak Çin'in az gelişmiş bir ülke görülmesinden yola çıkarak ABD'yi küresel güç için gerekli olan donanımına sahip tek ülke şeklinde anlar. Ancak ABD'yi bekleyen zorluk artık kaynaklara bağlı bir güç rekabetinden ziyade devletlerin davranışlarını kendi isteğine göre değiştirip değiştiremeyeceği ve uluslararası arenayı ne ölçüde kontrol altında tutacağı ile ilgilidir. Dünyada tüm başat ülkelerin gücün bu değişiminden etkileneceğini belirtmektedir. Askeri gücün kullanımı, artan maliyetlerine karşılık sınırlı fayda sağladığı için, devletler daha düşük maliyetli ancak uzun vadeli etki yaratan iletişim stratejileri, kurumsal ilişkiler ve karşılıklı bağımlılığın yönetimi gibi yumuşak güç araçlarına yönelmektedir²⁵.

Böylece güç sadece bir ülkenin diğerini savaşta yenebilmesi ya da işgal edebilmesi olmaktan çıkmaktadır. Çünkü bir devleti yenmek ya da işgal etmek ile o devleti kendi isteği doğrultusunda kontrol edebilmek farklı olgulardır. ABD'nin Afganistan ve Irak işgalleri bu durumun doğrudan göstergeleridir. Lundestad, 1986 yılında yayınladığı makalesinde, Sovyetler Birliğinin kendi toprakları

22 Utku Yapıcı, "Yumuşak Güç Ölçülebilir mi?", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2015 Cilt 12, Sayı 47, s. 7.

23 Ivan Bakalov, "Whither Soft Power? Divisions, Milestones, and Prospects of a Research Program in the Making", *Journal of Political Power*, 12, 2019, s. 30.

24 2024 yılında ABD'de yaşanan başkanlık seçim yarışında da Trump'ın benzer söylem ve vaatlerle seçimi kazandığı görülmüştür.

25 Joseph S. Nye, Jr., "Soft Power", *Foreign Policy*, no. 80, 1990, s. 153-158.

dışında genişleyebilmek için klasik güce yönelmesi gerekirken ABD'nin özellikle Batı Avrupa'da yaşadığı “emperyal genişlemenin” zora dayalı olmanın aksine Avrupalıların daveti üzerine gerçekleştiğini irdelemiştir²⁶. Bu bakımdan Nye, yumuşak gücü karşı tarafın kendi isteklerimiz doğrultusunda ikna edilmesinde aramaktadır. Realizmi reddetmeyen Nye, realistlerin gücü askeri, ekonomik ve nüfusla başlatmalarını anlamlı bulurken tanımın devamında gelmesi gereken diğer unsurları eksik bıraktıkları için onları eleştirmektedir²⁷. Keohane'la birlikte geliştirdikleri üçlü ideal tip modeline göre, öncelikle geleneksel güç yapılarına dayanan genel bir uluslararası sistem mevcuttur. Ancak bununla birlikte belirli bir sorun alanına dayalı gücün tanımlanma problemi bulunmaktadır. Çünkü her ülke küresel sistemde ortaya çıkan terörizm, iklim krizi, nükleer tehdit, doğal afetler vd. konusunda aynı oranda güç sahibi değildir. Son tip ise güvenlik ve ordunun birincil sorun kaynağı olmadığı devlet dışı aktörlerin karmaşık karşılıklı bağımlılığına dayanan alana vurgu yapmaktadır²⁸. Güç tanımının askeri olmayan tüm öğelere genişletilebilmesine getirilen eleştirilere karşı Nye, daha basit tanımlama seçeneklerini kullanır. Zora dayalı gündem belirleme ya da aktörün istenilen davranışa itilmesi, yani havuç-sopa ilişkisi sert güçken, iknaya dayalı gündem belirleme ve istenilen davranışa doğru mıknatıs misali çekme yumuşak güçle ilişkilidir. Sert güç ile yumuşak güç Marshall Yardımlarında ya da Çin'in Bir Kuşak Bir Yol Politikasında olduğu gibi birleşebilmektedir. Her iki gücün başarılı birleşimini Nye, Akıllı Güç²⁹ (Smart Power) olarak tanımlayacaktır³⁰.

Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası sistem içerisinde devletlerin yumuşak gücü kullanma yöntemleri çeşitlenmiştir. Nye, yumuşak gücün kaynağını kültür, politik ideoloji ve kurumlar olarak tanımlamaktadır. Buradan hareketle gücü askeri, ekonomik ve yumuşak olmak üzere ayıran Nye, yumuşak gücün önemli unsurlarından birini devlet kurumlarının etkinliği olarak Kamu Diplomasisinden söz etmektedir. 2000'lerden itibaren AB'nin, İngiltere'nin ve ABD'nin kamu diplomasisine önemli yatırımlar yaptığını belirten Nye, kamu diplomasisinin en önemli boyutunu iç ve dış politikaya yönelik alınmış politik kararların, özellikle

26 Geir Lundestad, “Empire by Invitation? The United States and Western Europe, 1945-1952”, *Journal of Peace Research*, cilt 23, no. 3, 1986, s. 263-277.

27 Joseph S. Nye, Jr., “Soft Power: The Evolution of a Concept”, *Journal of Political Power*, cilt 14, no. 1, 2021, s. 196-200.

28 Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, *Power and Interdependence*, 4. Baskı, Longman, Boston, 2011.

29 Joseph S. Nye, “Soft Power: The Evolution of a Concept.” *Journal of Political Power*, 14(1), 2021, s. 8-10

30 Hedef ülkenin davranışlarını değiştirmek ve politik sistemini sarsmak için diplomatik ya da siyasi manipülasyon taktiklerinin kullanılması ise Keskin Güç (*Sharp Power*) olarak tanımlanmaktadır.

dış aktörlere yönelik şekilde, günlük olarak kamuya açıklanmasında görür. İkinci önemli boyut kurumların reklam kampanyasına benzer şekilde basit temalar üzerine markalama çalışması yapmasıdır. Turizme yönelik reklam çalışmaları ya da dil ve kültür kurumlarının ülkelerinin imajları için bir yıl boyunca pozitif kampanya çalışmaları yürütmesi bunun en basit örneklerdendir. Kamu diplomasisinin son boyutunu ise etkilemek istenen ülkelerin ileride kilit pozisyonlarında bulunacak kişileri yetiştirecek eğitim, seminer, konferanslar üzerinden değişim programlarının sunulması oluşturmaktadır³¹. Nye, ABD sistemine bakarak yumuşak güç açısından sivil toplumu öne çıkarmakla birlikte kamusal çalışmayı da yadsımamaktadır. Çünkü sivil toplumun hem personel hem de mali kapasitesi bellidir. Örneğin 11 Eylül 2001 tarihinde Almanya'nın ABD'de göstermiş olduğu kamu diplomasisi örneğini herhangi bir sivil toplum örgütünün yerine getirme olanağı bulunmamaktadır. Almanya'nın ABD büyükelçisi olan Wolfgang Ischinger, 10 Eylül 2001 tarihinde Washington'a varmış ve ilk iş günü olan 11 Eylül'de ABD'nin tarihindeki en büyük terör olayı meydana gelmişti. Ischinger, modern bir diplomatın sadece şık raporlar yazmaktan öte, bulunduğu ülkedeki tartışmalara Almanya lehine dâhil olması, panellerde, radyoda ve televizyon programlarında yer alması gerektiği kanaatindeydi. Kısaca kamu diplomasisini, bir diplomatın çok fazla kamusal alanda görünüp kendini kendi ülkesinde sevimsiz hale getirmemesi ve misafir ülkede dikkatleri çok fazla üzerine çekip yüzüne kapıların kapanmasına yol açmaması gerektiği şeklinde tanımlamıştır. Ischinger bu yaklaşımı da daha saldırılar sıcaklığına olmuşken elçiliğin dayanışma fonundan terör kurbanlarına ve yardım örgütlerine milyonlarca dolar aktararak sağlamış gözükmektedir³².

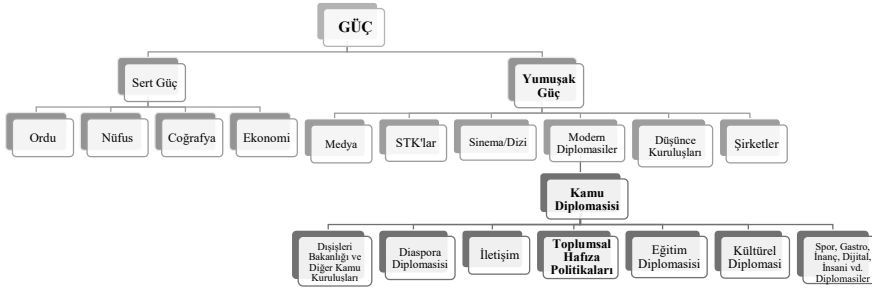
Devletlerin lojistik, personel, enformasyon ve mali kapasiteleri göz önüne alındığında sivil toplumun yanında kamu diplomasisi yumuşak gücün en önemli unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Yumuşak güç kavramında olduğu gibi kamu diplomasisi de Edmund Gullion tarafından adının konduğu 1965 yılından çok daha öncesinde devletler benzer faaliyetler uygulamaktaydı. Her ülke yetiştirmiş personeli, mali kaynakları ve tarihsel kültürel birikimi ölçüsünde kamu diplomasisi faaliyetleri yürütmeye çalışmaktadır. Meyvelerinin zaman içerisinde ve dolaylı olarak alınmasından ötürü maddi ve manevi gücü yetersiz bulunan ülkeler yumuşak güçten ziyade olanakları oranında sert güce ya da uzlaşmaya

31 Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004, s. 107-109.

32 Wolfgang Ischinger, *Tarumjob: Botschafter in Washington*, içinde Enrico Brandt ve Christian Buck (der.), *Auswärtiges Amt, Diplomatie als Beruf*, 4. Baskı, Springer Fachmedien, Wiesbaden, 2005, s. 154-155, 160.

yönelik diplomatik faaliyetler yürütebilmektedir. Kamu diplomasisini, bir ülkenin kendi amaçları doğrultusunda bir hedef ülkeyi ya da küresel kamuoyunu etkileme pratiğinin kurumsal boyutu olarak gördüğümüzde, bunu uygulayan ülkenin yeterli altyapıya, yetişmiş personele, ekonomik olarak sınırı aşırı finansmanı sağlayabilecek kapasiteye sahip olması gerekmektedir. Çünkü yumuşak güç ve dolayısıyla kamu diplomasisi bir ülkenin diğer ülkelere yönelik nüfuzunu genişletme arzusuyla ilgilidir. Bu doğrultuda, dünya liderliğinden vazgeçmek istemeyen ABD'nin yanı sıra, eski sömürge imparatorlukları olan İngiltere ve Fransa, birleşme sonrasında güç kazanan Almanya, siyasi ve ekonomik bütünleşmesini ilerleten Avrupa Birliği, yükselen güçler olarak Çin ve Hindistan, ekonomik gelişimini büyük ölçüde tamamlamış Güney Kore ile üç kıtada tarihsel, kültürel ve dini bağlara sahip olan Türkiye, kendi politik etkilerini artırmak amacıyla kamu diplomasisi araçlarını aktif şekilde kullanmaktadır³³. Türkiye'nin yumuşak güç ve kamu diplomasisi aygıtlarını incelemeden önce bu araştırmanın ana konusu olan kamu diplomasisinin bir yumuşak güç unsuru kullanımının toplumsal hafızanın (yeniden) üretimine etkisini daha anlaşılır kılabilmek için tüm bahse konu olan kavram ve kurumları şematik olarak göstermekte fayda bulunmaktadır. Aşağıda verilen şekil güç kavramının tüm çeşitlerini tam olarak verdiği iddiasında değildir. Ancak Şekil 1, özellikle Soğuk Savaş'ın bitimi ile birlikte değişen güç algısı ve 2001 yılında ABD'de gerçekleşen terör saldırılarının dünya kamuoyunda etkili olarak anlatılamadığını düşünen ABD'li entelektüeller tarafından uluslararası ilişkiler ve diplomasi literatüründe geliştiren kavramsallaştırmalara açıklayıcı olması bakımından işe yarar. Birçok araştırmacı şekilde yer alan bazı kavramların alt ya da üstte olmasına eleştirel yaklaşabilir. Bu kavramlarla ilgilenenler açısından bu oldukça doğaldır, çünkü sosyal bilimlerde yaygın olduğu üzere kavramsallaştırmalar ve hiyerarşik konumlandırmalar çoğu zaman öznel olabilmektedir.

33 Haluk Karadağ, *Uluslararası İlişkilerde Yeni Bir Boyut: Kamu Diplomasisi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2016, s. 12-21.

Şekil 1: Uluslararası İlişkilerde Güç Çeşitleri

Kaynak: Yazar.

Gücün değişen doğasıyla birlikte ortaya çıkan yumuşak güç unsurları bir devletin diğer aktörün karar verme mekanizmalarını etkileme ve ikna etme üzerine kurulu olduğu daha önce belirtilmiştir. Ancak etkileme ve ikna her zaman belli başlı politik temalar ve çıkarlar hakkında anlık olmamaktadır. Yumuşak güç uygulayan devlet, etkileme mekanizmalarını her olayda yeniden ve yeniden kurmak adına daha uzun etkisi bulunacak kültürel, ideolojik ve tarihi inşa unsurlarına başvurabilir. Örneğin, ABD’de yumuşak güç ve kamu diplomasisi kavramları henüz ortaya çıkmadan önce bile, Hollywood filmleri aracılığıyla belirli anlatılar üretilmiştir. Başlangıçta bu filmlerde, Beyaz Amerikalıların “vahşi” olarak tasvir edilen Kızılderililerden soydaşlarını kurtardığı sahneler ön plandayken, Soğuk Savaş döneminde bu anlatı değişmiş ve Amerikan kahramanları bu kez dünyayı “kaba, soğuk ve diktatör” olarak betimlenen Sovyet tehdidinden kurtaran figürler olarak gösterilmeye başlanmıştır. Sovyet tehlikesinin “bertaraf” edilmesinden sonra ise yeni düşman unsur olarak, özellikle 11 Eylül olaylarından sonra, “terörist” Müslümanlar söylemi inşa edilmiştir. Sinema³⁴, dizi³⁵ ve medyada sürekli tekrarlanan bu unsurlar üzerinden ABD, nesilleri aşan bir şekilde küresel ölçekte bir toplumsal hafıza inşa etmektedir. Böylece ABD’nin kültürel ve ideolojik ikna kabiliyeti diğer aktörler üzerinde her defasında yeniden kurulmak zorunda kalmaktadır. Benzer bir durum nüfusu içerisinde ortak bir kültürel ve siyasi kimlik

34 Vildan Bahçacı, Kültürel Diplomasinin Yumuşak Güç Olarak Sinema Filmlerinde Kullanımı Üzerine Nitel Bir Analiz, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 2022.

35 Yunus Emre Ökmen ve Oğuz Göksu, “Kültürel Diplomasisi Bağlamında Türk Dizilerinin İhracatı ve Kültür Aktarımına Katkısı: ‘Diriliş Ertuğrul’ Örneği”, *Kamu Diplomasisinde Yeni Yönelimler*, Ed. Oğuz Göksu, Literatürk, Konya, 2019, s. 247-291.

oluşturmaya çalışan AB için de geçerlidir. AB, ABD'den farklı olarak serbest dolaşım, Erasmus, Leonardo Da Vinci, Comenius, Jean Monnet, Erasmus Mundus vb. programları Erasmus+ çatısı altında³⁶ topladığı değişim programları³⁷, ortak diplomaya dayalı eğitim programları ve denkliklerin tanınması üzerinden bir Avrupa toplumsal hafızası oluşturmaya çalışmaktadır³⁸. Batı dünyasının belki de en önemli kamu diplomasisi başarısı ise Afrika kıtasının kaynaklarını kendi ihtiyaçları ve ekonomisi için sömürürken aynı zamanda bu zengin kaynaklara sahip Afrika'nın dünyanın en fakir ve bakıma muhtaç coğrafyası olarak küresel hafızaya işleyebilmiş olabilmesidir. Ancak bazı ülkeler için toplumsal hafıza ABD ve AB'nin sıfırdan inşa etmek zorunda olduğunun aksine yeniden inşa edilmesi gereken bir unsur olabilmektedir³⁹. Özellikle sömürge geçmişi olan İngiltere, Rusya ya da Fransa gibi ülkeler neokolonyal çalışmalar ile eski sömürgelerinde mevcut olan toplumsal hafızayı yeniden inşa etmek ve günün şartlarına uyarlamak ile yetinebilmektedir. Ancak yumuşak güç ve kamu diplomasisi açısından bu derece önemli olan toplumsal hafıza uluslararası ilişkiler açısından etraflıca çalışılmamış durumdadır⁴⁰. Türkiye'nin de kamu diplomasisini yürüttüğü bölgelerin önemli bir kısmının Gönül Coğrafyası olarak tanımlanan alanda olduğu göz önünde bulundurulduğunda toplumsal hafıza ile uluslararası ilişkiler arasındaki bağlantıya bakmak araştırma açısından önemlidir. Türkiye, özellikle Balkanlarda, Orta Asya'da ve Ortadoğu'da, azımsanmayacak ölçüde de Kuzey Afrika'da yürüttüğü yumuşak güç faaliyetlerinin önemli bir kısmı kültürel ve tarihi mirasın üzerinden şekillenen hafıza politikalarıyla ilişkilidir. Bu çerçevede, özellikle TİKA ve YTB gibi kamu diplomasisi aktörleri, tarihsel anlatıları kurumsal araçlar yoluyla yeniden inşa etmekte ve bu anlatılar üzerinden ulusötesi bağlar kurmaya çalışmaktadır. Balkanlar ve Orta Doğu özelinde değerlendirildiğinde AB'nin ve Rusya gibi aktörlerin de bölgedeki toplumsal hafızayı kendi dış politika önceliklerine uygun biçimde yeniden şekillendirme yönünde stratejiler benimsedikleri görülmektedir.

36 Ercan Akar ve Muharrem Gürkaynak, "Bir Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Avrupa Birliği Erasmus+ Programı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022/1, Sayı: 42, s. 263-294.

37 Bahadır Metin ve İsmail Sevinç, "Bir Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Uluslararası Öğrenci Hareketliliği", *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 8, sayı 1, 2024, s. 393-394.

38 Aysu Mutlutürk ve Ali Resul Usul, "Kamu Diplomasisinde Kolektif Hafızanın Rolü: Avrupa Hafızası, Avrupa Kimliği ve Avrupa Birliği", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 24 (Özel Sayı), 2024, s. 147-168.

39 Morag M. Kersel ve Christina Luke, "Civil Societies? Heritage Diplomacy and Neo-Imperialism", içinde Lynn Meskell (Ed.), *Global Heritage: A Reader*, Chichester, 2015

40 Kathrin Bachleitner, "Diplomacy with Memory: How the Past Is Employed for Future Foreign Policy", *Foreign Policy Analysis*, Cilt 15, Sayı 4, Ekim 2019, s. 492-508, içinde Eric Langenbacher ve Yoshhi Shain (Ed.), *Power and the Past: Collective Memory and International Relations*, Washington, D.C., Georgetown University Press, 2010, s. 1.

Türkiye ise, bu bölgelerdeki tarihsel, kültürel ve sembolik varlığını bir “hafıza altyapısı” olarak değerlendirerek, mevcut anlatılar üzerinden seçici biçimde bu unsurları yeniden anlamlandırma ve güncelleme faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bu durum, Türkiye’nin söz konusu coğrafyalarda diğer güçlerden farklı olarak, sıfırdan hafıza inşa etmek yerine, var olan tarihsel referanslara dayanarak bir hafıza siyaseti yürüttüğünü göstermektedir.

Uluslararası İlişkiler ve Toplumsal Hafıza

Hafıza, insan yaşantısında meydana gelen deneyimlerin saklanması, hatırlanması ve gerekli olduğunda yeniden çağrılıp inşa edilmesi bakımından öncelikle bilişsel bilimlerin ve psikolojinin konusu olmuştur. Bu bakımdan hafıza, bireyin kimliğini inşa etmesindeki en önemli unsurlardan biridir. Ancak kimliğin inşası bireysel bir süreç olmaktan ziyade aile, çevre, gelenek ve kültür gibi toplumsal unsurları içerdiğinden hafıza da bu bağlamda toplumsal hale gelebilmektedir. Nasıl ki kimlik salt birey tarafından oluşturulamıyorsa hafıza da toplumsal bir örgüde meydana gelmektedir⁴¹. Hafıza böylelikle sadece kişisel deneyimimizden ziyade bulunduğumuz sosyal çerçevenin ortaklaşa oluşturduğu bir hakikat olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple tarih bilimi geçmişte yaşanan olayların olabildiğince nesnel olarak güncel taşınamasıyla toplumsal hafıza tarihsel bir olayın nesnel hatırlanmasından ziyade daha öznel olarak hissedilmesine atıf vermektedir. Bu bakımdan hafıza, hissiyat ve gerçekliği algılama ölçütüyle ilgilidir. Buradan hareketle her bireyin farklı toplumsal gruplardan geldiği düşünüldüğünde toplumsal hafıza da bu farklı grupların tarihsel bir olayı öznel olarak çerçevelemesinden ibaret olacak ve bu çerçeveleme sürekli güncellenerek yeniden inşa halinde olacaktır. Yani farklı ekonomik ve eğitim seviyesine mensup gruplar, aynı olayı farklı bir şekilde hatırlayabilecektir. Demokratik toplumlar öncesinde toplumsal hafıza çoğunlukla aristokratlar ve elitlerin deneyimlerinden müteşekkilen, bu grupların gücünü kaybetmesiyle diğer toplumsal grupların deneyimleri de ön plana çıkmaya başlamıştır⁴². Böylece hafızanın oluşumu açısından toplumu meydana getiren grupların yaşam deneyimlerinin bağlantılı oldukları ekonomik durum, eğitim seviyesi, kültürel çevre, coğrafi konum, dini aidiyet, mekân gibi birçok unsur

41 Jan Assmann, *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015.

42 Maurice Halbwachs, *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri*, çev. Büşra Uçar, Heretik Yayınları, Ankara, 2016; M. Bloch, *Toplumsal Hafıza, Gelenek ve Adet: Yeni Çıkan Bir Kitap Hakkında*, içinde J. K. Olick, V. Vinitzky-Seroussi & D. Levy (Eds.), *Kolektif Hafıza Kitabı* (Çev. Zehra Can, Ümit Keskin ve Tarık Özbek), Dipnot Yayınları, Ankara, 2019, s. 163-171.

etkili olacaktır⁴³. Toplumsal hafızanın oluşumunda sadece sosyal çerçeveleme etkili olmamaktadır. Aynı zamanda mekanlar ve toplumsal ritüeller de toplumsal hafızanın oluşumunda etkilidir. Bu bakımdan nüfusun eğitilip disipline edildiği eğitim ve askeri kurumlar da toplumsal hafızaya katkı sunmaktadır. Ayrıca anıların nesiller ötesine sözlü ya da yazılı aktarımı, dolayısıyla edebiyat da benzer şekilde hafızayı şekillendirmektedir⁴⁴. Bu doğrultuda kurulan müzeler, meydanlar, dikilen anıtlar ve tekrarlanan anma törenleri gibi ritüeller toplumsal hafızanın tekrar tekrar kurulması için önemlidir⁴⁵. Devletler açısından toplumların aidiyet ve kimlik oluşumlarını şekillendiren toplumsal hafızanın resmî kurumlar aracılığıyla kurulması eğitim, ordu, medya, müzeler, ibadethane vb. kurumsal mekanlarla mümkün haldedir⁴⁶. Ancak bir devletin önemli ölçüde göç vermesi sonucu ulus aşırı mekanlarda diaspora oluşması⁴⁷ sonucunda toplumsal hafızanın yeniden ve yeniden üretilmesini sağlayan rezervler kesilebilir. Böylece diaspora ya kendi kuşaklararası aktarımlarıyla toplumsal hafızayı yeniden şekillendirecekler ya da kaynak ülkeleri yeni bir diplomatik yaklaşım olarak Diaspora Diplomasisi benimsemek durumunda kalacaktır. Kamu diplomasisi araçlarıyla gerçekleşen Diaspora diplomasisi kaynak ülkenin iç politikada gerçekleştirdiği toplumsal hafızanın inşası görevinin benzerini Diasporik unsurlarına da taşımakta, böylece kaynak ülke ile diasporalarının ulus aşırı kimlik bağlarının devamı sağlanabilmektedir⁴⁸. Kaynak ülkelerin kamu diplomasisi kurumlarını oluşturmaları, hem kendi diasporalarıyla olan toplumsal hafızanın devamını ve sürekli yeniden inşa edilmesini sağlarken, dış aktörlere yönelik de yumuşak güç unsuru olarak görev alabilmelerini sağlamaktadır.

Uluslararası sistem boyutu düşünüldüğünde toplumsal hafıza politik unsurların zorunlu kıldığı durumlarda küresel hafızaya dönüşebilmektedir. Uluslararası boyutta toplumsal hafızanın kullanımı çoğunlukla Yahudi Soykırımında ya da Japonya'da olduğu gibi ABD'nin 2. Dünya Savaşı'nda atmış olduğu iki atom

43 Eviatar Zevurabel, "Social Memories: Steps to a Sociology of the Past", *Qualitative Sociology*, 19(3), 1996, s. 291-295.

44 Pierre Nora, "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire", *Representations*, 26, 1989, s. 23.; Pierre Nora, *Hafıza Mekânları*, çev. Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

45 Faruk Karaarslan, *Toplumsal Hafıza: Hatırlamanın ve Unutmanın Sosyolojisi*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2019.

46 Keren Tenenboim-Weinblatt, "Bridging Collective Memories and Public Agendas: Toward a Theory of Mediated Prospective Memory", *Communication Theory*, 2013, 23, s. 91-111.

47 Şebnem Köşer Akçapar ve Damla Bayraktar Aksel, "Public Diplomacy Through Diaspora Engagement: The Case of Turkey", *Perceptions*, 2017, 22(3), s. 135-160.

48 Yiğit Cem Eskicioğlu, *Türk Diasporasında Toplumsal Hafıza ve Diasporik Kimlik*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, SBE, Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2022.

bombasının yarattığı travmatik bir yasla bağlantılı olarak ön plana çıkarılmaktadır. Travmatik fenomenden doğan Yahudi Soykırımı'na dair toplumsal hafızanın anma törenleri, anıt mezar ve filmlerle sürekli yeniden kurgulanması bir yandan Alman Devleti'nin sürekli pişmanlığını doğururken aynı zamanda İsrail'in meşruluğuna da uluslararası sistemde katkı da bulunmaktadır⁴⁹. Benzer çift taraflı etki 2. Dünya Savaşı'nda atılan atom bombalarına yönelik oluşan hafıza için de geçerlidir. Japonlar başlarına gelen bu felaket ile toplumsal kimliklerine katkı sunarken ABD de küresel caydırıcılığını sürekli pekiştirebilmektedir. Bachleitner, hafızanın bu şekilde uluslararası ilişkilerde yer bulmasını "Hafıza Diplomasisi" (*Diplomacy of Memory*) olarak kavramsallaştırmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında İsrail'e yapılacak tazminat ödemeleri çerçevesinde yürütülen diplomatik süreci inceleyen Bachleitner, Almanya'nın dış politikasında "suçluluk diplomasisi", Avusturya'nın ise "masumiyet diplomasisi" stratejisini benimsediği sonucuna varmaktadır. Her ikisi de 3. Reich'in merkez ülkeleri olmalarına rağmen Avusturya, ülkesini Nazi Rejiminin ilk kurbanı olarak resmetmiştir⁵⁰. Hafızanın bir ülkenin uluslararası kimliğinin taşıyıcısı haline gelebilmesi için öncelikle o ülkenin elitlerinin başlattıkları toplumsal hafızanın inşasına insanların genelinin ikna olması gerekmektedir. Bunun inşası ise kolay değildir. Uluslararası toplumun ikna edilmesi en azından 10 yıl alan uzun bir süreci gerektirmektedir. Eğer bir devletin uluslararası alanda inşa ettiği toplumsal hafıza yerel halkta da karşılık bulmaya başlarsa o zaman toplumsal hafızanın toplumsal kimliğe dönüştüğünden bahsedebiliriz. Bu bakımdan devletlerin dış aktörleri etkilemek üzere kamu diplomasisi araçları vasıtasıyla inşa ettikleri toplumsal hafıza tek taraflı bir iknadan ziyade dış aktör gibi yerel aktörlerinden iknasından meydana gelmektedir⁵¹. Böylece kamu diplomasisi aktörü olan dış aktörlere yönelik toplumsal hafızanın oluşturulması iç ve dış politikaya olmak üzere iki yönlü bir etkileşimdir. Toplumsal hafızanın dış politikada oynadığı önem kadar iç politikada kabulüne dair anlamlı bir örnek olması açısından 2015 yılında Suriye'den Avrupa'ya yaşanan göç dalgası da açıklayıcı çıktılar vermektedir. Suriye'den gelen sığınmacıları dönemin şansölyesi Angela Merkel "açık kapı" politikasıyla karşılamış ve "Bunu Başaracağız!" (*Wir*

49 Örneğin; 7 Aralık 1970'de dönemin Şansölyesi Willy Brant Varşova ziyareti sırasında "Getto'nun Kahramanları Anıtına" gelenk koyarken dizlerinin üstüne çökmüştür. Bundesfinanzministerium der Finanzen, "Willy Brandt - Kniefall von Warschau vor 50 Jahren", 03. Aralık 2020, https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/DE/Bilderstrecken/Sondermarken/Programm_2020/Briefmarken_Programm_2020/2020_brandt.html, Erişim: 26.03.2025.

50 Kathrin Bachleitner, "Diplomacy with Memory: How the Past Is Employed for Future Foreign Policy", *Foreign Policy Analysis*, Volume 15, Issue 4, October 2019, s. 492-508.

51 Kathrin Bachleitner, *Collective Memory in International Relations*, Oxford, Oxford University Press, 2021.

Schaffen Das) sloganıyla da içerideki muhaliflere seslenmiştir⁵². Merkel, bir yandan Almanya'nın Nazi döneminden kalma faşist ve insan haklarına duyarsız ülke imajını yaptığı insani yardımlarla silmek istemiştir. Diğer yandan ise Almanya'nın ihtiyaç duyduğu iş gücü açığını da kapatmaya yönelmiştir. Ancak kısa zamanda aşırı sağcı ve göçmen düşmanı Almanya için Alternatif Partisinin (*Alternatif für Deutschland-AfD*) oyları hızla yükselmiştir. Böylece ülke imajı açısından küresel ölçekte girilen toplumsal hafızanın olumlu şekilde yeniden yazılması girişimi ters teperek Almanya toplumsal yapısının yabancı karşıtı olduğuna yönelik toplumsal hafıza bir kez daha onaylanmıştır.

Hafıza her ne kadar eski anıların hatırlanması ile irtibatlıysa da her eski anının hatırlanması aynı sonuçları vermeyecek, zamanın ruhuna uygun olarak yeni bir gerçeklikle hatırlanacaktır. Böylece hatırayı dışarıdan tetikleyecek gücün zaman ve mekân seçimi meydana gelecek hatırlama sonucu ortaya çıkacak toplumsal hafızanın kapsamını da yönlendirebilecektir⁵³. Eğer ki kimlik ve hafıza sadece doğal süreçlerle değil de yönetici elitlerce aynı zamanda inşa edilen bir durumsa⁵⁴, aktörler tarafından “istenilen sonuçların” gerçekleşebilmesi adına devletler iç politikalarında toplumsal hafıza için gerekli kurumları oluşturdukları gibi ikna etmek istedikleri dış aktörlerin toplumsal hafızasını etkileyebilecek çok çeşitli kamu diplomasisi kurumlarını da oluşturmak durumundadır. Hafızanın ve toplumsal hafızanın sadece tarihsel anlatıya ya da travmaya dayanmayan karmaşık yapısı sebebiyle de çok katmanlı kamu diplomasisi kurumlarının ihdas edilmesini gerektirmektedir. Ülkeler ekonomik, tarihi ve kültürel derinlikleriyle orantılı olarak bu kurumları kurabilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti de kurulduğundan itibaren uluslararası kimlik ve hafızanın devletler arasındaki ilişkiler açısından önemini görerek buna göre kamu diplomasisi kurumlarını oluşturmaya başlamıştır. Zamanın ruhuna uygun olarak, özellikle 2000'ler sonrasında, kamu diplomasisi kurumlarında ve politikalarında bir sıçrama görülmektedir. Gönül Coğrafyası olarak tanımlanan Balkanlar, Afrika, Ortadoğu ve Türk Dünyası da dahil olmak üzere dış temsilciliklerin sayısı, 146 Büyükelçilik, 13 Daimî Temsilcilik, 95 Başkonsolosluk, 1 Konsolosluk Ajanlığı, 1 Konsolosluk Bürosu ve 1 Ticaret Ofisi olmak üzere toplam 257'ye ulaşmıştır. Temsilciliklerin 99'u Avrupa, 73'ü Asya,

52 Soner Tauscher, *Merkel'in 2015 Mülteci Krizindeki Siyasi Rolü*, içinde Hacı M. Boyraz, Ahmet Bülbül ve Mehmet Öcal (Eds.), *Merkel Dönemi Alman Dış Politikası*, Konya, NEU Press, 2024.

53 Eskicioğlu, *Türk Diasporasında Toplumsal Hafıza ve Diasporik Kimlik*, s. 75-76.

54 Anthony Giddens, *Modernite ve Bireysel-Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, çev. Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, Ankara, 2010

49'u Afrika, 32'si Amerika ve 4'ü Okyanusya'da bulunmaktadır. 1923'de 39 ve 2002'de 163 olan temsilcilik sayısı görüldüğü üzere önemli artış yaşamıştır⁵⁵. Yaşanan artış sadece temsilciliklerle sınırlı değildir. Kamu diplomasisi kurumları olan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB⁵⁶), Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA⁵⁷), Yunus Emre Enstitüleri (YEE), Türkiye Maarif Vakfı⁵⁸, Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB⁵⁹), Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu'na (TRT⁶⁰) bağlı⁶¹ TRT World, TRT Kürdi, TRT Arabi, TRT Avaz, TRT Türk, Türk Hava Yolları (THY), Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (KDK), Türk Kızılay'ı, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) gibi bazıları ya yeni kuruldu ya da var olanlar gerek personel gerek bütçe gerekse vizyon olarak yeni uluslararası diplomasinin gerektirdiği yumuşak güç faaliyetleri için yeniden donatılmıştır⁶². Neredeyse tüm kurumların kamu diplomasisi faaliyetlerine yönelik akademik çalışmalar yapıldığı için burada tek kurumların ne amaçla örgütlendikleri, çalışma alanları ve hedefleri gibi idari kimliklerinin tanıtımları yapılmamıştır. Ancak mevcut akademik çalışmaların bu kurumların toplumsal hafızanın inşası konusunda bir inceleme içermemesinden dolayı, aşağıdaki yer alan Şekil 2'de kurumların toplumsal hafızanın bileşenlerini oluşturan her bir unsura nasıl karşılık gelen faaliyetler yürüttüğü kısaca açıklanmıştır. Ardından araştırmanın sınırlılıkları içerisinde TİKA ve YTB'nin Osmanlı İmparatorluğu döneminde ve sonrasında Gönül Coğrafyası'nda mevcut tarihsel, kültürel ve sembolik varlığın seçici tarihsel anlatılar ve semboller aracılığıyla toplumsal hafızanın yeniden inşasına yönelik çalışmaları analiz edilmiştir. Toplumsal hafızanın yeniden inşası, geçmişin tekil ve sabit olumlanan bir temsiline değil,

55 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi, 27.03.2025, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa#:~:text=Co%4%9Fafı%20da%4%9F%4%B1%4%B1m%20bak%4%B1m%4%B1ndan%20257%20d%4%B1%-C5%9F,4%4%3%BC%20Okyanusya'dad%4%B1r,Erişim: 27.03.2025>.

56 Aylin Çömlek, *Bir Kurum Olarak Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) (2010-2022)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı, 2023, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

57 Gökmen Kılıçoğlu ve Ayhan Nuri Yılmaz, "Bir Kamu Diplomasisi Kurumu Olarak TİKA'nın AK Parti Döneminde Kullanılması", *Türk Dünyası Araştırmaları*, no. 116 (2017), sy. 229, s. 171-182.

58 Muharrem Ekşi, *Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2018

59 Meryem Okumuş, "Bir Dini Diplomasi Aktörü Olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Dijital Hesaplarının Diyaloğsal İlişki", *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, c. 4, no. 1 (2021), s. 153-170.

60 Faruk Yazar, "Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Türk Dizi Sektörünün Değerlendirilmesi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 4, sy. 3 (2020), s. 529-541.

61 Samet Kavoğlu, "Kamu Diplomasisi Perspektifinden Uluslararası Yayıncılık: TRT Balkan Üzerine Bir İnceleme", *Intermedia International E-Journal*, c. 9, no. 17 (2022), s. 306-323.

62 "Kamu Diplomasisi Nedir?", Ankara, İletişim Başkanlığı Yayınları, 2022.

aksine farklı aktörlerce farklı biçimlerde anlamlandırılabilen, çoğul ve müzakereye açık bir hafıza alanına işaret etmektedir.

Türkiye'nin Kamu Diplomasisi ve Toplumsal Hafıza Stratejileri

Yumuşak gücün kullanımı ve onun birçok unsurundan biri olan kamu diplomasisinin devletlerce uygulanması diplomasi tarihi açısından yeni bir olgu değildir. Antik çağlarda da Orta çağda da devletler dış aktörleri etkilemek için sadece askeri güç kullanmamış, aynı zamanda edebiyat, din, ticaret vb. birçok diplomatik unsuru kullanmıştır. Ancak yumuşak gücün sistematik bir hale gelmesi ve bu yönde kurumlar oluşturulup bunlara maddi ve uzmanlaşmış personel olarak yatırım yapılması yeni bir olgudur. Değişen dünyanın değişen gereksinimleriyle evrim geçiren diplomasiye Türkiye'de tarihi süreç içerisinde ilgi göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu 1793 yılında ilk elçiliğini kurduktan sonra Batılılaşmanın da etkisiyle hızla geleneksel diplomasi anlayışını moderne doğru dönüştürmüştür. Bundan önce Osmanlının genellikle sert gücü kullanarak dış aktörlere istediğini yaptırdığını, fetihlerden sonra kazanılan toprakların entegre edilmesinde ise modern anlamda yumuşak güce benzer unsurların kullanıldığı görülmektedir. 18. yüzyıldan itibaren kaybedilen savaşlar ve toprakların artmasıyla birlikte değişen güç dengeleri sonucunda Osmanlı Devleti, Avrupa'nın diplomatik sistemine dâhil olmuş; bu süreçte yalnızca sert güç kullanarak değil, aynı zamanda diplomatik manevralar yoluyla da çıkarlarını korumayı ve bazı hedeflerine ulaşmayı başarmıştır. 1923 Lozan Anlaşması Türk diplomasi tarihi açısından önemli bir kavşak olmuş, devletlerarası çatışmadan ziyade ekonomik ve kültürel diplomasiye ve kalkınmaya öncelik verilmeye başlanmıştır. Bu sayede 2. Dünya Savaşı'nın fiziksel yıkımı yaşanmadan atlatılabilmiş, ama ekonomik çöküntüden kaçmak mümkün olamamıştır⁶³. Savaş sonrası ortaya çıkan iki kutuplu dünyada Türkiye yerini Batı Bloğu içerisinde aramış, bunun içinde Marshall Yardımı, NATO, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik vb. diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte Türkiye'nin dış politikasında da önemli değişimler olmuştur. Daha önce Sovyet hakimiyetinde olan, bağımsızlıklarını yeni kazanan Orta Asya ve Balkan devletleriyle ilişkiler kurulmuştur. Bu dönemde TİKA (1992) ihdas edilmiş ve 1999 yılında AB aday ülke statüsü elde edilmiştir. 2000'lerden sonra ise ülkenin yükselen sosyoekonomik gücüyle birlikte uluslararası sisteme entegrasyonu hız kazanmıştır. YTB⁶⁴ ve Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü

63 Gonca Yıldırım, *Uluslararası Halkla İlişkiler Perspektifinden Kamu Diplomasisi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2015, s. 250-267.

64 YTB'nin faaliyetleri kurumsal olarak 2010 sonrası dönemde başlamış olsa da, benzer nitelikteki kamu diplomasisi uygulamaları daha önce çeşitli devlet kurumları tarafından sürdürülmekteydi. 1992 tarihli "Büyük Öğrenci Projesi",

(KDK) 2010 yılında kurulmuş, başkanlık sistemiyle birlikte KDK'nın faaliyetleri 2018'de İletişim Başkanlığına geçirilmiştir⁶⁵. Bu dönemde kamu diplomasisinin en önemli kurumları olan TRT'nin Almanca, Rusça, Arapça ile Orta Asya'dan Balkanlara çeşitli dillerde yayın yapan TV ve haber platformları, YEE (2007), Maarif Vakfı (2016) oluşturulmuş, birçok sivil toplum yardım ve düşünce kuruluşu faaliyete geçmiştir. 2021 yılında toplanan Kamu Diplomasisi Koordinasyon Kurulu'nun ikinci toplantısında açıklandığı üzere kamu diplomasisi faaliyetlerinin daha verimli yürütülebilmesi adına Kamu Diplomasisi Koordinasyon Sistemi (KADİS) oluşturulmuş, kamu diplomasisi çalışmalarını yürütmek için 26 adet komite kurulmuştur. Komiteler arasında, Dezenformasyonla Mücadele, Bilim, Diaspora, Eğitim, Gastro, Kültürel, Sağlık, Savunma ve Spor vd. Diplomasisi, Uluslararası Yayıncılık ve Ülke Markalaşması gibi konular özelinde uzmanlaşmış gruplar bulunmaktadır⁶⁶. Belli başlı ülkeler sadece eğitim, dil öğrenimi ve öğrenci değişim programları üzerine yoğunlaşırken Türkiye Cumhuriyeti Şekil 2'de gösterildiği üzere birey ve toplumu ilgilendiren hemen hemen her alanda bir kamu diplomasisi kurumu ya da komitesi ihdas etmiş durumdadır.

2024–2029 yıllarını kapsayan strateji belgesinde de vurgulandığı üzere, kamu diplomasisinin yalnızca dış paydaşlara değil, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına da yönelik olarak tasarlanması önemli bir koordinasyon gerektirmektedir. Yumuşak gücün uygulanabilirliği açısından, uluslararası toplumsal hafızanın inşa edilmesi, kültürel diplomasinin stratejik hedeflerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Burada kastedilen, yalnızca iç kamuoyuna dönük bir tarihsel bilinç oluşturmak değil; aynı zamanda dış aktörlerin toplumlarında ve küresel düzeyde Türkiye merkezli bir kolektif hafıza ve anlatı üretmektir. Bu doğrultuda Türkiye'nin kamu diplomasisi, birbirini tamamlayan iki ana eksen üzerinden yürütülmektedir. Birincisi, TİKA ve YTB gibi kurumsal aktörler eliyle Gönül Coğrafyası olarak tanımlanan bölgelerde yürütülen faaliyetlerdir. Bu kapsamda, kültürel mirasın restore edilmesi, eğitim programları ve öğrenci değişim faaliyetleri aracılığıyla mekânsal hafızanın yeniden üretilmesi ve ortak tarihsel bağların

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Avrupa'daki hizmetleri, TİKA'nın kültürel kalkınma projeleri ve MEB'in yurtdışı eğitim koordinasyonları gibi uygulamalar, YTB'nin yürütmekte olduğu yeni kamu diplomasisi modelinin altyapısını oluşturmuştur.

65 Türkiye Kamu Diplomasisi Strateji Belgesi 2024-2029, <https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/turkiye-kamu-diplomasisi-strateji-belgesi-2024-2029.pdf>, Erişim 27.03.2025.

66 İletişim Başkanlığı, "Ulusal Kamu Diplomasisi Strateji Belgesi ve Eylem Planı" hazırlandı, 06.07.2021, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/ulusal-kamu-diplomasisi-strateji-belgesi-ve-eylem-planı-hazırlandı>, Erişim: 27.03.2025.

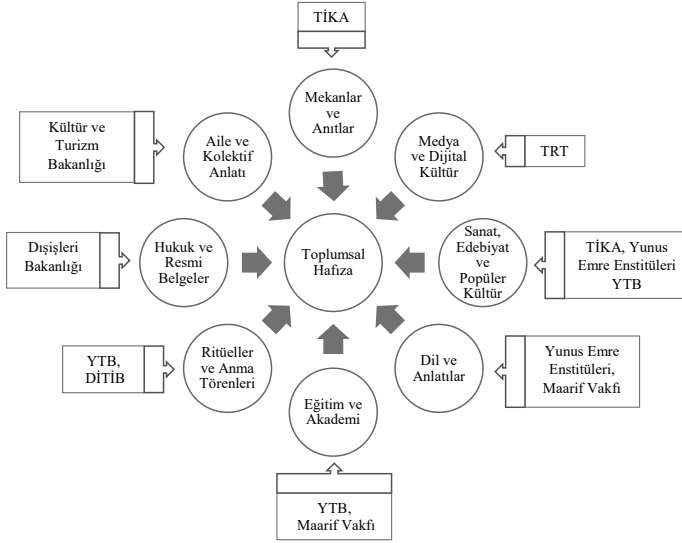
canlandırılması hedeflenmektedir. Nitekim 2002’den bu yana 5.500’den fazla kültürel miras unsurunun restorasyonu, bu amaca yönelik mekânsal politikaların örneklerindendir. İkinci eksen ise, siyasi elitler tarafından geliştirilen ve küresel adaletsizliklere karşı çıkmayı amaçlayan söylem stratejileridir. “Dünya beşten büyüktür”, “Mazlumların sesi olmak” ve “Daha adil bir dünya mümkün”⁶⁷ gibi ifadeler, Türkiye’nin uluslararası düzlemde kendisini “küresel vicdanın” temsilcisi olarak konumlandırmaya yönelik söylemsel girişimleridir. Bu söylemler, sadece normatif bir dış politika duruşu olarak değil, aynı zamanda yumuşak gücü güçlendirmeye yönelik bir küresel kolektif anlatı inşasının parçası olarak değerlendirilebilir. Ancak bu çerçevenin, farklı uluslararası aktörler tarafından popülist retorik, selektif ahlakilik veya sistem karşıtı söylemin araçsallaştırılması şeklinde eleştirildiği de göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla bu tür politik söylemler yalnızca ideal temsiller olarak değil, aynı zamanda uluslararası rekabet ve meşruiyet üretme çabalarının bir uzantısı olarak görülebilmektedir.

Toplumsal hafıza, kabaca Şekil 2’de yer alan unsurların birleşiminden müteşekkildir. Hafıza ve kültür nasıl ki ailenin içinde şekilleniyorsa bu unsurların kolektif kabullerle onaylanması toplumsal hafızanın önemli bir bileşenini meydana getirmektedir. Ancak hafızanın gelişmesi için sadece aile ve yakın çevre yeterli olmayıp, tüm topluma yayılacak bir medya, son dönemlerde dijital anlatılar⁶⁸, popüler kültürü şekillendiren sanat gibi unsurlar etkin olarak işlev görmektedir.

67 A.g.e.

68 Aslı Yağmurlu, “Dijital Diplomasi: Kamu Diplomasisi Çerçevesinden Avrupa Birliği Üye Ülkeleri ve Türkiye Dışişleri Bakanlıkları İnternet Uygulamaları”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7, 2 (2019), s. 1267-1295.

Şekil 2: Toplumsal Hafıza ve Kamu Diplomasinin Kapsayıcılığı

Kaynak: Yazar.

Bu işlevlerin geniş kitlelere yayılmasında ritüel ve ibadetlerin toplu olarak gerçekleştiği dini mekanlar ve öğrenmenin merkezleri olan eğitim kurumlarının yeri önem kazanmaktadır. Toplumsal hafızanın bahsedilen unsurları göz önünde bulundurulduğunda Türkiye Devleti'nin İletişim Başkanlığı altında koordine ettiği kamu diplomasisi kurumlarının tüm unsurlar için inceliklerle hazırlanmış ve her unsuru kapsayan kurumlarının mevcut olduğu görülmektedir. İsmine “**Tam Kapsayıcı Kamu Diplomasisi**” diyebileceğimiz bu koordinasyonu ve sert gücü kullanmadan gerçekleştirebilen ülkeler sayılıdır⁶⁹. Gönül Coğrafyası olarak tarif edilen Afrika, Ortadoğu, Orta Asya ve Balkanlarda tam kapsayıcı kamu diplomasisinin sürdürülebilirliği ekonomik, kültürel, doğal kaynaklar ve personel gücüne bağlı bulunmaktadır. 2010’lardan sonra hızla gerçekleşen bu büyüme ve genişleme ekonomide şirketlerin karşı karşıya kalabildiği *Kurumsal Kapasite-Ölçeklenme Açığı* doğurma riskini de taşımaktadır. Bunun için uygulamaya konulan KDK ve KADİZ platformları bu riskin devlet tarafından görüldüğü ve risk büyümeden giderilmeye çalışıldığını göstermektedir. Ancak bir yandan da bürokrasiler için geçerli olan “*Bürokratik Büyüme*” krizine de yol açabilmektedir⁷⁰. Bu bakım-

69 Cull, kamu diplomasisini beş unsorda tanımlamaktadır. Bunlar sırasıyla, dinleme, savunma, kültürel diplomasi, değişim ve uluslararası yayıncılıktır. Ancak şekil 2’de gösterildiği üzere Türkiye bu beş unsurdan çok daha fazlasını aktif olarak gerçekleştirmektedir. Cull, J. Nicholas, *Public Diplomacy: Lessons from the Past*, Los Angeles, Figueroa Press, 2009.

70 Agnes Cornell, Carl Henrik Knutsen ve Jan Teorell, “Bureaucracy and Growth”, *Comparative Political Studies*, 53(14) (2020), s. 2246-2282.

dan yumuşak güç kullanımının tersine tepmemesi önemli hassas dengelerin iyi yönetilebilmesine bağlıdır.

Türkiye'nin dış aktörler açısından oluşturmaya çalıştığı toplumsal hafızanın unsurlarını geliştiren kamu diplomasisi kurumları aşağıdaki Tablo 1'de gösterilmiştir. Tablo 1'den görüldüğü üzere kurumlar kendi faaliyet alanları içerisinde etkinlikte bulunmakla birlikte özellikle eğitim ve değişim programları açısından kesişmeler bulunmaktadır. Burada verilen eğitim ve değişim programlarının hi-tap ettiği öğrenci tiplerinin benzerlik göstermemesi önem arz etmektedir. Bu kurumlar arasında özellikle TİKA'nın tarihi ve kültürel mekânların restorasyonu ve korunması üzerine uzmanlaşması, aynı zamanda faaliyetlerine alt yapı ve kalkınma çalışmalarını eklemesi toplumsal hafızanın mekânla olan ilişkisine önemli katkılar sunmaktadır. Anma törenlerin düzenlendiği, ritüellerin gerçekleştirildiği ya da gündelik hayatın akışında alışkanlıklara dayalı mekânların oluşturulması hafızanın soyut unsurlarının somut olanla desteklenmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte YTB'nin, bir ülkenin yumuşak gücünün en önemli unsurlarından olan Türk diasporasına⁷¹ yönelik faaliyetleri diaspora hafızasının geliştirilmesini imkanı kıldığı gibi düzenlediği sosyal ve kültürel etkinliklerle de dış aktörlerin toplumsal hafızasını da etkileyebilmektedir.

71 Kemal Yurtnac, *Turkey's New Horizon: Turks Abroad and Related Communities*, SAM Papers, Centre for Strategic Research, 10.01.2012, <https://www.sam.gov.tr/papers/turkey-s-new-horizon-turks-abroad-and-related-communities-0>, Erişim: 20.03.2024; Esra Sağlam, "Diaspora Politikalarına Yönelik Çağdaş Kuramsal Yaklaşımlar ve Türk Diaspora Politikası", *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(27)(2020), s. 744-774.

Tablo 1: Kamu Diplomasisi Kurumları ve Toplumsal Hafıza Etkisi

Kamu Diplomasisi Kurumu	Faaliyet Alanı ⁷²	Toplumsal Hafıza Unsuru
TİKA ⁷³	- Türkiye'nin tanıtımı ve Türkçe kullanımının yaygınlaştırılması için dış aktörlere destekte bulunmak. - Eğitim, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda kalkınma merkezli faaliyetlerde bulunma. - Dış aktörlerde alt yapı, kütüphane, okul, laboratuvar vb. inşa edilmesi. - Ortak tarihi ve kültürel eserlerin korunması ve restorasyonu.	- Dış aktörlerde ülke ile ilgi olumlu hatıranın oluşturulması ve hafızaya dâhil edilmesi. - Mekânlar ve Anıtlar aracılığıyla hafızanın sadece soyut değil aynı zamanda somut öğelerle desteklenmesi. - Hafızanın yeniden inşa edilmesi.
YTB	- Türk diasporasına yönelik anadil, kültür ve kimlikleri muhafaza edici etkinlikler düzenlemek. - Türkiye Bursu programıyla uluslararası öğrencilere Türkiye'de eğitim alma imkânı sunulması. - Türk Diasporasına mensup gençlerin anavatanla olan bağlarını güçlendirici programlar hazırlamak.	- Ülkenin yumuşak gücünün en etkili olduğu ve toplumsal hafızanın en önemli sivil unsurlarından olan diasporanın anavatanla olan bağlarının kurulması. - Diaspora üyelerinin kimlik ve kültürlerinin muhafazası yoluyla bulundukları ülkeler ile anavatan arasında köprü olmalarının sağlanması.
Yunus Emre E.	- Türkiye'nin dilini, kültürünü ve sanatını 60'tan fazla kültür merkezi ile tanıtmak. - Türkiye dışındaki dünyayla iş birliğini geliştirmek. - Türkiye'deki yaşam ve kültür hakkında doğru bilgilerin aktarılması.	- Toplumsal hafızanın ana bileşenlerinden olan dil, kültür ve sanat gibi unsurları dış aktörlere tanıtmak. - Türkiye'nin ve halkının yaşamına yönelik basmakalıp düşüncelerin kırılarak hafızalarda yeni bir imaj oluşturmak.
Maarif Vakfı	- Yurtdışında örgün ve yaygın eğitimi okul öncesinden üniversite eğitimine kadar vermek. - Okul, eğitim kurumu ve yurtlar açmak. - Eğitmenler yetiştirerek bilimsel yayınlar gerçekleştirmek.	- Toplumsal hafızanın önemli unsurlarından eğitimin çocukluk çağından itibaren verilmesi. - Eğitim sonunda yetişen insanların kültürler arası alışverişin ve hafızanın gelişmesi / sürdürülmesinde rol alması. - Bilimsel yayınlar aracılığıyla hafızanın küreselleşmesine katkıda bulunulması.
DİTİB	- İnanç diplomasisi faaliyetlerinin yürütülmesi. - Uluslararası toplantı ve sempozyumların düzenlenmesi. - Yurtdışı Müslüman öğrencilere ülkede eğitim aldırılması. - Dini yayınların tercümesi. - Cami ve mescitlerin inşa edilmesi.	- Kültürün en önemli unsurlarından dinin hem diaspora hem de dış aktörlere aktarımının sağlanması. - İbadet mekânları aracılığıyla hafızanın maddi boyutunun teşviki. - Öğrenci ve din görevlilerinin yetiştirilmesi.

72 "Kamu Diplomasisi Nedir?", Ankara, İletişim Başkanlığı Yayınları, 2022.

73 TİKA "Faaliyetlerimiz", <https://tika.gov.tr/faaliyetlerimiz/>, Erişim: 28.03.2025.

Kamu Diplomasisi Kurumu	Faaliyet Alanı ⁷²	Toplumsal Hafıza Unsuru
TRT	- Tüm dünyada 41 dil ve lehçede yayın gerçekleştirmek. - Küresel ve bölgesel 7/24 birçok haber kanalı yayını yapmak. - Diziler ve filmler aracılığıyla ülkenin tarihi ve kültürünün tanıtılması.	- Dış aktörün kendi dilinde yapılan yayınlar aracılığıyla hafızanın oluşmasına önemli katkı sunulması. - Dizi ve filmler gibi görsel malzemelerle hafızanın soyut boyutuna hitap edilmesi.
Dışişleri Bakanlığı	- Dış politika uygulamaları ve diplomatik ilişkilerin yürütülmesi. - Yabancı Diplomatlarla eğitim programlarının düzenlenmesi. 2021 yılından itibaren her sene Antalya Diploması Forumu düzenlenmesi.	- Ülke politikalarının dış aktör temsilcilerine aktarılması. - Düzenlenen sanatsal, sosyal ve kültürel aktivitelerle ülkenin imajının sürekli hatırlatılması. - Dış aktör temsilcilerini her yıl bir araya getirerek ülkenin gereksinimleri yönünde hafızanın oluşturulması.
Kültür ve Turizm Bakanlığı, THY	- Yurt dışında sürekli yeni uçuş noktaları açmak ve dış aktörlerle karşılıklı ekonomik ilişki kurulması. - Sponsorluklar ve reklamlarla ülke tanıtımına ve markalamasına katkı sunulması.	- Küresel ölçekte uçuş noktalarının çoğalması dış aktörlerin vatandaşlarının ülkeye gelmesi, böylece ülkeyi tanıyıp iyi anılarla hafızalarının desteklenmesi. - Yakın coğrafyadaki uçuş noktalarına kampanyalar düzenlemek suretiyle hem iç unsurların hem de dış aktör halklarının karşılıklı kültürel alışverişi üzerinden toplumsal hafızanın kurulmasına yardımcı olunması.

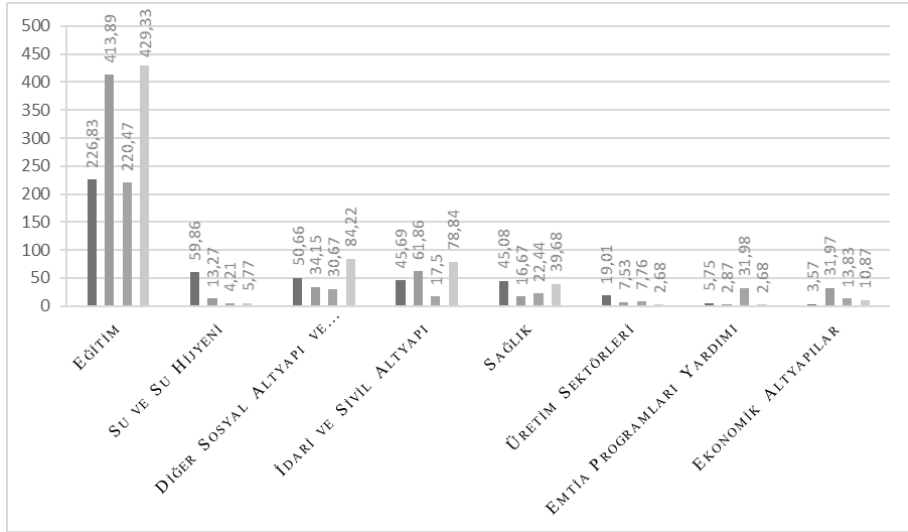
Türkiye'nin Kamu Diplomasisinin Uluslararası İlişkilerdeki Rolü ve Toplumsal Hafızaya Etkisi

Türkiye Devleti 2016 yılında dünya genelinde GSMH'sinin %0,69'nu kalkınma yardımı olarak harcamıştır. İsveç (%0,14), Danimarka (%0,14), Lüksemburg (%0,15), Norveç (%0,13), BAE (%0,18)⁷⁴ gibi ülkelerden çok daha fazla kalkınma yardımı yapan Türkiye'nin bu durumu küresel kamu diplomasisine yönelik gerçekleştirdiği “daha adil bir dünya mümkün” mottosuyla da uyumludur. Türkiye, dünyanın dört bir tarafından kamu diplomasisi faaliyeti yürütmekle birlikte yoğunlaştığı belli başlı bölgeler bulunmaktadır. Bu bölgelere yapılan yatırım ve faaliyetler genel olarak Türkiye'nin diplomatik eğilimlerini göstermekle birlikte aynı zamanda ekonomik politik stratejilerle birlikte düşünülmelidir. Örneğin en çok bütçenin ayrıldığı bölge Afrika gözükmekle birlikte bölge ülkelerinden Türkiye'ye yönelik çok az diplomatik kaynak aktarılmaktadır. Bu sebeple Türkiye

74 Gökhan Umud vd., *TİKA, Türkiye Kalkınma Yardımları 2016 Raporu*, 2017, <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2017/YAYINLAR/Faaliyet%20Raporlar%C4%B1/2016/T%C3%BCrkiye%20Kalk%C4%B1nma%20Yard%C4%B1mlar%C4%B1%20Raporu%202016.pdf>, Erişim: 28.03.2025.

o bölgeye daha fazla yatırım ayırmak durumunda kalabilmektedir. Bunun aksine Balkan bölgesi açısından sadece Türkiye yatırım yapmak durumunda değildir. AB'nin sağlamış olduğu Erasmus+, AB projeleri vd. aracılığıyla Balkanlarda hemen hemen tüm ülkelerden aynı zamanda Türkiye'ye yönelik yatırımlar da gelebilmektedir. Bu sebeple kamu diplomasisi sadece para ile gerçekleştirilen bir propaganda aracından ziyade incelikli stratejilerle gerçekleşen diplomatik bir olgudur. Kalkınma yardımları içerisinde TİKA sadece 2016 yılında, 12 adet yeni okul inşa etmiş, 57 eğitim tesisinin ve 23 sınıfın yenilenmesi ile 39 sınıfın donanımını tamamlamış, 57 laboratuvar kurmuş, 49.015 öğrencinin ve 3.514 öğretmenin eğitimine katkı sağlamış, 19 eğitim programı gerçekleştirmiştir. Sağlık sektöründe benzer şekilde beş hastane yapımı, 20 hastane onarımı ve 1.315.637 hastaya tedavi sağlanmıştır. Dünya genelinde gerçekleşen bu faaliyetler yanında sanitasyon, idari ve sivil altyapıların geliştirilmesi gibi pek çok alanda da devam etmektedir⁷⁵.

Grafik 1: Türkiye'nin Kalkınma Yardımları Alanlarına Göre Bütçesi 2019-2022. (Milyon Dolar)⁷⁶

Türkiye'nin her yıl milyarlar doları bulan kalkınma yardımlarının en önemli kategorisini acil insani yardım ve sığınmacılara yönelik yardımları oluşturmaktadır. Bu yardımlar 2019-2022 yılları arasında sırasıyla 7.541,34 milyon Dolar,

⁷⁵ TİKA, Türkiye Kalkınma Yardımları 2016 Raporu, 2017.

⁷⁶ Tolga Keskin vd., *TİKA, Türkiye Kalkınma Yardımları 2022 Raporu*, 2024, <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2024/08/Tu%CC%88rkiye-Kalkinma-Yardimlari-Raporu-2022.pdf>, Erişim: 28.03.2025.

7.270,51 milyon Dolar, 6.843,23 milyon Dolar ve 6.483,37 milyon Dolar olmuştur. İnsanların en travmatik ve acil durumlarında yardım uzatılması kamu diplomasisi açısından oldukça önemlidir. Özellikle hafızanın oluşumunda ve uzun yıllar muhafazasında travmaların önemi düşünüldüğünde yapılan insani yardımlar daha da anlamlı hale gelmektedir. Bunlar dışında Grafik 1’den görüldüğü üzere Eğitim alanı yıllar boyunca Türkiye’nin kalkınma yardımlarında en önemli paya sahiptir. Kalkınma raporunda, Eğitim, Sağlık, Su, İdari Altyapılar ve Diğer Sosyal Altyapılar (konferans, restorasyon çalıştay vb. programlar) birlikte “Sosyal Yapı ve Hizmetler” başlığı altında toplanmaktadır. Buradan hareketle Toplumsal Hafızanın Şekil 2’de gösterilen bileşenlerine bakıldığında, Türkiye’nin kamu diplomasisi kurumları aracılığıyla yapılan kalkınma yardımlarının gerçekleştiği alanların bu bileşenlerle de örtüştüğü görülmektedir. En son yayınlanan 2022 Raporu’na bakıldığında Kırgız Cumhuriyetinde Türkçe Öğretim Merkezi ya da Butan Krallığı’nda stüdyo kurulmasından, Pakistan’da okul ulaşımının kolaylaştırılmasından Kolombiya’da mobil kütüphane işletilmesine kadar dünyanın farklı coğrafyalarında yumuşak güç faaliyeti yürütüldüğü görülmektedir. Bosna Hersek’te belediye binası tadilatı ve bakım evi projesi, Hırvatistan’da İslam Kültür Merkezi kurulması ya da Azerbaycan’da turizm eğitim programının hayata geçirilmesi yardımların kapsamının genişliğini göstermektedir. İletişim alanında sadece ülke içinde TRT ve diğer medya kuruluşlarının yaptığı sinema ve diziler üzerinden kamu diplomasisi yürütülmemekte, aynı zamanda kalkınma yardımları sunan Türkiye, Irak’ta TV teknik altyapısı, Kosova’da Türkçe radyo projesi, Arnavutluk’ta habercilik eğitimi⁷⁷ vb. destekler vererek medya altyapısını da kalındırmaya çalışmaktadır. Tüm bu faaliyet alanlarının toplumsal hafızayı oluşturan unsurlarda karşılıkları bulunmaktadır.

OECD ülkeleri arasında en yüksek kalkınma yardımı bütçesine sahip ABD, Almanya, Japonya gibi ülkelerden sonra altıncı ülke olan Türkiye, GSMH oranlarında Lüksemburg’dan sonra ikincidir⁷⁸. TİKA kurulduğu 1992 yılından 2024’e kadar 170’den fazla devletle 32.000’ni geçen program ve faaliyet hayata geçirmiştir. 2024 yılı faaliyetlerine yakından bakıldığında 873 faaliyetin 713’ü eğitim, sağlık, idari ve sosyal altyapıların, başka bir deyişle toplumsal hafızanın geliştirilmesine yöneliktir. TİKA sadece Afganistan, Filipinler, Hırvatistan, Gambiya

77 Tolga Keskin, vd., *TİKA, Türkiye Kalkınma Yardımları 2020 Raporu*, 2021, https://tika.gov.tr/upload/sayfa/Pictures/Turkiye%20Kalk%C4%B1ma%20Yard%C4%B1mlar%C4%B1%202020_tr.pdf, Ankara, Erişim: 28.03.2025.

78 Tolga KESKİN vd., *TİKA, Türkiye Kalkınma Yardımları 2021 Raporu*, 2022, <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2023/01/TurkiyeKalkinma2021Web.pdf>, Ankara, Erişim: 28.03.2025, s. 21-22.

ya da Filistin’de kreş, meslek programları, okul inşası ya da engelliler için müzik eğitimi faaliyetinde bulunmamaktadır. Lübnan Üniversitesi’nde örnek mahkeme salonu kurarak ya da uygulama oteli altyapısına destek olarak çok yönlü kamu diplomasisi faaliyeti yürütmektedir. Mekânsal ve tarihi hafızanın devamı adına Cezayir Lavgat şehrinde ortak mirasın korunması için Fransızların imhasından kurtulan el yazmalarına katalog hazırlanmasına destek olmuştur. Böylece bir yandan sömürge gücü Fransa’nın yaratmış olduğu travmanın hatırlatılması diğer taraftan ortak mirasa sahip çıkılmasıyla var olan hafızanın yeniden etkinleştirilmesi sağlanabilmektedir. Başka bir mekânsal örnek UNESCO’nun tehlike altındaki kültürel miras listesinde bulunan Filistin’deki El Halil tarihi evinin restorasyonu ya da Romanya, Dobruca’daki Osmanlı’dan kalan Mahmut Yazıcı Camii’nin (1863-1864) onarımıdır⁷⁹.

Kamu diplomasisinin önemli unsurlarından biri dış aktörlerle ilişkileri kurabilecek uzman personelin yetiştirilmesi ve mevcudiyeti iken, aynı zamanda eğitim programları ve akademik değişim programlarıyla ülkede yetişmiş dış aktörlerin vatandaşları da önemlidir. YTB bu açıdan hem sosyo-kültürel hafızanın ortaya çıkarılması, canlandırılması ve devamlılığı için Kiliseye Çevrilen Türk Eserleri, Finlandiya Tatarları, Macaristan’da Osmanlı Mimarisi Rehberi gibi eserler çıkarırken, Kırım Tatar Gençlik Çalıştayı ya da Balkan Çalışmaları gibi uluslararası kongreler düzenlemektedir. Ayrıca yıl boyunca Solingen ve Hanau’da yaşanan ırkçı saldırıları, 1944 Kırım Tatar Sürgününü anma törenleriyle toplumsal hafızanın canlılığının korunmasını sağlamaktadır. YTB tarafından Türkiye Bursları programıyla dünyanın dört bir tarafından Türkiye’ye lisans ve lisansüstü eğitim almaya on binlerce öğrenci getirilmektedir. Sadece 2024 yılında bu burslara 171 ülkeden 122 bin aday başvurmuş, 6.935’i burs almıştır. Bu sayılar 2023 yılın 117 bin aday 4.123 bursiyer⁸⁰, 2022 yılında 165 bin aday 4.316 bursiyer⁸¹ ve 2021 yılında 165 bin aday 4.108 bursiyer⁸² olarak gerçekleşmiştir. YTB sadece uluslararası öğrencilere burs sağlamamakta mezun olduklarında onlarla iletişimde kalabilmek için Türkiye Mezunları faaliyetini yürütmektedir. Bu kapsamdaki faaliyete

79 Mustafa Nalcacioğlu vd., *TİKA, Faaliyet Raporu 2024*, 2025, <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2025/02/TİKA-Faaliyet-Raporu-2024-2-web.pdf>, Ankara, Erişim: 28.03.2025.

80 YTB, *Faaliyet Raporu 2023*, <https://dkp.blob.core.windows.net/kurumsal-multimedia/YTB%202023%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf>, Erişim 29.03.2025.

81 YTB, *Faaliyet Raporu 2022*, <https://dkp.blob.core.windows.net/kurumsal-multimedia/2022%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf>, Erişim: 28.03.2025.

82 YTB, *Faaliyet Raporu 2021*, <https://ytbw11.blob.core.windows.net/files/2022/BELGELER2022/2021%20FAAL%20YET%20RAPORU.pdf>, Erişim: 28.03.2025.

kayıtlı 137 bin mezun bulunmaktadır. Böylece Türkiye’de hem kendi ülkesi hem de Türkiye için sosyal, ekonomik, politik ve kültürel köprü olabilecek insanlar yetiştirilmektedir. YTB, aynı zamanda diaspora diplomasisini yürüten kurumların başında gelmektedir. Bu kapsamda göç programları, kitap fuarları, kültürel ve sosyal faaliyetlerin desteklenmesi gibi çeşitli aktiviteler gerçekleştirmektedir⁸³. Görüldüğü üzere Türkiye’de yumuşak gücün oluşturulması adına kamu diplomasisi kurumları ve bunların araçları arasında kalkınma yardımları önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle eğitim ve sağlığı içeren sosyal hizmetler ile acil yardımlar üzerinden gerçekleşen insani diplomasi Türkiye’nin kamu diplomasisinin uluslararası arenada milyonlarca insana temas etmesini sağlamaktadır. Burada ele alınan TİKA ve YTB’nin faaliyetleri dahi Türkiye Devleti’nin dünya genelinde dış aktörlerin yüz binlerce vatandaşına temas etmesini olanaklı kılmaktadır. Bu bakımdan Türkiye’nin Tablo 1’de yer alan diğer kurumlarının faaliyetleriyle de beraber düşünüldüğünde “tam kapsayıcı bir kamu diplomasisi” uyguladığından söz edilebilir.

Sonuç

Soğuk Savaş’ın sona erdiği 1990’lı yıllardan itibaren uluslararası ilişkilerde devletlerin güç üretme biçimlerinde köklü değişimler yaşanmıştır. Bu değişim, sadece klasik sert güç araçlarının değil, halkların duygularına, değerlerine ve kolektif hafızalarına hitap eden yumuşak güç stratejilerinin ön plana çıkmasıyla karakterize edilmiştir. Uluslararası sistemde devletlerin yalnızca çıkarlarını koruma değil aynı zamanda bu çıkarları meşrulaştırma, kabul ettirme ve uzun vadeli ilişki inşa etme ihtiyaçları, kamu diplomasisi faaliyetlerinin önemini artırmıştır. Kamu diplomasisi, devletin dış politika hedeflerini sadece hükümetler aracılığıyla değil, doğrudan toplumların zihinsel ve kültürel alanları üzerinden gerçekleştirme çabası olarak tanımlanır hale gelmiştir. Böylece yumuşak gücün etkili bir biçimde uygulanması sadece kültürel ürünlerin dolaşıma sokulmasının yanında hedef toplumların hafızalarında tarihsel, kültürel ve kimliksel süreklilik oluşturarak bu gücün içselleştirilmesine de bağlı bulunmaktadır. Bu açıdan toplumsal hafıza, yalnızca geçmişin temsili değil; geleceğe yön verecek kültürel ve siyasal ilişkilerin zeminini de kuran bir stratejik alandır. Bu bakımdan devletlerin kamu diplomasisi stratejileri, sadece mevcut değerlerin aktarımıyla sınırlı kalmayıp, bu değerlerin hafızadaki izlerini güncelleyerek devletlerin küresel imajına meşruiyet kazandırılmasına çabalamaktadır.

83 YTB, Faaliyet Raporu 2024, <https://dkp.blob.core.windows.net/kurumsal-multimedia/2024YiliFaaliyetRaporu.pdf> , Erişim 29.03.2025.

Bu çerçevede Türkiye'nin kamu diplomasisi araçlarından olan TİKA ve YTB, yalnızca dış politika hedeflerinin taşıyıcısı değil; aynı zamanda politik elitlerce 2000'lerden sonra Gönül Coğrafyası olarak tanımlanan bölgelerde Türkiye'ye yönelik toplumsal hafızasını yeniden üreten ve yapılandıran kurumlardır. 1992 yılında kurulan TİKA, başlangıçta kalkınma yardımı temelli bir kuruluş olarak işlev görse de zaman içerisinde yürüttüğü restorasyon, kültürel miras projeleri, teknik iş birlikleri ve eğitim programlarıyla çok katmanlı bir kamu diplomasisi aktörüne dönüşmüştür. Bu kurumun faaliyetleri yalnızca fiziki mekânların ihyasıyla sınırlı kalmamış, mekân etrafında örülen tarihsel anlatılar, dini semboller, kültürel pratikler ve kolektif duyguların da yeniden dolaşıma girmesini sağlamıştır. Bu çerçevede cami, külliye, köprü, han gibi Osmanlı İmparatorluğu dönemine ait yapılar yeniden işlevlendirilirken, tarihsel bir süreklilik duygusu da yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır.

2010 yılında kurulan YTB ise, doğrudan birey ve topluluklarla çalışan bir kamu diplomasisi kurumu olarak farklı bir boyutta toplumsal hafızaya yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Özellikle Türkiye Bursları programı ile ülkeye gelen uluslararası öğrenciler, sadece eğitim almakla kalmayıp, Türkiye'nin sosyolojik, tarihsel ve kültürel kimliğiyle bütünleşen bir tecrübe yaşamaktadır. Bu tecrübe, ilerleyen yıllarda kendi ülkelerinde diplomatik, entelektüel ve ekonomik pozisyonlara geldiklerinde Türkiye ile sürdürülebilir bağlar kurmalarını kolaylaştırmaktadır. YTB'nin ayrıca diaspora çalışmaları, anma törenleri, kültürel etkinlikler ve hafıza projeleriyle, toplumsal hafızanın farklı coğrafyalarda ortak bir kimlik alanı oluşturacak şekilde yapılandırılmasına da destek vermektedir.

Bu kurumsal yapıların "tam kapsayıcı kamu diplomasisi" anlayışıyla çalışmaları, Türkiye'yi benzer stratejiler yürüten ülkelerden ayırtmaktadır. Türkiye yalnızca bir ülke imajı üretmekle kalmamakta, aynı zamanda mekânsal hafızanın (restorasyonlar), anlatısal hafızanın (hikâyeler, anmalar), bireysel hafızanın (öğrenci tecrübeleri) ve kolektif hafızanın (dini-kültürel süreklilik) bütünsel bir stratejiyle yeniden üretimini hedeflemektedir. Türkiye'nin kamu diplomasisi stratejisi hem tarihsel hafızayı hem kültürel sürekliliği hem de bireysel kimlik deneyimlerini birlikte ele alması bakımından çok katmanlı bir yapı sunmaktadır. TİKA ve YTB'nin faaliyetlerinin sürdürülebilirliği, yalnızca maddi kaynaklara değil, aynı zamanda bu kurumların kurumsal kapasitelerinin güçlendirilmesine, personel kalitesine, akademik iş birliklerine ve toplumsal meşruiyete de bağlıdır. Türkiye'nin Gönül Coğrafyasında yürüttüğü kamu diplomasisi faaliyetleri,

yumuşak gücün sadece bir dış politika aracı değil; aynı zamanda toplumsal hafızanın mekânsal, anlatısal ve bireysel düzeyde yeniden yapılandırılmasını hedefleyen bir stratejik zemin olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle Türkiye, yumuşak gücü salt bir propaganda aracı değil, kültürel süreklilik ve uluslararası etkileşim içinde yeniden kurulan ortak bir hafıza alanı olarak ele almayı hedeflemektedir.

Çin’in “Bir Kuşak Bir Yol” projesi ekonomik kalkınma temelli bir yumuşak güç stratejisi gibi sunulmakla birlikte, insan hakları ihlalleri, Tayvan’a yönelik tehditleri ve medyaya uyguladığı sansürle bu gücün meşruluğunu zedeleyen uygulamalara sahiptir. ABD ise sinema, müzik, dizi ve medya üzerinden yürüttüğü yumuşak güç stratejisini çok daha erken tarihlerde yapılandırmış; ancak bu güç sıklıkla oryantalist, etnosantrik ve İslamofobik temsillerle ilişkilendirilmiş, hegemonik bir kültür emperyalizmi olarak eleştirilmiştir. Özellikle Ortadoğu toplumlarında bu tür kültürel temsiller, kamuoyunun zihninde baskıcı bir Batı kimliğiyle özdeşleşmiştir. Bu da ABD’nin kültürel etkisini azaltan önemli bir unsurdur. Bu örnekler dikkate alındığında Türkiye’nin tarihsel süreklilik ve kültürel ortaklık ekseninde yapılandığı kamu diplomasisi söylemi, ev sahibi ülkelerdeki tüm aktörlerce homojen biçimde algılanmayabilmektedir. Özellikle postkolonyal okuma çerçevesinden bakıldığında, Osmanlı geçmişine yapılan vurgu bazı topluluklar tarafından “yeniden tahakküm” ya da “belleğin tek yönlü restorasyonu” olarak eleştirilebilir. Bu durum, yumuşak güç stratejisinin hedef toplum üzerindeki etkisini zaman zaman sınırlamakta ve farklı toplumsal hafıza anlatılarıyla çelişebilmektedir. Türkiye’nin yumuşak güç vizyonunun eleştirel perspektifleri de kapsayacak şekilde sürekli yeniden yapılandırması, stratejinin sürdürülebilirliği açısından kritik önemdedir.

Kaynakça

- Afary, Janet, and Kevin B. Anderson. *Foucault ve İran Devrimi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2015.
- Akar, Ercan ve Gürkaynak, Muharrem. “Bir Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Avrupa Birliği Erasmus+ Programı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022/1, Sayı: 42, ss. 263-294.
- Assmann, Jan. *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015.
- Bachleitner, Kathrin. “Diplomacy with Memory: How the Past Is Employed for Future Foreign Policy,” *Foreign Policy Analysis*, cilt 15, sayı 4, Ekim 2019, ss. 492–508
- Bachleitner, Kathrin. *Collective Memory in International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 2021.
- Bahçacı, Vildan. *Kültürel Diplomasinin Yumuşak Güç Olarak Sinema Filmlerinde Kullanımı Üzerine Nitel Bir Analiz*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 2022.
- Bakalov, Ivan. “Whither Soft Power? Divisions, Milestones, and Prospects of a Research Program in the Making”, *Journal of Political Power*, 12, 2019, ss. 129–151.
- Bloch, M. “Toplumsal Hafıza, Gelenek ve Adet: Yeni Çıkan Bir Kitap Hakkında”, içinde J. K. Olick, V. Vinitzky-Seroussi & D. Levy (Ed.), *Kolektif Hafıza Kitabı*, çev. Zehra Can, Ümit Keskin ve Tarık Özbek, Dipnot Yayınları, Ankara, 2019, ss. 163-171.
- Bundesfinanzministerium der Finanzen, “Willy Brandt – Kniefall von Warschau vor 50 Jahren”, 03. Aralık 2020, https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/DE/Bilderstrecken/Sondermarken/Programm_2020/Briefmarken_Programm_2020/2020_brandt.html, Erişim: 26.03.2025.
- Cornell, Agnes, Knutsen, Carl Henrik ve Teorell, Jan. “Bureaucracy and Growth”, *Comparative Political Studies*, 53(14), 2020, ss. 2246-2282.
- Cull, J. Nicholas. *Public Diplomacy: Lessons from the Past*, Figueroa Press, Los Angeles, 2009.
- Çömlek, Aylin. *Bir Kurum Olarak Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) (2010-2022)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı, 2023, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.
- Dahl, Robert Alan. “The Concept of Power,” *Behavioral Science*, Cilt 2, Sayı 3, 1957, ss. 201-215.
- Dahl, Robert Alan. *Who Governs? Democracy and Power in an American City*, Yale University Press, New Haven, 1961.
- Ekşi, Muharrem. *Kamu Diplomasisi ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2018.
- Eskicioğlu, Yiğit Cem. *Türk Diasporasında Toplumsal Hafıza ve Diasporik Kimlik*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, SBE, Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2022.
- Foucault, Michel. “Orders of Discourse,” *Social Science Information*, No: 10(2), 1971, ss. 7-30, <https://doi.org/10.1177/053901847101000201>.
- Foucault, Michel. *Bilginin Arkeolojisi*, (çev. Veli Urhan), 3. Baskı, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- Gerth, Hans Heinrich, and Charles Wright Mills. *From Max Weber: Essays in Sociology*, Routledge, Oxon, 1948, s. 47.
- Giddens, Anthony. *Modernite ve Bireysel-Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, çev. Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, Ankara, 2010.

- Halbwachs, Maurice. *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*, çev. Büşra Uçar, Heretik Yayınları, Ankara, 2016.
- Ischinger, Wolfgang. “Tarumjob: Botschafter in Washington,” içinde Enrico Brandt ve Christian Buck (der.), *Auswärtiges Amt, Diplomatie als Beruf*, 4. Baskı, Springer Fachmedien, Wiesbaden, 2005, ss. 154-155, 160.
- İletişim Başkanlığı. “Ulusal Kamu Diplomasisi Strateji Belgesi ve Eylem Planı” hazırlandı, 06.07.2021, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/ulusal-kamu-diplomasisi-strateji-belgesi-ve-eylem-planı-hazırlandı>, Erişim: 27.03.2025.
- İletişim Başkanlığı. *Kamu Diplomasisi Nedir*, Ankara, İletişim Başkanlığı Yayınları, 2022.
- Kalın, İbrahim, “Soft Power and Public Diplomacy in Turkey”, *Perceptions*, No: 16 / 3, 2011, ss. 5-21.
- Karaarslan, Faruk. *Toplumsal Hafıza: Hatırlamanın ve Unutmanın Sosyolojisi*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2019.
- Karadağ, Haluk. *Uluslararası İlişkilerde Yeni Bir Boyut: Kamu Diplomasisi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2016, ss. 12-21.
- Kavoglu, Samet. “Kamu Diplomasisi Perspektifinden Uluslararası Yayıncılık: TRT Balkan Üzerine Bir İnceleme”. *Intermedia International E-Journal*, c. 9, no. 17, 2022, ss. 306-323.
- Keohane, Robert O. ve Joseph S. Nye. *Power and Interdependence*, 4. Baskı, Longman, Boston, 2011.
- Kersel, Morag M. ve Luke Christina. “Civil Societies? Heritage Diplomacy and Neo-Imperialism”, içinde Meskeel, Lynn (der.), *Global Heritage: A Reader*, Chichester, 2015, ss. 72-92.
- Keskin Tolga, Ergüler Güneş Aykut, Kara Said Serkan, Durhat İsmail, Ergen İhsan, Bozkurt Muhammer, *TİKA, Türkiye Kalkınma Yardımları 2020 Raporu*, [Link](#), Erişim: 28.03.2025.
- Keskin Tolga, Ergüler Güneş Aykut, Uslu Hacer Nagehan, Durhat İsmail, Kalincik Kadir, Özdemir Belma, Resuloğulları Enver, Ucael Osman, Yıldız Pınar, *TİKA, Türkiye Kalkınma Yardımları 2021 Raporu*, [Link](#), Erişim: 28.03.2025
- Keskin Tolga, İmre Seylan, Çopur Ersin, Uslu Hacer Nagehan, Nalçacıoğlu Mustafa, Resuloğulları Enver, *TİKA, Türkiye Kalkınma Yardımları 2022 Raporu*, [Link](#), Erişim: 28.03.2025.
- Kılıçoğlu, Gökmen, ve Ayhan Nuri Yılmaz. “Bir Kamu Diplomasisi Kurumu Olarak TİKA’nın AK Parti Döneminde Kullanılması”. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2017, 116, Sy. 229, ss. 171-182.
- Köşer Akçapar, Şebnem ve Damla Bayraktar Aksel. “Public Diplomacy Through Diaspora Engagement: The Case of Turkey”, *Perceptions*, 22(3), 2017, ss. 135-160.
- Langenbacher, Eric ve Yoshhi Shain, *Power and the Past: Collective Memory and International Relations*, Georgetown University Press, Washington, D.C., 2010.
- LaRoche, Christopher David, and Simon Frankel Pratt. “Kenneth Waltz is not a neorealist (and why that matters),” *European Journal of International Relations*, 24(1), 2018, ss. 153-176.
- Leonard, Mark, “Diplomacy by Other Means”, *Foreign Policy*, No. 132, 2002, ss. 48–56.
- Lukes, Steven. *Power: A Radical View* (2. baskı), Palgrave Macmillan, New York, 2005, ss. 1-14.
- Lundestad, Geir. “Empire by Invitation? The United States and Western Europe, 1945-1952.” *Journal of Peace Research*, cilt 23, no. 3, 1986, ss. 263-277.
- Machiavelli, Niccolò. *Prens*, (çev: Kemal Atakay), Can Yayınları, İstanbul, 2018.
- Metin, Bahadır ve Sevinç, İsmail. “Bir Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Uluslararası Öğrenci Hareketliliği”, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 8, sayı 1, 2024, ss. 393-394.
- Mills, Charles Wright. *The Power Elite*, Oxford University Press, Oxford, 1956.

- Mutlutürk, Aysu ve Ali Resul Usul. “Kamu Diplomasisinde Kolektif Hafızanın Rolü: Avrupa Hafızası, Avrupa Kimliği ve Avrupa Birliği”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 24 (Özel Sayı), 2024, ss. 147-168.
- Nalçacıoğlu, Mustafa, Çopur, Ersin, Uslu Nagehan, Hacer, Aydoğdu, Burak Fahri, Bozyel, Mücahid. *TİKA, Faaliyet Raporu 2024*, 2025, <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2025/02/TİKA-Faaliyet-Raporu-2024-2-web.pdf>, Ankara, 2025, Erişim: 28.03.2025.
- Nora, Pierre. “Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire”, *Representations*, 26, 1989, ss. 23.
- Nora, Pierre. *Hafıza Mekânları*, çev. Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.
- Nye, Joseph S. “Soft Power.” *Foreign Policy*, no. 80, 1990, ss. 153–158. <https://doi.org/10.2307/1148580>.
- Nye, Joseph S. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004, ss. 107-109.
- Nye, Joseph Samuel. “Soft Power: The Evolution of a Concept”, *Journal of Political Power*, 2021, 14(1).
- Okumuş, Meryem. “Bir Dini Diploması Aktörü Olarak Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Dijital Hesaplarının Diyaloğsal İlişki”, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, c. 4, no. 1 (2021), ss. 153-170.
- Ökmen, Yunus Emre ve Göksu, Oğuz. “Kültürel Diploması Bağlamında Türk Dizilerinin İhracatı ve Kültür Aktarımına Katkısı: ‘Diriliş Ertuğrul’ Örneği”, *Kamu Diplomasisinde Yeni Yönelimler*, (Ed. Oğuz Göksu), Literatürk, Konya, 2019, ss. 247-291.
- Platon. *Devlet*, (çev. Sabahattin Eyüboğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.
- Sağlam, Esra. “Diaspora Politikalarına Yönelik Çağdaş Kuramsal Yaklaşımlar ve Türk Diaspora Politikası”, *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(27), 2020, ss. 744-774.
- Tauscher, Soner. “Merkel’in 2015 Mülteci Krizindeki Siyasi Rolü,” içinde Hacı M. Boyraz, Ahmet Bülbül ve Mehmet Öcal (der.), *Merkel Dönemi Alman Dış Politikası*, NEU Press, Konya, 2024, ss. 259-271.
- Tenenboim-Weinblatt, Keren. “Bridging Collective Memories and Public Agendas: Toward a Theory of Mediated Prospective Memory”, *Communication Theory*, 23, 2013, ss. 91-111.
- TİKA. “Faaliyetlerimiz”, <https://tika.gov.tr/faaliyetlerimiz/>, Erişim: 28.03.2025.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. 27.03.2025, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa#:~:text=Co%C4%9Frafti%20da%C4%9F%C4%B1%C4%B1m%20bak%C4%B1m%C4%B1ndan%20257%20d%C4%B1%C5%9F4%C3%BC%20Okyanusya%20dad%C4%B1r,> Erişim: 27.03.2025.
- Türkiye Kamu Diplomasisi Strateji Belgesi 2024-2029*, <https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/tukiye-kamu-diplomasisi-strateji-belgesi-2024-2029.pdf>, Erişim: 27.03.2025.
- Umut, Gökhan, Ersin Çopur, Doğukan Kanak, Enver Resuloğulları, Emre Yüksek, Nurçin Yıldız, Haluk Yıldız, Ayşe Dilsizoglu, Şerife Öztürk, Yasemin Cansuz Kurt. *TİKA, Türkiye Kalkınma Yardımları 2016 Raporu*, <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2017/YAYINLAR/Faaliyet%20Raporlar%C4%B1/2016/T%C3%BCrkiye%20Kalk%C4%B1nma%20Yard%C4%B1mlar%C4%B1%20Raporu%202016.pdf>, Erişim: 28.03.2025.
- Waltz, Kenneth. *Theory of International Politics*, Addison-Wesley Publishing, Massachusetts, 1979, ss. 191-192.
- Whyte, Leon. “Sun Tzu and the Art of Soft Power?”, *The Diplomat*, 31 Mart 2015, <https://thediplomat.com/2015/03/sun-tzu-and-the-art-of-soft-power/>, Erişim: 23.03.2025.

- Yağmurlu, Aslı. “Dijital Diplomasi: Kamu Diplomasisi Çerçevesinden Avrupa Birliği Üye Ülkeleri ve Türkiye Dışışleri Bakanlıkları İnternet Uygulamaları”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7, 2 (2019), ss. 1267-1295.
- Yapıcı, Utku. “Yumuşak Güç Ölçülebilir mi?”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2015, Cilt 12, Sayı 47, ss. 5-25.
- Yazar, Faruk. “Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Türk Dizi Sektörünün Değerlendirilmesi”. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 4, sy. 3, 2020, ss. 529-541.
- Yıldırım, Gonca. *Uluslararası Halkla İlişkiler Perspektifinden Kamu Diplomasisi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 250-267.
- YTB. “Faaliyet Raporu 2021”, <https://ytbweb1.blob.core.windows.net/files/2022/BELGE-LER2022/2021%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU.pdf>, Erişim: 28.03.2025.
- YTB. “Faaliyet Raporu 2022”, <https://dkp.blob.core.windows.net/kurumsal-multimedia/2022%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf>, Erişim: 28.03.2025.
- YTB. “Faaliyet Raporu 2023”, <https://dkp.blob.core.windows.net/kurumsal-multimedia/YTB%202023%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf>, Erişim: 29.03.2025.
- YTB. “Faaliyet Raporu 2024”, <https://dkp.blob.core.windows.net/kurumsal-multimedia/2024Yili-FaaliyetRaporu.pdf>, Erişim: 29.03.2025.
- Yurtnac, Kemal. *Turkey's New Horizon: Turks Abroad and Related Communities*, SAM Papers, Centre for Strategic Research, 10.01.2012, <https://www.sam.gov.tr/papers/turkey-s-new-horizon-turks-abroad-and-related-communities-0>, Erişim: 20.03.2024.
- Zevurabel, Eviatar. “Social Memories: Steps to a Sociology of the Past”, *Qualitative Sociology*, 19(3), 1996, ss. 291-295.

GÜNEY AFRIKA CUMHURİYETİ'NİN İSRAİL DEVLETİ İLE İLİŞKİLERİ VE İSRAİL DEVLETİ'NE KARŞI AÇTIĞI SOYKIRIM DAVASI

RELATIONS OF THE REPUBLIC OF SOUTH AFRICA WITH THE STATE OF ISRAEL AND THE GENOCIDE CASE FILED AGAINST THE STATE OF ISRAEL

Abdulkadir ABUKAN*

Özet

Güney Afrika'nın 29 Aralık 2023 tarihinde İsrail'in soykırım suçu işleyip işlemediğinin tespiti yönünde Uluslararası Adalet Divanı'na yaptığı başvuru birçokları tarafından şaşırtıcı bulunmuştur. Ancak Güney Afrika'nın İsrail ile ilişkilerinin tarihi analiz edildiğinde bunun ani bir hamle değil; iki devlet arasındaki ilişkilerin evrimi ile uyumlu bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Apartheid döneminde iki devlet arasındaki ilişkiler yakınlaşarak uluslararası yaptırımlar karşısında ittifak düzeyine ulaşmıştır. Ancak demokratik dönemde önce Güney Afrika ile Filistin Yönetimi arasında yöneticilerin dostluklarına dayanan bir yakınlaşma yaşanmış ardından 2000'lerde İsrail ile ilişkiler gittikçe gerginleşmiştir. Son on beş yılda ise İsrail yoğun şekilde apartheid ile özdeşleştirilmiştir. Bu makale Güney Afrika'nın Uluslararası Adalet Divanı'na yaptığı başvurusu iki devlet arası ilişkilerin tarihi perspektifinde analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Güney Afrika, İsrail, Soykırım, Uluslararası Adalet Divanı, Filistin, Gazze, Apartheid

Abstract

The Application made by the Republic of South Africa to the International Court of Justice on 29 December, 2023 to determine whether the State of Israel committed the crime of genocide was found surprising by many. However an analyse of the history of the Republic of South Africa's relations with the State of Israel shows that this was not a sudden move; but a situation concordant with the evolution of relations between the two states. During the apartheid period, relations between the two states became closer and reached the level of an alliance in the face of international sanctions. During the democratic period, rapprochement between the Republic of South Africa and the Palestinian Authority based on the friendship of the administrators has been experienced. Then relations between the Republic of South Africa and the State of Israel became increasingly tense in the 2000s. In the last fifteen years, Israel has been intensely identified with apartheid. This article analyses the application made by the Republic of South Africa to the International Court of Justice from the perspective of the history of relations between the two states.

Keywords: South Africa, Israel, Genocide, International Court of Justice, Palestine, Gaza, Apartheid

*Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, TİKA Uzmanı

E-posta: a.abukan@tika.gov.tr

ORCID ID: 0009-0008-7701-6170

Makale Atfı Bilgisi: ABUKAN Abdulkadir (2025). Güney Afrika Cumhuriyetinin İsrail Devleti ile İlişkileri ve İsrail Devleti'ne Karşı

Açtığı Soykırım Davası,

Avrasya Etüdleri

Gönderim Tarihi: 12.06.2025 Kabul Tarihi: 24.06.2025

*Çok iyi bilmekteyiz ki; bizim özgürlüğümüz,
Filistin özgür olmadan tamamlanmış sayılmaz (...)
Ellerimizi kilometrelerce öteden Filistin halkına uzatırken,
bunu bir bütün olan insanlık ailesinin parçası
olduğumuz bilinci ile yapmaktayız¹.*

Nelson MANDELA

*İsrail, sınırları içerisinde ve işgali yoluyla bir
apartheid gerçeği yaratmıştır².*

Desmond TUTU

GİRİŞ

Güney Afrika Cumhuriyeti, 29 Aralık 2023 tarihinde, Uluslararası Adalet Divanı'na³ (UAD) İsrail Devleti'nin⁴ Gazze Şeridi'nde gerçekleştirdiği faaliyetlere yönelik olarak Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme'nin Gazze Şeridi'nde Uygulanması⁵ yönünde başvuru yapmıştır. Tüm dünyanın dikkatini çeken bu dava kadar, davayı açan ülkenin Güney Afrika olması da ilgi uyandırmıştır.

Güney Afrika-İsrail ilişkilerinin tarihi analizi ise bize bu durumun konjonktürel olmadığını ve iki devlet arasındaki ilişkilerin geçirdiği dönüşüm ile uyumlu olduğunu göstermektedir. İsrail'in kurulduğu 1948 yılından, Güney Afrika'da ilk demokratik seçimlerin gerçekleştirildiği ve iktidarın siyahların hakim olduğu ANC'ye (African National Congress) devredildiği 1994 yılına dek iki devlet

1 1997 yılında Filistin Halkıyla Uluslararası Dayanışma Günü etkinliğinde Güney Afrika Devlet Başkanı olarak Nelson Mandela'nın yaptığı konuşmadan bir bölüm. Bkz. Nelson Mandela. "Address by President Nelson Mandela at International Day of Solidarity with Palestinian People, Pretoria", 04.12.1997, http://www.mandela.gov.za/mandela_speeches/1997/971204_palestinian.htm, Erişim: 01.06.2025. İlk bölüm bir slogan haline gelmiştir. Güney Afrika Adalet Bakanı Ronald Lamola ise 11 Ocak 2024 tarihinde ilk duruşmada yaptığı konuşmasına bu sözlerin ikinci kısmını alınıtılarak başlamış, mevcut davayı açmalarını bu anlayış ile gerekçelendirmiştir.

2 Desmond Tutu'nun 16 Ağustos 2014 tarihinde iki yılda bir gerçekleşen Presbiteryen Genel Toplantısında yaptığı konuşmadan bir bölüm. Bkz. Desmond Tutu. "Presbyterian General Assembly Biennial Meeting: My Message on Israel and Palestine", 16.08.2014, https://www.huffpost.com/entry/presbyterian-general-assembly_b_5499395, Erişim: 01.06.2025.

3 International Court of Justice

4 Makalede yoğun olarak kullanılan Uluslararası Adalet Divanı kayıtlarında iki devletin resmi isimleri kullanılmaktadır: Güney Afrika Cumhuriyeti (Republic of South Africa) ve İsrail Devleti (State of Israel). Bu iki entite, makalede Güney Afrika ve İsrail olarak anılacaktır. "Güney Afrika" ifadesi bu makalede hiçbir yerde Afrika'nın Güney Bölgesi (Southern Africa) anlamında kullanılmamaktadır.

5 Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel)

arasındaki ilişkiler tedrici olarak gelişmiştir. En son dönemde de yoğun askeri işbirliği aşamasına varmıştır. Filistin ise Güney Afrika'nın gündeminde olmamıştır. Ancak demokratik dönemde önce Filistin Devleti tanınmış ve Güney Afrika ile Filistin Yönetimi arasında yöneticilerin dostluklarına dayanan bir yakınlaşma yaşanmıştır. 2000'lerde İsrail ile ilişkiler gittikçe gerginleşmiş, Güney Afrika tarafından İsrail'e karşı uluslararası kurumlar harekete geçirilmiştir. Son on beş yılda da İsrail yoğun şekilde apartheid ile özdeşleştirilmiştir.

Güney Afrika-İsrail ilişkilerine ilişkin yoğun bir literatür mevcuttur. Bu çalışmalar ikili ilişkileri hem apartheid-demokrasi süreçleri içerisindeki dönüşüm hem de Güney Afrika Yahudileri merkezinde değerlendirmektedir. Güney Afrika'nın UAD'ye başvuru yapmasını bu bağlam içerisinde değerlendiren çalışmalar da mevcuttur. Bu makale ise, başvuru ve sonrasındaki hukuki süreçte Güney Afrika'nın kullandığı söylem ve aldığı pozisyonun iki devlet arasındaki ilişkilerin tarihsel gelişimi içerisinde değerlendirilmesi yönü ile özgünlük iddiasındadır.

Bu kapsamda, makalede Dava sürecinde sunulan hukuki metinler ve beyanatlar söylem analizi yöntemi ile ele alınmakta ve bunlar tarihsel bağlam içerisinde değerlendirilmektedir. Başvuru metninin ve sonraki duruşmalardaki beyanatların Güney Afrika'nın 1994 yılından beri şekillenen Filistin ile dayanışma, İsrail'e karşı Birleşmiş Milletler (BM) kurumlarını harekete geçirme ve İsrail'i apartheid rejimi ile özdeşleştirme politikaları ile uyumlu olduğu gösterilmektedir.

Çalışmanın odak noktasını Güney Afrika'nın açtığı Dava ve bunun ikili ilişkilerde Güney Afrika'nın pozisyonu içerisindeki konumu oluşturmaktadır. Bu nedenle kapsam dışına çıkmamak adına İsrail'in pozisyonu -sonraki sürece etkisi nedeni ile apartheid dönemindeki yakınlaşmanın dışında- değerlendirilmemektedir.

Makalede öncelikle, açılan Davaya konu olan 7 Ekim 2023 sonrası Gazze'de yaşananlara değinilmektedir. Yaşananlar Güney Afrika'nın yaklaşımı göz önünde bulundurularak 1948 sonrası genel işgal süreci bağlamına oturtulmaktadır. Akabinde açılan Dava analiz edilmektedir. Temel motivasyonu Güney Afrika'yı Dava açmaya götüren İsrail politikasını anlamak olan bu makalede, Dava süreci ve duruşmalar Güney Afrika merkezli olarak ele alınmaktadır. Son olarak Güney Afrika'nın İsrail ile ilişkileri ve bunun son Dava süreci ile iltisakı değerlendirilmektedir.

a) 7 Ekim 2023: Öncesi ve Sonrası

7 Ekim 2023 tarihinde Hamas'a bağlı İzzeddin al-Kassam Tugayları yüzden fazla farklı bölgeden İsrail'e sızmış; bir gün içerisinde üçte ikisi sivil olmak üzere 1.200'den fazla İsrailli öldürülmüş ve yaklaşık 250 kişi Hamas tarafından esir alınmıştır⁶. İsrail'in, Holokost sonrası tek bir günde en fazla Yahudi'nin öldürüldüğü vaka olduğunu vurguladığı Aksa Tufanı Harekâtı⁷, tüm dünyanın dikkatlerini tekrar Filistin-İsrail çatışmalarına çekmiştir.

Dava Başvuru Metninde Kullanılan Gazze Haritası⁸

- 6 BBC, "What is Hamas and why is it fighting with Israel in Gaza?", 21.01.2025, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-67039975>, Erişim: 01.06.2025.
- 7 ICJ, "Public sitting held on Friday 12 January 2024, at 10 a.m., at the Peace Palace, President Donoghue presiding, in the case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel) Verbatim Record", 12.01.2024, sf. 14, <https://tinyurl.com/24rww8y>, Erişim: 01.06.2025.
- 8 ICJ, 2023, Application Instituting Proceedings Containing a Request for the Indication of Provisional Measures Filed in the Registry of the Court on 29 December 2023 - Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel), 2023, pr. 23, <https://www.icj-cij.org/sites/default/>

Gazze, yaklaşık 365 kilometrekare alanda 2,3 milyon insanın yaşadığı, dünyanın en yoğun nüfuslu bölgesidir. Bu nüfusun büyük çoğunluğu 1948 sürgünü (Nakba) ile göç eden 700.000'i aşkın Filistinlinin torunlarıdır⁹.

1967 Arap-İsrail Savaşı ile İsrail Gazze'yi işgal etmiş ve 2005 yılına dek işgalci pozisyonunu muhafaza etmiştir. 2005 tarihinde resmi olarak Gazze'den çekilmiş olsa da; Gazze hava sahası, karasuları, sınır geçişleri, su, elektrik ve sivil altyapıları üzerindeki kontrolünü terk etmemiştir. Bu nedenle BM Bağımsız Raportörlerine göre işgal 2005 sonrasında da devam etmiştir¹⁰.

Devam eden işgalci koşullar altında Gazze'de yaşama olanakları daralmıştır. Neredeyse yarısı işsiz olan Gazze nüfusunun %60'ın üzerinde bir bölümü yoksulluk sınırının altında yaşamak zorunda kalmıştır. Bu durumun en önemli nedeni İsrail'in katı blokaj ile dış dünyaya bağı koparması ve bir yandan da Gazze'deki üretim mekanizmalarını ve altyapıyı imha etmesidir. Gazze'nin tek temiz suya erişim kaynağı kirletilmiş ve içilemez hale getirilmiş, sıhhi ekipmanların temini İsrail tarafından zorlaştırılarak sağlıklı yaşama imkânları neredeyse yok edilmiştir¹¹. Bu şartlar altında 2015-2020 yılları arasında Gazze'nin tamamen yaşanılmaz hale geleceğine yönelik endişeler dile getirilmeye başlanmıştır¹².

Benzer olumsuzluklar, daha düşük düzeyde olmakla birlikte Batı Şeria'da da yaşanmaktadır. İsrail, 300 yerleşim yerine 700.000 Yahudi'yi yerleştirirken; Filistinlilerin yeni ev yapma imkânlarını zorlaştırmakta hatta mevcut yapıları yıkmaktadır. Yıllar içerisinde artan baskılar neticesinde 2020 ve 2021 yıllarında Batı Şeria'da en yüksek sayıda yıkım talimatı kaydedilmiştir¹³. Bu vesile ile Gazze abluka altında yaşanılmaz kılınırken, Batı Şeria'da da düzenli olarak işgal derinleştirilmiş ve kalıcı hale gelmiştir.

Bu baskılar, Filistin'in her iki parçasında katliamlar ile de desteklenmiştir. 29 Eylül 2000 ile 7 Ekim 2023 tarihleri arasında 1.699'u çocuk 7.569 Filistinlinin öldürüldüğü, 8.800 kadarı çocuk 36.100'den fazla Filistinlinin de yaralandığı kayıt

files/case-related/192/192-20231228-app-01-00-en.pdf, Erişim: 01.06.2025. (Harita, tarafımızca Türkçeye tercüme edilmiştir.)

9 UNRWA, "About UNRWA", 2012, <https://www.unrwa.org/userfiles/2012050753530.pdf>, Erişim: 01.06.2025.

10 UNHRC, "Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, and Israel, A/HRC/50/2", 2022, pr. 16, <https://undocs.org/A/HRC/50/21>, Erişim: 01.06.2025

11 UNHRC, "Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights in the Palestinian territories occupied since 1967, Michael Lynk", 2022, pr. 45, <https://docs.un.org/en/a/hrc/49/87>, Erişim: 01.06.2025.

12 UN News, "Gaza could become uninhabitable in less than five years due to ongoing 'de-development'- UN report", 01.09.2015, <https://news.un.org/en/story/2015/09/507762>, Erişim: 01.06.2025.

13 UNHRC, a.g.e., pr. 35-43.

altına alınmıştır. Bunlar arasındaki çocuk, sağlık çalışanı ve medya mensuplarının bir bölümünün keskin nişancılar tarafından bilinçli olarak hedef alındığına dair şüpheler de BM Komisyonlarınca dile getirilmiştir¹⁴. Yine 2014, 2015, 2020 ve 28 Ağustos 2023 tarihli Komisyon raporlarında düzenli olarak insan hakları ihlallerinin altının çizilmesi¹⁵ 7 Ekim Saldırısının, İsrail'in bir milat olarak vurgulama yolu ile örttüğü bir arka planının olduğunu göstermektedir. 7 Ekim'den yaklaşık bir yıl önce, İsrail şiddetinin tırmandığı dönemde yayınlanan UNHRC raporunda BM Raportörü Michael Lynk, İsrail'in mevcut politikalarının düzenli karşı isyanlar yaratmadan sürdürülmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir¹⁶.

Bu koşullar altında gerçekleşen Aksa Tufanı Harekâtı'nı Hamas da işgale karşı BM kararlarının da meşrulaştırdığı haklı bir isyan olarak tanımlamıştır. 21 Ocak 2024 tarihinde yayınladığı belgede Hamas, Britanya sömürgeciliği ile başlayan süreçte sürekli baskı, adaletsizlik ve *apartheid* politikalarına maruz kaldıklarını hatırlatarak barışçıl protestolarının da katliamlar ile sonuçlanması neticesinde silahlı direnişe mecbur kaldıklarını belirtmektedir. Özellikle ABD başta olmak üzere Batılı devletlerin İsrail'e koşulsuz desteği, tanıdıkları hukuk-üstü statü ve barış kabul edilen süreçlerde derinleştirilen işgale göz yummalarının neticesinde işlevsiz kalan BM'ye de güvenemedikleri bir ortamda *savunma amaçlı bir eylem* olarak Aksa Tufanı gerçekleştirilmiştir. Hamas bu belgede 7 Ekim günü kendi hatalarından kaynaklı sivil kayıpların da olduğunu kabul etmekle birlikte esas hedeflerinin askeri tesisler olduğunu, yaşanan sivil kayıpların da önemli bölümünün İsrail kaynaklı olduğunu belirtmektedir. Kendi operasyonlarında yaşanan sivil kayıplara vurgu yapılırken İsrail'in operasyonlarında yaşanan sivil kayıpların operasyon maliyeti olarak görülmesini ikiyüzlülük olarak değerlendirmektedir¹⁷.

7 Ekim saldırısı sonrası İsrail süratle karşı operasyona başlamıştır. İsrail saldırılarında 23 Mart 2025 itibarı ile ölü sayısı 50.000'i, yaralı sayısı 113.000'i aşmıştır. Bu sayılar Gazze nüfusunun %7'den fazlasının İsrail saldırılarından doğrudan etkilendiğini göstermektedir¹⁸. Ölü ve yaralı sayıları dışında da yaşanan şiddetin boyutları kısa sürede soykırım şüphelerine yol açacak seviyeye ulaşmıştır. İlk yüz günde yaşanan şiddetin ardından bu şüphelere dayanarak 29 Aralık 2023 tarihinde Güney Afrika, İsrail'e karşı Soykırım Davası'nı açmıştır.

14 ICJ, 2023, a.g.e., pr. 27-29.

15 A.g.e., pr. 30.

16 UNHRC, a.g.e., pr. 36.

17 Hamas Media Office, "Our Narrative... Operation Al-Aqsa Flood", 21.01.2024, <https://www.palestinechronicle.com/wp-content/uploads/2024/01/PDF.pdf>, Erişim: 01.06.2025.

18 Nour Mahd Ali Abuaisha, Canik, Muhammed Emin Canik. Gazze'de 7 Ekim'den beri kaydedilen ölü ve yaralı sayısı toplam nüfusun yüzde 7'sini oluşturuyor, 23.03.2025, <https://tinyurl.com/juz3fdjv>, Erişim: 01.06.2025.

b) Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşmenin Gazze Şeridi'nde Uygulanması Davası (İsrail'e Karşı Güney Afrika)¹⁹

Başvurunun yapıldığı UAD, BM'nin en üst yargı organıdır. 1945 yılında merkezi Lahey'de olacak şekilde kurulan ve 1946 yılı Nisan ayı itibari ile çalışmalarına başlayan UAD, BM Genel Kurulu ve BM Güvenlik Konseyi tarafından dokuz yıllık olarak görevlendirilen on beş hâkimden müteşekkildir. UAD'nin iki rolü mevcuttur: devletlerarası hukuki anlaşmazlıkların uluslararası hukuk kurallarınca çözümü ve BM'nin ilgili kurumlarınca kendisine iletilen hukuki sorulara danışma görüşü sunma.

Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme²⁰ (Soykırım Sözleşmesi²¹), BM Genel Kurulu'nun 11 Aralık 1946 tarihinde soykırımı bir suç olarak tanımlamasının ardından 9 Aralık 1948 tarihinde imzaya açılmış ve 12 Ocak 1951 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Makaleye konu Davanın taraflarından İsrail, 9 Mart 1950'de; Güney Afrika da 10 Aralık 1998 tarihinde Sözleşme'ye taraf olmuşlardır.

Güney Afrika başvurusu, Soykırım Sözleşmesi'nin uygulanması veya anlaşılması hususunda Sözleşme'nin tarafları arasında bir anlaşmazlık oluşması durumunda konunun UAD'ye arzını ön gören 9. maddesi ve UAD Mahkeme Tüzüğü'nün 36. maddesine dayanarak açmıştır. Tüzüğü'nün 41. maddesi uyarınca da geçici önlemler talep etmiştir ki mahkeme sürecinde ilk etapta geçici önlemler ön plana çıkmıştır²².

Dava her ne kadar 7 Ekim 2023 sonrası yaşananlar merkezinde sunulsa da Güney Afrika tarafı hem dava metninde, hem mahkeme sürecinde, hem de farklı platformlarda resmi ağızlardan soykırım süreci için 1948 sonrası yaşanan Nakba'yı başlangıç noktası olarak aldığını belirtmektedir. Bu tarihten itibaren 75 yıllık bir apartheid, 1967 itibari ile 56 yıllık işgal ve 16 yıllık Gazze muhasarası süresince İsrail'in eylem ve ihmallerinin devam eden bir soykırım süreci olduğunu iddia etmektedir²³.

19 Davaya ilişkin tüm mahkeme süreci için bkz. <https://www.icj-cij.org/case/192>

20 The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide.

Sözleşme metni için bkz. BM, "Chapter IV Human Rights - 1. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide", 2025, <https://tinyurl.com/4uaa45a6>, Erişim: 01.06.2025.

21 Genocide Convention.

22 ICJ, 2023, a.g.e.

23 A.g.e., pr. 2.

Güney Afrika'ya göre Gazze'de, İsrail'in devlet organları ve bu organların etkilediği kişi ve kurumlar eli ile sergilediği tavır Soykırım Sözleşmesi'ne aykırıdır. İsrail'in eylem ve ihmalleri Filistinlileri bir milli, ırki, etnik grup olarak imha etme amacına yönelik olup; bu yönü ile karakter olarak soykırımcıdır. Başvuru metni girişinde 7 Ekim saldırısı da eleştirilmekte; ancak hiçbir eylem veya operasyonun Soykırım Anlaşmasının ihlaline gerekçe teşkil edemeyeceği vurgulanmaktadır. İsrail'in ise 7 Ekim 2023 itibarı ile soykırımı engellemek için doğrudan veya dolaylı olarak hiçbir şey yapmadığı, hatta Gazze'de yaşayan Filistinlilere karşı soykırım içeren eylemlere iştirak ettiği ve bu eylemlerin devamını temin ettiği belirtilmektedir²⁴.

Bu kapsamda Dava metninde altı çizilen ihlaller sekiz kalemde ele alınmıştır²⁵:

1. Gazze'deki Filistinlilerin, kadın-çocuk ayrımı yapılmaksızın katli,
2. İnsani olmayan ve aşağılayıcı karakterdeki eylemler ile Filistinlilere psikolojik ve fizyolojik zarar verilmesi,
3. Filistinlilerin önemli bir bölümü çocuk, yaşlı ve engelli olan %85'inin zorunlu göçe tabi tutulması ve büyük ölçekli yıkımlar ile geri dönüşlerin zorlaştırılması,
4. Gazze'ye insani yardımları engelleyerek ve üretim imkânlarını yok ederek büyük ölçekli açlık ve susuzluğa neden olmak,
5. Uygun barınma, giyinme, hijyen ve sanitasyon olanaklarını sağlayamamak ve sağlanmasını engellemek,
6. Gazze'ye İsrail'in eylemlerinden kaynaklı medikal ihtiyaçları karşılayacak tıbbi yardımları temin edememek ve edilmesini engellemek,
7. Gazze'de Filistinlilerin yaşamına dair tüm izleri imha etmek (Gazze'deki cami, kilise, üniversite, okul, kamu binaları gibi Filistinlilerin yaşam alanlarını, kütüphaneleri, kayıtları, arşivleri ve aile gruplarını yok ederek sözlü tarih kaynaklarını ortadan kaldırmak),
8. Filistinlilerin Gazze'de çocuk doğurma olanaklarını ortadan kaldırmak.

Bu ihlaller göz önünde bulundurularak UAD'den Güney Afrika ve İsrail'in Soykırım Sözleşmesinin kendilerine yüklediği yükümlülükler uyarınca Filistinli gruplara yönelik soykırımı engelleyici tüm tedbirleri almaları gerektiği yönünde karar alması ve bunu deklare etmesi talep edilmektedir. Ayrıca İsrail'in;

²⁴ A.g.e., pr. 1, 110.

²⁵ A.g.e., pr. 43, 114.

- 1) Soykırım Sözleşmesini ihlal ettiğinin deklare edilmesi ve
 - 2) Bu ihlal kapsamındaki tüm eylemlerini durdurması
 - 3) Soykırım suçuna bulaşan şahısları uygun ulusal ve uluslararası hukuk kurallarınca cezalandırması
 - 4) Soykırım delillerini toplaması, muhafaza etmesi ve kaybının engellenmesini temin etmesi
 - 5) Soykırım mağduru Filistinlilere yönelik telafi edici önlemleri alması
 - 6) İhlallerin tekrarlanmayacağını garanti etmesi
- yönünde karar alınması talep edilmektedir²⁶.

Anılan kararın çıkma sürecinin uzunluğu ancak mevcut durumun aciliyeti²⁷ ve İsrail'in yükümlülüklerini yerine getirme yönünde bir eğilim sergilemiyor olması²⁸ göz önünde bulundurularak UAD'den aşağıdaki geçici önlemlere hükmetmesi talep edilmektedir²⁹:

1. İsrail'in Gazze'deki askeri operasyonlarını derhal durdurması
2. İsrail'in kontrolü yahut etkisi altındaki askeri veya düzensiz silahlı birimlerin 1. madde hilafına eylemlerini engellemesi
3. Güney Afrika ve İsrail'in Soykırım Anlaşmasının kendilerine yüklediği yükümlülükler uyarınca, soykırımı engellemek için gerekli tüm makul tedbirleri alması
4. İsrail'in, Filistinlilere yönelik olarak Soykırım Anlaşması'nın 2. maddesi kapsamındaki tüm eylemlerden, ama özellikle şu eylemlerden kaçınması:
 - a) Grubun üyelerini öldürmek;
 - b) Grubun üyelerine ciddi bedensel veya ruhsal zarar vermek;
 - c) Gruba, fiziksel varlığının bütünüyle veya kısmen yok olmasını sağlayacak yaşam koşullarını kasten dayatmak;
 - d) Grup içinde doğumları engellemeyi amaçlayan önlemler almak.
5. İsrail'in, Filistinlilere yönelik zorla yerinden edilmeleri; yeterli gıda ve suya erişimin engellenmesi; yeterli yakıt, barınak, giysi, hijyen ve sanitasyon dahil olmak üzere insani yardıma ve tıbbi desteğe erişimin engellenmesi ve Gazze'deki Filistinli yaşamının yok edilmesi hususlarında gücü dahilindeki tüm önlemleri alması ve bu eylemleri kendisinin de gerçekleştirmeyi durdurması

26 A.g.e., pr. 111.

27 A.g.e., pr. 117, 136-143.

28 A.g.e., pr. 118, 119.

29 A.g.e., pr. 144.

6. İsrail'in ordusu veya etkisi altındaki silahlı birliklerin yukarıdaki 4 ve 5. maddeleri ihlal etmemesini, soykırıma doğrudan ve aleni kışkırtmada bulunmamasını, soykırıma teşebbüs etmemesini veya soykırıma suç ortaklığı yapmamasını temin etmesi; yapanları da Soykırım Sözleşmesi'nin yükümlülüklerine uyarak cezalandırması
7. İsrail'in ilgili eylemlere ilişkin delillerin yok edilmesini önlemesi ve bunları koruyacak önlemler alması; bu kapsamda uluslararası yetkililerin Gazze'ye girişini kısıtlamaması
8. İsrail'in Emrin yürürlüğe girmesini takiben bir hafta içerisinde ve akabinde UAD'nin belirleyeceği aralıklarda UAD'ye rapor sunması
9. İsrail'in uyuşmazlığı ağırlaştırabilecek veya uzatabilecek ya da çözümünü daha da zorlaştırabilecek her türlü eylemden kaçınması

Geçici önlem talebinin öne çıkan nedeni olarak hukuken UAD'nin geçici önlemler için bahsi geçen eylemlerde İsrail'in rolünü tespit etmesine gerek olmaması; sadece bu ihlallerin Soykırım Anlaşması'nı ihlal edip etmediğinin değerlendirilmesinin ve ihlale yönelik makul şüphe var ise bu eylemlerden korunma talebinin uygun görülmesinin yeterliliği gösterilmektedir³⁰. Geçici tedbirlerin belirtilmesi talebinin Mahkeme Tüzüğü'nce diğer tüm davalardan öncelikli kabul edilmesi³¹ de ilk hedef olarak geçici tedbir konusunun seçilmesinde etkili olmuştur. Tarafların dinlenmesini müteakip 26 Ocak 2024 tarihinde yayınladığı kararda, 4, 5, 6 ve 8. maddeler ana hatları ile kabul edilmiş ve ilave olarak İsrail'in acilen ihtiyaç duyulan temel hizmetlerin ve insani yardımın sağlanmasını mümkün kılacak acil ve etkili tedbirler alması talep edilmiştir³².

Belirtilen ihlaller doğrultusunda, zikredilen geçici önlemlerin alınmasını talep eden başvuru metni, girişin ardından üç bölümden oluşmaktadır. Önce mahkemenin yargı yetkisi ele alınmış, bunu dava metninin yüzde yetmişinden geniş bir bölümünü oluşturan gerçekler (*the Facts*) takip etmiştir. En son olarak da yukarıda zikredilen önlemler bu zemin üzerine gerekçelendirilmiştir.

Soykırım Sözleşmesi'nin 9. maddesi uyarınca açılan Dava'da mahkemenin yargı yetkisi gerekçelendirilirken; iki tarafın anlaşmazlığını temellendirmek üzere

30 A.g.e., pr. 124, 134.

31 ICJ, "Rules of Court (1978) Adopted on 14 April 1978 and Entered into Force on 1 July 1978", pr. 74, <https://www.icj-cij.org/rules>, Erişim: 01.06.2025.

32 ICJ, "Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel) Request for the Indication of Provisional Measures - Order of 26 January 2024", <https://tinyurl.com/bdezyb2z>, Erişim: 01.06.2025.

İsrail tarafı ile gerçekleştirilmiş yazışmalar delil olarak sunulmuştur. Güney Afrika 30 Ekim 2023 itibari ile uluslararası arenada Dışişleri Bakanı Naledi Pandor'un ağzından sürecin soykırıma doğru gittiğini belirtmeye başlamıştır. 10 Kasım 2023 itibari ile de İsrail'in Pretorya Büyükelçiliği ile yazışma süreci başlatılmış olup; bu da dava öncesi sürtüşmeye kanıt olarak öne sürülmüştür³³.

Başvuru metninin omurgasını teşkil eden *Gerçekler* bölümü de Gazze'de 7 Ekim 2023 sonrası yaşanan şiddetin boyutunun veriler ile sunulduğu giriş bölümünü takip eden tarihi arka plan, soykırımcı eylemler, soykırım niyet beyanı ve niyetin ayırt edilişi alt bölümlerinden oluşmaktadır. Tarihi arka planda sadece Gazze'de değil, Batı Şeria'da da yıllardır hak ihlalleri yaşandığı gösterilerek; Davanın en önemli sacayaklarından biri olan '7 Ekim'in bir milat olmadığı görüşü' temellendirilmektedir. İsrail'in on yıllardır Gazze'de yaşamı imkânsızlaştırmaya yönelik faaliyetler sergilediği örnekler ile anlatılmaktadır. Davaya konu ihlallerden biri olan suya erişim noktasında 7 Ekim öncesinde Gazze'nin su kaynaklarının %95'inin tüketime uygun olmadığı ifade edilmektedir³⁴. Bunlara ek olarak, uluslararası kuruluşların daha önceki İsrail saldırıları bağlamında yayınlamış oldukları raporlardan alıntılar yapılarak³⁵; (*mevcut başvuruya konu olmamakla birlikte*) 7 Ekim 2023 önceki durumun da soykırım sürecinin parçası olduğunun altı çizilmektedir. Ayrıca Batı Şeria'yı da içeren değerlendirme; bugün 7 Ekim saldırıları ile gerekçelendirilerek Gazze'ye yönelse de, İsrail şiddetinin 1948'den beri tüm Filistin'e yönelik olduğunun altını çizmektedir. Derlenen raporlara göre sadece 2023 yılında 1 Ocak-7 Ekim arası 199 Filistinli asker yahut yerleşimci İsrailliler tarafından öldürülmüş, 9.000'den fazla Filistinli yaralanmıştır. 7 Ekim sonrasında ise üç ay içerisinde 77'si çocuk 295 Filistinli Batı Şeria'da öldürülmüştür³⁶.

Sunulan arka plan ile İsrail şiddetinin devamlılığı gösterildikten sonra; 7 Ekim sonrası bu şiddetin dünya tarihi içerisinde bile az görülmüş bir boyuta ulaştığı ifade edilmekte ve yukarıda zikredilen ve soykırım eylemi kabul edilen sekiz ihlalin her biri örnekler ile detaylandırılmaktadır³⁷. Her yaş ve meslek grubundan

33 ICJ, 2023, a.g.e., pr. 18-24; ICJ, Public sitting held on Thursday 11 January 2024, at 10 a.m., at the Peace Palace, President Donoghue presiding, in the case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel) Verbatim Record, 2024, sf. 42-47, <https://tinyurl.com/664f3dkk>, Erişim: 01.06.2025.

34 A.g.e., pr. 68.

35 A.g.e., pr. 30.

36 A.g.e., pr. 36.

37 A.g.e., pr. 43-100.

insanların katledildiği, silahların-bombaların hedef ayırt etmeksizin kullanıldığı gösterilmektedir. Sadece silah ile değil, yaşam olanaklarının ortadan kaldırılması yolu ile de Gazze’de Filistinlilerin yok edildiği ortaya konulmakta, yayılan hastalık nedeni ile gerçekleşen ve gerçekleşecek ölümlerin, silahlar ile gerçekleşen ölümlerden fazla olacağına dair öngörüler hatırlatılmaktadır³⁸. Başvuru metnine göre 7 Ekim öncesinde blokaj ve saldırılar ile tahrip edilmiş olan³⁹ sağlık tesisleri bombalanmakta; yiyeceğe, suya, barınma olanaklarına ve ilaca erişim imkânları imha edilmektedir. Bunları sağlayabilecek yardımlar engellenmektedir. Zorunlu göç ve bu göç sırasında hem göç ettirilen yerde hem göçe zorlanan yerde hem de yolda İsrail saldırılarının devam etmesi toplu bir imhaya işaret etmekte ve bu haliyle sadece zorunlu göç dahi soykırım delili kabul edilebilmektedir.

Soykırım Sözleşmesi’ne göre anılan eylemlerin soykırım olarak kabulü bağlamında niyet kritik önem arz etmektedir. Bu kapsamda Güney Afrika birçok İsraili politikacı ve askerın yanı sıra sanatçılar gibi sivillerin de soykırımcı niyetlerini aktarmaktadır. Başbakan Natenyahu’nun ‘Amalek’i⁴⁰ hatırlatması başlı başına soykırım niyetini göstermektedir⁴¹. Buna reaksiyon olarak da bir grup askerın ‘Amalek’in tohumlarını temizleyin’ nakaratlı şarkılar söyledikleri videolar da Başkan düzeyindeki söylemin sahada cevap bulduğunu göstermektedir⁴². Devlet Başkanı Herzog sivil-asker ayrımı yapmadıklarını belirtmiştir, Savunma Bakanı Yoav Galant da *insansı hayvanlar* ile savaştıklarını belirterek Gazzelileri de-humanize etmiştir. Knesset Başkan Vekili Nissim Vaturi ise daha ileri giderek ‘Gazze’yi dünya yüzeyinden sileceklerini’ deklare ederken⁴³, Savunma Bakanı Danışmanı Giora Eiland birçok defa medyaya ‘Gazze’nin yaşanılmaz hale gelmesi gerektiğini’ ve bunun için ‘derin insani kriz yaratacaklarını’ ifade etmiştir. Bu eylem ve söylemlerin sadece Güney Afrika tarafından değil, uluslararası camia tarafından da soykırım olarak algılandığı Dava metninde örnekler ile gösterilmektedir⁴⁴.

Tüm bu hususlar göz önünde bulundurularak UAD’den İsrail’e yönelik girişte zikredilen soykırım kararının çıkması ve daha acil olarak da geçici önlemlerin deklarasyonu talebinde bulunulmuştur.

38 A.g.e., pr. 70, 86.

39 A.g.e., pr. 83.

40 “Şimdi git, Amalekîler’e saldır. Onlara ait her şeyi tümüyle yok et, hiçbir şeyi esirgeme. Kadın erkek, çoluk çocuk, öküz, koyun, deve, eşek hepsini öldür” (I Samuel 15:3).

41 A.g.e., pr. 101.

42 A.g.e., pr. 104.

43 A.g.e., pr. 101.

44 A.g.e., pr. 108-109.

Güney Afrika'nın *geçici önlemler* talebi doğrultusunda 11 Ocak 2024 tarihinde Güney Afrika, 12 Ocak 2024 tarihinde İsrail dinlenmiştir. Güney Afrika adına açılış konuşmalarını Güney Afrika'nın Lahey Büyükelçisi Vusimuzi Madonsela ve Adalet Bakanı Ronald Lamola yapmışlardır. Bu iki ismi takiben her birinin farklı bir hukukçu tarafından sunulduğu beş başlık altında Güney Afrika'nın önleyici tedbirler için gerekçeleri sunulmuştur: soykırım tehdidinin mevcudiyeti, İsrail'in soykırım niyeti, yargı yetkisi, tehdit altındaki haklar, kararın aciliyeti. Son olarak da talep edilen geçici tedbirler sunulmuştur.

Soykırım riski ve bu kapsamda gerçekleştirilen eylemler noktasında Başvuru metninde sunulan örnekler tekrarlanmıştır. Aradan geçen süre içerisinde gerçekleşen yeni vakalar ile de desteklenmiştir⁴⁵. Başvuru metninde zikredilen ihlallere dair veriler sunulmuş ve tüm bunların soykırıma işaret ettiği ifade edilerek geçici tedbirler talep edilmiştir.

İsrail'in soykırım niyeti noktasında öncelikle bunun tespitinin geçici önlemler için gerekli olmadığı hatırlatılmıştır⁴⁶. Ancak yine de İsrailli politikacılar, komutanlar, askerler ve resmi mevki sahibi şahısların beyanlarından dava metninde de sunulan örnekler güçlendirilerek resmi soykırım amacı ortaya konulmuştur.

Korunması talep edilen hakların doğası ve bu haklar ile talep edilen önlemlerin ilişkisine dair ise daha önce belirtilen katliamların ve yönetimin bunu teşvik edişinin en temel haklardan olan varoluş hakkına aykırı olduğunun ve talep edilen önlemlerin de bunu koruyucu yönde olduğunun altı çizilmiştir. Bu yapılırken, meselenin sadece iki tarafın mücadelesi olarak anlaşılamayacağı, on yıllar süren işgalin neticesi olduğu vurgulanmıştır⁴⁷. Yaşanan krizin büyüklüğü ve sürekliliği yani dava süresince de devam edeceğinin gözlenmesi de önlemin aciliyetine gerekçe olarak öne sürülmüştür. Bu noktada sık sık daha önce geçici önlem kararı çıkan örnekler hatırlatılmıştır. Bunların önemli bölümünün mevcut durumdan daha hassas olmadığı da ima edilmiştir. Karar noktasında da tüm delillerin yanı sıra UAD'nin sadece hukuki değil, ahlaki bir sorumluluğu olduğu hatırlatılarak; Güney Afrika'nın pozisyonu da *ahlakçı* bir perspektifle sunulmuştur⁴⁸.

45 ICJ, "Public sitting held on Thursday 11 January 2024 [...]", sf. 21-31.

46 A.g.e., sf. 31.

47 A.g.e., sf. 48-56.

48 A.g.e., sf. 56-73.

İsrail tarafı, 12 Ocak 2023 tarihinde yaptığı savunmada hem geçici tedbirlerin reddedilmesini, hem de Dava'nın genel listeden silinmesini talep etmiştir. İsrail'in savunmasının iki temel aksi, mahkemenin yargı yetkisini aşması ve soykırım niyetin eksik olması olarak öne çıkmıştır. Davanın temeli Soykırım Sözleşmesi'nin 9. maddesi merkezli iki taraf arasında anlaşmazlık mevcudiyetine dayanmaktadır. Güney Afrika bu durumu hem uluslararası kamuoyuna verilen beyanatlar hem de İsrail ile Büyükelçilik kanalı ile yapılan yazışmalar ile temellendirmiştir. İsrail ise kendilerine yeterli süre verilmediğini ve hiçbir şekilde pozitif itiraz sunmadıklarını, hali ile çekişme olmadığını ve konunun mahkemenin yargı yetkisinin kapsamı dışında kaldığını iddia etmiştir. Soykırım niyeti noktasında da Savaş Kabinesi ve Ulusal Güvenlik İşleri Bakanlar Kurulu dışında Güney Afrika'nın sunduğu delillerin hükmünün olmadığını belirtmiştir. Buna karşılık sivillerin korunması yönündeki talimatları öne sürerek soykırım niyetinin mevcut olmadığını söylemiştir. Başbakan'ın Amalek hatırlatmasını ise Yahudilik içerisinde değerlendirmek gerekir demiş, ancak bunu açmamıştır⁴⁹.

İsrail, 7 Ekim mağduru olduğunu sıklıkla vurgulamakta; soykırım var ise bunun 7 Ekim'de gerçekleştirildiğini ve Soykırım Sözleşmesi'nin Güney Afrika'ya bu bağlamda Hamas'a karşı İsrail'i savunma sorumluluğu yüklediğini iddia etmektedir⁵⁰. İsrail'in pozisyonunun öz-savunma olduğunu vurgulayarak; alınacak geçici tedbirlerin İsrail'in savunma hakkına hanel getireceğini beyan etmektedir⁵¹.

UAD, 26 Ocak tarihinde yayınladığı kararda taraflar arası anlaşmazlık noktasında Güney Afrika'nın mevcut durumu soykırım olarak görürken, İsrail'in görmemesini yeterli delil kabul ederek karar verebileceğini beyan etmektedir. Bu noktada özellikle sahadan BM temsilcileri tarafından iletilen veriler doğrultusunda da yaşananların soykırım olarak değerlendirilebileceği bir zeminin mevcudiyetinin gözlemlendiği ve buna dayanarak geçici önlem kararı alınabileceği belirtilmiştir. Niyet noktasında da İsrail'in beyanının aksine yönetim kadrosunun soykırım niyetini ortaya koyan ifadelerinin olduğu hatırlatılmıştır. Mevcut durumun hassasiyeti ve aciliyeti göz önünde bulundurularak geçici önlem kararı alınmıştır. Güney Afrika tarafından talep edilen geçici önlemlerden soykırımı var ise engelleyici maddeleri kabul ederken, İsrail'in suçluluğunu kabul etmeyi gerektiren maddeleri ve İsrail'in savunma hakkını ortadan kaldıracak talepleri kabul etmemiştir⁵².

49 ICJ, "Public sitting held on Thursday 12 January 2024 [...]", 2024, pr. 5.

50 A.g.e., pr. 6, 22, 64.

51 A.g.e., pr. 24, 66-70.

52 ICJ, "Application [...] - Order of 26 January 2024", 2024.

Sonraki süreçte Güney Afrika'nın açılan Dava'yı net bir şekilde sahiplendiği, defaten taleplerini yenilediği ve güncellediği, yeni ve ağırlaşmış koşulları UAD'ye sunduğu gözlenmiştir. 12 Şubat ve 6 Mart 2024 tarihlerinde Güney Afrika, Refah'a yapılan saldırıların durdurulması ve ilave önlem alınması talebinde bulunmuştur⁵³. Ancak 16 Şubat ve 28 Mart 2024 tarihlerinde sadece İsrail'e yükümlülükleri hatırlatılarak ve 26 Ocak kararlarına vurgu yapılarak zayıf ilave tedbirler ile talep önemli ölçüde reddedilmiştir⁵⁴. 10 Mayıs 2024 tarihinde Güney Afrika tekrar başvurarak mevcut önlemlerin uygulanması, operasyonların durdurulması ve Gazze'ye BM ve insani yardım için geçiş serbestisi sağlanması taleplerinde bulunmuştur⁵⁵. Bu noktada gerçekleştirilen dinlemelerde İsrail, tahliye alanları ve insani yardım bölgeleri oluşturduklarını iddia etmiş⁵⁶; Güney Afrika da buralarda da katliamların devam ettiğini ve yardımların yetersiz kaldığını, ulaştırılmasının da İsrail kaynaklı riskler nedeni ile zor olduğunu beyan ederek Gazze'de güvenli bölge olmadığının altını çizmiştir⁵⁷. Bunun neticesinde Mahkeme 24 Mayıs 2024 tarihinde ilk kez İsrail'in Refah ile sınırlı olsa da operasyonlarını derhal durdurması kararını yayınlamıştır⁵⁸.

Geçici önlemler hususunda Güney Afrika'nın ısrarlı müdahaleleri ile süreç devam ederken, Soykırım Davası için de tarafların yazılı bildirilerini yapmaları için tarih belirlenmiştir. Güney Afrika 28 Ekim 2024 tarihinde bildirisini Mahkemeye sunmuş, İsrail de 12 Ocak 2026 tarihinde karşı bildirisini sunacaktır.

53 ICJ, "Application [...] Urgent Request for Additional Measures Under Article 75(1) of the Rules of Court of the International Court of Justice, 12.02.2024, <https://tinyurl.com/yt49h4tx>, Erişim: 01.06.2025;

ICJ, "Application [...] Urgent Request and Application for the Indication of Additional Provisional Measures and the Modification of the Court's Prior Provisional Measures Decisions Pursuant to Article 41 of the Statute of the International Court of Justice and Articles 75 And 76 of the Rules of Court of the International Court of Justice", 06.03.2024, <https://tinyurl.com/kh9zfzsf>, Erişim: 01.06.2025.

54 ICJ, "Application [...] Decision of the Court on South Africa's request for additional provisional measures, 2024, <https://tinyurl.com/nhes4ume>, Erişim: 01.06.2025;

ICJ, "Application [...] Request for the Modification of the Order of 26 January 2024 Indicating Provisional Measures, -Order 2024, <https://tinyurl.com/4zmb8xpa>, Erişim: 01.06.2025.

55 ICJ, "Application [...] Urgent Request for the Modification and Indication of Provisional Measures Pursuant to Article 41 of the Statute of the International Court of Justice and Articles 75 and 76 of the Rules of Court of the International Court Of Justice, 10.05.2024, <https://tinyurl.com/yp7w3xe>, Erişim: 01.06.2025.

56 ICJ, "Application [...] Response of the State of Israel to the question posed by Judge Nolte at the oral hearing of 17 May 2024 on South Africa's fourth request for provisional measures, 2024, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/192/192-20240518-oth-01-00-en.pdf>, Erişim: 01.06.2025.

57 ICJ, "Application [...] South Africa's Comments on the Reply by Israel to the Question Posed by Judge Nolte at the end of the Oral Hearings Held On 17 and 18 May 2024, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/192/192-20240520-oth-01-00-en.pdf>, Erişim: 01.06.2025.

58 ICJ, "Application [...] Request for the Modification of the Order of 28 March 2024 - Order, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/192/192-20240524-ord-01-00-en.pdf>, Erişim: 01.06.2025.

Dava süreci içerisinde sırası ile Kolombiya, Libya, Meksika, Filistin, İspanya, Türkiye, Şili, Maldivler, Bolivya, İrlanda, Küba ve Belize müdahillik talebinde bulunmuşlardır.

Dava süreci içerisinde gerçekleştirilen yazışma ve duruşmalar Güney Afrika'nın Filistin meselesindeki güncel pozisyonu ve bu pozisyonun arka planı hususunda aydınlatıcı olmuştur. Güney Afrika, İsrail'in kurumsal yapısını uyguladığı ayrımcı yasalar ile bir *apartheid* rejimi olarak tanımlamaktadır⁵⁹. Ayrıca İsrail'in 7 Ekim 2023'ü bir milat olarak belirleme çabalarına meydan okuyarak; 7 Ekim öncesine dikkat çekmektedir. İsrail'in ihlalleri için 1948 sonrası yaşanan Nakba'yı başlangıç noktası olarak almaktadır. Bu tarihten itibaren 75 yıllık bir *apartheid*, 1967 itibarı ile 56 yıllık işgal ve UNRWA Başkanı tarafından "halkın sessiz katili" olarak tanımlanmış olan 16 yıllık Gazze muhasarası boyunca İsrail'in eylem ve ihlallerinin devam eden bir soykırım süreci olduğunu iddia etmektedir. Buna karşılık; 4 Haziran 1967 sınırları içerisinde iki devletli bir sistem içerisinde barışın tesisi için çabaladığını ve mevcut Dava'nın da bu uluslararası politika hedefi doğrultusunda, uluslararası camianın çağrısına cevaben açıldığını belirtmektedir⁶⁰.

Güney Afrika'nın, her ne kadar Hamas ile iyi ilişkileri mevcut ise de Hamas'ın 7 Ekim'de gerçekleştirdiği şiddeti de kınadığı görülmektedir⁶¹. Ancak hiçbir eylemin soykırıma mazeret üretemeyeceği ve 7 Ekim sonrası İsrail'in gerçekleştirdiği eylemlerin bu sınırın ihlali olduğu iddia edilmektedir⁶². Hamas'ın yaptığı suç olmak ile birlikte her şiddetin soykırım sayılamayacağı, Hamas bir devlet olmadığı için kendisine soykırım davası da açılmayacağı ve bu bağlamda sorumluluğun İsrail'e karşı olduğu ifade edilmektedir⁶³.

Güney Afrika kendi pozisyonunu ahlaki bir noktadan tanımlamaya gayret etmektedir. Ruanda'da, Bosna'da başarısız olan uluslararası camia için Gazze de an itibarı ile bir *ahlaki başarısızlık* sembolüdür⁶⁴. Bu noktada Güney Afrika yapabileceği her şeyi yaptığını ve yapmaya devam ettiğini beyan etmektedir. Bu süreci başlatarak, ahlaki sorumluluğa UAD'yi de dâhil etmiştir. Ancak ahlaki sorumluluğu devretme iddiası da olmayıp; sadece İsrail'e karşı değil kendisine karşı da geçici önlem kararı çıkmasını istediğini vurgulamaktadır⁶⁵.

59 ICJ, "Public sitting held on Thursday 11 January 2024, [...]", 2024, sf. 17.

60 ICJ, 2023, pr. 3.

61 A.g.e., pr. 1.

62 ICJ, "Public sitting held on Thursday 11 January 2024, [...]", 2024, sf. 19.

63 A.g.e., sf. 76.

64 A.g.e., sf. 71.

65 A.g.e., sf. 73.

Güney Afrika'nın Dava sürecinde öne çıkan bu tavrı, İsrail ile ilişkileri bağlamında değerlendirildiğinde birçok açıdan bir devamlılığın olduğu gözlenmektedir.

c) Güney Afrika - İsrail İlişkileri

29 Aralık 2023 tarihinde yapılan başvuru sonrası Güney Afrika-İsrail ilişkileri tarihinin en kötü seviyesine ulaşmıştır. Her ne kadar yeni durum bir kırılma gibi görülse de, ilişkilerin tarihsel seyri incelendiğinde apartheidin sona ermesinden beri otuz yıldır devam eden bir gerginlik sürecinin neticesi olduğu gözlenmektedir.

Apartheid Güney Afrika'nın İsrail ile ilişkileri; İsrail'in kuruluşundan sonraki ilk yirmi yıl çok yakın değildir. Bunun esas nedeni genel olarak İsrail'in mesafeli davranması olmuştur. 1967 Altı Gün Savaşları ve 1973 Yom Kippur Savaşı sonrası İsrail, Afrika'da azalan popüleritesini Güney Afrika ile dengeleme yoluna gitmiştir. Aynı dönemde 1973 Petrol Krizi şokunu atlatamayan ve ambargolardan ötürü zor günler yaşayan Güney Afrika da bu durumu bir fırsat olarak görmüş ve apartheidin sonuna dek iki ülke arasında iyi ilişkiler sürmüştür. Bu dönem İsrail'in apartheid sistemine karşı daha olumlu yaklaşmaya başladığı da gözlenmiştir. Apartheid sonrası Güney Afrika ilk etapta İsrail-Filistin meselesinde arabuluculuk rolü üstlenmeye çalışmıştır. Bu süreçte İsrail ile ilişkiler de -apartheid dönemi kadar olmasa da- iyi tutulmaya gayret edilmiştir. Ancak 2000'li yıllar ile birlikte ilişkilerde tedrici gerileme yaşanmıştır. 2010 sonrası ise İsrail'in yaklaşımı, yıllarca mücadele edilen apartheid ile özdeşleştirilmiş ve sıklıkla İsrail'e eleştiriler bu kavram merkezinde iletilmiştir.

Bu bölümde, yukarıda zikredilen apartheid ve demokratik dönemler ele alınmakta; özellikle 2000 sonrası üzerinde durulmaktadır. Apartheid dönemi değerlendirilirken tarihsel önemi kadar, dava metninde ve Güney Afrikalı politikacıların kamuoyuna verdikleri beyanatlarda sıklıkla tekrarladıkları "*apartheid İsrail*" konsepti bağlamında da ele alınmaktadır. Son olarak Güney Afrikalı Yahudilerin durumu da özel olarak değerlendirilmektedir.

i) Apartheid Dönemi Güney Afrika - İsrail İlişkileri

Filistin'de İngiliz mandasının sona ermesini takiben 14 Mayıs 1948 tarihinde İsrail bağımsızlık ilan etmiştir. Güney Afrika, 24 Mayıs tarihinde İsrail'i *de facto* tanıyarak bu yeni devleti en erken tanıyan ülkelerden biri olmuştur. 1939-1948 yılları arasında Güney Afrika Başbakanı olan Jan Smuts, 1. Dünya Savaşı

yıllarında Birleşik Krallık Savaş Komitesinde yer almış ve bu süreçte Balfour Deklarasyonu'nun (1917) yayınlanmasında önemli rol oynamıştır. Bu dönemde tanıştığı Chaim Weizmann⁶⁶ ile ömrünün sonuna dek yakın arkadaşlığının ve mektuplaşmalarının sürdüğü bilinmektedir⁶⁷. Başbakan olarak da son kararı İsrail'i de facto tanımak olmuş ve iki gün sonra gerçekleştirilen seçimi, D. F. Malan önderliğindeki Yeniden-Birleşmiş Ulusal Parti'ye⁶⁸ karşı kaybetmiştir.

Yeniden-Birleşmiş Ulusal Parti aynı yıl Ulusal Parti⁶⁹ adı altında yeniden organize olmuş ve ırk ayrımı merkezli bir rejim olarak apartheid sistemini tesis etmiştir. Ulusal Parti içerisinde etkili olan birçok isim daha önce anti-semitik ve Nazi yanlısı görüşleri ile öne çıkmıştır. 1937 yılında Parlamento'da Yahudilerin Güney Afrika'ya göçüne karşı çıkarken; "Yahudilere, Yahudi oldukları için ayrımcılık yapmakla itham ediliyorum. Açıkça söylemeliyim ki bunun tam olarak böyle olduğunu kabul ediyorum" ifadelerini kullanan Malan da bunların başında gelmektedir. 1958-1966 yılları arasında Güney Afrika Başbakanlığı yapacak olan Dr. Verwoerd; 1943 yılında Die Transvaler dergisinin editörü iken Nazi aparatı olmak suçundan mahkum edilmiştir. Verwoerd'den sonraki Başbakan John Vorster da savaş yıllarının Nazi sempatzanı örgütü Ossewabrandwag'da etkin rol sahibi idi ve darbe teşebbüsü nedeni ile 1942 yılında gözaltına alınmıştı⁷⁰. 1955-1963 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı yapacak olan Eric Louw da, 1941 yılında Meclis'te Yahudilerin asla Güney Afrika'nın kalıcı halkı olamayacağını belirtmiş ve belli sektörlerdeki ekonomik güçlerinden duyduğu rahatsızlığı ifade etmişti⁷¹.

Ancak iktidara gelene kadar Yahudi düşmanlığı ile maruf olan bu isimler İsrail'in kuruluşunu takiben Yahudi Devleti ile sıcak ilişkiler geliştirme eğiliminde olmuşlardır. Malan'ın iktidarının ilk yılı tamamlanmadan; 14 Mayıs 1949 tarihinde Güney Afrika, İsrail'i hukuken tanımıştır. 1953 yılında Malan, 1976 yılında da Vorster İsrail'i ziyaret etmiştir⁷². Yine Vorster döneminde Tel Aviv'de Güney Afrika Büyükelçiliği açılmıştır. Bu politika değişimini Rubin⁷³ doğrudan İsrail'in

66 17 Şubat 1949-9 Kasım 1952 yılları arasında görev yapan İsrail'in ilk Cumhurbaşkanı.

67 Richard P. Stevens, "Smuts and Weizmann", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 3, No. 1 (Güz, 1973), sf. 35-59.

68 Reunited National Party.

69 İng. National Party, Afr. Nasionale Party.

70 Chris McGreal, "Brothers in arms - Israel's secret pact with Pretoria", *The Guardian* (7 Şubat 2006), <https://www.theguardian.com/world/2006/feb/07/southafrica.israel>, Erişim: 01.06.2025.

71 Leslie Rubin, "Afrikaner Nationalism and The Jews", *Africa South V.1*, No: 3, Nisan-Haziran 1957, sf. 28-34.

72 Antony Loewenstein, "Israel and Apartheid South Africa were the Closest of Friends", *Jacobin* (12.07.2024).

73 Rubin, A.g.e.

kuruluşuna bağlamaktadır. İsrail'in, Boerlerin⁷⁴ daha önce iki kez savaştıkları⁷⁵ İngilizlerden bağımsızlıklarını almış olmaları Boerlerde hayranlık yaratmıştır. Ayrıca Yahudi-Arap mücadelesini de kendi Beyaz-Siyah mücadeleleri ile benzeştirmişlerdir. Kendisi de Siyonizm karşıtı bir Yahudi olan Ronnie Kasrils⁷⁶, İsrail'in belirli toprak üzerinde Tanrı'nın seçtiği halk olma iddiasını Güney Afrika özelinde apartheid rejiminin benimsemiş olmasının da iki ideolojik topluluğu birbirine yakınlaştırdığını iddia etmektedir⁷⁷. Güney Afrika'nın politika değişikliğinin bir diğer nedeni de büyük olasılıkla nüfus problemi nedeni ile beyaz nüfusun, (Ulusal Parti yönetimi bakış açısı ile) Yahudi bile olsa feda edilememesi olmuştur. Bu süreçte apartheidin kaybeden değil kazanan tarafında olacaklarını gören Güney Afrikalı Yahudilerin çoğunluğu da güçlü şekilde yeni rejimi desteklemişlerdir⁷⁸.

Bu ilk dönemde İsrail ise, bağımsızlık kazanmaya başlayan Afrika ülkelerine yakınlaşarak BM içerisinde etkinlik kazanmak istemektedir. Özellikle Golda Meir'in yoğun çabaları ile önemli aşama da kaydetmiştir. Afrika ülkeleri de İsrail'i kendileri gibi anti-kolonyalizm sürecinin parçası olarak görme eğiliminde olmuştur⁷⁹. Bu süreçte yeni dostlarını kaybetmemek adına Güney Afrika rejimine karşı eleştirel bir tutum takınmış, BM'de apartheid aleyhinde oy kullanmış, hatta 1971 yılında Afrika'da bağımsızlık hareketlerini destekleyen Afrika Birliği Organizasyonu'na bağlıta bulunmuştur. Bu durum Güney Afrika'da da reaksiyona neden olmuştur. Ancak bu gerginlik kısa sürmüş ve 1973 Yom Kippur Savaşı ile ilişkiler radikal bir şekilde değişmiştir.

1967 yılında Altı Gün Savaşları neticesinde İsrail'in Filistin'de işgalci konuma geçmesi birçok Afrika Devleti ile İsrail ilişkilerini germiştir. 1973 Yom Kippur Savaşı sonrasında ise İsrail için siyah Afrikalı devletler ile ilişkileri pozitif tutma imkânının kalmadığı gözlenmiştir. Afrika'da sadece dört ülke İsrail ile ilişkilerini muhafaza etmiştir. BM nezdinde İsrail ve Siyonizm aleyhine kararlar çıkmıştır⁸⁰.

74 Güney Afrika'nın Flaman kökenli ancak Fransız ve diğer beyazlar ile karışmış beyaz halkı. Afrikaner olarak da bilinir. Boer, 'çiftçi' anlamına gelmektedir.

75 Bu savaşlardan ilki 16 Aralık 1880-23 Mart 1881 arasında gerçekleşmiş ve Boer zaferi ile sonuçlanmıştır. İkincisi 1 Ekim 1899 - 31 Mayıs 1902 arasında gerçekleşmiş ve İngilizler kazanmıştır.

76 1994-1999 Güney Afrika Savunma ve Gaziler Bakanı, 1999-2004 Su İşleri ve Orman Bakanı, 2004-2008 İstihbarat Hizmetleri Bakanı.

77 Chris McGreal, 2006, a.g.e.

78 Richard P. Stevens, "Zionism, South Africa and Apartheid: The Paradoxical Triangle", *Phylon* (1960-) Vol. 32, No. 2 (2nd Qtr., 1971), sf. 123-142.

79 Antony Loewenstein, a.g.e.

80 Makhura B. Rapanyane, "Consistency and inconsistency in the foreign policy of the Republic of South Africa towards Israel", *Journal of Public Affairs*, 2022(Suppl. 1), e2746.

1974 yılında Güney Afrika'nın BM'de söz hakkı elinden alınmıştır. 1975 yılında da yaptırım kararı alınmıştır. Aynı yıl Angola ve Mozambik'in de bağımsızlık kazanması; Güney Afrika'yı tampon ülkelerden mahrum bırakmıştır. Bu dönemde yeni bulunan uranyum yatakları vesilesi ile ABD'nin Güney Afrika kaynaklarına ihtiyacının azalması da Güney Afrika'yı İsrail'e daha da mahkûm hale getirmiştir⁸¹. Böylece iki ülke karşılıklı olarak ilişkilerinin hızla geliştiği bir döneme girmişlerdir. 1974 yılında İsrail, 1975 yılında da Güney Afrika karşılıklı başkentlerde Büyükelçiliklerini açarak ilişkilerini daha formel bir zemine oturtmuşlardır.

1976 yılında İsrail, daha evvel apartheid rejimine karşı koyduğu şerhlerden vazgeçmiştir⁸². Sonraki dönemde apartheid rejimine destek vermek adına; Güney Afrika'nın, uluslararası camia tarafından kat'i şekilde reddedilen Bantustan planını dâhi desteklemiştir. Güney Afrika yerli halkın hem beyazlar ile karışmasını hem de kendi aralarında birleşmelerini önlemek amacı ile çoğunlukla verimsiz topraklarda yerli Afrika kabileleri için sözde devletler kurmuş ve bunlara Bantustan ismini vermiştir. Buraların vatandaşlarının Güney Afrika vatandaşlığından çıkması yolu ile de demografik yapıyı beyazlar lehine düzenlemek istemiştir. BM'nin illegal bulunduğu bu Bantustanlardan Boputhatswana 1980'ler boyunca Tel Aviv'de gayri resmî büyükelçilik bulundurmuş, Devlet Başkanı Lucas Mangope 1981 ve 1983 yıllarında İsrail'i ziyaret ederek Moshe Dayan ile görüşmüştür⁸³.

Bantustanların, maksimum genişlikte toprak üzerinde minimum sayıda siyah ile birlikte yaşama amacına hizmet etmesinin; maksimum genişlikte toprak üzerinde minimum sayıda Arap ile birlikte yaşamak isteyen İsrail yöneticilerinin dikkatini çektiği gözlenmektedir. 2003 yılında İtalyan Başbakanı Massimo D'Alema, Sharon'un kendisine açıkça Filistin meselesi için en ideal çözümün Bantustan sistemi olduğunu söylediğini aktarmıştır⁸⁴. Benzer şekilde 1964 yılında Coloured İşlerinden Sorumlu Bakan olan ve sonradan Başbakan olacak olan PW Botha mecliste, Güney Afrika topraklarında hiçbir siyahın kalıcı ikamet hakkına sahip olmaması gerektiğini belirtmiştir. İsraili politikacı Yossi Sarid, çoğu İsraili sağ kanat politikacının söylemi ile Botha arasında paralellik kurmaktadır⁸⁵. Bu durum, ikili ilişkilerin geliştiği dönemde iki devlet arasında politik benzeşmenin

81 Sasha Polakow-Suransky, *The Unspoken Alliance – Israel's Secret relationship with Apartheid South Africa*, Jacana Media, Johannesburg, 2010, sf. 40-44.

82 Makhura B. Rapanyane, a.g.e.

83 Sasha Polakow-Suransky, a.g.e., sf. 157.

84 Akiva Eldar, "People and Politics: Sharon's Bantustans are far from Copenhagen's Hope, Haaretz (13.05.2003).

85 Chris McGreal, a.g.e.

de yaşandığını ve Güney Afrika'dan İsrail'e bir tür ideoloji ihraç edildiğine işaret etmektedir.

Bu dönem ikili ilişkilerde yaşanan diğer bir dönüşüm de, uluslararası camiadan dışlanan iki devletin özellikle askeri alanda işbirliği geliştirmesidir. Voster'in seyahatinin en önemli neticelerinden birisi iki ülke arasında silah işbirliğinin gelişmesi olmuştur. Güney Afrika'nın maddi destek sunduğu, İsrail'in ise askeri teknoloji ile iştirak ettiği bir ortaklık tesis edilmiştir⁸⁶. 1980'li yıllarda iki ülke arasındaki ticarete silah sektörü, elmas sektörünün de önüne geçmiştir⁸⁷. 1975 yılında ise İsrail'in Güney Afrika'ya nükleer başlıklı füze satması hususunda müzakereler gerçekleştirilmiş⁸⁸, hatta Güney Afrika'nın nükleer programı İsrail tarafından desteklenmiş, ortak denemeler yapılmıştır⁸⁹.

1987 yılında Güney Afrika'ya yönelik uluslararası baskılara dayanamayan İsrail yaptırım kararı almıştır. Ancak mevcut silah anlaşmalarını yaptırımların dışında tutmuştur. Gizli yazışmalarında da Güney Afikalılara bu yaptırımların zorunlu perdeleme olduğu ve gerçekte uygulanması halinde İsrail'e daha fazla zarar vereceği için uygulanmayacağı garantisi verilmiştir. Apartheidin sonlarına dek de İsrail'in ilişkileri tamamen bozmamaya gayret ettiğine dair bir işaret olarak 1990 yılında serbest bırakılmasından, Devlet Başkanı olarak seçilmesine kadar Mandela'yı davet etmemiş olmasını göstermek mümkündür⁹⁰.

ii) Demokratik Güney Afrika - İsrail İlişkileri

1993 yılında kabul edilen geçici anayasa ile apartheid rejimi sona ermiş ve 1994 yılında siyahların da oy kullanabildiği ilk seçimde Nelson Mandela önderliğindeki ANC'nin otuz yıl sürecek tek parti iktidarı başlamıştır⁹¹. Bu dönem Güney Afrika-İsrail ilişkilerine bir aktör olarak Filistin ilk defa dâhil olmuştur. Güney Afrika'nın demokratik olarak seçilen devlet başkanlarının tamamının apartheid döneminde Filistinli yöneticiler ile ilişkilerinin olmasını politikalarının temeli olarak sunarak eleştirmek birçok Yahudi kurum tarafından tercih edilse de bu yaklaşım fazla indirgemecidir. ANC yöneticilerinde en baştan itibaren Filistin

86 A.g.e.

87 Michael B. Bishku, South Africa and the Middle East, Middle East Policy V. 17, I. 3 (Güz, 2010), sf. 153-174.

88 Sasha Polakow-Suransky, a.g.e., sf. 81-83.

89 Peter Liberman, "Israel and the South African Bomb", The Nonproliferation Review, 2004, 11:2, sf. 46-80.

90 Michael B. Bishku, a.g.e.

91 29 Mayıs 2024 tarihinde gerçekleşen seçimde ANC ilk kez koalisyon kurmak zorunda kalmıştır. İsrail-Filistin meselesinde daha nötr bir pozisyonda kalmayı tercih eden Demokratik İttifak ile kurulan koalisyonun mezkur meseleye etkisi henüz gözlenmemekte, sosyolojik faktörler nedeni ile de tarafımızca beklenmemektedir.

ile Güney Afrika siyahlarının mücadelesinin benzerliğine olan inanç net olarak gözlenirken; 2000’ler itibari ile İsrail’i de apartheid ile benzeştirme eğilimi güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır. Açılan davanın arka planında da Filistinlilerin Siyah Güney Afrikalılar ile İsrail’in ise apartheid rejimi ile özdeşleştirilmesinin önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Mandela bir röportajında, dış politikasının geçmişi ile şekillendiğini ve eski dostlarını kolayca yeni koşullar için feda edemeyeceğini ifade etmiştir⁹². Son döneme dek İsrail’in apartheid rejimine yaptırım uygulamamasının kendilerinin özgürleşme sürecini zora sokmasından duyduğu rahatsızlığı sıklıkla dile getirmesini ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ile ilişkilerinin Başkanlığı süresince güçlenerek devam etmesini benzer hassasiyet ile değerlendirmek mümkündür. Ancak Güney Afrika’nın İsrail ile ilişkisini sadece ikili ilişkilere bağlamak doğru değildir. Hapishaneden çıktıktan iki hafta sonra Lusaka’da Yaser Arafat’a sarılıp öperken ifade ettiği iki halkın mücadelesinin benzerliğine olan inancı ardıllarınca da paylaşılmıştır. Bishku’nun⁹³ anlamakta zorlandığı gözlenen apartheide destek veren diğer ülkeler ile ilişkiler yumuşar iken İsrail ile sertleşmesinin altında yatan nedenin bu benzerlik algısı olduğu düşünülmektedir.

Güney Afrika, 15 Şubat 1995 tarihi itibari ile Batı Şeria ve Gazze’yi 1967 sınırları içerisinde Filistin olarak tanımıştır. Böylece Güney Afrika-İsrail ilişkilerinde ‘Filistin’ de denkleme dâhil olmuştur. Filistin’in denkleme *eski dost* olarak duhulü, İsrail ile de doğal olarak bir mesafe yaratmıştır. 1994 sonrası hiçbir Güney Afrika devlet başkanının İsrail’i ziyaret etmemesi bu bağlamda değerlendirilebilir⁹⁴. İsrail ile ilişkilerin her başkanla daha da gerildiğini söylemek dahi mümkündür.

Mandela’nın halefi Thabo Mbeki (1999-2008), 1994 yılında henüz Başkan yardımcısı iken; Güney Afrika’nın yeni dış politika vizyonunu ‘iyi bir dünya vatandaşlığı olmak’ şeklinde sunmuştur. Bu iyi vatandaşlığın esası da küresel düzeyde insanlığa hizmet etmektir. Mandela döneminde Güney Afrika’nın Filistin’e yaklaşımında etkili olan bu vizyon, Mbeki döneminde çok daha belirgin olmuştur. Mbeki, İsrail-Filistin problemi için sıklıkla ve ısrarla küresel toplumu müdahaleye davet etmiştir⁹⁵. 23 Şubat 2004 tarihinde Güney Afrika Dışişleri Bakan Yardımcısı Aziz Pahad UAD nezdinde Gazze’ye İsrail’in ördüğü duvarın uluslararası

92 John Carlin, “Nelson Mandela: My Life”, Independent (06.12.1998), <https://tinyurl.com/nhecrk7p>, Erişim: 01.06.2025.

93 Michael B. Bishku, “South Africa’s anti-Israel Obsession”, Middle East Quarterly V. 30, No. 2 (Bahar, 2023).

94 A.g.e.

95 Makhura Rapanyane, 2022, a.g.e.

hukuku ihlal ettiği yönünde ifade vermiştir. Liderliğindeki heyet, iki devletli çözüm fikrinde kararlılığın altını çizmiş, Filistin tarafının tüm gerekçelerine güçlü bir şekilde iştirak ettiklerinin altını çizmiştir⁹⁶.

Bu dönemde Filistin ile yakınlaşma güçlenirken, İsrail ile ilişkiler de tamamen bozulmamıştır. Güney Afrika'nın UAD nezdinde Filistin lehine ifade vermesinden kısa bir süre sonra o zamanki İsrail Başbakan Yardımcısı Ehud Olmert'in Pretorya'ya gerçekleştirdiği ziyaretin ilişkilerin gerilme hızını azalttığını düşünmek mümkündür. Jeenah, 1994 sonrası otuz yılın Güney Afrika-İsrail arasında gerçekleşen bu en üst düzey ziyaretin ekonomik ilişkilere pozitif yansıdığını iddia etmektedir⁹⁷. Ancak verilerin detaylı analizi güçlü bir ilerlemeden ziyade gerilemede yavaşlama göstermektedir. Politik olarak da Pahad'ın ifade ettiği gibi herhangi bir yumuşama yaşanmamıştır⁹⁸.

Mbeki döneminde, İsrail ve apartheid arasındaki benzerlikler de daha yoğun bir şekilde dillendirilmeye başlanmıştır. 23 Ekim 2001 tarihinde o zamanki Güney Afrika Su İşleri ve Orman Bakanı Ronnie Kasrils, kendisi gibi Yahudi olan Batı Cape Milletvekili Max Ozinsky ile birlikte Vicdan Beyanı yayınlamıştır. Bu metinde Filistin tarafınca gerçekleştirilen terörist eylemler göz ardı edilmezken; problemin esas kaynağı olarak İsrail zulmü gösterilmiştir. Mevcut İsrail politikaları ile de barışın mümkün olmadığı vurgulanmıştır⁹⁹. 30 Kasım 2002 tarihinde Londra'da düzenlenen Filistin Dayanışma Konferansı'nda ise bu defa Kasrils; apartheid rejiminin tüm gayri insaniliği ile Filistin'de yaşananlar karşısında piknik-eğlence düzeyinde kaldığını ifade etmiştir¹⁰⁰. 2004 yılında Mahatma Gandhi'nin torunu Arun Gandhi de Ramallah'ta yaptığı konuşmada, Filistin'de yaşananların apartheid döneminde kendi tecrübe ettiklerinden on kat beter olduğunu belirterek; İsrail'deki sistem için "bu apartheidtir" demiştir¹⁰¹.

96 ICJ, *Public sitting held on Monday 23 February 2004, at 3 p.m., at the Peace Palace, President Shi presiding on the Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory (Request for advisory opinion submitted by the General Assembly of the United Nations)*, 2004, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/131/131-20040223-ORA-02-00-BL.pdf>, Erişim: 01.06.2025.

97 Na'eem Jeenah, "Democratic South Africa's Relations with Israel and Palestine", *A MISTRA Briefing Paper* (07.03.2024), <https://tinyurl.com/cfceb47m>, Erişim: 01.06.2025.

98 Michael B. Bishku, 2023, a.g.e.

99 Ronnie Kasrils & Max Ozinsky, "Declaration of Conscience on the Israeli Palestinian Conflict by South Africans of Jewish Descent", *Middle East Policy* V. IX, No: 1, (Mart 2002).

100 Ronnie Kasrils, "Address by Ronnie Kasrils Mp, Minister of Water Affairs and Forestry, South Africa to Palestine Solidarity Conference London 30 November 2002", <https://tinyurl.com/2w4jwhaf>, Erişim: 01.06.2025.

101 Arun Gandhi, "Occupation 'Ten times worse than Apartheid'", *the International Press Center (IPC)* (29.08.2004), https://web.archive.org/web/20060827072819/http://www.ipc.gov.ps/ipc_e/ipc_e-1/e_News/news2004/2004_08/179.

İktidarı devrinden kısa süre sonra 2010 yılında bir forumda Mbeki, İsrail'in uluslararası dokunulmazlığını eleştirmiş ve katıldığı forum dâhil tüm diplomatik çabaların Filistinlilere sadece umut verirken, retorikten ibaret kalacağı için İsrail'i de rahatlatacağını ifade etmiştir. Bu durumun adaletsizliğinin altını çizmiştir¹⁰². Mbeki'de uluslararası camiaya yönelik gözlenen bu hayal kırıklığı, halefi Jacob Zuma'nın (2009-2018) politikalarında da gözlenmektedir.

Mandela ve Mbeki dönemlerinde İsrail dikkatli bir dil ile eleştirilip Filistin ile dayanışma öne çıkarken; Zuma döneminde İsrail'e yönelik eleştirilerin dili daha da sertleşmiştir. Kasrils, konuyu Filistin ekseninden saptırma endişesi ile İsrail ile apartheid arasında analogi kurmaktan imtina ederken¹⁰³, ANC'nin önde gelen isimleri bundan çekinmemişlerdir. Mandela'nın eski eşi ve eski ANC Kadın Kolları Başkanı Winnie Madikizela-Mandela 2004 yılında "tıpkı apartheid Güney Afrika gibi apartheid İsrail'in de yıkılması mümkündür" ifadelerini kullanmıştır¹⁰⁴.

Bir süre için yönetim kadroları bundan uzak dursa da 2010 sonrası sıklıkla en üst düzey politikacılar tarafından İsrail, apartheid devlet olarak tanımlanmaya başlamıştır. 11 Eylül 2012 tarihinde Güney Afrika Dışişleri Bakanı Maite Nkoa-na Mashabane, Güney Afrika Dış Politika Vizyonu Semineri'nde İsrail'i '*apartheid devlet*' olarak tanımlamış ve sadece Filistinliler ve Güney Afrikalıların bu rejim altında yaşamının nasıl bir şey olduğunu bildiklerini vurgulamıştır¹⁰⁵. Bir sonraki ay eski başkan yardımcısı ve meclis sözcüsü Baleka Mbete de Filistin'de bulunduğunu ve orada olanın Güney Afrika'daki apartheidten daha beter olduğunu ifade etmiştir¹⁰⁶. Rapanyane, 2008 sonrası en az 12 bakan tarafından İsrail'in apartheid ile özdeşleştirildiğini belirterek yeni durumun altını çizmektedir¹⁰⁷.

Bu dönemde FKÖ'nün yanı sıra Hamas ile ilişkiler de gelişmiştir. 2006 yılında Mbeki'nin Hamas ile görüşmesi Güney Afrikalı Yahudiler tarafından

html, Erişim: 01.06.2025.

102 Thabo Mbeki, "Lessons of the South Africa experience: Thoughts on the Israel-Palestinian conflict", Foreign Policy (26.05.2010), <https://foreignpolicy.com/2010/05/26/lessons-of-the-south-africa-experience-thoughts-on-the-israel-palestinian-conflict/>, Erişim: 01.06.2025.

103 McGreal, 2006, a.g.e.

104 IOL, "Apartheid Israel can be defeated, says Winnie", IOL (26.03.2024), <https://iol.co.za/news/politics/2004-03-26-apartheid-israel-can-be-defeated-says-winnie/>, Erişim: 01.06.2025.

105 Makhura B. Rapanyane, "An Afrocentric exploration of Jacob Zuma's anti Apartheid stance: The question of Israeli-Palestinian struggle". Journal of Public Affairs; 2020:e2017.

106 Michael B. Bishku, 2023, a.g.e.

107 Makhura B. Rapanyane, 2022, a.g.e.

engellenebilmişken; 2015 yılında Halid Meşal önderliğinde bir heyet Zuma tarafından ağırlandırılmış ve İsrail'in devlet destekli terörü kınanmıştır¹⁰⁸. 2017 yılında ABD'nin Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanınması ise Güney Afrika tarafından çok sert karşılanmış ve Büyükelçisini çekmiştir.

Zuma döneminde de, BM nezdinde çözüm arayışları devam etmiş ancak artık İsrail neredeyse tamamen suçlanır olmuş; denge arayışından vazgeçilmiştir. Bu dönemde 2009 yılında İsrail'in Gazze'den çekilmesi yönünde 1860 Numaralı Karar ve 2016 yılında da İsraili yerleşimcilerin Filistin'den çıkması yönünde 2334 Numaralı Kararın alınmasında Güney Afrika ön ayak olmuştur¹⁰⁹.

2018 yılında Cyril Ramaphosa Güney Afrika devlet başkanı olmuştur. Aynı yıl İsrail'e büyükelçi atanması, İsrail ile yumuşama emaresi olarak düşünülmüştür. Ancak sonraki süreçte herhangi bir yumuşama gözlenmediği gibi; 2022 yılında Dışişleri Bakanı Pandor BM'ye İsrail'in apartheid devlet olarak tanınması çağrısında bulunmuş¹¹⁰, 2023 yılı Şubat ayında Güney Afrika, Cezayir ile birlikte İsrail'in Afrika Birliği'nde gözlemci statüsünün sonlandırılmasını sağlamıştır¹¹¹. İsrail'in 7 Ekim 2023 sonrası saldırılarına cevaben de önce tüm diplomatlar İsrail'den çekilmiş ve ardından İsrail'e tarihinin ilk soykırım davası Güney Afrika tarafından açılmıştır.

Güney Afrika'nın İsrail ile ilişkileri incelendiğinde apartheid döneminde güçlenen ve bir tür karşılıklı bağımlılık ilişkisine evrilen süreç, 1994 yılında Güney Afrika'nın demokrasiye geçişi ile gerilmeye başlamıştır. Mandela ve Mbeki dönemlerinde daha çok FKÖ ile geçmişe dayalı işbirliği merkezli Filistin ile yakın ilişki gözetilirken, İsrail ile de gerginlikten kaçınılmıştır. Mbeki dönemi ile birlikte İsrail'i ulus üstü kurumlar üzerinden sıkıştırma gayreti dikkat çekmektedir. Zuma dönemi ile birlikte ise artık İsrail ile ilişkilerin gerilmesinde beis görülmezsizin İsrail, apartheid ile özdeşleştirilmeye başlanmıştır. Ramaphosa döneminin başında yumuşama emareleri görülse de Soykırım Davası da Ramaphosa'nın önderliğinde açılmıştır. Davanın dili incelendiğinde ahlakçı yaklaşım, uluslararası kamuoyunu sorumluluğa davet, ısrarlı Filistin desteği ve İsrail'in politikalarının apartheid ile özdeşleştirilerek karşıtlık kurulması yönü ile Güney Afrika'nın otuz yıl içerisinde geliştirdiği politikanın devamı olma vasfı öne çıkmaktadır.

108 Michael B. Bishku, 2023, a.g.e.

109 Makhura B. Rapanyane, 2022, a.g.e.

110 Thabi Myeni, "South Africa calls for Israel to be declared an 'apartheid state'", *Al Jazeera* (26.07.2022), <https://www.aljazeera.com/news/2022/7/26/south-africa-calls-for-israels-proscription-as-apartheid-state>, Erişim: 01.06.2025.

111 Al Jazeera, "African Union says Israel's observer status suspended", *Al Jazeera* (20.02.2023), <https://www.aljazeera.com/news/2023/2/20/african-union-says-israels-observer-status-suspended>, Erişim: 01.06.2025.

2024 yılında gerçekleşen seçimlerde ANC'nin oylarının %40 bandına düşmesi neticesinde tek başına iktidarı kaybetmesi ve İsrail'e karşı daha ılımlı Demokratik İttifak ile koalisyon kurması ilişkilerin yumuşayabileceğini düşündürse de; kanaatimizce bunun için bir neden görülmemektedir. ANC'nin seçimi kaybetmesine neden olan oy kaybı önemli ölçüde Zuma'nın yeni kurulan ve ANC'den daha İsrail muhalifi olan partisi uMkhonto weSizwe'ye doğru gerçekleşmiştir (%14,5). Yüzde ona yakın oy alan dördüncü parti EFF de İsrail'e karşı ANC'den daha katı bir pozisyona sahiptir. Demokratik İttifak'ı destekleyen Müslümanlar da düşünlüğünde ülke nüfusunun en az %65'lik bölümü İsrail karşıtıdır. Hatta sivil toplumun önemli ölçüde politik gerilime rağmen halen güçlü olan ekonomik bağların da kesilmesi yönünde¹¹² talebi öne çıkmaktadır. Bu sosyolojik durumun yakın zamanda değişmesi için de bir işaret gözlenmemektedir.

iii) Güney Afrika - İsrail İlişkileri Bağlamında Güney Afrika Yahudileri

Günümüzde Güney Afrika'da Yahudi nüfusunun, Yahudilik tanımına göre 50-65.000 arası olduğu düşünülmektedir¹¹³ (JPR, 2025). Çok önemli bir bölümü Litvanya kökenli olup; bu yönüyle dünyadaki en homojen Yahudi topluluklarından biridir¹¹⁴. Bu durum organizasyon kapasitelerini de artırmıştır.

2020 yılında yayınlanan bir rapora göre Güney Afrika Yahudileri arasında İsrail ile ilişkiler halen çok güçlüdür. Güney Afrika Yahudilerinin %90'ı en az bir kez, %10'dan fazlası da ondan fazla İsrail ziyareti gerçekleştirmiştir. %70'i kendini Siyonist olarak tanımlamaktadır. Nüfusun üçte biri için de ileride İsrail'e yerleşmek güçlü bir olasılık olarak dile getirilmiştir¹¹⁵. Gençlerde bu oranın daha yüksek olması; seksen yılda yaklaşık %50 azalan Yahudi nüfusunun yakın zamanda daha da azalacağı anlamına gelmektedir.

Apartheid döneminin başlarında, sayıları yaklaşık 120.000 olan Yahudiler¹¹⁶ Ulusal Parti yöneticilerinin eski söylemlerinden ötürü ürkmüş olsalar da, önemli bölümü yeni sürecin kazananı olma olasılığını görünce eski söylemleri unutarak

112 Makhura B. Rapanyane, 2022, a.g.e; The NewArab, "South Africa's perplexing relationship with Israel" (11 Aralık 2023), <https://www.newarab.com/analysis/south-africas-perplexing-relationship-israel>, Erişim: 01.06.2025.

113 JPR. "South Africa", <https://www.jpr.org.uk/countries/how-many-jews-in-south-africa>, Erişim: 01.06.2025.

114 Naomi Chazan, "The Fallacies of Pragmatism: Israeli Foreign Policy Towards South Africa", *African Affairs*, V. 82, I. 327, (Nisan 1983), sf. 169-199.

115 David Graham, The Jews of South Africa in 2019, (2020), <https://www.jpr.org.uk/reports/jews-south-africa-2019>, Erişim: 01.06.2025.

116 Richard P. Stevens, 1971, a.g.e.

apartheidi desteklemiş veya sessiz kalmayı seçmiştir¹¹⁷. Apartheid yönetimi, sistemin doğası gereği Yahudilere dünyanın hiçbir yerinde sahip olamadıkları bir imkân sağlamıştır. Ana bünyeden ayrı tutularak asimile olmalarının önüne bariyer koyarken, ayrı tutuldukları diğer yerlerden farklı olarak ayrımcılığa uğramamışlardır.

Bu pozitif durumdan yararlanarak kısa süre içerisinde dünyada kişi başı geliri en yüksek Yahudi topluluk haline gelmiş ve apartheid yönetiminin İsrail'e para yollayabilmek için kendilerine verdiği istisnai izinden faydalanarak uzun süre İsrail'e kişi başı en yüksek meblağı ileten Yahudi topluluk olmuşlardır¹¹⁸. Her ne kadar miktar olarak bu çok yüksek olmasa da, Güney Afrika Yahudi sermaye ve insan gücünün İsrail'in mevcut ekonomisinde önemli bir rolü olmuştur. Daha önemli olan ise Güney Afrika Yahudilerini çok katı şekilde İsrail taraftarı kılması olmuştur.

Ancak genelleme yaparken önemli istisnaları göz ardı etmemek gerekmektedir. Helen Suzman, Siyonizm karşıtı olmasa da destek de vermemiştir. Yukarıda zikredilen Kasrils ve Ozinsky anti-siyonist Yahudi politikacılarıdır. Yayınladıkları vicdan bildirisi de altı haftada 220 Yahudi tarafından imzalanmıştır¹¹⁹. İmzacılar arasında hem İsrail bağımsızlığı için hem de apartheide karşı savaşmış olan Arthur Goldreich de vardır. Eski ANC Milletvekili Andrew Feinstein de Güney Afrikalı Yahudi kurumlarını apartheidi eleştirmedikleri gibi İsrail'i de hiçbir şekilde eleştirmemekle itham etmektedir¹²⁰.

Kurumsal olarak da Güney Afrika Yahudileri'nin İsrail taraftarlığı öne çıkmaktadır. Güney Afrika Yahudilerinin en önemli iki kurumu 1895 yılında kurulan ve Güney Afrika'nın en eski Yahudi organizasyonu olan Güney Afrika Siyonist Federasyonu (SAZF¹²¹) ve 1912 yılında kurulan Güney Afrika Yahudileri Temsilciler Kurulu'dur (SAJBD¹²²)¹²³. Bunlardan ilki kendisini İsrail yanlısı şemsiye

117 Leslie Rubin, 1957, a.g.e. Büyük çoğunluk için bu durum geçerli olsa da apartheide karşı olan birçok Yahudi de olmuştur. Helen Suzman gibi politikacılar, Harry Oppenheimer gibi işadamları bunlar arasındadır. Ayrıca rejim tarafından öldürülen Ruth First, Livonia Mahkemelerinde Mandela ile birlikte yargılanan Denis Goldberg, ANC'nin silahlı kanadı uMkhontoWeSizwe komutanlarından Joe Slovo ve Ronnie Kasrils gibi apartheid ile doğrudan mücadele eden ANC üyesi Yahudiler de mevcuttur.

118 Richard P. Stevens, 1971, a.g.e.

119 Ronnie Kasrils, 2002, a.g.e.

120 Chris McGreal, "How apartheid history shaped South Africa's genocide case against Israel", *The Guardian* (08.01.2024), <https://tinyurl.com/4ern3npj>, Erişim: 01.06.2025.

121 South African Zionist Federation

122 South African Jewish Board of Deputies.

123 Richard P. Stevens, 1971, a.g.e.

organizasyon olarak tanımlamakta ve misyonunu da İsrail'e güçlü bir destek temin etmek olarak belirlemektedir¹²⁴. Apartheid döneminde de beyaz yönetime destek vermiştir. Mandela'yı tutuklatan savcı Percy Yutar'ı uzun yıllar Güney Afrika Yahudilerinin sembolü olarak öne çıkarmıştır¹²⁵.

SAJBD de Güney Afrika Yahudilerinin seçimle belirlenen temsilcilerinden oluşan bir kurumdur. Yahudi toplumunun gündelik hayatına da dokunan faaliyetler ile öne çıkmaktadır. Yahudilere yönelik gelişmelerin sunulduğu sitelerinde özellikle 7 Ekim sonrası Güney Afrika yönetiminin tavrının eleştirildiği haberler sunulmakta, İsrail lehine kamuoyu oluşturulmaya gayret edilmektedir¹²⁶. Özellikle açılan Davayı "adaletin tersine çevrilmesi" olarak sunup, eleştirmektedirler¹²⁷.

Güney Afrika'nın keskinleşen İsrail eleştirilerini takiben 13 Kasım 2023 tarihinde SAZF ve SAJBD ANC yönetimi tarafından kabul edilmiştir. Bu toplantıda Güney Afrika yönetiminin 7 Ekim için başsağlığı dilememesinden duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir. İsrail Büyükelçiliği'nin tekrar açılmasını talep ettikleri bu toplantıda Ramaphosa net bir şekilde İsrail'in soykırımcılığının altını çizmiş ve taleplerini reddetmiştir¹²⁸.

7 Ekim sonrası Güney Afrika Yahudilerinin İsrail ile yakınlığını gösteren önemli bir olay da David Teeger vakası olmuştur. Güney Afrika 19 Yaş Altı Kriket Milli Takım Kaptanı David Teeger, Yahudi Başarı Ödülü aldığı 22 Ekim 2023 tarihli törende ödülünü İsrail askerlerine ithaf etmiş ve diaspora Yahudilerinin başarısını onların fedakarlıklarına bağlamıştır. Bunun üzerine takımdaki yeri korunurken, kaptanlığı alınmıştır¹²⁹. SAJBD bunu antisemitizm olarak değerlendirmiş, kaptanlığın iadesi için lobi yapmıştır¹³⁰. Ancak sonuç değişmemiştir.

124 SAZF, About Us, 2025, <https://www.sazf.org/about-us>, Erişim: 01.06.2025.

125 Chris McGreal, 2006, a.g.e.

126 Yamkeleka Manyerja, "SA Jewish Board of Deputies slams government, Pandor for 'pro-Hamas' stance", News24 (10.11.2023), <https://tinyurl.com/5h68femt>; Erişim: 01.06.2025; SAJBD, "The South African Government has failed to condemn the cruel execution of six innocent Israeli and American hostages by Hamas", SAJBD in the Media Articles (05.09.2024), <https://tinyurl.com/3fvhdpc>, Erişim: 01.06.2025.

127 SAJBD, SAJBD's statement on SA's case at the ICJ: "Inversion of Justice", SAJBD in the Media Articles (11.11.2024), <https://tinyurl.com/47hrjkh>, Erişim: 01.06.2025;

SAJBD, Open Letter to President Ramaphosa Rotating Chairperson of the G20, SAJBD in the Media Articles (24.02.2025), <https://tinyurl.com/2accwveu>, Erişim: 01.06.2025.

128 ICJ, 2023, a.g.e., pr. 20.

129 Craig Ray, "SA under-19 cricket captain David Teeger cleared of any wrongdoing over Israel comments", *Dailymawerick* (06.12.2023), <https://tinyurl.com/yc2nph6x>, Erişim: 01.06.2025

130 SAJBD, "SA Jewish Board of Deputies response to blatant antisemitism by Cricket SA(CSA)", SAJBD in the Media Articles (12.01.2024), <https://tinyurl.com/4uy8jxe8>, Erişim: 01.06.2025;

Özetle, Güney Afrika Yahudileri, her ne kadar içlerinde Siyonizm karşıtı önemli isimler olsa da çok büyük ölçüde İsrail taraftarıdır. Kendilerini temsil eden iki örgüt de bu pozisyonun muhafazası için çaba sarf etmektedir. Lakin politika belirlemede etkinlikleri gittikçe kaybolmaktadır. Bunda nüfuslarının azalmasının etkisinin olduğunu düşünmek mümkündür. 1950 itibari ile 120.000 bandında olan Yahudi nüfusu neredeyse %50 azalmıştır. İsrail'e göçte gözlenen artış bu trendin devam etmesine neden olacaktır¹³¹. Bu da uzun vadede Güney Afrika'nın Filistin yanlısı ve İsrail karşıtı pozisyonunun güçlenerek devam edeceğini düşündürmektedir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Güney Afrika dış politikasında ana belirleyici Devlet Başkanı'dır ve her devlet başkanı ile Filistin'e biraz daha yaklaşılmış, İsrail'den uzaklaşmıştır. Ancak bu durumu sadece devlet başkanlarına bağlamak da doğru değildir. 2018 yılından beri iktidarda olan Ramaphosa, ekonomik ilişkilerin de zayıflatılması, İsrail Büyükelçisinin kovularak diplomatik ilişkilerin tamamen sıfırlanması yönündeki dip dalgaya karşı direnmek durumunda kalmıştır. Daha önceki dönemde ANC, İsrail'e karşı en uç pozisyonu temsil ederken muhalefette daha ılımlı Demokratik İttifak ile politik mücadele vermek durumunda idi. 2024 sonrası ise ANC'den daha keskin partilerin muhalefette dillerini sertleştirmelerinin ANC-Demokratik İttifak koalisyonunu ve gelecekteki yönetimleri de İsrail'e karşı daha sert bir pozisyona iteceğini düşündürmektedir. Güney Afrika içerisinde Yahudi nüfusunun ve etkinliğinin azalması da bu yönde bir eğilimi güçlendirecektir.

29 Aralık 2023 tarihinde UAD nezdinde İsrail'e karşı açtığı soykırım davası bu politik bağlam üzerine şekillenmiştir. Bu dava her ne kadar şaşırtıcı bir uç hamle gibi görülse de Güney Afrika'nın 1994 yılından beri gelişen İsrail politikası ile uyum ve devamlılık arz etmektedir.

11 Ocak 2024 tarihindeki duruşmada Mandela'dan alıntı yapılarak bu devamlılık vurgulanmıştır. Davanın kendisi Mbeki döneminden beri süregelen uluslararası toplumu sorumluluk almaya zorlama çabasının bir ürünüdür. Yine Mbeki'nin Mandela döneminde formüle ettiği "iyi dünya vatandaşlığı" vurgusu, Dava metnindeki ahlakçı söylem ve diğer soykırım davalarına atıflarda

SAJBD, "SAJBD comments following meeting with Cricket SA", *SAJBD in the Media Articles* (16.01. 2024), <https://tinyurl.com/2swfewah>, Erişim: 01.06.2025

131 2012-2016 arası senede 210 Güney Afrikalı İsrail'e göçerken bu sayı sonraki altı yılda iki katına çıkmıştır (Lidor, 2024). Mevcut durumda bunun daha da hızlanması beklenmektedir.

hissedilmektedir. Mbeki döneminde bir dip dalga olarak gözlenen, Zuma döneminde de resmi söylem olarak benimsenen İsrail'i apartheid olarak tanımlama eğilimi Ramaphosa döneminde İsrail'in BM tarafından apartheid olarak tanımlanmasını sağlama yönünde bir çabaya dönüşmüştür. Dava metninde ve Duruşmalarda bu yönde söylem de dikkat çekmektedir ki Soykırım Davası'nın UAD tarafından onaylanması durumunda İsrail'e yönelik apartheid davası açmak da mümkün olacaktır. Hali hazırda BM raportörleri tarafından gerçekleştirilen bu yöndeki çalışmalara Dava metninde yapılan atıf da Güney Afrika'nın Dava'nın düşmesi durumunda dahi bu yolu zorlayacağını düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

- Abuaisha, Nour Mahd Ali & Canik, Muhammed Emin. "Gazze'de 7 Ekim'den beri kaydedilen ölü ve yaralı sayısı toplam nüfusun yüzde 7'sini oluşturuyor", 23.03.2025, <https://tinyurl.com/juz3fdjv>, Erişim: 01.06.2025
- Al Jazeera, (2023), "African Union says Israel's observer status suspended", 20.02.2023, <https://tinyurl.com/3s6ys4up>, Erişim: 01.06.2025
- BBC, 2025, 21 Ocak, "What is Hamas and why is it fighting with Israel in Gaza?", <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-67039975>
- Bishku, Michael B. "South Africa and the Middle East", *Middle East Policy* V. 17, I. 3 (Güz, 2010), sf. 153-174, DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1475-4967.2010.00457.x>
- Bishku, Michael B. "South Africa's anti-Israel Obsession", *Middle East Quarterly* V. 30, No. 2 (Bahar, 2023), <https://tinyurl.com/yc85f6wc>, Erişim: 01.06.2025
- BM, 2025, Chapter IV Human Rights – 1. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, <https://tinyurl.com/4uaa45a6>, Erişim: 01.06.2025
- Carlin, John. "Nelson Mandela: My Life", 06.12.1998, <https://tinyurl.com/nhecrc7p>, Erişim: 01.06.2025
- Chazan, Naomi. "The Fallacies of Pragmatism: Israeli Foreign Policy Towards South Africa", *African Affairs*, V. 82, I. 327, (Nisan 1983), Sf. 169–199, DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.afraf.a097506>
- Eldar, Akiya. "People and Politics: Sharon's Bantustans are far from Copenhagen's Hope", *Haaretz* (13.05.2003), <https://tinyurl.com/yc9hhrz>, Erişim: 01.06.2025
- Gandhi, Arun. "Occupation 'Ten times worse than Apartheid'", *the International Press Center* (IPC) (29.08.2004), <https://tinyurl.com/yc359f33>, Erişim: 01.06.2025
- Graham, David. "The Jews of South Africa in 2019", 2020, <https://www.jpr.org.uk/reports/jews-south-africa-2019>, Erişim: 01.06.2025
- Hamas Media Office. "Our Narrative... Operation Al-Aqsa Flood", 21.01.2024, <https://tinyurl.com/atx8w7dr>, Erişim: 01.06.2025
- ICJ. "Rules of Court (1978) Adopted on 14 April 1978 and Entered into Force on 1 July 1978", 1978, <https://www.icj-cij.org/rules>, Erişim: 01.06.2025
- ICJ. "Public sitting held on Monday 23 February 2004, at 3 p.m., at the Peace Palace, President Shi presiding on the Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory (Request for advisory opinion submitted by the General Assembly of the United Nations)", 23.02.2004, <https://tinyurl.com/3h9rd43s>, Erişim: 01.06.2025
- ICJ. "Application Instituting Proceedings Containing a Request for the Indication of Provisional Measures Filed in the Registry of the Court on 29 December 2023 -Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel)", 29.12.2023, <https://tinyurl.com/3tm8smyn>, Erişim: 01.06.2025
- ICJ. "Public sitting held on Thursday 11 January 2024, at 10 a.m., at the Peace Palace, President Donoghue presiding, in the case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel) Verbatim Record", 11.01.2024, <https://tinyurl.com/664f3dkk>, Erişim: 01.06.2025
- ICJ. Public sitting held on Friday 12 January 2024, at 10 a.m., at the Peace Palace, President Donoghue presiding, in the case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel) Verbatim Record, 12.01.2024, <https://tinyurl.com/24rrww8y>, Erişim: 01.06.2025

- ICJ. “Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel) Request for the Indication of Provisional Measures - Order of 26 January 2024”, 26.01.2024, <https://tinyurl.com/j42v27zf>, Erişim: 01.06.2025
- ICJ. “Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel) Urgent Request for Additional Measures Under Article 75(1) of the Rules of Court of the International Court of Justice”, 12.02.2024, <https://tinyurl.com/yt49h4tx>, Erişim: 01.06.2025
- ICJ. “Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel) Urgent Request and Application for the Indication of Additional Provisional Measures and the Modification of the Court’s Prior Provisional Measures Decisions Pursuant to Article 41 of the Statute of the International Court of Justice and Articles 75 And 76 of the Rules of Court of the International Court of Justice”, 06.03.2024, <https://tinyurl.com/kh9zfzpsf>, Erişim: 01.06.2025
- ICJ. “Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel) Decision of the Court on South Africa’s request for additional provisional measures”, 16.02.2024, <https://tinyurl.com/nhes4ume>, Erişim: 01.06.2025
- ICJ. “Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel) Request for the Modification of the Order of 26 January 2024 Indicating Provisional Measures”, 28.03.2024, <https://tinyurl.com/4zmb8xpa>, Erişim: 01.06.2025
- ICJ. “Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel) Urgent Request for the Modification and Indication of Provisional Measures Pursuant to Article 41 of the Statute of the International Court of Justice and Articles 75 and 76 of the Rules of Court of the International Court Of Justice”, 10.05.2024, <https://tinyurl.com/yp7w3xze>, Erişim: 01.06.2025
- ICJ. “Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel) Response of the State of Israel to the question posed by Judge Nolte at the oral hearing of 17 May 2024 on South Africa’s fourth request for provisional measures”, 18.05.2024, <https://tinyurl.com/4vuv8n3d>, Erişim: 01.06.2025
- ICJ. “Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel) South Africa’s Comments on the Reply by Israel to the Question Posed by Judge Nolte at the end of the Oral Hearings Held On 17 and 18 May 2024”, 20.05.2024, <https://tinyurl.com/2upvb7eb>, Erişim: 01.06.2025
- ICJ. “Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel) Request for the Modification of the Order of 28 March 2024 – Order”, 24.05.2024, <https://tinyurl.com/bvybf4ru>, Erişim: 01.06.2025
- IOL. “Apartheid Israel can be defeated, says Winnie”, 26.03.2024, <https://tinyurl.com/yan7a8xf>, Erişim: 01.06.2025
- Jeenah, Na’eem. “Democratic South Africa’s Relations with Israel and Palestine”, A MISTRA Briefing Paper, 20.03.2024, <https://tinyurl.com/cfceb47m>, Erişim: 01.06.2025
- JPR. *South Africa*, 2025, <https://tinyurl.com/bde6dyxh>, Erişim: 01.06.2025
- Kasrils, R., Ozinsky, M. (2002), Declaration of Conscience on the Israeli Palestinian Conflict by South Africans of Jewish Descent, Middle East Policy V. IX, No: 1, (Mart 2002) içerisinde, DOI:[10.1111/1475-4967.00041](https://doi.org/10.1111/1475-4967.00041)

- Kasrils, Ronnie. "Address by Ronnie Kasrils Mp, Minister of Water Affairs and Forestry, South Africa to Palestine Solidarity Conference London 30 November 2002", <https://tinyurl.com/2w4jwhaf>, Erişim: 01.06.2025
- Liberman, Peter. "Israel and the South African bomb", *The Nonproliferation Review*, 11:2, 46-80, DOI:10.1080/10736700408436966
- Lidor, Canaan. "Defying their government, South African Jews honor compatriots who fell for Israel", *Times of Israel*, 23.02.2024, <https://tinyurl.com/nhjc7zxe>, Erişim: 01.06.2025
- Loewenstein, Antony. "Israel and Apartheid South Africa were the Closest of Friends", *Jacobin* 12.07.2024, <https://tinyurl.com/mu9bfytp>, Erişim: 01.06.2025
- Mandela, Nelson. "Address by President Nelson Mandela at International Day of Solidarity with Palestinian People, Pretoria", 04.12.1997, <https://tinyurl.com/y7zw84a6>, Erişim: 01.06.2025
- Manyeja, Yamkeleka. "SA Jewish Board of Deputies slams government, Pandor for 'pro-Hamas' stance", *News24*, 10.10.2023, <https://tinyurl.com/5h68femt>, Erişim: 01.06.2025
- Mbeki, Thabo. "Lessons of the South Africa experience: Thoughts on the Israel-Palestinian conflict, Foreign Policy", 26.05.2010, <https://tinyurl.com/2r4bx7y3>, Erişim: 01.06.2025
- McGreal, Chris, (2006), "1Brothers in arms - Israel's secret pact with Pretoria", *The Guardian*, 07.02.2006, <https://tinyurl.com/3u8ezvny>, Erişim: 01.06.2025
- McGreal, Chris, (2024), "How apartheid history shaped South Africa's genocide case against Israel", *The Guardian*, 08.01.2024, <https://tinyurl.com/4ern3npj>, Erişim: 01.06.2025
- Myeni, Thabi. "South Africa calls for Israel to be declared an 'apartheid state'", *Al Jazeera*, 26.07.2022, <https://tinyurl.com/yd9r34cy>, Erişim: 01.06.2025
- NewArab. "South Africa's perplexing relationship with Israel", *The New Arab*, 11.12.2023, <https://tinyurl.com/2kkune87>, Erişim: 01.06.2025
- Ray, Craig. "SA under-19 cricket captain David Teeger cleared of any wrongdoing over Israel comments", *Dailymaverick*, 06.12.2023, <https://tinyurl.com/yc2nph6x>, Erişim: 01.06.2025
- Rapanyane, Makhura, B. "An Afrocentric exploration of Jacob Zuma's anti Apartheid stance: The question of Israeli-Palestinian struggle". *Journal of Public Affairs*; 2020:e2017. DOI: <https://doi.org/10.1002/pa.2017>
- Rapanyane, Makhura, B. "Consistency and inconsistency in the foreign policy of the Republic of South Africa towards Israel", *Journal of Public Affairs*, 2022 (Suppl. 1), e2746 DOI: <https://doi.org/10.1002/pa.2746>
- Rubin, Leslie. "Afrikaner Nationalism and The Jews", *Africa South* V.1, No: 3, (Nisan-Haziran 1957) Sf. 28-34, <https://tinyurl.com/yc44bn7n>, Erişim: 01.06.2025
- SAJBD. "The South African Government has failed to condemn the cruel execution of six innocent Israeli and American hostages by Hamas", *SAJBD in the Media Articles* 05.09.2024, <https://tinyurl.com/3fvhdpck>, Erişim: 01.06.2025
- SAJBD. "SAJBD's statement on SA's case at the ICJ: "Inversion of Justice"", *SAJBD in the Media Articles*, 11.11.2024, <https://tinyurl.com/47hrrjkh>, Erişim: 01.06.2025
- SAJBD. "SA Jewish Board of Deputies response to blatant antisemitism by Cricket SA (CSA)", *SAJBD in the Media Articles*, 12.01.2024, <https://tinyurl.com/4uy8jxe8>, Erişim: 01.06.2025
- SAJBD. "SAJBD comments following meeting with Cricket SA", *SAJBD in the Media Articles*, 16.01.2024, <https://tinyurl.com/2swfewah>, Erişim: 01.06.2025
- SAJBD. "Open Letter to President Ramaphosa Rotating Chairperson of the G20", *SAJBD in the Media Articles*, 24.02.2025, <https://tinyurl.com/2accwveu>, Erişim: 01.06.2025
- SAZF. "About us", 2025, <https://www.sazf.org/about-us>, Erişim: 01.06.2025

- Stevens, Richard, P. "Zionism, South Africa and Apartheid: The Paradoxical Triangle", *Phylon* (1960-) *Vol. 32, No. 2 (2nd Qtr., 1971)*, sf. 123-142
- Stevens, Richard, P. "Smuts and Weizmann", *Journal of Palestine Studies*, *Vol. 3, No. 1 (Autumn, 1973)*, sf. 35-59
- Tutu, Desmond. "Presbyterian General Assembly Biennial Meeting: mymessage on IsraelandPalestine", 16.08.2004, <https://tinyurl.com/ymwamzme>, Erişim: 01.06.2025
- UNHRC. "Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, and Israel, A/HRC/50/21", 2022, <https://undocs.org/A/HRC/50/21>, Erişim: 01.06.2025
- UNHRC, 2022b, *Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights in the Palestinian territories occupied since 1967, Michael Lynk, 2022*, <https://docs.un.org/en/a/hrc/49/87>, Erişim: 01.06.2025
- UN News, (2015), "Gaza could become uninhabitable in less than five years due to ongoing 'de-development'– UN report", UN News (1 Eylül 2015) içerisinde, <https://news.un.org/en/story/2015/09/507762>, Erişim: 01.06.2025
- UN News. "Gaza children living in 'hell on earth', UN chief says, urging immediate end to fighting", *UN News*, 20.05.2021, <https://news.un.org/en/story/2021/05/1092332>, Erişim: 01.06.2025
- UNRWA,. "About UNRWA", 2012, <https://www.unrwa.org/userfiles/2012050753530.pdf>, Erişim: 01.06.2025

İNSAN KAYNAKLARININ GELİŞTİRİLMESİ VE İNSANİ YARDIM FAALİYETLERİ ARASI İLİŞKİDE KURUMSALLAŞMANIN ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

THE IMPACT OF INSTITUTIONALIZATION ON THE RELATIONSHIP
BETWEEN HUMAN RESOURCE DEVELOPMENT AND HUMANITARIAN
AID ACTIVITIES: THE CASE OF TÜRKİYE

Güven KARAMAN*

ÖZET

İşletmelerin rekabet gücü kazanabilmesinde sahip olduğu kaynakları arasında nitelikli insan kaynakları yer alır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınma düzeylerinin yükselmesinde nitelikli insan sayısının artması oldukça önemlidir. İnsan kaynaklarının geliştirilmesi için yatırım yapılması gereken alan ise eğitimidir. Savaş, salgın, afet, yaptırımlar vb. krizler iktisadi ve toplumsal alanların gelişimini engelleyerek ülkeleri kaosa sürükler. Krizlerin yaşandığı ülkeler fiziki, beşeri, finansal sermaye kaynaklarını kaybetmesi durumunda başka bir ülkenin yardımına muhtaç hale gelir. İnsani yardım faaliyetleri, kriz ortamında hızlı, etkili ve sürdürülebilir çözümler sunar. Kurumsallaşmış insani yardım kuruluşları, sadece kriz anlarında değil, uzun vadeli kalkınma ve dayanıklılık projelerinde de istikrarlı bir performans sergiler. İnsani yardım faaliyetleri ile insan kaynaklarının geliştirilmesinde kurumsallaşma önemli bir araçtır. Bu kapsamda araştırmanın amacı, yardıma muhtaç ülkelerin insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik yapılan insani yardım faaliyetlerinin yürütülmesinde kurumsallaşmanın etkisini Türkiye örneğinde araştırmak, ortaya koymak ve öneriler sunmaktır. Bu araştırma insan kaynaklarının geliştirilmesi, insani yardım, kurumsallaşma kavramlarını konu edinmektedir. Bu kavramsal ilişkilerin saptanabilmesi için farklı kaynaklara ve ikincil verilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle araştırma verilerinin toplanmasında doküman inceleme yöntemi benimsenmiştir. Elde edilen veriler, değerlendirici örnek olay deseniyle dokümanter

ABSTRACT

The qualified human resources are among the resources that businesses have in order to gain competitive power. Increasing the number of qualified people is very important in increasing the development levels of underdeveloped and developing countries. Education is the area where investments should be made for the development of human resources. Crises such as war, epidemics, disasters, sanctions, etc. drag countries into chaos by preventing the development of economic and social areas. In the event that countries experiencing crises lose their physical, human and financial capital resources, they become dependent on the aid of another country. Humanitarian aid activities offer fast, effective and sustainable solutions in a crisis environment. Institutionalized humanitarian aid organizations exhibit a stable performance not only in times of crisis but also in long-term development and resilience projects. Institutionalization is an important tool for humanitarian aid activities and human resource development. In this context, the aim of this research is to investigate, reveal and offer suggestions on the impact of institutionalization on the execution of humanitarian aid activities for the development of human resources of countries in need of aid in the case of Türkiye. This research focuses on the concepts of human resource development, humanitarian aid and institutionalization. In order to determine these conceptual relationships, different sources and secondary data are needed. For this reason, document analysis method

*Ordu Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Dr. Öğretim Üyesi

E-posta: gkaraman28@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1019-0368

Makale Atf Bilgisi: KARAMAN Güven (2025). İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi ve İnsani Yardım Faaliyetleri Arası İlişkide

Kurumsallaşmanın Etkisi: Türkiye Örneği,

Avrasya Etüdleri

Gönderim Tarihi: 31.03.2025 **Kabul Tarihi:** 23.06.2025

delil ve betimsel analiz yaklaşımıyla çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda, Türkiye’de insani yardım faaliyetlerinin kamu ve özel sektör ile sivil toplum kuruluşları tarafından teşekkül eden organizasyonlar aracılığıyla yürütüldüğü, insan kaynaklarının geliştirilmesi için sağlanan insani yardım faaliyetlerinde kurumsallaşma düzeyinin olumlu etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Kaynakları, İnsani Yardım, Kurumsallaşma, Türkiye

was adopted to collect research data. The data obtained were analyzed by documentary evidence and descriptive analysis approach with evaluative case study design. As a result of the research, it was determined that humanitarian aid activities in Türkiye are carried out through organizations formed by public and private sectors and non-governmental organizations, and that the level of institutionalization has a positive effect on humanitarian aid activities provided for the development of human resources.

Keywords: Human Resources, Humanitarian Aid, Institutionalization, Türkiye

Giriş

İnsan kaynakları kavramının kökeni, yönetim bilimciler tarafından insanın var olduğu ilk döneme dayandırılır. Buna göre tarihin hemen her döneminde insanın olduğu ortamda yönlendirme, seçme, ödül ve ceza gibi fonksiyonlar uygulanmıştır. İlk dönemlerde avcılık ve toplayıcılık, korunma, barınma faaliyetleri işbirliği halinde gerçekleştirilmiş ve bu faaliyetlerin sürdürülmesi atadan öğrenilerek devir alınan usta çırak ilişkisine dayalı olarak yürütülmüştür. İnsan kaynakları teorileri farklı disiplinlerden (yönetim, ekonomi, psikoloji, sosyoloji vb.) faydalanarak gelişim göstermiştir.¹ 1960 ve sonrasında iktisadi büyüme ve kalkınma konularıyla beşeri sermaye kavramı ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Becker'ın 1964'te yayınlanan ve uzun yıllar referans standardı haline gelen İnsan Sermayesi adlı kitap beşeri sermaye kavramının ortaya çıkması ve yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır. Buna rağmen 'insan sermayesi' kavramı olumsuz çağrışımları ve ekonomiyle ilişkisi nedeniyle kuruluşlar ve uygulayıcılar tarafından nadiren kullanılmıştır. Bu kavramın yerine personel yönetimi kavramı benimsenmiştir. Rekabetin giderek arttığı 1970 ve sonrası yıllarda insana yapılacak eğitim yatırımlarının beşeri sermayeyi şekillendireceği paradigması giderek önem kazanmıştır. Beşeri sermaye ile iktisadi ve toplumsal kalkınma arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışan araştırmalar, bilgiyi üretim sürecinin odağına yerleştiren teoriler ortaya koymuştur. Bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde bilginin üretim faktörleri arasına girmesiyle birlikte nitelikli insan, nitelikli işgücü kavramları bilgi toplumunun sembolü haline gelmiştir.² Husz'a göre beşeri sermaye kavramı, bireylerin üretim sürecinde kullanabileceği zamanını, tecrübesini, bilgisini ve becerisini ifade etmektedir.³ Bu kapsamda beşeri sermaye işletmelerde insan kaynakları yönetiminin odağında yer almaktadır. İnsan ilişkileri ve insanlar arasındaki farklılıkların incelenmesine yönelik araştırmalar ile iktisadi ve toplumsal yaşamdaki diğer gelişmeler geleneksel personel yönetimi anlayışına yeni bir boyut kazanmış ve yerini insan kaynaklarına bırakmıştır. Beşeri sermayenin işletmeler açısından taklidi güç unsurlar olduğunun fark edilmesiyle birlikte stratejik bir hal almış ve stratejik insan kaynakları olarak yeniden tanımlanmıştır.

Ülkeler arası rekabet açısından ekonomik kalkınma üzerinde fiziki sermaye birikimi, girişimcilerin varlığı, siyasi, sosyo-kültürel ve coğrafi koşullar ile

1 Abdullah Alanlı, "İnsan Kaynakları Yönetiminin Tarihsel Gelişimi", Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi Dergisi, 1(1), 2022, s. 62.

2 Seyhun Doğan ve Bahar Şanlı, "İktisadi Kalkınmada Beşeri Sermaye", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(1), 2003, s. 174.

3 Martin Husz, Human Capital, Endogenous Growth, and Government Policy, Peter Lang Publishing, New York, 1998, p. 9.

demokratikleşme düzeyi vb. unsurlar etkilidir. Bu faktörler aynı zamanda beşeri sermayenin gelişimini de etkilemektedir. İçsel Büyüme Teorilerine (Endogenous Growth Theories) göre teknolojik gelişmenin ve uzun vadede ekonomik büyümenin en önemli itici gücü beşeri sermayedir. Bu yaklaşım, beşeri sermayeyi iyileştirme yönünde politikalar oluşturmanın özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.⁴

Gelişmiş ülkelerin doğal kaynakları ele geçirme ve yönetme stratejileri incelendiğinde, bu kaynakların bulunduğu ülkeleri çatışmalar ve ekonomik yaptırımlar ile istikrarsızlaştırdıkları ve demokrasi vaadiyle askeri müdahaleler ile kaynakları ele geçirdikleri görülmektedir. Örneğin, Ortadoğu ülkelerinde çatışmaların çıkarılması ve bu ortamda demokrasi vaadiyle yapılan askeri müdahaleler sonucunda petrol kaynakları ele geçirilmiştir. 11 Eylül İkiz Kule saldırılarının hemen sonrasında Afganistan'a yapılan askeri müdahale ile doğalgaz kaynakları kontrol altına alınmıştır. Benzer olarak Afrika kıtasında farklı kabileler arasında çatışmaların çıkarılması ve bölgeye yapılan askeri müdahaleler ile altın kaynakları ele geçirilmiştir. Bu örnekler çoğaltılabilir. Gelişmiş ülkelerin bu yönde uyguladıkları stratejiler, ülkelerin gelişmesini engellemiş ve yerel halkın yoksullaşmasına ve başkalarının yardımına muhtaç hale gelmesine neden olmuştur. İktisadi ve toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında insani yardım faaliyetleri sürdürülebilir çözümler sunmaktadır. Bu araştırmanın amacı, zengin doğal kaynaklara sahip olduğu halde bu kaynakları ekonomiye kazandırmak için yeterli beşeri, fiziki ve finansal birikime sahip olamayan az gelişmiş ülkelerdeki insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik yapılan insani yardım faaliyetlerinin yürütülmesinde kurumsallaşmanın etkisini Türkiye örneğinde araştırmak, ortaya koymak ve öneriler sunmaktır.

Alan yazın incelendiğinde, Kardaş ve Erdağ (2012), Türkiye'nin dış politika anlayışının uygulayıcısı olarak TİKA'nın uluslararası faaliyetlerini sosyal konstrüktivizm temelinde analiz etmiştir.⁵ Kaynak ve Erel (2016) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye'de faaliyet gösteren insani yardım kuruluşlarının kurumsal yetenek, afet odaklılık ve afet yönetim performansları incelenmiştir.⁶ Utkugün (2016), Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında Yunanistan'a yaptığı insani

4 Abdullah Keskin, "Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 25(3-4), 2011, s. 126-127.

5 Tuncay Kardaş ve Ramazan Erdağ, "Bir Dış Politika Aracı Olarak TİKA", Akademik İncelemeler Dergisi, 7(1), 2012, s. 167.

6 Ramazan Kaynak ve Mahmut Erel, "Türkiye'de Faaliyet Gösteren İnsani Yardım Örgütlerinin Kurumsal Yetenek, Afet Odaklılık ve Afet Yönetim Performansı Üzerine Bir Araştırma", Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 7(15), (2016), s. 1.

yardım faaliyetlerini incelemiştir⁷. Becerikliler (2017), Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı ve Almanya'dan Technische Hilfswerk THW İnsanı Yardım Kuruluşunun yapılandırılmasını ve faaliyetlerini incelemiştir.⁸ Şahincioğlu (2020), insani yardım kuruluşlarının Türkiye'nin dış politikasına etkisini İHH örneğinde incelemiş ve insani yardım, insani diplomasi ve savunuculuk boyutlarında dış politikayı etkilediğini belirlenmiştir.⁹ Akben ve Taşdoğan (2021), Türkiye'de insani yardım alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının lojistik performansını değerlendirmiştir.¹⁰ Kızılay (2021), Türkiye'nin insani yardım politikasını değerler ve aktörler boyutlarıyla incelemiştir.¹¹ Güner (2022), Türkiye'deki afetlerde insani yardım yönetim sistemi ile ilgili mevcut yapıyı yönetim ilkeleri ışığında incelemiş ve Türkiye'de afetlerde uygulanabilir bir insani yardım yönetim modeli önermiştir¹². Güzel ve Noksan (2023), insani yardım faaliyetlerinde lojistik, koordinasyon ve insan kaynağının görev başarı performansı üzerine etkisini Kızılay ve AFAD örneğinde incelemiştir.¹³ Mortaş ve Başarır (2023), Türk insani yardım kuruluşlarının sosyal sorumluluk faaliyetlerini incelemiş ve Türk kamu diplomasisine etkilerini ortaya koymuştur.¹⁴ Gülseven (2024), dış yardım bağlamında Çin'in 2013 yılında başlattığı küresel altyapı yatırımlarına karşı Amerika Birleşik Devletleri öncülüğünde G7 ülkeleri ve AB ülkeleri tarafında yürütülen altyapı yardım girişimlerini güçler arası rekabet açısından potansiyelini incelemiştir.¹⁵ Alan yazın taraması ile ulaşılan çalışmalar ağırlıklı olarak insani yardım

- 7 Ceren Utkugün, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'den Yunanistan'a Yapılan İnsani Yardım Faaliyetleri", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(2), 2016, s. 199.
- 8 Uğur Becerikliler, Afet ve İnsani Yardım Lojistiği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017, s. 1-2.
- 9 Muhammet Cemal Şahinoğlu, Sivil Toplum Kuruluşları'nın Dış Politikaya Etkisi: İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH) Özelinde İnsani Yardım Kuruluşları Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2020, s. 5.
- 10 İbrahim Akben ve Orhan Taşdoğan, "İnsani Yardım Kuruluşlarının, Verimlilik, Etkinlik ve Lojistik Performans Değerlendirmesi", Journal of Transportation and Logistics, 6(1), 2021, s. 1.
- 11 Şeyma Kızılay, "Değerleri ve Aktörleriyle Türkiye'nin İnsani Yardım Politikası", UPA Strategic Affairs, 2(2), 2021, s. 185.
- 12 Yusuf Güner, Afetlerde İnsani Yardım Yönetişimi Üzerine Bir Model Önerisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2022, s. iv.
- 13 Dilşat Güzel ve Emine Noksan, "İnsani Yardım Faaliyetlerinin Lojistik, Koordinasyon ve İnsan Kaynağının Görev Başarı Performansı Üzerine Etkisi: Kızılay ve AFAD Üzerine Bir Araştırma", Paradigma: İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi, 12(2), (2023), s. 8.
- 14 Hacı Mortaş ve Murat Başarır, "Türk İnsani Yardım Kuruluşlarının Yurt Dışında Yürüttüğü Sosyal Sorumluluk Uygulamalarının Türk Kamu Diplomasisine Yansımaları", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 26(2), 2023, s. 283.
- 15 Yahya Gülseven, "Büyük Güçler Arası Rekabet Alanı Olarak Küresel Altyapı Yardım Girişimleri", Avrasya Etüdları, No. 63, 2024, s. 55.

kuruluşlarının (Kızılay, AFAT vb.) yardım lojistiği performanslarını, yapı, politika, diplomasi ve koordinasyon yönleriyle ele aldığı görülmektedir. Bu araştırma ise yardıma muhtaç ülkelerin insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik yapılan insani yardım faaliyetlerinde kurumsallaşmanın etkisini Türkiye örneğinde ele almaktadır. Bu özgün yönüyle alana katkı sunması beklenmektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. İnsani Yardım

Son yıllarda Dünya birçok doğal afetlere, salgınlara ve çatışmalara tanıklık etti. Bunlar arasında 2010 Haiti depremi ve 2011 yılında Japonya depremi ve tsunami felaketi, 2019 yılında Dünya'yı saran Covid'19 salgını, 2023 yılında Türkiye'de 10 ilde meydana gelen deprem, Rusya-Ukrayna arasında yaşanan savaş, İsrail'in Filistin'e uyguladığı soykırım ve buna benzer daha birçok krizler sayılabilir. Bu krizlere bağlı ortaya çıkan zorlayıcı sebep dönemleri yerel halk üzerinde ekonomik ve sosyal boyutlarda telafisi güç hasarlar bırakmıştır. Zorlayıcı sebep dönemlerinde yerel halk beslenme, barınma vb. temel ihtiyaçlarını karşılamada zorlanmakta ve başkalarının yardımına muhtaç hale gelmektedir. İnsani yardımların nihai amacı can kaybını azaltmaktır. İnsanlar hayatta kalmak için yiyeceğe ve suya, doğa olaylarından korunmaya, yaralı ve hastalar ise sağlık hizmetlerine öncelikli olarak ihtiyaç duymaktadır. Eğitim ve tarım gibi alanlar ise sonraki aşamalarda desteklenmesi gerekli alanlardır.¹⁶ İnsani yardımların dağıtımında en zayıf halka ise bilgi paylaşımı ve etkili koordinasyon konularıdır. Zorlayıcı sebep dönemlerinde ve sonrasında yapılan insani yardımlar, yerel halkın ihtiyaçlarını karşılayabilecek ve sıkıntılarını hafifletebilecek şekilde organize çabaları içermelidir. Yardım faaliyetlerinde bağışların verimli kullanımı da dâhil olmak üzere mevcut kaynakların iyi organize edilmiş bir şekilde dağıtılması gerekir.¹⁷ İnsani yardım faaliyetlerinde zayıf halkaların ortaklıklar kurularak etkinliğin güçlendirilmesi gerektiğini savunan kümeleme yaklaşımı, kuruluşlar arasındaki iş bölümünün netleştirilmesi, kurumsal roller ve sorumlulukların net olarak tanımlanması gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşım, insani yardım kuruluşlarını topluluk halinde daha yapılandırılmış, hesap verebilir profesyonel kuruluşlar haline getirmeyi hedeflemektedir. Ayrıca insani yardım faaliyetlerinde ev sahibi hükümetler, yerel otoriteler ve yerel sivil toplum kuruluşları arasında ortaklık kurmayı ve işbirliğini teşvik etmektedir.¹⁸

¹⁶ Age, s. 76.

¹⁷ Walter J. Gutjahr and Pamela C. Nolz, "Multicriteria Optimization in Humanitarian Aid", *European Journal of Operational Research*, 252(2), 2016, p. 351.

¹⁸ Joanne Rose, Phil O'Keefe, Janaka Jayawickrama and Geoff O'Brien, "The Challenge of Humanitarian Aid: An Overview", *Environmental Hazards*, 12(1), 2013, p. 75.

İnsani yardımların insanilik, tarafsızlık, ayırım gözetmeme ve bağımsızlık ilkeleri doğrultusunda yapılması oldukça önemlidir. Bu ilkelerden insanilik: insani acının bulunduğu her yerde ve özellikle en savunmasız olanlara (bebekler, yaşlılar, engelliler vb.) özel dikkat gösterilerek ele alınması gerektiğini; Tarafsızlık: insani yardım kuruluşlarının ne düşmanlıklarda ne de ideolojik tartışmalarda taraf tutmaması gerektiğini ifade etmektedir. Ayırım gözetmeme: milliyet, ırk, dini inançlar, sınıf, cinsiyet veya siyasi görüşler temelinde ayrımcılık yapılmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Bağımsızlık ilkesi ise insani yardım kuruluşlarının eylemlerinde özerk olduğu anlamına gelmektedir.¹⁹ İlkelerin birincisi olan insanilik, yardımların amacına vurgu yaparken diğer üç ilke ise yardımların nasıl yapılması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Yardım duygusu, din ve sosyal psikolojinin alanını girmektedir. Bireyin yardımseverlik duygusu içsel güdüler, fitri yatkınlık ve dini motivasyon tarafından sevk edilmektedir. İslam düşüncesinde hayırseverlik, fedakârlık, cömertlik, sadaka, zekât, sevgi, merhamet, diğerkâmlık vb. kavramlar yer almakta ve iman-amel ilişkisi bağlamında bireyleri teşvik etmektedir. Hayatın olağan akışında hayırseverlik ve yardımseverlik duyguları daha az davranışa dönüşürken depresyon, yangın, savaş vb. durumların ortaya çıktığı zorlayıcı sebep dönemlerinde ise bireyler daha yüksek çevresel uyarımlar sonucunda daha fazla yardımseverlik davranışı sergilemektedir. Yardımseverlik, hayırseverlik, dayanışma, paylaşma vb. kavramlar birey ve toplum yararına yapılan her türlü eylemleri ifade etmektedir.²⁰ Yardımlaşma, yumuşak güç unsuru olarak toplumsal bağları güçlendirmekte ve ülkeler arasında yakınlaşmayı sağlamaktadır.

1.2. Kurumsallaşma

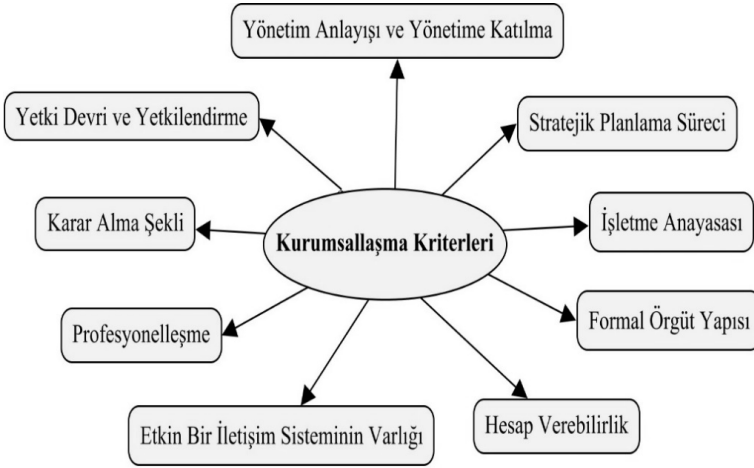
İnsan ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir değer üretmek amacıyla üretim faktörlerini (emek, sermaye, doğal kaynaklar, toprak, bilgi ve teknoloji) bir araya getirme çabası girişimcilik ile ifade edilmektedir. İşletme, ortak bir amacı gerçekleştirmek için üretim faktörlerini bir arada toplayan ve girdi-dönüşüm-çıktı süreciyle topluma bir değer sunan yapılardır. Bir ihtiyacın teşhis edilmesiyle ortaya çıkan bir iş fikri, işletmelerin kurulmasıyla birlikte uygulama dönüşmektedir. İş faaliyetleri sanayi devrimi öncesinde küçük atölyelerde gerçekleşirken sanayi devrimi sonrasında iş bölümü ve uzmanlığa dayalı formal örgüt yapılarına sahip daha

19 Şeyma Kızılay, "Değerleri ve Aktörleriyle Türkiye'nin İnsani Yardım Politikası", UPA Strategic Affairs, 2(2), 2021, s. 191.

20 Melih Demirkol, "Dini Bir Tutum Olarak Yardımseverlik", Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7(2), 2019, s. 214-215.

büyük fabrika ortamlarında gerçekleşmektedir. İşletmeler, kuralların ve sistemlerin hâkim olduğu yapılardır.²¹ Kurumsallaşma, şirketlerin belirledikleri amaçların kabul görmüş ilkeler, normlar ve değerler ile yönetilmesidir.²² İşletmelerin kurumsallaşma düzeyi etkinliğini, verimliliğini ve sürdürülebilirliğini etkilemektedir. İşletmelerin kurumsallaşma kriterleri Şekil 1’de belirtilmiştir.

Şekil 1: İşletmelerin Kurumsallaşma Kriterleri

Kaynak: Aylan ve Koç, 2017, s. 567’den uyarlanmıştır.

İşletme Anayasası, şirketin iş faaliyetleriyle ilgili ilkeleri, kuralları, misyon ve vizyonu ile hedeflerinin belirtildiği rehberdir. Paydaşları (çalışanlar, hissedarlar, tedarikçiler, müşteriler vb.) bir arada tutan ilkeler ve değerler, işletmeleri kuşaktan kuşağa taşımaktadır. İşletme anayasası kurumsallaşmanın en önemli göstergesidir.²³

Profesyonelleşme, şirket bünyesinde yerine getirilen iş ve işlemlerin alanında uzman kişiler tarafından yerine getirilmesi, uzmanlaşmaya dayalı görev, yetki ve sorumlulukların belirlenmesidir. Profesyonellerin şirkette toplam çalışanlara oranını şirketin profesyonelliğini gösterir.²⁴

21 Selen Doğan, “İşletmeleri Sürekliliğe Götüren Yol: Kurumsallaşma ve Önemi”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (13), 1998, s. 149-150.

22 Çağla Özdemir Aydın ve Fatma Zehra Tan, “Kurumsallaşma: Bir Kavramsal İnceleme”, Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi, 3(2), 2019, s. 227.

23 Serkan Aylan ve Hakan Koç, “İşletmelerin Kurumsallaşma Kriterlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(2), 2017, s. 568.

24 Çağla Özdemir Aydın ve Fatma Zehra Tan, “Kurumsallaşma: Bir Kavramsal İnceleme”, Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi, 3(2), 2019, s. 231.

Formal Örgüt Yapısı, bireylerin örgüt içinde konumlandırılması, roller ve modeller ile ilişkiler ve iletişim sistemleri formalleşme ile ilgilidir.²⁵ Bu kapsamda örgüt yapısı, şirketin büyüklüğü, organizasyon şeması, kullandığı teknoloji düzeyi, açık ve net tanımlanmış görev, yetki ve sorumluluklar ve işlerin standartlaştırılması anlamına gelmektedir.

Yetki Devri ve Yetkilendirme, şirket başarısının koşullarından biri de yetki devridir. Yöneticinin kendisine ait olan karar verme yetkisini belirli şartlarda ve belirli sürelerde astına devretmesidir. Çalışanlara kendi alanlarıyla ilgili verilen görevler ve yüklenen sorumluluklar yetki ile donatılmadan başarı sağlanamaz. İş faaliyetlerinde görev, yetki ve sorumluluk dengliği esas alınması işletme başarısında oldukça önemlidir.²⁶

Stratejik Planlama Süreci, şirketin uzun vadeli başarısında stratejik plan kritik öneme sahiptir. Stratejik planlama süreci, mevcut durum analizi ile başlar. Bu kapsamda iç, yakın ve genel çevre analizleri yapılır. Vizyon ve misyon belirlenir. Amaçlar ve bu amaçlara ulaşmak için hedefler saptanır. Strateji geliştirilir ve eylem planları oluşturularak uygulamaya konulur. Uygulanan stratejilerin ve eylemlerin etkinliği ölçülür ve performans değerlendirmesi yapılarak varsa sapmalar ve nedenleri gözden geçilir. Stratejik planlama sürecinde stratejik bilinç ve stratejistlerin görevlendirilmesi ve paydaşların amaç ve hedeflere inanması başarı için önemli koşullardır.²⁷

Yönetim Anlayışı ve Yönetime Katılma, iş faaliyetlerinde başarının kilit unsuru insan kaynaklarıdır. Yönetici çalışanlar aracılığıyla iş görmektedir. Örgüt kuramcıları işi yapanların karar verme sürecine katılımının işletmenin üretkenliğini, etkinliğini ve başarısını arttırdığını savunmaktadır. Çalışanların karar verme sürecine katılımı üretim hattında meydana gelebilecek olası sorunların çözümünü hızlandıracak ve kolaylaştıracaktır. İşletmenin sahip olduğu esnek, demokratik ve katılımcı yönetim tarzı kurumsallaşma düzeyini göstermektedir. Paydaşların yönetim kurulları aracılığı ile karar verme sürecine katılımı, kararlarda ortak akıl oluşumunu etkilemekte ve işletmenin uygulayacağı stratejiler ile rekabet avantajı elde etmesine katkı sunmaktadır.²⁸

25 William Richard Scott, "The Adolescence of Institutional Theory". *Administrative Science Quarterly*, 32(4),1987, p. 495.

26 Age, s. 570.

27 Hayri Ülgen ve Kadri Mirze, *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, Güncellenmiş 9. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2018, s. 43.

28 Age, s. 571.

Karar Alma Şekli, işletmeler dinamik çevre koşullarında faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Çevreye uyum sağlayabilmek için çevresel değişimlerin takip edilmesi çevre analizlerinin yapılması işletmenin varlığını devam ettirebilmesine katkı sunmaktadır. Kurumsallaşmış işletmelerde kararlar belirli süreçler izlenerek alınmaktadır. Bu süreç, tercih ve seçim yapma ile ilgili bedensel ve zihinsel çabaların toplamıdır. Karar verme süreci: sorunun belirlenmesi, seçeneklerin belirlenmesi ve karşılaştırmaların yapılması, seçim yapılarak kararın verilmesi, uygulanması, sonuçların izlenmesi ve değerlendirilmesi aşamalarından oluşur.²⁹

Etkin Bir İletişim Sisteminin Varlığı, iş faaliyetlerinin sağlıklı yürütülmesinde şirket paydaşları arasında fikirlerin, duygu ve düşüncelerin, bilgilerin doğru bir şekilde aktarılması oldukça önemlidir. Şirketlerde sağlıklı etkileşimin sağlanabilmesi için üstten aşağı doğru, alttan yukarı doğru ve yatay iletişim kaynaklarının yer aldığı iletişim sisteminin varlığı etkin bir kontrol sisteminin tesis edilmesini sağlamaktadır.³⁰

Hesap Verebilirlik, şirket faaliyetlerini geliştirmek ve değer katmak üzere şirketin risk yönetimi, denetim ve kurumsal yönetim süreçlerinin verimliliğini disiplinli ve sistemli bir anlayışa dayalı, bağımsız ve nesnel olarak yerine getirildiği kurmaylık faaliyetidir.³¹ Hesap verebilirlik, herhangi bir konuda yetki kullanan, karar alan ve uygulama faaliyetlerinde bulunan birey veya organların bu eylemlerinden sorumlu tutulması ve açıklamada bulunmasıdır. Hesap verebilirlik ilkeleri doğrultusunda yapılan iç denetim, kontrol sistemini etkinleştirmekte riskleri ve kayıpları en aza indirmektedir.³²

Selznick'e göre işletmeler faaliyetlerini çevreyle etkileşimli olarak sürdürmekte olup kurumsallaşmanın sağlanabilmesi için çevre ile uyumun sağlanması gerektiğini ve bu uyumda sahip olunan ilkelerin, kuralların, standartların ve kaynakların önemli olduğunu savunmaktadır.³³

1.3. İnsan Kaynaklarını Geliştirme

Günlük hayatta sıkça duyulan gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkeler, az gelişmiş ülkeler ve ülkeler arası rekabet vb. kavramlar aslında işletmeler arası rekabeti

29 Tamer Koçel, İşletme Yöneticiliği, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 113.

30 Serkan Aylan ve Hakan Koç, "İşletmelerin Kurumsallaşma Kriterlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(2), 2017, s. 572.

31 Çağla Özdemir Aydın ve Fatma Zehra Tan, "Kurumsallaşma: Bir Kavramsal İnceleme", Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi, 3(2), 2019, s. 231-231.

32 Age, s. 573.

33 Philip Selznick, "Institutionalism Old and New", Administrative Science Quarterly, 41(2), 1996, p. 274.

işaret etmektedir. Çünkü rekabet ortamında yer alanlar ülkeler değil işletmelerdir. İşletmelerin sahip olduğu fiziki finansal ve beşeri sermaye kaynakları nihai amaçlara ulaşmada kritik öneme sahiptir. Kaynak temelli yaklaşım, işletmelerin sahip olduğu bilgi, beceriler ve yeteneklerin rakipleri tarafından taklit edilmesi ve kopyalanması zor unsurlar olduğunu ve işletmelere rekabet avantajı sağladığını savunmaktadır. Bireyler, doğuştan gelen ve sonradan öğrenme ile elde ettiği farklı bilgi, beceri ve yeteneklere sahiptir. Bireyler sahip oldukları nitelikler sayesinde genel stratejiler ve hedefler belirler, iş sistemleri tasarlar, finansal kaynakları tahsis eder, kaliteli mal ve hizmet üretir ve ürünleri pazarlar. Dolayısıyla sahip olunan bireysel nitelikler iş faaliyetlerinde üretkenliği, kaliteyi ve karlılığı etkilemektedir. Bu nedenle bireylerin iş faaliyetlerinde üstlendikleri bu roller sayesinde insan kaynakları haline gelirler.³⁴ Bireylerin niteliklerine uygun üstlendikleri istihdam rolleri, işletmelerin rekabet avantajı kazanmasına katkıda bulunur. Bu kapsamda beşeri sermaye, bireylerin üretim sürecine yönelik sahip oldukları ve diğer üretim kaynaklarının etkin ve verimli kullanılmasını sağlayan bilgi, beceri, tecrübe vb. pozitif değerlerin bütünüdür.³⁵ Bu değerler işletmeler üzerinden ülke ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunur. Toplumdaki bireylerin bedensel ve zihinsel zindeliğine vurgu yapan beşeri sermaye kavramı üretim süreciyle ilgili olarak bireylerin sahip oldukları bilgilerinin, becerilerinin, yeteneklerinin, tecrübelerinin, işine karşı duygusal bağlılığının, davranışlarının ve değerlerinin ulaştığı düzeyi ifade eder. İnsan kaynaklarının geliştirilmesi, işletmeye özgü bilgi ve becerinin ortaya çıkmasına katkıda bulunur.³⁶ Garavan'a göre insan kaynaklarını geliştirmenin stratejik önemi bulunmaktadır. Bu kapsamda insan kaynaklarını geliştirmede 4 boyutlu modelin etkili olduğunu savunmaktadır. Modelin ilk düzeyinde küresel çevre yer almaktadır. Bu çevrenin alt boyutlarında ise yerel koşullar (ekonomik, politik gelişmeler ve sektör özellikleri) ulusal koşullar (teknoloji, işgücü piyasası özellikleri, ulusal kültür ve ulusal insan kaynakları geliştirme sistemleri) ve uluslararası koşullar (kültürel farklılıklar, uluslararası düzenlemeler) yer almaktadır. İkinci düzeyde yapı, strateji, kültür ve liderlik; üçüncü düzeyde mesleğin değeri ve benzersizliği, dördüncü düzeyde ise bireysel beklentiler, istihdam edilebilirlik

34 John Bratton and Jeffrey Gold. Human Resource Management Theory and Practice, 2nd ed. Macmillan Business Press, London, 2000, P. 11.

35 Müge Manga, Harun Bal, Neşe Algan ve Ediz Deniz Kandır, "Beşeri Sermaye, Fiziksel Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Brics Ülkeleri ve Türkiye Örneği", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(1), 2015, s. 46.

36 Gary Becker, "Human Capital, A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education", (3rd ed.), The University of Chicago Press, Chicago, 1993, p. 16.

ve kariyer yer almaktadır.³⁷ Farklı kombinasyonların yer aldığı model, insan kaynaklarını geliştirme faaliyetlerinde değere odaklanmakta ve işbirliğini, koordinasyonu ve paydaş katılımını teşvik etmektedir. Bir ülkenin sahip olduğu nitelikli insan kaynaklarının sayısı ile başarılı işletmelerin sayısı arasında pozitif ilişki bulunmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyinde başarılı işletmeler kritik öneme sahiptir. Ülkeler açısından iyi yetişmiş, nitelikli nüfus sürdürülebilir kalkınmanın temel taşıdır.

2. AMAÇ ve YÖNTEM

2.1. Amaç

Bu araştırmanın amacı, zengin doğal kaynaklara sahip olduğu halde bu kaynakları ekonomiye kazandırmak için yeterli beşeri, fiziki ve finansal birikime sahip olamayan az gelişmiş ülkelerdeki insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik yapılan insani yardım faaliyetlerinin yürütülmesinde kurumsallaşmanın etkisini Türkiye örneğinde incelemek, ortaya koymak ve öneriler sunmaktır.

2.2. Yöntem

Bu çalışmada insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik yapılan insani yardım faaliyetlerinin yürütülmesinde kurumsallaşmanın etkisi var mıdır? Sorusuna yanıt aranmaktadır. Türkiye’de yerleşik uluslararası insani yardım (kamu ve sivil toplum) kuruluşları bu araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Bu kapsamda eğitim alanında uluslararası insani yardım faaliyetlerinde uzun yıllar faaliyet gösteren ve deneyimleriyle öne çıkan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Türkiye Diyanet Vakfı Başkanlığı (TDV), İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH) ve Türkiye Kızılay Derneği (Türk Kızılay) amaçlı örneklem yöntemi kullanılarak örneklem seçilmiştir. Bu araştırma insani yardım, kurumsallaşma ve insan kaynaklarını geliştirme kavramları üzerine kurgulanmıştır. Bu kavramlar aralarındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması için farklı kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle çalışmada nitel yöntemlerden biri olan doküman inceleme metodu benimsenerek veriler toplanmıştır. Doküman analizi, araştırmacının mevcut yazılı, görsel ya da dijital belgeleri sistematik bir biçimde inceleyerek veri toplamasını sağlayan bir yöntemdir.³⁸ Bu kapsamda TİKA, TDV, İHH, Türk Kızılay web siteleri, kurumsal mevzuatlar (kanun, kanun hükmünde

37 Thomas N. Garavan, "A Strategic Perspective on Human Resource Development", *Advances in Developing Human Resources*, 9(1), 2007, p. 16.

38 Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Genişletilmiş 9. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 159.

kararname, yönetmelikler), Covid'19 salgın sonrası yeni normalleşme dönemine (2021-2024) ait stratejik planlar, performans programları, idare faaliyet raporları, uluslararası insani yardım raporları incelenmiş olup araştırma bu kaynaklardan elde edilen veriler ile sınırlıdır. Araştırma verileri, değerlendirici örnek olay deseniyle dokümanter delil ve betimsel analiz³⁹ yaklaşımıyla analiz edilmiştir.

3. BULGULAR

Elde edilen bulgular, tanımlayıcı bulgular, kurumsallaşma düzeyine ait bulgular, insan kaynaklarını geliştirme faaliyetlerine yönelik bulgular başlıklarında toplanarak yorumlanmıştır.

3.1. Tanımlayıcı Bulgular

Bu başlık altında insani yardım faaliyetleri yürüten TİKA, TDV, İHH, Türk Kızılay kuruluşlarına ait tanımlayıcı bulgular yer almaktadır.

TİKA: Türkiye ile ortak tarihi ve kültürel değerlere sahip Türk Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan vb.) başta olmak üzere gönül bağı olan ülkeler ile işbirliğinin geliştirilmesi için 1992 yılında kurulmuştur. 2024 yılı itibariyle toplam 811 kişi çalışmaktadır. Çalışanların 281'i kadın, 530'u ise erkektir. Çalışanlar ağırlıklı olarak 30-49 yaş aralığında yer almaktadır. Çalışanların 558'i lisans ve üzeri öğrenim düzeyine sahiptir. 645 çalışan yabancı dil bilmektedir.⁴⁰ TİKA, 61 ülkede program koordinasyon ofisi ile farklı kıtalarda 150'ye yakın ülkede nitelikli eğitim, sağlık, tarım, hayvancılık, istihdam, temiz suya erişim, sosyal, kültürel vb. birçok alanda insani yardım faaliyetleri yürütmektedir.⁴¹

TDV: İslam medeniyetinin insanlığa hediyesi olan vakıf geleneği anlayışına dayalı olarak 1975 yılında kurulmuştur. Günümüzde 149 ülkede eğitim, kültür, sosyal vb. insani yardım faaliyetleri yürüten uluslararası sivil toplum kuruluşudur.⁴² Merkezi Ankara'da yer alan vakfın illerde şubeleri bulunmaktadır. 2024 yılı itibariyle vakıf merkezinde 375, şubelerde 206 ve iştiraklerde ise 1.526 kişi olmak üzere toplam 2.242 kişi çalışmaktadır.⁴³

39 Nilgün Köklü, "Örnek Olay Çalışma Metodları", Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES), 27(2), 2019, s. 772.

40 TİKA, 2024 Yılı Faaliyet Raporu, <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2025/02/TIKA-Faaliyet-Raporu-2024-2-web.pdf>, Erişim Tarihi: 18.02.2025

41 TİKA, Kurumsal Bilgiler, <https://tika.gov.tr/kurumumuz/hakkimizda/>, Erişim Tarihi: 18.02.2025.

42 TDV, Hakkımızda, <https://tdv.org/tr-TR/kurumsal/>, Erişim Tarihi: 20.02.2025.

43 TDV, Raporlar, 2024 Faaliyet Raporu, <https://tdv.org/tr-TR/medya-odasi/raporlar/>, Erişim Tarihi: 20.02.2025.

İHH: 1995 yılında kurulan, yerel ve uluslararası ölçekte insani yardım faaliyetleri yürüten sivil toplum kuruluşudur. 123 ülkede başta insani yardım olmak üzere insani diplomasi, hak savunuculuğu, arama-kurtarma, sağlık ve eğitim alanlarında faaliyetler yürütmektedir.⁴⁴ Vakfın merkezi İstanbul'dadır. Bursa, Kocaeli, Ankara, Konya ve Gaziantep illerinde şubeleri ve temsilcilikleri bulunmaktadır. 2024 yılı itibarıyla vakıfta 1.026 kişi çalışmaktadır.⁴⁵

Türk Kızılay: Osmanlı döneminde “Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti” adıyla 1868’de kurulmuş olup 1947’de “Türkiye Kızılay Derneği” adını almıştır. Kızılay, temel insani yardım faaliyetlerine (beslenme, barınma, sağlık, eğitim vb.) ilaveten güvenli kan teminini gerçekleştirme faaliyetini de yürütmektedir.⁴⁶ Merkezi Ankara’da yer alan Kızılay’ın 304 şubesi, 247 temsilciliği bulunmaktadır. 2023 yılı itibarıyla dernekte toplam 6.423 kişi çalışmaktadır. Çalışanların 5.564’ü genel merkezde, 859’u ise şubelerde çalışmaktadır. Çalışanlar ağırlıklı olarak 25-44 yaş aralığındadır.⁴⁷

Yerel ve uluslararası ölçekli faaliyet gösteren 4 yardım kuruluşu 30 yıldan fazla deneyime sahiptir. Bu yardım kuruluşlarının insan kaynakları profilleri incelendiğinde, çalışanlar ağırlıklı olarak çalışma çağıının verimli dönemi olan 25-45 yaş aralığındadır. Ayrıca üniversite mezunu çalışanlar ağırlıktadır.

3.2. Kurumsallaşma Düzeyine Ait Bulgular

İşletmelerin kurumsallaşma düzeylerinin belirlenmesinde işletme anayasası, profesyonelleşme, formal örgüt yapısı, yetki devri ve yetkilendirme, stratejik planlama süreci, yönetim anlayışı ve yönetime katılma, karar alma şekli, etkin bir iletişim sisteminin varlığı, hesap verebilirlik göstergeleri belirleyicidir.⁴⁸

Araştırma kapsamında TİKA, TDV, İHH ve Türk Kızılay’a ait kurumsallaşma göstergelerine ait bulgular Tablo 1’de belirtilmiştir.

44 İHH, Kurumsal Bilgiler, Hakkımızda <https://ihh.org.tr/hakkimizda>, Erişim Tarihi: 21.02.2025.

45 İHH, Yayınlar, 2023 Yılı Faaliyet Raporu, <https://ihh.org.tr/yayin>, Erişim Tarihi: 21.02.2025.

46 Türk Kızılay, Kurumsal Bilgiler, <https://www.kizilay.org.tr/kurumsal/tarihcemiz>, Erişim Tarihi: 20.02.2025.

47 Türk Kızılay, Raporlar, 2023 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.kizilay.org.tr/Raporlar>, Erişim Tarihi: 20.02.2025.

48 Serkan Aylan ve Hakan Koç, “İşletmelerin Kurumsallaşma Kriterlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(2), 2017, s. 567.

Tablo 1: İnsani Yardım Kuruluşları ve Kurumsallaşma Göstergeleri(*)

İnsani Yardım Kuruluşları / Kurumsallaşma Göstergeleri	TİKA	TDV	İHH	Türk Kızılay
İşletme Anayasası	(+)	(+)	(+)	(+)
Profesyonelleşme	(+)	(+)	(+)	(+)
Formal Örgüt Yapısı	(+)	(+)	(+)	(+)
Yetki Devri ve Yetkilendirme	(+)	(+)	(+)	(+)
Stratejik Planlama Süreci	(+)	(+)	(-)	(+)
Yönetim Anlayışı ve Yönetime Katılma	(+)	(+)	(+)	(+)
Karar Alma Şekli	(+)	(+)	(+)	(+)
Etkin Bir İletişim Sisteminin Varlığı	(+)	(+)	(+)	(+)
Hesap Verebilirlik	(+)	(+)	(+)	(+)

(*) + işareti kurumsallaşma kriterinin sağlandığını, - işareti ise kriterin sağlanmadığını ifade etmektedir.

TİKA'nın kuruluş, teşkilat, görev, yetki ve sorumlulukları kanun ile belirlenmiştir. 480 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 1992 yılında kurulmuştur. 2018 yılında ise “Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi” yayımlanmış olup bu kararnamenin 37. bölümünde TİKA'nın kuruluş, teşkilat, görev, yetki ve sorumlulukları yeniden düzenlenmiştir. Bu yasal düzenlemeler TİKA'nın kurumsallaşma göstergelerinden işletme anayasası (kanun), formal örgüt yapısı, yetki devri ve yetkilendirme, hesap verebilirlik kriterlerini karşılamaktadır. TİKA profesyonelleşme çabalarını, TİKA Uzmanlığı Yönetmeliği, TİKA'da Çalıştırılacak Sözleşmeli Personel Hakkında Yönetmelik hükümleri doğrultusunda istihdam ettiği alanında uzman ve yabancı dil bilgisine sahip yerli ve yabancı personel aracılığıyla sağlamaktadır.⁴⁹ Hesap verebilirlik kapsamında 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu uyarınca iç denetçi görevlendirilmiştir. 6 aylık dönemler halinde Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporları ile Yıllık Faaliyet Raporları hazırlanarak kamuoyu ile paylaşılmaktadır. Stratejik planlama çalışmaları 5 yıllık dönemler halinde yapılmaktadır. Belirlenen hedeflerin gerçekleşme düzeyi yıllık olarak izlenmekte ve performans raporlarıyla kamuoyu bilgilendirilmektedir. TİKA, iş faaliyetlerinde planlama, uygulama ve kontrol süreçlerini katılımcı bir anlayışa dayalı paydaşların yer aldığı kurullar aracılığı ile yürütmektedir. TİKA, katılımcılık anlayışını kurumsal değer olarak benimsemiştir. TİKA kurduğu elektronik tabanlı uygulamalar (mobil uygulamalar, sabit

49 TİKA, Mevzuatlar, <https://tika.gov.tr/kurumumuz/mevzuat/>, Erişim Tarihi: 27.02.2025.

telefonlar, e-posta, geri bildirim sistemi, elektronik belge yönetim sistemi) ile bilgi ve teknoloji kaynaklarıyla etkin bir iletişim sistemi tesis etmiştir.⁵⁰ Bulgular doğrultusunda TİKA, kurumsallaşma kriterlerinin tamamını sağlamaktadır.

5737 sayılı Vakıflar Kanunu vakıfların yönetimini, organlarını, faaliyetlerini, iktisadi işletme ve şirket kurma ve denetim usul ve esaslarını belirlemektedir.⁵¹ Bahsi geçen kanunun maddeleri Türkiye Diyanet Vakfı-TDV ve İnsani Yardım Vakfı-İHH'nın kurumsallaşma yönünü şekillendirmektedir. Bu kapsamda Türkiye Diyanet Vakfı'nın organizasyon yapısında Genel Kurul, İcra Kurulu, Denetim Kurulu, Genel Müdürlük ve bağlı idari birimler yer almaktadır. TDV, kurumsallaşma kriterlerinden işletme anayasası (kanun ve vakıf tüzüğü), formal örgüt yapısı, yetki devri ve yetkilendirme, stratejik planlama süreci, yönetim anlayışı ve yönetime katılma, karar alma şekli, hesap verebilirlik kriterlerini karşılamaktadır.⁵² TDV, belirli ve belirsiz süreli uzman istihdam ederek profesyonelleşmeye çabalamaktadır. TDV, katılımcı yönetim anlayışı doğrultusunda yönetime paydaş katılımını genel kurul, icra kurulu, denetim kurulu ve mütevelli heyeti aracılığı ile sağladığı ve bu kurullar aracılığı ile karar alma sürecini işlettiği belirlenmiştir. İş faaliyetlerinde planlama, uygulama ve kontrol süreçleri ve bunların denetimine yönelik çalışmaları içeren yıllık faaliyet raporlarını, gelir gider tablolarını düzenli olarak kamuoyu ile paylaştığı saptanmıştır.⁵³ TDV, çevrimiçi (whatsapp, sms) ve elektronik belge yönetim sistemi, kurumsal GSM hattı ve e-posta ile etkin bir iletişim sistemi kurmuştur.⁵⁴ Bulgulara göre TDV, kurumsallaşma kriterlerinin tamamını sağlamaktadır.

İHH, 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'na tabi, özel hukuk tüzel kişiliğine sahiptir. Vakfın, yönetimi, organları, faaliyetleri, iktisadi işletme ve şirket kurma ve denetim usul ve esasları anılan kanun ile belirlenmiştir. Buna göre İHH, kurumsallaşma kriterlerinden işletme anayasası (kanun ve vakıf tüzüğü), formal örgüt yapısı, yetki devri ve yetkilendirme, yönetim anlayışı ve yönetime katılma, karar alma şekli, hesap verebilirlik kriterlerini karşılamaktadır.⁵⁵ İHH, belirli ve belirsiz sü-

50 TİKA, Yayınlar, <https://tika.gov.tr/basin-odasi/yayinlar/tika-faaliyet-raporlari/>, Erişim Tarihi: 28.02.2025.

51 Resmi Gazete, 5737 sayılı Vakıflar Kanunu, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/02/20080227-2.htm>, Erişim Tarihi: 02.03.2025.

52 TDV, Teşkilat Şeması, <https://tdv.org.tr-TR/kurumsal/#idariyapi>, Erişim Tarihi: 02.03.2025.

53 TDV, 2024 Faaliyet Raporu, <https://tdvmedia.blob.core.windows.net/tdv/MedyaOdas%C4%B1/Raporlar/TDV-Faaliyet-Raporu-2024.pdf>, Erişim Tarihi: 02.03.2025.

54 TDV, İletişim, <https://tdv.org.tr-TR/iletisim/>, Erişim Tarihi: 02.03.2025.

55 İHH, Kurumsal, <https://ihh.org.tr/yetkili-kurullar>, Erişim Tarihi: 02.03.2025.

reli uzman istihdam ederek profesyonelleşmeye çabalamaktadır. Ayrıca katılımcı yönetim anlayışını benimseyerek, yönetime paydaş katılımını müteveli heyeti, genel kurul ve yönetim kurulu aracılığı ile sağladığı ve bu kurullar aracılığı ile karar alma sürecini işlettiği belirlenmiştir. İHH, hesap verebilirlik kapsamında iç denetim, ISO Kalite Yönetim denetimi, saha denetimleri, bağımsız denetim, vergi muafiyet denetimleriyle faaliyetleri denetlenmektedir. Bu kapsamda yapılan çalışmalar yıllık faaliyet raporu ve gelir gider tabloları düzenli olarak kamuoyu ile paylaşılmaktadır.⁵⁶ Ancak İHH'nın stratejik planlama sürecine ilişkin herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır. Bulgulara göre İHH, stratejik planlama süreci hariç diğer kurumsallaşma kriterlerini sağladığı belirlenmiştir.

Türkiye'de derneklerin kuruluşu ve işleyişi 5253 sayılı Dernekler Kanunu'na tabidir. Dernekler Kanunu, derneklerin tüzüğü, tüzel kişilik yapısı, organları (genel kurul, yönetim kurulu ve denetim kurulu), oy kullanma hakkı, iç denetim, gelir ve gider usulleri ile dernek defterleri, faaliyet alanları vb. hususları düzenlemektedir. Türkiye Kızılay Derneği (Türk Kızılay), 5253 Sayılı Kanun'a tabi tüzel kişiliye sahip sivil toplum kuruluşudur.⁵⁷ Bu kapsamda Türk Kızılay, kurumsallaşma kriterlerinden işletme anayasası (kanun ve dernek tüzüğü), profesyonelleşme, formal örgüt yapısı, yetki devri ve yetkilendirme, stratejik planlama süreci, yönetim anlayışı ve yönetime katılma, karar alma şekli, hesap verebilirlik kriterlerini karşılamaktadır. Türk Kızılay, paydaş ekosistemini etkinleştirmek, yönetim süreçlerini işletmek, iş faaliyetlerinde sürekli iyileştirme ve yenilikçi çözümler ile yönetim kuruluna destek olmak üzere Yönetişim Ofisi Genel Müdürlüğü kurmuştur.⁵⁸ Bu birimin kurulmasıyla birlikte paydaş katılımının sağlanması ve böylece kurul, komisyon, komite yapılarının daha işlevselleştiği belirlenmiştir. Yönetişim Ofisi Genel Müdürlüğü üzerinden yürütülen faaliyetlerin yetki devri ve yetkilendirme, yönetim anlayışı ve yönetime katılma, karar alma şekli kriterlerinin karşılanması bakımında oldukça önemlidir. Türk Kızılay'ın organizasyon yapısı incelendiğinde, iş faaliyetlerinin türü ve niteliğine bağlı olarak kan hizmetleri, iletişim, afet ve iklim değişikliği, toplumsal hizmetler, uluslararası ilişkiler, akademi vb. alanlarda uzmanlaşmaya dayalı bir örgütlenme şekli ve bu alanlara yönelik nitelikli personel istihdamını benimsediği belirlenmiştir.⁵⁹ Türk Kızılay,

56 İHH, yayınlarımız, <https://ihh.org.tr/>, Erişim Tarihi: 02.03.2025.

57 Resmi Gazete, 5253 sayılı Dernekler Kanunu, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/11/20041123.htm>, Erişim Tarihi: 02.03.2025.

58 Türk Kızılay, Kurumsal Bilgiler, <https://organizasyon.kizilay.org.tr/>, Erişim Tarihi: 05.03.2025.

59 Türk Kızılay, Raporlar, 2023 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.kizilay.org.tr/Raporlar>, Erişim Tarihi: 20.02.2025.

stratejik planlama çalışmalarıyla iş faaliyetlerinde planlama, uygulama ve kontrol süreçlerini işlettiği, denetimine yönelik çalışmaları içeren yıllık faaliyet raporlarını, gelir gider tablolarını düzenli olarak kamuoyu ile paylaştığı saptanmıştır.⁶⁰ Bulgulara göre Türkiye Kızılay Derneği kurumsallaşma kriterlerinin tamamını sağlamaktadır. İnsani yardım alanında faaliyet gösteren ve Tablo 1’de belirtilen kuruluşlar kurumsallaşma kriterlerini sağladığı belirlenmiştir.

Küresel ve dijital ekonomi ortamında sürdürülebilirlik, rekabetçilik ve şeffaflık gibi kavramlar işletmeler için hayati bir önem taşımaktadır. Bu kapsamda kurumsallaşma, iş faaliyetlerinin etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesi için stratejik bir zorunluluk haline gelmiştir. Kurumsallaşma, işletmelerin kişilere bağımlı olmaktan çıkarak sistematik, prosedür odaklı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasını sağlar. Kurumsallaşma ekonomik açıdan işletmelerin uzun vadeli stratejik planlama yapmalarına, kaynaklarını etkin biçimde kullanmalarına ve finansal sürdürülebilirliklerini sağlamalarına olanak tanır.⁶¹ Kurumsallaşmış işletmeler, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri doğrultusunda yönetildikleri için paydaşlar nezdinde daha güvenilir olarak algılanırlar. Benimsenen katılımcı yönetim anlayışı ile risklerin önceden tanımlanması ve kontrol altına alınması sayesinde işletmenin krizlere karşı dayanıklılığı artar. Kurumsallaşma maliyetlerin düşülmesi ve rekabet avantajı kazanmak için inovasyona ve kaliteye odaklanmayı teşvik eder.⁶² Kurumsallaşma işletmelere yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal faydalarda sağlar. Bunların ilki, açık görev tanımları, kariyer planlaması ve liyakat esaslı yönetim anlayışı ile çalışan bağlılığını artıran örgüt kültürü iş memnuniyetini artırır. İkincisi, kurumsallaşmış yapılarda etik ilkeler, sosyal sorumluluk ve çevre duyarlılığı gibi konular ön planda tutulur. Bu durum, toplumsal güvenin inşasına katkı sağlar. Üçüncüsü, kurumsal sosyal sorumluluk projeleri sayesinde toplumun eğitim, sağlık, çevre gibi alanlardaki ihtiyaçlarına çözüm sunar.⁶³ Kı-sacası kurumsallaşmış işletmeler ekonomik büyümeye, toplumsal refaha ve sürdürülebilir kalkınmaya önemli katkılar sunar. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kurumsallaşma, hem ekonomik istikrarın sağlanması hem de toplumsal yapının güçlendirilmesi açısından stratejik bir öneme sahiptir. Bu nedenle, kamu ve özel

60 Türk Kızılay, 2021-2030 Stratejik Plan, https://www.kizilay.org.tr/Upload/Editor/files/Turk-Kizilay-2021-2030-Stratejik-Plan-Rev-31_10_2022.pdf, Erişim Tarihi: 05.03.2025.

61 Age, s. 10

62 Age, s. 118.

63 William Richard, Scott, Institutions and Organizations (2nd ed.), Sage Publications. 2001, s. 49.

sektör ile sivil toplum örgütlerinin kurumsallaşmayı öncelikli hedef olarak benimsemesi, uzun vadeli başarı ve kurumsal sürdürülebilirlik için elzemdir.

3.3. İnsan Kaynaklarını Geliştirmeye Yönelik İnsani Yardım Faaliyetlerine Ait Bulgular

Bu başlık altında TİKA, TDV, İHH ve Türk Kızılay tarafından insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik uygulanan projelere ait bulgular insani yardım kuruluşları bazında belirtilmiştir.

3.3.1. TİKA Tarafından Gerçekleştirilen Faaliyetlere Ait Bulgular

TİKA tarafından 2021-2024 yılları arasında insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik toplam 54 proje farklı kıtalarda yer alan ülkelerde uygulanmıştır. 2021-2024 yılları arasında uygulanan projeler Tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 2: 2021-2024 Yıllarında TİKA Tarafından Uygulanan Eğitim Projeleri(*)

Yıl	Destek Sağlanan Ülke	Proje sayısı	Destek Türü
2021	Kırgızistan, Karabağ, Arjantin	3	Eğitim Araç/Gereç ve Ekipmanı Yardımı
	Hırvatistan, Nijerya	2	Eğitim Tesisi Onarımı
	Çad	1	Eğitim Tesisi İnşası
	Azerbaycan, Cezayir, Güney Afrika, KKTC, Lübnan, Saraybosna, Sudan, Tacikistan, Meksika	9	Laboratuvar/ Derslik Kurulumu
2022	Kırgızistan, Butan Krallığı, Bosna Hersek, Afganistan, Kazakistan, Irak, Tacikistan, Pakistan	9	Laboratuvar/ Derslik Kurulumu
	Filistin, Moğolistan, Irak, Kolombiya, Macaristan, Afganistan, Tacikistan	7	Eğitim Araç/Gereç ve Ekipmanı Yardımı
	Filistin	1	Üniversite öğrenci yurdu yapımı
	Kosova, Nijer	2	Eğitim Tesisi İnşası
	Nepal, Tacikistan, Ukrayna	3	Eğitim Tesisi Onarımı
2023	Özbekistan	1	Eğitim Araç/Gereç ve Ekipmanı Yardımı
	Tacikistan, Afganistan, Kosova, Moldova	4	Eğitim Tesisi İnşası
	Kırgızistan, Pakistan	2	Laboratuvar/ Derslik Kurulumu
	Nepal, Sri Lanka	2	Eğitim Tesisi Onarımı
2024	Afganistan, Gürcistan, Hırvatistan	3	Eğitim Tesisi İnşası
	Filipinler	1	Eğitim Araç/Gereç ve Ekipmanı Yardımı
	Filistin, Gambia	2	Mesleki eğitimin desteklenmesi
	Lübnan	1	Eğitim Tesisi İnşası
	Kırgızistan	1	Eğitim Tesisi Onarımı

(*) 2021, 2022, 2023, 2024 yıllarına ait faaliyet raporlarından derlenmiştir.

2021 yılında farklı ülkelerde uygulanan 15 proje ile ağırlıklı olarak mesleki eğitim alanında destekler sağlanmıştır. Bu kapsamda Kırgızistan'da Aşçılık ve Mutfak Sanatları alanında mutfak kurulmuş, bilişim laboratuvarı ve dikiş-nakış atölyesi ile mesleki eğitim faaliyetleri desteklenmiştir. Bu atölyelerde ücretsiz düzenlenen meslek edindirme kursları ile yaklaşık 3 bin kişi nitelik kazanmıştır. Karadağ Golubovci Karma Meslek Lisesi'ne Kuaförlük eğitim ekipman ve malzeme desteği sağlanmış olup öğrenciler dışında 35 katılımcıya kuaförlük mesleğinde mesleki eğitim verilerek nitelik kazanmaları sağlanmıştır. Arjantin'de kurulan bilim teknoloji laboratuvarına sağlanan eğitim araç, gereç desteği ile 100 öğrencinin robot programlama, bilişim, teknoloji, mühendislik ve matematik eğitimleri desteklenmiştir. Hırvatistan'da yapılan onarım çalışması ile dil ve ses iletişimde güçlük çeken 304 çocuğa konuşma terapisi verilmiştir. Nijerya'da Government Secondary School ortaokulu onarılacak okulun öğrenci kapasitesi 1200'e çıkarılmıştır. Çad'ta 192 öğrenci kapasiteli Çad-Türk Dostluk Külliyesi Anadolu Tarım Meslek Lisesi yapılmıştır. Cezeri-Lab Projesi ile Azerbaycan Teknik Üniversitesi'ne, Cezayir Yüksek Öğretim Bakanlığı Bilimsel ve Teknik Bilgiler Araştırma Merkezi'ne, Güney Afrika Witwatersrand (Wits) Üniversitesine, KKTC Lefke Avrupa Üniversitesine, Lübnan Üniversitesi Sayda Teknoloji Fakültesine, Uluslararası Saraybosna Üniversitesine, Sudan Uluslararası Afrika Üniversitesine, Tacikistan Teknik Üniversitesine laboratuvar kurulmuştur. Meksika'da 420 öğrenci kapasiteli Türkiye İlköğretim Okulu'na Matematik ve Tasarım Atölyeleri kurulmuştur.⁶⁴ TİKA 2021 yılında farklı ülkelerde faaliyet gösteren eğitim kurumlarına sağladığı destekler ile hem kişisel gelişim hem de meslek edinme alanlarında destek sunmuştur.

2022 yılında farklı ülkelerde 22 proje uygulanmıştır. Bu kapsamda Kırgızistan'da Türkçe eğitim merkezi kurulmuştur. Butan Krallığı ve Bosna Hersek'te kurulan laboratuvarlarda 400 öğrenciye robotik ve bilgisayarlı kodlama eğitimleri verilmiştir. Afganistan'da işitme engellilere yönelik 11 derslik yapılmış, Kazakistan'da mikrobiyoloji laboratuvarı, Irak'ta 1 adet dil laboratuvarı, Tacikistan'da ise 1 adet bilişim atölyesi açılmıştır. Pakistan'da 1 adet kuluçka merkezi kurulmuştur. Tacikistan'da 1.000 katılımcıya arıcılık eğitimi ve arıcılık ekipman desteği verilmiştir. Filistin'de yürütülen proje kapsamında 1 adet müzik konservatuvarına donanım desteği verilmiştir. Moğolistan'da meslek edindirme kurumlarına kaynakçılık, inşaat elektriği, tesisatçılık, marangozluk, otomotiv tamirciliği, aşçılık

64 TİKA, Yayınlar, <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2023/01/TI%CC%87KA-2021-1%CC%87dare-Faaliyet-Raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 06.03.2025.

alanlarında donanım desteği sağlanmış ve 1.446 kişinin meslek edinmesi sağlanmıştır. Irak'ta 8 adet dersliğin donanım eksikliği giderilmiştir. Kolombiya'da yürütülen proje ile marangozluk ve kaynakçılık alanlarında sağlanan donanım desteği ile 150 kişi meslek edinmiştir. Ayrıca çevrimiçi erişime sahip 1 adet mobil kütüphane aracı sağlanmıştır. Macaristan ve Afganistan'da yürütülen projeler ile donanım desteği sağlanmıştır. Filistin'de 1 adet 400 kapasiteli, üniversite kız öğrenci yurdu inşa edilmiştir. Kosova'da 1 adet 200 öğrenci kapasiteli, Nijer'de 1 adet 180 öğrenci kapasiteli Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi inşa edilmiştir. Nepal'de 1 adet okulun tadilatı yapılarak öğrenci kapasitesi 350'ye çıkarılmıştır. Tacikistan'da 1 adet ve Ukrayna'da 1 adet olmak üzere okul tadilatı yapılmıştır.⁶⁵ TİKA'nın 2022 yılında insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik yürüttüğü donanım, tadilat, kapasite artırma, öğrenci yurdu ve kuluçka merkezi inşası vb. faaliyetler çeşitlendirerek artmıştır.

2023 yılında 9 adet proje uygulanmıştır. Bu kapsamda Özbekistan'da ayakta-bıcılık eğitimini desteklemek üzere donanım desteği verilmiştir. Tacikistan, Afganistan, Kosova'da engelli Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi inşa edilmiştir. Moldova'da ise eğitim külliyesi 1. etap inşası tamamlanmıştır. Kırgızistan'da dijital tasarım ve üretim laboratuvarı, Pakistan'da üretim atölyesi kurulmuştur. Nepal ve Sri Lanka'da yürütülen onarım projeleri ile mesleki eğitim merkezlerinin kapasitesi artırılmıştır.⁶⁶ TİKA, 2023 yılında donanım desteklerine ilaveten faaliyetlerini ağırlıklı olarak eğitim merkezi ve okul yapımı ile sürdürmüştür.

2024 yılında ise TİKA tarafında farklı ülkelerde 5 adet proje uygulanmıştır. Bu kapsamda Afganistan'da 40 öğrenci kapasiteli, Gürcistan'da 35 öğrenci kapasiteli, Hırvatistan'da 40 öğrenci kapasiteli Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi inşa edilmiştir. Filipinlerde yürütülen projeler ile donanım desteği sağlanmıştır. Filistin'de terzilik ve moda tasarımı, Gambiya'da terzilik ve kaynakçılık bölümleri kurularak mesleki eğitim desteklenmiştir. Lübnan'da turizm lisesi inşa edilmiş, Kırgızistan'da inovasyon merkezi kurulmuştur.⁶⁷ TİKA tarafından sağlanan insani yardımlar ağırlıklı olarak fiziki alanların inşası ve onarımı üzerinedir.

65 TİKA, Yayınlar, 2022 Yılı İdare Faaliyet Raporu, <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2024/01/TİKA-2022-İdare-Faaliyet-Raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 11.03.2025.

66 TİKA, Yayınlar, 2023 Yılı İdare Faaliyet Raporu, <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2024/02/TİKA-İFR-202319-Mart-2024-Web.pdf>, Erişim Tarihi: 12.03.2025.

67 TİKA, Yayınlar, 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu, <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2025/02/TİKA-Faaliyet-Raporu-2024-2-web.pdf>, Erişim Tarihi: 12.03.2025.

3.3.2. TDV Tarafından Gerçekleştirilen Faaliyetlere Ait Bulgular

TDV tarafından 2021-2024 yıllara arasında insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik toplam 58 proje farklı kıtalarda yer alan ülkelerde uygulanmıştır. 2021-2024 yılları arasında uygulanan projeler Tablo 3'te belirtilmiştir.

Tablo 3: 2021-2024 Yıllarında TDV Tarafından Uygulanan Eğitim Projeleri(*)

Yıl	Destek Sağlanan Ülke	Proje sayısı	Destek Türü
2021	Bangladeş	2	Eğitim Tesisi İnşası
	Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan, Haiti, Gürcistan, Moğolistan, Filistin, Bangladeş, Pakistan, Bulgaristan, Romanya, Somali, Sudan	27	Eğitim Araç Gereç ve Burs Desteği
2022	Türkiye, Afganistan, Azerbaycan, Bangladeş, Bulgaristan, Filistin, Gürcistan, Haiti, KKTC,	29	Eğitim Araç Gereç ve Burs Desteği
2024	Kırgızistan, Moğolistan, Pakistan, Romanya, Somali, Sudan, Tanzanya		

(*) 2021, 2022, 2023, 2024 yıllarına ait faaliyet raporlarından derlenmiştir.

TDV tarafından 2021 yılında 13 ülkede 2 adet inşa projesi ve 27 adet eğitim araç-gereç ve burs desteği olmak üzere toplam 29 proje uygulanmıştır. Bangladeş'te 1 adet dikiş atölyesi ve 1 adet sabun atölyesi inşa edilmiş ve 240 kişi proje kapsamında nitelik kazanmıştır. Türkiye'de 1 adet proje ile ilahiyat, tıp, mimarlık, mühendislik, hukuk ve öğretmenlik bölümleri olmak üzere 1.381 lisans öğrencisi sağlanan burs ile desteklenmiştir. Türkiye dışında İyilik Okulları Projesi kapsamında 2021 yılda, eğitim araç-gereç ve burs destekleri kapsamında toplam 26 proje uygulanmıştır. Azerbaycan'da 1 adet proje ile 932 ortaöğretim, Kırgızistan'da 2 adet proje ile 173 lisans ve 187 lise öğrencisi, Haiti'de 1 adet proje ile 152 ilköğretim öğrencisi, Gürcistan'da 1 adet proje ile 59 lisans öğrencisi desteklenmiştir. Moğolistan'da 1 adet proje ile 110 lisans öğrencisi, Filistin'de 1 adet proje ile 160 lisans öğrencisi, Bangladeş'te uygulanan 4 adet proje ile 247 lisans öğrencisi ve 1 adet proje ile 240 ilköğretim öğrencisi desteklenmiştir. Pakistan'da yürütülen 3 adet proje ile 3.607 lise öğrencisi, Bulgaristan'da uygulanan 3 adet proje ile 261 lise öğrencisi, 1 adet proje ile 60 lisans öğrencisi desteklenmiştir. Ayrıca Romanya'da uygulanan 1 adet proje ile 410 lise öğrencisi, Sudan'da 1 adet proje ile 14 lisans öğrencisi, Somali'de uygulanan 3 adet proje ile 623 lise öğrencisi ve 2 adet proje ile 78 lisans öğrencisi sağlanan burslar ile desteklenmiştir.⁶⁸ TDV tarafından yürütülen projelerden 8 bin'den fazla kişi yararlanmıştır.

68 TDV, Raporlar, 2021 Faaliyet Raporu, <https://tdv.org/tr-TR/medya-odasi/raporlar/>, Erişim Tarihi: 18.03.2025.

TDV, eğitim araç-gereç ve burs desteğinin sürdürülebilir bir şekil uygulanması için 2022-2024 yılları arası dönemi kapsayan 16 ülkede toplam 29 adet eğitim araç-gereç ve burs desteği projesi uygulanmıştır. Türkiye’de 1 adet proje ile ilahiyat, tıp, mimarlık, mühendislik, hukuk ve öğretmenlik bölümleri olmak üzere 3.161 lisans öğrencisi desteklenmiştir. Afganistan’da 1 adet proje ile 45 lise, Azerbaycan’da 1 adet proje ile 932 lise, Bangladeş’te 1 adet proje ile 240 ilköğretim, 1 adet proje ile 30 mesleki eğitim öğrencisi ve 2 adet proje ile 303 lisans öğrencisi desteklenmiştir. Bulgaristan’da 3 adet proje ile 262 lise, 1 adet proje ile 59 lisans öğrencisi, Filistin’de 1 adet proje ile 160 lisans öğrencisi, Gürcistan’da 1 adet proje ile 110 lisans öğrencisi, Haiti’de 1 adet proje ile 157 ilköğretim öğrencisi desteklenmiştir. KKTC’de 1 adet proje ile 100 lise öğrencisi, Kırgızistan’da 1 adet proje ile 187 lise ve 1 adet proje ile 143 lisans öğrencisi, Moğolistan’da 1 adet proje ile 110 lisans öğrencisi desteklenmiştir. Pakistan’da 1 adet proje ile 6.000 ilköğretim ve 2 adet proje ile 631 lise öğrencisi desteklenmiştir. Romanya’da 1 adet proje ile 410 lise öğrencisi, Somali’de 4 adet proje ile 637 lise, 2 adet proje ile 90 lisans öğrencisi, Sudan’da 1 adet proje ile 14 lisans öğrencisi ve Tanzanya’da ise 1 adet proje ile 28 lise öğrencisi desteklenmiştir.⁶⁹ TDV tarafından insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik uygulanan projeler ağırlıklı olarak eğitim araç-gereç ve burs desteği olup bu kapsamda öğrenciler ayni ve nakdi olarak desteklenmiştir.⁷⁰ Sağlanan desteklerden 10 bin’den fazla öğrenci yararlanmıştır.

3.3.3. İHH Tarafından Gerçekleştirilen Faaliyetlere Ait Bulgular

İHH tarafından 2021-2023 yıllarında uygulanan eğitim projeleri ve tutarlarının dağılımı ülkelere göre Tablo 4’te belirtilmiştir

69 TDV, Raporlar, 2022-2023-2024 Yıllarına Ait Faaliyet Raporları, <https://tdv.org/tr-TR/medya-odasi/raporlar/>, Erişim Tarihi: 19.03.2025.

70 TDV, Faaliyetlerimiz, Eğitim/Kültür, <https://tdv.org/tr-TR/faaliyetlerimiz/#egitimkultur>, Erişim Tarihi: 19.03.2025.

Tablo 4: 2021-2023 Yıllarında İHH Tarafından Uygulanan Eğitim Projeleri ve Tutarları(*)

Yıllar / Faaliyetin Gerçekleştiği Ülke	2021 yılı		2022 yılı		2023 yılı	
	Proje Sayısı	Tutar (₺)	Proje Sayısı	Tutar (₺)	Proje Sayısı	Tutar (₺)
Türkiye	16	16.720.805	13	29.673.913	23	57.775.576
Filistin	6	1.941.815	6	7.388.658	7	10.060.876
Suriye	50	21.191.377	50	34.840.523	3	39.150.958
Afganistan	-	-	1	441.980	2	283.866
Nijer	4	816.512	-	-	-	-
Somali	-	-	3	1.852.670	6	405.352
Yemen	4	4.497.082	3	3.768.223	2	3.166.868
Sudan	7	1.465.900	6	2.281.045	8	802.422
Bangladeş	-	-	2	2.614.803	4	2.674.057
Toplam	87	46.633.491	84	82.861.815	55	114.319.975

(*) 2021⁷¹, 2022⁷² ve 2023⁷³ yıllarına ait faaliyet raporlarından derlenmiştir.

Tablo 4 incelendiğinde, eğitim alanının en fazla proje devam eden savaşın yıkımına bağlı olarak Suriye'dir. İkinci en fazla proje uygulanan ülke ise 6 Şubat depremlerinden dolayı Türkiye'dir. İHH, Suriye Okulları projesi ile anaokulundan üniversite düzeyine kadar 13 farklı eğitim kurumuyla 9.513 öğrenciye eğitim fırsatı sunmaktadır. Uluslararası Şam Üniversitesi'nde 2.120 öğrenci eğitim görmekte olup bugüne kadar 705 mezun vermiştir. Burundi'de açılan IQRA İhtime Engelli Eğitim Merkezi'nde çoğu ihtime engelli 50 çocuk hem barınmakta hem de eğitim görmektedir. İHH, Yeryüzü Okulları projesi ile savaştan etkilenen çocukların eğitim alabilmelerini sağlamak üzere 1.000 öğrenci kapasiteli okul inşa edilmiştir. Proje kapsamında öğrencilerin eğitime ilaveten beslenme, barınma, sağlık vb. ihtiyaçları da karşılanmaktadır. Somali, Afganistan ve farklı ülkelerde TİKA işbirliğinde inşa edilen ve içerisinde yetimhanesi olan yatılı okullar sayesinde özellikle yetimlerin meslek sahibi oluncaya kadar eğitimleri İHH tarafından desteklenmektedir.⁷⁴

71 İHH, Yayınlar, 2021 Yılı Faaliyet Raporu <https://ihh.org.tr/yayin/detay/ihh-2021-faaliyet-raporu>, Erişim Tarihi: 23.03.2025.

72 İHH, Yayınlar, 2022 Yılı Faaliyet Raporu <https://ihh.org.tr/yayin/detay/yillik-faaliyet-raporu-2022>, Erişim Tarihi: 23.03.2025.

73 İHH, Yayınlar, 2023 Yılı Faaliyet Raporu, <https://ihh.org.tr/yayin>, Erişim Tarihi: 24.03.2025.

74 İHH, Faaliyetlerimiz, Eğitim, <https://ihh.org.tr/egitim>, Erişim Tarihi: 23.03.2025.

İHH tarafından 2021 yılında, 1.546 proje uygulanmış olup toplam insani yardımların miktarı 1.046.896.805 ₺'dir. Bu miktar içerisinde eğitim yatırımlarının payı 5,91'dir. 2022 yılında 1.685 proje uygulanmış olup toplam insani yardımların miktarı 1.820.369.723 ₺'dir. Bu miktar içerisinde eğitim yatırımlarının payı 5,46'dır. 2023 yılında ise 1.582 proje uygulanmış olup toplam insani yardımların miktarı 1.820.369.723 ₺'dir. Bu miktar içerisinde eğitim yatırımlarının payı 3,66'dır. İHH, tarafından gerçekleştirilen insani yardımlar içerisinde en fazla pay ,65 ile beslenme, barınma ve koruma faaliyetlerine aittir.⁷⁵

3.3.4. Türk Kızılay Tarafından Gerçekleştirilen Faaliyetlere Ait Bulgular

Türk Kızılay, Covid'19 salgın sonrası yeni normalleşme kapsamında 2021-2030 yıllarını kapsayan stratejik planı uygulamaya koymuştur. Stratejik Planda, toplumsal dayanıklılığı güçlendirmeye yönelik belirlenen amaç ve hedefler arasında eğitim erişimine destek olmak ve buna yönelik eğitim kurumları kurmak ve geliştirmek yer almaktadır.⁷⁶ Bu kapsamda 2021-2023 yıllarında insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik yapılan insani yardım faaliyetleri Tablo 5'te belirtilmiştir.

Tablo 5: 2021-2023 Yıllarında Türk Kızılay Tarafından Uygulanan Eğitim Projeleri

Ülke	Proje Türü	2021 Yılı	2022 Yılı	2023 Yılı
		Proje Sayısı	Proje Sayısı	Proje Sayısı
Türkiye	Şartlı Eğitim Yardımı	9	-	-
	Düzenli Eğitim Yardımı	1	1	1
	Uzaktan Eğitime Destek	1	-	-
	Eğitim Kurumu Desteği	1	2	-
	Öğrenci Yurdu İnşası	-	-	1
Senegal	Eğitim Araç Gereç Desteği	1	-	-
	Eğitim Kurumu Onarımı	1	-	-
Tanzanya	Eğitim Kurumu Onarımı	1	-	-
Afganistan, Yemen, Irak, Bangladeş, Somali, Bosna Hersek ve Pakistan	Düzenli Eğitim Yardımı	-	-	7
Toplam		15	3	9

(*) 2021, 2022 ve 2023 yıllarına ait faaliyet raporlarından derlenmiştir.

75 İHH, Faaliyetlerimiz, Eğitim, <https://ihh.org.tr/egitim>, Erişim Tarihi: 24.03.2025.

76 Türk Kızılay, 2021-2030 Stratejik Plan, https://www.kizilay.org.tr/Upload/Editor/files/Turk-Kizilay-2021-2030-Stratejik-Plan-Rev-31_10_2022.pdf, Erişim Tarihi: 26.03.2025.

2021 yılında savaş nedeniyle Suriye'den Türkiye'ye sığınan göçmenlere mesleki eğitimlerin verilmesine yönelik 9 adet proje uygulanmış ve 13.960 sığınmacı projeden yararlanmıştır. Uygulanan 1 adet proje ile 100 lise ve 273 üniversite olmak üzere toplam 373 öğrenciye düzenli eğitim yardımı yapılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı işbirliğinde yürütülen uzaktan eğitime yakından destek projesiyle laptop ve tablet ihtiyacını karşılanmak üzere 9.446.907,73 ₺ nakdi yardım yapılmıştır. Aynı yıl içerisinde uygulanan 1 adet proje ile 282 eğitim kurumuna araç gereç ve donanım desteği sağlanmıştır. Senegal'de uygulanan 1 adet proje ile 21 eğitim kurumuna araç gereç desteği sağlanmış olup 1 adet proje ile eğitim kurumunun onarımı yapılmıştır. Tanzanya'da 1 adet proje ile eğitim kurumu onarılmıştır. 2021 yılında Türkiye, Senegal ve Tanzanya'da 15 adet proje uygulanmıştır.⁷⁷

Türk Kızılay tarafından 2022 yılında Türkiye'de uygulanan 1 adet proje ile 23.109 öğrenciye düzenli eğitim yardımı yapılmıştır. Aynı yıl içerisinde 1 adet proje ile 665 eğitim kurumuna araç gereç ve donanım desteği sağlanmıştır. 1 adet proje ile 8 adet özel eğitim sınıfının tefrişatı yapılmıştır.⁷⁸ 2023 yılında ise Türkiye'de 1 adet düzenli eğitim yardımı projesi kapsamında 63.197 öğrenciye nakdi yardım yapılmıştır. Aynı yıl içerisinde 1 adet öğrenci yurdu inşa edilmiştir. Ulusötesinde yürütülen 8 adet proje ile Afganistan, Bangladeş, Bosna Hersek, Irak, Pakistan, Somali ve Yemen'de birer adet proje ile 7.148 öğrenciye eğitim desteği sağlanmıştır.⁷⁹

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, Covid'19 salgınının küresel etkisi ve 6 Şubat 2023 yılında Türkiye'de 10 ilde meydana gelen deprem ile yaşanan ekonomik daralmaya rağmen ulusal ve uluslararası alanda insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik insani yardımlar sürdürülmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgulara göre Türkiye'de yerleşik insani yardım alanında faaliyet gösteren TİKA, TDV, İHH ve Türk Kızılay kurumsallaşma kriterlerini sağlamaktadır. Bu kurum ve kuruluşlar 30 yıldan fazla deneyime sahiptir. Güçlü kurumsal altyapıya sahip insani yardım kuruluşları farklı kıtalardaki ülkelere sağladıkları insani yardımlar ile insan kaynaklarının geliştirilmesine olumlu katkı sunmaktadır.

77 Türk Kızılay, Raporlar, Türk Kızılay Faaliyet Raporu 2021, <https://www.kizilay.org.tr/Raporlar>, Erişim Tarihi: 27.03.2025.

78 Türk Kızılay, Raporlar, Türk Kızılay Faaliyet Raporu 2022, <https://www.kizilay.org.tr/Raporlar>, Erişim Tarihi: 27.03.2025.

79 Türk Kızılay, Raporlar, Türk Kızılay Faaliyet Raporu 2023, <https://www.kizilay.org.tr/Raporlar>, Erişim Tarihi: 28.03.2025.

Sonuç

Türkiye, Türk-İslam kültüründen beslenen zengin kültürel birikime sahiptir. Sahip olduğu kültürel doku kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yardımlaşmayı, dayanışmayı ve işbirliğini teşvik etmektedir. Bu kapsamda Türkiye’de, yardımlaşma ve dayanışma düşüncesi Türklerin İslamiyet ile tanışmasından sonra Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde iktisadi ve toplumsal hayata damga vurmuştur. İslam hukukunun yardımlaşmayı ve dayanışmayı teşvik edici hükümleri, insani yardım anlayışının Anadolu’da hızla yayılmasını sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk medrese Orhan Gazi tarafından vakıf müessesesi olarak açılmıştır. Bu medrese hem eğitim hem de vakıf anlayışının kurumsallaşması bakımından başlangıç niteliğindedir. İnsani yardım alanında faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlar geçmişten günümüze yapısal değişimlere uğramasına rağmen düşünce boyutu hep var olmuştur.⁸⁰ Batılı devletlerin işgalci ve sömürgeci anlayışı, farklı kıtalarda yaşayan yerel halkın yeraltı ve yerüstü kaynaklarını tüketme ve yerel halkı yoksullaştırma amacı güderken Türk İslam düşüncesi ise hayırseverlik duygusu ile yerel halkın destekçisi olmuştur. Türkiye, geçmişten gelen yardımlaşma ve dayanışma anlayışını kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları aracılığı ile yardıma muhtaç kesimin temel ihtiyaçlarının yanında eğitim ihtiyaçlarını da işbirliği ve koordinasyon içerisinde karşılamaya çabalamaktadır. Eğitim alanında yapılan insani yardımlar (okul inşası, burs, başarılı öğrencilerin Türkiye’de öğrenim görmelerinin sağlanması vb.) insan kaynaklarının geliştirilmesi bakımından oldukça önemlidir. Türkiye’de yerleşik insani yardım kuruluşlarından TİKA, insan kaynaklarının geliştirilmesini desteklemek için ağırlıklı olarak eğitim kurumu inşası, bakım ve onarım ile derslik ve atölye yapımına çabalamaktadır. Ayrıca yardım kuruluşlarını örgütleme, yardım kuruluşları ile yerel yönetimler ve ihtiyaç sahipleri arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamaktadır. Türkiye Diyanet Vakfı ve Türk Kızılay ağırlıklı olarak öğrencilere ayni ve nakdi yardımlar sağlamaktadır. İnsani Yardım Vakfı ise öğrencilere sağladığı ayni ve nakdi yardımlara ilaveten eğitim kurumu inşası ve onarımı için çabalamaktadır. Türkiye, sahip olduğu güçlü kurumsal yapıya sahip insani yardım kuruluşlarıyla farklı kıtalarda insani kaynaklarının geliştirilmesi için faaliyetler yürütmektedir. Bu kapsamda ortaya konulan iyilik okulları projesi ile yeryüzü okulları projesi devlet, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları işbirliği ve koordinasyonunda yürütülmektedir.

80 Akyüz, Hüseyin. "Bir Medeniyetin İz Düşümü Vakıflar ve Şehirler" <https://gazi.academia.edu/H%C3%BCseyinAky%C3%BCz>, Erişim Tarihi: 29.03.2025.

Küresel İnsani Yardımlar Raporuna göre Türkiye, 2021 yılında 5.587 milyar dolar tutarındaki insani yardımlarıyla ABD'den sonra en fazla insani yardımda bulunan ikinci ülke konumundadır. 2024 yılında ise Türkiye en fazla insani yardım yapan dünyanın ilk 10 ülkesi arasındadır. Yardıma muhtaç yerel halkın temel ihtiyaçlarına ilaveten insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik faaliyetlerin yürütülmesinde kurumsal insani yardım kuruluşları ülkeler arasında işbirliği ve yakınlaşmayı sağlamada yumuşak güç unsuru olarak önemli bir misyon üstlenmektedir. İnsan kaynaklarının geliştirilmesi kapsamında genelde eğitim, özelde ise mesleki eğitim alanında sağlanan destekler bireyleri güçlendirip işgücü piyasasına katılımını artırmaktadır. Bu kapsamda sağlanan destekler bireylerin sadece ekonomik ve toplumsal gelişimine katkı sağlamakla kalmaz. Uzun vadede toplumsal yapının dönüşümüne de katkı sağlar. Ülkeler açısından nitelikli nüfus, sahip olduğu birikimlerini ekonomik sisteme entegre etmeleri durumunda sürdürülebilir kalkınmaya ve refah düzeyinde artmasına katkı sunar. Bu araştırma kapsamında, insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik uygulanan insani yardım faaliyetlerinin sürdürülebilirliğinde kurumsallaşma düzeyinin olumlu etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Hüseyin. Bir Medeniyetin İz Düşümü Vakıflar ve Şehirler. [https://gazi.academia.edu/H%-C3%BCseyinAky%C3%BCz](https://gazi.academia.edu/H%C3%BCseyinAky%C3%BCz). Erişim Tarihi: 29.03.2025.
- Alanlı, Abdullah. İnsan Kaynakları Yönetiminin Tarihsel Gelişimi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi Dergisi*, 1(1), 2022, ss. 53-72.
- Aylan, Serkan ve Koç, Hakan. İşletmelerin Kurumsallaşma Kriterlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 2017, ss. 564-585.
- Becerikliler, Uğur. *Afet ve İnsani Yardım Lojistiği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.
- Becker, Gary. *Human Capital, A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*, 3rd ed., The University of Chicago Press, Chicago, 1993.
- Bratton John and Gold Jeffrey. *Human Resource Management Theory and Practice*, 2nd ed., Macmillan Business Press, London, 2000.
- Demirkol, Melih. Dinî Bir Tutum Olarak Yardımseverlik, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 2019, ss. 211-232.
- Doğan, Selen. İşletmeleri Sürekliliğe Götüren Yol: Kurumsallaşma ve Önemi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (13), 1998, ss. 43-168.
- Doğan, Seyhun ve Şanlı, Bahar. İktisadi Kalkınmada Beşeri Sermaye, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 2003, ss. 173-196.
- Garavan, Thomas N. A Strategic Perspective on Human Resource Development, *Advances in Developing Human Resources*, 9(1), 2007, pp. 11-30.
- Gülseven, Yahya. Büyük Güçler Arası Rekabet Alanı Olarak Küresel Altyapı Yardım Girişimleri, *Avrasya Etüdları*, (63), 2024, ss. 55-84
- Güner, Yusuf. *Afetlerde İnsani Yardım Yönetişimi Üzerine Bir Model Önerisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2022.
- Güzel, Dilşad ve Noksan, Emine. İnsani Yardım Faaliyetlerinin Lojistik, Koordinasyon ve İnsan Kaynağının Görev Başarı Performansı Üzerine Etkisi: Kızılay ve AFAD Üzerine Bir Araştırma, *Paradigma: İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 12(2), (2023), ss. 8-22.
- Husz, Martin. *Human Capital, Endogenous Growth, and Government Policy*, Peter Lang Publishing, New York, 1998.
- İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı-İHH, Kurumsal Bilgiler, Hakkımızda <https://ihh.org.tr/hakkimizda>, Erişim Tarihi: 21.02.2025.
- İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı-İHH, Yayınlar, 2023 Yılı Faaliyet Raporu, <https://ihh.org.tr/yayin>, Erişim Tarihi: 23.03.2025.
- İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı-İHH, Kurumsal, <https://ihh.org.tr/yetkili-kurullar>, Erişim Tarihi: 02.03.2025.
- İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı-İHH, Yayınlarımız, <https://ihh.org.tr/>, Erişim Tarihi: 02.03.2025.
- İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı-İHH, Yayınlar, 2021 Yılı Faaliyet Raporu, <https://ihh.org.tr/yayin/detay/ihh-2021-faaliyet-raporu>, Erişim Tarihi: 23.03.2025.
- İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı-İHH, Yayınlar, 2022 Yılı Faaliyet Raporu, <https://ihh.org.tr/yayin/detay/yillik-faaliyet-raporu-2022>, Erişim Tarihi: 23.03.2025.

- İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı-İHH, Faaliyetlerimiz, Eğitim, <https://ihh.org.tr/egitim>, Erişim Tarihi: 24.03.2025.
- Kardaş, Tuncay ve Erdağ, Ramazan. Bir Dış Politika Aracı Olarak TİKA, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(1), 2012, ss. 167-194.
- Kaynak, Ramazan ve Erel, Mahmut. Türkiye’de Faaliyet Gösteren İnsani Yardım Örgütlerinin Kurumsal Yetenek, Afet Odaklılık ve Afet Yönetim Performansı Üzerine Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(15), 2016, ss. 1-19.
- Keskin, Abdullah. Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 2011, ss. 125-153.
- Kızılay, Şeyma. Değerleri ve Aktörleriyle Türkiye’nin İnsani Yardım Politikası, *UPA Strategic Affairs*, 2(2) 2021, ss. 185-209.
- Koçel, Tamer. *İşletme Yöneticiliği*. Beta Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Köklü, Nilgün. Örnek Olay Çalışma Metodları, *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 27(2), 2019, ss. 771-779.
- Manga, Müge., Bal, Harun., Algan, Neşe ve Kandır, Ediz Deniz. Beşeri Sermaye, Fiziksel Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Brics Ülkeleri ve Türkiye Örneği, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 2015, ss. 45-60.
- Mortaş, Hacı ve Başarır, Murat. Türk İnsani Yardım Kuruluşlarının Yurt Dışında Yürüttüğü Sosyal Sorumluluk Uygulamalarının Türk Kamu Diplomasisine Yansımaları, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 26(2), 2023, ss. 283-302.
- Özdemir Aydın, Çağla ve Tan, Fatma Zehra. Kurumsallaşma: Kavramsal Bir İnceleme, *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 2019, ss. 225-235.
- Resmi Gazete, 5737 sayılı Vakıflar Kanunu, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/02/20080227-2.htm>, Erişim Tarihi: 02.03.2025.
- Resmi Gazete, 5253 sayılı Dernekler Kanunu, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/11/20041123.htm>, Erişim Tarihi: 02.03.2025.
- Rose, Joanne., O’Keefe, Phil., Jayawickrama, Janaka and O’Brien, Geoff. The Challenge of Humanitarian Aid: An Overview, *Environmental Hazards*, 12(1), 2013, pp. 74-92.
- Scott, William Richard. The Adolescence of Institutional Theory. *Administrative Science Quarterly*, 32(4), 1987, pp. 493-511.
- Scott, William Richard. *Institutions and organizations*, 2nd ed., Sage Publications, 2001.
- Selznick, Philip. Institutionalism Old and New, *Administrative Science Quarterly*, 41(2), 1996, pp. 270-277.
- Şahinoğlu, Muhammet Cemal. *Sivil Toplum Kuruluşları (STK)’nın Dış Politikaya Etkisi: İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH) Özelinde İnsani Yardım Kuruluşları Örneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2020.
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı-TİKA, 2024 Yılı Faaliyet Raporu, <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2025/02/TIKA-Faaliyet-Raporu-2024-2-web.pdf>, Erişim Tarihi: 18.02.2025.
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı-TİKA, Kurumsal Bilgiler, <https://tika.gov.tr/kurumumuz/hakkimizda/>, Erişim Tarihi: 18.02.2025.
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı-TİKA, Mevzuatlar, <https://tika.gov.tr/kurumumuz/mevzuat/>, Erişim Tarihi: 27.02.2025.
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı-TİKA, Yayınlar, <https://tika.gov.tr/basin-odasi/yayinlar/tika-faaliyet-raporlari/>, Erişim Tarihi: 28.02.2025.

- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı-TİKA, Yayınlar, <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2023/01/TI%CC%87KA-2021-I%CC%87dare-Faaliyet-Raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 06.03.2025.
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı-TİKA, Yayınlar, 2022 Yılı İdare Faaliyet Raporu, <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2024/01/TIKA-2022-Idare-Faaliyet-Raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 11.03.2025.
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı-TİKA, Yayınlar, 2023 Yılı İdare Faaliyet Raporu, <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2024/02/TIKA-IFR-202319-Mart-2024-Web.pdf>, Erişim Tarihi: 12.03.2025.
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı-TİKA, Yayınlar, 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu, <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2025/02/TIKA-Faaliyet-Raporu-2024-2-web.pdf>, Erişim Tarihi: 12.03.2025.
- Türkiye Diyanet Vakfı-TDV, Hakkımızda, <https://tdv.org/tr-TR/kurumsal/>, Erişim: 20.02.2025.
- Türkiye Diyanet Vakfı-TDV, Raporlar, 2024 Faaliyet Raporu, <https://tdv.org/tr-TR/medya-odasi/raporlar/>, Erişim Tarihi: 19.03.2025.
- Türkiye Diyanet Vakfı-TDV, Teşkilat Şeması, <https://tdv.org/tr-TR/kurumsal/#idariyapi>, Erişim Tarihi: 02.03.2025.
- Türkiye Diyanet Vakfı-TDV, İletişim <https://tdv.org/tr-TR/iletisim/>, Erişim Tarihi: 02.03.2025.
- Türkiye Diyanet Vakfı-TDV, Raporlar, 2021 Faaliyet Raporu, <https://tdv.org/tr-TR/medya-odasi/raporlar/>, Erişim Tarihi: 18.03.2025.
- Türkiye Diyanet Vakfı-TDV, Raporlar, 2022 Faaliyet Raporu, <https://tdv.org/tr-TR/medya-odasi/raporlar/>, Erişim Tarihi: 19.03.2025.
- Türkiye Diyanet Vakfı-TDV, 2023 Faaliyet Raporu, <https://tdv.org/tr-TR/medya-odasi/raporlar/>, Erişim Tarihi: 19.03.2025.
- Türkiye Diyanet Vakfı-TDV, Faaliyetlerimiz, Eğitim/Kültür, <https://tdv.org/tr-TR/faaliyetlerimiz/#egitimkultur>, Erişim Tarihi: 19.03.2025.
- Türkiye Kızılay Derneği-Türk Kızılay, Kurumsal Bilgiler, <https://www.kizilay.org.tr/kurumsal/tarihcemiz>, Erişim Tarihi: 20.02.2025.
- Türkiye Kızılay Derneği-Türk Kızılay, Raporlar, 2023 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.kizilay.org.tr/Raporlar>, Erişim Tarihi: 20.02.2025.
- Türkiye Kızılay Derneği-Türk Kızılay, Kurumsal Bilgiler, <https://organizasyon.kizilay.org.tr/>, Erişim Tarihi: 05.03.2025.
- Türk Kızılay, 2021-2030 Stratejik Plan, https://www.kizilay.org.tr/Upload/Editor/files/Turk-Kizilay-2021-2030-Stratejik-Plan-Rev-31_10_2022.pdf, Erişim Tarihi: 26.03.2025.
- Türk Kızılay, Raporlar, Türk Kızılay Faaliyet Raporu 2021, <https://www.kizilay.org.tr/Raporlar>, Erişim Tarihi: 27.03.2025.
- Türk Kızılay, Raporlar, Türk Kızılay Faaliyet Raporu 2023, <https://www.kizilay.org.tr/Raporlar>, Erişim Tarihi: 28.03.2025.
- Utkugün, Ceren. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'den Yunanistan'a Yapılan İnsani Yardım Faaliyetleri, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 2016, ss. 199-219.
- Ülgen, Hayri ve Mirze, Kadri. *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, Güncellenmiş 9. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2018.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Genişletilmiş 9. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.

YÜKSELEN DONÖRLER VE KALKINMA İŞBİRLİĞİ MİMARİSİNİN DÖNÜŞÜMÜ: BİRLEŞİK KRALLIK VE GÜNEY KORE ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

EMERGING DONORS AND THE TRANSFORMATION OF THE
DEVELOPMENT COOPERATION ARCHITECTURE: AN EVALUATION
THROUGH THE CASES OF THE UNITED KINGDOM AND SOUTH KOREA

Anıl ÇETİNTOPRAK*

Öz

Bu makale, uluslararası kalkınma işbirliği mimarisinde son yirmi yılda yaşanan dönüşümü, yükselen donörlerin etkisi bağlamında analiz etmektedir. Çin, Hindistan, Brezilya, Güney Afrika ve Türkiye gibi ülkelerin kalkınma faaliyetlerine artan katılımı, geleneksel olarak OECD-DAC normları çerçevesinde şekillenen yardım mimarisini hem söylemsel hem de yapısal düzeyde zorlamaktadır. Bu çerçevede makale, kalkınma mimarisinde normatif, operasyonel ve kurumsal düzeylerde yaşanan değişimleri incelemekte ve Birleşik Krallık ile Kore Cumhuriyeti (Güney Kore) örnekleri üzerinden karşılaştırmalı bir analiz sunmaktadır. Birleşik Krallık, geleneksel donör kimliğini temsil eden, normatif öncülüğe ve çok taraflılık ilkesine dayalı bir yaklaşımı sürdürürken; Güney Kore, yardım alıcılığından donörliğe evrilen, DAC üyeliği ile birlikte özgün bir donör profili sergilemektedir. Çalışma, nitel bir yöntemle hazırlanmış; literatür taraması, kurumsal belgeler ve nicel veri analizleri bir arada değerlendirilmiştir. Bulgular, yükselen donörlerin kalkınma işbirliği söylemini dönüştürmekle kalmayıp, geleneksel donörlerin de söylem, yöntem ve kurumlarında değişime yol açtığını ortaya koymaktadır. Bu durum, kalkınma işbirliği mimarisinin daha çoğulcu, rekabetçi bir yapıya dönüştüğüne, geleneksel ve yükselen donör özelliklerinin giderek melezleştiğine işaret etmektedir.

Anahtar kelimeler: Kalkınma işbirliği, yükselen donörler, Birleşik Krallık, Kore, OECD-DAC, normatif dönüşüm

Abstract

This article analyzes the transformation experienced in the international development cooperation architecture over the past two decades in the context of the rising influence of emerging donors. The growing participation of countries such as China, India, Brazil, South Africa, and Turkey in development activities has challenged the traditional aid architecture—historically shaped by OECD-DAC norms—both discursively and structurally. Accordingly, this article examines the normative, operational, and institutional shifts in the architecture and provides a comparative analysis through the cases of the United Kingdom and Republic of Korea (South Korea). The United Kingdom maintains its traditional donor identity through a normative leadership and multilateralism-based approach, while South Korea, having evolved from an aid recipient to a donor and joined the DAC, presents a unique donor profile. This study adopts a qualitative methodology, combining literature review, institutional documents, and quantitative data analysis. The findings reveal that emerging donors not only reshape the discourse of development cooperation, but also induce changes in the discourse, methods, and institutions of traditional donors. This indicates a transformation of the development cooperation architecture into a more pluralistic and competitive structure, with increasingly hybrid characteristics between traditional and emerging donor models.

Keywords: Development cooperation, emerging donors, United Kingdom, Korea, OECD-DAC, normative transformation

*Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, TİKA Uzmanı

E-posta: a.cetintoprak@tika.gov.tr

ORCID ID: 0009-0003-8804-447X

Makale Atıf Bilgisi: ÇETİNTOPRAK Anıl (2025). Yükselen Donörler ve Kalkınma İşbirliği Mimarisinin Dönüşümü: Birleşik Krallık ve Kore Örnekleri Üzerinden Bir Değerlendirme, Avrasya Etüdleri

Gönderim Tarihi: 29.05.2025 Kabul Tarihi: 26.06.2025

Giriş

Son yirmi yılda uluslararası kalkınma işbirliği mimarisi, Çin, Hindistan, Brezilya, Güney Afrika ve Türkiye gibi yükselen donörlerin sahneye çıkmasıyla köklü bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu yeni aktörler, tarihsel olarak yardım alıcısı konumunda bulunmalarına rağmen, günümüzde geniş ölçekli kalkınma işbirliği programları yürüterek, geleneksel olarak OECD Kalkınma Yardımları Komitesi (DAC) ve Bretton Woods kurumları aracılığıyla şekillenen yardım rejimini hem normatif hem de operasyonel düzeyde zorlamaktadır. Güney-Güney işbirliği söylemi etrafında yükselen donörler, yardımı bir hiyerarşi ilişkisi değil, eşit ortaklık ve karşılıklı fayda temelinde yeniden tanımlamıştır. Bu çerçevede “dış yardım” anlayışı “kalkınma işbirliği”ne, “yardım mimarisi” ise “işbirliği mimarisi”ne dönüşmüştür.

Küresel Güney’den yeni devlet donörlerin ortaya çıkışı, bu aktörlerin amaçlarını, uygulamalarını ve yerleşik uluslararası yardım sistemi üzerindeki etkilerini inceleyen canlı ve gelişen bir literatürün oluşmasına yol açmıştır.¹ “Yükselen donörler” terimi, genellikle OECD-DAC üyesi olmayan ancak giderek daha kapsamlı kalkınma işbirliği programları yürüten geleneksel olmayan donör ülkelerini ifade eder. Bu gruba, büyük orta gelirli ekonomiler (Çin, Hindistan, Brezilya, Güney Afrika gibi), petrol zengini ülkeler (örneğin Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar gibi Körfez devletleri) ve diğer yükselen ekonomiler dahildir. Bazı yazarlar “Güney-Güney işbirliği (SSC) sağlayıcıları” veya “yeni kalkınma ortakları” terimini tercih ederek, bu ülkelerin yardım ilişkileri için sıklıkla kullandıkları siyasi çerçeveyi (donör-alıcı hiyerarşisinden ziyade akranlar arasındaki ortaklık olarak) vurgulamaktadır.

Yükselen donörlerin kendilerine özgü söylem ve pratiklerle sahneye çıkmaları, ayrıca Güney-Güney İşbirliği’nin artan görünürlüğü ve ölçeği, geleneksel donörlerin oluşturduğu yardım mimarisini bir meşruiyet krizi ve ciddi bir meydan okumayla karşı karşıya bırakmıştır. Dolayısıyla, söz konusu gelişmelerin ayrı bir mimari mi yarattığı yoksa mevcut yapıyı dönüştürdüğü mü sorusu, önemli bir kuramsal tartışma konusudur. Yazarlar, Batı’nın egemenliğindeki uluslararası

1 Bazı önemli örnekler için bkz. Woods, Ngaire, “Whose Aid? Whose Influence? China, Emerging Donors and the Silent Revolution in Development Assistance”, *International Affairs*, C. 84, No. 6 (2008), s. 1205–1221; Zimmermann, Felix ve Kimberly Smith, “Policy Arena: More Actors, More Money, More Ideas for International Development Cooperation”, *Journal of International Development*, C. 23, No. 5 (2011), s. 722–738; Quadir, Fahimul, “Rising Donors and the New Narrative of ‘South-South’ Cooperation: What Prospects for Changing the Landscape of Development Assistance Programmes?”, *Third World Quarterly*, C. 34, No. 2 (2013), s. 321–338; Emma Mawdsley, *From Recipients to Donors: Emerging Powers and the Changing Development Landscape*, Zed Books, London, 2012.

dış yardım paradigmasının, kalkınma normlarının ve kurumlarının halen tamamen sona ermemiş olsa da, artan DAC dışı donör etkisiyle birlikte parçalanmaya ve dönüşmeye başladığını savunmaktadır. Kimi yazarlar yükselen donörleri karşı paradigma ve meydan okuyucu olarak değerlendirirken, diğerleri kalkınma deneyimleri ve yöntemleri ile mevcut mimarinin tamamlayıcısı olabileceklerini düşünüyorlar. Bu bağlamda donör topluluğunun son yirmi yılda daha kalabalık ve karmaşık hale geldiği ve geleneksel Batılı donörlerin tekelinin kırıldığı konusunda geniş bir fikir birliği var.

Yükselen donörlerin ortaya çıkışı, yalnızca söylemsel düzlemde değil, uygulama ve yöntem açısından da mevcut paradigmayı zorlamaktadır. Altyapı yatırımları, bağlı yardımlar, ticaretle bütünleşik projeler gibi uygulamalar; geleneksel donörlerin normatif, koşullu ve sosyal sektörlere odaklı yaklaşımının karşısında yeni bir kalkınma mantığını ortaya koymaktadır. Bu yeni yaklaşım, geleneksel donörlerin hem söylem ve hem de politika düzeyinde değişime yol açmıştır. Oluşan bu rekabetçi ortamda geleneksel donörler, bir yandan yükselen donörleri mevcut paradigmaya dahil etmeye çalışarak meşruiyet sağlamaya çalışmakta, diğer taraftan politikalarını revize etmektedir. Yardım sisteminin statik ve homojen bir yapıdan çıkarak daha çoğulcu, rekabetçi ve çok yönlü bir mimariye evrilmesi, kalkınma işbirliği literatüründe paradigmatik bir kırılmaya işaret etmektedir.²

Bu çalışma, söz konusu dönüşümün doğasını ve yönünü analiz etmek amacıyla iki temel araştırma sorusuna odaklanmaktadır:

1. Yükselen donörlerin kalkınma işbirliği mimarisi üzerindeki etkileri, mevcut paradigmayı normatif, operasyonel ve kurumsal düzeylerde ne şekilde zorlamakta ve dönüştürmektedir?
2. Birleşik Krallık ve Kore Cumhuriyeti (Güney Kore) örnekleri, bu dönüşen mimaride geleneksel ve yükselen donör tipleriyle ne ölçüde örtüşmekte veya ayrışmaktadır?

Bu sorular çerçevesinde, kalkınma mimarisinde gözlemlenen normatif-söylem değişimleri, operasyonel-uygulama farklılıkları ve kurumsal-yapısal dönüşümler analiz edilmiştir. Çalışma, dönüşen yardım mimarisinin objektif ve kapsamlı bir portresini oluşturmayı amaçlamaktadır. Birleşik Krallık ve Güney Kore, bu dönüşüm sürecini iki farklı noktada temsil eden örnekler olarak seçilmiştir. Birleşik

2 Emma Mawdsley, *From Recipients to Donors: Emerging Powers and the Changing Development Landscape*, Zed Books, London, 2012; Quadir, Fahimul, "Rising Donors and the New Narrative of 'South-South' Cooperation: What Prospects for Changing the Landscape of Development Assistance Programmes?", *Third World Quarterly*, C. 34, No. 2 (2013), s. 321-338.

Krallık, geleneksel donör normlarının kurucularından biri olarak, klasik yardım paradigmalarının sürdürücüsüdür. Güney Kore ise, yakın geçmişte yardım alıcısı iken, bugün hem DAC üyesi hem de Güney-Güney İşbirliği savunucusu olarak melez bir donör profili sergilemektedir. Bu yönüyle her iki ülke, kalkınma işbirliğinin dönüşümünü değerlendirmek için karşılaştırmalı bir zemin sunmaktadır.

Çalışma, nitel bir yaklaşımla yapılandırılmıştır. Kavramsal düzeyde kalkınma mimarisi, donör tipleri ve motivasyonlar literatürü temel alınmış; kurumsal raporlar ile akademik literatür birlikte değerlendirilmiştir. İki ülkenin kalkınma politikaları tarihsel süreç içinde incelenmiş; hem nicel yardımların dağılımı hem de söylemsel ve kurumsal dönüşümler analiz edilmiştir.

Bu çerçevede makalenin birinci bölümünde geleneksel kalkınma işbirliği mimarisinin tarihsel gelişimi, normatif temelleri, kurumsal yapıları ve uygulama modaliteleri ile yükselen donörlerin kalkınma işbirliği anlayışı, söylemleri ve pratikleri ele alınmakta; özellikle Güney-Güney işbirliği söylemi ile kurumsal farklılıklar analiz edilmektedir. İkinci bölümde ise sırasıyla Birleşik Krallık ve Güney Kore'nin kalkınma yardımı politikaları incelenmekte ve bu iki ülke karşılaştırmalı bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Son olarak, ulaşılan bulgular üzerinden kalkınma mimarisinin dönüşümüne ilişkin genel bir değerlendirme sunulmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Uluslararası kalkınma işbirliği, hem normatif hem de pratik düzeyde devletlerin dış politika araç seti içerisinde giderek daha karmaşık bir alan haline gelmiştir. Bu alandaki analizlerde temel ayırım, donörlerin yalnızca yardım sağlayan değil, kalkınmayı tanımlayan, yönlendiren ve araçsallaştıran aktörler olarak nasıl konumlandığına ilişkindir. Bu bağlamda, kalkınma işbirliği mimarisi kavramı, sadece mali akışların değil; normların, kurumların, araçların ve aktörlerin bir arada oluşturduğu çok katmanlı bir yapıyı ifade etmektedir.³ Mimari, yalnızca yardım miktarlarını değil, yardımların nasıl yapıldığını, ne tür normlara dayandığını ve hangi aktörlerin dahil olduğunu kapsayan dinamik bir yapılar bütünüdür.

Kalkınma işbirliği mimarisi, tarihsel olarak Bretton Woods sistemine ve 1960'larda kurulan OECD-DAC yapılarına dayanarak şekillenmiştir. Bu yapı içinde yer alan geleneksel donörler, belirli normatif ilkeleri (yoksulluğun azaltılması, yönetim, şeffaflık, hesap verebilirlik vb.) önceliklendirmiş, Resmi

3 Mawdsley, Age.

Kalkınma Yardımları (RKY) kavramı çerçevesinde yardımın ölçümünü ve yönünü tanımlamışlardır.⁴

Donör ülkeler, bu bağlamda farklı isimlerle sınıflandırılabilir. Zimmermann ve Smith⁵, donörleri “geleneksel” ve “yükselen” olarak ikiye ayırırken, Quadir⁶ ve Mawdsley⁷, yükselen donörlerin tek tip bir kategoriye sığmadığını, kendi içinde çeşitlilik gösterdiğini ve bazı durumlarda geleneksel donör normlarıyla örtüştüğünü savunur. Güney Kore gibi örnekler bu bağlamda “melez donör” veya “dönüşen aktör” olarak tanımlanır.

Geleneksel donörler genellikle Batılı, yüksek gelirli ve DAC üyesi ülkelere oluşur. Yardımlarında insan hakları, iyi yönetim, demokratikleşme gibi normatif ilkeler ön plandadır. Bu ülkeler yardımı çoğunlukla hibe şeklinde sağlar, çok taraflılık ilkesine önem verir ve DAC tarafından belirlenen RKY ölçütlerine sıkı şekilde uyar.

Yükselen donörler ise DAC dışındaki ülkeler olup, çoğu zaman kendi kalkınma tecrübelerini referans alır. Güney-Güney işbirliği söylemi içinde şekillenen bu donörler, yardımı eşit ortaklık, karşılıklı fayda ve egemenliğe saygı çerçevesinde tanımlar.⁸ Yöntemsel olarak altyapı yatırımlarına, ticaretle bütünleşik yardımlara ve bağlı yardımlara ağırlık verirler.

Kalkınma yardımlarının güdüleyici saikleri, literatürde uzun süredir tartışılan temel konulardan biridir. Yardımların insani, ahlaki veya normatif amaçlarla mı, yoksa stratejik, ekonomik ve güvenlik çıkarları doğrultusunda mı yapıldığı sorusu, yardım davranışının doğasına ilişkin temel bir ayrımı yansıtır. Normatif motivasyonları savunan çalışmalar, özellikle İskandinav ülkeleri gibi aktörlerin özgeci, evrensel değerlere dayalı ve insan odaklı yardım politikaları izlediğini vurgular.⁹ Buna karşın realist kuramdan esinlenen çalışmalar, yardımın donörün ulusal çıkarları doğrultusunda araçsallaştırıldığını savunur. Bu perspektife göre kalkınma

4 Riddell, Roger C., “Does Foreign Aid Really Work? An Updated Assessment”, *Political Economy – Development: International Development Efforts & Strategies eJournal*, 2014.

5 Zimmermann, Felix ve Kimberly Smith, “Policy Arena: More Actors, More Money, More Ideas for International Development Cooperation”, *Journal of International Development*, C. 23, No. 5 (2011), s. 722-738.

6 Quadir, Age.

7 Mawdsley, Age.

8 Quadir, Fahimul, “Rising Donors and the New Narrative of ‘South-South’ Cooperation: What Prospects for Changing the Landscape of Development Assistance Programmes?”, *Third World Quarterly*, C. 34, No. 2 (2013), s. 321-338; Woods, Ngaire, “Whose Aid? Whose Influence? China, Emerging Donors and the Silent Revolution in Development Assistance”, *International Affairs*, C. 84, No. 6 (2008), s. 1205-1221.

9 Sachs, Jeffrey D., *The End of Poverty*, Penguin Press, New York, 2005.

yardımları, siyasi ittifak kurmak, bölgesel nüfuz sağlamak, enerji kaynaklarına erişmek, göçü kontrol altında tutmak gibi amaçlara hizmet eder.¹⁰ Riddell, bu iki motivasyonun bir arada bulunabileceğini, birçok yardım programında ahlaki söylemin arka planında siyasi ve ekonomik hesapların bulunduğunu savunur.¹¹ Özellikle Soğuk Savaş döneminde ve 2001 sonrası güvenlik merkezli yaklaşımlarda, yardımların güvenlikleştirilmesi olgusu literatürde geniş yer bulmuştur.¹² Bu nedenle kalkınma yardımlarının incelenmesi yalnızca normatif, kurumsal ve yöntemsel açılardan değil daha geniş bir bakış açısıyla çok yönlü olarak yapılmalıdır.

Son dönemde yükselen donörlerin kalkınma mimarisine etkilerine dair literatür zenginleşmiş olsa da, geleneksel ve yükselen donörlerin birbirini nasıl etkilediği, normatif düzeyde nasıl bir melezleşme yaşandığı ve bu dönüşümün nasıl bir paradigma kayması doğurduğu konuları henüz netleşmemiştir. Ayrıca, literatürde çoğu zaman yükselen donörler incelenirken geleneksel donörlerin bu yeni bağlamda nasıl evrildiği ikincil plana düşmektedir.

Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı hedeflemekte; yalnızca yükselen donörlerin etkisini analiz etmekle kalmayıp, Birleşik Krallık ve Güney Kore gibi iki karşıt tipteki donör ülke üzerinden dönüşümün çift yönlü doğasını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Güney Kore'nin hem DAC üyesi olması hem de Güney-Güney söylem ve yöntemlerini benimsemesi, Birleşik Krallık'ın ise geleneksel donör kimliğini sürdürürken söylemsel ve yöntemsel değişime gitmesi, bu karşılaştırmayı özellikle anlamlı kılmaktadır. Böylece kalkınma mimarisinin bugünkü melez yapısı daha bütüncül bir şekilde anlaşılabilir.

Geleneksel Kalkınma İşbirliği Mimarisi: Tarihsel Süreç, Normlar ve Uygulamalar

Geleneksel kalkınma işbirliği mimarisi, II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan uluslararası liberal düzenin bir uzantısı olarak şekillenmiştir. Bu mimarinin kurucu bileşenleri arasında Bretton Woods kurumları (IMF ve Dünya Bankası), Birleşmiş Milletler sistemi ve 1961 yılında kurulan OECD Kalkınma Yardımları

10 Alesina, Alberto ve David Dollar, "Who Gives Foreign Aid to Whom and Why?", *Journal of Economic Growth*, C. 5, No. 1 (2000), s. 33-63; Degnbol-Martinussen, John ve Poul Engberg-Pedersen, *Aid: Understanding International Development Cooperation*, Zed Books, London, 2005.

11 Riddell, Age.

12 Soğuk Savaş döneminde ittifak ilişkileri kurmaya yönelik stratejik hesaplarla yardımlar sağlanırken, 11 Eylül sonrasında devlet dışı aktörlerden gelen güvenlik tehditlerine karşı yerel hükümetlerin desteklenmesi ve rejim değişikliği amaçları gibi faktörler yardımların sağlanmasında etkili olmuştur. Donör motivasyonları ile şematik bir değerlendirme için bkz. Axel Dreher, Valentin Lang ve Bernhard Reinsberg, "Aid Effectiveness and Donor Motives", *World Development*, C. 176 (2024).

Komitesi (DAC) yer almaktadır. Bu yapı, yalnızca finansal yardım mekanizmalarının koordinasyonunu değil, aynı zamanda kalkınmanın nasıl tanımlanacağına ve hangi normatif çerçevelerle yönlendirileceğine ilişkin bir paradigma oluşturmuştur

Dış yardım, uzun zamandır uluslararası ilişkiler ve küresel kalkınmanın kesişim noktasını oluşturmaktadır. Genel olarak dış yardım, bir ülke veya uluslararası kuruluş tarafından başka bir ulusa fayda sağlamak için sağlanan kaynakları (mali hibeler, krediler veya aynı yardım) ifade eder. Günümüzde dış yardımların büyük bir kısmı, 1969 yılında OECD'nin Kalkınma Yardımları Komitesi (DAC) tarafından gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınması ve refahını amaçlayan devlet yardımlarını belirtmek için kullanılan bir terim olan Resmi Kalkınma Yardımı (RKY, Official Development Assistance, ODA) olarak sağlanmaktadır. RKY, yardım akışlarının standart ölçüsü haline gelmiş ve donörlerin katkılarını izlemek için karşılaştırılabilir bir istatistik sunmuştur.¹³

Özünde, tüm RKY dış yardımdır, ancak tüm dış yardımlar RKY'nin katı kriterlerini karşılamaz. RKY, gelişmiş ülkeler ya da bu ülkelerin yetkili kalkınma kuruluşları tarafından, gelişmekte olan ülkelere veya bu ülkeler yararına faaliyet gösteren çok taraflı kuruluşlara sağlanan, ekonomik kalkınma ve refahı artırmayı amaçlayan mali akışlardır. Bu yardımlar hibe ya da imtiyazlı kredi (piyasa faiz oranlarının altında geri ödeme koşulları sunan krediler) şeklinde olabilir ve temel amacı ticari kazanç değil, kalkınmayı desteklemektir. RKY, askeri yardımları ve ticari kredileri kapsamaz; yardımların kalkınma amacı taşıması ve belirlenen kriterlere uygun şekilde kullanılması beklenir. 1969'dan bu yana DAC tarafından tanımlanan ve izlenen bu kavram, uluslararası kalkınma mimarisinin temel yapı taşlarından biridir.

Dış yardımlar, tarih boyunca önemli politika araçları olsa da günümüzün modern kalkınma işbirliği mimarisinin temelleri İkinci Dünya Savaşı sonrasında atılmıştır. Savaşın yıkıntısı ve dekolonizasyon sürecinde yeni ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla dış yardımlar, kurumsal yapılar içerisinde ve belirli normlar, modeller ve pratikler çerçevesinde yürütülen faaliyetler haline gelmiştir. Bu çerçevede İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yeniden imar edilmesi amacıyla başlatılan ABD'nin Marshall Yardımları süreç içerisinde OECD çatısı altında kurum-sallaşarak dış yardım mimarisinin merkezini oluşturmuştur. Buna Bretton Woods

13 Donör ülkeler tarafından bildirilerek OECD-DAC tarafından yayımlanan RKY istatistiklerinin veri tabanı için bkz. <https://www.oecd.org/en/topics/oda-trends-and-statistics.html>.

ikizleri, BM ajansları ve Batı Avrupa ülkelerinin yardım kuruluşları eklenerek mimari ortaya çıkmıştır.

Soğuk Savaş jeopolitiğinde dış yardımlar, siyasal, ekonomik ve ideolojik hizalanmanın önemli bir aracı konumundaydı. İki kutuplu düzen içerisinde ABD ve Batılı kurumlar tarafından yönetilen günümüzün dış yardım mimarisi oluşurken Sovyetler Birliği tarafında da benzer faaliyetler yürütülüyordu. Sömürgeci güçler de bağımsızlıklarını yeni kazanan eski sömürgeleri ile yeni bir ilişki biçimi olarak dış yardımları kurguladılar.

1940 ve 1950’lerde kalkınma yardımı, savaş sonrası yeniden yapılandırma ve teknik yardım paradigmasına dayanıyordu. İkinci Dünya Savaşı’nın yıkıntısını yeniden inşa ile siyasal ve ekonomik istikrar temel hedefti. Merkezi planlama ve devlet müdahalesine dayalı Keynesyen ekonomi modelinin benimsendiği bu dönemde, hükümetler arası yardım akışları özellikle Avrupa başta olmak üzere çeşitli bölgelerde ekonomik ilerlemelere kayda değer katkı sağladı. IMF, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler gibi mimarinin temel kurumsal yapısı bu dönemde oluştu.

1960 ve 1970’lerde ekonomik büyüme ve yoksullukla mücadele temaları, DAC’ın kurumsallaşması ve ODA tanımı ile birlikte sistematik hale geldi. Bu yıllar sembolik bir tarih olarak 1973’e kadar ulusal kalkınmacılık ve ithal ikameci-ihracata yönelik sanayileşmenin gündem olduğu bir dönemdi. Dekolonizasyonun hızlandığı bu yıllarda başta Britanya ve Fransa olmak üzere geleneksel güçler kendi ulusal yardım çerçevelerini oluşturmaya başladılar. DAC’ın kurumsallaşması, RKY’nin sınırları ve yöntemlerinin belirlenmesi ve donör ülkelerin milli gelirlerinin %0,7’si kadar yardım sağlaması normları ile yardım mimarisi, oldukça güçlü bir kurumsal ve kavramsal çerçeveye kavuştu. Bunların yanında UNCTAD ve G77 gibi forumlarda Güney ülkelerinin kalkınma gündemi tartışıldı. 1970’lerde yaşanan kriz neoliberal ekonomi politikalarına sert bir dönüşü temsil etti. Paralel bir şekilde kalkınma yardımlarında da kalkınma yolundaki ülkelerin karşı karşıya olduğu işçi hareketleri de göz önüne alınarak sanayileşmeye dayalı büyüme yerine yoksulluğun azaltılmasını amaçlayan temel ihtiyaçlar yaklaşımı ve tarımsal kalkınma odağı benimsendi.¹⁴

1980’lerde neoliberalizmin etkisiyle yapısal uyum programları, kalkınma yardımlarına derin bir koşulluluk ekledi ve devletin rolünü sınırlandırdı. Washington Uzlaşısı sonrası mali disiplin, ticaretin serbestleştirilmesi ve özelleştirme ön

14 Yahya Gülseven, *Old and New Foreign Aid Architecture* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Middle East Technical University, 2019.

plandaydı. Yardımlar, özelleştirme, deregülasyon gibi serbest piyasa reformları şartına bağlanmaya başlandı. Gerek IMF ve Dünya Bankası gibi çok taraflı kurumlar gerekse donör devletler yardım ve kredi imkanlarını alıcı ülkelerin yapısal reformlarıyla ilişkilendirerek koşullu hale getirdiler. Neoliberalizm, alıcı ülkelerden beklenen reformların yanı sıra ulusötesi yatırım ve sermayenin ön plana çıktığı bir dönemi başlattı.

1990'larda tek kutuplu düzene geçilmesiyle demokratikleşme, insan hakları ve iyi yönetim normları yardımın siyasi içeriğini genişletti. Soğuk Savaş'ın sona ermesi siyasi ittifaklar ve güvenlik konularının geri planda kalmasına yol açarak küresel düzeyde yardımları önemli ölçüde düşürdü. 1990'lı yıllar Güney ülkelere yardım akışının durma noktasına geldiği ve birçok ülkede insani krizlerin yaşandığı bir dönem oldu. 1990'larda yaşanan insani krizler uluslararası toplumu yeni bir eylem arayışına itti. 1990'ların sonuna doğru insan güvenliği yaklaşımı benimsenerek küresel yoksullukla mücadelenin ortak ses şeklinde ifade edildiği bir dönem başladı. Bu çerçevede yeni binyılda yoksulluğun azaltılması amacıyla Binyıl Kalkınma Hedefleri kabul edildi.¹⁵

2000'li yıllara gelindiğinde ise bir yandan geleneksel donörler tarafından uluslararası yardım mimarisinin normatif yapısı büyük ölçüde oluşturuluyordu, diğer yandan ise sahneye yeni Güneyli donörler dahil oluyordu. Monterrey Mutabakatı (2002), Roma Uyumlaştırma Bildirgesi (2003), Paris Yardım Etkinliği Bildirgesi (2005) ve Akra Eylem Gündemi (2008) gibi forumlarda geleneksel mimarinin benimseyeceği önemli ilke ve kurallar kabul edildi.

2010'larda yükselen donörlerin ortaya çıkışı etkisini daha da göstermeye başladı. Busan Ortaklık Belgesi (2011), 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi (2015), Addis Ababa Eylem Gündemi (2015), TOSSD Çerçevesi (2019), Kalkınma İçin Etkin İşbirliği Küresel Ortaklığı (GPEDC), BM Kalkınma İşbirliği Forumu, Güney-Güney İşbirliği Forumları (FOCAC, IBSA, BRICS, BAPA+40) ve çok taraflı kalkınma bankaları ile uluslararası kalkınma işbirliği gündemi normatif, metodolojik ve kurumsal açıdan önemli bir dönüşüm sürecine girdi.

Geleneksel uluslararası işbirliği mimarisinin normatif yapısı tarihsel süreç içerisinde özellikle Soğuk Savaş sonrasında belirginleşti. Aslında normatif yapı iki üst norm ve ona bağlı diğer normlar şeklinde şematize edilebilir.¹⁶ Yoksulluğun

15 Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan Binyıl Kalkınma Hedefleri ve diğer kalkınma ve insani gelişme gündemleri ile ilgili kaynaklar için bkz <https://research.un.org/en/docs/dev/2000-2015>

16 Peter Taylor, Kate Macdonald, Sarah Huckstep ve Yujie Sun, "Shifting Norms, Multiplying Actors, Turbulent Times: An Emerging Landscape of International Development Co-operation", *Development Policy Review*, C. 41 (2023).

azaltılması ve yardımların etkinliği üst normlardır. Bunları teminen ülke sahipliği, uyum, koordinasyon, sonuç odaklılık, hesap verebilirlik, şeffaflık, yardımların bağlı olmaması, iyi yönetim koşulluluğu ve küresel hedeflere uyumluluk normatif yapının çerçevesini oluşturmaktadır.¹⁷

Tüm bu dönüşümlere rağmen geleneksel mimari özünde donör merkezli, yukarıdan aşağıya, Batı normlarına dayalı bir yapıyı muhafaza etmiştir. Donörler yardımın içeriğini, önceliklerini ve çoğu zaman uygulama biçimini belirlemeye devam etmişlerdir. Normatif çerçevenin güçlenmesine rağmen, kalkınma ilişkileri eşitler arası bir ortaklık düzeyine ulaşamamıştır. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri, mimarinin inşa sürecinde çok taraflılık ilkelerine rağmen asimetrik güç ilişkilerinin korunmuş olmasıdır. Alıcı ülkelerin katılımı genellikle prosedürel düzeyde kalmış; kalkınma anlayışları çoğu zaman donörlerin çıkarlarıyla şekillendirilmiştir. Buna rağmen kalkınma söylemi, farklı aktörlerin ve yerel paydaşların sürece dâhil edilmesini önceleyen, daha çok aktörlü ve katılımcı bir yapıya evrilme eğilimi göstermiştir.

Bu çerçevede Çin, Hindistan, Rusya, Güney Kore, Türkiye, Güney Afrika ve Brezilya gibi ülkelerin her birinin kendi söylem, yöntem ve kurumlarıyla işbirliği faaliyetlerine başlaması mevcut paradigmanın hakimiyeti ve meşruiyetine önemli bir meydan okuma olarak görülmektedir. Özellikle Çin'in önemli bir küresel güç olarak ortaya çıkışı, Güney veya BRICS ülkelerinin yeni bir blok olup olmaması ve Rusya'nın saldırganlığı gibi olgular dolayısıyla kalkınma işbirliği mimarisindeki bu değişim, daha geniş bir küresel güç dağılımı ve stratejik mücadelenin parçası olarak değerlendirilmektedir.

Yükselen donörlerin bu alana dahil olması mevcut mimarinin daha dinamik bir hale gelmesine yol açmaktadır. Bir yandan yükselen donörler kısmi olarak mevcut paradigmaya dahil olmakta, diğer taraftan ise kendi söylem ve yöntemleriyle mevcut paradigmayı etkilemektedir. Bu çerçevede Güney-Güney İşbirliği'nin aktörleri olan yükselen donörlerin, örneğin ortaklık ve karşılıklı fayda söylemi, belirgin bir şekilde geleneksel donörler tarafından da benimsenmeye başlanmıştır. Benzer bir şekilde Batılı donörler tarafından uzun zamandır terk edilmiş olan altyapı ve üretim yatırımları gibi sektörler oluşan rekabet ortamında tekrar gündeme gelmeye başlamıştır.

Kalkınma yardımlarında fayda, çıkar ve ortaklık gibi söylemlerin kullanılmaya başlanması önemli bir değişime işaret etmektedir. Çünkü dış yardım faaliyetleri

¹⁷ Age.

genellikle insani ve ahlaki söylemlerle gerçekleştirilir. Ancak yardımlar birçok siyasal, ekonomik ve toplumsal faktör ile de ilişkilidir. Literatürde yer alan birçok çalışma donör ülkenin siyasal, ekonomik ve güvenlik çıkarlarının yardımların güdüleyicisi olduğunu ortaya koymuştur.¹⁸

Donörler genellikle yoksulluğu azaltma ve dayanışma gibi insani ve ahlaki söylemler benimserler. Burada doğrudan bir çıkar gözetmeksizin donör ülkelerin alıcı ülkelerin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarına cevap veren özgeci (diğerkamlik, altruizm) bir yaklaşımı söz konusudur.¹⁹ Birçok ülke; hayırsever söylem ile diğer ülkelere yardım yapar. İnsani ve ahlaki perspektif, dünya üzerindeki çeşitli kültürler içinde genel olarak herkes tarafından kabul görebilecek değerleri barındırdığı için bu tür söylemler yardımların dış yüzünde kullanılır. Ancak; insani ve ahlaki perspektif, evrensel olarak kabul görmemektedir. Çünkü realist bakış açısında uluslararası ilişkiler güç ve ulusal çıkara dayalıdır. Bu nedenle realizm bakış açısını benimseyen yazarlar devletlerin yalnızca insani ve ahlaki saiklerle yardım yaptığını kabul etmezler ve arkasında çeşitli çıkarların olduğunu savunurlar. İnsani ve ahlaki motiflerin yalnızca küçük bir donör grubunun asıl güdüleyicisi olduğu değerlendirilmekte, özellikle İskandinav ülkelerinin kalkınma yardımı faaliyetleriyle ilişkilendirilmektedir.²⁰ Bunun yanında yardımların büyük çoğunluğunun çıkarlarla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Donör ülke kamuoyu açısından da yardımların çıkarlarla ilişkilendirilebilmesi politikaların toplum tarafından desteklenmesini sağlamaktadır.²¹

Kalkınma yardımlarında siyasal ve stratejik çıkarlar önde gelen faktörlerden biridir. Donör ülkeler; kendi ideolojilerini benimsetmek, ittifaklar kurmak, çeşitli konularda ve platformlarda politika koalisyonları oluşturmak, yumuşak güç, siyasal nüfuz ve prestijini yükseltmek gibi saiklerle kalkınma yardımı politikaları geliştirebilirler. Siyasal ve stratejik çıkarlar Soğuk Savaş süresince kalkınma yardımlarının temel güdüleyicisi olmuştur.²² Yardımlar yalnızca alıcılar açısından değil, aynı zamanda donör topluluğu içinde de ulusal nüfuz ve prestiji güçlendirmenin

18 Alesina, Alberto ve David Dollar, "Who Gives Foreign Aid to Whom and Why?", *Journal of Economic Growth*, C. 5, No. 1 (2000), s. 33-63; Berthélemy, Jean-Claude, "Aid Allocation: Comparing Donors' Behaviours", *Swedish Economic Policy Review*, C. 13, No. 2 (2006), s. 75-109; Axel Dreher, Valentin Lang ve Bernhard Reinsberg, "Aid Effectiveness and Donor Motives", *World Development*, C. 176 (2024).

19 Sachs. Age.

20 Berthélemy, Jean-Claude, "Aid Allocation: Comparing Donors' Behaviours", *Swedish Economic Policy Review*, C. 13, No. 2 (2006), s. 75-109.

21 Sachs. Age.

22 Degnbol-Martinussen ve Engberg-Pedersen, Age.

bir aracı olarak görülmektedir. Bu tür bir motivasyon, çeşitli bölgesel veya küresel politikaların bir parçası olabilir.

Siyasi motivasyonlarla sağlanan yardımların kalkınmaya etkisi ve alıcıların aranan niteliklere uygunluğu konusu oldukça tartışmalıdır. Riddell'a göre, özellikle en büyük donörlerin RKY'si her zaman kendi ulusal ve kısa vadeli siyasi çıkarlarından etkilenir.²³ Bu nedenle donörler, siyasi çıkarları gözeterek zaten verilmesi planlanan yardımların kalkınma açısından mümkün olduğunca etkili olmasını sağlamaya çalışmaktadır. Ancak bazı çalışmalara göre, donörlerin siyasi ve stratejik öncelikleri, alıcı ülkelerin ihtiyaçlarının veya iyi yönetim kriterlerinin önüne geçmektedir.²⁴ Eski sömürgeler ve siyasi açıdan müttefik olan ülkeler, ekonomik olarak daha iyi durumda olan veya daha az yolsuzlukla mücadele eden ülkelere daha fazla yardım almaktadır.²⁵ Ayrıca, bazı ülkelerin özellikle komşu coğrafi bölgelerde yürüttükleri yardım faaliyetlerinin şekillenmesinde, spesifik ulusal çıkarların belirleyici olduğu da vurgulanmalıdır. Bunlara, Japonya, Yeni Zelanda, Avustralya ve Doğu Avrupalı donörler örnek olarak gösterilebilir.²⁶ Sömürge bağlarından bağımsız olarak, geçmişteki ittifak ilişkileri veya belirli çatışmalardaki taraflaşmalar gibi tarihsel bağlar da donörler ile alıcı ülkeler arasındaki yakınlığı etkileyen faktörler arasında yer alabilir.²⁷ Bu çerçevede modern yardım faaliyetleri doğduğu Soğuk Savaş ve dekolonizasyon ortamı içerisinde önemli bir araç olarak kullanılmıştır.

Donör ülkelerin kalkınma yardımı sağlamadaki temel motivasyonlarından bir diğerinin de ekonomik çıkar arayışı olduğu literatürde sıkça vurgulanmaktadır.²⁸ Nitekim Berthélemy, donörlerin kalkınma yardımı sağlarken en öncelikli motivasyonlarının pazarlara ve doğal kaynaklara erişim ile ticari fayda sağlama gibi ekonomik çıkarlar olduğunu; bu çıkarların kalkınma hedefleri ya da jeopolitik

23 Riddell, Age.

24 Alesina, Alberto ve David Dollar, "Who Gives Foreign Aid to Whom and Why?", *Journal of Economic Growth*, C. 5, No. 1 (2000), s. 33-63; Rajan, Raghuram G. ve Arvind Subramanian, "Aid and Growth: What Does the Cross-Country Evidence Really Show?", *The Review of Economics and Statistics*, C. 90, No. 4 (2008), s. 643-665.

25 Alesina ve Dollar, Age.

26 Francisco, Pedro, Sérgio B. Moreira ve Jorge Caiado, "Identifying Differences and Similarities Between Donors Regarding the Long-Term Allocation of Official Development Assistance", *Development Studies Research*, C. 8, No. 1 (2021), s. 181-198.

27 Alesina ve Dollar, Age.

28 Riddell, Roger C., "Does Foreign Aid Really Work? An Updated Assessment", *Political Economy - Development: International Development Efforts & Strategies eJournal*, 2014; Berthélemy, Jean-Claude, "Aid Allocation: Comparing Donors' Behaviours", *Swedish Economic Policy Review*, C. 13, No. 2 (2006), s. 75-109; Degnbol-Martinussen, John ve Poul Engberg-Pedersen, *Aid: Understanding International Development Cooperation*, Zed Books, London, 2005.

kaygılar gibi diğer unsurlara sıklıkla üstün geldiğini ifade etmektedir.²⁹ RKY, ticaret ve yatırım akışlarını artırmanın bir yolu olarak görülmektedir. RKY finanse edilecek mal veya hizmetlerin donör ülkeden satın alınması gerektiren bağlı yardım yoluyla doğrudan olarak veya alıcı ülkeler üzerinde daha fazla iş fırsatını kolaylaştırarak ekonomik çıkarlara hizmet edebilir. Bu bağlamda dekolonizasyon sonrası birçok Batılı donörün eski sömürgelere karşı başlattığı yardım programları neokolonyal ilişki biçimi ve bağımlılıkların sürdürülmesi olarak değerlendirilmiştir.

Güvenlikçi bakış açısıyla bakıldığında RKY, özellikle terörizm, yasadışı madde ticareti veya düzensiz göç gibi devlet dışı tehditler karşısında donörlerin ulusal güvenliğini sağlamanın bir aracı olarak kullanılmaktadır. Bazı bölgelerdeki kalkınma yardımlarında siyasi ve jeopolitik istikrarı sağlama, göç ve terör örgütleriyle mücadele etme gibi güvenlik meseleleri temel saiktir.³⁰ Bu, siyasi etki arayışının ötesinde, donörün kendisini belli alıcılardan kaynaklanan tehditlere karşı koruma stratejisidir. 2001 sonrası Teröre Karşı Savaş'ta güvenlik saikleriyle sağlanan RKY'de yoğun bir artış olmuştur.

Degnbol-Martinussen ve Engberg-Pedersen, Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin kalkınma yardımına, Afrika ve Orta Doğu'dan gelen düzensiz göç ve mülteci akışını azaltmanın bir aracı olarak özel önem atfettiklerini; ABD'nin ise kalkınma yardımlarını büyük ölçüde uyuşturucu üretimi ve kaçakçılığıyla mücadeleye bağladığını belirtmektedir.³¹ Sachs, gelişmekte olan ülkelerdeki aşırı yoksulluk ve başarısız devletlerin, bölgesel ve küresel istikrarı bozacağı dolayısıyla donörlerin güvenliğiyle ilgili olduğunu ileri sürmüştür.³² Ekonomik kalkınmaya yönelik desteğin aynı zamanda ulusal güvenliği de desteklediği argümanı stratejik güvenlik değerlendirmelerinde yaygınlaşmaktadır. Bu bağlamda zayıf ve kırılgan devletlere sağlanan yardımlar donör ülkenin güvenlik stratejilerinin bir parçası olabilir.

Özetle, yardım rejimi tarihsel süreçte Batılı küresel güçlerin politika alanı olmuştur. Bu yardım rejimi, kurumsal ve normatif çerçeveleri aracılığıyla Küresel Kuzey ülkelerinin kalkınma reçetelerini ve politika koşullarını dayatırken, arka planda donör ülkelerin çıkarları temel belirleyici olmuştur. Bu bakımdan geleneksel mimaride özgeci ve insani söylemlerin arkasına gizlenmiş siyasi, stratejik, ekonomik ve güvenlik gibi pragmatik hesaplar olduğu söylenebilir.

29 Berthélemy, Age.

30 Dreher ve diğerleri, Age.

31 Degnbol-Martinussen ve Engberg-Pedersen, Age.

32 Sachs, Age.

Yükselen Donörler ve Alternatif Yaklaşımları

Daha önce değinildiği gibi özellikle 1990'lı yılların sonlarından itibaren uluslararası kalkınma işbirliği mimarisine başta yükselen Asya ekonomileri olmak üzere yeni aktörler dahil oldu. 2000'li yıllarda özellikle Çin ve Hindistan'ın nüfus ve ekonomik büyüklükleri küresel güç dağılımındaki bir dönüşümün habercisi niteliğindedir. Bu çerçevede, bilindiği gibi Çin'in ekonomik, askeri ve siyasi açılarından belirgin çıkışı başta ABD hegemonyası olmak üzere müesses nizamla karşı büyük bir tehdit olarak görülmektedir. Kalkınma yardımları da önemli bir siyasal ve stratejik araç olduğundan başta Çin olmak üzere birçok yükselen ekonomi küresel düzeyde kalkınma yardımı faaliyetlerine başladı. Bu anlamıyla yükselen donörlerle değişen kalkınma işbirliği mimarisi, daha büyük boyuttaki küresel güç dengelerinin bir parçasıdır. Yükselen güçlerin küresel sistemde daha fazla siyasi temsil, etki ve yumuşak güç arayışlarının yanında ekonomik çıkarlarına hizmet edecek doğal kaynaklara ve pazara erişim imkanı aradıkları tartışmasıdır. Bu bağlamda kalkınma işbirliği faaliyetleri söz konusu ülkelerin çok boyutlu stratejilerinin önemli bir aracı niteliğindedir.

Çin ve diğer yükselen donörler, kalkınma işbirliği faaliyetlerini OECD-DAC paradigmasının dışında, kendilerine özgü söylem, ilke ve yöntemlerle yürütmektedir. Bu açıdan yükselen donörlerin homojen bir yapı oluşturmaktan ziyade her birinin öne çıkardığı özgün söylemleri, yöntemleri, öncelikli sektörleri, kurumları ve politikaları vardır. Ancak ortaklaştıkları birçok konu da mevcuttur.

Öncelikle yükselen donörler faaliyetlerini genellikle Güney-Güney İşbirliği olarak tanımlamaktadırlar. Güney-Güney İşbirliği'nin kesin bir tanımı olmasa da, Küresel Güney'deki gelişmekte olan ülkelerin kendi aralarında, insani yardım ve kalkınma işbirliğinden askeri yardıma kadar birçok alandaki işbirliği faaliyetlerini kapsadığı kabul edilmektedir. Güney-Güney İşbirliği'nin kökleri 1955'teki Bandung Konferansı ve Bağlantısızlar Hareketi'ne kadar götürülebilir. Bandung Konferansı, dekolonizasyon sonrası yeni bağımsız olmuş Asyalı ve Afrikalı devletlerin ortak saygı ve egemenlik temelinde bir araya geldiği bir platform olmuştu. Konferans; eski sömürge ülkelerinin insani, kültürel, ekonomik ve siyasi işbirliğini vurguluyordu. Benzer şekilde bugünün Güney-Güney İşbirliği, geçmişte sömürgeleştirilmiş mazlum milletlerin ihtiyaçlarına yine Küresel Güney'den gelecek adil, eşit, saygıya ve karşılıklı faydaya dayanan ortaklıklarla cevap verilebileceğini kabul eder.

Güney-Güney İşbirliği söyleminde Küresel Kuzey ile Küresel Güney arasındaki ayrım ve farklılıklar vurgulanmakta, kendilerinin de eski sömürge ülkeleri olarak kalkınma sürecinde yol katettiklerinin altı çizilmektedir.³³ Bu anlamıyla benzer tarihi süreçlerden geçmiş ülkelerin dayanışması vurgulanarak hiyerarşik donör-alıcı söylemi yerine ortaklık söylemi benimsenmektedir. Güney-Güney İşbirliği'nin geleneksel Batılı kalkınma yardımı mimarisinden farklılaşmayı amaçlayan, hiyerarşinin olmadığı, aktörlerin eşit olduğu, dayanışmacı, içişlerine karışmama ilkesini benimseyen ve ortak faydayı esas alan bir kalkınma yardımı modeli olduğunu belirtilmektedir.³⁴ Genel ilkeler, dayanışma, yatay hiyerarşi, bilgi ve beceri aktarımı, içişlerine karışmama, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygıdır. Yükselen donörler, özellikle de BRICS ülkeleri, kendilerini “donör” olarak adlandırmaktan kaçınarak “Güneyli kalkınma ortakları” gibi terimleri tercih etmekte, kalkınma yardımlarını hiyerarşik bir ilişkiden ziyade karşılıklı bir ortaklık olarak sunmaktadır. Örneğin, Güney Afrika ve Hindistan, dayanışma ve karşılıklı saygıyı vurgulamak için “kalkınma ortaklığı ajansı” gibi ifadeler kullanmaktadır.³⁵

Güney-Güney İşbirliği, beceri, bilgi, iyi kalkınma pratikleri, politikaları ve kaynakların karşılıklı olarak paylaşılması ve aktarılması olarak kabul edilmektedir.³⁶ Güney-Güney işbirliği çerçevesinde, gelişmekte olan ülkelerin özellikle teknik uzmanlık veya mali destek sağlayarak, diğer gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ve sosyal refahın artırılmasını hedefledikleri görülmektedir.³⁷ Güney-Güney İşbirliği'nde, finansal işbirliği kadar bilgi paylaşımı ve teknik işbirliği vurgulanmaktadır.³⁸ Bu bakımdan yükselen donörlerin Güney-Güney İşbirliği çerçevesindeki faaliyetleri geleneksel donörlerden deneyim aktarımı, bilgi paylaşımı ve teknik işbirliği ile farklılaşmaktadır.

Yükselen donörler büyük ölçekli altyapı yatırımlarıyla öne çıkmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi geleneksel donörler kalkınma yardımlarında yoksulluğun azaltılması ve temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelerek sosyal sektörlere odaklanmıştı. Eğitim, sağlık, yönetim ve insani yardımlara odaklanan geleneksel donörler ekonomik altyapılara ağırlık vermemekteydi. Bu çerçevede hibelerle

33 Appe, Susan, “Directions in a Post-Aid World? South-South Development Cooperation and CSOs in Latin America”, VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations, C. 29, No. 2 (2018), s. 308-324.

34 Quadir, Age.

35 Age.

36 Appe, Age.

37 Zimmermann ve Smith, Age.

38 Appe, Age.

sosyal sektörlere odaklanılmakta, ekonomik kalkınmayı temin edecek imtiyazlı krediler ve altyapı yatırımları koşulluluk politikaları ile küresel ve bölgesel kalkınma bankalarıyla kısıtlı bırakılmaktaydı. Yükselen donörler ise doğrudan sağlayıcı devlet eliyle altyapı yatırımları için finansman oluşturmaktadır. Bu finansman uygulamaları bazı durumlarda devlet ile özel sektör karma finansmanı şeklinde ve RKY şartlarını sağlayamayan koşullarda yapılabilmektedir. Yeni Kalkınma Bankası (NDB) ve Asya Altyapı Yatırım Bankası (AIIB) gibi kurumlar ise, kalkınma finansmanı alanında Batı merkezli Bretton Woods düzenine karşı yükselen ekonomilerin meydan okumasının kurumsal ayağını temsil etmektedir.

Özetle, yükselen donörlerin kalkınma işbirliği faaliyetlerinin normatif ve söylemsel yapısı ortaklık, karşılıklı fayda, egemenliğe saygı, içişlerine karışmama (siyasi ve yönetim koşulluluğu içermeyen) ilkelerine dayanan madun milletler dayanışması olarak şematize edilebilir. Uygulamada ise daha serbest çerçevelerde uzlaşılan krediler, altyapı ve üretim yatırımları, teknik işbirliği ve bilgi paylaşımı baskındır.

Yükselen donörler de zorluklar ve eleştirilerle karşılaşmaktadır. Borç sürdürülebilirliği, çıkar odaklılık, çevresel kaygılar ve büyük ölçekli altyapı projelerinin sosyal etkileri gibi konular, kalkınma stratejilerinin uzun vadeli yararları ve olası dezavantajları hakkındaki tartışmaları gündeme getirmiştir. Başta Çin olmak üzere yükselen donörlerin altyapı kredileri ile yararlanıcı ülkeleri borç tuzağına çektikleri, faaliyetlerinde şeffaf olmadıkları ve politika koşulluluğu uygulamayarak yardımların etkinliğine zarar verdikleri savunulmaktadır.³⁹

Yükselen donörlerin blok olarak hareket etmemeleri, bütünlükten uzak farklı politikalar ve faaliyetler yürütmeleri zayıf yanları arasında görülmektedir.⁴⁰ Çin ve Hindistan'ın kendi içlerindeki sosyoekonomik sorunların, donör ülke imajlarını zayıflattığı değerlendirilmektedir.⁴¹ Bunun yanında Çin'in haydut devletleri desteklemesi, demokrasi, yönetim ve çevreyi göz ardı etmesi olumsuz görülmektedir.⁴² Hindistan'da ise halen büyük kitlelerin yoksullukla karşı karşıya olması donörlüğünün sorgulanmasına yol açmaktadır.⁴³ Bunlara ek olarak bazı yükselen

39 Woods, Ngaire, "Whose Aid? Whose Influence? China, Emerging Donors and the Silent Revolution in Development Assistance", *International Affairs*, C. 84, No. 6 (2008), s. 1205-1221; Six, Clemens, "The Rise of Postcolonial States as Donors: A Challenge to the Development Paradigm?", *Third World Quarterly*, C. 30, No. 6 (2009), s. 1103-1121.

40 Quadir, Age.

41 Age.

42 Woods, Age.

43 Quadir, Age.

donörler güçlü kurumsal çerçevelerden yoksun olduklarından yardım programlarını koordine etmede zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu da DAC rejimine etkili bir şekilde meydan okuma kapasitelerini baltalamaktadır.⁴⁴

Yükselen donörlerin de bölgesel entegrasyonu konsolide etme, bölgesel ve uluslararası politikada pozisyonunu güçlendirme, egemenliğini sağlama ve uluslararası örgütlerde güç kazanma gibi kendi ulusal çıkarlarını gerçekleştirdiği değerlendirilmektedir.⁴⁵ Yükselen donörlerin, ticari ve siyasi çıkarlarıyla güdülendiği, özellikle enerji, maden, pazarlara giriş, yumuşak güç oluşturarak uluslararası arena da siyasal destek sağlama ve kendi bölgelerindeki siyasal hedeflerini gerçekleştirme beklentileri ile ortaklıklarını gerçekleştirdiği belirtilmektedir.⁴⁶ Bu ülkelerin hızlı ekonomik büyümeyle birlikte doğal kaynaklar ile ihracat pazarları ihtiyacıyla yardım faaliyetlerini ekonomik çıkarlarla ilişkili olarak kurguladıkları genel olarak kabul görmektedir.

Tablo 1. Geleneksel Donör ve Yükselen Donörler Karşılaştırması

Boyut	Geleneksel Donörler (OECD/DAC)	Yükselen Donörler (Güney-Güney İşbirliği)
<i>Normatif</i>	- Batılı liberal normlara vurgu: insan hakları, demokrasi, iyi yönetim - Özgeci, ahlaki ve insani söylemler - Koşulluluk içeren "yardım etkililiği" söylemi baskındır	- Güney dayanışması ve karşılıklı saygı vurgusu: egemenliğe saygı, eşitlik, koşulsuzluk, iç işlerine karışmama, karşılıklı fayda - Yardım hayır işi değil ortaklık olarak görülür (kazan-kazan söylemi)
<i>Operasyonel</i>	- Ticari çıkarlardan ayrılmıştır (RKY kapsamında ticaret/yatırım anlaşmaları genelde hariç tutulur) - Hibe veya yüksek imtiyazlı kredilerle sosyal sektörler ve yoksullukla mücadelede odaklanır - Paris Bildirgesi ilkeleriyle uyumlu şeffaflık, izleme ve değerlendirme süreçleri vardır	- Yardım ile ihracat kredileri ve yatırımlar karışık şekilde uygulanır (karma finansman) - Altyapı, üretim sektörleri ve kapasite geliştirme odaklıdır - Bağlı yardımlar yaygındır (sağlayan ülke firmalarıyla sözleşmeli krediler) - Daha hızlı uygulama; daha az ön koşul; ancak daha az şeffaflık
<i>Yapısal / Kurumsal</i>	- Donör liderliğinde planlama, denetim ve sonuç izleme sistemleri vardır - Kurumsal bürokrasi yavaştır ama çevresel ve sosyal standartlar yüksektir	- Hükümetler arası anlaşmalara dayanır - İzleme ve uygulama daha çok ortak ülkenin sorumluluğundadır - Daha esnek, daha pragmatik, daha hızlı ama hesap verebilirliği düşüktür
<i>Jeopolitik / Söylem</i>	- Küresel yönetiminde hegemonik konumdadır - Kalkınmayı küresel güvenlik, barış ve istikrarla ilişkilendirir	- Çok taraflı düzende reform talep eder - Kendi kalkınma deneyimini model olarak sunar (örneğin Çin ve Kore modeli) - Kalkınma ortaklıklarında eşit statü söylemi baskındır

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

44 Age.

45 Six, Clemens, "The Rise of Postcolonial States as Donors: A Challenge to the Development Paradigm?", Third World Quarterly, C. 30, No. 6 (2009), s. 1103-1121.

46 Woods, Age.

Kimi yazarlara göre Çin, Hindistan, Brezilya gibi ülkelerin yükselen donörler olarak anılmalarının en önemli sebebi uluslararası kalkınma işbirliğinde yardım sağlayıcı olarak yeni ortaya çıkmalarından ziyade faaliyetlerini OECD-DAC kural ve tanımları içerisinde gerçekleştirmemeleridir.⁴⁷ Yükselen donörler, faaliyetleriyle hem Batılı kalkınma işbirliği paradigmasına hem de küresel müesses nizamı meydan okumada bulunmaktadır.⁴⁸ Bu ülkeler artan ekonomik güçlerine bağlı olarak küresel ekonomik ve siyasal sistemde daha fazla temsil edilme ve söz sahibi olma arayışındadırlar. Yükselen güçler, küresel sistemin daha adil ve temsili hale gelmesi yönündeki dönüşüm arzusuyla, Güney ülkelerinin uluslararası kurumlarda güç birliği yaparak kendi çıkarlarını savunmalarını teşvik etmektedir.⁴⁹ Bazı yazarlar ise, yükselen donörlerin bu iddialı çıkışı, geleneksel donörlere yönelik tam anlamıyla bir meydan okuma olarak değil, mevcut sistemin reforme edilmesine yönelik bir girişim olarak değerlendirmektedir.⁵⁰ Paralel şekilde, Batı ülkeleri de Çin ve Hindistan gibi yükselen donörlerin DAC forumlarına ve sonuç metinlerine katılımı konusunda gayret göstererek mevcut DAC paradigmasının devamlılığını ve meşruiyetini sağlamaya çalışmaktadır.

Yükselen donörlerin paradigma dışı bu çıkışı mevcut sistemi birçok açıdan etkiledi. Bahsedildiği gibi yükselen donörlerin çıkışı mevcut sistemin tekeli ve meşruiyetine karşı önemli bir tehditti ve yoğun eleştirilere maruz bırakılıyordu. Bu nedenle dışlama ve marjinalleştirme denemeleri olduğu gibi mevcut sistemin bu yeni aktörleri kapsamasına yönelik girişimler de oldu. Yükselen donörler DAC normlarına dahil olmaya uzun süre direndiler. 2005'te Paris Bildirgesi'nde sürece dahil olmayarak şüpheciliklerini sürdürdüler. 2010'da Güney Kore DAC üyesi oldu. Bu önemli bir gelişmedir, çünkü Güney Kore, Avrupa Birliği üyesi olduktan sonra üye olan Doğu Avrupa ülkeleri dışında DAC'a üye olan ilk yardım alıcısı ülkedir. Bunun yanında Asyalı ve yükselen donör kimliğine sahiptir. En önemli gelişme 2011'de Busan Yüksek Düzeyli Forumu'na yükselen donörlerin katılımı oldu. Burada yükselen donörler ile geleneksel donörler arasındaki kopukluk bir derece aşıldı.⁵¹

47 Quadir, Age.

48 Six, Age.

49 Zimmermann ve Smith, Age.

50 Woods, Age.

51 Emma Mawdsley, "South-South Cooperation 2.0: London and the Rise of the New Development Cooperation Actors", *Geography Compass*, C. 8, No. 7 (2014), s. 455-468.

Yükselen donörlerin kalkınma işbirliği mimarisine dahil olması mevcut paradigmayı normatif, operasyonel ve kurumsal açıdan etkiledi. 2011'deki Busan Yüksek Düzeyli Forumu'ndan sonra yükselen donörlerin faaliyetlerinin mevcut mimariyi tamamlayıcı niteliği olduğu yaklaşımı benimsenerek küresel ortaklık anlayışı hakim oldu. Normatif açıdan yükselen donörlerin benimsediği ortaklık söylemi, işçilerine karışmama ve koşulluluk geleneksel donörlerin söylem ve politikalarına da etki etmeye başladı. Etkin Kalkınma İşbirliği İçin Küresel Ortaklık (GPEDC) gibi forumlarla Güneyli yükselen donörlerin mimariye daha etkin katılımı ve çoğulcu bir kalkınma yardımı paradigması için önemli yol katedildi. Operasyonel açıdan ise üçgen işbirliği mekanizmaları ve yükselen donörlerin RKY olarak tanımlanamayacak karma finans yatırımlarının kalkınmaya etkisi kabul edildi. Bu çerçevede yalnızca hibe nitelikli akışları esas alan “yardım etkinliği” anlayışından daha geniş anlamda kalkınma ve ekonomik büyümeyi sağlayan özel ve resmi tüm akışların bileşen sayıldığı “kalkınma etkinliği” anlayışı benimsenmeye başladı.⁵² Paralel bir şekilde kalkınma için akışlara yardımların dışındaki akışları da dahil eden TOSSD hesaplama yöntemi geliştirildi.⁵³ Geleneksel donörlerin uzun yıllar önce terk ettiği ekonomik altyapı ve üretim sektörleri de rekabetçi ortam içerisinde tekrar gündeme gelmeye başladı. Bu çerçevede ABD ve Avrupa Birliği'nin bu sektörlerle odaklanan kurumsal yapı ve fonları tekrar aktif hale geldi.⁵⁴ AB'nin “Küresel Geçit” girişimi (Global Gateway) 2021'de açıklandı ve küresel altyapı için 2027 yılına kadar 300 milyar Euro fon sağlamayı hedeflemektedir. Benzer şekilde G7, 2021'de “Daha İyi Bir Dünya İnşa Et” (Build Back Better World, B3W) ortaklığını duyurdu ve bu daha sonra Küresel Altyapı ve Yatırım Ortaklığı'na (Partnership for Global Infrastructure and Investment, PGII) dönüştü. Bu girişimler Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'ne doğrudan bir yanıt olarak yorumlanmaktadır.⁵⁵

Genel olarak değerlendirildiğinde uluslararası kalkınma işbirliğinin görünümü, hem geleneksel hem de yükselen donörlerle hızla dönüşmektedir. Kurumsal yapıları ve geniş deneyimleriyle geleneksel donörler, küresel kalkınmada önemli roller oynamaya devam etmektedir. Öte yandan, yükselen donörler yeni

⁵² Age.

⁵³ TOSSD (Total Official Support for Sustainable Development), sürdürülebilir kalkınma için sağlanan toplam resmi destekleri –hem kalkınma iş birliği hem de küresel kamusal mallara yönelik destekler dahil olmak üzere– kapsayan, RKY'yi tamamlayıcı nitelikte yeni bir uluslararası ölçüttür.

⁵⁴ Gülseven, Age.

⁵⁵ Age.

perspektifler, kaynaklar ve yaklaşımlar getirerek geleneksel yardım paradigmasını tamamlamakta ve bazen de zorlamaktadır. Bu çeşitli aktörler birlikte daha dinamik ve çok yönlü bir uluslararası kalkınma sistemine katkıda bulunmakla birlikte rekabetçi bir atmosfer de oluşmaktadır. Her iki donör grubu çeşitli forumlarda bir araya gelerek, ortak normatif çerçeveler, uygulama tanımları ve gündemler belirlemektedir. Oluşan diyalog ve etkileşim, her iki donör ülke grubunun politika uygulamaları ve normatif söylemlerini dönüştürmekte ve sonuçta melez bir görünüme yol açmaktadır. Kalkınma yardımları paradigması daha çok sesli ve çoğulcu bir biçime gelerek Batı kurumları ve normatif yapılarının hegemonyası sarsılmaktadır. Bu çerçevede 21. yüzyılın karmaşık ve birbirine bağlı sorunlarına çözüm bulma potansiyeli kalkınma işbirliğinde sağlayıcıların ve yöntemlerin çeşitlenmesiyle daha olası hale gelmektedir. Uluslararası kalkınma işbirliği gelişmeye devam ederken, geleneksel ve yükselen donörler arasındaki rekabet ve işbirliği, daha kapsayıcı, etkili ve sürdürülebilir bir küresel kalkınma gündemi oluşturmayı olası hale getirmektedir.

Sonraki bölümde, yardım mimarisi ile geleneksel ve yükselen donör politikalarının etkileşimi ve dönüşümünü somut olarak değerlendirmek üzere Birleşik Krallık ve Güney Kore örneklerinin işbirliği yaklaşımları incelenecektir.

Birleşik Krallık ve Kore Cumhuriyeti (Güney Kore) Örnekleri

Yükselen donörlerin kalkınma mimarisine getirdiği söylemsel ve yapısal meydana okuma, yalnızca yeni aktörlerin incelenmesini değil, geleneksel donörlerin bu süreçte nasıl dönüştüğünü de analiz etmeyi gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, Birleşik Krallık ve Güney Kore iki uç noktayı temsil eden örnekler olarak dikkat çekmektedir. Birleşik Krallık, kalkınma yardımı sisteminin kurucu aktörlerinden biri olup, normatif öncülük, kurumsal süreklilik ve çok taraflılık gibi geleneksel donörlük özelliklerini güçlü biçimde taşımaktadır. Buna karşılık Güney Kore, yardım alıcısı bir ülkeden donör kimliğine evrilen, hem DAC normlarını benimseyen hem de Güney-Güney işbirliği söylemini sürdüren melez bir aktör konumundadır. Her iki ülkenin kalkınma işbirliği anlayışları, donörlük pratiklerinin sabit değil, tarihsel bağlam, kurumsal kapasite ve jeopolitik motivasyonlara göre evrilen yapılar olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır. Bu bölümde Birleşik Krallık ve Güney Kore'nin kalkınma yardımı politikaları tarihsel, kurumsal ve uygulama düzeylerinde analiz edilerek, kalkınma mimarisindeki dönüşümün iki farklı boyutu ortaya konulacaktır.

Birleşik Krallık: Yardım Süper Gücü

Birleşik Krallık geliştirmekte olan ülkelere RKY sağlama konusunda uzun bir geleneğe sahiptir. 2020’de Dışişleri, Milletler Topluluğu ve Kalkınma Ofisi (FCDO) ile birleştirilen Uluslararası Kalkınma Departmanı (DFID), Birleşik Krallık’ın yardım politikalarının kurumsal bir çerçevede tasarlanıp uygulanmasında uzun yıllar merkezi konumda olmuştur.

II. Dünya Savaşı’nın ardından Birleşik Krallık, eski sömürgelerinin bağımsız ulus-devletler haline gelmesiyle birlikte, bu ülkelerle siyasi ve ekonomik ilişkilerin sürdürülmesi amacıyla kalkınma yardımlarını yeniden yapılandırdı.⁵⁶ 1960’larda bugünün uluslararası kalkınma işbirliği mimarisi, DAC ve geleneksel donörlerin kurumsal yapıları şekillenmeye başlamıştı. Bu bağlamda, Birleşik Krallık’ta 1964 yılında yurtdışı yardım programlarını merkezileştirmek amacıyla ilk Yurtdışı Kalkınma Bakanlığı (Ministry of Overseas Development) kuruldu ve 1960’larda bağımsızlıklarını kazanan Afrika ve Asya ülkelerinin yanı sıra kolonyal bağları olmayan ülkelere de kalkınma yardımı sağlanmaya başlandı.⁵⁷

1965 yılında yayımlanan politika belgesi, Birleşik Krallık’ın kalkınma yardımlarına yönelik politikasının ana hatlarını çiziyordu. Burada, İngiliz Milletler Topluluğu üyeleri başta olmak üzere yoksul ülkelerin teknik yardım yoluyla destekleneceği belirtildi. Politika belgesinde ayrıca Birleşik Krallık’ın çok taraflı yardım kanallarına verdiği destek ifade edilerek, kalkınma yardımının etkisini en üst düzeye çıkarmak için diğer donör ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla koordinasyonun önemi vurgulandı. 1960’lar boyunca, Birleşik Krallık’ın kalkınma yardımları, özellikle altyapı, eğitim ve sağlık projelerine odaklandı.⁵⁸

Yurtdışı Kalkınma Bakanlığı, farklı sağ ve sol kanat hükümetlerinde dönem dönem isim ve idari yapısı değişse de devamlılığını sürdürdü. İşçi Partisi hükümetlerinde ayrı bir bakanlık olarak, Muhafazakar Parti hükümetlerinde ise Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı’nın (FCO) bir parçası olarak faaliyet gösterdiyse de her dönemde kendi bakanı oldu.⁵⁹ Bu bağlamda 1964–70 ve 1974–79 döneminde ayrı bir bakanlık 1970–74 ve 1979–97 dönemlerinde Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı’na bağlı olmuştur. 1997 yılında İşçi Partisi hükümeti tekrar

56 Ireton, Barrie, Britain’s International Development Policies: A History of DFID and Overseas Aid, Semantics Scholar, 2013.

57 Age.

58 Riddell, Age

59 Ireton, Age.

bağımsız bir bakanlık olan Uluslararası Kalkınma Bakanlığı (Department for International Development, DFID) kurmuş ve bu yapı, sonraki hükümet dönemlerinde de devam etmiştir.

2020 yılına gelindiğinde ise Boris Johnson hükümeti, kurumu Dışişleri Bakanlığı ile tekrar birleştirerek Dışişleri, Milletler Topluluğu ve Kalkınma Bakanlığı'nı (Foreign, Commonwealth and Development Office, FCDO) kurdu. Halen Birleşik Krallık kalkınma yardımlarında sorumlu temel kurum Dışişleri, Milletler Topluluğu ve Kalkınma Bakanlığı'dır.⁶⁰

Ireton'a göre Birleşik Krallık'ın kalkınma işbirliği kurumunun isminin ve idari yapısının dönemler boyunca değişmesi, kalkınma yardımlarına siyasi partilerin yaklaşımın farklılaşmasının en net göstergesidir.⁶¹ Puspaningrum ise "Birleşik Krallık'ın siyasi sistemi ve iktidar koalisyonları, yardım politikasının şekillenmesinde kilit bir rol oynadığını" belirtmektedir.⁶² Birleşik Krallık'ın sistemi dolayısıyla büyük ölçüde tek parti çoğunluğu tarafından yönetilmesi, hükümet değişimlerinde keskin politika değişimlerine sebebiyet vermektedir. Bu durum farklı dönemlerde kalkınma yardımı politikalarının ekseninin değişmesine sebep olmuştur. Özellikle kamuoyunun da çok önemli bir belirleyici olduğu Birleşik Krallık'ta kalkınma yardımları insanilik ve çıkar ikileminde tartışılmaktadır.⁶³ İşçi Partisi hükümetlerinin politikaları söylemsel olarak özgecilik öğeleri barındırırken, muhafazakar ve liberal hükümetlerde çıkar unsuru ön planda olmaktadır. Muhafazakar hükümetler söylemlerinde genellikle yardımları ticari getirilerle ilişkilendirerek iç çıkarlara öncelik vermiştir.⁶⁴ Bağlı yardım politikaları ve yatırım ilişkileri ile yardımların ekonomik dönüşü sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Birleşik Krallık'ta hükümetin partiler arasında değişmesi kalkınma yardımlarının hacmini etkilemese de biçimini ve motivasyonunu etkilemektedir. Genel olarak Muhafazakar Parti döneminde yardımlara özel sektörün dahli daha fazla olup, söylemlerde ticaret ve yatırım vurgusu öne çıkmaktadır.

Birleşik Krallık'ın kalkınma yardımları hem iç hem de dış etkenlere göre dönemler içerisinde değişmiştir. 1980'lere kadar proje tabanlı yardımlar kalkınma

60 Dışişleri, Milletler Topluluğu ve Kalkınma Bakanlığı'nın resmi sitesi için bkz. <https://www.gov.uk/government/organisations/foreign-commonwealth-development-office>

61 Age.

62 Puspaningrum, Vira, Ideas, Interest, Institutions, and Organizations in Development Aid Policy of the Netherlands and the United Kingdom, Yüksek Lisans Tezi, International Institute of Social Studies, The Hague, Hollanda, 2017.

63 Clarke, Gerard, "UK Development Policy and Domestic Politics 1997–2016", Third World Quarterly, C. 39, No. 1 (2018), s. 18–34.

64 Age.

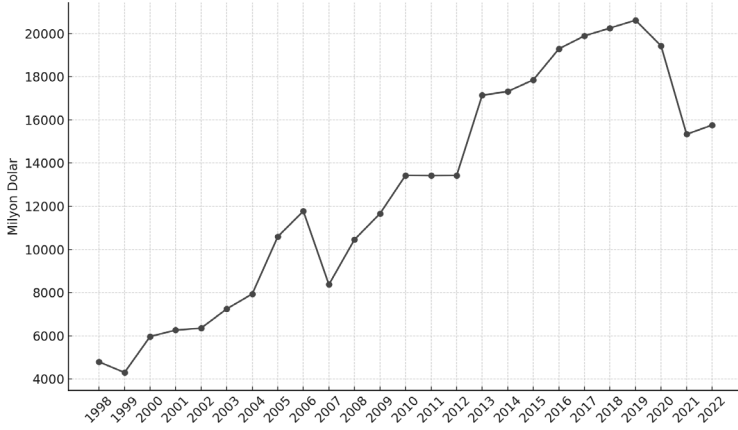
işbirliğinin genel görünümünü oluşturmaktaydı. 1980’lerden itibaren neoliberalizm, uluslararası finans kuruluşları ve yapısal uyum programlarıyla birlikte programatik yardıma geçildi. Bu dönemde sağlanan yardımlar, IMF ve Dünya Bankası’nın yapısal uyum programlarına bağlı olarak oldukça koşulluydu. Performans tabanlı değerlendirmeyeyle ülkelerin neoliberal kurum ve normları uygulama durumlarına bakılarak yardımlar sağlanmaktaydı. Bu durum da zaten kırılğan olan azgelişmiş ülke ekonomilerinin korunmasız kalmasına yol açmaktaydı. Ayrıca bu dönemde yardımlar orta gelirli ülkelere odaklanmıştı. Uzun vadeli ekonomik kalkınmanın sağlanması hedefleniyordu. Bağlı yardımlar çok yoğun kullanılıyordu ve ekonomik çıkar daha ön planda tutuluyordu.

Birleşik Krallık, 2010’lu yıllardan itibaren kalkınma işbirliği mimarisindeki dönüşüme paralel bir şekilde yardımlarında kullandığı söylem ve yöntemleri değiştirme eğiliminde olmuştur.⁶⁵ Bu yıllardan itibaren Birleşik Krallık söylemlerinde ortaklık vurgusu daha çok yer almaya başlamıştır. Birçok kaynaktan Birleşik Krallık’ın kendisini “*kalkınma ortağı*” ve “*küresel ticaret ortağı*” olarak sunduğu görülmektedir. Bu yükselen donörlerin etkisiyle mimaride yaşanan normatif ve söylemsel değişimin açık bir yansımasıdır. Benzer şekilde Birleşik Krallık’ın ekonomik altyapı ve yatırım gibi alanlarla yardımın ötesinde bir kalkınma ortaklığı rolü aradığı göze çarpmaktadır. Bu çerçevede Britanya Uluslararası Yatırım (British International Investment, BII) ve Birleşik Krallık İhracat Finansı (UK Export Finance, UKEF) gibi kurumlar aracılığıyla karma finans uygulamaları, yatırım ve yardım politikalarının harmanladığı bir kalkınma ortaklığı anlayışı öne çıkmaktadır.⁶⁶

Birleşik Krallık son 25 yıllık dönemde RKY’sini istikrarlı bir şekilde artırarak 20 milyar dolar seviyelerine kadar çıkarmıştır (Bkz. Şekil 1). 1980’ler ve 1990’lar boyunca durağan olan toplam kalkınma yardımlarında 2000’li yıllardan itibaren görülen yüksek artış, Birleşik Krallık’ın kalkınma işbirliği kuruluşu DFID’nin kurulup kalkınma yardımı politikasını revize ettiği dönemle paralellik göstermektedir.

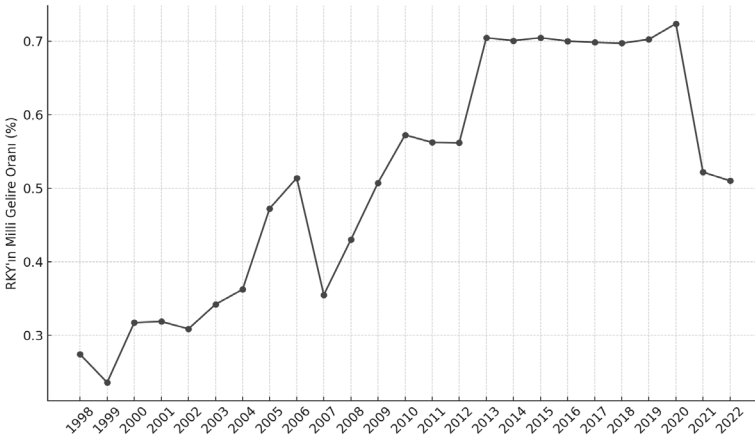
65 HM Treasury ve Department for International Development, *UK Aid: Tackling Global Challenges in the National Interest*, HM Government, London, Kasım 2015; Foreign, Commonwealth & Development Office (FCDO), *The UK Government’s Strategy for International Development*, HM Government, London, Mayıs 2022.

66 Foreign, Commonwealth & Development Office (FCDO), *The UK Government’s Strategy for International Development*, HM Government, London, Mayıs 2022.

Şekil 1. Birleşik Krallık'ın Resmi Kalkınma Yardımları (milyon dolar)

Kaynak: OECD veri tabanından derlenen veriler ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

1997'de iktidara gelen İşçi Partisi'nin hükümetleri kesintisiz olarak 2010 yılına kadar sürmüştü. 2010 yılından bugüne gelinceye değin Muhafazakar Parti'nin kesintisiz iktidarda olduğunu göz önüne alındığında kalkınma yardımlarına daha mesafeli ve çıkar odaklı baktığı söylenen Muhafazakar Parti döneminde de hem toplam RKY'nin hem de RKY-GSMG oranının artış gösterdiği görülmektedir (Bkz. Şekil 2). Buradan 2010'daki hükümet değişikliğinin sağlanan yardımın miktarına olumsuz bir etkisi olmadığı ve yeni hükümetin önceki politikaları devam ettirdiği sonucuna ulaşılabilir.

Şekil 2. Birleşik Krallık RKY'sinin Gayrisafi Milli Gelirine Oranı

Kaynak: OECD veri tabanından derlenen veriler ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

OECD verilerine dayanarak hazırlanan Şekil 2’de görüldüğü üzere, Birleşik Krallık, hedeflediği %0,7’lik RKY-GSMG oranını 2013 ile 2020 yılları arasında sağlamıştır. 2020 yılında pandemi gerekçe gösterilerek RKY-GSMG oranının geçici bir süreliğine %0,5’e düşürüleceği açıklanmıştır.⁶⁷ Hükümet bu düşüşün koşullara bağlı olarak geçici olduğunu ve değişen koşulların yeniden değerlendirilerek %0,7 oranının tekrar sağlanacağını belirtmiştir, ancak ilerleyen yıllarda hedeflenen oran daha da azaltılarak 2027 yılına kadar %0,3’e düşürüleceği açıklanmıştır. Her yıl koşullar yeniden değerlendirilmiştir ancak bu oranın sabit tutulmasına karar verilmiştir. 2020 yılının aynı zamanda FCDO’nun birleştirilme dönemi olması dolayısıyla bu kesinti genel politika değişikliği olabileceğini düşündürmektedir.

Rusya-Ukrayna Savaşı sonrası çok sayıda Ukraynalı sığınmacının Birleşik Krallık’a gelmesi, RKY dağılımını da etkilemiştir. Birleşik Krallık’ın hesaplanan iki taraflı RKY’si içerisine, ülkede bulunan Ukraynalı sığınmacılar için harcanan fonlar da dahildir. Bu fonların büyük bir miktarda olması (örneğin 2022 için yaklaşık 4 milyar dolar) sebebiyle yurtdışına gerçekleşen akım verilerde görünene göre çok daha azdır. Örneğin 2022 için sağlanan RKY’nin yaklaşık %25’i ülke içinde kalmıştır.⁶⁸

Tablo 2’de sunulan Birleşik Krallık’ın RKY’sinin bölgesel dağılımına bakıldığında büyük kısmının Asya ve Afrika kıtalarına tahsis edildiği görülmektedir. Bu, çok uzun yıllardır değişmeyen bir durumdur. Bunun sebepleri en az gelişmiş ülkelerin ve sömürgelerinin ağırlıklı olarak bu kıtalarda bulunması ve stratejik sebepler olarak değerlendirilebilir. Zira Asya’da, dönemlere göre değişse de tarihsel olarak yardımların büyük kısmı Güneydoğu Asya’daki eski sömürge ülkeleri olan Afganistan, Hindistan, Pakistan ve Bangladeş’e dağılmıştır.

67 Birleşik Krallık RKY-GSMG oranları üzerine resmi istatistikler ve açıklanan hedefler için bkz. <https://www.gov.uk/government/statistics/statistics-on-international-development-provisional-uk-oda-spend-2024/statistics-on-international-development-provisional-uk-oda-spend-2024#:~:text=the%20provisional%20ODA%3AGNI%20ratio,of%20in%2Ddonor%20refugee%20costs>

68 Birleşik Krallık’ın 2022 yılındaki RKY harcamaları için bkz. <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/64355a2b-877741001368d7cf/Statistics-on-International-Development-Provisional-UK-Aid-Spend-2022.pdf>

Tablo 2. Birleşik Krallık'ın Son 5 Yıllık RKY'sinin Bölgesel Dağılımı

<i>RKY Ödemeler</i>	<i>2018</i>	<i>2019</i>	<i>2020</i>	<i>2021</i>	<i>2022</i>
<i>Tüm Alıcılar</i>	<i>20.257,53</i>	<i>20.623,36</i>	<i>19.435,85</i>	<i>15.339,91</i>	<i>15.760,84</i>
<i>Gelişmekte olan ülkeler</i>	<i>12.805,42</i>	<i>14.131,29</i>	<i>12.325,74</i>	<i>9.262,2</i>	<i>11.882,62</i>
· <i>Avrupa</i>	<i>270,29</i>	<i>255,23</i>	<i>214,7</i>	<i>199,52</i>	<i>557,27</i>
· <i>Afrika</i>	<i>3.975,08</i>	<i>4.061,22</i>	<i>3.378,84</i>	<i>2.246,41</i>	<i>1.508,88</i>
· <i>Amerika</i>	<i>492,97</i>	<i>331,49</i>	<i>352,47</i>	<i>253,69</i>	<i>231,22</i>
· <i>Asya</i>	<i>3.105,03</i>	<i>3.357,89</i>	<i>2.555,53</i>	<i>1.729,4</i>	<i>1.294,25</i>
· · <i>Doğu Asya</i>	<i>182,23</i>	<i>219,82</i>	<i>202,51</i>	<i>175,39</i>	<i>93,68</i>
· · <i>Güney ve Orta Asya</i>	<i>1.607,13</i>	<i>1.656,26</i>	<i>1.274,9</i>	<i>872,53</i>	<i>782,66</i>
· · <i>Ortadoğu</i>	<i>1.128,97</i>	<i>1.308,52</i>	<i>946,43</i>	<i>573,54</i>	<i>369,5</i>
· <i>Okyanusya</i>	<i>15,32</i>	<i>22,15</i>	<i>24,78</i>	<i>12,58</i>	<i>12,04</i>

Kaynak: OECD verilerinden derlenmiştir.

Literatürde 2000'li yıllardan itibaren Birleşik Krallık RKY'sinin önemli ölçüde stratejik ve güvenlik amaçlarla yönlendirildiği değerlendirilmektedir.⁶⁹ Önce den Kosova, Afganistan ve Sierra Leone gibi çatışma sonrası bölgelerde Dışişleri Bakanlığı ile koordineli çalışan DFID, 11 Eylül sonrası oluşan güvenlik risklerine karşı araç olarak kullanıldığı ve hatta DFID'nin bu işlevinin, 2010 sonrası göreve gelen Muhafazakar hükümetlerin DFID'nin yapısını değiştirmemesinin sebebi olabileceği değerlendirilmektedir.⁷⁰ Bu çerçevede kalkınma yardımlarına daha mesafeli görünen Muhafazakar Parti dönemlerinde yardımların stratejik ve güvenlikçi amaçlarla araç olarak kullanıldığı söylenebilir. Güvenikleştirilmiş RKY olarak tabir edebileceğimiz bu durum özelinde, Irak'a 2003-2006 yılları arasında sağlanan RKY ile cihatçılığa karşı bazı ülkelere sağlanan RKY bu perspektiften değerlendirilmektedir. RKY Birleşik Krallık'ın stratejik ve güvenlik politikalarının önemli bir aracı olabilmektedir. Örneğin Ortadoğu'ya sağlanan RKY'nin zirveye ulaştığı 2019 yılındaki dağılım incelendiğinde (Bkz. Tablo 2) sırasıyla Yemen, Suriye, Lübnan ve Ürdün'ün yardımların büyük bir kısmını aldıkları görülmektedir. O yılda Yemen ve Suriye'de çatışmaların devam ettiği düşünülecek olursa sağlanan RKY'nin çatışmaların taraflarından birilerine verilmiş olabileceği, bunda stratejik ve güvenlik saiklerinin etkili olmuş olabileceği değerlendirilebilir.

OECD verilerine göre hazırlanmış olan Tablo 3'te yer alan toplam RKY'nin sektörel dağılımına baktığımızda, en büyük pay alan sektörlerin genel olarak

69 Clarke, Age.

70 Age.

sağlık, eğitim, kamu kurumları ve acil yardımdan müteşekkil olduğu görülmektedir. Sosyal altyapı ve hizmetlere yoğunlaşılması, geleneksel donörlerin, özellikle de eski sömürgeci güçlerin kalkınma yardımları tipolojisiyle uyum göstermektedir. Kolonyal dönemde sömürgelere yapılan yardımlardan itibaren bu alanlara yoğunlaşmaktadır.⁷¹ Bunun yanında uluslararası kalkınma işbirliği mimarisinde uzun yıllar boyunca temel ihtiyaçlar ve aşırı yoksulluk önceliklendirilmiş ve bu ihtiyaçların karşılanması yönünde RKY sağlanmıştır. Sosyal altyapı ve hizmetler, devlet kurumları ve yönetim, bankacılık ve finans gibi alanlara odaklanması geleneksel donörlerin politika çizgisinde olduğunu göstermektedir. FCDO, özellikle Afrika'da finansal altyapının geliştirilmesi yönünde RKY sağlamaktadır.⁷²

Tablo 3'e göre acil yardımlar da en önemli kalemlerden birini oluşturmaktadır. İçinde yaşadığımız dönem krizler dönemi olarak görülmekte ve bu durum RKY'nin büyük bir kısmının uzun dönemli kalkınma yerine acil ve insani yardımlara yoğunlaşması sonucunu doğurmaktadır.

İki taraflı RKY'nin dağılımına bakıldığında tamamına yakınının hibelerden oluştuğu, kredilerin payının çok küçük olduğu görülmektedir.⁷³ Hibe eşdeğeri RKY'nin iki taraflı ve çok taraflı olarak dağılımına bakıldığında çok taraflı RKY oranının diğer donörlere kıyasla yüksek olduğu görülmektedir. Çok taraflı RKY, donörler tarafından uluslararası kuruluşların faaliyetlerinde kullanılmak üzere havuza aktarılan RKY'yi ifade etmektedir. Uluslararası kuruluşlar belirlenen hedefler doğrultusunda bu fonları yararlanıcılar lehine kullanır. Bu, bir çok taraflılık pratiğidir. Geleneksel donörler genellikle, uluslararası kuruluşların faaliyetlerine diğerlerine göre daha fazla destek vermektedir. Bu durum kimilerince, bu devletlerin uluslararası kurumları etkileme gücünden veya uluslararası kurumların hali hazırda bu devletlerin politikalarını takip etme eğiliminde olmalarından kaynaklanmaktadır. Birleşik Krallık'ın iki taraflı ve çok taraflı RKY dağılımı, politikasının uluslararası kurumlar ve çok taraflılıkla uyum içinde olduğunu göstermektedir. Birleşik Krallık'ın uluslararası kurumların norm ve süreçlerine etki kapasitesi düşünüldüğünde bu olağan bir durumdur.

71 Becker, Berit, "Colonial Legacies in International Aid: Policy Priorities and Actor Constellations", içinde Carsten Schmitt (ed.), *From Colonialism to International Aid: Global Dynamics of Social Policy*, Palgrave Macmillan, 2020, s. 161-185.

72 Foreign, Commonwealth & Development Office, *International Development in a Contested World: Ending Extreme Poverty and Tackling Climate Change*, The White Paper on International Development, HM Government, London, 2023. Erişim: 12.10.2024

73 Ayrıntılı bilgi için OECD veri tabanı: [https://data-explorer.oecd.org/?lc=en&fs\[0\]=Topic%2C1%7CDevelopment%23DEV%23%7COfficial%20Development%20Assistance%20%28ODA%29%23DEV_ODA%23&pg=0&fc=Topic&bp=true&snb=27](https://data-explorer.oecd.org/?lc=en&fs[0]=Topic%2C1%7CDevelopment%23DEV%23%7COfficial%20Development%20Assistance%20%28ODA%29%23DEV_ODA%23&pg=0&fc=Topic&bp=true&snb=27).

Tablo 3. Birleşik Krallık'ın Son 5 Yıllık RKY'sinin Sektörel Dağılımı (milyon dolar)

Tüm sektörler	7.385,16	10.775,18	6.873,71	3.119,14	5.939,27
• Sosyal altyapı ve hizmetler	4.053,23	4.195,61	2.244,55	1.337,61	1.842,66
• • Eğitim	1.165,20	652,3	120,94	231,23	163,76
• • Sağlık	1.653,35	1.079,89	801,85	404,46	708,82
• • Nüfus ve Üreme Sağlığı	96,19	565,55	208,17	67,14	144,52
• • Su ve sanitasyon	69,41	141,67	44,25	23,47	37,43
• • Devlet kurumları ve sivil top.	970,35	1.450,98	873,25	537,74	708,09
• • Diğer sosyal altyapı ve hiz.	98,73	305,22	196,09	73,57	80,04
• Ekonomik altyapı ve hizmetler	397,25	718,18	1.072,22	308,57	540,49
• • Ulaşım	75,18	62,72	27,18	29,23	41,04
• • İletişim	3,5	9,73	28,72	56,33	22,46
• • Enerji	193,11	536,2	163,56	150,99	197,2
• • Bankacılık ve finans	84,6	79,32	825,7	43,22	269,81
• Üretim sektörleri	291,89	707,66	562,59	219,54	297,06
• • Tarım, ormancılık ve balıkçılık	226,64	429,28	126,82	139,79	137,35
• • Sanayi, maden ve inşaat	36,17	134,79	388,97	60,41	149,32
• • Ticaret politikaları ve düzenlemeleri	26,75	142,55	44,69	19,05	10,39
• • Turizm	2,32	1,04	2,12	0,29	
• İnsani yardım	364,59	2.532,10	1.054,06	559,38	862,66
• • Acil yardım	349,6	2.314,53	941,76	510,49	721,76
• • Afet sonrası yeniden inşa ve rehabilitasyon	2,08	90,97	34,46	15,81	86,82
• • Afet önleme	12,92	126,6	77,84	33,08	54,09

Kaynak: OECD verilerinden derlenmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Birleşik Krallık, dünya siyasetinde olduğu gibi uluslararası kalkınma işbirliği mimarisinde de en önemli aktörlerden biridir. Hem Avrupa'nın büyük güçlerinden biri olarak hem de eski bir sömürge gücü olarak uluslararası kalkınma işbirliği mimarisinin öncülerinden olmuştur. Toplam Resmi Kalkınma Yardımlarıyla en önemli donörlerden biri olmasının yanı sıra, uluslararası kalkınma işbirliği kurumlarının ve normlarının belirlenmesinde de ayrıcalıklı bir yere sahiptir. OECD-DAC üyeliğiyle de birlikte geleneksel donörlerin tipik bir örneğini teşkil etmektedir.

Birleşik Krallık RKY'si tarihsel süreçte hükümet değişimlerine bağlı olarak farklı kurumsal çerçevelerde sürdürüldüyse de genel olarak çıkarlara özellikle de stratejik ve ekonomik çıkarlara bağlı olarak tahsis edilmiştir. Birleşik Krallık'ın RKY tahsisi genel olarak değerlendirildiğinde sosyal hizmetler ve insani yardımlar sektörlerine odaklanıldığı, tarihsel süreç içerisinde politika koşulluğu uygulandığı kredilerden ziyade hibelerin yoğun olduğu ve çok taraflı yardımların önemli bir oranı oluşturduğu görülmektedir. Tüm bunlar Birleşik Krallık'ın tipik bir geleneksel donör olduğunu ortaya koymaktadır.

Güney Kore: Deney ile İspatlanmış Kalkınma Modeli

Güney Kore'nin kalkınma yardımları küresel stratejisi içinde önemli bir unsurdur. 1980'lerde düşük bütçelerle başladığı kalkınma yardımı programları yıllar içinde niteliksel ve niceliksel olarak dönüşmüş, uluslararası kalkınma işbirliği mimarisinde önemli bir görünüm elde etmiştir. 1992'de Kore Uluslararası İşbirliği Ajansı'nın (KOICA) kurulmasıyla Güney Kore'nin RKY'si kurumsal hale gelmiştir. 2005 yılında Paris Deklarasyonu'na katılarak OECD-DAC çerçevesine dahil olmuş, RKY politikasını değiştirmiştir. 2010 yılında DAC üyesi olarak uluslararası kalkınma mimarisi içerisinde ayrıcalıklı bir konum elde etmiştir.

Güney Kore'nin yardım faaliyetleri, 1980'li yılların siyasal iklimi içerisinde siyasal ve diplomatik çıkar arayışları ile başlamıştı.⁷⁴ Güney Kore bu yıllarda Soğuk Savaş içerisinde halen Kuzey Kore ile rekabet etmekteydi. Bu bağlamda daha fazla devlet tarafından tanınma ve BM'ye üye olma hedefleriyle dış ilişkilerini yürütmekteydi. 1990'lardan itibaren yeni bir küresel vizyon hedefleyen Güney Kore, kalkınma yardımı politikalarını da buna uygun olarak dönüştürdü. Günümüzde Güney Kore, kendi modeli, ilkeleri, geniş alıcı portföyü ve çok taraflı politikaları ile seçkin bir donör ülke olarak göze çarpmaktadır.

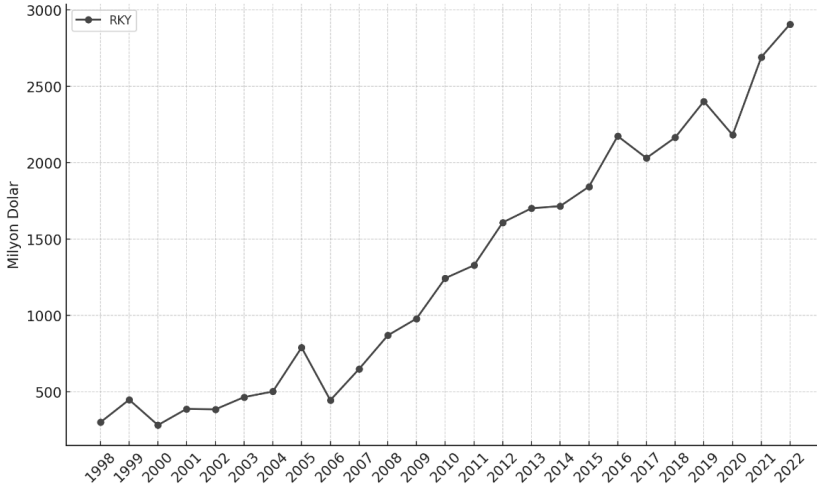
Güney Kore 2000'li yıllardan itibaren toplam RKY'sini sürekli artırma eğiliminde olmuştur. 2005'te Paris Deklarasyonu'na katılımıyla kalkınma yardım programları OECD-DAC çerçeve kurallarına dahil olan Güney Kore'nin bu yılda gerçekleştirdiği RKY'de Deklarasyon'a katılım gündemiyle bağlantılı olarak önemli bir sıçrama gerçekleşmiş, bu yıldan itibaren Güney Kore, toplam RKY'sini büyük bir hızla artırmıştır. Güney Kore'nin RKY-millî gelir oranı, 2005'teki Paris Deklarasyonu'ndan 2010'daki Güney Kore'nin DAC üyeliği gerçekleşene

74 Lumsdaine, David ve James Schopf, "Changing Values and the Recent Rise in Korean Development Assistance", *Pacific Review*, C. 20, No. 2 (2007), s. 221-255.

kadar hızlı bir şekilde artış göstermiş olsa da %0,7'lik hedefin çok altında kalmıştır. Güney Kore, bu durumdan ötürü yoğun eleştiriler almaktadır.⁷⁵

Güney Kore'nin RKY-milli gelir oranının düşük olduğu vurgulanırken, aynı zamanda RKY kapsamında değerlendirilemeyen akışların (yeterli hibe oranını sağlamayan krediler ile özel sektör ve STK'lardan gelen kaynak akışlarının) kayda değer bir büyüklükte olduğu da belirtilmelidir. Sivil toplum, hem Güney Kore'nin RKY'sinde belirleyici bir faktördür, hem de 2000'li yıllardan itibaren dışa yönelik faaliyetlerinde önemli bir artış gerçekleşmiştir.⁷⁶ Ayrıca, Güney Kore'nin toplam kalkınma yardımlarının hesaplanmasında Kuzey Kore'ye sağlanan yardımların RKY sayılmamasından dolayı da önemli bir sapma gerçekleşmektedir.

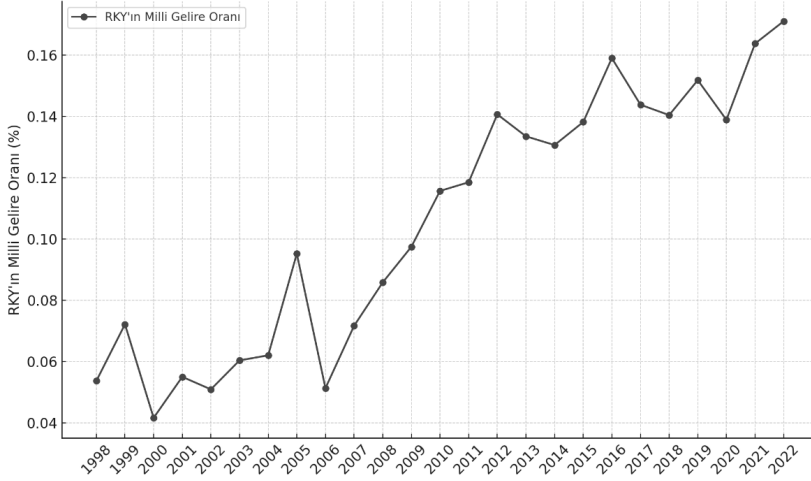
Şekil 3. Kore'nin Resmi Kalkınma Yardımları (milyon dolar)

Kaynak: OECD veri tabanından derlenen veriler ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

75 Kim, Eun Mee, Jong Ho Kim ve Jae Eun Lee, "Aid Effectiveness and Fragmentation: Changes in Global Aid Architecture and South Korea as an Emerging Donor", içinde Kim, Eun Mee ve Pil Ho Kim (ed.), *The South Korean Development Experience: Beyond Aid*, Palgrave Macmillan, 2014, s. 101-122.

76 Lumsdaine, David ve James Schopf, "Changing Values and the Recent Rise in Güney Korean Development Assistance", *Pacific Review*, C. 20, No. 2 (2007), s. 221-255; Watson, Iain, "Governments and NGOs in Asian Overseas Development Assistance: Assessing South Korea's Model of Foreign Aid", *Asian Studies Review*, C. 36, No. 1 (2012), s. 79-103.

Şekil 4. Kore RKY'sinin Gayri Safi Milli Gelirine Oranı

Kaynak: OECD veri tabanından derlenen veriler ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4'te yer alan Güney Kore'nin RKY'sinin bölgesel dağılımına bakıldığında, tarihsel olarak temelde Asya kıtasına odaklanıldığı görülecektir. Tüm dönemlerde Asya'ya doğru gerçekleştirilen RKY diğer kıtalara göre daha fazla olmuştur. Asya içerisinde ise Doğu Asya'ya yapılan RKY'nin öne çıktığı fark edilebilir. Bu durum, Güney Kore'nin çeşitli siyasal ve ekonomik çıkarları dolayısıyla kendi bölgesine öncelik vermesinin bir sonucudur. Gerek bölgesel siyasi dinamikler ve güvenlik öncelikleri, gerekse bölgesel ekonomik entegrasyon ve kalkınma hedefleri Güney Kore'nin kendi bölgesine öncelikli olarak odaklanmasına sebep olmuştur. Kuzey Kore'nin nükleer silahlanması ve Güney Kore'nin algıladığı tehdit, Güney Kore'nin dış politikasının belirlenmesinde olduğu kadar RKY politikasının belirlenmesinde de en temel etmenlerden biri olmuştur. Bu nedenle, öncelikle bölgesel kalkınma ve refahın sağlanması, ekonomik çıkarla olduğu kadar güvenlik çıkarlarıyla da ilişkilidir.

Tablo 4. Kore'nin Son 5 Yıllık RKY'sinin Bölgesel Dağılımı (milyon dolar)

	2018	2019	2020	2021	2022
<i>Tüm Alıcılar</i>	2.163,92	2.400,81	2.180,56	2.690,6	2.906,26
<i>Gelişmekte olan ülkeler</i>	1.606,91	1.822,68	1.706,38	2.058,39	2.317,73
· <i>Avrupa</i>	-5,84	-0,49	2,73	2,65	79,74
· <i>Afrika</i>	450,43	478,49	416,22	525,46	597,41
· <i>Amerika</i>	192,21	200,54	161,92	288,03	278,08
· <i>Asya</i>	724,12	942,91	897,27	936,62	993,05
· · <i>Doğu Asya</i>	407,04	372,79	453,51	465,21	578,17
· · <i>Güney ve Orta Asya</i>	214,28	447,98	342,59	376,46	304,72
· · <i>Ortadoğu</i>	70,57	79,83	59,04	62,05	64,8
· <i>Okyanusya</i>	14,37	15,19	14,76	15,97	16,17

Kaynak: OECD verilerinden derlenmiştir.

Güney Kore'nin çok boyutlu dış politika ve RKY politikası izlediği 2000'li yıllara değin RKY'nin dağılımında Asya dışındaki bölgeler önemsenmeyecek düzeyde küçük kalmıştır. 2005'te Güney Kore'nin Paris Deklarasyonu'na katılımı ve kalkınma işbirliği ajansı KOICA'nın yeniden yapılandırılmasından itibaren farklı bölgelere yönelik girişimler başlatılmıştır. Bu dönemden itibaren Güney Kore, öncelik alanlarını Asya ve Afrika olarak tanımlamaya başlamıştır.

Güney Kore'nin RKY'si temelde iki farklı kurum tarafından yürütülür. Dışişleri ve Ticaret Bakanlığı (MOFAT), RKY hibelerini Kore Uluslararası İşbirliği Ajansı (KOICA) aracılığıyla yönetir. Strateji ve Maliye Bakanlığı (MOSF) ise RKY kredilerini Ekonomik Kalkınma İşbirliği Fonu (EDCF) aracılığıyla tahsis eder. Bu nedenle RKY sistemi hem politika oluşturma hem de uygulama açısından oldukça bölünmüştür. İki kurum arasında belirgin bir rekabet ve gerginlik olduğu söylenebilir. Afrika Forumlarını ayrı düzenlemeleri bu gerginliği göstermektedir.⁷⁷

Güney Kore'nin RKY sistemindeki bölünmüş yapı uzun yıllar boyunca devam etmiş ve birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Kurumların aralarında koordine olmaması yardım verimliliği ve etkinliğini zayıflatmıştır. Bölünmüş yapı iki bakanlığın ayrı ayrı kendi öncelikleri doğrultusunda politika izlemeleri sonucunu doğurmaktadır. Bölünmüşlük; bütünlüklü bir yardım politikası izleyememe, mü-kerrer yardımlar, DAC yardım normlarına uyum, donör topluluğu ve uluslararası

77 Kim, Eun Mee ve Pil Ho Kim (ed.), *The South Korean Development Experience: Beyond Aid*, Palgrave Macmillan, 2014; Kim, Eun Mee, Jong Ho Kim ve Jae Eun Lee, "Aid Effectiveness and Fragmentation: Changes in Global Aid Architecture and South Korea as an Emerging Donor", içinde Kim, Eun Mee ve Pil Ho Kim (ed.), *The South Korean Development Experience: Beyond Aid*, Palgrave Macmillan, 2014, s. 101-122.

kuruluşlarla koordine olamama gibi sorunlara yol açmıştır. Örneğin, hibelerin hacmini ve RKY oranını artırma konusunda koordinasyonsuzluk mevcuttu. Sistemi MOFAT liderliğindeki KOICA şemsiyesi altında tek bir RKY ajansı kurmak için reform etme fikri uzun süredir gündemdeydi.⁷⁸

Bölünmüşlük sorununa bir çözüm arayışı olarak, Güney Kore 2010 yılında Uluslararası Kalkınma İşbirliği Çerçeve Yasası'nı kabul etmiştir. Bu yasanın amacı, ülkenin kalkınma işbirliği politikalarını koordine etmek ve hibeler ile krediler arasındaki dengeyi sağlamak için kapsamlı bir yasal çerçeve oluşturmaktır.⁷⁹ Ayrıca, Güney Kore'nin RKY'sinin genel yönetimini ve politika koordinasyonunu geliştirmekle görevli Uluslararası Kalkınma İşbirliği Komitesi (Committee for International Development Cooperation, CIDC) kuruldu. Ancak, bu yasa kurumsal bölünmüşlüğe çözüm getirmeye yönelik önemli bir adım olsa da, uygulamada bazı engellerle karşılaşıldı. CIDC, RKY faaliyetlerinde yer alan çeşitli bakanlıkların ve kurumların koordinasyonu için yaptırım gücü ve yetkiden yoksundu. Kurumlar da özerk politikalar izleme eğiliminde olduğundan girişim başarısız olmuştu. Ancak Güney Kore, CIDC'yi revize ederek DAC standartlarında bir kurumsal yapı oluşturdu.⁸⁰

Tablo 5'te görüleceği üzere, Güney Kore'nin RKY'si; sağlık, eğitim, yönetim, tarım ve altyapı gibi sektörler etrafında yoğunlaşmıştır. Güney Kore ayrıca, teknik yardım ve uzmanlık desteği sağlayarak gelişmekte olan ülkelerdeki kamu ve özel sektör kapasitelerinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Güney-Güney İşbirliği ve yükselen donörlerin ortak özelliği olan teknik destek, altyapı yatırımları ve ticaret önceliği Güney Kore için de geçerlidir. Güney Kore'nin kalkınma yardımı politikaları, "deneyim paylaşımı" ve "gelişen ekonomilere destek" ilkelerine dayandırılmaktadır. Güney Kore'nin kendi kalkınma deneyimlerinden dersler çıkararak, gelişmekte olan ülkelerle bu deneyimleri paylaşması, kalkınma işbirliği politikalarının merkezinde yer almaktadır. Güney Kore, kalkınma yardımlarını sağlarken, kendi kalkınma modelini diğer ülkelere örnek olarak sunmaktadır.⁸¹

78 Kim, Sung-Hoon, "Korea in Africa: A Missing Piece of the Puzzle", 2013; Kim, Eun Mee, Jong Ho Kim ve Jae Eun Lee, "Aid Effectiveness and Fragmentation: Changes in Global Aid Architecture and South Korea as an Emerging Donor", içinde Kim, Eun Mee ve Pil Ho Kim (ed.), The South Korean Development Experience: Beyond Aid, Palgrave Macmillan, 2014, s. 101-122.

79 OECD, OECD Development Co-operation Peer Reviews: Korea 2024, OECD Publishing, Paris, 2024.

80 OECD, OECD Development Co-operation Peer Reviews: Korea 2024, OECD Publishing, Paris, 2024.

81 KOICA, KOICA Annual Report 2020, Korea International Cooperation Agency, 2020.

Güney Kore'nin kalkınma modelinde belirgin olarak öne çıkan söylem bilgi paylaşımıdır.⁸² Güney Kore, kendi hızlı kalkınma sürecine vurgu yaparak teknik işbirliği, kapasite geliştirme ve altyapı inşaatı ile gelişmekte olan ülkelerin kalkınma süreçlerini desteklediğini belirtmektedir.⁸³ Güney Kore'nin bu *deney ile ispatlanmış* kalkınma modeli, hem alıcı ülkeler hem de donör ülkeler tarafından ilgi çekmekte, çeşitli uluslararası forumlarda konu edilmektedir.

Bu bağlamda Kore Bilgi Paylaşım Programı, kalkınma işbirliği faaliyetlerinde özellikle öne çıkarılmaktadır. Bilgi sermayeden daha önemlidir vurgusuyla önemli olanın kalkınmaya götüreceği bilgi ve teknolojiye sahip olmak olduğu belirtilmektedir. Burada, diğer donörlerin alıcılara sunmadığı kalkınma deneyimi faktörü Güney Kore'nin kalkınma yardımı modelini ayırt edici kılmaktadır.⁸⁴

Tablo 5. Kore'nin Son 5 Yıllık RKY'sinin Sektörel Dağılımı (milyon dolar)

Sektör	2018	2019	2020	2021	2022
Tüm sektörler	967,92	1.251,74	1.512,45	1.734,50	2.030,37
· Sosyal altyapı ve hizmetler	447,26	544,59	744,8	754,58	936,21
· · Eğitim	177,03	165,5	215,88	195,52	209,75
· · Sağlık	94,38	145,66	256,94	270,87	333,72
· · Nüfus ve Üreme Sağlığı	10,81	12,01	38,3	32,05	34,21
· · Su ve sanitasyon	34,38	71,69	39,5	71,39	58,1
· · Devlet kurumları ve sivil toplum	90,26	113,54	167,93	171,22	224,25
· · Diğer sosyal altyapı ve hizmetler	40,41	36,19	26,24	13,53	76,17
· Ekonomik altyapı ve hizmetler	64	96,91	129,31	189,1	179,68
· · Ulaşım	12,82	41,3	56	71,34	48,66
· · İletişim	18,18	18,57	12,5	23,7	23,5
· · Enerji	23,36	30,87	43,21	62,35	72,05
· · Bankacılık ve finans	7,09	2,62	6,52	6,59	1,94
· Üretim sektörleri	121,76	182,83	199,74	340,06	320,52
· · Tarım, ormancılık ve balıkçılık	85,06	119,02	154	267,89	261,31
· · Sanayi, maden ve inşaat	25,19	50,54	34,99	54,91	54,92
· · Ticaret politikaları ve düzenlemeleri	8,89	9,49	6,42	12,14	2,87
· · Turizm	2,61	3,78	4,33	5,12	1,43
· İnsani yardım	106,11	110,4	143,34	138,35	146,65
· · Acil yardım	93,05	85,93	114,62	128,56	136,63
· · Afet sonrası yeniden inşa ve rehabilitasyon	9,55	17,98	4,76	6,19	6,15
· · Afet önleme	3,52	6,49	23,96	3,6	3,86

Kaynak: OECD verilerinden derlenmiştir.

82 KOICA, KOICA Annual Report 2020, Korea International Cooperation Agency, 2020.

83 Watson, Iain, "Governments and NGOs in Asian Overseas Development Assistance: Assessing South Korea's Model of Foreign Aid", *Asian Studies Review*, C. 36, No. 1 (2012), s. 79-103.

84 Kim, Eun Mee, Jong Ho Kim ve Jae Eun Lee, "Aid Effectiveness and Fragmentation: Changes in Global Aid Architecture and South Korea as an Emerging Donor", içinde Kim, Eun Mee ve Pil Ho Kim (ed.), *The South Korean Development Experience: Beyond Aid*, Palgrave Macmillan, 2014, s. 101-122.

Yine eğitim konusu bilgi ve teknik işbirliği ile paralel yürütülmektedir. Güney Kore'nin eğitim alanındaki RKY faaliyetleri teknik ve mesleki eğitim ile yükseköğretime yoğunlaşmakta, temel eğitim geri planda kalmaktadır. Bu durum ekonomik kalkınmanın insani kalkınmaya öncelendiği ve SKH'ye uygun olmadığı yönünde eleştirilmektedir.⁸⁵ Paralel şekilde mesleki ve teknik eğitimden sorumlu olan Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, temel eğitimden sorumlu olan Eğitim Bakanlığı'na göre süreçlerde daha ön plandadır.⁸⁶

Güney Kore'nin kalkınma işbirliği faaliyetleri çevresel sürdürülebilirlik konusunda da öne çıkmaktadır. Güney Kore, uluslararası forumlarda yeşil büyüme ve çevre tartışmalarına liderlik etmektedir.⁸⁷ KOICA, gelişmekte olan ülkelerde çevre dostu projeleri destekleyerek, temiz enerjiye geçiş ve sürdürülebilir tarım gibi alanlarda çalışmalar yürütmektedir. Ayrıca Güney Kore, Paris Anlaşması çerçevesinde taahhüt ettiği hedeflere ulaşmak için kalkınma yardımlarını bu yönde kullanmaktadır. Bu durum Güney Kore'nin politikalarının geleneksel donörlerin küresel kamu malları ve çevre konularındaki yaklaşımlarıyla oldukça uyumlu olduğunu göstermektedir.

Tablo 5'te sunulan Güney Kore'nin RKY'sinin sektörel dağılımları incelendiğinde en büyük payların sağlık, eğitim, üretim sektörleri ve devlet kurumlarına aktarıldığı görülmektedir. Bu sektörlerin bazıları sosyal altyapı ve hizmetler kategorisinde olduğundan geleneksel donörlerin anlayışıyla paralellik gösterdiği söylenebilir. Üretim sektörlerine yönelik RKY'nin büyük ölçüde tarım, ormancılık ve balıkçılık alt kategorilerinde yoğunlaştığı; buna karşın sanayi, madencilik ve inşaat sektörlerine yönelik desteklerin daha sınırlı kaldığı görülmektedir. Benzer şekilde ekonomik altyapılara yönelik RKY'nin beş yıllık periyod içerisinde yaklaşık üç katına çıkmış olması dikkat çekicidir. Altyapı yatırımları ağırlıklı olarak ulaşım ve enerji sektörlerine gitmiştir. Çeşitli yazarlar tarafından ulaşım ile ilgili yatırımlar, yatırım yapılan bölgenin küresel piyasaya açılması ve ekonomik büyüme yoluyla insani ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasıyla ilişkilendirilse de, enerji ve ulaşım genellikle donör ülkenin ekonomik çıkarlarıyla ilişkilendirilmektedir.⁸⁸ Sektörel

85 Chung, Bong Gun, "The Korean Model of ODA: A Critical Review of Its Concept and Practices Reflected in Educational ODA", *Post-Education-For-All and Sustainable Development Paradigm: Structural Changes with Diversifying Actors and Norms*, International Perspectives on Education and Society, C. 29 (2016), s. 241-267.

86 Age.

87 Watson, Iain, *Foreign Aid and Emerging Powers: Asian Perspectives on Official Development Assistance*, Routledge, Taylor & Francis Group, London, 2014.

88 Yoon, Mi Young ve Chung-in Moon, "Korean Bilateral Official Development Assistance to Africa Under Korea's Initiative for Africa's Development", *Journal of East Asian Studies*, C. 14, No. 2 (2014), s. 279-301; Kim, Jiho ve James Garland,

dağılım değerlendirildiğinde Güney Kore'nin geleneksel ve yükselen donörlerin yardım tiyolojilerinin bir karışımı olduğu söylenebilir.

Güney Kore'nin tüm RKY'sinde yatırım projeleri toplam RKY'nin önemli bir kısmını oluşturmaktadır (bkz Tablo 5). Hem sosyal altyapılara hem de ekonomik altyapılara yönelik RKY sağlandığı görülmektedir. Güney Kore'nin kalkınma sürecinde hibelerden ziyade imtiyazlı krediler başarıya ulaşılmasını sağlamıştır.⁸⁹ Ülke sahipliğiyle birlikte imtiyazlı kredilerin stratejik kullanılması kalkınma sürecinin temel belirleyicisi olmuştur. Donör olarak sağladığı RKY içinde de hibelere kıyasla imtiyazlı kredilerin oranı oldukça yüksektir.⁹⁰

Güney Kore'nin RKY'sinin iki taraflı ve çok taraflı RKY olarak dağılımına bakıldığında, büyük oranda iki taraflı RKY sağlandığı görülmektedir.⁹¹ Bahsedildiği gibi çok taraflı RKY geleneksel donörlerin genel olarak benimsediği bir yoldur. Yükselen donörler ise çok taraflı kurumlarda temsiliyetinin sınırlı olması ve iki taraflı RKY ile çıkarlarını ve görünürlüklerini daha fazla sağlama imkanı bulunması sebebiyle çok taraflı RKY'yi daha az tercih etmektedir. Bu çerçevede Güney Kore'nin çok taraflı RKY'sinin görece sınırlı kalması, çıkar ve görünürlük arayışının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Ancak Güney Kore'nin çok taraflı RKY'sinde özellikle çevre önceliği gibi geleneksel mimaride öncelik verilen fonların yer alması Güney Kore'nin hem geleneksel hem de yükselen olarak ikili donör kimliğinin bir etkisi olarak görülebilir.

Güney Kore'nin 2006 sonrası yoksulluğun azaltılmasına özel olarak odaklandığı hem Güney Kore kurumları hem de çeşitli yazarlar tarafından belirtilse de; RKY politikasının ağırlıklı olarak bağlı yardımlar ve imtiyazlı kredilere dayanması nedeniyle eleştiriler almaktadır.⁹² Bağlı yardımların azaltılması konusunda uluslararası bir anlayış olmasına rağmen Güney Kore'nin halen yüksek oranda bağlı yardım uygulaması, çıkar odaklı politikalar yürüttüğü yönünde değerlendirilmektedir. İmtiyazlı krediler ise, kalkınma ve ülke sahipliğiyle ilintili olarak Güney Kore'nin kendi kalkınma sürecinde kritik faktör olarak olumlu değerlendirilmesine

"Development Cooperation and Post-Colonial Critique: An Investigation into the South Korean Model", *Third World Quarterly*, C. 40, No. 7 (2019), s. 1246-1264.

89 Kim, Eun Mee ve Pil Ho Kim (ed.), *The South Korean Development Experience: Beyond Aid*, Palgrave Macmillan, 2014.

90 Ayrıntılı bilgi için OECD veri tabanı: [https://data-explorer.oecd.org/?lc=en&fs\[0\]=Topic%2C1%7CDevelopment%23DEV%23%7COfficial%20Development%20Assistance%20%28ODA%29%23DEV_ODA%23&pg=0&fc=Topic&bp=true&snb=27](https://data-explorer.oecd.org/?lc=en&fs[0]=Topic%2C1%7CDevelopment%23DEV%23%7COfficial%20Development%20Assistance%20%28ODA%29%23DEV_ODA%23&pg=0&fc=Topic&bp=true&snb=27)

91 Agy.

92 Kim, Eun Mee ve Pil Ho Kim (ed.), *The South Korean Development Experience: Beyond Aid*, Palgrave Macmillan, 2014.

karşın, alıcıların sürekli olarak yüksek borç yüküyle karşı karşıya olması bakımından eleştiriler almaktadır.⁹³

Karşılaştırmalı Değerlendirme: Geleneksel ve Yükselen Donör Kimliklerinin Melezleşmesi

Birleşik Krallık ve Güney Kore, kalkınma yardımı alanında farklı tarihsel arka planlara ve donör kimliklerine sahip iki ülkedir. Birleşik Krallık, klasik anlamda geleneksel bir donör olup kalkınma işbirliği mimarisinin kurucularından biridir. Güney Kore ise yakın geçmişe kadar yardım alıcısı konumunda iken, son yıllarda yükselen bir donör olarak mimariye dahil olmuştur. Bu iki ülkenin kalkınma yardımı politikaları incelendiğinde, hem ayrıştıkları hem de kesiştikleri birçok alan bulunmaktadır.

Kalkınma yardımları devletlerin siyasal, ekonomik ve stratejik bölgesel ve küresel hedeflerini gerçekleştirmek üzere kullanılan etkili politika araçlarıdır. Devletlerin hedefleri dönemsel olarak değişebileceği gibi yardım politikaları da farklı görünüm elde edebilir. Bu bağlamda Birleşik Krallık ve Güney Kore'nin yardım politikaları tarihsel süreçte farklı öncelikler ve yönelimler göstermiştir. Ancak her iki ülkenin de kalkınma işbirliği faaliyetlerinin arkasında çeşitli pragmatik faktörler olduğu açıktır. Birleşik Krallık'ın kalkınma yardımları tarihsel olarak eski sömürgelerle siyasal ve ekonomik ilişkilerini sürdürme, küresel etki alanını genişletme ve dış politikada yumuşak güç üretme amacı taşımaktadır. Güney Kore açısından ise kalkınma yardımları, diplomatik tanınırlık, Kuzey Kore tehdidine karşı uluslararası meşruiyet arayışı ve bölgesel kalkınma hedefleriyle başlatılmıştır.

Birleşik Krallık'ın kalkınma yardımları geleneksel donör kimliğine uygun bir şekilde özgeci söylemlerle küresel ölçekte sürdürülmüştür. Ancak bu söylemlerin gerisinde yardımların siyasal, ekonomik ve güvenlik çıkarlarıyla bağlantılı olduğu birçok yazar tarafından belirtilmektedir. Bu çerçevede dekolonizasyon, Soğuk Savaş jeopolitiği, Soğuk Savaş sonrası tek kutupluluk ve Teröre Karşı Savaş dönemlerde farklı önceliklerin domine ettiği yardım politikalarının olduğu söylenebilir. Benzer şekilde Soğuk Savaş yıllarında siyasal ve güvenlik saikleriyle başlatılan Güney Kore yardımları yıllar içerisinde ekonomik ve ticari çıkarlarla yeniden şekillenmiştir. Yardımlar Güney Kore'nin hızlı ekonomik büyümesinin getirdiği ihtiyaçlara cevap verecek şekilde; başta doğal kaynaklar ve pazarlara

93 Watson, Iain, "Global Korea: Foreign Aid and National Interests in an Age of Globalization", *Contemporary Politics*, C. 17, No. 1 (2011), s. 53-69.

erişim, Güney Kore ile ilişkili altyapı yatırımları gibi Güney Kore'nin ekonomik çıkarlarına uyumlu olarak gerçekleştirilmektedir.

Küresel siyaset ve ekonomideki güç dağılımı ve değişen koşullar her iki devletin de kendi çıkarlarını gerçekleştirmeye yönelik yeni strateji ve roller aramasına sebep olmuştur. Birleşik Krallık eski bir sömürgeci güç ve küresel sistem içerisinde eski bir hegemon olarak yerleşik uluslararası kurumlarda ve uluslararası toplumda ayrıcalıklı bir temsiliyet ve sistemik güce sahiptir. Bu açıdan küresel siyaset ve ekonominin önde gelen devletlerinden birisidir. Güncel koşullarda karşı karşıya kaldığı siyasal ve ekonomik sınamaları bertaraf ederek küresel pozisyonunu restore etmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede Birleşik Krallık; Rusya, Çin, Brexit ve küresel ticaret bağları başta olmak üzere karşı karşıya olduğu sınamalara karşı siyasal ve ekonomik gücünü arttırmayı, dönüşen küresel sistemde ve küresel ve bölgesel politikada belirleyici ve saygın bir pozisyon elde etmeyi amaçlamaktadır. Bu minvalde Brexit sonrası dönemde tüm politikalarını yeniden kurgulamış ve Global Britain (Küresel Britanya) stratejisini ilan etmiştir.

Güney Kore ise yükselen bir güç olarak küresel sistemde yeni bir aktördür. Başlangıçta baskın bir şekilde Kuzey Kore tehdidi karşısında bölgesel güvenlik, siyasi ve ekonomik ilişkiler kurma hedefleri, 21. yüzyılda küresel düzeyde yeni bir rol arayışı ile yeniden şekillenmiştir. Bu bağlamda Güney Kore, ekonomik kalkınmasının yanında küresel etkisini arttıracak bir açılım stratejisi uygulamaya başlamıştır. Bu çerçevede çeşitli yeni bölgesel ve küresel politikalar uygulama, uluslararası forum ve örgütlerde daha fazla rol alma ve kapsamlı bir uluslararası tanıtım programı yollarını izleyen Güney Kore, Küresel Kore (Global Korea) ismiyle cisimleşen küresel bir açılım gerçekleştirmiştir. Küresel Kore stratejisi, Güney Kore'nin küresel ekonomik ve siyasal sistemde daha etkin bir role sahip olmasını temin etmek üzere çeşitli siyasi, ekonomik, kültürel ve benzeri alanlarda yürüttüğü çok yönlü bir politika setidir. Güney Kore'nin dünyaya açılma politikası çok boyutlu dış politikası ve kamu diplomasisi ile eşgüdümlü olarak yürütülmektedir. Bu süreçte ortaya çıkan Kore markası yükselişini sürdürmektedir. Güney Kore'nin küresel imajının oluşturulmasında sivil toplum da süreçlere dahil edilmiştir. Bu yönüyle kamu, özel sektör ve sivil toplumun içerisinde olduğu çok boyutlu bir açılım gerçekleştirilmektedir.

Bu bağlamda her iki devletin benimsedikleri roller, söylemler ve normlar farklılaşmaktadır. Birleşik Krallık tarihsel süreçte Batılı bir büyük güç olarak geleneksel Batılı paradigmaya uyumlu söylemler ve politikalar geliştirmiştir. Kalkınma

yardımları bağlamında geleneksel donörlere uygun bir şekilde özgeci söylemler gerisinde gerçekleştirilen çıkarlar, DAC normları ve hiyerarşik kalkınma yardımı anlayışı çerçevesinde faaliyetlerini sürdürmüştür. 2010’lu yıllardan itibaren ise değişen koşullara paralel bir şekilde benimsediği rol ve söylemleri değiştirmiştir.

Brexit sonrası dönemde küresel bir aktör olarak siyasal, ekonomik, askeri, diplomatik vb. birçok alanda etkinliğini sürdürmeyi amaçlayan Birleşik Krallık kendini “yardım süper gücü”, “küresel ticaret ortağı” ve “kalkınma ortağı” olarak tanımlamaya başlamıştır. “Global Britain” vizyonu çerçevesinde Birleşik Krallık, kalkınma yardımlarını dış politikasının ekonomikleştirilmesi sürecine entegre ederek hem küresel ticaret hem de jeopolitik etki alanını genişletmeyi hedeflemektedir. Brexit sonrası dönemde yeni ticaret anlaşmaları ve serbest piyasa savunuculuğu ile küresel ekonomik aktör rolünü üstlenen Birleşik Krallık, kalkınma yardımlarını artık bir ahlaki yükümlülükten ziyade stratejik bir dış politika aracı olarak açıkça kullanmaktadır. 2010’lu yıllarda kalkınma işbirliği mimarisinde yaşanan dönüşüme paralel bir şekilde Birleşik Krallık, kalkınmayı yardımın ötesinde yatırım ve özel sektör finansmanı olarak değerlendirmeye başlamıştır. Bu çerçevede, yardım yerine ticareti önceleyen, özel sektör temelli kalkınma modelini teşvik eden bir anlayışı benimsenmektedir. Bu doğrultuda girişimciliği destekleyen, doğrudan yabancı yatırımları öne çıkaran, dijitalleşme, finans ve yenilenebilir enerji gibi alanlarda hem kalkınma hedeflerine hem de İngiliz şirketlerine katkı sağlayan politikalar uygulanmaktadır. Özel sektör destekli projeler ve British International Investment (eski CDC Group) aracılığıyla yatırım ve kalkınma finansmanı ön plana çıkarılmaktadır. Böylece, klasik ahlaki donörlük anlayışından uzaklaşarak, stratejik, ekonomik ve normatif boyutları harmanlayan daha esnek bir donör tipolojisi ortaya koymaktadır.

Güney Kore’nin donör kimliği, geleneksel DAC normlarına sadık kalsa da, yükselen donörlere özgü pragmatizm ve ekonomik çıkar temelli esneklikle harmanlanmıştır. Yardım faaliyetlerini ve kurumsal yapısını DAC normlarına ve standartlarına uygun hale getirmiştir. Çok taraflı kuruluşlara kısmi de olsa katılımı ve geleneksel mimarinin öncelediği bazı alanlarda faaliyet göstermesi bakımından da geleneksel mimarinin bir parçasıdır. Bunun yanında, bağlı yardımlar, özel sektör destekli altyapı yatırımları, kredi mekanizmaları ve kamu-özel ortaklıkları aracılığıyla Güney Kore şirketlerinin dış pazarlara erişimi desteklenmektedir. Bu doğrultuda, kalkınma yardımları aynı zamanda ekonomik diplomasi aracı olarak değerlendirilmekte, özellikle Asya-Pasifik ve Afrika’da stratejik iş birlikleriyle

bölgesel etki alanı genişletilmektedir. Güney Kore'nin Eximbank aracılığıyla yönettiği EDCF (Economic Development Cooperation Fund) gibi araçlar, altyapı ve enerji gibi sermaye yoğun alanlara yönelik proje finansmanında kullanılmakta; bu da ülkenin yardımı yalnızca yardım değil, yatırım temelli bir kalkınma anlayışıyla sunduğunu göstermektedir. Güney Kore'nin bu yaklaşımı, onu hem geleneksel hem de yükselen donör unsurlarını bünyesinde barındıran “melez” bir kalkınma aktörü haline getirmiştir.

Birleşik Krallık, uzun yıllar boyunca kalkınma yardımlarında yoksullukla mücadele ve küresel eşitsizlikleri azaltma temalarına odaklanarak; insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü, cinsiyet eşitliği ve çevresel sürdürülebilirlik gibi liberal normları öncelikli kabul etmiştir. DFID döneminde bu normatif çerçeve, yardım politikalarının meşruiyet temelini oluşturmuştur. Ancak 2010'lardan itibaren özellikle güvenlik, göç ve ticaret ile ilgili kaygılar ön plana çıkmış, söylem “yardımın ulusal çıkarlarla uyumlu olması gerektiği” yönünde evrilmiştir. Güney Kore ise kalkınma yardımlarında daha çok insani kalkınma, toplumsal dayanışma, kapasite geliştirme, eğitime erişim, sağlık hizmetleri ve teknik bilgi aktarımı gibi değerleri öncelemektedir. Söylem düzeyinde daha çok deneyim paylaşımı, insan merkezli kalkınma ve teknik işbirliği ifadelerine rastlanır. Güney Kore'nin yaklaşımı daha deneyim temelli, kolektif ilerlemeye dayalı ve karşılıklı öğrenme odaklıdır. Bu nedenle normatif çerçevesi, Batılı liberal normlardan ziyade kendi kalkınma tecrübesinin çıktıları olan pratik değerlere dayanır. Batılı donörlerin sahip olduğu normatif üstünlük söyleminden uzak durarak, daha yatay, dayanışmacı, eşitlikçi ve ortaklık temelli bir dil benimser. Güney Kore'nin söylemi, Güney-Güney İşbirliği ilkeleriyle uyumlu olarak ahlaki üstünlükten çok birlikte kalkınma fikrine dayanır.

Birleşik Krallık, geleneksel donör kimliğine uygun olarak uzun süre hibe temelli yardımlar, çok taraflı kurumlar aracılığıyla destek, STK'larla işbirliği, politika diyalogu, koşullu destek ve sektörel bütçe desteği gibi yöntemler kullanmıştır. Ancak son dönemde kalkınma yardımları, özellikle yatırım destekli finansman, özel sektör ortaklıkları, British International Investment gibi araçlarla donatılarak donör çıkarına entegre olmuş araçlara evrilmiştir. Yardım mekanizmaları giderek daha ticari ve stratejik hale gelmiştir. Güney Kore ise karma finansman, teknik işbirliği projeleri, uzman gönderimi, eğitim programları, altyapı desteği ve bilgi paylaşımı gibi yöntemleri önceliklendirmektedir. KOICA, Eximbank (EDCF) ve KSP aracılığıyla hem klasik hibeleri hem de proje kredilerini kullanmaktadır.

Güney Kore'nin yöntemi “öğreten donör” rolünü somutlaştırmak üzere kurgulanmış ve bilgi transferine dayalıdır. Bu bağlamda, Güney Kore'nin operasyonel tercihleri daha çok pratik, ihtiyaç odaklı ve kurumsal kapasiteye dönük niteliktedir.

Sonuç olarak, son yirmi yılda kalkınma mimarisi, aktörlerin çeşitliliği ve araçların çeşitlenmesiyle dönüşüm sürecine girmiştir. Bu bağlamda hem Birleşik Krallık hem de Güney Kore, kalkınma işbirliği politikalarında önemli revizyonlar gerçekleştirmiştir. Birleşik Krallık, DAC'ın kurucu üyelerinden biri olarak kalkınma işbirliğinin norm üreticisi olmuş; uzun yıllar geleneksel donör kimliğinin yapıtaşlarından birini oluşturmuştur. DFID'in kurulması, yardımın dış politikadan ayrışması açısından önemli bir dönemdir. Ancak son 15 yılda bu geleneksel yapı aşınmış, normatif düşünün yerini güvenlik, dış politika ve ekonomik çıkarlarla bütünleşen bir yaklaşım almıştır. Bu durum, Birleşik Krallık'ın geleneksel donör kimliğinden uzaklaştığını ve kısmen yükselen donörlerin araçsallaştırıcı yönlerine yaklaştığını göstermektedir. Yani, söylemde süreklilik, uygulamada ise kısmi bir kopuş söz konusudur. Güney Kore ise tarihsel olarak yardım alan bir ülke olduğu için geleneksel donör kimliğine dışarıdan ve sonradan katılmıştır. DAC'a 2010'da üye olan Güney Kore, yapısal olarak bu norm sistemine entegre olurken, içerik olarak yükselen donörlerle benzerlik göstermeye devam etmiştir. Özellikle Çin gibi donörlerle karşılaştırıldığında daha şeffaf, kurumsal ve hesap verebilir bir yapı sunsa da, Güney Kore yardımlarında özel sektör destekli kredi mekanizmaları, pragmatik hedefler ve karşılıklılık ilkesi belirgindir. Bu durum, Güney Kore'yi “melez donör” konumuna yerleştirir. Yani Güney Kore için donörlükte kopuştan çok, eş zamanlı süreklilik ve esnek uyarlama hakimdir.

Normatif düzeyde, yükselen donörlerin “eşitlik”, “ortaklık” ve “koşulsuzluk” söylemleri geleneksel donörlerin diskurunu etkilemiş; Birleşik Krallık da bu söylemleri kısmen benimseyerek “kalkınma ortağı”, “karşılıklı çıkar” gibi kavramları ön plana çıkarmaya başlamıştır. Güney Kore ise, hem DAC normlarına uyum sağlamış hem de Güney-Güney işbirliği söylemini muhafaza etmiştir. Operasyonel düzeyde ise, modalite çeşitlenmesi öne çıkmaktadır. Birleşik Krallık, DFID'nin FCDO'ya entegrasyonu sonrasında kalkınmayı yatırım ve ticaretle iç içe düşünmeye başlamış, BII ve UKEF gibi kurumlarla altyapı finansmanı ve karma finansman projelerine yönelmiştir. Güney Kore ise KOICA ve EDCF üzerinden kredi bazlı, teknik uzmanlık transferine dayalı bir model geliştirmiştir. Her iki ülke de kamu-özel ortaklıkları, bağlı yardımlar ve ticaretle entegre yardım biçimlerini

artırarak klasik hibe modelinin dışına çıkmıştır. Çok taraflılık bağlamında, Birleşik Krallık çok taraflı kuruluşlara yüksek oranda destek vermeyi sürdürürken, Güney Kore iki taraflı projelerle öne çıkmakta ve GPEDC, UNDCF gibi çok taraflı forumlara aktif katılım göstermektedir. Her iki ülke de kalkınma yardımı ölçümünde TOSSD sistemine aşamalı olarak entegre olmaktadır. Bu sistem, yalnızca RKY değil, kalkınma amacı taşıyan tüm akışları kapsayarak daha geniş bir etki değerlendirmesi sunmaktadır. Bu gelişmeler, her iki ülkenin de klasik rollerinden çıkarak daha esnek, çok yönlü ve rekabetçi bir kalkınma aktörüne dönüştüğünü, geleneksel ve yükselen donör özelliklerinin giderek melezleştiğini göstermektedir.

Sonuç

Son yirmi yılda uluslararası kalkınma işbirliği mimarisi, hem aktör sayısının artışı hem de normatif ve operasyonel yapıların çeşitlenmesiyle birlikte derin bir dönüşüm sürecine girmiştir. Özellikle Çin, Hindistan, Brezilya, Türkiye ve Güney Afrika gibi yükselen donörlerin sahneye çıkışıyla geleneksel olarak OECD-DAC çerçevesinde tanımlanan kalkınma rejimi normatif ve yapısal düzeyde sorgulanmaya başlamıştır. Bu yeni aktörlerin söylem, yöntem ve motivasyonları, donör-alıcı ilişkilerinin doğasını yeniden şekillendirmiş; geleneksel donörlerin normatif tekeli kırılmaya başlamıştır. Yardım mimarisi artık hiyerarşik ve Batı merkezli bir yapıdan, çok aktörlü, çok düzeyli ve melez özellikler taşıyan bir yapıya evrilmiştir.

Bu çalışmada, yükselen donörlerin kalkınma işbirliği mimarisine etkileri hem söylemsel hem de pratik düzeyde analiz edilmiş; mevcut paradigmayı ne ölçüde zorladıkları ya da dönüştürdükleri Birleşik Krallık ve Güney Kore örnekleri üzerinden incelenmiştir. Güney-Güney İşbirliği ilkeleri temelinde şekillenen alternatif donörlük anlayışı, içişlerine karışmama, eşit ortaklık ve karşılıklı fayda gibi normları öne çıkararak, Batılı donörlerin dayattığı koşulluluk mekanizmalarına meydan okumuştur. Aynı zamanda yükselen donörlerin öncülüğünde yeniden önem kazanan ekonomik sektörler ve büyümeye odaklı faaliyetler, geleneksel donörleri rekabetçi ortama uyum sağlamak adına politika revizyonlarına zorlamıştır. Geleneksel donörler, yükselen aktörlerin meydan okumalarına cevap vermek zorunda kalmış; bu da kalkınma yardımının amacını, içeriğini ve uygulama biçimlerini yeniden şekillendirmiştir.

Birleşik Krallık ve Güney Kore'nin geleneksel ve yükselen donör tiplerine temelde oldukça uyumlu söylemler ve politikalar geliştirdikleri görülmektedir.

Birleşik Krallık başlangıçtan itibaren genel eğilimlerin normatif ve operasyonel düzeyde hem belirleyicisi hem de uygulayıcısı olarak geleneksel mimarinin önemli bir temsilcisi olmuştur. Güney Kore ise yükselen donörlere özgü söylem ve uygulamalarla işbirliği faaliyetlerine başlamıştır. Ancak son dönemde her iki ülkenin de diğer donör grubuna yaklaşan söylem ve uygulamaları olduğu görülmektedir. Birleşik Krallık'ın son dönemde yükselen donörlerin bazı söylemlerini (karşılıklı fayda, ortaklık) ve uygulamalarını (altyapı yatırımları, karma finansman, ticaret ve yatırım) kalkınma yardımları bağlamında benimsediği açıkça görülmektedir. Güney Kore'nin ise DAC ve diğer çok taraflı forumlara katılım, bunların ön görüldüğü çerçevelere uyum ve çevre gibi öncelik verilen alanlara odaklanan politikalarla geleneksel mimariye entegre olduğu görülmektedir. Bu açıdan geleneksel ve yükselen donör politikalarının birbirine yaklaşma eğiliminde olduğu değerlendirilebilir.

Karşılaştırmalı analiz sonucunda, her iki ülkenin de kalkınma yardımlarını sadece insani ya da özgeci nedenlerle değil, aynı zamanda stratejik, ekonomik ve jeopolitik saiklerle yönlendirdiği görülmüştür. Bulgular, kalkınma işbirliğinin artık sabit normatif çerçevelerle tanımlanamayacak kadar esnek, çok katmanlı ve stratejik bir alan haline geldiğini göstermektedir. Birleşik Krallık, tarihsel olarak sahip olduğu normatif liderlik rolünü korumaya çalışmakla birlikte, değişen jeopolitik ve ekonomik koşullara uyum sağlamak adına yardım politikalarını ekonomik diplomasi ve dış politika stratejileriyle entegre etmektedir. Güney Kore ise, hem DAC'ın normatif yapısına entegre olmuş, hem de Güney-Güney İşbirliği söylem ve yöntemleri çerçevesinde kurduğu ortaklıklarla çıkarlarını gerçekleştiren melez bir aktör olarak özgün bir pozisyon edinmiştir.

Mevcut mimarinin dönüşümü geleneksel donörlerin değişen söylem ve politikalarıyla somutlaşmaktadır. Geleneksel donörlerin özgeciliğin arkasına gizlenmiş çıkar arayışlarını artık meşru bir şekilde ifade etmeleri, karşılıklı fayda ve ortaklık söylemini öne çıkarmaları ve kalkınma anlayışı ve değerler konusunda tek doğruluk ve belirleyicilik rollerinin sarsılması normatif düzeyde yaşanan dönüşümü ortaya koymaktadır. Uygulama düzeyinde ise yardımların yatırım ve ticaretle ilişkilendirilerek değerlendirilmesi; üretim ve altyapı gibi sektörlerle yeniden odaklanılması; özel sektör, sivil toplum ve devletin işbirliğiyle yürütülen karma finansman modellerinin öne çıkması, kalkınma işbirliği anlayışında belirgin bir dönüşüme işaret etmektedir. Bunlar, kalkınma paradigmasındaki bilgi ve iktidar ilişkisinin kırılması açısından önemli bir göstergedir.

Sonuç olarak, kalkınma işbirliği alanı artık yalnızca Batılı ülkelerin normatif liderliğinde ilerleyen bir sistem olmaktan çıkmakta; küresel güç dağılımındaki değişimlerle paralel olarak daha çoğulcu, rekabetçi ve melez bir yapıya dönüşmektedir. Yükselen donörlerin söylem ve pratikleri, geleneksel donörleri yeniden konumlanmaya zorlamakta, bu da donörlük anlayışının statik değil, dönüşebilir bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Uluslararası kalkınma mimarisi, bu yeni dönemde çok daha çoğulcu, esnek ve müzakereye açık bir yapıya evrilmektedir. Geleneksel donörler ile yükselen aktörler arasındaki sınırlar bulanıklaşmakta; normatif öncülük, uygulama esnekliği ve finansal araçlar arasındaki ayrımlar giderek iç içe geçmektedir. Bu bağlamda, yeni kalkınma düzeninin yalnızca yeni aktörlerle değil, aynı zamanda yeniden tanımlanan değerlerle ve uyarlanabilir stratejilerle inşa edildiğini görülmektedir. Gelecekte daha kapsayıcı, etkili ve meşru bir kalkınma işbirliği sisteminin oluşması için, geleneksel ve yükselen donörlerin karşılıklı öğrenmeye ve dönüşüme açık bir yaklaşımla, normatif uzlaşıları, uygulama modalitelerini ve işbirliği mekanizmalarını birlikte geliştirmeleri gerekmektedir.

Kaynakça

- Alesina, Alberto ve David Dollar. "Who Gives Foreign Aid to Whom and Why?", *Journal of Economic Growth*, C. 5, No. 1 (2000), s. 33–63.
- Appel, Susan. "Directions in a Post-Aid World? South–South Development Cooperation and CSOs in Latin America", *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, C. 29, No. 2 (2018), s. 308–324. <https://doi.org/10.1007/S11266-017-9838-0>.
- Becker, Berit. "Colonial Legacies in International Aid: Policy Priorities and Actor Constellations". içinde Carsten Schmitt (ed.), *From Colonialism to International Aid: Global Dynamics of Social Policy*, s. 161–185. Palgrave Macmillan, 2020.
- Berthélemy, Jean-Claude. "Aid Allocation: Comparing Donors' Behaviours", *Swedish Economic Policy Review*, C. 13, No. 2 (2006), s. 75–109.
- Chung, Bong Gun. "The Korean Model of ODA: A Critical Review of Its Concept and Practices Reflected in Educational ODA", *International Perspectives on Education and Society*, C. 29 (2016), s. 241–267. <https://doi.org/10.1108/S1479-367920140000029017>.
- Clarke, Gerard. "UK Development Policy and Domestic Politics 1997–2016", *Third World Quarterly*, C. 39, No. 1 (2018), s. 18–34. <https://doi.org/10.1080/01436597.2017.1369032>.
- Degnbol-Martinussen, John ve Poul Engberg-Pedersen. *Aid: Understanding International Development Cooperation*. London: Zed Books, 2005.
- Dreher, Axel, Valentin Lang ve Bernhard Reinsberg. "Aid Effectiveness and Donor Motives", *World Development*, C. 176 (2024). <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2023.106501>.
- Francisco, Pedro, Sérgio B. Moreira ve Jorge Caiado. "Identifying Differences and Similarities Between Donors Regarding the Long-Term Allocation of Official Development Assistance", *Development Studies Research*, C. 8, No. 1 (2021), s. 181–198. <https://doi.org/10.1080/21665095.2021.1954965>.
- Foreign, Commonwealth & Development Office (FCDO). *The UK Government's Strategy for International Development*. London: HM Government, Mayıs 2022.
- Foreign, Commonwealth & Development Office. *International Development in a Contested World: Ending Extreme Poverty and Tackling Climate Change: A White Paper on International Development*. London: HM Government, 2023.
- Gülseven, Yahya. *Old and New Foreign Aid Architecture*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Middle East Technical University, 2019.
- HM Treasury ve Department for International Development. *UK Aid: Tackling Global Challenges in the National Interest*. London: HM Government, Kasım 2015.
- Ireton, Barrie. *Britain's International Development Policies: A History of DFID and Overseas Aid*. 2013.
- Kim, Eun Mee ve Jong Ho Kim ve Jae Eun Lee. "Aid Effectiveness and Fragmentation: Changes in Global Aid Architecture and South Korea as an Emerging Donor". içinde Kim, Eun Mee ve Pil Ho Kim (ed.), *The South Korean Development Experience: Beyond Aid*, s. 101–122. Palgrave Macmillan, 2014. https://doi.org/10.1057/9781137278173_5.
- Kim, Eun Mee ve Pil Ho Kim (ed.). *The South Korean Development Experience: Beyond Aid*. Palgrave ve Macmillan, 2014. <https://doi.org/10.1057/9781137278173>.
- Kim, Jiho ve James Garland. "Development Cooperation and Post-Colonial Critique: An Investigation into the South Korean Model", *Third World Quarterly*, C. 40, No. 7 (2019), s. 1246–1264. <https://doi.org/10.1080/01436597.2019.1590775>.
- Kim, Sung-Hoon. "Korea in Africa: A Missing Piece of the Puzzle". 2013.

- KOICA. *KOICA Annual Report 2020*. Korea International Cooperation Agency, 2020.
- Lumsdaine, David ve James Schopf. "Changing Values and the Recent Rise in Korean Development Assistance", *Pacific Review*, C. 20, No. 2 (2007), s. 221–255. <https://doi.org/10.1080/09512740701306881>.
- Mawdsley, Emma. *From Recipients to Donors: Emerging Powers and the Changing Development Landscape*. London: Zed Books, 2012.
- Mawdsley, Emma. "South–South Cooperation 2.0: London and the Rise of the New Development Cooperation Actors", *Geography Compass*, C. 8, No. 7 (2014), s. 455–468.
- OECD. *OECD Development Co-operation Peer Reviews: Korea 2024*. Paris: OECD Publishing, 2024. <https://doi.org/10.1787/889c6564-en>.
- Quadir, Fahimul. "Rising Donors and the New Narrative of 'South–South' Cooperation: What Prospects for Changing the Landscape of Development Assistance Programmes?", *Third World Quarterly*, C. 34, No. 2 (2013), s. 321–338.
- Puspaningrum, Vira. *Ideas, Interest, Institutions, and Organizations in Development Aid Policy of the Netherlands and the United Kingdom*. Yüksek lisans tezi. International Institute of Social Studies, The Hague, Hollanda, 2017.
- Rajan, Raghuram G. ve Arvind Subramanian. "Aid and Growth: What Does the Cross-Country Evidence Really Show?", *The Review of Economics and Statistics*, C. 90, No. 4 (2008), s. 643–665.
- Riddell, Roger C. "Does Foreign Aid Really Work? An Updated Assessment", *Political Economy – Development: International Development Efforts & Strategies eJournal*, 2014. <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:111085815>.
- Sachs, Jeffrey D. *The End of Poverty*. New York: Penguin Press, 2005.
- Six, Clemens. "The Rise of Postcolonial States as Donors: A Challenge to the Development Paradigm?", *Third World Quarterly*, C. 30, No. 6 (2009), s. 1103–1121. <https://doi.org/10.1080/01436590903037366>.
- Taylor, Peter, Kate Macdonald, Sarah Huckstep ve Yujie Sun. "Shifting Norms, Multiplying Actors, Turbulent Times: An Emerging Landscape of International Development Co-operation", *Development Policy Review*, C. 41 (2023), e12686. <https://doi.org/10.1111/dpr.12686>.
- Watson, Iain. "Global Korea: Foreign Aid and National Interests in an Age of Globalization", *Contemporary Politics*, C. 17, No. 1 (2011), s. 53–69. <https://doi.org/10.1080/13569775.2011.552688>.
- Watson, Iain. "Governments and NGOs in Asian Overseas Development Assistance: Assessing South Korea's Model of Foreign Aid", *Asian Studies Review*, C. 36, No. 1 (2012), s. 79–103. <https://doi.org/10.1080/10357823.2011.652067>.
- Watson, Iain. *Foreign Aid and Emerging Powers: Asian Perspectives on Official Development Assistance*. London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2014.
- Woods, Ngaire. "Whose Aid? Whose Influence? China, Emerging Donors and the Silent Revolution in Development Assistance", *International Affairs*, C. 84, No. 6 (2008), s. 1205–1221.
- Yoon, Mi Young ve Chung-in Moon. "Korean Bilateral Official Development Assistance to Africa Under Korea's Initiative for Africa's Development", *Journal of East Asian Studies*, C. 14, No. 2 (2014), s. 279–301.
- Zimmermann, Felix ve Kimberly Smith. "Policy Arena: More Actors, More Money, More Ideas for International Development Cooperation", *Journal of International Development*, C. 23, No. 5 (2011), s. 722–738.

BUCK-PASSING AND DIRECT BALANCING STRATEGIES IN U.S. MIDDLE EAST POLICY: INSIGHTS FOLLOWING THE OCTOBER 7 GAZA WAR

ABD'NİN ORTADOĞU POLİTİKASINDA SORUMLULUĞU DEVRETME VE DOĞRUDAN Dengeleme Stratejileri: 7 Ekim Gazze Savaşı Sonrası Çıkarımlar

Seher BULUT*

Abstract

For years, US policy in the Middle East has prioritized securing energy resources in the region, countering regional threats and ensuring the security of key allies such as Israel. The October 7 Gaza War posed significant challenges to the United States' efforts to balance its two key interests: countering regional threats and ensuring the security of key allies. The policies implemented by the U.S. during the war reflect a case of its enduring reliance on regional allies to re-stabilize the regional balance of power. Assessing US policy during the October 7 Gaza War, this study examines the functionality of the burden-shifting strategy in this process, an element of the theory of offensive realism. The findings provide new insights into the nature of U.S. strategy in the Middle East, emphasizing the interplay between military, diplomatic, and regional considerations in a rapidly changing geopolitical landscape.

Keywords: US, Offensive Realism, buck-passing, direct balancing, October 7 Gaza War

Öz

ABD'nin Orta Doğu politikası uzun yıllardır bölgedeki enerji kaynaklarını güvence altına almaya, bölgesel tehditlere karşı koymaya ve İsrail gibi kilit müttefiklerinin güvenliğini sağlamaya öncelik vermiştir. 7 Ekim Gazze Savaşı, Amerika Birleşik Devletleri'nin iki önemli çıkarı olan bölgesel tehditlere karşı koyma ve İsrail gibi kilit müttefiklerinin güvenliğini sağlama çıkarları arasında denge kurma çabalarında önemli zorluklar ortaya çıkardı. ABD'nin savaş sırasında uyguladığı politikalar, bölgedeki çıkarlarını gerçekleştirmek için bölgesel müttefiklere olan sürekli bağımlılığının bir örneğini yansıttı. ABD'nin 7 Ekim Gazze Savaşı sırasında ortaya koyduğu politikaları değerlendiren bu çalışma, saldırgan realizm teorisinin bir unsuru olan yük aktarımı ve doğrudan dengeleme stratejilerinin bu süreçteki işlevselliğini incelemektedir. Bulgular, ABD'nin Orta Doğu'daki stratejisinin doğasına dair yeni içgörüler sunmakta ve hızla değişen jeopolitik manzarada askeri, diplomatik ve bölgesel dinamikler arasındaki etkileşimi ön plana çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ABD, saldırgan realizm, sorumluluğu devretme, doğrudan dengeleme stratejisi, 7 Ekim Gazze Savaşı

*Ankara Medipol Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dr. Öğretim Üyesi

E-posta: seher.bulut@ankaramedipol.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-5962-2013

Makale Atfı Bilgisi: BULUT Seher (2025). Buck-Passing And Direct Balancing Strategies In U.S. Middle East Policy: Insights Following

The October 7 Gaza War,

Avrasya Etüdleri

Gönderim Tarihi: 28.04.2025 Kabul Tarihi: 09.05.2025

Introduction

Significant developments in the distribution of power in the international system have continued to increase since the end of the Cold War, leading US administrations to develop new responses to these challenges. Before the 2003 Iraq War, the United States shaped the Middle East as an extension of the international order based on rules, through both coercive and conciliatory means directed at regional powers.¹ However, after the failure of the Iraq invasion in 2003 and the U.S. withdrawal from the region in 2011, this order was disrupted.² The Arab Spring and the subsequent counter-revolutions created a structure dominated by weak states and non-state actors.³ The Middle East is now characterized not by a state-centered system but by a “neo-medieval” order, where informal authorities and actors are intertwined.⁴ The regional order built on American unipolarity, although it began to decline with the Arab Spring, still faces the reality that there is no hegemonic power capable of truly challenging the U.S. This absence of a rival power leads the U.S. to continue showcasing its traditional reflexes in regional developments.

After the US large-scale withdrawal decisions from Syria, Iraq⁵ and Afghanistan, the offshore balancing approach has gained prominence among other foreign policy options.⁶ This strategy can also be a useful guide for understanding the recent changes in US policy towards the Middle East. Offshore balancing, in its simplest form, entails ensuring U.S. interests by maintaining its position as the sole major power in the Western Hemisphere while preventing any other power from achieving a hegemonic status in Europe, the energy-rich Persian Gulf region, and East Asia. In an environment where no hegemonic actor exists,

1 Andreas Krieg (2024). “The war in Gaza, the decline of US leadership and the emergence of a networked regional order”, *Mediterranean Politics*, 1-10.

2 Marco Cornelos, “Iraq war: Twenty years on, the US has learned nothing”, *Middle East Eye*, March 2023, <https://www.middleeasteye.net/opinion/us-iraq-war-disastrous-learned-nothing>, erişim 31.12.2024.

3 Nader Hashemi, “The Arab Spring, U.S. F ab Spring, U.S. Foreign Policy, and the Question of , and the Question of Democracy in the Middle East”, *Denver Journal of International Law & Policy*, 41-1, January 2012, <https://digitalcommons.du.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1108&context=djilp>, erişim 05.01.2025.

4 Sadık Ünay, “Neo-medievalism and the new regional order in the Middle East”, *Daily Sabah*, https://www.dailysabah.com/columns/sadik_unay/2017/10/07/neo-medievalism-and-the-new-regional-order-in-the-middle-east, erişim 04.01.2025.

5 Christopher Layne, “America’s Middle East Grand Strategy after Iraq: The Moment for Offshore Balancing”, *Review of International Studies*, Vol. 35, No. 1, 2009.

6 Posen, B. R. (2014). *Restraint: A new foundation for U.S. grand strategy*. Cornell University Press; Walt, S. M. (2018). “U.S. Grand Strategy After the Cold War.” *International Security*, 42(4), 30-66.

the United States aims to avoid deploying its military forces directly. Instead, it adopts a strategy of buck-passing, delegating responsibility to regional powers and preventing any disruption of the balance of power. The U.S. military presence is shaped by the distribution of power across three key regions: Europe, East Asia, and the Middle East/Persian Gulf. However, a substantial military shift to these regions is not deemed highly functional. The U.S. commits to supporting its allies in these regions as necessary but avoids prolonged military deployments abroad. Essentially, the United States delegates regional responsibilities to local powers ⁷. This strategy, in summary, emphasizes staying as distant as possible while only deploying military forces to relevant regions when absolutely necessary. In the context of the Middle East, this strategy has manifested in U.S. policies aimed at securing energy resources, countering regional threats, and ensuring the security of key allies such as Israel, which emerged as a regional power following the Six-Day War.

The Gaza War, which began on October 7, became a significant event in this context. Following the outbreak of the war, questions arose regarding how the U.S. would position itself and how it would shape its policies in the region moving forward. Against this backdrop, the study aims to provide a fresh perspective on the continuity and changes in the U.S. view of regional power dynamics after October 7. ⁸ While a significant portion of the studies on this subject has concentrated on the current state of the U.S.-Israeli alliance and the impact of the Gaza War on relations with Europe and the broader global standing of the U.S., less attention has been given to how the U.S. has instrumentalized the October 7 War to protect the regional balance of power through the buck-passing, as outlined in the framework of offensive realism. The study begins by examining key issues in US Middle East policy prior to the October 7 war, including cooperation with Israel, in order to provide a clearer picture of relevant developments. The second part focuses on the situation after October 7, applying the theory of offensive realism and its strategic framework of buck-passing and direct balancing strategies to analyze U.S. policies on the matter. The conclusion synthesizes these findings and discusses their implications for future research in international relations. This

7 John J. Mearsheimer, Stephen M. Walt, "The Case for Offshore Balancing: A Superior U.S. Grand Strategy", *Foreign Affairs*, Vol. 95, No. 4, 2016, s. 70-83.

8 Brain, Katulis, The Biden Administration's Middle East Policy at a Time of War: An Assessment of US Policy Six Months Into the Israel-Hamas War, *Middle East Eye*, <https://www.mei.edu/publications/biden-administrations-middle-east-policy-time-war-assessment-us-policy-six-months>, erişim 14.11.2024.

approach indicates the US continue to prioritize its focus on ensuring the protection of its key interests in the Middle East through regional alliances.

1. The Regional Order before October 7 Gaza War

At the conclusion of the Six-Day War, Israel demonstrated to the Arab world that it would remain a sovereign state, prompting the United States to recognize Israel as a regional power that could no longer be overlooked. During this process, one of the closest countries the U.S. allied with was Israel. For Israel, being part of this approach was significant in demonstrating its strategic importance in the eyes of the rising Cold War power, the U.S., as a newly established state. From the U.S. perspective, Israel could serve as a balancing force against other regional states such as Saudi Arabia, Türkiye, Iran, and Egypt, thus facilitating the implementation of the balance-of-power policy. In this context, a symbiotic relationship emerged between the strategic interests of the U.S. and Israel, both of which recognized the need for an assertive foreign policy to maintain their hegemonic status. Within these policies, bilateral cooperation with Israel, spanning the military, economic, technological and intelligence sectors, has been crucial. While trade and innovation have flourished between the two countries, security, comprehensive cooperation in defense systems, joint military exercises and intelligence sharing have remained the cornerstone of the US-Israel relationship. The Foreign Military Financing (FMF) relationship between the US and Israel amounts to around \$3.4 billion annually, as US law requires the executive branch to take measures to maintain Israel's Qualitative Military Edge (QME) and ensure its technological superiority in defense. The agreement guarantees \$3.3 billion annually until 2028, with the potential for additional funding in times of crisis, such as the Gaza conflict. ⁹For fiscal year 2024, Congress has allocated over \$12.6 billion to Israel.¹⁰

While the U.S.-Israel security agreement has progressed in this way, the United States has also sought to address the Israeli-Palestinian conflict through various initiatives aimed at promoting peace and stability in the region. As a mediator in key peace negotiations such as the Camp David Accords (1978)¹¹, the Oslo

9 Jim Zanotti, "Israel: Major Issues and U.S. Relations", Congressional Research Service, 9 July 2024, <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R44245>, erişim 05.05.2024.

10 US Department of State, "U.S. Security Cooperation with Israel", 19 October, Bureau of Political- Military Affairs, <https://www.state.gov/u-s-security-cooperation-with-israel/>, erişim 05.04.2024.

11 The Office of the Historian -U.S. Department of State, "Camp David Accords and the Arab-Israeli Peace Process", <https://history.state.gov/milestones/1977-1980/camp-david>, erişim 06.05.2024.

Accords (1993)¹², and the Camp David Summit (2000)¹³, the US has sought to establish frameworks on critical issues related to the subject. However, since the 2011 Arab Spring, the US focus has shifted due to the growing threats posed by critical developments in the region, such as the wars in Syria and Yemen, Iran's regional ambitions, and the rise of extremist groups such as al-Qaeda and ISIS.¹⁴ As a result, the US has prioritized addressing these pressing security concerns over efforts to resolve the Israeli-Palestinian conflict. With the Trump administration in office, the United States abandoned its traditional role as a neutral mediator and gave full support to Israel, recognizing the disputed status of Jerusalem as Israel's capital and taking the lead in improving relations between Israel and countries in the region. The Ibrahim Accords, which marked a major shift in Middle East diplomacy, sought to deepen both US-Israeli relations and broader regional cooperation.¹⁵ Following the UAE's normalization with Israel in August 2020, other countries such as Bahrain, Morocco and Sudan announced US-brokered agreements to normalize relations with Israel. The agreements further strengthened Israel's ties with Arab countries and promoted cooperation in areas such as trade, security and technology.¹⁶ Through the agreements, the US strategically aims to unite key US allies in the region against extremist forces, build a new regional coalition, realign Arab-Israeli relations and create momentum for broader peace agreements, and last but not least, shift the regional balance in favor of US interests.

When the Biden administration took office, it directly criticized the Israeli government on issues such as settlement expansion and judicial reforms. Biden argued that these reforms posed a threat to Israel's democratic structure, explicitly criticizing Prime Minister Netanyahu and delaying an invitation for him to visit Washington. Through this stance, the U.S. attempted to reinforce its influence in shaping Israeli policies while navigating the delicate balance of its alliances

12 The Office of the Historian -U.S. Department of State, The Oslo Accords and the Arab-Israeli Peace Process , <https://history.state.gov/milestones/1993-2000/oslo>, erişim 02.06.2024.

13 Greg Shapland, Yossi Mekelberg, Israeli-Palestinian Peacemaking, 26.09.2024, <https://www.chathamhouse.org/2019/01/israeli-palestinian-peacemaking>, erişim 21.11.2024.

14 Mehreen Yaseen, Sadaf Ghayoor, Musaiab ul Hassan Shakir, Iqra Zafar, US Foreign Policy: Towards Middle East (2018-2023), *Indus Journal of Social Sciences*, 2:2, 2024.

15 Neri Zilber, Normalization Deal Between Israel and the UAE Signals a Shift in the Region, Foreign Policy, <https://foreignpolicy.com/2020/08/13/israel-uae-normalization-west-bank-annexation/>, August 13, 2023.

16 Kali Robinson,, What Is U.S. Policy on the Israeli-Palestinian Conflict?, <https://www.cfr.org/background/what-us-policy-israeli-palestinian-conflict>, July 12, 2023.

and interests in the Middle East. Although Biden was not immediately successful in fully directing U.S. Middle East policy with a clear doctrine, the strategy that emerged, referred to in public discourse as the “Biden Doctrine,” was seen as a critical framework for the region. Without such a doctrine, commentators warned that the crisis in the Middle East could strengthen Iran, isolate Israel, and fragment the U.S.’s ability to influence events, thus undermining its strategic objectives in the region. The Biden administration sought to preserve the regional balance of power through its approach to the October 7 War, conceptualized within the framework of the Biden Doctrine, which focused on five key pillars. In his 2023 speech ¹⁷, Brett McGurk outlined key elements of the Biden Doctrine for U.S. engagement in the Middle East, emphasizing five core principles: partnerships, deterrence, diplomacy, integration, and values. These principles were first articulated by President Biden during his 2022 meeting with the GCC+3 in Jeddah, Saudi Arabia, and were later integrated into the administration’s National Security Strategy. While the Biden Doctrine is not much different from the doctrines put forward by other US presidents, it basically reflects a comprehensive approach to securing US interests in the region. Consistent with the US offshore balancing strategy in the Middle East, the doctrine aims to reduce traditional military interventions and direct engagement in the Middle East, while strengthening security cooperation with regional partners and seeking more diplomatic solutions. Another important aspect of the US Middle East strategy was the introducing of IMEC (the India-Middle East-Europe Economic Corridor) project. The IMEC which was subject to discussions as a complementary element of the normalization of relations between the Gulf countries and Israel with the support of the US, was seen as important for the US to maintain its influence in the region. Faced with the challenges of strained US-Russia relations due to the Ukraine War on the one hand and the growing tension in the US-China rivalry on the other, the US administration aimed to increase economic cooperation among countries in the Middle East and to contribute to regional stability. The project, which has the potential to strategically strengthen the US presence in the region, also aimed to emphasize the economic aspect of US diplomacy.¹⁸

17 Atlantic Council, Brett McGurk sets out the ‘Biden doctrine’ for the Middle East, February 15, 2023. <https://www.atlanticcouncil.org/commentary/transcript/brett-mcgurk-sets-out-the-biden-doctrine-for-the-middle-east/>.

18 Alberto Rizzi, The infinite connection: How to make the India-Middle East-Europe economic corridor happen, ECFR, <https://ecfr.eu/publication/the-infinite-connection-how-to-make-the-india-middle-east-europe-economic-corridor-happen/>, 23 April 2024, erişim 06.02.2025.

The outbreak of the Gaza War posed several challenges to the United States in maintaining its strategy to uphold regional order, managing its strategic alliances with Arab countries, and its support for Israel. The conflict strained U.S. relations with countries critical of Israeli actions, such as those in the Arab world, requiring the U.S. to carefully navigate its role in the broader Middle East amid concerns about further destabilization. To address these challenges, the United States has implemented its regional strategy through specific policies. This section will evaluate these concrete policies under two main headings: 1. Reduced Military Footprint vs. Strengthened Engagement, 2. Delegating Security Responsibilities to Regional Allies.

2. After 7 October: Concrete Indicators of US's Buckpassing Strategy

The most significant axis perceived as a threat to the interests of the U.S. in the region is the Axis of Resistance - Hamas in Gaza; Hezbollah in Lebanon; the Houthis in Yemen; militias in Iraq, Syria, and the West Bank; and Iran itself¹⁹, given that its core objective is defined as opposing U.S. and Israeli hegemony in the region. Particularly after the onset of the Syrian Crisis in 2011, USA's concerns about the Axis of Resistance—comprising both state and non-state actors that challenge its regional policies—intensified considerably. In an effort to mitigate these concerns, the U.S. sought to limit the expansion of the Axis through military operations, diplomatic pressure, and various alliances. After October several concrete indicators of the United States' buckpassing strategy became apparent. In the context of the U.S., several actions post-October 7 point to the implementation of this strategy.

2.1. Reduced Military Footprint vs. Strengthened Engagement

Following the events of October 7, the US military buildup in the region was also massive and indicative of US priorities in the changing geopolitical environment. Illustrating the seriousness of the situation, the President ordered a fleet of United States naval forces to the Eastern Mediterranean, including the USS Gerald R. Ford Carrier Strike Group. Shortly thereafter, the deployment of the USS Dwight D. Eisenhower Carrier Strike Group to the Persian Gulf signaled the US commitment to deter potential threats.²⁰ While the U.S. deployed

19 According to the Israeli Prime Minister Israel is engaged in defending itself on at least seven fronts, all Iranian-inspired and supported: Hamas in Gaza; Hezbollah in Lebanon; the Houthis in Yemen; militias in Iraq, Syria, and the West Bank; and Iran itself. (Neville Teller, The Axis of Resistance may crumble on its own - opinion, <https://www.jpost.com/opinion/article-819392>, 10.09.2024.)

20 Oren Lieberman, Natasha Bertrand and Brad Lendon, US sending second carrier strike group, fighter jets to region as Israel prepares to expand Gaza operations, CNN, <https://edition.cnn.com/2023/10/14/middleeast/us-aircraft-carrier-eisenhower-israel-gaza-intl-hnk-ml/index.html>, erişim 10.11.2024.

aircraft carriers and military assets to the Eastern Mediterranean, evaluations were conducted to determine the specific target of this deployment. By increasing its military presence while avoiding direct confrontation, the US sought to place greater responsibility on regional actors to maintain security and stability. The biggest message behind the deployment of the US Navy in the region (besides supporting Israel's security and projecting power) was sent to the Axis of Resistance, warning them not to intervene in the war and at the same time not to open another front against Israel.²¹

There are reasons behind this approach by the United States. During this period, the Houthis in Yemen launched attacks on both Israeli territory and international shipping in the Red Sea, linking the attacks to their opposition to Israeli military operations against Hamas in Gaza. In response, the Biden administration has engaged regional actors by launching "Operation Prosperity Guardian", a multinational military effort involving more than 20 countries aimed at defending the security of shipping in the Red Sea. Similar attacks have taken place in Syria and Iraq, while Iranian-backed militias have targeted Israel and the US military presence in the region in hundreds of attacks. In addition, conflict and tensions between Israel and Hezbollah in Lebanon have escalated over the past six months, with cross-border attacks and Israeli strikes targeting Hezbollah leaders. The Biden administration has repeatedly deployed special envoy Amos Hochstein in diplomatic efforts to reduce tensions on the border between Israel and Lebanon. As a result, the United States has so far avoided a wider regional conventional war, placing the burden mainly on Israel.²²

2.2. Delegating Security Responsibilities to Regional Allies

2.2.1. Reliance on Israel

While the Axis of Resistance has responded to the policies of U.S.-Israel alliance in the Middle with varying degrees of intensity over the years, Hamas emerged as the key actor on October 7. The U.S., which has designated Hamas as a terrorist organization since 1997, immediately condemned the attacks, framed Israel's war against Hamas as part of the broader fight against ISIS and terrorism.

21 Michael R. Gordon and Nancy A. Youssef, How Oct. 7 Upended America's Global Military Strategy, *The Wall Street Journal*, <https://www.wsj.com/politics/national-security/how-oct-7-upended-americas-global-military-strategy-9e288f96>, 9 October 2024, erişim 12.12.2024.

22 Brain, Katulis, The Biden Administration's Middle East Policy at a Time of War: An Assessment of US Policy Six Months Into the Israel-Hamas War, *Middle East Eye*, <https://www.mei.edu/publications/biden-administrations-middle-east-policy-time-war-assessment-us-policy-six-months>, erişim 14.11.2024.

In this process, the US perspective was very close to Israel's. Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu has repeatedly stated that Israel seeks "total victory" over Hamas, including by eliminating its military and administrative capabilities.²³ President Biden and other officials described Hamas's actions as a severe assault on civilians, calling them horrific and indiscriminate.²⁴ Throughout Israel's extensive operations in Gaza, the United States consistently supported Israel by intensifying military aid²⁵ to weaken Hamas, aligning with Israel's declared aim of achieving total victory over Hamas.

The Biden administration reaffirmed the U.S. commitment to Israel's security, including continued military aid and support for its defense. This commitment aligns with the broader U.S. strategy of maintaining strong bilateral ties with Israel, ensuring its security in the face of regional threats, and upholding its qualitative military edge. In a speech delivered just days after the crisis erupted²⁶, U.S. President Joe Biden referred to the moment the attacks began as "a moment when pure, unadulterated evil was unleashed upon this world." U.S. Secretary of State Antony Blinken's high-level meetings with Israel's Emergency War Cabinet marked a first since 1973. During the years of the Yom Kippur War, a similar visit was conducted by Henry Kissinger, then the top American diplomat.²⁷ Through his subsequent visit to Israel, following these statements, Biden demonstrated that the U.S. is deeply committed to Israel's security, going beyond rhetoric. The U.S. tried to avoid direct confrontation with the Axis of Resistance by encouraging Israel to address its own security concerns, given its role in the conflict.

Prior to the visit, Secretary Blinken announced that Israel would allow humanitarian aid into Gaza, which helped to mitigate public reactions to Biden's upcoming visit²⁸. This decision reflects a strategic approach to balancing support for Israel with the pressing humanitarian needs in the region. The Biden

23 Israeli Prime Minister's Office, "PM Netanyahu's speech at UNGA in New York," September 28, 2024, <https://www.gov.il/en/pages/event-un280924>, erişim 15.12.2024.

24 Matthew Miller, US Department of State, Department Press Briefing – October 7, 2024, <https://www.state.gov/briefings/departement-press-briefing-october-7-2024/>, erişim 11.10.2024.

25 Linda J. Bilmes, William D. Hartung, and Stephen Semler, "United States Spending on Israel's Military Operations and Related U.S. Operations in the Region, October 7, 2023 – September 30, 2024" Watson Institute for International & Public Affairs, <https://watson.brown.edu/costsofwar/papers/2024/USspendingIsrael>, erişim 06.09.2024.

26 The White House, Remarks by President Biden on the Terrorist Attacks in Israel, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2023/10/10/remarks-by-president-biden-on-the-terrorist-attacks-in-israel-2/>, 10.10.2023.

27 Ynet, US takes charge of war, that will come at a cost, <https://www.ynetnews.com/article/bjptlk3bp>, 17.10.2023.

28 The White House, Remarks by President Biden on the October 7th Terrorist Attacks and the Resilience of the State of Israel and its People | Tel Aviv, Israel, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2023/10/18/>

administration's efforts underscore a nuanced understanding of the complexities involved in Middle Eastern diplomacy, where military assistance and humanitarian considerations must coexist. By engaging directly with Israeli leaders and emphasizing support amidst ongoing tensions, he sought to strengthen diplomatic ties that have historically defined U. S.-Israel relations. Throughout these efforts, the United States has also shielded Israel from international criticism, which, according to some, has impeded diplomatic efforts to resolve the conflict. The U.S. vetoed a United Nations resolution calling for an immediate ceasefire and a cessation of Israeli military operations. This veto ensured that no official UN position would censure Israel's actions, despite widespread international demands for accountability. Moreover, U.S. leaders have consistently portrayed Israel's military actions as essential for protecting its citizens, emphasizing Hamas as a terrorist organization. This narrative has been actively promoted in speeches at the UN and other international forums to garner support for Israel's actions and mitigate criticism. This stance aligns with the approach the United States has maintained since the 1970s. As a permanent member of the UN Security Council, the U.S. has used its veto power dozens of times to block resolutions censuring Israel, citing a perceived bias within the United Nations against Israel.²⁹ Notably, since 1980, the U.S. has only once permitted the Security Council to condemn Israel's settlement activities—in late 2016, when the outgoing Obama administration abstained from the vote.

The war, initially centered on the Gaza front, has also brought regional implications into sharper focus following the increased activity of Lebanon's Hezbollah along Israel's northern border. Hezbollah declared its support for Palestinian resistance against Israel and launched rocket and mortar attacks on Israeli positions near the Israel-Lebanon border. However, these attacks did not escalate into a full-scale conflict. During this period, the U.S. administration reiterated its support for Israel³⁰ and deployed additional warships and military aid to the region to help manage the heightened tensions. Since the beginning of the crisis, the United States has engaged in diplomatic efforts to establish a ceasefire between

remarks-by-president-biden-on-the-october-7th-terrorist-attacks-and-the-resilience-of-the-state-of-israel-and-its-people-tel-aviv-israel/, 18.10.2023.

29 Middle East Eye, The 43 times US has used veto power against UN resolutions on Israel, <https://www.middleeasteye.net/news/43-times-us-has-used-veto-power-against-un-resolutions-israel>, 19.12.2017.

30 The White House, Statement from President Joe Biden on the Death of Hassan Nasrallah, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2024/09/28/statement-from-president-joe-biden-on-the-death-of-hasan-nasrallah/>, 28 September 2024, erişim 10.11.2024.

Israel and Hezbollah. The U.S. has also focused on preventing Iran, a key actor in the “axis of resistance,” from playing a more direct role, which is believed to have influenced Hezbollah’s decision to refrain from entering an all-out war thus far. Despite the ceasefire agreement reached between the parties on November 27, achieving a lasting ceasefire remains highly challenging under the current circumstances. The U.S. recognizes the necessity of avoiding direct involvement in the conflict while continuing to press both sides to adhere to the framework of reducing cross-border fire in order to de-escalate tensions in the region.³¹

2.2.2. Balancing Israel with Axis of Resistance : A necessity for US?

Although the U.S.-Israel relationship remained closely cooperative during the escalation following October 7, it underwent significant revision following Israel’s military operations in Gaza.³² This shift became particularly evident after Israel’s seven-month campaign, culminating in a large-scale ground assault on the city of Rafah in Gaza on May 6. Israel’s insistence that a victory could not be achieved without capturing Rafah and neutralizing the remaining Hamas members there led to growing concerns in Washington. These developments prompted U.S. officials to confirm that the Biden Administration was “reviewing some near-term security assistance” for Israel. Specifically, a shipment of 2,000-pound and 500-pound bombs³³, previously set to be delivered, was paused due to fears regarding their potential use in Rafah, the southernmost province of Gaza. This revision of U.S. policy reflected broader concerns about the escalation of violence and the humanitarian impact of the ongoing military operations in Gaza. The Biden administration had already raised concerns several times prior to this regarding Israel’s potential for conducting a large-scale ground offensive in Rafah. In fact, President Biden himself reminded Israeli leadership of these warnings during his recent discussions with Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu. Biden emphasized the need for caution, expressing apprehension over the impact of such operations on both the civilian population in Gaza and the broader regional

31 Daniel Byman, Seth G. Jones, and Alexander Palmer, *Escalating to War between Israel, Hezbollah, and Iran*, CSIS, <https://www.csis.org/analysis/escalating-war-between-israel-hezbollah-and-iran>, 4 October, erişim 01.01.2025.

32 Nancy A. Youssef and Gordon Lubold, “U.S. Stalls Weapons Shipment to Israel in Bid to Stop Rafah Offensive”, *The Wall Street Journal*, 8 May 2024, <https://www.wsj.com/politics/national-security/u-s-paused-weapons-shipment-to-israel-over-a-possible-rafah-offensive-1074521b>, erişim 08.06.2024.

33 Department of Defense, “Pentagon Press Secretary Air Force Maj. Gen. Pat Ryder Holds a Press Briefing,” May 9, 2024, <https://www.defense.gov/News/Transcripts/Transcript/Article/4013765/pentagon-press-secretary-maj-gen-pat-ryder-holds-press-briefing/>, erişim 11.11.2024.

stability.³⁴ In response, Prime Minister Netanyahu rejected the notion that the U.S. was withholding critical military aid.³⁵ He framed the Biden Administration's pause on weapon shipments as a direct consequence of American efforts to undermine the full eradication of Hamas, arguing that this reflected a broader U.S. interest in allowing Hamas to persist in some form within Gaza.³⁶ Netanyahu's statement has reflected the growing tension between Israel's operational objectives and U.S. concerns regarding the potential long-term consequences of an unrestrained military campaign in Gaza.

This highlights the delicate balancing act in U.S.-Israel relations, particularly in times of intense military conflict. The U.S. has long provided Israel with extensive military support, but this support after 7 October war not unconditional. In this instance, the U.S. sought to ensure that its ally's military actions aligned with its broader strategic goals, particularly avoiding an escalation that could exacerbate regional instability or further alienate international opinion. These developments underline the complexities of the U.S.-Israel alliance, where geopolitical considerations and humanitarian concerns intersect in a context of ongoing regional conflict. Furthermore, the Biden Administration's response signals a more nuanced approach to U.S. military assistance in the Middle East, emphasizing diplomatic engagement and strategic oversight over direct support for military actions. By intervening in the flow of arms and voicing concerns over Israel's military tactics, the U.S. sought to maintain a degree of influence over its ally's operations and underscore the importance of managing international perceptions, especially given the growing calls for accountability regarding the humanitarian situation in Gaza.

In addition to all this development, the Biden administration's request for Israel to outline a "day after" plan for Gaza³⁷ has elicited varied reactions within Israel. This demand was perceived by some, particularly on the right, as an intrusion into Israel's sovereignty and its right to shape its own security strategies, with

34 Zeke Miller and Aamer Madhani, "Biden warns Netanyahu against major Rafah offensive as divide between the 2 leaders grows", <https://apnews.com/article/biden-netanyahu-gaza-rafah-d85423ad066fe41ac5783db5bd9ecffd>, 7 May 2024, erişim 10.11.2024.

35 i24News, Netanyahu on U.S. arms shipment pause: "If we have to stand alone, we will stand alone", 09 May 2024, <https://www.i24news.tv/en/news/israel-at-war/artc-netanyahu-on-u-s-arms-shipment-pause-if-we-have-to-stand-alone-we-will-stand-alone>, erişim 11.11.2024.

36 Department of Defense, "Pentagon Press Secretary Air Force Maj. Gen. Pat Ryder Holds a Press Briefing," May 9, 2024.

37 Bernd Debusmann Jr & Tom Bateman, Biden unveils Israeli proposal to end Gaza war, <https://www.bbc.com/news/articles/cw8860gn1nwo>, BBC, 1 June 2024, erişim 06.06.2024.

critics interpreting it as a form of pressure.³⁸ At the same time, the request sparked criticism over Israel's lack of a long-term strategy for its Gaza operations, highlighting concerns about the humanitarian and political consequences of military actions. While the Biden administration's call was seen by some as a warning for Israel to consider broader implications, others viewed it as evidence of a disconnect between U.S. and Israeli priorities, fueling frustration over the perception that Washington does not fully grasp Israel's security needs.³⁹ Additionally, the request was interpreted as a reflection of international pressure regarding the humanitarian situation in Gaza, prompting debates in Israel over whether the U.S. stance primarily serves Israel's interests or its own international reputation. The uncertainty surrounding the governance of Gaza post-Hamas was central to this discussion, intensifying the pressure on the Israeli government to formulate a comprehensive plan. This development underscored strategic differences within U.S.-Israel relations, while also generating new debates in both Israel's domestic and foreign policy spheres. The possibility of Israel fully defeating Hamas and permanently taking control of Gaza would, in the words of Barack Obama's Secretary of State John Kerry, make Israel "too strong." Kerry's statement reflects a common perspective that Israel's military strength could negatively impact the peace process. Historically, Israel's victories have reinforced a security-first approach in both domestic and foreign policies. This has led right-wing Israeli governments to adopt a more distant stance toward negotiations and concessions, such as land sharing. Israel's full takeover of Gaza could also shift its internal political dynamics, prompting the government to favor security-focused policies over peace initiatives. Such a scenario might create deviations from the two-state solution perspective, which the United States, particularly during the Obama administration, sought to maintain as a balancing framework. The perception of an "overly strong" Israel might increase its reluctance to "make peace," distancing the United States further from the prospect of achieving a two-state solution.

Former Israeli Defense Minister Yoav Gallant stated in announcements made under the framework of the "Day After" plan that the Hamas movement would not be allowed to govern Gaza. According to the plan, the local governance

38 Eugenia Yosef, Sophie Tanno and Benjamin Brown, Two far-right Israeli ministers threaten to topple the government if it accepts Biden peace plan, 02 June 2024, <https://edition.cnn.com/2024/06/02/middleeast/israeli-ministers-biden-ceasefire-plan-intl/index.html>, erişim 08.09.2024.

39 Leon Hadar, "The 'Day After' in Gaza", Bridging the American and Israeli Visions, <https://www.fpri.org/article/2024/03/the-day-after-in-gaza-bridging-the-american-and-israeli-visions/>, 13 March 2024, erişim 05.06.2024.

structure proposed for the Gaza Strip will be determined based on the capacities of the existing administrative mechanisms in the region, and the appointments of individuals who will take part in governance will need to be approved by the Israeli administration. It was also stated that, unlike in the West Bank, Jewish settlements would not be established in the region, while a U.S.-led multinational force, together with the European Union and regional partners, would be responsible for the reconstruction of the area.⁴⁰

On the U.S. side, the emphasis was placed on the Palestinian Authority (PA), which is considered to have relatively more “compromising” relations compared to Hamas, taking control in the Gaza Strip similarly to its presence in the West Bank. The U.S. highlighted that Gaza should ultimately come under the governance of a “reformed” Palestinian Authority, a proposal that has been repeatedly rejected by Israeli leaders.⁴¹ The U.S. administration characterized Hamas as not only a direct threat to Israel but also an existential challenge to the Palestinian Authority in Ramallah, thus undermining American efforts to promote a resolution to the Palestinian issue. However, Israel, in contrast to the U.S., assessed that the Palestinian Authority’s approach to the State of Israel has increasingly aligned with that of Hamas.

Another issue for Israel, where its objectives within U.S. policies are unclear, is the administration’s belief that the support for Palestinian statehood will create a balanced position between pro-Israel and pro-Palestine actors (especially axis of resistance) in the region. The 2015 Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), orchestrated by the Obama administration, was a pivotal element of U.S. strategy to address the challenges posed by the Axis of Resistance, particularly Iran’s nuclear program. This agreement aimed to prevent Iran from developing nuclear weapons capabilities in exchange for relief from economic sanctions, thereby addressing a core U.S. concern regarding regional stability and security. From the perspective of the U.S., the JCPOA was not only a non-proliferation effort but also a means to contain the Axis of Resistance by weakening Iran’s ability to financially and militarily support its proxies, such as Hezbollah, Hamas, and other allied militias. By curbing Iran’s nuclear ambitions and re-integrating it into

40 Tal Schneider and Jacob Magid, “Gallant’s post-war Gaza plan: Palestinians to run civil affairs with global task force”, 4 January 2024, <https://www.timesofisrael.com/gallants-post-war-gaza-plan-palestinians-to-run-civil-affairs-with-global-task-force/>, erişim 02.01.2025.

41 Benjamin Netanyahu, Benjamin Netanyahu: Our Three Prerequisites for Peace, 25 December 2023, <https://www.wsj.com/articles/benjamin-netanyahu-our-three-prerequisites-for-peace-gaza-israel-bff895bd>, erişim 05.01.2025.

the global economic system, the U.S. sought to limit Iran's influence, reduce its leverage over regional dynamics, and potentially moderate its behavior. However, this approach faced significant criticism domestically and internationally. Critics argued that the deal provided Iran with financial resources that could indirectly bolster its proxies, thereby strengthening the Axis of Resistance rather than containing it. The lifting of sanctions and the release of frozen assets were seen as enabling Iran to continue supporting groups that oppose U.S. and Israeli interests.⁴² With the transition to the Trump administration, U.S. policies shifted dramatically toward the "maximum pressure" campaign against Iran, characterized by severe economic sanctions, military posturing, and diplomatic isolation. However, under the Biden administration, there has been a notable oscillation between Trump's aggressive stance and Biden's more measured "proportional escalation" strategy.

Unlike Trump, Biden sought to de-escalate regional tensions and adopt a more cautious approach to U.S. involvement in the Middle East. This strategy reflects a recalibration of priorities, emphasizing diplomacy and multilateral cooperation over unilateral military actions. For instance, the Biden administration significantly reduced military support for Saudi Arabia's war in Yemen⁴³, signaling a desire to distance itself from a conflict that has drawn widespread international criticism. Similarly, the U.S. adopted a restrained approach to Egypt's interventions in Libya⁴⁴, opting to limit its direct military assistance and instead encourage diplomatic solutions. This objective, inherited by the Biden-Harris administration from the Obama administration, frames Iran's pursuit of a nuclear arsenal as a justified response to Israel's presumed nuclear capabilities. Likewise, Iran's ascendancy as a regional power through its network of proxy forces encircling Israel and the Sunni Arab states is perceived as a mechanism to establish a "balance of power." This U.S. approach aligns with its overarching strategic aim of maintaining the Iran-centric regional strategic equilibrium that existed as of October 6.

42 Glick, Caroline, Netanyahu's 'day after' plan, <https://www.jns.org/netanyahus-day-after-plan/>, 13.10.2024.

43 Al Jazeera, US cancels \$130m military aid for Egypt over rights concerns, <https://www.aljazeera.com/news/2022/1/29/us-halts-egypt-military-aid-over-rights-after-huge-arms-sale>, 29.01.2022.

44 Dent, Elizabeth; Rumley, Grant, How the U.S. Used Arms Sales to Shift Saudi Behavior, The Washington Institute for Near East Policy, <https://washingtoninstitute.org/policy-analysis/how-us-used-arms-sales-shift-saudi-behavior>, 04.09.2024.

2.2.3. Leveraging Axis of Resistance with Saudi Arabia

The United States has found itself navigating a delicate and complex diplomatic landscape in the Middle East, particularly in its engagement with its regional allies, especially following the events of October 7, 2023. Before October 7, 2023, Saudi Arabia played a significant role in shaping the Biden administration's Middle East strategy. Saudi Arabia's motivations were primarily centered on the containment of Iran, security arrangements with the United States, and the establishment of an Arab-Israeli strategic partnership. Notably, however, this initiative did not include a binding commitment to the creation of an independent Palestinian state. The Saudi position aligned closely with that of Netanyahu, who argued that Israel could achieve peace with Arab countries and integrate into the Middle East without conceding to Palestinian demands for the establishment of a Palestinian state. But the humanitarian catastrophe that followed October 7, 2023, posed significant challenges to Saudi Arabia's position. Pressure from the Arab peoples has underscored the need for the Saudis to reaffirm their commitment to the Palestinian cause.

Nevertheless, Saudi Arabia has continued to play as important a role in the US vision of the Middle East as it did before October 7. The U.S. has encouraged Saudi Arabia to take a firm, unified stance against provocations originated Axis of Resistance and to view the ongoing conflict as a test of regional unity. While Israel and the United States were under intense international pressure for their role in the humanitarian catastrophe in Gaza US State of Secretary Blinken launched a major diplomatic initiative , in which the Saudis would play a leading role. According to the US authorities, the creation of a Palestinian state is the best way to thwart attacks from Iran's regional proxies, which was a common point with Saudi Arabia.

On the other hand, the vision put forward by the United States envisages mobilizing regional support for the reconstruction and governance of Gaza after the end of Israel's war with Hamas. This would form the nucleus of an independent Palestinian State under the control of a reformed Palestinian Authority. From the American perspective, strengthening Israel's security and the creation of a Palestinian state are compatible goals. However, the lack of belief in Israel regarding the viability of a two-state solution indicates potential challenges for the U.S. in transferring regional responsibilities to other actors after the Gaza War. It remains uncertain whether Israel will align with the vision proposed by the U.S. after

achieving the objectives it has pursued since the start of the war. Nevertheless, the reality that this is unlikely to occur in the short term suggests that the U.S.'s goal can only be achieved in the long term. While the U.S. might propose an alternative plan to provide security guarantees for Israel after its withdrawal from Gaza, it could also consider the possibility of establishing a government in Gaza led by Palestinian technocrats to replace Hamas. In this scenario, it is assumed that Palestinians could choose their leaders at some point in the future. In a way, if and when the war in Gaza ends and Hamas is defeated, Washington and Jerusalem would be in a position to come up with a shared vision for Gaza, including demilitarization, Palestinian autonomy, and economic reconstruction, that would be accepted by Saudi Arabia and other Sunni Arab states, with the objective of an independent Palestinian state remaining a long-term goal.⁴⁵

Conclusion

The American response to 7 October consisted of a high-wire balancing act, in which Washington continued to provide Israel with full diplomatic and military support in an attempt to avert broader regional conflagration, all while criticizing Israel's conduct of the war in Gaza and pressing it to allow humanitarian aid to the Palestinians there. In this process, the U.S. opted for a strategy of buck passing rather than direct intensive military intervention. In order to eliminate the risks that emerged with the October 7 process, the U.S. preferred to maintain a balance between the actors involved in the process while supporting its regional ally Israel. The U.S. approach seeks to manage tensions between Israel and the axis of resistance while avoiding excessive entanglement, thus influencing regional outcomes in ways that align with American interests.

The fact that the US strategy in the Gaza War was, in general terms, to provide or recommend humanitarian aid to Gaza, which is besieged by Israel but largely funded by the United States, suggests that the Palestinian issue was not the main focus of attention in the region. With the outbreak of the Gaza war, the US focused on the continuation of its regional interests without really addressing the root causes of instability and without proposing solutions. It aims to balance the relatively diminished US interest compared to past periods with other global strategic concerns, such as countering the rise of China and supporting Ukraine against Russia. Although the events following October 7 point to the United

45 Leon Hadar, "The "Day After" in Gaza", Bridging the American and Israeli Visions, <https://www.fpri.org/article/2024/03/the-day-after-in-gaza-bridging-the-american-and-israeli-visions/>, 13 March 2024, erişim 05.06.2024.

States increasingly adopting a method of delegating responsibility to other actors, the Middle East continues to be a vital area of interest, particularly when it comes to U.S. security commitments or global stability.

REFERENCES

Published Works

- KRIEG, A. (2024). The war in Gaza, the decline of US leadership and the emergence of a networked regional order. *Mediterranean Politics*, 1-10.
- LAYNE, Christopher(2009). "America's Middle East Grand Strategy after Iraq: The Moment for Offshore Balancing", *Review of International Studies*, Vol. 35, No. 1.
- POSEN, B. R. (2014). *Restraint: A new foundation for U.S. grand strategy*. Cornell University Press.
- Prifti, B. US Foreign Policy in the Middle East, The Case for Continuity, *Springer*, 2017.
- RIZZI, Alberto(2024). The infinite connection: How to make the India-Middle East-Europe economic corridor happen, ECFR, <https://ecfr.eu/publication/the-infinite-connection-how-to-make-the-india-middle-east-europe-economic-corridor-happen/>, 23 April, erişim 06.02.2025.
- WALT, S. M. (2018). U.S. grand strategy after the Cold War. *International Security*, 42(4), 30-66.

Internet Sources

- AL JAZEERA. (2022, January 29). US cancels \$130m military aid for Egypt over rights concerns. *Al Jazeera*. Retrieved from <https://www.aljazeera.com/news/2022/1/29/us-halts-egypt-military-aid-over-rights-after-huge-arms-sale>.
- ATLANTIC COUNCIL. (2023, February 15). Brett McGurk sets out the 'Biden doctrine' for the Middle East. Retrieved from <https://www.atlanticcouncil.org/commentary/transcript/brett-mcgurk-sets-out-the-biden-doctrine-for-the-middle-east/>.
- BILMES, L. J., HARTUNG, W. D., & SEMLER, S. (2024). United States spending on Israel's military operations and related U.S. operations in the region, October 7, 2023 – September 30, 2024. Watson Institute for International & Public Affairs. Retrieved September 6, 2024, from <https://watson.brown.edu/costsofwar/papers/2024/USpendingIsrael>.
- BYMAN, D., G. JONES, Seth and PALMER, Alexander (2024). Escalating to War between Israel, Hezbollah, and Iran, CSIS, <https://www.csis.org/analysis/escalating-war-between-israel-hezbollah-and-iran>, 4 October, erişim 01.01.2025.
- CORNELOS, M. (2023, March). Iraq war: Twenty years on, the US has learned nothing. Middle East Eye. Retrieved December 31, 2024, from <https://www.middleeasteye.net/opinion/us-iraq-war-disastrous-learned-nothing>.
- DEBUSMANN Jr., B., & BATEMAN, T. (2024, June 1). Biden unveils Israeli proposal to end Gaza war. *BBC News*. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/articles/cw8860gn1nwo>.
- DEPARTMENT OF DEFENSE. (2024, May 9). Pentagon Press Secretary Air Force Maj. Gen. Pat Ryder holds a press briefing, Retrieved from <https://www.defense.gov/News/Transcripts/Transcript/Article/4013765/pentagon-press-secretary-maj-gen-pat-ryder-holds-press-briefing/>.
- DENT, E., & RUMLEY, G. (2024, September 4). How the U.S. used arms sales to shift Saudi behavior. The Washington Institute for Near East Policy. Retrieved from <https://washingtongtoninstitute.org/policy-analysis/how-us-used-arms-sales-shift-saudi-behavior>.
- GLICK, C. (2024, October 13). Netanyahu's 'day after' plan. JNS. Retrieved from <https://www.jns.org/netanyahus-day-after-plan/>.
- GORDON, M. R., & YOUSSEF, N. A. (2024, October 9). How Oct. 7 upended America's global military strategy. The Wall Street Journal. Retrieved December 12, 2024, from <https://www.wsj.com/politics/national-security/how-oct-7-upended-americas-global-military-strategy-9e288f96>.

- HADAR, L. (2024, March 13). The “day after” in Gaza: Bridging the American and Israeli visions. Foreign Policy Research Institute. Retrieved June 5, 2024, from <https://www.fpri.org/article/2024/03/the-day-after-in-gaza-bridging-the-american-and-israeli-visions/>.
- HASHEMI, N. (2012, January). The Arab Spring, U.S. foreign policy, and the question of democracy in the Middle East. *Denver Journal of International Law & Policy*, 41(1). Retrieved January 5, 2025, from <https://digitalcommons.du.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1108&context=djilp>.
- I24NEWS. (2024, May 9). Netanyahu on U.S. arms shipment pause: “If we have to stand alone, we will stand alone.” Retrieved November 11, 2024, from <https://www.i24news.tv/en/news/israel-at-war/artc-netanyahu-on-u-s-arms-shipment-pause-if-we-have-to-stand-alone-we-will-stand-alone>.
- KATULIS, B. (2024). The Biden administration’s Middle East policy at a time of war: An assessment of US policy six months into the Israel-Hamas war. *Middle East Eye*. Retrieved November 14, 2024, from <https://www.mei.edu/publications/biden-administrations-middle-east-policy-time-war-assessment-us-policy-six-months>.
- LIEBERMANN, O., BERTRAND, N., & LENDON, B. (2023, October 14). US sending second carrier strike group, fighter jets to region as Israel prepares to expand Gaza operations. CNN. Retrieved November 10, 2024, from <https://edition.cnn.com/2023/10/14/middleeast/us-aircraft-carrier-eisenhower-israel-gaza-intl-hnk-ml/index.html>.
- MEARSHEIMER, J. J., & WALT, S. M. (2016). The case for offshore balancing: A superior U.S. grand strategy. *Foreign Affairs*, 95(4), 70-83.
- MCGURK, B. (2023, February 15). Brett McGurk sets out the ‘Biden doctrine’ for the Middle East. Atlantic Council. Retrieved from <https://www.atlanticcouncil.org/commentary/transcript/brett-mcgurk-sets-out-the-biden-doctrine-for-the-middle-east/>.
- Middle East Eye. (2017, December 19). The 43 times US has used veto power against UN resolutions on Israel. *Middle East Eye*. Retrieved from <https://www.middleeasteye.net/news/43-times-us-has-used-veto-power-against-un-resolutions-israel>.
- MILLER, M. (2024, October 7). Department press briefing – October 7, 2024. U.S. Department of State. Retrieved October 11, 2024, from <https://www.state.gov/briefings/department-press-briefing-october-7-2024/>.
- MILLER, Z., & MADHANI, A. (2024, May 7). Biden warns Netanyahu against major Rafah offensive as divide between the 2 leaders grows. AP News. Retrieved November 10, 2024, from <https://apnews.com/article/biden-netanyahu-gaza-rafah-d85423ad066fe41ac5783db5bd9ecffd>.
- NETANYAHU, B. (2023, December 25). Benjamin Netanyahu: Our three prerequisites for peace. *The Wall Street Journal*. Retrieved January 5, 2025, from <https://www.wsj.com/articles/benjamin-netanyahu-our-three-prerequisites-for-peace-gaza-israel-bff895bd>.
- Office of the Historian - U.S. Department of State. (n.d.). Camp David Accords and the Arab-Israeli peace process. Retrieved May 6, 2024, from <https://history.state.gov/milestones/1977-1980/camp-david>.
- Office of the Historian - U.S. Department of State. (n.d.). The Oslo Accords and the Arab-Israeli peace process. Retrieved June 2, 2024, from <https://history.state.gov/milestones/1993-2000/oslo>.
- ROBINSON, K. (2023, July 12). What is U.S. policy on the Israeli-Palestinian conflict? Council on Foreign Relations. Retrieved July 12, 2023, from <https://www.cfr.org/backgrounder/what-us-policy-israeli-palestinian-conflict>.

- SCHNEIDER, T., & MAGID, J. (2024, January 4). Gallant's post-war Gaza plan: Palestinians to run civil affairs with global task force. *The Times of Israel*. Retrieved January 2, 2025, from <https://www.timesofisrael.com/gallants-post-war-gaza-plan-palestinians-to-run-civil-affairs-with-global-task-force/>.
- SHAPLAND, G., & MEKELBERG, Y. (2024, September 26). Israeli–Palestinian peacemaking. Chatham House. Retrieved November 21, 2024, from <https://www.chathamhouse.org/2019/01/israeli-palestinian-peacemaking>.
- TELLER, N. (2024, September 10). The Axis of Resistance may crumble on its own - Opinion. *The Jerusalem Post*. Retrieved from <https://www.jpost.com/opinion/article-819392>.
- THE WHITE HOUSE. (2023, October 10). Remarks by President Biden on the terrorist attacks in Israel. The White House. Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2023/10/10/remarks-by-president-biden-on-the-terrorist-attacks-in-israel-2/>.
- THE WHITE HOUSE. (2023, October 18). Remarks by President Biden on the October 7th terrorist attacks and the resilience of the State of Israel and its people | Tel Aviv, Israel. The White House. Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2023/10/18/remarks-by-president-biden-on-the-october-7th-terrorist-attacks-and-the-resilience-of-the-state-of-israel-and-its-people-tel-aviv-israel/>.
- The White House (2024). Statement from President Joe Biden on the Death of Hassan Nasrallah, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2024/09/28/statement-from-president-joe-biden-on-the-death-of-hassan-nasrallah/>, 28 September 2024, erişim 10.11.2024.
- ÜNAY, S. (2017, October 7). Neo-medievalism and the new regional order in the Middle East. *Daily Sabah*. Retrieved January 4, 2025, from https://www.dailysabah.com/columns/sadik_unay/2017/10/07/neo-medievalism-and-the-new-regional-order-in-the-middle-east.
- YASEEN, M., GHAYOOR, S., SHAKIR, M. UL H., & ZAFAR, I. (2024). US foreign policy: Towards Middle East (2018-2023). *Indus Journal of Social Sciences*, 2(2), 474–493.
- YNET. (2023, October 17). US takes charge of war, that will come at a cost. *Ynet News*. Retrieved from <https://www.ynetnews.com/article/bjptlk3bp>.
- YOSEF, E., TANNO, S., & BROWN, B. (2024, June 2). Two far-right Israeli ministers threaten to topple the government if it accepts Biden peace plan. *CNN*. Retrieved September 8, 2024, from <https://edition.cnn.com/2024/06/02/middleeast/israeli-ministers-biden-ceasefire-plan-intl/index.html>.
- YOUSSEF, N. A., & LUBOLD, G. (2024, May 8). U.S. stalls weapons shipment to Israel in bid to stop Rafah offensive. *The Wall Street Journal*. Retrieved from <https://www.wsj.com/politics/national-security/u-s-paused-weapons-shipment-to-israel-over-a-possible-rafah-offensive-1074521b>.
- ZANOTTI, J. (2024, July 9). Israel: Major issues and U.S. relations. Congressional Research Service. Retrieved May 5, 2024, from <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R44245>.
- ZILBER, N. (2023, August 13). Normalization deal between Israel and the UAE signals a shift in the region. *Foreign Policy*. Retrieved August 13, 2023, from <https://foreignpolicy.com/2020/08/13/israel-uae-normalization-west-bank-annexation/>

GÖÇ VE KÜLTÜR

Seda SAVAŞ**

Abstract

For years, US policy in the Middle East has prioritized securing energy resources in the region, countering regional threats and ensuring the security of key allies such as Israel. The October 7 Gaza War posed significant challenges to the United States' efforts to balance its two key interests: countering regional threats and ensuring the security of key allies. The policies implemented by the U.S. during the war reflect a case of its enduring reliance on regional allies to re-stabilize the regional balance of power. Assessing US policy during the October 7 Gaza War, this study examines the functionality of the burden-shifting strategy in this process, an element of the theory of offensive realism. The findings provide new insights into the nature of U.S. strategy in the Middle East, emphasizing the interplay between military, diplomatic, and regional considerations in a rapidly changing geopolitical landscape.

Keywords: US, Offensive Realism, buck-passing, direct balancing, October 7 Gaza War

Öz

ABD'nin Orta Doğu politikası uzun yıllardır bölgedeki enerji kaynaklarını güvence altına almaya, bölgesel tehditlere karşı koymaya ve İsrail gibi kilit müttefiklerinin güvenliğini sağlamaya öncelik vermiştir. 7 Ekim Gazze Savaşı, Amerika Birleşik Devletleri'nin iki önemli çıkarı olan bölgesel tehditlere karşı koyma ve İsrail gibi kilit müttefiklerinin güvenliğini sağlama çıkarları arasında denge kurma çabalarında önemli zorluklar ortaya çıkardı. ABD'nin savaş sırasında uyguladığı politikalar, bölgedeki çıkarlarını gerçekleştirmek için bölgesel müttefiklere olan sürekli bağımlılığının bir örneğini yansıttı. ABD'nin 7 Ekim Gazze Savaşı sırasında ortaya koyduğu politikaları değerlendiren bu çalışma, saldırgan realizm teorisinin bir unsuru olan yük aktarımı ve doğrudan dengeleme stratejilerinin bu süreçteki işlevselliğini irdelemektedir. Bulgular, ABD'nin Orta Doğu'daki stratejisinin doğasına dair yeni içgörüler sunmakta ve hızla değişen jeopolitik manzarada askeri, diplomatik ve bölgesel dinamikler arasındaki etkileşimi ön plana çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ABD, saldırgan realizm, sorumluluğu devretme, doğrudan dengeleme stratejisi, 7 Ekim Gazze Savaşı

*Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi., Sosyal Bilimler Enstitüsü., Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

E-posta: sedasava@gmail.com

*İsmail Doğan, İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları
Sayfa sayısı: 336

Bu çalışmanın amacı İsmail Doğan tarafından kaleme alınmış “Göç ve Kültür” isimli kitabın incelemesini yapmaktır. Ankara Üniversitesinde profesörlük unvanı alan yazar, Gazi ve Hacettepe Üniversitelerinde lisans ve lisansüstü düzeylerde dersler vermiştir. Eğitim Sosyolojisi, Türk Eğitim Tarihi ve Eğitim Felsefesi bilim dallarında çeşitlenen ulusal ve uluslararası makale, inceleme, tebliğleri bulunan İsmail Doğan’ın bürokratik ve akademik kuruluşlarda başkanlık ve üyelikleri bulunmaktadır. İncelemeye konu olan “Göç ve Kültür” adını alan kitap günlük dilde, her eğitim düzeyinden okuyucuya seslenecek şekilde yazılmıştır. Akademik dil kullanımı yer yer kendini gösterse de Doğan’ın daha çok okuyucuya ulaşma hedefinin daha ağır bastığını görmekteyiz. Sosyoloji üzerine uzmanlaşan yazarın, göçü olabilecek ve olması gereken her yönüyle açıklaması, tarihsel süreçten ve günümüzden örnekler vermesi ve zamanın tanıklarına geniş yer vermesi boyutuyla bu alanda kaleme alınmış araştırmalar içinde kendine yer edinmeyi başardığını söyleyebiliriz. Yazarın, göç kavramı ve hatta özellikle göç ve kültür arasındaki ilişki anlamında literatürdeki yerini yorumlamak gerekirse diğer yerli ve yabancı yazarlar arasında yeni fakat dikkate alınmaya değer ölçüdedir.

Kitabın amacı, göç konusunda tarihten günümüze birçok insan hareketliliğini ele alarak çeşitli analizlerde bulunmaktır. En güncel olana yani Türkiye’ye yapılan Suriyeli göçüne geniş veren yazar, kitaba ismini veren olguyu yani göç ve kültür arasındaki bağlamı dört temel üzerinde şekillendirmektedir: 1) Tarihsel ve toplumsal boyut, 2) Sevk ve idare makamı, 3) Göç edenler: Göçmenler, mülteciler ve sığınmacılar, 4) Göç alan ülke: Ana kültür ve vatandaşlar. Bu dört temeli tarafsız bir bakış açısıyla ele alan yazarın hedef kitlesini herkes olarak yorumlasak da sonuç kısmında madde madde önerilerde bulunması yönüyle asıl olarak politika yapıcılara, akademisyen ve uzmanlara seslendiğini açıkça görmekteyiz.

Kitabın incelemeye konu edilmesi gereken diğer önemli bir unsuru ise kitabın kapağının içerdiği anlamdır. Parmak izi deseni bulunan kapakta, izlerin yükselecek belirli belirsiz kuşlara dönüşmesi ve o kuşların havalanması betimlemesiyle; her insanın doğduğu topraklara kendi izini bırakmasını, o kendilerine ait izlerin tıpkı kuşlar gibi göç etmeleriyle yavaş yavaş yok olmasını tasvir etmektedir. 2018 yılında ilk basımını gerçekleştiren eser toplamda 336 sayfadan, 4 ana bölümden ve genel değerlendirme-sonuç kısmından oluşmaktadır. Kitaptaki 4 ana bölüm 13 alt başlığa ayrılmıştır.

Birinci bölümde, göçün genel bir ifadesi ve kültür ile bağlantısına yer verdikten sonra, göçün bir sorun olup olmadığını sosyolojik anlamda tartışmıştır.

İkinci bölümde yazar, geçmişten günümüze göç hareketlerinden yola çıkmış, Osmanlı tarihi ve Cumhuriyet dönemlerindeki kitlesel göçlerin o dönemki toplumlarda nasıl karşılık bulduğunun özüne inmiştir. Göçün belki de en önemli alt başlıklarından biri olan eğitim ile olan ilişkisini üçüncü bölümde ayrıntılı olarak ortaya koyan yazar, göç eden çocuk sığınmacılar vasıtasıyla çeşitli sorular/sorunlar gündeme getirmiş ve bu konudaki farkındalığın artırılması için karşılaştırmalı emsaller üzerinde durmuştur. Dördüncü ve son bölümde ise, dünyanın dört bir yanına göç etmiş Türklerin hayata tutunma biçimleri, neler yaşadıkları, nelere maruz bırakıldıkları akademik ve fakat bir o kadar insani bakış açısıyla kaleme alınmıştır.

Birinci bölümde; göç kavramı sınırlı ve yetersiz olandan daha yetkin ve yeterli olana yönelme arzusunun bir sonucu olarak açıklanmaktadır. Buna binaen daha iyi ve işlevsel olana ulaşma arayışı da göçün dayandırıldığı sosyolojik bir bağlamdır. Yazarın fikri, göç anlam ve değerini kültürden alır, kültür ise göçle gelen her yeni ve farklı olanı dönüştürerek evrilir ve zenginleşir. Bu ilk bölümde üzerinde durmamız gereken en önemli faktör, göç ve kültür arasındaki ilişkinin “çatışma” fikri üzerinden savunulmasıdır. Yazara göre göçmenler, ülkenin sahipleri olarak belirtebileceğimiz yaygın kültüre karışmak istediklerinde toplumsal bir defansla karşı karşıya kalırlar. Bu durum, yerleşik olanlarda kendi aidiyetlerine bir saldırı olarak algılanır. Doğal olarak da iki taraf oluşur; ülkenin sahibi olan yerliler ve ülkeye sonradan gelen yabancılar. Bu noktada taraflar daha önce olmadığı kadar mensubiyetlerinin, milliyetlerinin, çıkarlarının ve değerlerinin farkına varırlar ve çatışma olgusu oluşur. Son etapta yazar şu kusursuz alıntıyla konuyu özetler niteliktedir: Sonuçta bir paradoks olarak göç, taraflarda birer yabancı yaratıyor, yabancı ise “seni bir yabancıya dönüştürerek sana sen olma fırsatı veriyor.” (2014,s. 26).

Yazarın göç ve kültürü, çatışma kavramı üstünden açıklarken bakış açısını olumlu yönde değiştirerek aslında çatışmanın da var olması gerektiğini bizlere benimsetir. Ona göre çatışma denge ve uyum için kaçınılmaz olduğu kadar gereklidir de. Çünkü beraberinde uyumu getirecektir ve günlük hayatta denge; çatışma ve uyum ekseninde yeniden şekillenecektir. İşte bu çatışma ve uyumla harmanlanan göç, kültürü yeniden yorumlayacak ve üretecektir.

“Toplumsal Tarih ve Göç” başlıklı ikinci bölümde yazar, somut olaylar ve tarihe tanıklık edenlerle dolu bir tablo ortaya koymaktadır. Türkiye’deki göç olgusunu toplumsal tarihten ayrı düşünmenin mümkün olmadığını her seferinde

belirtip bu tarihsel sürecin çok daha iyi anlaşılması için çeşitli sorular gündeme getirmektedir. "Tarihte neler oldu?", "Tarih nasıl bir göç öyküsü ortaya koymakta ve tarihten gerekli dersler alındı mı?" Bu sorulara cevap verirken ayrıca yardımcı anahtar terimleri de sıralamaktan geri durmayan yazar kaynaştırma/bütünleştirme, mübadele, muhacerat, iltica, mülteci, sığınmacı kavramlarının özüne inerek okura kavram zenginliği katar. Balkan Savaşları üzerine özellikle eğilen Doğan, sonucu olan Balkan göçünü bölümün temeline oturtmaktadır. Bunu tanıkların açıklamaları, o dönemki sosyo-kültürel çerçeveyi çizmesi ve istatistiki bilgilerle somutluk katarak yapar. Örneğin Makedonya doğumlu olan Necati Cumali'nin usta kaleminden çıkan bizatihi yaşadığı hayat hikayesine yer vererek (1979, s. 77) sadece teoride değil insani boyutta da göçü içselleştirmemizi sağlamaktadır.

İkinci bölümün bir diğer alt başlığı ise göçü toplumsal değişme boyutuyla açıklamasıdır. Bu toplumsal değişimden kasıt iç göçtür. Türkiye'de 1950'li yıllarda başlayan iç göçün nedenlerini bölge bölge verip sonuçları üzerinde durarak günümüz göçünü anlayacak çıkarımlar yapar. Kitabın geneline dış göç konusu hakimken, iç göç konusunun da irdelenmesi kitabın güçlü karakteristik yanını oluşturmaktadır.

Üçüncü bölümde "Eğitim, göçün neresindedir?" sorusuna yanıt arayan yazar, eğitimin göçün arka planını biçimlendirmede büyük rol oynadığını ifade eder. Yazarın burada Suriyeli sığınmacı çocuklar/gençler vasıtasıyla spesifik örnekler vererek ortaya koyduğu argümanların gerçekçiliği, okur açısından çarpıcıdır. Eğitime ulaşip ulaşmama nihai tabloyu ortaya koyan yazarın vardığı sonuç, düşünüldenden çok daha fazlasının eğitimin dışında kaldığı ve bunun en önemli nedeninin çocukların eğitim almak istememesi ve ailelerinin de okula göndermek istememeleridir. Türkiye dışına çıkıp uluslararası örneklerle de başvuran yazar Almanya entegrasyonu üzerinde durmaktadır. Özellikle sivil toplumun katkılarını Türkiye'deki eksikliğinden yola çıkarak anlatır. Almanların bu girişimlerinin win-win (kazan-kazan) dengesinde ülke menfaatlerine olumlu katkı sağladığını, Türkiye'nin de bu tip destekleme projelerinde daha aktif olması gerektiğini vurgular. Yoksa var olacak olan, uyumsuz ve suç potansiyelini her daim elinde bulunduran eğitimsiz genç bireylerdir ona göre.

Üçüncü bölümün son başlığında eğitim politikalarından yola çıkarak genel bir çerçeve çizen yazar, Türkiye'nin entegrasyon konusunda ne kadar başarı gösterdiğinin izini sürmektedir. Bireysel ve grup odaklı görüşmeler, vaka örnekleri, resmi ağızlardan söylemler ve siyasi politikalar ışığında kendi deyimiyle "üzülerek"

vardığı sonuç, kendi kaynaklarımızı açtığımız ve fakat kafaları ve gönülleri ile entegre olamadığımız milyonlarca sığınmacı gerçeğidir.

Dördüncü ve son bölümde ise, ilk üç bölümdeki anlattıklarına artık tamamen göç edenler ve göç alanların gözünden bakmaktadır. İlk kısımda Almanya'ya işçi göçü, birinci kuşaktan beşinci kuşağa kadar hangi yılları kapsadığı özetlenerek, veriler üzerinden Alman göç politikaları ortaya koyulmaktadır. Yazarın etkilendiği ve kendi düşüncelerini de destekleyen bir alıntı dikkat çekicidir kitapta. Uzun yıllar Yabancılar Sorumlusu olarak görev yapan Marieluise Beck'in işçi göçünün 40. Yılı vesilesiyle kaleme aldığı makalede: "40 yıllık göçmenlik Almanya'nın çehresini de değiştirdi. Bu değişimden kastım, Türk göçmenlerin kentlerin manzarasını bir haliyle değiştiren bakkalları, dönerci büfeleri ve ithalat-ihracat mağazaları değil yalnızca. Bu değişim, savaş sonrası Almanya'sının gri çehresinin tümünden farklılaştırarak, renkli, çok çeşitli ve çoğulcu bir toplumun ortaya çıkmasına da yardımcı oldu." (2002, s. 36) diye bahsetmektedir. Diğer bir Alman bakış açısını görmek açısından okuyucuyu etkilediğini düşündüğümüz bu açıklama, göç üzerine çalışanların üzerine kafa yorması gereken kilit cümledir aslında. Son kısımda ise yine Hollanda, İngiltere, Norveç, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin kendi ağzlarından başarı ya da başarısızlık hikayelerini fotoğraflar, ilanlar, reklam ve afişlerle bütünleştirerek bize sunar ki yerleşik olmakla olmamak arasındaki ayrımı okuyucuya empati kurdurarak derinden hissettirmektir amaç.

Kitabı bitirirken genel değerlendirme ve sonuç diye adlandırılan kısımda ise, yazarın savunduğu görüşleri daha cesurca ifade ettiğini görürüz. Türk kültürünün zaten en başından beri göçle yoğrulduğunu belirtmekte olup Suriyeli göçmenler konusunda tarihsel tecrübelerimizden yararlanmamız gerektiğine, etkin ve sürdürülebilir eylem ve söylemlere ihtiyacımız olduğuna dikkat çekerken kendinden emin bir tavırla politika yapıcı ve uygulayıcılara önerilerini listelemekten geri durmamaktadır.

Son bir ifadeyle incelemesi yapılan bu eser, göçün Türkiye için tarihsel, sosyolojik ve siyasal boyutlardaki önemini bir kez daha teyit etmekte olup yaşanan her göç olayında krizlerin kaçınılmaz olduğunu fakat bu krizlerin yaşanmaması adına da devamlılık sağlayan göç politikalarının elzemliğini yalnızca objektif değil önerisel bakış açılarıyla ortaya koyarak sahada adını sağlamlaştırmaktadır. Gelecek yıllarda göç üzerine yapılacak olan çalışmalar, tıpkı bu eser gibi ayakları yere basan tavsiyelerle desteklenmeli ve daha etkin stratejilerin oluşturulmasına katkı sağlamalıdır. "Göç ve Kültür", göç alanında yeni sayılabilecek bir kitap olmasına rağmen bu yönüyle eleştirel incelemeyi hak etmekte ve ilgililere tavsiye olunmaktadır.

Kaynakça

- Jabès, E. (2014). *Göç, Kültür ve Kimlik*, (Türkmen, İ. Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cumalı, N. (1976). *Makedonya 1900*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Beck, M. (2002). “Başarı Öyküsü”: Politika, Bilim, Kültür ve Ekonomi Forumu, Almanya

SOMALİ TARİHİNİ ANLAMLANDIRMAK

Melek EYİĞÜN**

Özet

Abdurahman Baadiyow'un *Somali Tarihini Anlamlandırma* adlı kitabı, Somali tarihinin zengin ve çok boyutlu bir anlatımını sunmakta, kronolojik anlatımın ötesine geçerek kimlik, devlet, din ve toplumsal dönüşüm temalarını incelemektedir. Kitap, Somali halkının "devletlerini yeniden inşa etme" çabalarını tarihsel, kültürel ve dini mercekler aracılığıyla yorumluyor ve Somali kimliğinin şekillenmesinde İslam'ın merkezi rolüne, özellikle de klan yapılarının ve Sufi tarikatlarının etkisine özel bir vurgu yapmaktadır. Baadiyow, sömürgeciliğin eğitim sistemi üzerindeki etkisini, elit sınıfların dönüşümünü ve toplumun sosyo-politik parçalanmasını eleştirel bir bakış açısıyla incelemiştir. Disiplinler arası bir yaklaşım benimseyerek, klan yapıları ile modern devlet arasındaki etkileşim, milliyetçilik ile iç dinamikler arasındaki ideolojik gerilimler ve askeri rejim sırasında İslamcılığın ortaya çıkışı gibi karmaşık konularını araştırmıştır. Baadiyow, Somali'yi küresel siyaset teorisi ve sosyal düşünce çerçeveleri içine yerleştirerek çalışmasını postkolonyal çalışmalara önemli bir katkı hâline getirmiştir. Baadiyow, Somali halkının devlet inşasını yalnızca siyasi bir yapılandırma olarak değil, köklü tarihsel bir sürecin devamı olarak değerlendirmiştir. "Yeniden inşa" kavramı, Somali toplumunun kolektif belleğinde yer etmiş olan medeniyet geçmişine gönderme yaparken, bu belleğin modern ulus-devlet biçiminde nasıl güncellendiğini de göstermiştir. İslamiyet'i Somali halkını ortak bir değer etrafında birleştiren en önemli unsur ve Somali kimliğinin temel bileşeni olarak

Abstract

Abdurahman Baadiyow's *Making Sense of Somali History* offers a rich and multi-dimensional account of Somali history, going beyond a simple chronological narrative to explore themes of identity, statehood, religion, and social transformation. The book interprets the Somali people's efforts to "rebuild their state" through historical, cultural, and religious lenses, placing special emphasis on the central role of Islam in shaping Somali identity, particularly through the influences of clan structures and Sufi orders. Baadiyow critically examines the impact of colonialism on the education system, the transformation of the elite classes, and the socio-political fragmentation of Somali society. Adopting an interdisciplinary approach, he investigates complex issues such as the interaction between clan structures and the modern state, the ideological tensions between nationalism and internal dynamics, and the emergence of Islamism during the military regime. By situating Somalia within broader frameworks of global political theory and social thought, Baadiyow's work makes a significant contribution to postcolonial studies. He portrays the Somali people's project of state-building not merely as a political reconstruction, but as the continuation of a deep-rooted historical process. The concept of "rebuilding" refers to the civilizational memory deeply embedded in Somali collective consciousness and illustrates how this memory has been updated within the modern nation-state form. Baadiyow positions Islam as the most crucial unifying element

*Dr., T.C. Cumhurbaşkanlığı Milli Saraylar Başkanlığı,

E-posta: eyigunmelek@gmail.com

*Abdurrahman Baadiyow, *Making Sense Of Somali History*, (Çeviren Ebuzer Demirci), Ankara: Afrika Vakfı Yayınları, 2025, Sayfa Sayısı: 490

konumlandırmıştır. Yazar, kimlik inşasını “verili” değil, tarihi süreçlerde şekillenen bir “kazanım” olarak değerlendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Somali, Sömürgecilik, Klan, Sufi Tarikat, Postkolonyal

around which Somali society has coalesced and as a fundamental component of Somali identity. He treats identity formation not as a “given” but as an achievement shaped through historical processes.

Key words: Somalia, Colonial, Clan, Sufi Orders, Postcolonial

Giriş

Abdurahman Baadiyow'un *Making Sense of Somali History* adlı kitabının Türkçe edisyonu, *Somali Tarihini Anlamlandırmak* adıyla özenle yapılandırılmış 11 bölümden oluşmaktadır. Türkçe baskı, orijinal İngilizce iki cildi tek ciltte birleştirmekte ve ayrıca "Somali'de İslamcılık" başlıklı özgün bir bölüm ekleyerek içeriği zenginleştirmiştir. Bu iki cildin birleşimi, Somali tarihine dair nüanslı bir anlayış sunmakta ve yerli bakış açılarının önemini vurgulamaktadır. Eserin genel temaları tarih, siyaset bilimi ve Afrika çalışmalarıdır. Somali meselelerine ilgi duyan akademisyenlere, öğrencilere, politika yapımcılarıyla birlikte genel okuyuculara hitap etmektedir.

Somali Tarihini Anlamlandırmak, Somali tarihine dair kapsamlı ve özgün bir anlatı sunan önemli bir akademik eserdir. Saygın bir entelektüel ve tarihçi olan Dr. Abdurahman Abdullahi Baadiyow, Somali toplumunun evrimini geniş bir tarihsel yelpazede ele almaktadır. Antik uygarlıklardan başlayarak, İslam'ın geliş, Avrupa sömürgeciliğinin yıkıcı etkileri, bağımsızlık mücadelesi, İslami reform hareketlerinin yükselişi ve modern Somali devletinin çöküşü gibi süreçleri detaylandırmaktadır.

Afrika'nın Kalbi Somali'de Sömürgecilikten İslamcılığa Kimliğin ve Devletin Yeniden İnşası

Baadiyow, klasik tarih anlatılarının ötesine geçerek Somali toplumunun tarihsel gelişimini çok katmanlı bir çerçevede yeniden okumaya imkân tanımayı hedeflemektedir. Kitap yalnızca belirli bir dönemsel süreci ya da siyasi olayları aktarmayı değil, aynı zamanda Somali halkının kimliğini, dini pratiklerini, toplumsal dönüşümlerini ve devlet inşa sürecini çok disiplinli bir perspektifle analiz etmeyi amaçlamaktadır. Somali halkının millet bilincine yönelik uyanış süreci, yakın tarih gerçekleriyle ilişkilendirilerek analiz edilmiştir. Yazar, tarih bilimi ve tarih metodolojisinin kavramsal araçlarını kullanarak Afrika coğrafyasındaki aynı dil, din ve kültürel değerlere sahip toplulukların ortak aidiyet duygularının tarihsel arka planını kuramsal bir zemine oturtmuştur.

Eserin temel iddiası, Somali'deki devletin çöküşünü yalnızca iç savaş, terör veya ekonomik krizlerle açıklamanın yetersiz olduğudur. Baadiyow, bu çöküşü anlamak için daha derin, yapısal ve tarihsel nedenleri göz önüne almak gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda yazar, "yeniden inşa" kavramını merkezine alarak Somali halkının geçmişte sahip olduğu siyasal, kültürel ve dini temeller üzerinden modern devlet arayışını yorumlamıştır. Yazar, kimlik inşasını "verili" değil, tarihi süreçlerde şekillenen bir "kazanım" olarak ele almıştır.

Bu eseri farklı kılan en önemli unsur, Somali tarihini yerel bir perspektiften, yani Somali'nin kendi sesi, değerleri ve deneyimleri üzerinden anlatmasıdır. Kitap, yalnızca tarihî olayları sunmakla kalmamakta, aynı zamanda bu olayları Somali toplumunun sosyo-politik ve dinî düşünce dünyası çerçevesinde yorumlamaktadır.

Kitapta sufi şeyhlerin sadece ruhani liderler olarak değil, aynı zamanda toplumsal otoritenin taşıyıcıları ve siyasi denge unsurları olarak değerlendirilmesi dikkat çekicidir. Yazar, geleneksel tarih yazımının aksine bu liderlerin siyasi yapıyı doğrudan etkilediğini, toplumsal sadakatleri ideolojik sadakate dönüştürdüğünü göstermiştir. Tarikat-klan ilişkisi üzerinden inşa edilen norm cemaatlerinin sadece dini pratikler etrafında örgütlenmediklerini, aynı zamanda siyasal alanın şekillenmesinde de önemli roller üstlendiklerini ortaya koymuştur. Bu analizler, Somali'ye özgü geleneksel yapının modern devlet kuramlarıyla çatıştığı ya da birleştiği alanlara dair özgün çıkarımlar sunmaktadır.

Baadiyow'un siyasal analizlerinde klan yapısına yüklediği anlam, kitabın temel eksenlerinden biridir. Yazar, klanlar arasındaki iş birliğinin zamanla siyasi bilinç geliştirdiği tezini ortaya koyarak Somali'de klan yapısının toplumsal ve siyasal yapıdaki merkezi rolüne dikkat çekmiştir. Klan örgütlenmeleri, siyasi elitler tarafından seçim süreçlerinde destek toplamak ve kendi seçim bölgelerinde avantaj sağlamak amacıyla kullanılan önemli bir toplumsal ağ işlevi görmüştür. Yazarın Somali siyasi geleneğine ilişkin bu değerlendirmesi, demokratik seçim sisteminin köklü olduğu Batılı devletlerde de benzer dinamiklerin mevcut olduğunu hatırlatarak, bu olgunun evrenselliğini hatırlatmaktadır.

Kitap, modern eğitim sisteminin sömürgeci dönemdeki işlevini de ayrıntılı biçimde incelemektedir. Baadiyow, bu sistemin yalnızca modern elitler yaratmadığını; aynı zamanda kültürel bir dönüşüme, hatta bölünmeye de zemin hazırladığını ileri sürmüştür. Seküler eğitim, Batılı değerlere angaje olmuş yeni bir elit sınıf doğurmuş ve bu sınıf, geleneksel dinî liderlerle karşı karşıya gelmiştir. Eğitimli elitlerin modernleşme idealiyle hareket ederken, toplumun geri kalanıyla kurduğu kopuk ilişki, siyasette ve toplumsal yapıda kırılmalara yol açmıştır. Bu bağlamda kitap, modernleşme ile geleneksel yapılar arasındaki gerilimi analiz etmekte, modern devletin iç çelişkilerine dikkat çekmektedir.

Yazar, sömürge yönetiminin Somali'nin eğitim ve ekonomi alanlarındaki etkilerini hem nitel hem de nicel veriler aracılığıyla kronolojik bir çerçevede sunmuştur. Ayrıca, sömürgeciliğin yıkıcı etkilerinin yanı sıra, Somali'nin kaderini

şekillendiren ve onu “medenî” dünyanın kavramlarına ve modern düşünce sisteme entegre eden yapının kurucusu olma paradoksunu titizlikle analiz etmiştir.

Milliyetçilik, eserde en çok tartışılan temalardan biridir. Baadiyow, Somali milliyetçiliğini siyasi klancılığa karşı bir refleks olarak yorumlamıştır. Modernleşme süreciyle birlikte gelen bireyselleşme ve şehirleşme, geleneksel dayanışma yapılarını zayıflatırken, merkezi devlet anlayışı ulusal kimliği öne çıkarmıştır. Ancak bu ulus kimliği inşa süreci, bazı klanların dışlanmasına, siyasette orantısız temsile ve toplumsal çatışmalara yol açmıştır. Somali milliyetçiliğinin tarihsel bağlamını ve Somali elitinin ulus-devlet idealinin modernite ile bağlantısını açık ve sistematik bir şekilde ele almıştır.

Yazar, Somali milliyetçiliğinin evrimsel aşamalarını ampirik verilere dayandırarak başarılı bir şekilde okuyucuyla paylaşmaktadır. Milliyetçiliğin, uluslaşma sürecinde bir toplumun kazanımlarını ve kayıplarını belirleyen en önemli unsurlardan biri olduğu gerçeğini titizlikle irdelemektedir. Bu bağlamda, yazarın analizi yalnızca Somali’nin siyasi tarihine ışık tutmakla kalmayıp, aynı zamanda milliyetçilik, demokratikleşme ve modern devlet inşası gibi kavramların küresel siyasette nasıl şekillendiğine dair eleştirel bir bakış açısı sunmaktadır. Kitap, bu yönüyle Somali özelinde yapılan bir siyasi tarih incelemesinin ötesine geçerek modern ulus-devlet inşasının dinamiklerine dair geniş çaplı bir tartışma zeminine kapı açmaktadır.

1969’daki askeri darbe sonrası Somali’de yaşanan dönüşümler, eserde detaylı şekilde analiz edilmektedir. Askeri yönetimin sosyalist ideolojiyi benimsemesi, klan yapısına karşı yasalar çıkarılması ve bazı dinî liderlerin idam edilmesi, halk nezdinde devlete olan güveni sarsmıştır. Bu süreçte İslami hareketler güç kazanmış, İslamcılık siyasal bir direnç hattı hâline gelmiştir. Baadiyow, bu dönemde çağdaş İslami hareketlerin ideolojik temellerinin atıldığını ve klancılık ile İslami hareketlerin kendi yöntemleriyle rejime karşı mücadelesinin Somali toplumunda derin kırılmalara yol açtığını ortaya koymuştur. Askeri rejimin klan yapısını kontrol altına almak amacıyla orantılı temsil, klan karşıtı yasalar ve Somali milliyetçiliği üzerinden bir ulusal kimlik inşa etme çabalarına girdiğini vurgulamıştır. Yazarın bu tespitleri, bağımsızlık sonrası askeri darbeler ve darbe girişimleri ile sarsılan Somali’nin siyasi gelişimini, özellikle uluslaşma sürecinin başında olan veya Batılı normlara dayalı demokratikleşme sürecini tamamlamamış ülkelerle karşılaştırmalı bir çerçevede ele almayı mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda kitap, yalnızca Somali’nin siyasi tarihini sunmakla kalmayıp az gelişmiş veya gelişmekte olan

ülkelerde benzer siyasi süreçlerin nasıl şekillendiğine dair önemli bir perspektif sunmaktadır. Yazar, İslamcılığı sadece bir dinî söylem değil; aynı zamanda siyasal bir alternatif olarak değerlendirmekte, onun halkın kültürel tepkisiyle nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır. Somali’de İslamcılık, sekülerleşmenin doğurduğu kültürel boşlukta şekillenmiş bir “reaktif kimlik inşası” olarak betimlenmiştir.

Yazar, Somali sivil toplumunu da geniş bir çerçevede analiz etmiştir. Sivil toplum kuruluşlarının devletin otorite boşluğunda alternatif kurumlara dönüşme sürecini ve temel hizmetleri sağlanmadaki rolünü açıklamıştır. Bu kuruluşların geleneksel Somali toplum yapısıyla ilişkisini kuran yazar, Batı’daki sivil toplum anlayışından farklı olarak Somali’de sivil toplumun tarihsel ve kültürel kökenlerini de ortaya koymuştur. Bu analiz, eserin sadece bir tarih kitabı olmadığını, aynı zamanda sosyolojik bir inceleme olarak da değer taşıdığını göstermektedir.

Kitabın önemli kavramsal katkılarından biri, “organik ulus” tanımıdır. Baadiyow, bu kavramla ortak dil, din ve etnisite temelinde örgütlenmiş bir millet anlayışını kastetmiştir. Bu yaklaşım, Batılı anlamda ulus-devlet modeline alternatif olarak sunulmuştur. Yazar, bu kavramla ortak dil ve inanç birliğinin yanı sıra büyük ölçüde aynı yerel etnik mensubiyeti bünyesinde barındıran özgün mekânsal bir yaşam biçiminin altını çizmiştir.

Yazar, Somali devletinin oluşumunda en önemli zorluk ve çöküşündeki nedenlerin başında Somali topraklarının Asya, Afrika ve Avrupa’yı birbirine bağlayan stratejik ve jeopolitik konumu nedeniyle sömürgeci güçlerin rekabet sahası olan coğrafi konumuyla ilişkilendirmiştir. Yazarın yaptığı tespitler, insan ve mekân arasındaki ilişkiyi temel alarak Somali’nin tarihsel ve toplumsal varlığını coğrafya kavramı çerçevesinde anlamlandırılmasına neden olmaktadır. Yazar, Somali’nin çöküşündeki ikinci etkeni bölünmüş bir millet ve tamamlanmamış bir devlet projesi olarak göstermiştir. Yazar tarafından Büyük Somali hedefinin gerçekleşmesinde ve çöküşü hazırlayan üçüncü neden olarak seküler ideolojiye ve merkezîyetçi bir yönetime dayanan sömürge sonrası devlet ile toplum arasındaki uyumsuzluk olarak gösterilmiştir. Yazar, bu yaklaşımıyla sadece Somali’ye özgü bir çözümleme sunmakla kalmamış, aynı zamanda diğer postkolonyal toplumlar için de evrensel bir teori üretmiştir.

Yazarın bu tespitleri, Somali Devleti’nin çöküş nedenlerine odaklanan akademik çalışmalar sonucunda ortaya çıkan analizlerin bir yapısökümünü yapmaktır. İç savaş, korsanlık, İslam adına aşırılık ve terörizm gibi içsel dinamiklerin acı sonuçlarını konu edinen bu akademik çalışmalar karşısında Somali devletinin çöküşünü teorik çerçeveden ele alarak farklı bir perspektif sunmuştur.

Toplumsal çatışma teorilerinin alt zeminindeki hazırlayıcı nedenlere ışık tutan yazar, Somali özelinde modern devlet düzeninin tüm paradigmasını okuyucusuna sorgulatmıştır. Somali'deki toplum katmanlarını oluşturan klan modelinin modern devlet sistemine entegre olma sürecindeki tüm kültürel ve pragmatik gerekçeleri tarafsız ve farklı bakış açılarıyla ortaya koyabilmiştir. Toplumsal çatışma teorilerini Batı'dan ve Doğu'dan teorisyenlerin görüşleri çerçevesinde, Somali'ye özgü siyasi, ekonomik ve kültürel normlar eşliğinde kuramsallaştırmıştır. Çatışmaların temelindeki her bir unsuru kendi şartları içinde özelleştirmiştir. Bölgesel ve bireysel eşitsizliğin, baskının, insan hakları ihlallerinin, siyasi merkezdeki güç yoğunlaşmasının ve komşu devletlerin ülke içindeki muhalif gruplara destek vermesinin çatışmalara nedeni olarak ortaya koymuştur. Çatışmanın ana kaynaklarına dikkat çekerken, somut, akılcı çözüm önerileri, okuyucuya epistemolojik bir bakış açısının kapısını aralamıştır.

Baadiyow'un yöntemi, Somali tarihini yalnızca Somali için değil, postkolonyal toplumlar için de evrensel bir örneklem olarak sunmuştur. Somali'nin arkeolojik ve etnografik verilerle antik çağlara kadar uzanan tarihine dair analizler, halkın köklü bir geçmişe sahip olduğunu ortaya koymakta ve dışlayıcı tarih anlatılarına karşı alternatif bir kimlik inşası sunmaktadır. Özellikle İslam'ın Somali kimliğinin kurucu öğelerinden biri olarak ele alınması, eserin en güçlü yönlerinden biridir. Yazar, İslamiyet'in 7. yüzyıldan itibaren bölgeye nüfuz edişini ve bu sürecin halkın kolektif bilincini nasıl şekillendirdiğini ortaya koyarken; klan yapılarının, sufi tarikatların ve şeyhlik kurumunun toplumsal ve siyasal düzende nasıl işlevselleştirdiğini detaylandırmıştır.

Sonuç

Bu eser, Türkiye'de Somali'nin tarihî sürecine ve toplumsal dinamiklerine dair daha derin ve saygılı bir anlayışın gelişmesine katkı sağlamaktadır. Türk akademisyenlere, politika yapıcılara, diplomatlara ve sivil toplum temsilcilerine, Somali ile daha etkin ve kültürel açıdan duyarlı bir şekilde ilişki kurmaları için gerekli tarihî ve sosyolojik bağlamı sunmaktadır. Nitekim Abdurahman Baadiyow'un eserinin başarılı bir çeviriyle Türkçeye kazandırılması, Türk okuyucusuna Somali tarihini bir Somali entelektüelinin bakış açısından keşfetme imkânı sunması açısından da dikkate değerdir.

Ayrıca Somali anlatılarını Türkçe literatüre kazandırarak ekonomik ve stratejik çıkarlara dayalı bir ortaklığın ötesine geçip, karşılıklı saygı, tarihî empati ve ortak bilgi temeline dayanan daha dengeli bir ilişki kurulmasına katkıda bulunmaktadır.

Baadiyow'un tarih, sosyoloji, siyaset bilimi ve antropoloji alanlarını harmanlayan yaklaşımı, eseri yalnızca Somali çalışmaları açısından değil, genel olarak post-kolonyal toplumların dönüşümünü anlamak açısından da değerli kılmaktadır.

Görsel materyallerin eksikliği zaman zaman metni takip etmeyi zorlaştırsa da içerik açısından bu eksiklik metnin bütünlüğünü bozmamaktadır. Somali'ye ait kültürel, toplumsal ve siyasal unsurların eserde sıkça yinelendiği dikkati çekmektedir. Bu tekrarlar, ülkenin çok katmanlı ve karmaşık iç dinamikleri göz önünde bulundurulduğunda, farklı bağlamlarda farklı anlamlar üretmesi bakımından ve anlatının bütünlüğü açısından kaçınılmaz ve anlamlıdır.

YAYIN İLKELERİ

1. Avrasya Etüdleri Dergisi öncelikle TİKA'nın çalışmalarını yürüttüğü coğrafya ile ilgili siyaset, dış politika, toplumsal sorunlar, ekonomi, kültür, dil, din, milliyetler, çevre, medya ve askeri konularda makale, inceleme ve kitap tahlillerini yayımlar. Dergi, güncel uluslararası normlar ve bölgesel konular üzerine vurgu yapan, tanımlayıcı olmaktan ziyade analitik ve özgün çalışmaları tercih eder. Dergide Türkçe ve İngilizce makalelere yer verilir.
2. Makaleler 12 punto, Arial / Times New Roman yazım karakterinde, tek aralıkla yazılmalıdır.
3. Makaleler için standart bir uzunluk olmamakla birlikte son notlarla beraber kelime sayısı 6.000 -9.000 arası tercih edilmektedir.
4. Makalelerde yer alacak bütün diyagramlar, tablolar ve grafikler düzenli olarak numaralandırılmalıdır.
5. Makalenin başında makalenin adı, yazar(lar)ının ad(lar)ı, çalıştıkları yeri gösteren bilgi, elektronik ve posta adresleri, telefonları, TC kimlik ve banka hesap numaraları bulunan bir kapak sayfası olmalıdır.
6. Metnin başında, makalenin, Türkçe ve İngilizce olarak, adı, özü ve anahtar kelimeleri yer almalıdır.
7. Dipnot standardı:

Dipnotlar, sayfa altında numara sıralı dipnotlama sistemiyle yapılmalıdır. Dipnotlar, bilgisayarda “ekle” komutuyla verilmeli ve 10 punto büyüklüğünde olmalıdır. Dipnotta verilen makaleler tırnak içinde, kitaplar italik yazılmalıdır. Kitapların, makalelerin ve dokümanların başlıkları orijinal metne uygun olmalıdır. Yabancı dilde yayımlanmış çalışmalarda bağlaçlar ve kısaltmalar metin dili ile uyumlu olmalıdır. Kaynaklar, ilk kullanımda tam künye halinde (yayınevi, basım yeri, basım tarihi dahil), izleyen dipnotlarda ‘Age, s...’ şeklinde verilmelidir. Sonraki kullanımlarında tam künye verilebileceği gibi sadece yazar ve kaynak adı ile sayfa numarası da kullanılabilir. İnternette ulaşılan kaynaklarda erişim tarihi bulunmalıdır.

Kitaplar için örnek:

Ergün Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990, s. 20.

Makaleler için örnek:

Güngör Turan, “10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan’ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar”, *Avrasya Etüdleri*, no 18 (Yaz 2001, Özel Sayı), s. 141.

İnternette indirilen kaynaklar için örnek:

Enver Bozkurt, “Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı”, 21.2.2008, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=600>, Erişim: 26.3.2008

8. Kaynakça Standardı:

Yararlanılan kaynakların listesi “Kaynakça” başlığı altında makalenin sonuna eklenmelidir. Kaynakça, yazar soyadlarına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Birden çok yazar bulunması halinde birinci yazarın soyadı esas alınmalı, diğer yazarlar ise (adı soyadı) biçiminde yazılmalıdır. Yazar adları açık olmalıdır.

Kitaplar için örnek:

Özbudun, Ergün. *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990.

Çalış, Şaban, Birol Akgün ve Önder Kutlu. *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006.

Holbrooke, Richard. *Bir Savaşı Bitirmek*, (çev: Belkıs Çorakçı Dışbudak), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

Makaleler için örnek:

Turan, Güngör. “10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan’ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar”, *Avrasya Etüdleri*, 19, (Yaz 2001, Özel Sayı), ss. 141 -162.

Aydın, Mustafa. “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 366-439.

Kaiser, Robert and Elena Nikiforova. “Borderland Spaces of Identification and Dis/location: Multiscalar Narratives and Enactments of Seto Identity and Place in the Estonian-Russian Borderlands,” *Ethnic and Racial Studies*, vol. 29, no 5, September 2006, pp. 928-958.

İnternette indirilen kaynaklar için örnek:

Bozkurt, Enver. “Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı”, 21.2.2008, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=600>

ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ

Avrasya Etüdleri Dergisi öncelikle TİKA'nın çalışmalarını yürüttüğü coğrafya ile ilgili siyaset, dış politika, toplumsal sorunlar, ekonomi, kültür, dil, din, milliyetler, çevre, medya ve askeri konularda makale, inceleme ve kitap tahlillerini yayımlar. Dergi, güncel uluslararası normlar ve bölgesel konular üzerine vurgu yapan, tanımlayıcı olmaktan ziyade analitik ve özgün çalışmaları tercih eder. Dergide Türkçe ve İngilizce makalelere yer verilir.

Avrasya Etüdleri'nin yayımlanmak üzere değerlendirmeye aldığı makalelerin incelenme sürecinde COPE'nin (Committee on Publication Ethics) tarafından belirlenen Uluslararası standartlar dikkate alınır.

Editörlere İlişkin Etik Sorumluluklar

Yazarlarca değerlendirmeye alınmak üzere gönderilen makalelerin kabul edilmesi, etik kurallara uygun şekilde kaydedilerek hakemlere gönderilmesinin süreçlerinin yönetilmesi ve dergide yayımlanacak makalelere karar verilmesi editörlerin sorumluluğundadır.

Editörler, hangi makalenin yayımlanacağına ilişkin kararları, Avrasya Etüdleri'nin kapsamına ve Yayın İlkelerini dikkate alarak verirler. Değerlendirme ve yayım süreçlerinin Uluslararası etik ilkelere göre yürütülmesinden sorumludur.

Editörler, gönderilen tüm makalelere objektif olma sorumluluğunu kabul eder.

Editöryal süreç boyunca gönderilerin gizliliği, yazar ve hakemlerin bireysel verileri Editörlerin koruyuculuğu altındadır. Editörler, gönderilen makalelerin yayım süreci paydaşları (yayın kurulu üyeleri, editör yardımcıları, hakemler, potansiyel hakemler, danışmanlar, yayıncılar) dışında hiç kimseye ifşa edilmeyeceğini taahhüt eder.

Avrasya Etüdleri'ne sunulan bir eserde yer alan, henüz yayımlanmamış kaynaklar ve bulgular, yazarın açık yazılı izni olmadan Editörlerin kendi araştırmalarında kullanılamaz.

Editörler, her türlü intihal, atıf çeteciliği ve bilimsel suiistimali önlemekle yükümlüdür. Henüz yayımlanmamış eserlerde yer alan tutarsızlık, yanlış

yönlendirme içeren yargı ve hataların düzeltilmesinin sorumluluğu Editörlerdedir.

Editörler, yazarların ve hakemlerin kimlik bilgilerini gizli tutar. Hakemlerin değerlendirmelerini, herhangi bir hakaret içermediği müddetçe değiştirmeden yazarlara iletir. Yazarların, hakem görüşlerine ilişkin itirazını inceler ve kanıtlı gerekçelere dayanıp dayanmadığı yönünde karar verir. Editörler, gerekli gördüğü takdirde, bir başka hakemin görüşüne başvurabilir.

Dergide yayımlanmış makalelerde yer alan tüm iddialar yalnızca yazarlara aittir ve Editörlerin fikirlerini yansıtmayabilir. Bununla birlikte, Avrasya Etüdları Editörleri yayımlanmış her makalenin mülkiyet ve telif haklarını korur, eserlerin dijital ve basılı kayıtlarını saklar.

Yazarlara İlişkin Etik Sorumluluklar

Avrasya Etüdları'ne gönderilen makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu, içeriğinin özgünlüğü ve makale yazımında bilimsel yöntemlerin takip edilmesi yazarların sorumluluğundadır. Yazarlar, makalede iddia edilen yargıların sorumluluğunu kabul ettiklerini taahhüt eder. Makale yazımında intihal kabul edilemez.

Makalede yararlanılan kaynaklar metin içinde ve kaynakça bölümünde eksiksiz şekilde yer almalı, kaynakça ve atıfların yazımında Avrasya Etüdları Yayın İlkeleri dikkate alınmalıdır. Makalede kullanılan başkasına ait anket, fotoğraf ve ölçekler için eser sahibinin yazılı izni alınmış olmalıdır.

Tüm disiplinlerde (sosyal bilimler dâhil) hayvanlar veya insanlar üzerinde yapılan deneysel çalışmalar; anket, görüşme, odak grup çalışması, gözlem, deney, mülakat teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren her türlü nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırmalar için etik kurul onayı alınmalı ve ilgili bilgilerle birlikte çalışmada sunulmalıdır.

Yalnızca makalenin oluşturulmasında entelektüel açıdan katkı sunmuş kişiler yazar olarak kabul edilebilir. Yayımlanmak üzere gönderilen tüm çalışmaların varsa çıkar çatışması teşkil edebilecek durumları ve ilişkileri açıklanmalıdır. Değerlendirme süreci başlamış bir eser için yazar ekleme, yazar sırası değiştirme, yazar çıkartma gibi talepler Avrasya Etüdları Editörlerince reddedilecektir.

Avrasya Etüdları'ne Gönderilen makaleler başka bir yerde yayınlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

Yazarlar, kör hakemlik yöntemi gereğinde hakemler ile iletişime geçme girişiminde bulunmamalıdır. Makalenin yayımlanabilmesi için hakemlerce gönderilen değişiklik önerilerini dikkate alarak eserde gerekli düzenlemeleri yapmalıdır.

Yazarlar, makalenin yayımlanması konusunda nihai kararın Avrasya Etüdları Editörlerince verileceğini kabul etmiş sayılırlar.

Yazarlar editör ve hakemler tarafından talep edildiğinde araştırmalarının ham verilerini, ek bilgi ve belge taleplerini sunmak ve bu verileri makaleleri yayımlandıktan sonra da saklamak zorundadırlar.

Yazarlar, makalede yer alan araştırmada bir hata olduğunu tespit ederlerse, bu hataya yönelik düzeltme veya geri çekme taleplerini dergi editörlerine ivedilikle iletmelidirler.

Çalışma bir kurum ya da kuruluş tarafından bir proje kapsamında fonlanıyorsa, tüm mali destekler destek numaralarıyla birlikte makalede yer almalıdır.

Hakemlere İlişkin Etik Sorumluluklar

Hakemler, değerlendirmelerini tarafsızlık ilkesi çerçevesince yapacaklarını, din, ırk, cinsiyet, siyasi konuların incelemelerini etkilemeyeceğini, makalenin içeriğine yönelik bir değerlendirme yapacaklarını taahhüt ederler.

Hakemler, yalnızca kendi uzmanlık alanlarında yazılmış eserleri değerlendirmeyi kabul ederler.

Hakemler incelemelerinde nesnel, yapıcı ve nazik bir dil kullanmalı, aşağılayıcı ifadeler kullanmaktan kaçınmalıdır.

Hakemler, değerlendirdikleri veya reddettikleri makalelerde yer alan bilgilerin gizliliğini saklı tutar. Kimliği açığa çıkmış olan yazarların makalelerini değerlendirmeyi reddeder. Değerlendirmesi sonlanan makaleler, gizlilik ilkesine uygun olarak imha edilir.

Hakemler makalenin başka bir yerde yayınlandığını veya başka bir yayıncıya ciddi bir benzerliği olduğunu tespit ettiklerinde durumu Avrasya Etüdları Editörlerine bildirir.

Hakemler, makalenin yayımlanması konusunda nihai kararın Avrasya Etüdları Editörlerince verileceğini kabul etmiş sayılırlar.

Hakem Değerlendirme Süreci

- 1- Avrasya Etüdları Dergisi'ne gönderilen makalelerin, Yayın Kurulu değerlendirmesinin ardından uygun bulunduğu takdirde hakem değerlendirme süreci başlatılır. Makaleler ilgili çalışma alanında yetkin olan en az iki hakemin incelemesine gönderilir.

- 2- En az iki hakem tarafından en geç 2 hafta içinde değerlendirilen makaleler her iki hakemden de olumlu değerlendirme raporu aldığı takdirde Yayın Kurulu nihai kararı neticesiyle yayımlanır.
- 3- Hakemlerin birinden olumlu diğerinden ise olumsuz veya düzeltme alan makaleler ise editör kararıyla üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Üçüncü hakemden alacağı değerlendirme ve Yayın Kurulu nihai kararı neticesine göre makalenin dergide yayımlanıp yayımlanmayacağına karar verilir.
- 4- Yayımlanması uygun bulunan makalelerin yayımlanmasının ardından her bir makalenin sayfa ve kelime sayısı adedine göre, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığınca yazar ve hakemlere telif ve hakemlik ücreti ödenir., Erişim: 26.3.2008
9. Gönderilecek makaleler başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.
10. Belirtilen formatta gönderilmeyen makaleler değerlendirmeye alınmaz; gönderilen makaleler yayımlansın veya yayımlanmasın geri iade edilmez.
11. Makaleler **avasyaetudleri@tika.gov.tr** elektronik adresine gönderilmelidir.
12. Avrasya Etüdleri Dergisi hakemli bir dergidir. Yayın Kurulu hakemlerin görüşlerini dikkate alarak yazıları yayımlama ya da yayımlamama hakkına sahiptir. Yayın Kurulu, dergide yayımlanacak makalelerin TİKA yayın politikası ile çelişmesi durumunda, yazılarda yazarın görüşleri de dikkate alınarak düzeltme ya da çıkarma yapmaya yetkilidir.
13. Yazı sahiplerine TİKA Yayın Yönetmeliği'nin 9. maddesine uygun olarak belirlenecek telif ücreti, derginin yayınından sonra ödenir.
14. Bu dergide yayımlanan makale ve yazılar kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.

